Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वैर्भवद्भिः संहत्य मुख्यस्त्वीयां स्कन्द ! विज्ञा
तस्मै चाऽर्घ्यं प्रयच्छामि नैवं मामनयन्ति ख्यात् ॥२०॥

तीर्थान्यूचुः [illegible]

न वयं श्रेष्ठतां विद्मः कथञ्चन परस्परम्। अस्माद्धेतोश्च सम्प्राप्त. [illegible]वादेहित्वमेवतत्

ब्रह्मोवाच

नाऽहं वेद्मि श्रेष्ठतान्यःकथञ्चन नमोऽस्तुवः। सर्वे चाऽपारमाहात्म्यंस्वयम्मेवक्तुमर्हथ
यत्र गङ्गा गया काशी पुष्करं नैमिषं तथा। कुरुक्षेत्रं तथा रेवा महीसागरसङ्गमः ॥
प्रभासाद्यानि शतशो यत्र नस्तत्र का मतिः ॥ २४ ॥

नारद उवाच

एवमुक्ते पद्मभुवा कोऽपि नोवाच किञ्चन। चिरेणेदं ततः प्राह महीसागरसङ्गमः ॥
ममैनमर्घ्यं त्वं यच्छ चतुरानन! शीघ्रतः। यतः कोटिकलायांवा मम कोऽपि न पूर्यते
यतश्चैद्युम्नराज्ञा ताप्यमाना वसुन्धरा। सर्वतीर्थद्रवीभूता महीनामाऽभवन्नदी॥२७
सा च सर्वाणि तीर्थानि संयुक्तानि मया सह।
सर्वतीर्थमयस्तस्मादस्मि ख्यातो जगत्त्रये ॥ २८ ।

गुहेन च महालिङ्गं कुमारेश्वरमीश्वरम्। संस्थाप्य तीर्थमुख्यत्वं मम दत्तं महात्मना
नारदेनाऽपि मत्तीरेस्थानंसंस्थाप्यशोभनम्। सर्वेभ्यःपुण्यक्षेत्रेभ्योदत्तंश्रेष्ठ्यंपुरामम
एवं त्रिभिर्हेतुवरैर्ममैवाऽर्घ्यः प्रदीयताम्। गुणैकदेशेऽपि समं मम तीर्थं न वै परम्॥
इत्युक्ते वचने पार्थ तीर्थराजेनभारत!। सर्वे नोचुःकिञ्चनाऽपि किं ब्रह्मावक्ष्यतीतियत्
ततो ब्रह्मसुतो ज्येष्ठः श्वेतमाल्यानुलेपनः। दक्षिणंबाहुमुद्धृत्य धर्मो वचनमब्रवीत्॥
अहो कष्टमिदं कूक्तंतीर्थराजेनमोहतः। सन्तोऽपिनगुणावाच्याःस्वयंसद्भिःस्वकायतः

स्वीयान्गुणान्स्वयं यो हि सम्पत्सु प्रक्षिपन्परान्।
ब्रवीति राजसस्त्वेष ह्यहङ्कारो जुगुप्सितः ॥ ३५ ॥

तस्मादस्मादहङ्कारात्सत्स्वप्येषु गुणेषु च। अप्रख्यातं ध्वस्तरूपमिदंतीर्थं भविष्यति
स्तम्भतीर्थमितिख्यातं स्तम्भोगर्वःकृतोयतः। स्तम्भस्यहिफलंसद्योब्रह्मापिप्रापक्रिपरः

Digitization [illegible] Foundation, Chennai

इत्युक्ते धर्मदेवेन ह[illegible]तः । ततः शीघ्रं समायातोयोगीशोऽहञ्च पाण्डव
गुहस्ततो वचः प्राह [illegible]वसमागमे । अयुक्तमेतच्छापोऽयं दत्तो यद्धर्म! धार्ष्ट्यतः॥
ब्रवीतु कोऽपि सर्वे[illegible]यानां तेषु वर्तताम् । यद्यैश्वर्यं नार्हतेऽसौ महीसागरसङ्गमः
तिष्ठत्वात्मगुणो[illegible]ध तीर्थराजेनवर्णितः । तत्रको विगुणोनाम मिथ्यावादोयतोगुणः

अहो न युक्तं पालानां यदि तेऽप्यविमृश्य च ।
एवमर्थान्करिष्यन्ति कं यान्ति शरणं प्रजाः ॥ ४२ ॥

एवमुक्ते गुहेनाऽथ धर्मो वचनमब्रवीत् । सत्यमेतद्यदर्होऽयं महीसागरसङ्गमः ॥४३॥

मुख्यत्वं सर्वतीर्थानामर्घं चाऽपि पितामहात् ।
किन्तु नाऽत्मगुणा वाच्याः सतामेतत्सदा व्रतम् ॥
परोक्षेऽपि स्वप्रशंसा ब्रह्माणमपि चालयेत् ॥ ४४ ॥

स्वप्रशंसां प्रकुर्वाणः परोक्षेपसमन्विताम् । किं दिवः पृथिवीं पूर्वं ययातिर्न पपात ह
याति पूर्त्र प्रमाणानि कृतानीशेन धीमता ॥ ४५ ॥

तानिसम्पालनीयानितानिकोऽतिक्रमेद्बुधः । तवपित्रासमादिश्ययदर्थंस्थापितावयम् ॥
पालयामास एतच्च त्वं पालयितुमर्हसि । ईश्वराः स्वप्रमाणेन भवन्तो यदि कुर्वते ॥
तदस्माभिरिदं युक्तं शासनं दिश्यतां परम् । एवमुक्त्वा स्वोयमुद्रां मोक्तुकामंवृषंतदा
अहं प्रस्तावमन्वीक्ष्य वाक्यमेतदुदैरयम् । नमो धर्माय महते विश्वधात्रे महात्मने ॥
ब्रह्मविष्णुशिवैर्नित्यं पूजितायाऽघनाशिने । यदिमुद्रांभवान्धर्म! परित्यक्ष्यतिकर्हिचित्
तदस्माकं कुतो भावो मा विश्वं नाशय प्रभो । योगीश्वरंगुहंचापिसम्माननियितुमर्हसि

शिववन्माननीयो हि यतः साक्षाच्छिवात्मजः ।
त्वां च देवो गुहः स्वामी सम्माननियितुमर्हति ॥ ५२ ॥

युवयोरैक्यभावेन सुखं जीवेदिदं जगत् । त्वया प्रदत्तःशापोऽयंमाप्रत्याख्यातिलक्षणः

अनुग्रहश्च क्रियतां तीर्थराजस्य मानद ! ॥ ५४ ॥

एवमुच्चरमाणं मां प्रशस्याऽऽहाऽपि पद्मभूः । साध्वेतन्नारदेनोक्तं धर्मैतद्वचनं कुरु ॥
सम्मानय गुहं चाऽपि गुहः स्वामी यतोहिनः । एवमुक्ते ब्रह्मणाचधर्मो वचनमब्रवीत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नमो गुहाय सिद्धाय किङ्करायस्यतेवयम्। मदीयां स्कन्द ! विज्ञप्तिं नाथैनामवधारय
स्तम्भादेतन्महातीर्थमप्रसिद्धं भविष्यति। स्तम्भतीर्थमिति ख्यातंसुप्रसिद्धंभविष्यति
स्तम्भतीर्थमिति ख्यातं सर्वतीर्थफलप्रदम्। यश्चाऽत्र स्नानदानादिप्रकरिष्यतिमानवः
यथोक्तञ्च फलं तस्य स्फुटं सर्वं भविष्यति
शनिवारे ह्यमावस्या भवेत्तस्याः फलं च यत्॥ ६०॥
महीसागरयात्रायां भवेत्तच्चाऽवधारय। प्रभासदशयात्राभिः सप्तभिः पुष्करस्य च॥
अष्टाभिश्च प्रयागस्य तत्फलं प्रभविष्यति। पञ्चभिःकुरुक्षेत्रस्यनकुलीशस्य च त्रिभिः
अर्बुदस्य च यत्षड्भिस्तत्फलं च भविष्यति।
वस्त्रापथस्य तिसृभिर्गङ्गायाः पञ्चभिश्च यत्॥ ६३॥
कूपोदर्याश्चतुर्भिश्च तत्फलं प्रभविष्यति।
काश्याः षड्भिस्तथा यत्स्याद्वोदावर्याश्च पञ्चभिः॥ ६४॥
तत्फलं स्तम्भतीर्थे वै शनिदर्शे भविष्यति। एवं दत्ते वरे स्कन्दस्तदा प्रीतमना भवत्
ब्रह्माऽपि स्तम्भतीर्थाय ददावर्घं समाहितः। ददौ च सर्वतीर्थानां श्रेष्ठत्वममितद्युतिः
तीर्थानि च गुहं नाथं सम्मान्य विससर्ज सः। एवमेतत्पुरा वृत्तं गुप्तक्षेत्रस्यकारणम्
भूयश्चाऽपि प्रसिद्ध्यर्थं प्रेषिताप्सरसोऽत्रमे। विमोक्षिताग्राहरूपात्त्वया ताश्चकुरूद्वह
यतो धर्मस्य सर्वस्य नानारूपैः प्रवर्त्ततः। परित्राणाय भवतः कृष्णस्य च भवो भवे
तदिदं वर्णितं तुभ्यं सर्वतीर्थफलं महत्। श्रुत्वैतदादितः पूर्वं पुमान्पापैः प्रमुच्यते॥

सूत उवाच

श्रुत्वेति विजयो धीमान्प्रशशंस सुविस्मितः।
विसृष्टो नारदाद्यैश्च द्वारकां प्रति जग्मिवान्॥ ७१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे महीसागरमाहात्म्यवर्णनेऽर्जुनतीर्थयात्रा परिसमाप्ति-
वर्णनंनामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः॥ ५८॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकोनषष्टितमोऽध्यायः

घटोत्कचस्य कृष्णसम्मत्या प्राग्ज्योतिषपुरम्प्रतिगमनम्

शौनक उवाच

अत्यद्भुतमिदं सूत ! गुप्तक्षेत्रस्य पावनम् । महन्माहात्म्यमतुलं कीर्तितं हर्षवर्धनम् ॥
पुनर्यत्सिद्धलिङ्गस्य पूर्वं माहात्म्यकीर्तने । इत्युक्तं यत्प्रसादेन सिद्धमातुस्तुसेत्स्यति
विजयोनाम पुण्यात्मा साहाय्याच्चण्डिलस्य च ।
को न्वसौ चण्डिलोनाम विजयोनाम कस्तथा ॥ ३ ॥
कथं च प्राप्तवान्सिद्धिसिद्धमातुःप्रसादतः । एतदाचक्ष्व तत्त्वेन श्रोतुं कौतूहलं हि नः
सतां चरित्रश्रवणे कौतुकं कस्य नो भवेत् ॥

उग्रश्रवा उवाच

साधु पृष्टमिदं विप्रा दूरान्तरितमप्युत ॥ ५ ॥
श्रुतां द्वैपायनमुखात्कथांवक्ष्यामिचाऽत्र वः । पुरा द्रुपदराजस्यपुत्रीमासाद्यपाण्डवाः
धृतराष्ट्रमते पश्चादिन्द्रप्रस्थं न्यवेशयन् । रक्षिता वासुदेवेन कदाचित्तत्र पाण्डवाः ॥
उपविष्टाः सभामध्ये कथाश्चक्रुः पृथग्विधाः । देवर्षिपितृभूतानां राज्ञाञ्चापि प्रकीर्त्तने
क्रियमाणेऽथ तत्राऽगाद्भीमपुत्रो घटोत्कचः । तं दृष्ट्वा भ्रातरःपञ्च वासुदेवश्चवीर्यवान्
उत्थाय सहसा पीठादालिलिङ्गुस्तदायुताः । स च तान्प्रणतः प्रह्वो ववन्दे भीमनन्दन
साशिषं च ततोराज्ञास्वोत्सङ्गउपवेशितः । आघ्राय स्नेहतो मूर्ध्निप्रोक्तश्च जनसंसदि

युधिष्ठिर उवाच

कुत आगम्यतेपुत्र! क्व चाऽयंविहृतस्त्वया । कालःक्वचित्सुखं राज्यं कुरुषे मातुलंतव
कश्चिद्देवेषु विप्रेषु गोषु साधुषु सर्वदा । हैडम्बे नाऽपकुरुषे प्रियमेतद्धरेश्च नः ॥१३
हिडम्बस्य वनंसर्वं तस्यये सैन्यराक्षसाः । पाल्यमानास्त्वयासाधोवर्धन्तेजनक्षेमकाः
कच्चिन्नन्दति ते माता भृशं नः प्रियकारिणी ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कन्यैव या पुरा भीमं त्यक्त्वा मानं पतिं श्रिता ॥ १५ ॥
इतिपृष्टोधर्मराज्ञास्मयन्हैडम्बिरब्रवीत्। हते तस्मिन्दुराचारे भ्रातुलेऽस्मिनियोजितः ॥
तद्राज्यं शासनेस्थाप्यदुष्टान्निघ्नंश्चराम्यहम्। माताकुशलिनीदेवीतपोदिव्यमुपाश्रिता
मामुवाच सदा पुत्र! पितॄणां भक्तिकृद्भव। सोऽहंमातुर्वचः श्रुत्वा मेरुपादात्समागतः
प्रणामायैव भवतां भक्तिप्रह्वेण चेतसा।
आत्मानं च महत्यर्थे कस्मिंश्चित्तु नियोजितम्।
भवद्भिरहमिच्छामि फलं यस्मादिदं महत् ॥ १६ ॥
यदाज्ञापालनंपुत्रः पितॄणां,सर्वदाचरेत्। अथोद्ध्वंलोकान्स जयेदिहजायेतकीर्तिमान्

सूत उवाच

इत्युक्तवन्तं तं राजा परिरभ्य पुनःपुनः। उवाव धर्मराट् पुत्रमानन्दाश्रुः सगद्गदम् ॥
त्वमेव नो भक्तिकारी सहायश्चाऽपि वर्तसे ॥ २२ ॥
एतदर्थं च हैडम्बे! पुत्रानिच्छन्ति साधवः। इहामुत्र तारयन्ते तादृशाश्चापि पुत्रकाः
अवश्यं यादृशी माता तादृशस्तनयो भवेत्। माताच ते भक्तिमती दृढंनस्त्वंचतादृशः
अहो सुदुष्करं देवी कुरुते मे प्रिया वधूः। या भर्तृश्रियमुल्लङ्घ्य तप एव समाश्रिता
नूनं कामेनभोगैर्वाकृत्यंवध्वा न के मनाक्। या पुत्रसुखमन्वीक्ष्यपरलोकार्थमाश्रिता
दुष्कुलीनाऽपि या भक्ता सूतेऽपत्यञ्च भक्तिमत्। कुलीनमेव तन्मन्येममेदं मतमुत्तमम्
एवं बहूनि वाक्यानि तानि तानि वदन्नृपः। धर्मराजः समाभाष्यकेशवंवाक्यमब्रवीत्
,ण्डरीकाक्ष जानासि यथाभीमादभूदयम्। जातमात्रस्तुयश्चासीद्यौवनस्थोमहाबलः
ष्टानांदेवयोनीनांयतोजन्मचयौवनम्। सद्य एव भवेत्तस्मात्सद्योऽस्यासीच्चयौवनम्
दस्योचितदारार्थेसदाचिन्ताऽस्ति कृष्ण मे। उचितंवतहैडम्बेः क्व कलत्रंकरोम्यहम्
तद्भवान्कृष्ण! सर्वज्ञ त्रिलोकीमपिवेत्सिच। हैडम्बेरुचितांदारान्वक्तुमर्हसि यादव!

सूत उवाच

एवमुक्तो धर्मराज्ञा क्षणं ध्यात्वा जनार्दनः। धर्मराजमिदं वाक्यं पदान्तरितमब्रवीत्
अस्ति राजन्प्रवक्ष्यामि दारानस्योचितां शुभाम्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

साम्प्रतं संस्थिता रम्ये प्राग्ज्योतिषपुरेवरे ॥ ३४ ॥
सा च पुत्री मुरोः पार्थ ! दैत्यस्याऽद्भुतकर्मणः ।
योऽसौ नरकदैत्यस्य प्राणतुल्यः सखाऽभवत् ॥ ३५ ॥
स च मे निहतो घोरः पाशदुर्गसमन्वितः । नरकश्च दुराचारस्त्वमेतद्वेत्सि सर्वशः ॥
ततो हते मुरौ दैत्ये मया तस्य सुताव्रजत् । योद्धुंमामतिवीर्यत्वाद्घोराकामकटङ्कटा
तां ततोऽहं महायुद्धे खड्गखेटकधारिणीम् । अयोधयं महाबाणैः सुशार्ङ्गधनुषश्च्युतैः
खड्गेनचिच्छेदबाणान्मम साच मुरोःसुता । समागम्यच खड्गेनगरुडंमूर्ध्न्यताडयत्
स च मोहसमाविष्टो गरुडोऽभूदचेतनः । ततस्तस्या वधार्थाय मया चक्रं समुद्यतम्
चक्रं समुद्यतं दृष्ट्वा मया तस्मिन्रणाजिरे ।
कामाख्या नाम मां देवी पुरः स्थित्वा वचोऽब्रवीत् ॥ ४१ ॥
नैनां हन्तुं भवानर्हो रक्षैतां पुरुषोत्तम !। अजेयत्वं मयाह्यस्य दत्तं खड्गं च खेटकम्
बुद्धिरप्रतिमाचापिशक्तिश्चपरमा रणे । ततस्त्वयात्रिरात्रेऽपिनजिताऽऽसीन्मुरोःसुता
एवमुक्ते तदा देवीं वचनं चाऽहमब्रवम् । अयमेष निवृत्तोऽस्मि वारयैनां च त्वं शुभे!
ततश्चालिङ्ग्यतांभक्तां कामाख्यांवाक्यमब्रवीत् । भद्रे रणन्निवर्तस्वनायंहन्तुंकथञ्चन
शक्यः केनाऽपि समरेमाधवोरणदुर्जयः । नाऽभूदस्तिभविष्यो वा य एनंसंयुगेजयेत्
अपि वा त्र्यम्बकः पुत्रि! नैनं शक्तःकुतोऽन्यकः । तस्मादेनंनमस्कृत्यभाविनंश्वशुरंशुभे
रणादस्मान्निवर्तस्वतवोचितमिदंस्फुटम् । अस्यभ्रातुर्हिभीमस्यस्नुषात्वंचभविष्यसि
तस्मात्त्वं श्वशुरं भद्रे ! सम्मानय जनार्दनम् । नच शोकस्त्वयाकार्यःपितरंप्रतिपति
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्ममृतस्यच । वहवश्चाऽस्य वेत्तारो वदकेनाऽपिवाय
ऋषींश्च देवांश्च महासुरांश्च त्रैविद्यविद्यान्पुरुषान्नृपांश्च ।
कान्मृत्युरेको न पतेत काले परावरज्ञोऽत्र न मुह्यते क्वचित् ॥ ५१ ॥
श्लाघ्यएवहितेमृत्युःपितुरस्माज्जनार्दनात् । सर्वपातकनिर्मुक्तोगतोऽसौधामवैष्णवम्
एवं कामाख्यया प्रोक्ता सा च कामकटङ्कटा ।
त्यक्त्वा क्रोधं च सम्वृत्य गात्राणि प्रणता च माम् ॥ ५३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तामहं साशिषं चाऽपि प्रावोचं भरतर्षभ !। अस्मिन्नेव पुरे तिष्ठ भगदत्तप्रपूजिता ॥
मया देव्या पृथिव्या च भगदत्तःकृतोनृपः। स ते पूजांवन्नेवधांकरिष्यतिस्वसुर्यथा
वसन्ती चाऽत्र तंवीरं हैडिम्बं पतिमाप्स्यसि।
एवमाश्वास्य तां देवीं मौर्वीं चाहंव्यसर्जयम् ॥ ५६ ॥

सा स्थिता च पुरे तत्र गतोऽहं शक्रसद्म च। ततो द्वारवतीं प्राप्यत्वयासहसमागतः
एवमेषोचिता दारा हैडम्बेर्विद्यते शुभा। कामाख्ये च रणे घोरा या विद्युदिव भासते
न च रूपं वर्णितं मे श्वशुरस्योचितं यतः। साधोर्हि नैतदुचितं सर्वस्त्रीणांप्रवर्णनम्
पुनरेकश्च समयः कृतस्तं शृणु यस्तया। योमां निरुत्तरां प्रश्ने कृत्वैव विजयेत्पुमान्
यो मे प्रतिवलश्चाऽपि स मे भर्ता भविष्यति। एवञ्चसमयं श्रुत्वा वहवोदैत्यराक्षसाः
तस्या जयार्थमगमंस्तेऽपि जित्वा हतास्तया। यो न एनांगतःपूर्वं न स भूयोन्यवर्तत
वह्नेरिव प्रभां दीप्तां पतङ्गानां समुच्चयः। एवमेतादृशीं मौर्वीं जेतुमुत्सहते यदि ॥
घटोत्कचो महावीर्यो भार्याऽस्य नियतं भवेत् ॥ ६४ ॥

युधिष्ठिर उवाच

अलं सर्वगुणैस्तस्या यस्यास्त्वेको गुणो महान्।
क्रियते किं हि क्षीरेण यदि तद्विषमिश्रितम् ॥ ६५ ॥

प्राणाधिकं भैमसेनिंकथंकेवलसाहसात्। क्षिपेयंतववाक्यानांशुद्धानांचाऽथकोविदम्
अन्याअपिस्त्रियः सन्ति देशेदेशे जनार्दन !। वह्व्यस्तासांवरां काञ्चिद्योषितंवक्तुमर्हसि

भीम उवाच

सम्यगुक्तं केशवेन वाक्यं वह्वर्थमुत्तमम्। राज्ञा पुनः स्नेहद्वशाद्यदुक्तं तन्न भाति मे ॥
कार्ये दुःसाध्य एव स्यात्क्षत्रियस्य पराक्रमः। करीन्द्रस्येव यूथेषुगजानां न मृगेषुच
आत्माप्रख्यातिमानेयःसर्वथावीरपुङ्गवैः। साच ख्यातिःकथंजायेद्दुःसाध्यकरणादृते
न ह्यात्मवशगं पार्थ ! हैडम्बेरस्य रक्षणम्। येन दत्तस्त्वं धात्रा स एनं पालयिष्यति
सर्वथोच्चपदारोहे यत्नःकार्यो विजानता। तन्नसिध्यति चेद्दैवान्नाऽसौदोषोविजानतः
यथा देवव्रतस्त्वेको जह्रे काशिसुताः पुरा। तथैक एवहैडम्बिर्मौर्वीं प्राप्नोतुमाचिरम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अर्जुन उवाच

केवलं पौरुषपरं भीमेनोक्तमिदं वचः। अबलं दैवहेतुत्वात्प्रबलं प्रतिभाति मे ॥७४॥

न मृषा हि वचो ब्रूते कामाख्या या पुराऽब्रवीत्।

भीमसेनसुतः पाणिं तव भद्रे! ग्रहीष्यति ॥७५॥

अनेन हेतुना यातु शीघ्रं तत्र घटोत्कचः। इति मे रोचते कृष्ण! तव किं ब्रूहि रोचते

कृष्ण उवाच

रोचते मे वचस्तुभ्यं भीमस्य च महात्मनः।

न हि तुल्यो भैमसेनेर्बुद्धौ वीर्ये च कश्चन ॥ ७७ ॥

अन्तरात्माचमे वेत्ति प्राप्तामेवमुरोःसुताम्। तच्छीघ्रं यातुहैडम्बिस्त्वंच किं पुत्रमन्यसे

घटोत्काच उवाच

नहिन्याय्याःस्वकावक्तुंपूज्यानामग्रतोगुणाः। प्रवृत्ताएवभासन्तेसद्गुणश्च रवेःकराः

सर्वथातत्करिष्यामिपितरोयेनमेऽमलाः। लज्जिष्यन्ति न संसत्सुमयापुत्रेणपाण्डवाः

एवमुक्त्वा महाबाहुरुत्थाय प्रणनाम तान्।

जयाशीर्भिश्च पितृभिर्वर्द्धितो गन्तुमैच्छत ॥ ८१ ॥

तं गन्तुकाममाहेदमभिनन्द्य जनार्दनः। कथाकथनकाले मां स्मरेथास्त्वं जयावहम्

यथाबुद्धिसुदुर्भेद्यांवर्धयामिवलंचते। इत्युक्त्वाऽऽलिङ्ग्यतंकृष्णोव्यससर्जतसाशिषम्

ततोहिडम्बातनयो महौजाः सूर्याक्षकालाक्षमहोदरानुगः।

वियत्पथं प्राप्य जगाम तत्पुरं प्राग्यज्योतिषं नाम दिनव्यपाये ॥ ८४

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशितिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे बर्बरीकोपाख्याने घटोत्कचस्य प्राग्ज्योतिषपुरं प्रति गमनवर्णनंनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

षष्टितमोऽध्यायः

घटोत्कचद्वारा मौर्व्या वर्वरीकपुत्रोत्पत्तिवर्णनम्

सूत उवाच

सोऽथ प्राग्ज्योतिषाद्बाह्येमहोपवनसंस्थितम्। सहस्रभूमिकंगेहमपश्यतहिरण्मयम्
वेणुवीणामृदङ्गानांनिःस्वनैः परिपूरितम्। दशसाहस्रसंख्याभिश्चेटीभिः परिपूरितम्
आयाद्भिःप्रतियाद्भिश्चभगदत्तस्यकिङ्करैः। किमिच्छन्तीतिभगिनीपृच्छकैरभिपूरितम्
तदासाद्य सा हैडम्बिर्मेरोःशिखरवद्गृहम्। द्वारिस्थितांसन्ददर्शकर्णप्रावरणांसखीम्
तामाह ललितंवीरोभद्रे सा क मुरोःसुता। कामुकोद्रष्टुमिच्छामिदूरदेशागतोऽतिथिः

कर्णप्रावरणोवाच

किंतवास्तिमहावाहोतयामौर्व्याप्रयोजनम्। कोटिशोनिहताःपूर्वंतयाकामुककामुकाः
तव रूपमहं दृष्ट्वा घटहासं सदोत्कचम्। प्रणम्य पादयोर्वीर स्थिता ते वचनङ्करी॥
तन्मयासहमोदस्वभुङ्क्ष्वभोगाँश्चकामुक !। दास्याम्यनुचराणांतेत्रयाणांचप्रियात्रयम्

घटोत्कच उवाच

कल्याणि किम्वदन्ती ते प्रमुक्ता स्त्रोचिता शुभे !। पुनर्नैतद्वचस्तुभ्यंविशतेममचेतसि
वामः कामो यतो भद्रे यस्मिन्नुपनिबद्ध्यते। सचाऽत्र नैव बध्नाति तद्वयं किं प्रकुर्महे
अद्य ते स्वामिनीदृष्टजितावाक्रोडतेमया। तथावाविजितोयास्येपूर्वेषांकामिनांगतिम्
कर्णप्रावरणे तस्माच्छीघ्रमेव निवेद्यताम्। यथादर्शनमात्रेण पूजयन्त्यतिथिं खलु॥
इति भैमेर्वचः श्रुत्वा प्रस्खलन्तीनिशाचरी। प्रासादशिखरस्थांतांमौर्वीमेवंवचोऽवदत्
देवि!कोऽपियुवाश्रीमांस्त्रैलोक्येष्वमितप्रभः। कामातिथिस्तवद्वारिवर्ततेदिशतत्परम्

कामकटङ्कटोवाच

मुच्यतां शीघ्रमेवाऽसौ किमर्थं वा विलम्बसे। कदाचिद्दैवसङ्गत्यासमयो मेऽभिपूर्यते
इत्युक्तवचनाच्चेटीप्राप्यावोचद्घटोत्कचम्। व्रजशीघ्रं कामुकत्वंतस्यामृत्योश्चसन्निधौ

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्युक्तः स प्रहस्यैव तत्रोत्सृज्य स्वकानुगान्। प्रविवेश गृहं भैमिःसिंहोमेरुगुहामिव
स पश्यञ्छुकसङ्घातान्पारावतगणांस्तथा।
सारिकाश्च मदोन्मत्ताश्चेटीस्तां चाऽप्यपश्यत ॥ १८ ॥
रूपेण वयसा चैव रतेरपि रतिङ्करीम्। आन्दोलकसुखासीनां सर्वाभरणभूषिताम् ॥
तां विद्युतमिवोन्नद्धांदृष्ट्वा भैमिरचिन्तयत्। अहो कृष्णेन पित्रा मेनिर्दिष्टेयंसमोचिता
न्याय्यमेतत्कृते पूर्वं नष्टायत्कामिनां गणाः। शरीरक्षयपर्याप्तं क्षीयतेयदिकामिनाम् ॥
कामिनीनां कृते येषां क्षीयते गणनाऽत्रका। एवं बहुविधंकामी चिन्तयन्नाह भीमभूः
निष्ठुरेवज्रहृदये प्राप्तोऽहमतिथिस्तव। उचितां तत्सतां पूजां कुरु या ते स्थिता हृदि
इतिहैडम्बिवचनंश्रुत्वाकामकटङ्कटा। विस्मिताऽभूत्तस्य रूपात्स्वंनिनिन्दचवालिशम्
धिगहं यन्मया पूर्वं समयः स कृतोऽभवत्।
न कृतोऽभूद्यदि पुरा अभविष्यदसौ पतिः ॥ २५ ॥
इति सञ्चिन्तयन्तीसा भैमिं वचनमब्रवीत्। वृथा त्वमागतो भद्र! जीवन्याहिपुनःसुखी
अथ कामयसे मां त्वं तत्कथां शीघ्रमुच्चर। कथामाभाष्ययदिमांसन्देहेपातयिष्यसि
ततोऽहं वशगा जाता हतो वा स्वप्स्यसे मया ॥ २७ ॥

सूत उवाच

इत्युक्तवचनामेतां नेत्रोपान्तेन वीक्ष्य सः ॥ २८ ॥
स्मृत्वा चराचरगुरुं कृष्णमारब्धवान्कथाम्।
कस्याश्चिदभवत्पत्न्यां युवा कोऽप्यजितेन्द्रियः ॥ २९ ॥
तस्यचैकासुताजज्ञेभार्या तस्यमृताऽभवत्। ततोवालकिकांपुत्रींररक्ष च पुपोष च ॥
सा यदाभूद्यौवनगा व्यञ्जितावयवा शुभा। प्रोल्लसत्कुचमध्याङ्गी प्रोल्लसन्मुखपङ्कजा
तदाऽस्य कामलुलितमालानंप्रजहौमनः। प्रोवाच तां च तनयां समालिङ्ग्यदुराशयः
प्रातिवेश्मकपुत्रीत्वंमयाऽऽनीयाऽत्रपोषिता। भार्यार्थंसुचिरं वालंतत्कार्यंसाधयप्रिये
इत्युक्ता सा च मेने च तत्तथैववचस्तदा। पतित्वेनच भेजे तं भार्यात्वेन स तां तथा
ततस्तस्यां सुता जज्ञे तस्मान्मदनरासभात्। वदसातस्यभवतिकिंदौहित्रीसुताऽथवा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एनं प्रश्नं मम ब्रूहि शीघ्रं चेच्छक्तिरस्ति ते ॥३५॥

सूत उवाच

इति प्रश्नं च सा श्रुत्वाऽचिन्तयद्बहुधा हृदि ॥३६॥

न च पश्यतिनिर्द्धारं प्रश्नस्याऽस्यकथञ्चन । ततःप्रश्नेन विजिता स्वांशक्तिंसमुपाददे अताडयद्रुक्मरज्जुंकराभ्यांदोलकस्यच । ततोरक्षांसिनिष्पेतुः कोटिशो भीषणान्यति सिंहव्याघ्रवराहाश्चमहिषाश्चित्रकामृगाः । समीक्ष्यतानसंख्येयान्खादितुंधावतोरुषा ॥ अवादयन्नखौ भैमिः कनिष्ठाङ्गुष्ठजौ हसन् । ततो विनिःसृतास्तत्रद्विगुणाराक्षसादयः ॥ तैर्मौर्वीनिर्मिताः सर्वे क्षणादेव स्म भक्षिताः । विजितायांस्वशक्तौच बलशक्तिमथाददे उत्थाय सहसा दोलात्खड्गमादातुमैच्छत । उत्तिष्ठन्तीं च तां भैमिरनुसृत्यजवादिव

केशेष्वादाय सव्येन पाणिनाऽपातयद्भुवि ।
ततः कण्ठे सव्यपादं दत्त्वाऽऽदाय च कर्तिकाम् ॥ ४३ ॥
दक्षिणेन करेणाऽस्याश्छेत्तुमैच्छत नासिकाम् ।
विस्फुरन्ती ततो मौर्वी मन्दमाह घटोत्कचम् ॥ ४४ ॥
प्रश्नेन शक्त्या च बलेन नाथ ! त्रिधा त्वयाऽहं विजिता नमस्ते ।
तन्मुञ्च मां कर्मकरी तवाऽस्मि समादिश त्वं प्रकरोमि तच्च ॥ ४५ ॥

घटोत्कच उवाच

यद्येवं तर्हि मुक्ताऽसि भूयोदर्शय यद्बलम् । एवमुक्त्वामुमोचैनांमुक्ताचाहप्रणम्यसा जानामि त्वां महाबाहोवीरंशक्तिमताम्वरम् । सर्वराक्षसभर्तारंत्रैलोक्येऽमितविक्रमम् गुह्यकाधिपतिस्त्वं हि कालनाभ इति स्मृतः । षष्टिकोटिपतिर्जातो यक्षरक्षाकृतेभुवि इति मां प्राहकामाख्या सर्वं तत्संस्मराम्यहम् । इदं गेहं सानुगंमेदत्तंमयाऽऽत्मनातव समादिश प्राणनाथ ! कमादेशं करोमि ते ।

घटोत्कच उवाच

प्रच्छन्नस्तस्य घटते न विवाहः कथञ्चन ॥ ५० ॥

मौर्वि! यस्य हि वर्तन्ते पितरौ बान्धवास्तथा । तन्मांशीघ्रंवहशुभेशक्रप्रस्थायसम्प्रति

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अयंकुलक्रमोऽस्माकंयद्भार्यापतिमुद्वहेत्। तत्रानुज्ञांसमासाद्य परिणेष्यामि त्वामहम्
भगदत्तमथो नाथं ततो मौर्वीन्यवेदयत्। समादाय बहुद्रव्यं विससर्जाऽथभ्रातरम्॥
ततः पृष्टिं समारोप्य घटोत्कचमनिन्दिता। नानाद्रव्यपरीवारा शक्रप्रस्थं समाव्रजत्
ततोऽसौ वासुदेवेन पाण्डवैश्चाऽभिनन्दितः। शुभेलग्नेपाणिमस्याजगृहेभीमनन्दनः॥

कुरूणां राक्षसानां च प्रोक्तोत्तमविधानतः।
उद्वाह्य तां तद्धनैश्च तर्पयायास पाण्डवान्॥ ५६॥

कुन्ती च द्रौपदी चोभे मुमुदाते नितान्ततः। मङ्गलान्यस्यचक्राते मौर्व्याश्चधनतर्पिते
ततो विवाहे निर्वृत्तेप्रतिपूज्यघटोत्कचम्। भार्ययासहितंराजास्वराज्यायसमादिशत्
मौर्व्याऽऽज्ञांशिरसागृह्यहैडम्बिर्भार्ययाऽन्वितः। शुभहिडम्बस्यवनेस्वराज्यंसमुपाव्रजत्
ततो राक्षसयोषाभिर्वीरकांस्यैः प्रवर्धितः। महोत्सवेन महता स्वराज्ये प्रमुमोद सः
ततो वनेषु चित्रेषु निम्नगापुलिनेषु च। रेमे सह तया भैमिर्मन्दोदर्येव रावणः॥६१॥
एवं विक्रीडतस्तस्य गर्भो जज्ञे महाद्युतेः। हैडम्बराक्षसव्याघ्राद्बालसूर्यसमप्रभः

स जातमात्रो ववृधे क्षणाद्यौवनगोऽभवत्।
नीलमेघचयप्रख्यो घटास्यो दीर्घलोचनः॥ ६३॥

ऊर्ध्वकेशश्चोर्ध्वरोमा पितरौप्रणतोऽब्रवीत्। प्रणमामि युवांचोभौजातस्यपितरौगुरू
भवतोर्हिप्रियंकृत्वाअनृणःस्यांसदाह्यहम्। भवद्भ्यांदत्तमिच्छामिअभिधानंयथात्मनः
अतः परं तु यच्छ्रेयः कर्तव्यंप्रोन्नतिप्रदम्। ततो भैमिस्तमालिङ्ग्य पुत्रं वचनमब्रवीत्
बर्बराकारकेशत्वाद्बर्बरीकाभिधोभवान् भविष्यतिमहाबाहो! कुलस्याऽऽनन्दवर्धनः

श्रेयश्च ते यत्परमं दृढं च तत्कीर्त्यते बहुधा विप्रमुख्यैः।
प्रक्ष्यावहे तद्यदुवंशनाथं गत्वा पुरीं द्वारकां वासुदेवम्॥ ६८॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे बर्बरीकोपाख्याने घटोत्कचस्य मौर्वीसकाशाद्बर्बरीको-
त्पत्तिवर्णनं नाम षष्टितमोऽध्यायः॥ ६०॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकषष्टितमोऽध्यायः

महाविद्यासाधने गणेश्वरकल्पवर्णनम्

सूत उवाच

ततो घटोत्कचोमुक्त्वातत्रकामकटङ्कटाम्। पुत्रेणाऽनुगतोधीमान्वियताद्वारकांययौ
आगच्छन्तं च तं दृष्ट्वा राक्षसंराक्षसानुगम्। द्वारकावासिनो योधाश्चक्रुरत्युल्वणंरवम्
ग्रामेग्रामेसुसन्नद्धा नवलक्षमिता रथाः। राक्षसौ द्वौ समायातौपात्येतांविशिखैरिति
तान्गृहीतायुधान्दृष्ट्वायदुवीरान्घटोत्कचः। प्रगृह्य विपुलं बाहुं जगौ तारस्वरेण सः
राक्षसं वित्त मां वीरा भीमपुत्रंघटोत्कचम्। सुप्रियंवासुदेवस्य प्रणामार्थमुपागतम्
निवेदयत मां प्राप्तं यादवेन्द्रायसात्मजम्। इति तस्यवचःश्रुत्वाते कृष्णाय न्यवेदयन्
आह देवः सभास्थश्चशीघ्रमत्राऽऽव्रजत्वसौ। ततः प्रवेशयामासुर्द्वारकांतेघटोत्कचम्
सपुत्रःसोऽपिरम्याणिवनान्युपवनानिच। क्रीडाशैलांश्चहर्म्याणिसम्पश्यन्नागतःसभाम्
स तत्र उग्रसेनं चवसुदेवं चसात्यकिम्। अक्रूरराममप्रमुखान्ववन्दे कृष्णमेव च ॥९॥

तं पादयोर्निपतितं समालिङ्ग्य सहाऽऽत्मजम्।
साशिषं स्वसमीपस्थमुपवेश्येदमब्रवीत् ॥ १० ॥

पुत्र! राक्षसशार्दूल!कुरूणां कुलवर्धन! कुशलं सर्वतः कच्चित्किमर्थस्ते समागमः ॥

घटोत्कच उवाच

देव युष्मत्प्रसादेन सर्वतः कुशलं मम। श्रूयतां कारणं स्वामिन्यदर्थमहमागतः ॥
देवोपदिष्टभार्यायां जातोऽयं तनयो मम। सचप्रश्नंवक्ष्यति त्वां श्रूयतामागतस्त्वतः

श्रीकृष्ण उवाच

वत्स!मौर्वेयब्रूहि त्वंसर्वंपृच्छयदिच्छसि। यथा घटोत्कचोमह्यंसुप्रियश्च तथाभवान्

वर्वरीक उवाच

प्रणम्यत्वामादिदेवंमनोबुद्धिसमाधिभिः। प्रक्ष्यामिकेनश्रेयःस्याज्जन्तोर्जातस्यमाधव!

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

केचिच्छ्रेयो धर्ममाहुरैश्वर्यंत्यागभोजनम्। केचिद्दमं तपो द्रव्यं भोगान्मुक्तिञ्च केचन
तदेवं शतसंख्येषु श्रेयस्सु पुरुषोत्तम!। मम चैवं कुलस्याऽस्य श्रेयोयद्ब्रूहिनिश्चितम्

श्रीकृष्ण उवाच

वत्स पृथक्पृथक्प्रोक्तं वर्णानां श्रेय उत्तमम्। ब्राह्मणानां तपोमूलं दमोऽध्ययनमेवच
धर्मप्रकटनं चाऽपि श्रेय उक्तं मनीषिभिः। बलंसाध्यं पूर्वमेव क्षत्रियाणां प्रकीर्तितम्
दुष्टानां शासनं चाऽपि साधूनां परिपालनम्। पाशुपाल्यंचवैश्यानां कृषिर्विज्ञानमेवच
शूद्रस्यद्विजशुश्रूषातयाजीवन्वणिग्भवेत् शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन्
भार्यारतिर्भृत्यपोष्टा शुचिः श्रद्धापरायणः। नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान्न हापयेत्॥
तद्भवान्क्षत्रियकुले जातोऽसि कुरु तच्छृणु। बलं साधय पूर्वं त्वमतुलं तेन शिक्षय
दुष्टान्पालय साधूंश्च स्वर्गमेवमवाप्स्यसि। बलं च लभ्यते पुत्र! देवीनां सुप्रसादतः
तद्भवान्बलप्राप्त्यर्थं देव्याराधनमाचर॥ २५॥

बर्बरीक उवाच

कस्मिन्क्षेत्रे च कां देवीं कथमाराधयाम्यहम्। एतत्प्रसादप्रवणं मनः कृत्वा निवेदय

सूत उवाच

इति पृष्टः क्षणं ध्यात्वाप्राहदामोदरोविभुः। वत्स! क्षेत्रंप्रवक्ष्यामियत्रतप्स्यसितत्तपः
गुप्तक्षेत्रमिति ख्यातं महीसागरसङ्गमे॥ २७॥
तत्र त्रिभुवने याश्च सन्ति देव्यःपृथग्विधाः। नारदेनसमानीतास्ताश्चैक्यंसुमहात्मना
चतस्रस्तस्य दिग्देव्यो नवदुर्गाश्च सन्ति याः।
समाराधाय ता गत्वा तासामैक्यं हि दुर्लभम्॥ २९॥
नित्यं पूजय ताः पुत्र! पुष्पधूपविलेपनैः। स्तुतिभिश्चोपहारैश्च यथा तुष्यन्ति तास्तव
तुष्टासु देवीषु बलं धनञ्च कीर्तिश्च पुत्राः सुभगाश्च दाराः।
स्वर्गस्तथा मुक्तिपदं च सत्सुखं न दुर्लभं सत्यमेतत्तवोक्तम्॥ ३१॥

सूत उववाच

एवमुक्त्वा बर्बरीकं कृष्णः प्राह घटोत्कचम्। घटोत्कचाय! पुत्रस्ते दृढं सुहृदयोह्यसौ

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्मात्सुहृदयेत्येवंदत्तंनाममया द्विकम्। एवमुक्त्वासमालिङ्ग्यसन्तर्प्य विविधैर्धनैः
गुप्तक्षेत्राय भगवान्बर्वरीकं समादिशत्। सोऽथ कृष्णं नमस्कृत्यपितरंयादवांश्चतान्
अनुज्ञाप्य च तान्सर्वान्गुप्तक्षेत्रं समाव्रजत्। घटोत्कचोऽपिकृष्णेनविसृष्टःस्ववनंययौ

स्मरन्पुत्रगुणान्पत्न्या स्वराज्यं समपालयत्।

ततः सुहृदयो धीमान्दग्धस्थल्यां कृताश्रमः ॥ ३६ ॥

त्रिकालं पूजयामास देवीः कर्मसमाधिभिः। नित्यं पुष्पैश्च धूपैश्चउपहारैःपृथग्विधैः
तस्याऽऽराधयतो देव्यस्तुतुषुर्हायनैस्त्रिभिः। ततःप्रत्यक्षतो भूत्वावलात्तस्यमहा मनः
वलं यत्त्रिषुलोकेषु कस्यचिन्नास्तिदुर्लभम्। ऊचुश्चकञ्चित्कालंत्वंवसाऽत्रैवमहाद्युते

सङ्गत्या विजयस्व त्वं भूयः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि।

इत्युक्तः सर्वदेवीभिः स तत्रैव व्यवस्थितः ॥ ४० ॥

आजगामाऽथविजयोनाम्नामागधब्राह्मणः। ससर्वांपृथिवींकृत्वापादाक्रान्तांद्विजोत्तमः
काश्यां विद्यावलं प्राप्य साधनार्थमुपाययौ। गुहेश्वरमुखान्येष सप्तलिङ्गान्यपूजयत्
आराधयामास चिरंदेवीर्विद्याफलाप्तये। ततस्तुष्टास्तस्य देव्यः स्वप्ने प्रोचुरिदंवचः
विद्यांसाधय त्वंसाधोसिद्धमातुःपुरोऽङ्गणे। अयं भक्तः सुहृदयः साहाय्यंतेकरिष्यति

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा विजयः स्वप्नमध्यतः।

उत्थाय गत्वा देव्यास्तं वव्रे भीमात्मजात्मजम् ॥ ४५ ॥

सोऽपिदेवीवचःश्रुत्वामेनेसाहाय्यकारणम्। ततःकृष्णचतुर्दश्यामुपोष्यविजयःशुचिः

स्नात्वाऽभ्यर्च्यैव लिङ्गानि देवीश्चैवाऽर्चयत्पृथक्।

कृत्वा स्नानमुपोष्यैव बर्वरीकोऽन्तिकेऽभवत् ॥ ४७ ॥

प्रथमायां ततो रात्रौययौसिद्धाम्बिकापुरः। मण्डलं तत्र कृत्वाच भगाकारं करान्नव
अंष्टदिक्ष्वष्टकीलांश्च निखन्यैव ससूत्रकान्। कृष्णाजिनधरो भूत्वा बर्वरीकसमन्वितः
शिखामावद्ध्यदिग्बन्धंकृत्वारेभेततोविधिम्।तन्मध्येमण्डलस्याऽऽपिकुण्डेशुभ्रेत्रिमेखले
समर्प्यच ततःखड्गं खादिरंमन्त्रतोजितम्। संस्थाप्यकीलानभितोबर्वरीकमथाऽब्रवीत्

शुचिर्विनिद्रः सन्तिष्ठ स्तवं देव्याः समुद्गिरन्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यावत्कर्म करोम्येष यथा विघ्नं न जायते ॥ ५२ ॥

इत्युक्ते संस्थिते तत्र बर्बरीके महाबले । विजयः शोषणं दाहं प्लावनं कृतवान्यमी ॥
ततः सुखासनो भूत्वा गुरुभ्यो नमः इति । मन्त्रमष्टोत्तरशतंजप्त्वागुरुभ्यःप्रणम्यच

ततो गणेश्वरविधानमारब्धवान् ॥ ५४ ॥

अथाऽतः सम्प्रवक्ष्यामि मन्त्रं गणपतेः परम् ॥ ५५ ॥

सर्वकार्यकरं स्वल्पं महार्थं सर्वसिद्धिदम् ॥ ५६ ॥

ॐगांगींगूंगैंगौंगः सप्ताक्षरोऽयं महामन्त्रः । ॐगणपतिमन्त्रस्य गणको नाम ऋषिः विघ्नेश्वरो देवता गं बीजम् ॐशक्तिः पूजार्थे जपार्थे वा तिलकार्थे वा मनस ईप्सितार्थे होमार्थे वा विनियोग इति । साधकस्य पूर्वं तिलककरणम् ।
ॐगां गणपतये नमः । इति तिलकस्योपरि अक्षतान्दद्यात् अनेन मन्त्रेण । ॐ गांगणपतये नमः । इति तिलकमन्त्रः । ॐगां गणपतये नमः । अनेन मन्त्रेण गणेशाय पुष्पाञ्जलित्रयं दद्यात् । मूलमन्त्रेणाऽत्रचन्दनगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यपूगीफल ताम्बूलादिकं दद्यात् । अत ऊर्ध्वं मूलमन्त्रेण जपं कुर्यात् । अष्टोत्तरशतं सहस्रं लक्षं कोटिं चेति यथाशक्तिजप्त्वादशांशहोमार्थे गणेशाग्नये आवाहयामीति अग्निमावाह्य । ॐगां गणपतये स्वाहेति मन्त्रेण गुग्गुलगुटिकाभिर्होमं विदध्याद्विनियोगं चेति गाणेश्वरो महाकल्पः ।
य एवं सर्वविघ्नेषुसाधयन्मन्त्रमुत्तमम् । सर्वविघ्नानिनश्यन्तिमनोऽभीष्टंच सिध्यति डाकिन्यो यातुधानाश्च प्रेताद्याश्च भयङ्कराः । शत्रूणां जायते नाशोवशीकरणमेव च

इमं गाणेश्वरं कल्पं विजानन्विजयोऽपि च ।

तिलकं विधिना कृत्वा जप्त्वा चाऽष्टोत्तरं शतम् ॥ ५९ ॥

दशांशां गुटिकाहुत्वा पूज्य सिद्धिविनायकम् । सिद्धेयक्षेत्रपालस्य चक्रेपूजांततोनिशि
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महाविद्यासाधने गणेश्वरकल्पवर्णनं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आसनेनच मूर्त्याचमूलेनाङ्गैश्चसारविम् । दण्डिपिङ्गलमुख्यांश्च शक्तीर्दीप्तादिकाअपि तत्तद्दिक्षुचसोमादीन्ग्रहान्धेन्वादिमुद्रया । तेजश्चण्डेचाऽर्चयित्वानिर्माल्यञ्चन्यवेदयत् अर्घ्येणाऽतीवशुद्धेन सम्प्रोक्ष्यचसमन्ततः । द्वारवास्तु समभ्यर्च्यन्यासानपिचकारसा भूतशुद्धिविधायाऽन्वगन्तर्यागंचकारसा । हृदिपद्मासनेचाऽर्च्यज्ञानधर्मादिकान्क्रमात् शक्तीर्दलेषु वामादीर्दलाऽग्रे सूर्यवेधसौ । केसराऽग्रे सोमविष्णू कर्णिकाग्रेऽग्निधूर्जटी तदूर्ध्वे शक्तिचक्रं च विन्यस्तब्रह्मपञ्चका । अङ्गैर्दत्त्वा च पाद्यादीनुपचर्याभिषिच्य सा प्रादाच्चन्दनपुष्पादि धूपदीपप्रदायिनी । भूयोऽपि पञ्चब्रह्माणि षडङ्गान्यप्यपूजयत् ॥ तत्तद्दिक्षुचशक्रादीन्वज्रादींश्चविधानतः । कृत्वा सर्वोपचारांश्चविततताराऽष्टपुष्पिकाम् पञ्चवक्त्राणि चाऽभ्यर्च्यकृतचण्डेश्वराऽर्चना । प्रदक्षिणाप्रणामाद्यैर्नित्यंशिवमपूजयत् शिवागमोक्तविधिना द्रव्यैःसौभाग्यदायिभिः । सा जुहावचपूजान्तेप्रणातेजातवेदसि परिकल्पितोपचारा च कन्दमूलफलादिकैः । स्वयं कृतोपचारेयमतिथीनभ्यपूजयत् ॥ अङ्गुष्ठाऽग्रेण तिष्ठन्तीग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यतः । हृदेचशिशिरेचन्द्रपीयूषाप्यायिताऽभवत् ॥ वर्षरात्रीषु धाराभिः सह वारिधरा पुनः । सौदामिनीव ददृशे तमसि स्तिमिताकृतिः पाणिपादेन पद्मानि मुखेन च कलानिधिम् । प्रदर्शयत्यनायासान्निन्येसाहैमनीनिशाः नीवारबीजदानेन [illegible] मृगानप्यपोषयत् । अज्ञातहिंसाभिभवानाश्रमोपान्तवर्तिनः ॥ कृतालवालसलिलैः सुवालाकलशाहृतैः । वात्सल्याद्वर्द्धयामासपूर्णापूनाऽऽश्रमपादपान् प्रदक्षिणां कृतवती शोणशैलं गिरीन्द्रजा । सा मनोरथसंसिद्ध्यैनित्यंसह सखीजनैः पञ्चाक्षरीं जजापैषा शिवस्तोत्राण्युदैरयत् । दध्यौ च देवं मनसा शोणपर्वतरूपिणम्

अनुदिनमरुणाचलेश्वरं सा प्रणतवती विहितप्रदक्षिणाद्यैः ।
शिवनिगमविधानवेदिनी सा व्यरचयदद्रिसुता चिरं तपस्याम् ॥७८॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनं नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकोनविंशोऽध्यायः

देव्यास्तपश्चर्यायांदुर्गाकृतमहिषासुरवधवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

तावत्कुतश्चिदाकर्ण्य तत्रस्थां महिषासुरः । अवज्ञातसुरारातिर्विध्वंसितपुरन्दरः ॥१॥
सर्वलोकजयी सिद्धविद्याधरभयावहः । दुर्निग्रहो वरादासीच्छस्त्रास्त्रैरखिलैरपि ॥
तीक्ष्णानामपि शापानामप्यगोचरतां गतः । दर्पद्धिर्दानवैर्दैत्यैः कौणपैश्च निषेवितः
दूषको मुनिपत्नीनां धर्ममार्गोपघातकः । बलात्पुलोम्नो नमुचेर्वृत्रादपि बलाधिकः ॥

हिरण्यकशिपोर्वंश्यो हिरण्याक्ष इवाऽपरः ।
तां विलोभयितुं काश्चित्प्राहिणोत्किल दूतिकाम् । ५ ॥

ततः सा तापसीवेषधारिणी गिरिजां प्रति । सखीसमक्ष एवेदमुवाचाऽनुचितं वचः
अरारु भीषणे भीरो निवसस्यत्र किं वने । विहर्तुमुचिता रम्येष्ववरोधनवेश्मसु ॥
किमर्थं वाऽद्य चित्तं ते यौवने भोगनिःस्पृहम् । निवेशितं तपसिच दैवतैरपि दुष्करे
हंसतूलमयीं शय्यां मुक्तामयवितानिकाम् । हित्वा किमितिमृद्वङ्गिसुप्यतेपरुषाश्मसु
तपोजडोमृडोदिष्ट्याप्रागेवास्तित्वयोज्झितः । तवानुरूपोनैवान्योविद्यतेदिविपत्सुच

किन्तु त्रैलोक्यनाथोऽस्ति महिषो दानवेश्वरः ।
यदि द्रक्ष्यसि तं सुभ्रु ! त्यक्ष्यस्येव क्षणात्तपः ॥ ११ ॥

किं निह्नवेन नन्वेष श्रुत्वा सर्वं चिरात्प्रभुः । स प्राहिणोदुपानेतुं दूतिकांमांस्मरातुरः
इत्यत्यन्तविरुद्धंतांब्रुवाणामसमञ्जसम् । देव्याश्चित्तस्थितिंज्ञात्वाविजयानिरकासयत्
सा चातिरोषेण कृतप्रतिज्ञा दैत्यरूपिका । गत्वा विदितवृत्तान्तमकरोन्महिषासुरम्
सोऽपि तत्सर्वमाकर्ण्यरुषाऽतीवारुणेक्षणः । देवीं जिघृक्षुरभ्यागाद्वृतोदैतेयकोटिभिः
स्यन्दनैर्द्विरदैरश्वैः पत्तिभिश्च समन्ततः । भुवमाच्छादयामास ध्वजैश्च गगनान्तरम्
क्ष्वेलितैर्वाद्यघोषैश्च नभःस्फुटदिवाऽभवत् । पादाघातैश्च दैत्यानांविदद्रे वसुधातलम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

करालो दुर्द्धरस्तस्यविचष्णुर्विकरालकः। वाष्कलोदुर्मुखश्चण्डःप्रचण्डश्चाऽमरासुरः महाहनुर्महामौलिरुग्रास्यो विकटेक्षणः। ज्वालास्यो दहनश्चेमे सेनान्योऽपिप्रतस्थिरे कोलाहलमिमं श्रुत्वा देवी नियमविघ्नतः। शङ्किता दैत्यसंहृत्यै दुर्गामादिशतिस्मसा साऽरुणाद्रिरहोद्रोण्यामधिरूढा मृगाधिपम्। दीप्तायुधधरैर्दोभिः कालिकेव महीं गता घनाघनरवोदग्रं सिंहनादमचीकरत्। स्फुरद्दन्तच्छदोपान्तं वलगदङ्गुलिपल्लवा। २२॥ स्वाङ्गेभ्यो योगिनीचक्रंमातरोऽप्यसृजन्रुषा। देव्याः प्रियायदैतेयसंहारार्हाःसहस्रशः काश्चित्तवाऽरुणच्छायादण्डिन्योहंसवाहनाः। मुखैश्चतुर्भिराजग्मुःकोपप्रस्फुरिताधरैः निर्ययुःकाश्चनक्रुद्धाज्वलत्त्रिशिखपाणयः। निस्वनद्भूषणाःपंसलललाटा वृषवाहनाः निर्जग्मुरपराः सेनासहिताः शिखिवाहनैः। शक्तिदण्डाभयाकराः शतशः षड्भिराननैः निश्चक्रमुः परास्तार्क्ष्यमधिरुह्याधिककुधा। शङ्खचक्रधराः सूर्यचन्द्रमोभ्यां दिवोयथा प्रतिष्ठन्ते ताथा व्याघ्रवाहाः कुवलयत्विषः। पात्रैः सद्घर्घरारावैर्बिभ्रत्यो मुसलं हलम् रोषाऽरुणसहस्राक्ष्यो वलक्षद्विपवाहनाः। प्रतिस्थिरे शातकोटिशतकोटिधराः पराः।

अश्वारूढाः समापेतुरेकाः सौदामिनीनिभाः।
खड्गखेटकधारिण्यः कोपेन कपिलाननाः॥ ३०॥

ताश्चकोटिचतुःषष्टिमसुरानाश्रमाद्वहिः। अरुन्धन्प्रसभंध्वान्तराशीनिवरवेस्त्विषः ततश्च योगिनीचक्रदानवानीकयोर्मिथः। प्रावर्त्तत रणं घोरं मुष्टामुष्टि कचाकचि॥ सायकैर्योगिनीमुक्तैर्दलिता दैत्यमौलयः। आच्छादयन्महीपृष्ठं स्थलजानीव सर्वतः प्रसस्रू रक्तसरितो लगत्कैशिकशैवलाः। लुठद्विपाठशाठीनाः स्मेरैर्देवीमुखाम्बुजैः॥ वेतण्डतुण्डान्यारुह्य सौधानिवपिशाचिकाः। प्रचण्डताण्डवाःपीतरक्तमद्याश्चकाशिरे कपालैर्दैत्यवीराणामघासुरसृगासवान्। क्रीडड्डमरुकाकारैर्डामरैर्योगिनीगणाः॥३६॥ परिजह्रुस्तथान्त्राणिकङ्कौघाःपाशशङ्कया। क्षुधिताअपिमांसानिसशब्दान्यजहुःशिवाः सिद्धविद्याधरोन्मुक्तमन्दारप्रसवासवैः। इयाय शान्ति भूरेणुः सङ्ग्रामे क्षोभस विरेजुर्योगिनीमुक्तैर्दहलग्नैर्द्विषां हयाः। अमर्षातिशयोत्क्षिप्तैः शल्यैः शल्यमृगा

दण्डैः केचित्परे शूलैर्निशितैः केऽपि शक्तिभिः॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चक्रैरन्ये हलैरेके कतिचिच्छतकोटिभिः ॥४०॥
योगिनीनां परे खड्गैर्दलितादानवेश्वराः । निःशेषतामुपाजग्मुर्विनासेनाधिपान्निजान्
ब्राह्मीस्वयमुपागम्यविहितायोधनाऽवधीत् । करालंविकारालेनदण्डेनज्वलिताचिरात्
माहेश्वरी त्रिशूलेन सुचिरं कृतसङ्गरा । चकर्त दुर्द्धरस्याऽऽशु मूर्द्धानमतिरोषणा ॥
५.क्त्यालुलावकौमारीचिक्षुरासुरमस्तकम् । चक्रेणचालुनान्मौलिविकरालस्यवैष्णवी
वाष्कलस्याऽऽशु वाराही मुसलेनाऽलुनाच्छिरः ।
दुर्मुखंचाऽऽशुवज्रेण व्यधादैन्द्रोगतायुषम् ॥ ४५ ॥
ख्यातंयस्याश्चनामेदंतयोरेवनिदूषनात् । चामुण्डाचण्डमुण्डौचमण्डलाग्रेणचिच्छदे
प्रचण्डचामरौ वीरौ महामौलि महाहनुम् । उग्रास्यविकटाक्षौच ज्वालास्यदहनावपि
अनुजग्मुः क्रुधा यान्तं युद्धाय महिषासुरम् । कालनेमिप्रभृतयोविप्रचित्तिमिवासुराः
शिरस्त्रवन्तो रथिनः सुनिषङ्गा धनुर्धराः । उद्धूतकटकाः प्रापुर्युद्धभूमिं चलद्ध्वजाः
समन्तात्पूरितदिशः सिंहनादैर्भयङ्कररैः । पृषत्कवर्षिणो मातृमण्डलान्यभिदुद्रुवुः ॥
ताश्च तैर्बलिभिः कृत्वा सङ्ग्रामं निस्सहत्वतः ।
दुर्गां प्रपेदिरे देवीं शरणं सिंहवाहनाम् ॥ ५१ ॥
उक्त्वा मायालुलायस्य दुर्जयत्वं दुरात्मनः । देवीं तां तुष्टुवुर्दुर्गामेवंसप्ताऽपिमातरः
योगनिद्रेतिरूपेण विष्णोर्नयनपद्मयोः । त्वया निलीयते देवि मधुकार्येव लीलया ॥
अमूमुहस्तं न तथा मातश्चमधुकैटभौ । कथं जघान तौ विष्णुस्तयोरेवाभ्यनुज्ञया ॥
त्वं कौशिकी न चेज्जाता मृत्युः शुम्भनिशुम्भयोः ।
कथं तु लोकपालानामैश्वर्यं देवि एष्यति ॥ ५५ ॥
विन्ध्यवासिनिविन्ध्येनकिमवन्ध्यंकृतंतपः । यत्र मैत्रीकिरातीभिरपिलभ्यात्वयासमम्
कापिशायनमापीतं धनदोपायनीकृतम् । त्वयाऽम्ब नीतं दैत्यानां रसैर्नियतमानवैः ॥
ब्रह्मणः सृष्टिशक्तिस्त्वं स्थितिशक्तिर्मधुद्विषः । अम्ब संहारशक्तिश्चरुद्रस्यापिप्रगल्भसे
यशोदानन्दजाता त्वमेकानंशेति नामतः । [कंसाद्यसुरसंहारे हरेः साह्यं करिष्यसि ॥
त्वं विद्या त्वं महामाया त्वं लक्ष्मीस्त्वं सरस्वती ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वं देवी पार्वतीशाऽपिदुर्गे किं वा न जायसे ॥ ६० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

स्तोत्रेणाऽनेन मातृभ्यो दुर्गां दत्ताभयांस्वयम् । महिषासुरयुद्धायसन्तुष्टानिर्ययौतदा
प्रचण्डमण्डलाग्रेण भिण्डिपालेन चामरम् । महामौलिं क्षुरिकया कर्षरेण महाहनुम्
उग्रवक्त्रं कुठारेण शक्त्या विकटचक्षुषम् । ज्वालामुखं मुद्गरेण दहनं मुसलेन च॥६३
निहत्य महिषस्याग्रे सरोषं युध्यती स्वयम् । सिंहनादंमहाघोरं चक्रेण मुदिताशया ॥
अथात्यमर्षितो दुर्गां विशिखैर्महिषासुरः । विव्याध फालफलके स्तनयोर्गण्डयोरपि
ततो दुर्गाऽथ संरम्भात्प्रजहराऽसुरेश्वरम् । बाह्वोर्वक्षसि वक्त्रेचक्षुरप्रैःप्रज्वलत्फलैः
ततो दैत्यस्त्रिभिर्दुर्गां जघानविशिखैर्मुखे । पञ्चभिः पञ्चभिर्बाह्वोर्द्वाभ्यांद्वाभ्यांचनेत्रयोः
एकेन सारथिं रथ्यानष्टभिः कार्मुकैस्त्रिभिः । चतुर्भिश्चध्वजंतस्यदुर्गाचिच्छेदसायकैः
पदातिरथ दैत्येन्द्रः शतघ्नींज्वलदाकृतिम् । कालदण्डप्रतीकाशां दुर्गां प्रतिविमुक्तवान्
हाहाकुर्वत्सु देवेषु विद्राणे मातृमण्डले । तामापतन्तीमादाय दुर्गा जग्राह लीलया ॥
कृपाणमङ्कुशं पाशंभुशुण्डींकरवालिकाम् । शङ्कुं शक्तिं गदांचक्रंतोमरंफलकंसृणिम्
परश्वधं भिण्डिपालं पट्टिशं लगुडंचसः । दुर्गां प्रति विचिक्षेपक्षयाम्भोदइवाऽशनिम्

आपतन्त्येव शस्त्राणि क्षिप्तान्यादाय वैरिणाम् ।
बभञ्ज पाणिभिः स्वैरं करिणीवेक्षुकाण्डकम् ॥ ७३ ॥

दुर्गोपवाह्यः सिंहोऽपि लाङ्गूलाग्रेण मुद्रितम् । दंष्ट्रया दारयामास प्रहरन्नखपङ्क्तिभिः
क्षणं सिंहःक्षणंक्रोडःक्षणंव्याघ्रःक्षणंगजः । क्षणं च महिषोभूत्वादैत्योदुर्गामयोधयत्
महिषोऽथविषाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यामत्यमर्षितः । ताडयामाससिंहंचदेवीमपिमुहुर्मुहुः
क्षणं गगनमध्यस्थः क्षणं प्राप्तोमहीतले । क्षणं दिक्षु भ्रमन्प्राप्तःक्षणं चाऽदृश्यतांगतः
प्रार्थिता मातृचक्रेण दुर्गा महिषदानवम् । अमोघेन त्रिशूलेन दारयामाससस्मिता ॥
मुक्तघर्घरनिर्घोषो यावत्पतितदानवः । तावदस्य हठेनाङ्घ्रिस्कन्धपीठे न्यवेशयत् ॥
कण्ठपीडनतो यातजीवितस्याऽमरद्रुहः । छिन्नं मूर्द्धानमादाय पाणिनाऽथ ननर्त्त सा

इतिदुर्गया समिति कासरासुरे दलिते समस्तभुवनैककण्टके ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ननृतुः सुराः प्रजहृषुर्महर्षयो ववृषुश्च दिव्यकुसुमानि वारिदाः ॥ ८१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे देव्यास्तपश्चर्यायां दुर्गाकृतमहिषासुर-वधवर्णनंनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशतितमोऽध्यायः

पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरस्तुतिवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

अहो महिषदैत्यस्य दुराचारत्वमीदृशम् । अहो दुरितहारिण्या दुर्गायाश्च पराक्रमः एवं तया भद्रकाल्या निहते महिषासुरे । किं चकारगिरीन्द्रस्यनन्दिनीतपसिस्थिता

नन्दिकेश्वर उवाच

अनन्तरं सा हस्तेन दधतीदैत्यमस्तकम् । ननाम गौरीमन्येन पाणिना खड्गधारिणा अथ हर्षेण नृत्यन्तीं तामालोक्यदयार्द्रया । दृष्ट्या देवी जगादैनांदन्तांशुद्योतिताम्बरा त्वयाऽतिदुष्करंकर्म निर्मितं विन्ध्यवासिनि । जातं तवप्रभावेण निष्प्रत्यूहंचमे तपः अथैतन्माहिषं शीर्षमपवित्रं भयङ्करम् । जगत्पवित्रचारित्रे त्यक्तुमर्हसि हस्ततः ॥

इति गौर्योदिता दुर्गा जुगुप्साकुलमानसा ।

मूर्ध्नस्तस्य निपाताय व्यधुनोद्बहुशः करम् ॥ ७ ॥

तीर्थमुत्पाद्यतां देवि नवं पापविनाशनम् । तस्मिन्निमज्जनाद्दुर्गे प्रायश्चित्तं भविष्यति इतीरिता गौतमेन दुर्गा दुरितशङ्किनी । पाटयामास खड्गेन शिलापट्टमपटीयसा ॥६॥ पातालावधि निर्भिन्नात्पाषाणतलतस्ततः । उदजृम्भत्तरङ्गाम्भः सच्चित्तमिव निर्मलम् ममज्जसाऽपिगम्भीरेतस्मिन्नम्भसिपावने । नमःशोणाद्रिनाथायेत्युतवामन्त्रमनुत्तमम् तावन्महिषकण्ठस्थं लिङ्गं तद्गलितं तले । तटेप्रतिष्ठितंजातं पापनाशनसञ्ज्ञया ॥१२॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उन्ममज्ज ततो दुर्गा तीर्थाम्भोधूतकल्मषा । निपपाताऽथ तत्पाणेर्महिषासुरमस्तकम्
कृतप्रदक्षिणा नत्वापापनाशनमीश्वरम् । पुरस्तादस्ति सा गौर्या गौतमेनाभिनन्दिता
एवं प्रत्यक्षनिरतपापां तां वीक्ष्य पार्वती । जगाद दीर्घतपसं जगतीधरनन्दिनी ॥१५॥
महिषासुरसंहारेऽञ्जसा स्वनुमतिः कृता । विन्ध्यवासिनीयमहो दुष्टमाहिषविग्रहम्
गृहीत्वा भक्षयामास तस्यलिङ्गमिदंशिवम् । प्रायश्चित्तं ततो ब्रूहि ममाऽपिमुनिसत्तम

गौतम उवाच

देवि सर्वजगत्सर्गस्थितिसंहारकारिणी । त्वद्ध्यानमेव जगतां सर्वपातकनाशनम् ॥
अथापि लौकिकं वृत्तमवलम्ब्य त्वयेरितम् । स्वकृतापि हि मर्यादानमहद्भिर्विलङ्घ्यते
अन्तःकरणकालुष्यक्षालिनी काचनक्रिया । कथ्यतेऽद्य मया मातरवधानंविधीयताम्
अरुणाद्रिरयंसाक्षादनलाद्रिस्तिरोहितः । ज्वलतिज्योतिषास्वेनकृत्तिकापूर्णिमानिशि
तत्सपर्यातपश्चर्याकार्याकात्यायनि! त्वया । तज्ज्योतिर्दर्शनात्सर्वमभीष्टंतवसिध्यति
इत्युक्ता गौतमेनाम्बा तदाप्रभृतिदारुणा । इयं च शिवभक्ता हि शिवपूजारता तदा ॥
तपश्चचार पञ्चानामग्नीनांमध्यमाश्रिता । चतुर्णां शिखिनांमध्येस्थितासूर्यंनिविष्टदृक्
रेजे हैमी शलाकेव द्योतमाना गिरीन्द्रजा । अथाकृष्टेवपार्वत्याः प्रेमपाशैर्निरायतैः ॥
साकार्त्तिकीपौर्णमासीसमापेदेशुभा तिथिः । ततस्तस्यदिनस्यान्तेशृङ्गे शोणमहीभृतः
अदर्शि किमपि ज्योतिरनुपाधिकवैभवम् । तदर्थोपगतैर्ब्रह्ममधुभिद्भासवादिभिः ॥
उपास्यमानमभितो देवैर्दिव्यर्षिसङ्घतैः । तदनिन्धनमस्नेहमदशावर्तिसम्भवम् ॥२८॥
महाप्रदीपमालोक्य विस्मयम्प्राप पार्वती । कृतप्रदक्षिणा साऽथ प्रणमन्ती पदेपदे ॥
अरुणाद्रीश्वरं नाथं तुष्टा तुष्टाव शैलजा ॥ २९ ॥
नमस्ते मेरुचापाय कैलाशाचलवासिने । नीहारशैलजामात्रे शोणक्ष्माधररूपिणे ॥
वरुणादिसुरार्च्याय तरुणादित्यवर्चसे । अरुणाचलनाथाय करुणामूर्त्तयेनमः ॥
जय जह्नुसुताचन्द्रलेखालङ्कृतशेखर । सौन्दर्यमोहिताशेषमुनिपत्नीजनाशय ॥ ३२ ॥
जय शैलसुतासङ्गसम्भृतानङ्गवैभव । मायानारायणाभोगक्रीडाम्रेडनपण्डित ॥३३॥
जयसन्ध्यासमोपेतसम्भृतानन्दताण्डव । जयगीर्वाणगन्धर्वसिद्धविद्याधरार्चित ।३४॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

जय हेरम्बजनक ! जय षण्मुखवत्सल ! ।
जय हैमवतीप्रार्थ्य ! जय पार्थिवदुर्लभ ! ॥ ३५ ॥
इतिस्तुत्वा मुहुस्तस्मिञ्ज्योतिषि न्यस्तलोचनाम् ।
दृष्ट्वा देवीं दयाव्याजाद्विलिल्ये वृषभध्वजः ॥३६॥
लयित्वा निजमास्थाय रूपमुत्कटसुन्दरम् । आस्थायवृषभंदिव्यमसंदृष्ट्वाशिवांशुभाम्
मानातिरेकादपहाय सर्वमैश्वर्यमेवं तपसि प्रवृत्ताम् ।
मुग्धां पुनः सान्त्वयितुं गिरीशः प्रचक्रमे पर्वतराजपुत्रीम् ।।३८॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथममाहेश्वरखण्डान्तर्गते द्वितीये कौमारिकाखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे पार्वतीकृतारुणाचलेश्वर-स्तुतिवर्णनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥२०॥

एकविंशतितमोऽध्यायः

शिवकृतंपार्वती प्रशंसनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

तदा ब्रह्मा सरस्वत्या महाविष्णुश्च पद्मया । शक्रः पुलोमसुतया परे दिक्पालकाअपि गन्धर्वाप्सरसांसङ्घा वसवोऽपि सुरा अपि । त्रयस्त्रिंशत्कोटिगणाःपरेमुनिगणाअपि एकादशमहारुद्रा आदित्या द्वादशाऽपिच । भैरवाश्च पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः यक्षरक्षोरगा भूता ये चाऽन्येशिवकिङ्कराः । सन्तोषभाजःसर्वेऽपिविकटाकारवेष्टिताः परिवार्य महेशानं समाजग्मुः सहस्रशः । तद्वीराशंसनं दृष्ट्वा योगिनीदानवैः कृतम् ॥ अतीव विस्मयंभेजुःसर्वे कल्पान्तभीषणम् । कृतसान्निध्यमालोक्यदेवमानन्दयन्त्युमा चिररात्रप्ररूढां च तद्वियोगव्यथां जहौ । रोमाञ्चिता खिन्नमुखी वेपमाना घनस्तनी पादाङ्गुलीषु नयने विनिवेशयति स्म सा । वृषभादवरुह्याऽथ गृहीत्वैनां करे शिवः ॥ स्मितशारीरकण्ठश्रीप्रणयेनैवमब्रवीत् ॥८॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिव उवाच

व्याकुलीक्रियते देवि ! किमेवं कारणं विना ॥६॥

सर्वैराराधनीयेतिमयाऽऽपिघटितोऽञ्जलिः। किंनवेत्स्यावयोरैक्यंज्योत्स्नाचन्द्रमसोरिव अनादिसिद्धंदेवेशि तवेदं मौग्ध्यमीदृशम्। क्वेदं शिरीषमृद्वङ्गि ! शरीरं ते गिरीन्द्रजे

तपः समाधयश्चेति क्व कर्कशजनोचिताः ।

नारायणोऽहं लक्ष्मीस्त्वं ब्रह्माऽस्मि त्वं सरस्वती ॥१२॥

वारुणीत्वंफणीन्द्रोऽहंरोहिणीत्वमहंशशी । स्वाहात्वंहव्यवाहोऽहंसूर्योऽहंत्वसुवर्चला जाह्नवी त्वं समुद्रोऽहंमेरुरस्मित्वमुर्वरा । पुलोमजा त्वं शक्रोऽहंत्वं रतिश्चित्तभूरहम्

बुद्धिस्त्वं राजराजोऽहं त्वं शमाऽहं समीरणः ।

पाथोधिपोऽहं वीचिस्त्वं प्रकृतिस्त्वं पुमानहम् ॥१५॥

विद्यात्वंवेदितव्योऽहंवाक्त्वमर्थोऽपिपार्वती । ईश्वरोऽहंमदंशाऽसित्वयैवाज्ञास्वरूपया सृष्टिस्थित्युपसंहारविधानानुग्रहेश्वरे । न भेदोऽतस्त्वया कार्यः पृथग्जनवदावयोः ॥ चित्प्रकाशात्मनोर्देवि स्वेच्छाधृतशरीरया । व्याकुलीकुरुषेशश्वद्वृथैवेर्ष्यायसेहिमाम् द्रष्टाप्रतिक्रियातस्यक्रियतेयाऽधुनामया । इत्युक्त्वेशोनिषण्णस्तांपार्श्वदेशेन्यवेशयत् गौरीं स्वकीय एवाङ्के गूहमानामिव ह्रिया । अङ्गद्वयंतयोरैक्यमगात्प्रेम्णा च लीनयोः अर्थद्वयमिवाऽह्राय सन्निकर्षोपलम्भतः । अर्धेकर्पूरधवलमर्धे सिन्धूरपाटलम् ॥२१॥ तद्विचित्रमभूदङ्गं शिवयोरेकतां गतम् । अर्धे कुन्तलदामार्धं हारमध्ये तु कुञ्चिका ॥ अङ्गादर्धेन्दुचूडस्य वपुरर्धेन्दुकूलितम् । एकनूपुरताटङ्कपरिहार्यं मनोहरम् ॥२३॥ एकपिङ्गलसध्रोचो गात्रमेकस्तनं बभौ । देव्यैदत्त्वाच धामार्थं वामदेवो जगादताम् अवकाशो रुषो देवि मा भूरतः परंतव । स्तन्यार्थिनं गुहं हित्वा याताऽसितपसेयतः तदपीतस्तनीनाम्ना निवासाऽत्र ममान्तिके । त्वामपीतस्तनींदेवींशोणाद्रीशं च मामपि जनाः सर्वे समाराध्य रमन्तां भोगमोक्षयोः । इयं त्वदंशजा देवी दुर्गामहिषसूदिनी अत्रैव सन्निधत्तां तु मन्त्रसिद्धिप्रदा नृणाम् । खड्गतीर्थमिदंपुण्यंसकृद्देवनिमज्जनात् सर्वरोगहरं ण्सामस्तुसर्वाघनाशनम् । प्रवालगिरिनाथश्च देवोऽयं पापनाशनः ॥२६॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भक्तिश्रद्धावतां नृणां भूयास्तां भूतये भृशम्। अयं च गौतमो देवित्वदनुग्रहभाजनम् तपोनुरूपं भजतां लोकेष्वाचन्द्रतारकम्। इमाश्च मातरः सप्त सप्तलोकैकमातरः॥३१ अद्यप्रभृति कुर्वन्तु सान्निध्यं जगतां श्रियै। शास्तारो भैरवाःक्षेत्रपालका वटुकाअपि अरुणक्षेत्र एवाऽत्र नित्यं कुर्वन्तु सन्निधिम्। अत्राऽहमरुणक्षेत्रे निवसाम्यरुणाह्वयः

त्वयाऽप्यरुणया देव्या स्थातव्यं करुणार्द्रया।
ईप्सितामरुणादेवौ सान्निध्यं कुरुतो यतः॥ ३४॥
तदस्मिन्नरुणक्षेत्रे सुलभाः सर्वसिद्धयः॥ ३५॥
इदं कृतं पर्वतराजपुत्र्या प्रसादनं शोणगिरीश्वरस्य।
शृणोति यः स द्विषतो विधूय स्वर्गापवर्गौ सुलभावुपेयात्॥ ३६॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवकृतपार्वतीप्रशंसनवर्णनं नामैकविंशतितमोऽध्यायः॥ २१॥

द्वाविंशतितमोऽध्यायः

वज्राङ्गदस्यराज्ञोवृत्तान्तवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

स्वामिन्नित्यशिवानन्दभगवन्नन्दिकेश्वर।
आह्लादितोऽस्मि शोणेशमाहात्म्यसुधया त्वया॥ १॥

कथंवज्राङ्गदः पाण्ड्यराजः शोणव्यतिक्रमम्। चक्रे कथं तद्भक्त्यैवप्राप्तवान्सम्पदंपुनः कथंविद्याधराधीशौकान्तिशालिकलाधरौ। दुर्वासःशापनिर्विद्धावितौशोणशम्भुना

नन्दिकेश्वर उवाच

दीर्घायुष्यत्वसाफल्यं लब्धवांस्त्वं मृकण्डुज। यदियं स्थेयसी भक्तिर्भवतोभूतनायके

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वक्ष्ये वज्राङ्गदोदन्तं वृत्तं विद्याभृतोरपि । यतोऽभून्महितो लोके शोणाद्रीश्वरवैभवः
आसीद्वज्राङ्गदोनामपुरापाड्यपुपार्थिवः । आस्ते यस्यभुजस्तम्भेवसुधासालभञ्जिका
धार्मिको न्यायविज्ञाता गम्भीरो दक्षिणः क्षमः ।
शान्तो विनयवान्धीमानेकदारव्रतः कृती ॥ ७ ॥
शिवपूजार्चनरतः श्रीमाञ्छीलवतां वरः । पृथ्वीमासेतुकेदाराच्छशास जितशात्रवः ॥
कदाचिन्मृगयाव्याजात्स चरन्सुतुरङ्गमः । अरुणाचलपर्यन्तं कान्तारं समगाहत ॥
स तत्र वहलामोदं कञ्चित्कस्तूरिकामृगम् । दृष्ट्वा तमन्वक्तुरगं प्रावर्तयत कौतुकात्
स मृगोऽनुद्रुतस्तेन अभितः शोणपर्वतम् । प्रादक्षिण्यात्परीयाय पपात च मनोजवः
ततःस भग्नसारोऽपि राजा जातश्रमश्चरन् । पपात वाहाद्विच्छायः क्षीणपुण्यइवद्युतः
अज्ञातकारणेनैवं मातङ्गेनेव पीडितः । नाज्ञासीत्क्षणमात्मनं राजाग्रहगृहीतवत् ॥
अचिन्तयच्च कोऽयंमे निर्हेतुः सत्त्वविप्लवः । क्व गतः स ह्यकस्मान्मे उपवाह्यस्तुरङ्गमः
इति चिन्ताकुले तस्मिंस्तज्ज्ञानेऽप्यपटीयसि । तडित्तटजटालेव सहसा द्यौरदृश्यत ॥
निरीक्षमाण एवाऽस्मिन्हित्वा तिर्यक्कलेवरम् । तूर्णं तुरङ्गसारङ्गौ खेचरत्वमुपागतौ ।
किरीटिनौ कुण्डलिनौ हारकेयूरधारिणौ । क्षौमान्तरीयोत्तरीयौस्रग्विणौचविरेजतुः
अवोचताञ्च नृपतिमाश्चर्याकृष्टमानसम् । हरन्ताविव दन्तांशुजालैस्त्वस्यार्त्तिजं तमः
राजन्नलं विषादेन शोणाद्रीशप्रभावतः । एतां जानीहि सञ्जातां नवां नौ चेदृशींदशाम्
तदोवाच तयोः किञ्चिदाश्वस्तइव पार्थिवः ।
कृताञ्जलिरभाषिष्ट तावुभौ विनयान्वितः ॥ २० ॥
कौ युवां निर्मितो याभ्यांममिषङ्गोममेदृशः । भद्रौभणतमार्त्तानांत्राणं हि महतांगुणः
इति तेन कृते प्रश्ने तमुवाच कलाधरः । राजानं जनिताश्चर्यं निर्दिष्टः कान्तिशालिना
अवेहि राजन्नावां हि पुरा विद्याधरेश्वरौ । परस्परातिसौहार्दौ वसन्तमदनाविव ॥
एकदा तु सुवर्णाद्रेः पार्श्वे दुर्वाससोमुनेः । तपोवनमगच्छाव मनसोऽपि दुरासदेम्
क्रोशेद्धां तपसस्तस्य शिवाराधनसाधनीम् ।
पुष्पोज्ज्वलामपश्याव पुण्यामारामवाटिकाम् ॥ २५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विनीतावप्यसञ्जातौ तत्त्वोचितसुधीगणौ । प्राविशाव तदुद्यानं प्रसूनावचयोत्सुकौ ॥
स्थलस्यतस्यसौहार्दात्कान्तिशाल्यतिगर्वितः । सञ्चचारमुहुःपादन्यासैराघट्टयन्महीम् ॥
अहन्तु तत्र पुष्पाणां गन्धातिशयमोहितः । विकस्वरेषु पुष्पेषु न्यस्तहस्तो दुराशयः
ततःशाण्डिल्यमूलस्थोव्याघ्रचर्मासनेस्थितः । दुर्वासास्तपसांराशिर्ज्वलन्निवहुताशनः
अमर्षोत्कर्षनीरन्ध्रस्पन्दमानाधरच्छदः । करालभृकुटीबन्धदारालितविशालभूः ॥
सरषोऽभूत्तेजसाढ्योघर्मतन्तुरविग्रहः । दहन्निव दृशा पश्यन्नभत्संयत नौ मुनिः ॥
आः पापौ प्रच्युताचारौ कौ युवामतिगर्वितौ । ज्वलतः कोपवह्नेर्मेशलभत्वमुपागतौ
तपोवनमिदं मत्कं पावनं भूतभावनम् । पादैर्नस्पृशतः क्वाऽपि सूर्याचन्द्रमसावपि ॥
पुरवैरिसपर्यायाः पर्यायकमिदंवनम् । न स्पन्दतेऽत्रवातोऽपि न लिप्यन्तेऽत्रषट्पदाः ॥
तदेतत्पादसञ्चारैर्दूषयन्नेषपातकी । हयो भवतु भूलोके परवाह्यत्वपीडितः ॥ ३५ ॥
अपराऽप्ययमत्युग्र पयत्वचलकन्दरे । प्रसूनगन्धलोभाद्यो गन्धसारङ्गतां गतः ॥ ३६ ॥
इति तेनोग्ररोषेण शापवज्रे निपातिते । तत्क्षणाद्विगलद्गर्वावावां तं शरणं गतौ ॥३७
अभिधाय च तं देवमाहिताङ्घ्रिपरिग्रहैः । अमोघ एषत्वच्छापस्तदस्यान्तोनिवेद्यताम्

अथाऽतिदीनमनसावावामालोक्य पार्थिव ! ।
सानुग्रहोऽभून्मुनिराट् कारुण्यादतिशीतलः ॥ ३६ ॥

अभाषतच मैवां भो भवतोःक्वाऽपिदुर्धियोः । शापस्यभवितांशान्तिररुणाद्रेःप्रदक्षिणात्
पुरा खलु पुरारातिरध्यतिष्ठच्छुभांसभाम् । पर्युपास्यतदिक्पालैरिन्द्रोपेन्द्रयमादिभिः
तदा च देवदेवाय नन्दनारण्यदेवता । उपायनीकृतवती फलं किमपि पाटलम् ॥४२॥
बाल्यात्कुतूहलाक्रान्तौ गजाननषडाननौ । पितरं तदयाचेतां लोभनीयतरं फलम् ॥
अथ तावददद्देवस्तनयौ फलतर्षितौ । गोपयित्वा फलं पाणिसम्पुटेन कुमारकौ ॥

इमां समस्तां पृथिवीं लोकालोकेन वेष्टिताम् ।
यो वां प्रदक्षिणीकर्तुमीष्टे तस्मै ददाम्यहम् ॥ ४५ ॥

युक्ते पार्वतीशेन स्मयमानमुखेन्दुना । स्कन्दः प्रदक्षिणीकर्तुं मेदिनीमुपचक्रमे ॥
बोदरस्तु देवस्य शोणशैलाकृतेः पितुः । प्रदक्षिणं ततः कृत्वापुरस्तादेवतत्क्षणात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तद्दृष्ट्वा तस्य चातुर्यं हेरम्बाय त्रियम्बकः। फलं वितीर्णवानस्मै प्रणयाघ्रातमस्तकः
अद्यप्रभृति सर्वेषां फलानामधिनायकः। भवेत्यस्मै वरं दत्त्वा ह्येकदन्ताय शङ्करः॥
बभाषे च सभास्तारान्सर्वानपि सुरासुरान्। प्रसरद्दशनज्योत्स्नाकर्बुरीकृतमन्दिरः

स्थावरोऽयं ममाकारः शोणाद्रिर्योऽस्य भक्तितः।
प्रदक्षिणां वितनुते स मे सारूप्यभाग्भवेत्॥ ५१

गिरेः प्रदक्षिणेनाऽस्ययस्यधत्तः पदेरुजम्। स सम्राट् सकलोत्कृष्टंलभतेशाश्वतंपदम्
इतिशासनतः शम्भोःशोणशैलप्रदक्षिणम्। विधायसर्वगीर्वाणालेभिरेस्वंस्वमीप्सितम्
युवामपिमदोद्भूतमालिन्यौशिक्षितौमया। प्रदक्षिणेनशोणाद्रेः शापान्तोवांभविष्यति
तिरश्चोरपि वां सिध्येदरुणाद्रेः प्रदक्षिणा। वज्राङ्गदस्य पाण्ड्यस्य नृपतेरनुबन्धतः

इत्यमर्षणमहर्षिमहाब्धेः शापहालहलशोषितगात्रौ।
पातितौ बहुलपातकभारात्क्षिप्रमश्वमृगजातिषु जातौ॥ ५६॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलप्रदक्षिणामाहात्म्ये वज्राङ्गद-
वृत्तान्तवर्णनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः॥२२॥

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः

कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनम्

कलाधर उवाच

काम्बोजेषु हयो भूत्वा कान्तिशाली सुहृन्मम। अयासीदौपवाह्यत्वं भवतोराजपुङ्गव
अहं च गन्धमृगतांगतः स्वाङ्गप्रसूतिना। सुगन्धिनामदेनाऽस्यसञ्चारं चाऽऽचरंगिरे

धर्मात्मन्मृगयाव्याजदागतेन त्वयाऽधुना।
आवां शोणाद्रिनाथस्य प्रापितौ हि प्रदक्षिणाम्॥३।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वाहारोहणदोषेण तवाऽऽसीदीदृशीदशा । पादप्रचारपुण्येन प्राप्तं नौ प्राक्तनं पदम् ॥
राजेन्द्र ! तव सम्बन्धादस्मात्तिर्यक्त्वबन्धनात् ।
मुक्तावावां स्वकं धाम प्राप्तौ स्वस्त्यस्तु ते सदा ॥ ५ ॥
इत्युदीर्यानजं धाम यियःसन्तंकलाधरम् । कान्तिशालिनं च राजाजगादरचिताञ्जलिः
एवं युवां शोणशैलशङ्करस्य प्रभावतः । शापार्णवं समुत्तीर्णौ कथं मे पुनरुच्छ्रयः
भ्राम्यतीव मम स्वांतमाधाय तदवेक्षणम् । निर्यान्तीव मम प्राणास्तत्रदैवंबलोत्तरम्
कलाधरकान्तिशालिनावूचतुः
अवधारय निस्तारं कथयाव तवाऽऽस्पदम् ॥ ८ ॥
समाहितेन मनसा निर्धूतनिखिलाधिना ॥ ६ ॥
जगत्सर्गस्थितिध्वंसविधानानुग्रहेश्वरे । अरुणाद्रीश्वरे चित्तं निधेहि करुणानिधौ
प्रत्यक्षितं त्वयेदानीमस्य देवस्य वैभवम् । तिरश्चोरावयोरेतदीदृशत्वं वितन्वतः ॥
कुरु प्रदक्षिणां पादचारी मृगमदादृतैः । कल्हारैः पूजयेशानं देवं मृगमदप्रियम् ॥१२॥
यावती तव सम्पत्तिस्तावतीमखिलां विभो । प्रकारगोपुरागारनवीकाराय कल्पय ॥
अचिरादेवसिद्धिस्ते भविष्यति गरीयसी । मनुमान्धातृनाभागभगीरथवदाधिका ॥
नन्दिकेश्वर उवाच
इत्थं निशम्य च तयोर्निजमेव धाम विद्याभृतोः सपदि संश्रुतयोर्नरेन्द्रः ॥
निःसंशयेन मनसा निरतस्तदानीं भक्तिं बबन्ध भगवत्यरुणाद्रिनाथे ॥१५
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कलाधरकान्तिशालिवृत्तान्तवर्णनं नाम
त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

— —

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः

स्वपुत्रायराज्यंसमर्प्यशिवभक्तोवज्राङ्गदराजासद्गतिंजगामेतिवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्भवमाहात्म्यरत्नाकरसुधाकरम् । नन्दीश चित्रं चारित्रं श्रुतं विद्याभृतोर्द्वयोः
कदा वज्राङ्गदः सिद्धः कथं देवमपूजयत् । कथं चान्वग्रहात्प्रह्वं देवस्तमरुणेश्वरः ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

निवर्त्तनेच्छां हित्वाऽथ नृपो निजपुरं प्रति । तस्यैव पादपर्यन्तेस्वस्य वासमरोचयत्
अथाऽस्य महती सेना वाहमार्गानुसारिणी । प्राप्ता शताङ्गमातङ्गतुरङ्गभटसङ्कुला ॥
समदृश्यत भूपालस्तादृशो धैर्यसागरः । पुरोधोमन्त्रिसामन्तसेनापतिसुहृत्तमैः ॥
ततस्तामागतां सेनामवनीपतिरादृतः । अरुणाद्रेश्च सीमाया वहिरेव न्यवेशयत् ॥
स्वकीयमखिलंकोशंदेशानपिमहाफलान् । शोणाद्रिनाथपूजायैकल्पयामासभक्तिमान् ॥
गौतमस्याऽऽश्रमाभ्याशेस्वयंकृततपोवनः । पुरोधोक्तः ससचिवः शिवार्चनरतोऽभवत्
रत्नाङ्गदाख्यं तनयं स्थापयित्वा निजे पदे । तत्प्रेषितैरपर्याप्तैः शोणेशं पर्यतर्पयत् ॥
परितः शोणशैलस्य परिपूर्णजलाशयान् । अग्रहारान्बहुफलान्ब्राह्मणेभ्योऽतिसृष्टवान्
तेजसाऽरुणनाथस्य ज्वलनस्तम्भरूपिणः ।
धन्वप्रायेऽपि देशेऽस्मिन्दीर्घिकाः शतशो व्यधात् ॥ ११ ॥
सौन्दर्यशालिनीरात्मपरिवारवराङ्गनाः । सेवार्थं शोणनाथस्य दत्तवान्दीर्घदर्शनः ॥१२
अथागतेनाऽगस्त्येन लोपामुद्रासखेन सः । अभ्यनन्द्यत शोणाद्रिनाथपूजापरायणः ॥
प्रत्यहं नवतीर्थाख्ये सरसि स्नानमाचरन् । पापनाशप्रवालेशौ प्रयतः पर्यपूजयत् ॥
महिषासुरसंहारकारिणीं मानवेश्वरः । नित्यमाराधयामास दुर्गां दुर्गार्तिहारिणीम्
प्रतिक्षणं ब्रह्मविष्णुपूज्यस्य लिङ्गरूपिणः । आदिदेवस्य विविधाः सपर्याःपर्यकल्पयत्
प्रत्युषस्युत्थितः स्नातः पादाभ्यामेवपार्थिवः। जपन्पञ्चाक्षरीमन्त्रमकार्षीत्त्रिप्रदक्षिणाम्
पौर्णमास्यांस कार्तिक्यां पार्वतीवल्लभप्रियाम् । महादीपोत्सवं चक्रे महितं भुवनत्रये
सुगन्धसारकह्लारकर्पूरजलपूरितैः । सहस्रैःस्वर्णकुम्भानामभ्यषिञ्चत्त्रियम्बकम् ॥१६॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रतिमासध्वजारोहपूर्वं तीर्थात्सवादिकम्। त्रैलोक्याभ्यर्हितं चक्रे रथारोहं महोत्सवम्
अङ्गं प्रदक्षिणं चाऽस्य विदधे विशदाशयः। योजनत्रितयायामव्यापिनः शोणभूभृतः
अरुणाचलनाथेति करुणामृतसागरः। अरुणाम्बासनाथेति तुष्टाव च मुहुर्मुहुः॥२३॥
संलिप्य विधिधैर्द्रव्यैर्नित्यं पञ्चामृतादिभिः। आनर्च्चयद्गन्धसारपङ्कैः कर्पूरपाण्डुरैः
अपूजयत कल्हारैः स्रवन्मृगमदद्रवैः। प्रातरारभ्यशोणाद्रिनायकं गणरूपिणम् ॥२४॥
इतिवर्षत्रयं तस्य वासिनो वरिवस्यया। अरुणाद्रीश्वरस्तुष्टः प्रत्यक्षत्वमगाहत ॥२५॥
नीहाराचलसङ्काशमारूढो वृषपुङ्गवम्। अन्वगासीनया देव्याकृतगाढोपगूहनः ॥२६॥
ब्रह्मर्षिभिर्वसिष्ठाद्यैर्नारदाद्यैर्महर्षिभिः। गणैर्निकुम्भकुम्भाद्यैः क्रियमाणजयस्तुतिः ॥
करुणासिन्धुकल्लोलैः कमलावासवेश्मभिः। कटाक्षपातैर्जगतां कालुष्यमिव वारयन्
दृष्ट्वा च देवदेवं तमष्टाङ्गं न्यस्य भूतले। प्रणनाम परं हृष्टो वज्राङ्गदमहीपतिः ।२६॥
व्यज्ञापयच्च भूपालो मौलीकृतशताञ्जलिः। क्षालयन्निव दन्तांशुजालैस्तत्पादपङ्कजे ॥

वज्राङ्गद उवाच

देवेश यदहं मोहाद्बहुपातकसञ्चयम्। अचारिषं स एकोऽयंक्षम्यतांमेव्यतिक्रमः ॥
इतिवादिनमत्यन्तंदीनमेव दयानिधिः। जगाद जगतीनाथो देवः शोणाचलेश्वरः ॥

श्रीमहेश्वर उवाच

मा भैषीर्वत्स भद्रं ते सन्त्यष्टौ मम मूर्तयः। ताःसर्वाः सर्वजन्तूनामत्यर्थंपरिकल्पिताः
पुरापुरन्दरस्त्वं हि कैलासशिखरेस्थितम्। गर्वितोमामवामंस्थाःस्तम्भितश्चतदामया
क्षणं गलितगर्वस्त्वं स्तम्भनाव्रीडितस्तदा। अयाचिष्ठाः शिवज्ञानमखिलैश्वर्यकारणम्

आदिष्टस्त्वं मया वज्रिन्नवतीर्याऽवनि भवान्।
राजा वज्राङ्गदो भूत्वा लप्स्यसे मत्कृपामिति ॥ ३६ ॥

जातं ततःप्रभावेणक्षेत्रमेतन्मदास्पदम्। शिक्षितोऽतीवमुग्धस्त्वंभक्तोऽसिच परं मयि
मधुनाऽतिसपर्याभिस्त्वकृताभिरहर्निशम्।परितुष्टोऽस्म्यहंराजन्नतस्त्वांबोधयाम्यहाम्
वायुरनलो वारि भूः सूर्यशशिनौ पुमान्। इतिमन्मूर्त्तिभिर्विश्वंभासतेसचराचरम्
कालोहिकालयाम्यर्थान्सत्त्वानध्वनएवच। तत्त्वातीतःशिवश्चाऽहंनमत्तोऽस्तीहकिञ्चन

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अपर्यन्तचिदानन्दसिन्धोर्मे केचिदूर्मयः । वेधोमुकुन्दरुद्रेन्द्रमुखानाहुरुदित्वराः ॥४१॥
वाणीलक्ष्मीक्षमाश्रद्धाप्रज्ञास्वाहास्वधादयः । असङ्ख्ये महाशक्तेमम विसृष्टिशक्तयः ॥
इयं मम महाशक्तिर्गौरी माया जगत्प्रसूः ।
अनयाऽऽच्छाद्यते विश्वं शश्वद्विस्तार्यतेऽपि च ॥ ४३ ॥
शक्त्याऽनयान्वितःसर्गरक्षासंहृतिविभ्रमः । विचित्रमेतत्पश्यामि जगच्चित्रंनिजेच्छया
अपवाहितमोहस्त्वं महिम्ना मे विचारय । आत्मानमविभिन्नं मे तरङ्गमिव वारिधेः
ततोमद्रूपशालिन्याआधिपत्यंक्षितेर्गतः । मत्प्रसादेन राजेन्द्रभुङ्क्ष्वभोगान्यथासुखम्
पुनः पुरन्दरत्वेन भुक्तदिव्यसुखश्चिरम् । मदेकरूपतां राजन्निश्चयत्त्वमवाप्स्यसि ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्हिते देवे राजा वज्राङ्गदःकृती । शोणेशं पूजयन्नेवसर्वान्भोगानवाप्तवान्
इत्थं ते कथितं साधोशिवभक्तविजृम्भणम् । प्रदक्षिणाफलंचैवशोणशैलस्यशाश्वतम्
किं वाचां विस्तरेणाऽत्र शोणशैलप्रदक्षिणा । महतामश्वमेधानां शतादपि विशिष्यते
विषुवायनसंक्रान्तिव्यतीपातादिपर्वसु । प्रदक्षिणाच्छोणगिरेरसंख्येये फलं लभेत्
न क्षेत्रमरुणादस्तिनास्तिदेवोऽरुणेश्वरात् । नापि प्रदक्षिणादन्यद्विद्यतेऽभ्यधिकं तपः
इति कथयति नन्दिकेश्वरेऽस्मिन्पुलकितसर्ववपुर्मृकण्डुपुत्रः ।
मुहुरधिगतहर्षवाष्पवृष्टिर्महति निमग्न इवाऽभवत्सुधाब्धौ ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे वज्राङ्गदसद्गतिवर्णनंनाम
चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ इत्यरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धः समाप्तः ॥

इत्यरुणाचलमाहात्म्यं सम्पूर्णम्

इति प्रथमं माहेश्वरखण्डं सम्पूर्णम्
शुभम्भूयात्

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सत्यानृत तु वाणिज्यम्

मनुष्य जीवन में सदैव कर्मणा मनसा और वाचा सत्याचरण एवं ड हृदय रक्खे तो भगवान् का साक्षात् निवास स्थान उसका हृदय बन जाता।

"सत्यानृताभ्यां जीवेत न श्ववृत्त्या कदाचन कहते हुए शास्त्रकार अनृत-कृषि (उपार्जन) अर्थात् सत्य से ही उपार्जन करे ऐसा आदेश करते हैं। ऊपर के कृषि शब्द का सृष्टिगत उत्पादन के सभी व्यवहारों का बोध अभिप्रेत है। जिसका अभिप्राय है सत्य के द्वारा उपार्जन कर जीवन बितावे। मिथ्या का आश्रय कभी स्वप्न में भी शास्त्रों को इष्ट नहीं। प्रकरण में सत्यानृत शब्द वैश्यधर्म के अन्तर्गत है। अतः सत्यमय व्यवहार द्वारा अपनी जीवनयात्रा चलाना नितान्त श्रेयस्कर है। सत्यके साथ ही भगवान् है।"

सत मत छोड़े साईयां, सत् छोड्या पत जाय।
सत् की बांधी लक्ष्मी, फिर मिलेगी आय॥
सांच बरोबर तप नहीं झूठ बरोबर पाप।
जांके हिरदे सांच है तांके हिरदे आप॥
गुर्वर्थं वा गवार्थं वा नोचेदन्यत्र पाण्डव !
वदन्ति येऽनृतं विप्रास्ते वै निरयगामिनः॥

जो व्यक्ति कहीं भी मिथ्या बोलते हैं उनके लिये नरकगामी होने का ही एक मात्र दण्ड है। [वृद्ध गौतम १०।८६

सत्येनावाप्यते सौख्यं यत्किंचिज्जगतीतम्। सत्येनार्कः प्रतपति सत्येनापोरसात्मिकाः

ज्वलत्यग्निश्च सत्येन वाति सत्येन मारुतः।
धर्मार्थकामसम्प्राप्तिर्मोक्षप्राप्तिश्च दुर्लभा।
सत्येन जायते पंसां तस्मात्सत्यं न सन्त्यजेत्।
सत्ये ब्रह्मपरं लोके सत्यं यज्ञेषु चोत्तमम्॥

सम्पूर्ण विश्व का परिणाम में सुखकारी आनन्द सत्य से ही मिलता है। सत्य से सूर्य तपते हैं, सत्य से जल में रस प्रधानतृप्ति तत्त्व है, सत्य के प्रताप से ही अग्नि जलता है और वायु का संचार उसी सत्य के प्रभाव से है, सत्य के द्वारा ही धर्म अर्थ काम और दुर्लभ मोक्ष मानव का सुलभ होता है। सत्य परब्रह्म है और यज्ञों में सबसे श्रेष्ठ सत्य पालन है। इस लिये कभी सत्य को न छोडे। ब्रह्मपु० मतङ्गोपाख्यान ५२।५५

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्विषष्टितमोऽध्यायः

कालिकायारुद्राविर्भाववर्णनम्

शौनक उवाच

सूत! श्र ता पुराऽस्माभिरुत्पत्तिर्गणपस्य च । क्षेत्रनाथः कथं जज्ञेवदैतच्छृण्वतोहिनः

सूत उवाच

यदा दारुकदैत्येन पीड्यमाना दिवौकसः । शिवं देव्या सहासीनंप्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥
देव दैत्येन घोरेणदुर्जयेनसुरासुरैः । पीडिता दारुकेणस्मःस्वस्थानाच्चापिच्यावितः

न विष्णुना न चन्द्रेण न चाऽन्येनाऽपि केनचित् ।
शक्यो हन्तुं स दुष्टात्मा अर्धनारीश्वरं विना ॥ ४ ॥

तेन सम्पीड्यमानानामस्माकं शरणं भव । इत्युक्त्वारुरुदुर्देवास्त्राहित्राहीतिचाऽब्रुवन्
ततोऽतिकृपयाविष्टहरकण्ठस्य कालिमाम् । गृहीत्वा पार्वतीचक्रे नारीमेकांमहाभयाम्

आत्मशक्तिं तत्र मुक्त्वा प्रोवाचेदं वचः शुभा ।
यस्मादतीव कालाऽसि नाम्ना त्वं कालिका भव ॥ ७ ॥

देवारिं च दुरात्मानं शीघ्रं नाशय शोभने । एवमुक्ता महारावा कालिका प्राप्यतंतदा
रवेणैव मृतं चक्रे सानुगं स्फुटितहृदम् । ततोऽवन्तीशमानस्था महारावानमुञ्चत ॥
यैरासन्विफला लोकास्त्रयोऽपि प्रमृता यथा । ततो रुद्रोवालरूपंकृत्वाविश्वकृतेविभुः
रुदंस्तस्याः समीपे चाप्यागतःप्रेतसद्मनि । रुदन्तं च ततोवालंकृत्वोत्सङ्गे कृपान्विता

कालिकाऽपाययत्स्तन्यं मा रुदेति प्रजल्पती ।
स्तन्यव्याजेन बालोऽपि पपौ क्रोधं तदङ्गजम् ॥ १२ ॥

योऽसौहरकण्ठभवविषादासीत्सुदुर्धरः । पीतक्रोधस्वभावेचसौम्यासीत्कालिकातदा

बालोऽपि बालरूपं तत्त्यक्तुमैच्छत्कृतक्रियाः ॥ १४ ॥

ततो देवाः कालिकायाः शङ्कमानाःपुनर्भयम् । ऊचुर्मा बाल! बालत्वंपरित्यजकृपांकुरु

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

बाल उवाच

न भेत्तव्यं कालिकायाः सौम्या देवी यतः कृता ।
अस्ति चेद्भवतां भीतिरन्यान्स्रक्ष्यामि बालकान् ।
चतुः षष्टिक्षेत्रपालानित्युक्त्वा सोऽसृजन्मुखात् ॥ १६ ॥

प्राह तान्बालरूपांश्च बालरूपी महेश्वरः । स्वर्गेषु पञ्चविंशानां पातालेषु च तावताम् चतुर्दशानां भूर्लोके वासो वः पालनं तथा । अयमेव श्मशानस्थोभविताश्वाचवाहनम् नैवेद्यं भवतांराजमाषतन्दुलमिश्रकाः । अनभ्यर्च्यचयोयुष्मान्किञ्चित्कृत्यंविधास्यति तस्य तन्निष्फलं भावि भुक्तं प्रेतैश्चराक्षसैः । इत्युक्त्वाभगवान्रुद्रस्तत्रैवाऽन्तरधीयत क्षेत्रपालाःस्थिताश्चैवयथास्थानेनिरूपिताः । इतिवःक्षेत्रपालानांसृष्टिःप्रोक्तासमासतः

आराधनं प्रवक्ष्यामि येन प्रीता भवन्ति ते ॥ २२ ॥
ॐक्षां क्षेत्रपालाय नमः । इति नवाक्षरो महामन्त्रः ॥

अनेनाऽत्र चन्दनादिदत्त्वाराजमाषतण्डुलमिश्रकांश्च चतुः षष्टिकृतभागान्वटकान्निवेद्य तावत्यो दीपिकास्तावन्ति पत्राणि पूगानि निवेद्यदण्डवत्प्रणम्यमहास्तुतिमेतांजपेत्

ॐऊर्ध्वकेशा विरूपाक्षा नित्यं ये घोररूपिणः ।
रक्तनेत्राश्च पिङ्गाक्षाः क्षेत्रपालान्नमामि तान् ॥ २५ ॥

अह्वरो ह्यापकुम्भश्च इडाचारस्तथैव यः । इन्द्रमूर्तिश्च कोलाक्ष उपपाद ऋतुंसनः ॥ सिद्धेयश्चैव वलिको नीलपादेकदंष्ट्रिकः । इरापतिश्चाऽघहारी विघ्नहारी तथाऽन्तकः॥ ऊर्ध्वपादः कम्बलश्च खञ्जनः खर एव च । गोमुखश्चैव जङ्घालो गणनाथश्च वारणः॥ जटालोऽप्यजटालश्चनौमिस्वःक्षेत्रपालकान् । ऋक्षारोहठकारीचटंकपाणिःखणिस्तथा ठंठंकणो जम्बरश्च स्फुलिङ्गास्यस्तडिद्रुचिः । दन्तुरो घननादश्च नन्दकश्च तथा परः फेत्कारकारी पञ्चास्यो वर्वरी भीमरूपवान् । भग्नपक्षःकालमेघोयुवानोभास्करस्तथा

रौरवश्चाऽपि लम्बोष्ठो वणिजः सुजटालिकः ।
सुगन्धो हुहुकश्चैव नौमि पातालरक्षकान् ॥ ३२ ॥

सर्वलिङ्गेषु हुङ्कारः श्मशानेषु भयावहः । महालक्षो वने घोरे ज्वालाक्षोवसतौस्थितः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकवृक्षश्च वृक्षेषु करालवदनो निशि। घण्टारवो गुहावासी पद्मखड्गो जले स्थितः
चत्वरेषु दुरारोहः पर्वते कुरवस्तथा। निर्झरेषु प्रवाहाख्यो माणिभद्रो निधिष्वपि
रसक्षेत्रे रसाध्यक्षो यज्ञवाटेषु कोटनः। चतुर्दश भुवं [illegible] स्थिताश्चैवंनमामितान्
एवं चतुःषष्टिमिताञ्छरणं यामि क्षेत्रपान्। प्रसीदन्तु प्रसीदन्तु तृप्यन्तु मम पूजया
सर्वकार्येषु यश्चैवंक्षेत्रपानर्चयेच्छुचिः। क्षेत्रपास्तस्य तुष्यन्ति यच्छन्तिचसमीहितम्
इमं क्षेत्रपकल्पञ्च विजानन्विजयस्तथा। यथोक्तविधिनाऽभ्यर्च्य सिद्धेयं तुष्टुवेचतम्
प्रणम्य च ततो देवीमानर्च वटयक्षिणीम्। पुरा यदा नारदेन कलापग्रामतो द्विजाः॥
समानीतास्तैश्च साकं सुनन्दा नाम ब्राह्मणी। विधवाऽभ्यागता तत्र तपस्तप्तुंमहीतटे

सा कृच्छ्राणि पराकांश्च अतिकृच्छ्राणि कुर्वती।
ज्येष्ठे भाद्रपदे चक्रे सावित्र्या द्वे त्रिरात्रिके॥ ४२॥

मासोपवासञ्च तथा कार्तिके कुलनन्दिनी। सप्तलिङ्गानिसम्पूज्यदेवीपूजांसदाऽयधात्
दर्शे स्नानं यथा चक्रे महीसागरङ्गमे। इत्यादिबहुभिस्तैस्तैर्नित्यं नियमपालनैः॥
धूतपापा ययौ लोकमुमायाः कृतस्वागता। अंशेन च तटे तस्मिन्सम्भूता वटयक्षिणी
तस्यास्तुष्टो वरंप्रादात्सिद्धलिङ्गस्थितो हरः। अनभ्यर्च्य य एनाञ्चमत्पूजांप्रकरिष्यति

तस्य तन्निष्फलं सर्वमित्युक्तं पाल्यमेव मे।

तस्मात्प्रपूजयेन्नित्यं वटस्थां वटयक्षिणीम्। पुष्पैर्धूपैस्तु नैवेद्यैर्मन्त्रेणाऽनेन भक्तितः॥
सुनन्दे नन्दनीयाऽसि पूजामेतां गृहाण मे। प्रसीद सर्वकालेषु मम त्वं वटयक्षिणि!॥
एवं सम्पूज्य तां नत्वाक्षमाप्यवटयक्षिणीम्। सर्वान्कामानवाप्नोतिनरोनारीचसर्वदा

विजयश्चाऽपि माहात्म्यमिदं जानन्महामतिः।
आनर्च वटवृक्षस्थां भक्तितो वटयक्षिणीम्॥ ५०॥
ततः सिद्धाम्बिकां स्तुत्वा जप्तवानपराजिताम्।
महाविद्यां वैष्णवीं तु साधनेन समन्विताम्॥ ५१॥

यस्याः स्मरणमात्रेणसर्वदुःखक्षयोभवेत्। तां विद्यांकीर्तयिष्यामिशृणुध्वंविप्रपुङ्गवाः

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमोऽनन्ताय सहस्रशीर्षाय क्षीरोदार्णव-

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शायिने शेषभोगपर्यङ्काय गरुडवाहनाय पीतवाससे वासुदेव सङ्कर्षण प्रद्युम्नानिरुद्ध हयशिरो वराह नरसिंह वामन त्रिविक्रम राम राम वरप्रद नमोऽस्तु ते नमोऽस्तु ते असुरदैत्यदानव यक्षराक्षस भूतप्रेतपिशाचकुम्भाण्ड सिद्धयो गिनीडाकिनीस्कन्दपुरोगमान्ग्रहान्नक्षत्रग्रहांश्चान्यांश्च हन २ दह २ पच २ मथ २ विध्वंसय २ विद्रावय २ शङ्खेन चक्रेण वज्रेण गदया मुशलेन हलेन भस्मीकुरु सहस्रबाहवे सहस्रचरणायुध जय २ विजय २ अपराजित अप्रतिहत सहस्रनेत्र ज्वल २ प्रज्वल २ विश्वरूप बहुरूप मधुसूदन महावराह महापुरुष वैकुण्ठ नारायण पद्मनाभ गोविन्द दामोदर हृषीकेश सर्वासुरोत्सादन सर्वभूतवशङ्कर सर्वदुःखप्रभेदन सर्वयन्त्रप्रभञ्जन सर्वनागप्रमर्दन सर्वदेवमहेश्वर सर्वबन्धविमोक्षण सर्वाहितप्रमर्दन सर्वज्वरप्रणाशन सर्वग्रहनिवारण सर्वपापप्रशमन जनार्दन जनानन्दकर नमोऽस्तु ते स्वाहा ॥ ५३ ॥

इमामपराजितां परमवैष्णवीं महाविद्यां जपति पठति शृणोति स्मरति धारयति कीर्तयति न च तस्य वाय्वग्निवज्रोपलाशनिवर्षभयं न समुद्रभयं न ग्रहभयं न च चौरभयं न च श्वापदभयं वा भवेत् ॥ ५४ ॥

क्वचिद्रात्र्यन्धकारस्त्रीराजकुलविषोपविषगरदवशीकरणविद्वेषणोच्चाटनवधबन्धभयं वा न भवेदेतैर्मन्त्रपदैरुदाहृतैर्हृदा बद्धैः संसिद्धपूजितैः ॥५५॥ तद्यथा ॥

नमो नमस्तेऽस्तु अभये अनघे अजिते अत्रसिते अमृते अपराजिते पठितसिद्धे स्मरितसिद्ध एकानंशे उमे ध्रुवे अरुन्धति सावित्रि गायत्रि जातवेदसि मानस्तोके सरसि सरस्वति धरणि धारिणि सौदामिनि अदिते विनते गौरि गान्धारि मातङ्गि कृष्णे यशोदे सत्यवादिनि ब्रह्मवादिनि कालि कपालिनि सद्योवंयवचनकरि स्थलगतं जलगतमन्तरिक्षगतं वा रक्ष २ सर्वभूतभयोपद्रवेभ्यो रक्ष २ स्वाहा ॥ ५६ ॥

यस्याः प्रणश्यतेपुष्पंगर्भोवा पततेयदि। म्रियन्तेबालकायस्याःकाकवन्ध्याचयाभवेत्
धारयेत इमां विद्यामेभिर्दोषैर्न लिप्यते ॥ ५७ ॥

रणे राजकुले द्यूते नित्यं तस्य जयो भवेत्। शस्त्रं धारयतेह्येषां समरेकाण्डधारिणी

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गुल्मशूलाक्षिरोगाणां नित्यं नाशकरी तथा ।
शिरोरोगज्वराणां च नाशनी सर्वदेहिनाम् ॥ ५६ ॥ तद्यथा ॥

हन २ कालि सर २ कालि सर २ गौरि धम २ गौरि धम २ विद्ये आले ताले माले गन्धे वन्धे पच २ विद्ये नाशय पापं हन दुःस्वप्नं विनाशय कष्टनाशिनि रजनि सन्ध्ये दुन्दुभिनादे मानसवेगे शङ्खिनि चक्रिणि वज्रिणि शूलिनि अपमृत्यु-विनाशिनि विश्वेश्वरि द्रविडि द्राविडि केशवदयिते पशुपतिमहिते दुर्दमदमिनि शर्वरि किराति मातङ्गि ॐ हाँ हूँ हूँ हूँ क्राँ क्रीँ क्रूँ त्वर २ ये मां द्विषन्ति प्रत्यक्षं परोक्षं वा सर्वान्दम २ मर्द २ तापय २ पातय २ शोषय २ उत्सादय २ ब्रह्माणि माहेश्वरि वाराहि विनायकि ऐन्द्रि आग्नेयि चामुण्डे वारुणि प्रचण्डविद्योते इन्द्रोपेन्द्रभगिनि विजये शान्तिस्वस्तिपुष्टिविवर्धिनि कामांकुशे कामदुघे सर्वकामवरप्रदे सर्वभूतेषु वासिनि प्रति विद्यां कुरु २ आकर्षिणि वेशिनि ज्वालामालिनि रमणि रामणि धरणि धारिणि मानोन्मानिनि रक्ष २ वायव्ये ज्वालामालिनि तापनि शोषणि नीलपताकिनि महागौरि महाश्रये महामयूरि आदित्यरश्मि जाह्नवि यमघण्टे किणि२ चिन्तामणि सुरभि सुरोत्पन्ने कामदुघे यथा मनीषितं कार्यं तन्मम सिध्यतु स्वाहा ॐ स्वाहा ॐ भूः स्वाहा ॐ भुवः स्वाहा ॐ स्वः स्वाहा ॐ भूर्भुवःस्वः स्वाहा यत्रैवाऽऽगतं पापं तत्रैव प्रतिगच्छतु स्वाहा ॐ वले महावले असिद्धसाधिनि स्वाहा॥

इतीमां साधयामास वैष्णवीमपराजिताम् ।
विजयः संयतो भूत्वा मनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ ६१ ॥

य इमां पठतेनित्यं साधनेनविनाऽपिच । तस्याऽपि सर्वविघ्नानि नश्यन्तिद्विजपुङ्गवाः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे वर्वरीकोपाख्याने महाविद्यासाधनवर्णनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्रिषष्टितमोऽध्यायः

बर्बरीक (सुहृदय) महाविद्याप्रसन्नकरणेनानाविघ्नानांरेपलादीनांसाहसेनापाकरणं नागैर्वरप्रदानं तत्र कार्यसिद्धिवर्णनम्

सूत उवाच

अश्वत्थलाक्षावह्नौ च सर्षपान्केसरप्लुतान् । जुह्वतो मन्त्रमुख्यैश्च बलातिबलसञ्ज्ञकैः
यामे तु प्रथमे याते काचिन्नारी समाययौ । शोणिताक्तैकवसना महोच्चोर्ध्वशिरोरुहा
दारुणाक्षी शुक्लदन्ती भयस्याऽपिभयङ्करी । सा रुरोद महारावंप्राप्यतांहोमभूमिकाम्

तां दृष्ट्वा चुक्षुभे सद्यो विजयो भीतिमानिव ।
बर्बरीकश्च निर्भीतिस्तस्याः सम्मुखमाययौ ॥ ४ ॥

ततः कण्ठं समाश्लिष्य तस्या मतिमतांवरः । रुरोद द्विगुणं वीरो मेघवन्नादयन्बहु॥

तं दृष्ट्वा विस्मिता सा च यावन्मुञ्चति कर्तिकाम् ।
तावन्निष्पीडते कण्ठे मोक्तुं तस्मिन्न चाऽशकत् ॥ ६ ॥

पीड्यमाने च बलिना कण्ठेतस्यामुहुर्मुहुः । मुमोचविविधाञ्छब्दान्वज्राहतइवाऽचलः
क्षणंरावांस्ततोमुक्त्वात्राहिमुञ्चेचेतिवक्त्यणु।ततःकृपालुनामुक्तापादयोःपतिताऽब्रवीत्
शरणं ते प्रपन्नाऽस्मिदासीकर्मकरी तव । महाजिह्वेतिमां विद्धि राक्षसींकामरूपिणीम्
काशीश्मशाननिलयां देवदानवदर्पहाम् । ददासि यदि मे वीर! दुर्लभां प्राणदक्षिणाम्
ततस्तपश्चरिष्यामि सर्वभूताभयप्रदा । अस्मिन्नर्थे स्वदेवस्य शपथा मे तथाऽऽत्मनः
यद्येतद्व्यत्ययं कुर्यां भस्मीभूयांततःक्षणम् । एवं ब्रुवाणां तां वीरो निगृह्यशपथैर्दृढम्

मुमोच साऽपि संहृष्टा कृच्छ्रान्मुक्ता ययौ वनम् ।
सोऽपि वीरः खड्गधारी तत्रैवाऽवस्थितोऽभवत् ॥ १३ ॥

ततो मध्यमरात्रौ च गर्जितं श्रूयते महत् । अन्धकारश्च सञ्जज्ञे तमोऽन्धनरकप्रभम् ॥
ददृशे च ततःशैलःशतशृङ्गोऽतिविस्तरः । नानाशिलाःप्रमुमुचेनानावृक्षांश्चसोच्छ्रयान्
नानानिर्झरसङ्घोषं ववृषे शोणितं बहु । तं तथा नगमालोक्य निर्भीतो भैमिनन्दनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पर्वतो द्विगुणो भूत्वा पर्वतं सहसाप्लुतः। पदाऽभिजघ्ने संहृत्य पर्वतं स्वेन भूभृता तदा विशीर्णः सोऽभूच्च पर्वतो भूमिमण्डले। ततो योजनदेहात्मा शतशीर्षः शतोदरः वक्त्रैर्मुञ्चन्महाज्वालां रेपलेन्द्रोऽभ्यधावत। तं धावमानं दृष्ट्वैव बर्बरीको महाबलः विधाय तादृशं रूपं नर्दन्तं चाऽप्यधावत। ततोमध्यमरात्रौ तौ लघु चित्रं च सुष्ठुच

युयुधाते बाणजालैर्यथा प्रावृषि तोयदौ।
छिन्नपापौ च खड्गाभ्यां छिन्नखड्गौ च मुष्टिभिः॥ २१॥

पर्वताविव सत्पक्षौ चिरंयुयुधतुःस्थिरम्। ततः कक्षेसमुत्पाट्यभ्रामयित्वामुहूर्तकम् भूमौ प्रधर्षयामास प्रसृतं च मुमोच ह। चिक्षेप चाऽग्निकोणे तं महीसागररोधसि॥ तद्दूरे रेपलेन्द्राख्यं ग्राममद्यापि वर्तते। एवं स रेपलोनाम वृत्रतुल्यपराक्रमः॥२४॥

नाथः श्मशानस्यावन्त्या विघ्नकृन्निहतोऽभवत्।
तं निहत्य पुनर्वीरो बर्बरीकः स्थितोऽभवत्॥ २५॥

ततस्तृतीययामे च प्रतीच्या दिश आययौ। पर्वताभा महानादा पादैः कम्पयतीवभूः दुहद्रुहाख्याऽश्वतरी मेघभ्रष्टा तडिद्यथा। तमायान्तीं तथा दृष्ट्वा सूर्यवैश्वानरप्रभाम्॥ उपसृत्य जवाद्भैमी रुरोह प्रहसन्निव। वेगात्ततः प्रद्रवतीं तुण्डे प्राहत्य मुष्टिभिः॥ स्थापयामास तत्रैवतस्थौ साचाऽतिपीडिता। ततः क्रुद्धामहारावंकृत्वाप्लुत्यदुहद्रुहा जगत्यामाशु चिक्षेप बर्बरीकं तथेच्छकम्। ततो नदित्वा चाऽतीव पादघातममुञ्चत॥ पादौ च वीरः संगृह्य चिक्षेपभुविलीलया। ततःपुनःसमुत्थाय धावन्तीं तां निगृह्यसः मुष्टिना पातयित्वैवदन्तान्कण्ठमपीडयत्। क्लिन्नं वाससइवापीड्यप्राणानत्याजयद्द्रुतम् एवं सीकोत्तरस्थाने श्मशानैकपदोद्भवा। शाकिनीनामधीशासा बर्बरीकेण सूदिता हत्वा तां चाऽपिचिक्षेप प्रतीच्यामेव लीलया। दुहद्रुहाख्यमद्यापि तत्र ग्राम स्स वर्तते ततस्तथैव सन्तस्थौ बर्बरीकोऽभिरक्षणे। ततश्चतुर्थे यामे च प्राप्तः क्षपणकोऽद्भुतः॥ मुण्डी नग्नो मयूराणां पिच्छधारीमहाव्रतः। प्रोवाच चेदं वचनं हाहा कष्टमतीवभोः अहिंसा परमो धर्मस्तदग्निर्ज्वालयते कुतः। हूयमाने यतो वह्नौ सूक्ष्मजीववधोमहान् श्रुत्वेदं वचनं तस्य बर्बरीकोऽब्रवीत्स्मयन्। वदने सर्वदेवानां हूयमाने स्म पावके॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अनृतं भाषसे पाप ! शिक्षायोग्योऽसि दुर्मते ! ।
इत्युक्त्वा सहसोत्पत्य कक्षामध्ये स्थिरोऽस्य च ॥ ३६ ॥
दन्तान्मुष्टिप्रहारैश्च समाहत्याऽभ्यपातयत् । रुधिराविलवक्त्रन्तं मुमोच पतितं भुवि
स क्षणाच्चेतनां प्राप्य घोरदैत्यवपुर्धरः । भयाद्भीमैः प्रदुद्राव गुहाविवरमाविशत् ॥
बहुप्रभेति नगरी षष्टियोजनमायता । तस्यां विवेश सहसा तं चाऽनु वर्वरीककः ॥
वर्वरीकं ततो दृष्ट्वा नादोऽभूच्च पलाशिनाम् । धावध्वं हन्यतामेष छिद्यतांभिद्यतामिति
तच्छ्रुत्वा दैत्यवीराणां कोटयो नव भीषणाः । नानायुधधरा वीरं वर्वरीकमुपाद्रवन्
दृष्ट्वा तान्कोटिशो दैत्यान्क्रुद्धो भीमात्मजात्मजः ।
निमील्य सहसा नेत्रे तेषां मध्यमधावत ॥ ४५ ॥
पादघातैस्ततःकांश्चिद्भुजाघातैस्तथापरान् ।हृदयस्याऽभिघातैश्चक्षणान्निन्येयमक्षयम्
यथा नलवनं क्रुद्धः कुर्याद्भूमिसमं करी । नवकोटिस्तथा जघ्ने सह तेन पलाशिना ॥
ततो नागाःसमागम्यवासुकिप्रमुखास्तदा । तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैर्वाक्यैरूचुःसुहृदयश्च ते
नागानां परमं कृत्यं कृतं ते भैमिनन्दन !। पलाशीनामदैत्योऽयं नीतोयत्सानुगोयमम्
अनेन हि वयं वीर सानुगेन दुरात्मना । पीडिता विविधोपायैः पातालादप्यधःकृताः
वरं वृणीष्व त्वं यस्मान्नागेभ्योऽभिमतंपरम् । वरदाः सर्वएवस्मवयंतुभ्यंसुतोषिताः

सुहृदय उवाच

यदि देयो वरो मह्यं तदेनं प्रवृणोम्यहम् । सर्वविघ्नविनिर्मुक्तोविजयःसिद्धिमाप्नुयात्
ततस्तथेति तं प्रोचुः प्रहृष्टावायुभोजनाः । स च तेभ्यः पुरींदत्त्वानिवृत्तोनागपूजितः
विवरस्य च मध्येन समागच्छन्महाप्रभम् । सर्वरत्नमयं लिङ्गं स्थितं कल्पतरोरधः॥
अर्च्यमानं सुवह्नीभिर्नागकन्याभिरैक्षत । ततोऽसौ विस्मयाविष्टोनागकन्याह्यपृच्छत
केनेदं स्थापितं लिङ्गं सूर्यवैश्वानरप्रभम् । लिङ्गादपि चतुर्दिक्षु मार्गाश्चेमे तु कीदृशाः
इतिवीरवचः श्रुत्वा बृहत्कटिपयोधरा । सव्रीडं सस्मितापाङ्गनिर्मोक्षमिदमब्रवीत् ॥
सर्वपन्नगराजेन शेषेण सुमहात्मना । तपस्तप्त्वा महालिङ्गमिदमत्र प्रतिष्ठितम् ॥
दर्शनात्स्पर्शनाद्ध्यानादर्चनात्सर्वसिद्धिदम् । लिङ्गात्पूर्वेणमार्गोऽयंयातिश्रीपर्वतंभुवि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एलापत्रेण विहितो नागानां तत्र प्राप्तये ।
दक्षिणेन च मार्गोऽयं याति शूर्पारकं भुवि ॥ ६० ॥

कर्कोटकेन नागेन कृतोऽयं तत्र प्राप्तये । पश्चिमेन च मार्गोऽयं प्रभासं याति सुप्रभम् ऐरावतेन विहितो नागानां गमनाय च । उत्तरेण च मार्गोऽयं येन यातुं भवान्स्थितः गुप्तक्षेत्रे सिद्धलिङ्गं यातिशक्तिगुहाऽऽकृतः । विहितस्तक्षकेणाऽसौ यातुं तत्रमहात्मया इतीदं वर्णितं वीर ! विज्ञप्तिः श्रूयताम्मम । को भवानधुनैवेतो दैत्यपृष्ठ ! गतोऽभवत्

अधुनैव तथैकाकी समायातोऽत्र नो वद ॥ ६४ ॥

वयञ्च सर्वास्तेदास्यस्त्वांपतिम्प्रवृणीमहे । अस्माभिःसहितःक्रीडविविधास्वत्रभूमिषु

वर्वरीक उवाच

अहं कुरुकुलोत्पन्नः पाण्डुपुत्रस्य पौत्रकः । वर्वरीक इति ख्यातस्तं दैत्यं हन्तुमागतः

स च दैत्यो हतः पापः पुनर्यास्ये महीतलम् ।
भवतीभिश्च मे नास्ति कृत्यं भोभोः कथञ्चन ॥ ६७ ॥

ब्रह्मचारिव्रतं यस्मादहंसततमास्थितः । इत्युक्त्वाऽभ्यर्च्यतल्लिङ्गं प्रणिपत्यचदण्डवत् ऊर्ध्वमाचक्रमे वीरः कातरं ताभिरीक्षितः । ततो वहिः समागत्य सप्रकाशं मुखं तदा प्रहर्षेणैव पूर्वस्या विजयं ददृशे दिशः । तस्मिन्काले च विजयः कर्म सर्वं समाप्तवान् कान्त्या सूर्यसमाभास उर्ध्वमाचक्रमे क्षणात् । ततो वियद्गतं देवैः पुष्पवर्षमभून्महत् जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाऽप्सरोगणाः । विजयो वर्वरीकञ्च ततो वचनमब्रवीत् ॥ तव प्रसादाद्वीरेश सिद्धिः प्राप्ता मयाऽतुला । चिरञ्जीव चिरं नन्द चिरं वस चिरं जय अत एवहिसाधूनां सङ्गमिच्छन्ति साधवः । औषधं सर्वदोषाणां भवेत्सत्सङ्गमोयतः त्वञ्च होमस्थितं भस्म सिन्दूरसदृशप्रभम् । निःशल्यं सविवरकं पूर्यमाणं गृहाण च अक्षय्यमेतत्संग्रामे प्रथमन्ते प्रमुञ्चतः । शत्रूणां स्थानकं मृत्योर्देहं ध्वस्तं करिष्यति

एवं सुखेन विजयः शत्रूणां ते भविष्यति ॥ ७७ ॥

वर्वरीक उवाच

उपकुर्यान्निराकाङ्क्षोयःससाधुरितीर्यते । साकाङ्क्षमुपकुर्याद्यःसाधुत्वेतस्यकोगुणः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अनृतं भाषसे पाप ! शिक्षायोग्योऽसि दुर्मते ! ।
इत्युक्त्वा सहसोत्पत्य कक्षामध्ये स्थिरोऽस्य च ॥ ३६ ॥
दन्तान्मुष्टिप्रहारैश्च समाहत्याऽभ्यपातयत् । रुधिराविलवक्त्रन्तं मुमोच पतितं भुवि
स क्षणाच्चेतनां प्राप्य घोरदैत्यवपुर्धरः । भयाद्भैमेः प्रदुद्राव गुहाविवरमाविशत् ॥
बहुप्रभेति नगरी षष्टियोजनमायता । तस्यां विवेश सहसा तं चाऽनु वर्वरीककः ॥
वर्वरीकं ततो दृष्ट्वा नादोऽभूच्च पलाशिनाम् । धावध्वं हन्यतामेष छिद्यतांभिद्यतामिति
तच्छ्रुत्वा दैत्यवीराणां कोटयो नव भीषणाः । नानायुधधरा वीरं वर्वरीकमुपाद्रवन्
दृष्ट्वा तान्कोटिशो दैत्यान्क्रुद्धो भीमात्मजात्मजः ।
निमील्य सहसा नेत्रे तेषां मध्यमधावत ॥ ४५ ॥
पादघातैस्ततःकांश्चिद्भुजाघातैस्तथापरान् ।हृदयस्याऽभिघातैश्चक्षणान्निन्येयमक्षयम्
यथा नलवनं क्रुद्धः कुर्याद्भूमिसमं करी । नवकोटिस्तथा जघ्ने सह तेन पलाशिना ॥
ततो नागाःसमागम्यवासुकिप्रमुखास्तदा । तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैर्वाक्यैरूचुःसुहृदयश्च ते
नागानां परमं कृत्यं कृतं ते भैमिनन्दन !। पलाशीनामदैत्योऽयं नीतोयत्सानुगोयमम्
अनेन हि वयं वीर सानुगेन दुरात्मना । पीडिता विविधोपायैः पातालादप्यधःकृताः
वरं वृणीष्व त्वं यस्मान्नागेभ्योऽभिमतंपरम् । वरदाः सर्वएवस्मवयंतुभ्यंसुतोषिताः

सुहृदय उवाच

यदि देयो वरो मह्यं तदेनं प्रवृणोम्यहम् । सर्वविघ्नविनिर्मुक्तोविजयःसिद्धिमाप्नुयात्
ततस्तथेति तं प्रोचुः प्रहृष्टावायुभोजनाः । स च तेभ्यः पुरींदत्त्वानिवृत्तोनागपूजितः
विवरस्य च मध्येन समागच्छन्महाप्रभम् । सर्वरत्नमयं लिङ्गं स्थितं कल्पतरोरधः॥
अर्च्यमानं सुवर्णाभिर्नागकन्याभिरैक्षत । ततोऽसौ विस्मयाविष्टोनागकन्याह्यपृच्छत
केनेदं स्थापितं लिङ्गं सूर्यवैश्वानरप्रभम् । लिङ्गादपि चतुर्दिक्षु मार्गाश्चेमे तु कीदृशाः
इतिवीरवचः श्रुत्वा बृहत्कटिपयोधरा । सव्रीडं सस्मितापाङ्गनिर्मोक्षमिदमब्रवीत् ॥
सर्वपन्नगराजेन शेषेण सुमहात्मना । तपस्तप्त्वा महालिङ्गमिदमत्र प्रतिष्ठितम् ॥
दर्शनात्स्पर्शनाद्ध्यानादर्चनात्सर्वसिद्धिदम् । लिङ्गात्पूर्वेणमार्गोऽयंयातिश्रीपर्वतंभुवि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एलापत्रेण विहितो नागानां तत्र प्राप्तये ।
दक्षिणेन च मार्गोऽयं याति शूर्पारकं भुवि ॥ ६० ॥

कर्कोटकेन नागेन कृतोऽयं तत्र प्राप्तये । पश्चिमेन च मार्गोऽयं प्रभासं याति सुप्रभम् ऐरावतेन विहितो नागानां गमनाय च । उत्तरेण च मार्गोऽयं येन यातुं भवान्स्थितः गुप्तक्षेत्रे सिद्धलिङ्गं यातिशक्तिगुहाऽऽकृतः । विहितस्तक्षकेणाऽसौ यातुं तत्रमहात्मया इतीदं वर्णितं वीर ! विज्ञप्तिः श्रूयताम्मम । को भवानधुनैवेतो दैत्यपृष्ठ ! गतोऽभवत्

अधुनैव तथैकाकी समायातोऽत्र नो वद ॥ ६४ ॥

वयञ्च सर्वास्तेदास्यस्त्वांपतिम्प्रवृणीमहे । अस्माभिःसहितःक्रीडविविधास्वत्रभूमिषु

बर्बरीक उवाच

अहं कुरुकुलोत्पन्नः पाण्डुपुत्रस्य पौत्रकः । बर्बरीक इति ख्यातस्तं दैत्यं हन्तुमागतः

स च दैत्यो हतः पापः पुनर्यास्ये महीतलम् ।
भवतीभिश्च मे नास्ति कृत्यं भोभोः कथञ्चन ॥ ६७ ॥

ब्रह्मचारिव्रतं यस्मादहंसततमास्थितः । इत्युक्त्वाऽभ्यर्च्यतल्लिङ्गं प्रणिपत्यचदण्डवत् ऊर्ध्वमाचक्रमे वीरः कातरं ताभिरीक्षितः । ततो बहिः समागत्य सप्रकाशं मुखं तदा प्रहर्षेणैव पूर्वस्या विजयं ददृशे दिशः । तस्मिन्काले च विजयः कर्म सर्वं समाप्तवान् कान्त्या सूर्यसमाभास उर्ध्वमाचक्रमे क्षणात् । ततो वियद्गतं देवैः पुष्पवर्षमभून्महत् जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाऽप्सरोगणाः । विजयो बर्बरीकश्च ततो वचनमब्रवीत् ॥ तव प्रसादाद्वीरेश सिद्धिः प्राप्ता मयाऽतुला । चिरञ्जीव चिरं नन्द चिरं वस चिरं जय अत एवहिसाधूनां सङ्गमिच्छन्ति साधवः । औषधं सर्वदोषाणां भवेत्सत्सङ्गमोयतः त्वञ्च होमस्थितं भस्म सिन्दूरसदृशप्रभम् । निःशल्यं सविवरकं पूर्यमाणं गृहाण च अक्षय्यमेतत्संग्रामे प्रथमन्ते प्रमुञ्चतः । शत्रूणां स्थानकं मृत्योर्देहं ध्वस्तं करिष्यति

एवं सुखेन विजयः शत्रूणां ते भविष्यति ॥ ७७ ॥

बर्बरीक उवाच

उपकुर्यान्निराकाङ्क्षोयःससाधुरितीर्यते । साकाङ्क्षमुपकुर्याद्यःसाधुत्वेतस्यकोगुणः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तद्देहि भस्म चाऽन्यस्मै केनाऽप्यर्थो न मेऽण्वपि ।
प्रसादसुमुखां दृष्टिं विना नाऽन्यद्वृणोमि ते ॥७६॥

देवा ऊचुः

कुरूणां पाण्डवानाञ्च भविष्यति महान्रणः ।
ततो भूमिस्थितं भस्म प्राप्स्यन्ति यदि कौरवाः ॥ ८० ॥

महाननर्थोभवितापाण्डवानांततःस्फुटम् । तस्माद्गृहाणत्वंभस्मसोऽपिचक्रेतथावचः देवीभिः सहिता देवाः सम्मान्य विजयञ्च ते । सिद्धैश्वर्यंददुस्तस्मैसिद्धसेनेतिनामच एवं स विजयो विप्रःसिद्धिं लेभे सुदुर्लभाम् । वर्वरीकश्चकृत्वैतद्देवीभक्तिरतोऽवसत् इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कार्यसिद्धिवर्णनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

भीमबर्वरीकविवादप्रसंगे भीमेश्वरलिङ्गप्रतिष्ठावर्णनम्

सूत उवाच

एवं तत्र स्थिते तीरे देव्याराधनतत्परे । सप्तलिङ्गार्चनरते भीमनन्दननन्दने ॥ १ ॥
ततः कालेनकेनाऽपिपाण्डवाद्यूतनिर्जिताः । तत्राऽऽजग्मुश्चक्रमतस्तीर्थस्नानकृतेभुवम्
प्रागेव चण्डिकां देवीं क्षेत्रादीशानतः स्थिताम् ।
आसेदुर्मार्गखिन्नास्ते द्रौपदीपञ्चमास्तदा ॥ ३ ॥
तत्रैव चोपविष्टोऽभूत्तदानीं चण्डिकागणः । वर्वरीकश्च तान्वीरान्समायातानपश्यत परंनासौवेदपाण्डून्पाण्डवास्तञ्चनोविदुः । आजन्मयस्मान्नैवाभूत्पाण्डूनाचास्यसङ्गमः
ततः प्रविश्य वै तस्मिन्देवीमासाद्य पाण्डवाः ।
पिण्डकाद्यं तत्र मुक्त्वा तृषा प्रैक्षि जलं तदा ॥ ६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततो भीमः कुण्डमध्यं जलं पातुं विवेश ह । प्रविशन्तं च तं प्राह युधिष्ठिर इदं वचः

उद्धृत्य भीम ! तोयं त्वं पादौ प्रक्षाल्य भो वहिः ।

ततः पिवाऽन्यथा दोषो महांस्त्वमुपपत्स्यते ॥ ८ ॥

एतद्वाक्यो वचोभीमस्तृषाव्याकुललोचनः । अश्रुत्वैवविवेशाऽसौकुण्डमध्यंजलेच्छया स च दृष्ट्वा जलं पातुं पत्रैव कृतनिश्चयः । मुखं हस्तौ च चरणौ क्षालयामास शुद्धये यतः पीतं जलं पुंसामप्रक्षाल्य च यद्भवेत् । प्रेताः पिशाचास्तद्रूपं संक्रम्यप्रपिवन्तितत् एवं प्रक्षालयाने च पादौ तत्र वृकोदरे । उपरिस्थस्तदा प्राह सत्यं सुहृदयो वचः ॥ दुर्मते भोः किमेतत्त्वं कुरुषे पापनिश्चयः । देवीकुण्डेक्षालयसि मुखंपादौकरौचयत् ॥ यतो देवी सदाऽनेन जलेन स्नाप्यते मया । तदत्र प्रक्षिपंस्तोयं मलपापान्न विभ्यसि मलाक्ततोयं यन्नाम अस्पृश्यं तन्नरैरपि । कुतो देवैश्च तत्पापं स्पृश्यते तत्त्वतो वद

शीघ्रं च त्वं निःसराऽस्मात्कुण्डाद्भूत्वा वहिः पिव ।

यद्देवं पाप ! मूढोऽसौ तीर्थेषु भ्रमसे कुतः ॥ १६ ॥

भीम उवाच

किमेतद्भाषसे क्रूर ! पुरुषं राक्षसाधम । यतस्तोयानि जन्तूनामुपभोगार्थमेव हि ॥१७ तीर्थेषु कार्यं स्नानं चेत्युक्तं मुनिवरैरपि । अङ्गप्रक्षालनं स्नानमुक्तं मां निन्दसे कुतः यदि न क्रियते पानमङ्गप्रक्षालनं तथा । तत्किमर्थं पूर्तधर्माः क्रियन्ते धर्मशालिभिः ॥

सुहृदय उवाच

स्नातव्यं तीर्थमुख्येषु सत्यमेतन्न संशयः । चरेषु किन्तुसम्विश्यस्थावरेषुवहिःस्थितः स्थावरेष्वपि सम्विश्य तन्न स्नानं विधीयते । न यत्र देवस्नानार्थं भक्तैः संगृह्य तेजलम् यच्च हस्तशतादूर्ध्वं सरस्तत्र विधीयते । स वेशेऽपि क्रमश्चाऽयं पादौप्रक्षाल्ययद्वहिः

ततः स्नानं प्रकर्तव्यमन्यथा दोष उच्यते ।

किं न श्रुतस्त्वया प्रोक्तः श्लोकः पद्मभुवा पुरा ॥ २३ ॥

मलं मूत्रं पुरीषं च श्लेष्म निष्ठीवनाश्रुच । गण्डूषाश्चैव मुञ्चन्ति ये तेब्रह्महणैःसमाः तस्मान्निःसर शीघ्रं त्वंयद्येवमजितेन्द्रियः । तत्किमर्थंदुराचार ! तीर्थेष्वटसिवालिश

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।
निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स हि तीर्थफलं लभेत् ॥२६॥

भीम उवाच

अधर्मो वाऽपि धर्मोऽस्तु निर्गन्तुं नैव शक्नुयाम् ।
क्षुधा तृषा मया नित्यं वारितुं नैव शक्यते ॥ २७ ॥

सहृदय उवाच

जीवितार्थेभवान्कस्मात्पापंप्रकुरुतेवद । किंनश्रुतस्त्वयाश्लोकः शिविनायःसमीरितः
मुहुर्तमपि जीवेत नरः शुक्लेन कर्मणा । न कल्पमपि जीवेत लोकद्वयविरोधिना ॥

भीम उवाच

काकारवेण ते मह्यं कर्णौ वधिरतां गतौ । पास्याम्येव जलं चात्रकामंविलप शुष्यवा

सुहृदय उवाच

क्षत्रियाणांकुलेजातस्त्वहंधर्माभिरक्षिणाम् । तस्माच्चोपातकंकर्तुं न दास्यामिकथञ्चन
तद्वराकाऽथ शीघ्रं त्वमस्मात्कुण्डाद्विनिःसर ॥३२॥

इष्टकाशकलैः शीघ्रंचूर्णयिष्येऽन्यथा शिरः । इत्युक्त्वा चेष्टकांगृह्यमुमोचशिरसःप्रति
भीमश्चवञ्चयित्वातामुत्प्लुत्यवहिराव्रजत् । भर्त्सयन्तौतदश्चोभावन्योन्यंभीमविक्रमौ
युयुधाते प्रलम्बाभ्यां बाहुभ्यां युद्धपारगौ । व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ
मुष्टिभिःपार्ष्णिघातैश्चजानुभिश्चाऽभिजघ्नतुः । ततो मुहूर्तात्कौरव्यःपर्यहीयतपाण्डवः
हीयमानस्ततो भीम उद्यतोऽभूत्पुनः पुनः । अहीयत ततोऽप्यङ्ग ववृधे वर्वरीककः ॥
ततो भीमं समुत्पाट्य वर्वरीको बलादिव । निष्पिपेष ततःक्रुद्धस्तदद्भुतमिवाऽभवत्

मूर्च्छितं चैव[illegible]य विस्फुरन्तं पुनः पुनः ।
सागराय प्रचलितः क्षेप्तुं तत्र महाम्भसि ॥३६॥
ददृशुः पाण्डवा नैतद्दैव्या नयनयन्त्रिताः ॥ ४० ॥
तथा गृहीते कुरुवीरमुख्ये वीरेण तेनाऽद्भुतविक्रमेण ।
आश्चर्यमासीद्दिवि देवतानां देवीभिराकाशतले निरीक्ष्य तम् ॥४१ ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सागरस्य ततस्तीरे वर्वरीकं गतं तदा। निरीक्ष्य भगवान्रुद्रो वियत्स्थः समभाषत
भोभो राक्षसशार्दूल वर्वरीक महाबल !। मुञ्चैनं भरतश्रेष्ठं भीमं तव पितामहम् ॥४३
अयं हितीर्थयात्रायांविचरन्भ्रातृभिर्युतः। कृष्णयाचाप्यदस्तीर्थंस्नातुमेवाऽभ्युपाययौ
सम्मानं सर्वथा तस्मादर्हः कौरवनन्दनः। अपापो वा सपापो वा पूज्य एवपितामहः

सूत उवाच

इति रुद्रवचः श्रुत्वा सहसा तां विमुच्य सः। न्यपतत्पादयोर्हाधिक्कष्टंकष्टंचप्राहसः
क्षम्यतां क्षम्यतां चेति पुनः पुनरवोचत। शिरश्च ताडयन्स्वीयं रुरोद च मुहुर्मुहुः ॥
तं तथा परिशोचन्तं मुह्यमानंमुहुर्मुहुः। भीमसेनःसमालिङ्ग्य आघ्रायचवचोऽब्रवीत्

वयं त्वां नैव जानीमस्त्वं चाऽस्माञ्जन्मकालतः।
अत्र वासश्च ते पुत्र ! भैमेः कृष्णाच्च संश्रुतः ॥ ४६ ॥

परं नोविस्मृतंसर्वंनानादुःखैःप्रमुह्यताम्। दुःखितानांयतःसर्वास्मृतिर्लुप्ताभवेत्स्फुटम्
तदस्माकमिदंदुःखंसर्वंकालविधानतः। मा शोचत्वंचतनय! न तेदोषोऽस्तिचाण्वपि
यतःसर्वःक्षत्रियस्यदण्ड्योविपथिसंस्थितः। आत्मापिदण्ड्यःसाधूनांप्रवृत्तःकुपथाद्यदि
पितृमातृसुहृद्भ्रातृपुत्रादीनां किमुच्यते। अतीव मम हर्षोऽयं धन्योऽहं पूर्वजाश्च मे
यस्य त्वीदृशकः पौत्रो धर्मज्ञो धर्मपालकः। वरार्हस्त्वं प्रशंसार्होभवान्येषांसतांतथा

तस्माच्छोकं विहायेमं स्वस्थो भवितुमर्हसि ॥ ५५ ॥

वर्वरीक उवाच

पापं मां तातताततं त्वं ब्रह्मघ्नादपि कुत्सितम्। अप्रशस्यं नार्हसीहद्रष्टुं स्प्रष्टुमपिप्रभो
सर्वेषामेव पापानां निष्कृतिः प्रोच्यते बुधैः। पित्रोरभक्तस्य पुनर्निष्कृतिर्नैव विद्यते
तद्येन देहेन मया ताततातोऽभिपीडितः। तत्स्वमेव समुत्सृक्ष्ये महीसागरसङ्गमे ॥
मैवं भवेयमन्येषु अपि जन्मसु पातकी। न मामस्मादभिप्रायादर्हः कोऽपिनिवर्तितुम्
यतोऽशेनविलुप्येतप्रायश्चित्तान्निवारकः। एवमुक्त्वासमुत्प्लुत्यययौचैवाऽर्णवंबली ॥
समुद्रोऽपि चकम्पे च कथमेनं निहन्म्यहम्। ततः सिद्धाम्बिकायाश्चदेव्यस्तत्रचतुर्दश
समालिङ्ग्यच संस्थाप्यरुद्रेणसहिता जगुः। अज्ञातविहितेपापेनास्तिवीरेन्द्रकल्मषम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शास्त्रोपूक्तमिदं वाक्यं नाऽन्यथा कर्तुमर्हसि ।
अमुञ्च पृष्ठलग्नं त्वं पश्य भोः स्वं पितामहम् ॥ ६३ ॥

पुत्रपुत्रेति भाषन्तमनुत्वामरणोन्मुखम् । अधुना चेत्स्वकं देहं वीर त्वं परित्यक्ष्यसि ततस्त्यक्ष्यति भीमोऽपि पातकं तन्महत्तव । एवं ज्ञात्वा धारय त्वं स्वशरीरंमहामते अथ चेत्त्यक्तुकामस्त्वं तत्राऽपि वचनं शृणु । स्वल्पेनैवचकालेनकृष्णाद्देवकिनन्दनात् देहपातस्तवप्रोक्तस्तं प्रतीक्ष यदीच्छसि । यतो विष्णुकराद्वत्स ! देहपातो विशिष्यते तस्मात्प्रतीक्ष तं कालमस्माकं प्रार्थितेन च । एवमुक्तो निववृते वर्वरीकोऽपिदुर्मनाः

रुद्रं देवीश्च चामुण्डां सोपालम्भं वचोऽब्रवीत् ।
त्वमेव देवि ! जानासि रक्ष्यन्ते शार्ङ्गधन्विना ॥ ६९ ॥

पाण्डवाभूमिलाभार्थेतत्तेकस्मादुपेक्षितम् । त्वया च समुपागत्य रक्षितोऽयं वृकोदरः

देव्युवाच

अहं च रक्षयिष्यामिस्वभक्तंकृष्णमृत्युतः । यस्माच्चचण्डिकाकृत्येकृतोऽनेनमहारणः

तस्माच्चण्डिलनाम्नाऽयं विश्वपूज्यो भविष्यति ॥ ७१ ॥
एवमुक्त्वा गताः सर्वे देवा देव्यस्त्वदृश्यताम् ।
भीमोऽपितं समादाय पाण्डुभ्यः सर्वमूचिवान् ॥ ७२ ॥
विस्मिताः पाण्डवास्तं च पूजयित्वा पुनः पुनः ।
यथोक्तविधिना चक्रुस्तीर्थस्नानमतन्द्रिताः ॥ ७३ ॥

भीमोऽपियत्ररुद्रेणमोक्षितस्तत्रसुप्रभम् । लिङ्गं संस्थापयामास भीमेश्वरमिति श्रुतम् ज्येष्ठमासेकृष्णपक्षे चतुर्दश्यामुपोषितः । रात्रौ सम्पूज्य भीमेशं जन्मपापद्विमुच्यते

यथैव लिङ्गानि सुपूजितानि सप्ताऽत्र मुख्यानि महाफलानि ।
भीमेश्वरं लिङ्गमिदं तथैव समस्तपापापहरं सुपूज्यम् ॥ ७६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे भीमेश्वरमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

युधिष्ठिरकृतं देवीस्तवनं तत्र युधिष्ठिरभीमसम्वादः भीमद्वारा स्वनेत्रान्धत्वमपाकर्तुं प्रार्थनाकेलेश्वर्यादिदेवीस्थापनम्

सूत उवाच

उषित्वासप्तरात्राणितीर्थेऽस्मिन्भ्रातृभिःसह । युधिष्ठिरो महातेजा गमनायोपचक्रमे प्रभाते विमलेस्नात्वादेवीर्लिङ्गान्यथाऽर्च्यच । कृत्वाप्रदक्षिणंसेत्रंदेवीस्तोत्रंजजाप सः प्रयाणकालेषु सदा जप्यं कृष्णेन कीर्तितम् ॥ २ ॥

युधिष्ठिर उवाच

देवि पूज्ये महाशक्ते कृष्णस्यभगिनिप्रिये । नत्वा त्वां शरणंयामिमनोवाक्कायकर्मभिः सङ्कर्षणाभयदाने कृष्णच्छविसमप्रभे । एकानंशे महादेवि पुत्रवत्त्राहि मां शिवे ॥४॥ त्वयाततमिदंविश्वंजगदव्यक्तरूपया । इति मत्वा त्वां गतोऽस्मि शरणं त्राहिमांशिवे कार्यारम्भेषु सर्वेषु सानुगेनमयातव । स्व आत्माकल्पितोभद्रे ज्ञात्वैतदनुकम्प्यताम्

सूत उवाच

इति ब्रुवाणं राजानं शिरोवद्धाञ्जलिं तदा । वायुपुत्रः प्रहस्यैवसासूयमिदमब्रवीत् ॥ ये त्वांराजन्वदन्त्येवंसर्वज्ञोऽयंयुधिष्ठिरः । वृथैववचनंतेषांयतस्त्वंवेत्सिनाऽण्वपि ॥ कोहि प्रज्ञावतां मुख्यः सर्वशास्त्रविदाम्वरः । स्त्रीणांशरणमापद्येद्गुबुद्धिर्यथा भवान् यतस्त्वमेव वेत्सीदं सर्वशास्त्रेषु कीर्त्यते । जडेयं प्रकृतिर्मूढा यया सम्मोह्यते जगत् सचेतनञ्च पुरुषं प्रकृतिञ्च विचेतनाम् । प्राहुर्बुधा नराध्यक्ष ! पुंसश्च प्रकृतिःप्रिया तत्स्वयं पुरुषोभूत्वा युधिष्ठिर वृथामते !। प्रकृतिं नौषि नत्वातां हासोमेऽतीवजायते आरोहयेच्छिरो नैव क्वचिद्धित्वा उपानहौ । यथा स मूढोभवति देवीभक्तिरतस्तथा यदिते वन्दिवत्पार्थ ! तिष्ठेद्वाण्यनिवारिता । तत्किमर्थंमहादेवंनस्तौषि त्रिपुरान्तकम् अलक्ष्यमिति वा मत्वा महेशानं महामते !। ततः किमर्थं दाशार्हंनस्तौषिपुरुषोत्तमम् यस्य प्रसादादस्माभिः प्राप्ता द्रुपनदन्दिनी । इन्द्रप्रस्थे तथा राज्यंराजसूयस्त्वयाकृतः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विजयेन धनुर्लब्धं जरासन्धो मया हतः। प्रत्याहर्तुं तथेच्छामः कौरवेभ्यः स्वकांश्रियम्
यस्यप्रसादात्तंमुक्त्वाकृष्णंहास्तौषि यज्ञयी। अथं स्वयंकौरवाणामुत्पन्नंकुलसत्तमे
जानन्नात्म[illegible]ल्पत्वाद्बुद्धेर्न स्तौषि यादवम्।
तत्किमर्थं महावीर्यं न स्तौष्यर्जुनमुत्तमम्॥ १६॥
येन विद्धं पुरा लक्ष्यं येन कर्णादयोजिताः। येन तत्खाण्डवं दग्धं यज्ञेयेननृपाजिताः
श्रूयतेयेनविक्रम्यमहेशानोऽपिनिर्जितः। स्वर्लोकसंस्थितस्यास्यशरणंयाहिस्तौषि च
अथवा तेन शक्रेण राज्यस्मे नाऽर्पितंकुतः। इतिमत्वा वृथैव त्वं न स्तौषिभ्रातरंमम
ततो मां वा कथं वीरं न स्तौषित्वंयुधिष्ठिर!। येनत्वंरक्षितःपूर्वंलाक्षागेहाग्निमध्यतः
वृक्षेणाहत्यमद्रेशो नदीं शुष्कां प्रसारितः। राजराजस्तथा येनजरासन्धोनिपातितः
पूर्वादिङ्निर्जितायेनयेनपूर्वंबको हतः। हिडम्बश्च महावीरः किर्मीरश्चाऽधुना वने॥
कालेकालेच रक्षामित्वामेवाऽहंसदानुगः। नताम्पश्यामिरक्षन्तींनत्वायांस्तौषिभारत
अथ क्षुधावलं ज्ञात्वामामौदरिकसत्तमम्। क्रूरंसाहसिकंचैव न स्तौषि क्षमिणांवरः
ततः सुसंयतो भूत्वा प्रणवं समुदीरयन्। कथंनयासिमार्गेत्ववृथालापोहिदोषभाक्॥
प्रेताः पिशाचा रक्षांसिवृथालापरतं नरम्। आविशन्ति तदाविष्टोवक्तावद्धंपुनःपुनः॥
वृथालापी यदश्नातियत्करोति शुभं क्वचित्। प्रेतादितृप्तये सर्वमिति शास्त्रविनिश्चयः
नाऽयंतस्यास्तिवैलोकःकुतएवपरोभवेत्। तस्माद्विजानतायत्नात्त्याज्यमेववृथावचः॥
एवं संस्मारितोऽपित्वंयदिभूयःप्रवर्तसे। भूताविष्टश्चिकित्स्योनोविविधैरौषधैर्भवान्

सूत उवाच

इति प्रवर्णितां श्रुत्वा भीमसेनेनभारतीम्। पटीमिव प्रविततां विहस्याऽऽहयुधिष्ठिरः
नूनं त्वमल्पविज्ञानो वेदाधीतास्त्वया वृथा। मातरं सर्वभूतानामम्बिकां यन्न मन्यसे
स्त्रीपक्ष इति मत्वा तामवज्ञानासि भोः कथम्।
स्त्री सती न प्रणम्या किं त्वया कुन्ती वृकोदर!॥ ३५॥
यदि न स्यान्महामाया ब्रह्मविष्णुशिवार्चिता। तव देहोद्भवःपार्थकथंस्यात्तत्त्वतो वद
ईश्वरः परमात्मा तां त्यक्तुं शक्तः कथं न हि। पुनर्भेजे यतो देवींतेनमन्येमहोर्जिताम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वासुदेवोऽपि नित्यं तां स्तौति शक्तिं परात्पराम्।
अहं यदि चिकित्स्यः स्यां चिकित्स्यः सोऽपि किं भवान् ॥३८॥
नैवं भूयः प्रवक्तव्यंमौर्ख्यात्प्रति महेश्वरीम्। भूमौनिपत्य शरणंयाहिचेत्सुखमिच्छसि

भीम उवाच

सर्वोपायैर्बोधयन्ति चाटा हस्तगतं नरम्। इदमेवौषधंतत्र तैः सार्धं जल्पनं न हि ॥
मुण्डेमुण्डेमतिर्भिन्नासत्यमेतन्नृप!स्फुटम्। स्वाभीष्टंकुरुते सर्वःकुर्मोऽभीष्टंवयंतथा
नागायुतसमप्राणो वायुपुत्रो वृकोदरः। न स्त्रियं शरणं गच्छेद्वाङ्मात्रेण कथञ्चन ॥
इत्युक्त्वा वचनं भीमोह्यनुवव्राजतंनृपम्। राजाऽपिसानुगोयातोनसाध्वितिमुहुर्ब्रुवन्
ततः क्षणेनविकलस्त्विवतश्चेतश्चप्रस्खलत्। उवाच वचनं भीमःसुसम्भ्रान्तोनृपंप्रति
धर्मराज महाबुद्धे पश्य मां नृपसत्तम। चक्षुर्भ्यांनैव पश्यामिवैकल्यं किमिदं मम ॥

राजोवाच

भीमभीम! ध्रुवं देवी कुपिता ते महेश्वरी। तेन नष्टे चक्षुषी ते महासाहसवल्लभ!॥
तत्साम्प्रतमभिप्रैहि शरणं परमेश्वरीम्। पुनः प्रसन्ना ते दद्यात्कदाचिन्नयने पुनः ॥

भीम उवाच

अहमप्यङ्ग जानामिसमोदेव्या न कश्चन। प्रभावप्रत्ययार्थंहिसदा निन्दामि तां पुनः॥
तस्मात्प्रभावं दृष्ट्वैवं निपत्य वसुधातले। मनोवाग्बुद्धिभिर्नत्वाशरणंस्तौमिमातरम्

सूत उवाच

इत्युक्त्वा भ्रातरं ज्येष्ठं साष्टाङ्गंप्रणिपत्यच। गत्वैवदेव्याःशरणंभीमस्तुष्टावमातरम्

भीम उवाच

सर्वभूताम्बिके देवि!ब्रह्माण्डशतपूरके। वालिशंबालकं स्वीयंत्राहित्राहिनमोऽस्तु ते ॥
त्वंब्राह्मीब्रह्मणःशक्तिर्वैष्णवीत्वंचशाम्भवी। त्रिमूर्तिः शक्तिरूपात्वंरक्षरक्षनमोऽस्तु ते
त्वंमैन्द्री च त्वमाग्नेयी त्वं याम्या त्वं च नैर्ऋती।
त्वं वारुणी त्वं वायव्या त्वं कौबेरी नमोऽस्तु ते॥५३।
ऐशानि देवि वाराहि नारसिंहि जयप्रदे। कौमारि कुलकल्याणिकृपेश्वरिनमोऽस्तु ते

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वंसूर्येत्वंतथासोमेत्वंभौमेत्वंबुधेगुरौ । त्वंशुक्रेत्वंस्थिताराहौत्वंकेतुषुनमोऽस्तुते ॥
वसुसिद्धुवचक्रे त्वं मुनिचक्रे च ते स्थितिः । भचक्रेषु खचक्रेषु भूचक्रे चनमोऽस्तुते
सप्तद्वीपेषु त्वं देवि! सप्त[illegible]ड्ड च सप्तसु । सप्तस्वपि च पातालेष्ववसंस्थे नमोऽस्तु ते

त्वं देवि चाऽवतारेषु विष्णोः साहाय्यकारिणी ।
विष्णुनाऽभ्यर्थ्यसे तस्मात्त्राहि मातर्नमोऽस्तु ते ॥ ५८॥

चतुर्भुजे चतुर्वक्त्रे फलदे चत्वरप्रिये । चराचरस्तुते देवि ! चरणौ प्रणमामि ते ॥
महाघोरे कालरात्रि घण्टालि विकटोज्ज्वले !। सततं सप्तमीपूज्ये नेत्रदेशरणं भव ॥
मेरुवासिनि पिङ्गाक्षि नेत्रत्राणैककारिणि । हुंहुङ्कारध्वस्तदैत्ये शरण्ये शरणं भव ॥
महानादे महावीर्ये महामोहविनाशिनि । महाबन्धापहे देवि देहि नेत्रत्रयं मम ॥६२॥
सर्वमङ्गलमङ्गल्या यदि त्वं सत्यतोऽम्बिके । ततो मे मङ्गलंदेहि नेत्रदानान्नमोऽस्तु ते
यदि सर्वकृपालुभ्यः सत्यतस्त्वं कृपावती । ततः कृपां कुरुमयि देहि नेत्रेनमोऽस्तु ते
पापोऽयमितियद्देविप्रकुप्यसिवृथैवतत् । त्वं मां मोहयसि त्वेवंनतेतत्किंनमोऽस्तु ते
स्वयमुत्पाद्य यो रेणुं वेष्टितस्तेनकुप्यति । तथाकुप्यसि मे मातरनाथस्याऽस्यदर्शय ॥

इति स्तुता पाण्डवेन देवी कृष्णच्छविच्छविः ।
रामा (रा) रमाभिवदना प्रत्यक्षा समजायत ॥६७॥

विद्युत्कोटिसमाभासमुकुटेनाऽतिशोभिता । सूर्यबिम्बप्रभाभ्यांचकुण्डलाभ्यांविभूषिता
प्रवाहेनेव हारेण सुरनद्या विराजिता । कल्पद्रुमप्रसूनैश्च पूर्णावतंसमण्डिता ॥६९॥
दन्तेन्दुकान्तिविध्वस्तभक्तमोहमहाभया । खड्गचर्मशूलपात्रचतुर्भुजविराजिता ॥७०॥
वाससा तडिदाभेनमेघलेखेव वेष्टिता । मालया सुममालिन्या भ्राजितासालिमालया
सतां शरणदाभ्यां च पद्भ्यां नू पुरराजिता । जयेति पुष्पवर्षैश्च शक्राद्यैरभिपूजिता ॥
गणैर्देवीभिराकीर्णाशतपद्मैर्महामलैः । तां तादृशींव्योम्निदृष्ट्वामातरं व्योमवाहिनीम् ॥

भूमौ निपत्य राजेन्द्रो नमोनम इति स्थितः ।
भीमोऽपि मातरं दृष्ट्वा यथा बालोऽभिधावति ॥७४॥

तथा सम्मुखमाधावज्जय मातरिति ब्रुवन् । दर्शनेनैव देव्याश्च शुभनेत्रत्रयस्तदा ॥७५

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रणिपत्यनमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यंमुहुर्जगौ । प्रसीद देवि पद्माक्षि पुनर्मातः प्रसीद मे ॥
पुनः प्रसीद पापस्य क्षमाशीले ! प्रसीद मे ॥ ७७ ॥
एवंस्तुता भगवती स्वयमुत्थाप्यपार्थिवम् । भीमश्चोत्सङ्गमारोप्यकृपयेदंवचोऽब्रवीत्

श्रीदेव्युवाच

यत्त्वयाऽभिहितं स्तोत्रं तेन तुष्टा तवोपरि । अतोनेत्रत्रयं दत्तं द्वे बाह्येचान्तरं परम् ॥
नाऽहं कोपं यत्र तत्र दर्शयामि वृकोदर । त्वं तु प्रमाणपुरुषस्त्वत्तः क्रोधमदर्शयम् ॥
नैतत्प्रियञ्च कृष्णस्यभ्रातुर्मेक्रोधमाचरम् । भवन्तो वासुदेवस्य यत्रप्राणा वहिश्चराः
त्वं च निन्दसि मां नित्यं तच्च जाने वृकोदर । मत्प्रभावपरिज्ञानहेतवे कीदृशस्त्विति
तदेवं नैवभूयस्ते प्रकर्तव्यं कथञ्चन । अक्षिक्षेपो हि पूज्यानामावहत्यधिकंरुजम् ॥
तदिदानीं सर्वमेवं क्षन्तव्यं च परस्परम् । यच्चब्रवीमि त्वां वीर तन्निशामय भारत ॥
यदा यदाहि धर्मस्यग्लानिराविर्भवेद्धरिः । तदा तदावतीर्याऽहं विष्णोरस्य सहायिनी
इदानीं च हरिर्जातो वसुदेवसुतो भुवि । अहं च गोपनन्दस्य एकानंशाभिधासुता ॥
तद्यथाभगवान्कृष्णोममभ्राताऽभिपूजितः । भवन्तोऽपितथामह्यंभ्रातरःपाण्डवाःसदा ॥
येभीममभगिनीत्येवंमांस्तोष्यन्तिनरोत्तमाः । आवाधानाशयिष्यामितेषांहर्षसमन्विता

त्वं च भ्रातुर्जयं वीर! प्रदास्यसि महारणे ।
भुजयोस्ते वसिष्यामि धार्तराष्ट्रनिपातने ॥ ९० ॥

कृत्वा राज्यंच वर्षाणि षट्त्रिंशत्तदनन्तरम् । महाप्रस्थानधर्मेणपृथिवीं परिचरिष्यथ
अस्मिन्नेव ततो देशे लोहोनाम महासुरः । भवतां न्यस्तशस्त्राणां वधार्थं प्रक्रमिष्यति
ततस्तं सर्वभूतानामवध्यं भवतां कृते । अन्धं कृत्वा पातयिष्ये ततो यूयं प्रयास्यथ ॥
निस्तीर्य च हिमं सर्वं निमग्नावालुकार्णवे । स्वर्गंयास्यतिराजैकःसशरीरोगमिष्यति

अन्धो यत्र कृतो लोहो लोहाणाभिधया पुरम् ।
भविष्यति च तत्रैव स्थास्येऽहं कलया सदा ॥९५॥

ततः कलियुगेप्राप्ते केलो नाम भविष्यति । ममभक्तस्तस्यनाम्नाभाव्याकेलेश्वरीत्यहम्
बैलाकश्चाऽपरोभक्तोभविष्यतिममोत्तमः । तस्याराधनतःख्यातिंप्रयास्यामिकलौयुगे ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लोहाणासंस्थितांचैव येऽर्चयिष्यन्तिमां जनाः । श्रद्धयासितसप्तम्यांतैश्चसर्वत्रपूजिता अन्धानाञ्चप्रदास्यामिभावीनिनयनान्यहम् । तस्मिन्दिनेतर्पिताऽहंभक्तिभावेनपाण्डव पादाङ्गुष्ठेन च भवांस्तत्र कुण्डं विधास्यति । सर्वतीर्थस्नानतुल्यं तत्रस्नानञ्चतद्दिने मत्स्यानां नेत्रनेत्रस्थतेजस्तन्मात्रमुत्तमम् । उद्धृत्य योजयिष्यामिप्रत्यक्षंतद्भविष्यति

एवं मम महास्थानं कलौ ख्यातं भविष्यति ॥१०२॥

लोहाणाख्यं महावाहो नाम केलेश्वरीति च । दुर्गमाख्यंततोहत्वाअस्मिन्क्षेत्रेचभारत दुर्गानाम भविष्यामि महीसागरपूर्वतः । धर्मारण्ये वसिष्यामि भवतांत्राणकारणात्

धर्मारण्ये स्थितां चैव येऽर्चयिष्यन्ति मानवाः ।
आश्विने मासि चैत्रे वा नवम्यां शुक्लपक्षके ॥१०५॥
स्नात्वा महीसागरे च तेषां दास्यामि वाञ्छितम् ।
विधिना येऽर्चयिष्यन्ति माञ्च श्रद्धासमन्विताः ॥१०६॥

पुत्रपौत्रान्प्रदास्यामि स्वर्गं मोक्षं न संशयः । प्रवेशे च कलेः कालेभवतांवंशसम्भवः

वत्सराजः पाण्डवानां तोषयिष्यति यत्नतः ॥१०७॥

यस्यनाम्नाततःख्याताभविष्यामिकलौयुगे । वत्सेश्वरीतिवत्सस्यराज्ञःसर्वार्थदायिनी मत्प्रसादात्सराजा वै भवनोत्तापकारिणीम् । अट्टालयांनामतदाराक्षसींनिहनिष्यति तस्याश्चाऽपिवधस्थानमट्टालजमितिस्थितम् । भविष्यतिपुरंतत्रमाञ्चसंस्थापयिष्यति अट्टालयाजग्रामेमामर्चयिष्यन्ति ये जनाः । वत्सेश्वरीसिताष्टम्यामाश्विनेतैःसदार्चिता वत्सेश्वरीञ्च ये देवीं पूजयिष्यन्ति मानवाः । तेषांसर्वफलावाप्तिर्भविष्यति न संशयः इत्थमट्टालये वासो लोहाणे च भविष्यति । धर्मारण्ये महाक्षेत्रे महीसागरसन्निधौ मम लोकहितार्थाय लोहस्यच निशम्यताम् । अन्धीकृतोमयालोहोवह्नीस्तप्तातपःसमाः वृत्रासुर इवाऽजेयो लोकानुत्सादयिष्यति । तं च विश्वपतिर्धीमानवतीर्य बुधो हरिः यत्र हन्ता तत्र ग्रामं लोहाटीति भविष्यति । गयोनाम महादैत्यो भवतां विघ्नकृत्तदा प्रस्थाने लोहवद्भावी करिष्ये तं नपुंसकम् । गयत्राडेति मान्तत्रपूजयिष्यन्तिमानवाः ग्रामं चापि गयत्राडं तत्रख्यातंभविष्यति । गयत्राडेगयत्राडांयेऽर्चयिष्यन्तिमानवाः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

माघाष्टम्यां न शिष्यन्ति तस्य सर्वेऽप्युपद्रवाः।
ये च मां कोपयिष्यन्ति पाण्डवाराधितां सदा ॥११६॥

तेषां पुंस्त्वं हरिष्यामि महारौद्राधितिष्ठति। परिवारश्चमेऽत्रषण्डःसर्वोभविष्यति तस्मिन्कलियुगे घोरे रौद्रेरुद्रेऽतिनिर्घृणे। एवं तृतीयं तन्मह्यं स्थानमत्र भविष्यति भवत्सु च स्वर्गतेषुगयोऽपिसुमहत्तपः। तप्त्वाप्राप्यपुनःपुंस्त्वंलोकान्सम्पीडयिष्यति गयातीर्थं गतं तं च गयाध्वंसनकाम्यया। बुध एव जगत्स्वामी तत्र तं सूदयिष्यति इत्थं संक्षेपतः प्रोक्तं भविष्यं पाण्डवा मया। बहूनिकृत्वाकर्माणिस्वस्थानंप्रतिपत्स्यते इति संक्षेपतः प्रोक्तं भविष्यं पाण्डवा मया। भवतां चित्तनिर्वृत्यै श्रूयतां भूय एव च इदं तीर्थवरं मह्यं संसेव्यं सर्वदा प्रियम्। कृतं यदत्राऽऽगमनं तेन प्रीतिः परा मम

भीमस्य चाऽपि पौत्रेण दृढं सन्तोषिताऽस्मि च।
देव्यः सर्वाश्च मद्रूपं नैतज्ज्ञेयमतोऽन्यथा ॥१२७॥
व्रजध्वं चाऽपि तीर्थानि यानि वो न कृतानि च।
आवाधास्वस्मि सर्वासु स्मरणीया स्वसेव च ॥१२८॥
आपृच्छे चाऽपि वः सर्वान्यूयं कृष्णसमा मम ॥१२९॥

सूत उवाच

इतिदेव्यावचःश्रुत्वाविस्मयोत्फुल्ललोचनाः। पुनःपुनःप्रणम्यैनांनाऽपश्यन्दीपवद्गताम् ततस्तेवर्वरीकञ्चसंस्थाप्याऽत्रैवनिष्ठितम्। आगच्छयोगेचोक्त्वेदंचक्रुस्तीर्थानिमुख्यशः इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे वर्वरीकोपाख्याने केलेश्वरी-वत्सेश्वरी-दुर्गादेवी-गयत्राडामाहात्म्यवर्णनंनाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

षट्षष्टितमोऽध्यायः

कुरुक्षेत्रेकौरवपाण्डवसैन्ययोर्युद्धायसज्जितयोर्भीमेनयुधिष्ठिरसम्वादस्तत्रपाण्डव पक्षीयैरर्जुनादिभिर्युद्धे सैन्यसंहारायसमयसीमानिर्धारणेबर्बरीकेण स्वहस्त-लाघवप्रदर्शनं कृष्णेनचक्रद्वारातच्छिरःकर्त्तनं तस्मैशिरसेदेवीवरदानेना ऽमरत्वप्रदानं गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यपरिसमाप्तिः

सूत उवाच

ततस्त्रयोदशे वर्षे व्यतीते समये तदा । उपप्लवे सङ्गतेषु सर्वराजसु पाण्डवाः ॥ १ ॥
योद्धुमागत्य सन्तस्थुः कुरुक्षेत्रंमहारथाः । कौरवाश्चाऽपिसन्तस्थुर्दुर्योधनपुरोगमाः
ततो भीष्मेणप्रोक्ताश्चनरैःश्रुत्वायुधिष्ठिरः । रथातिरथसंख्यांतुराज्ञांमध्येवचोऽब्रवीत्
भीष्मेण विहिताकृष्णरथातिरथवर्णना । ततो दुर्योधनोऽपृच्छदिदंस्वीयान्महारथान्
ससैन्यान्पाण्डवानेतान्हन्यात्कालेन केन कः । मासेन तु प्रतिज्ञातंभीष्मेणच कृपेणच
पक्षं द्रोणेन चाऽह्ना च दशभिर्द्रौणिना रणे । षड्भिः कर्णेन च तथा सद्यममभयंकृता
तदहंस्वांश्चपृच्छामिकेनकालेनहन्तिकः। एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञःफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत्
अयुक्तमेतद्भीष्माद्यैः प्रतिज्ञातं युधिष्ठिर !। ततो जये च विजये निश्चयो हि मृषैव तत्
तवाऽपियेसन्तिनृपाःसन्नद्धारणसंस्थिताः। पश्यैतान्पुरुषव्याघ्रान्कालकल्पान्दुरासदान्
द्रुपदञ्च विराटञ्च धृष्टकेतुञ्च कैकयम् । सहदेवं सात्यकिं च चेकितानं च दुर्जयम्
धृष्टद्युम्नं सपुत्रं च महावीर्यं घटोत्कचम् । भीमादींश्च महेष्वासान्केशवंचापराजितम्
मन्येऽहमेकस्त्वेतेषांहन्यात्कौरववाहिनीम् । सन्नद्धाः प्रतिदृश्यन्तेभीष्माद्यावहवोरथाः
तेभ्यो भयं न कार्यं ते फल्गवोऽमी मृगा इव ॥ १३ ॥
अस्माकं धनुषा घोषैरिदानीमेव भारत । कौरवाविद्रविष्यन्ति सिंहत्रस्ता मृगा इव
वृद्धाद्भीष्माद्द्विजाद्वृद्धाद्द्रोणादपिकृपादपि । बालिशात्किभयंद्रोणेःसूतपुत्राच्चदुर्मतेः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अथवा चित्तनिर्वृत्यै ज्ञातुमिच्छसि भारत। शत्रूणां प्रत्यनीकेषु सन्धावच्छृणुमेवचः
एकोऽहमेवसङ्ग्रामे सर्वेतिष्ठन्तु ते रथाः। एकाह्नाक्षपयेसर्वान्कौरवान्सैन्यसंयुतान्
इत्यर्जुनवचः श्रुत्वा स्मयन्दामोदरोऽब्रवीत्। एवमेतद्यथा प्राहफाल्गुनोऽयंमृषानतत्
ततश्च शङ्खान्भेरीश्च शतशश्चैवपुष्करात्। निवार्यराजमध्यस्थो वर्वरीकोवचोऽब्रवीत्
येन तप्तं गुप्तक्षेत्रे येन देव्यः सुतोषिताः। यस्याऽतुलं बाहुबलं तेन चोक्तं निशम्यताम्
यद्ब्रवीमि वचः सत्यं शृणुध्वं तन्नराधिपाः। आत्मनो वीर्यसदृशंकेवलं न तु दर्पतः
यदार्येण प्रतिज्ञातमर्जुनेन महात्मना। न मर्षयामि तद्वाक्यं कालक्षेपो महानयम्॥
सर्वे भवन्तस्तिष्ठन्तु सार्जुनाःसहकेशवाः। एकोमुहूर्ताद्भीष्मादीन्सर्वान्नेष्ये यमक्षयम्
मयि तिष्ठतिकेनाऽपिशस्त्रं ग्राह्यंन क्षत्रियैः। स्वधर्मशपथो वोऽस्तु मृतेग्राह्यंततोमयि

पश्यध्वं मे बलं बाह्वोर्देव्याराधनसम्भवम्।
माहात्म्यं गुप्तक्षेत्रस्य तथा भक्तिं च पाण्डुषु॥ २५॥

पश्यध्वम्मे धनुर्घोरंतूणीरावक्षयौतथा। खड्गंच देव्या यद्दत्तंततोवच्मिवचस्त्विदम्
इति तस्य वचः श्रुत्वा क्षत्रिया विस्मयं ययुः। अर्जुनश्च कटाक्षेपैर्लज्जितःकृष्णमैक्षत
तमाह ललितं कृष्णः फाल्गुनं परमं वचः। आत्मौपयिकमेवेदंभैमिपुत्रोऽभ्यभाषत॥
नवकोटियुतोऽनेन पलाशी निहतः पुरा। क्षणादेव च पाताले श्रूयते महद्भुतम्॥
पुनः प्रक्ष्यामहे त्वेनं केनोपायेनकौरवान्। मुहूर्ताद्धंसि ब्रूहीतिपृच्छ्यतांचाहतं जयः

ततः स्मयन् यादवेन्द्रो भैमिपुत्रमभाषत॥ ३१॥

भीष्मद्रोणकृपद्रौणिकर्णदुर्योधनादिभिः।
गुप्तां त्र्यम्बकदुर्जेयां सेनां हंसि कथं क्षणात्॥ ३२॥

अयं महान्विस्मयस्ते वचसो भैमिनन्दन!। सम्भूतःसर्वराज्ञाञ्च फाल्गुनस्यचधीमतः
तद्ब्रूहि केनोपायेन मुहूर्ताद्धंसि कौरवान्। उपायवीर्यन्ते ज्ञात्वा मंस्यामोवयमप्युत

सूत उवाच

इत्युक्तो वासुदेवेन सर्वभूतेश्वरेण च। सिंहवक्षाः पर्वताभो नानाभूषणभूषितः॥
घटास्योघटहासश्चऊर्ध्वकेशोऽतिदीप्तिमान्। विद्युदक्षोवायुजवोयश्चेच्छेन्नाशयेज्जगत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

देवीदत्तातुलबलो बर्बरीकोऽभ्यभाषत । यदि वो मानसं वीरा उपायस्य प्रदर्शने ॥
तदहं दर्शयाम्येष पश्यध्वं सहकेशवाः । इत्युक्त्वा धनुरारोप्य सन्दधे विशिखंत्वरन्
निःशल्यं चाऽपि सम्पूर्णं सिन्दूराभेण भस्मना ॥ ३८ ॥
आकर्णमाकृष्य च तं मुमोच मुखादथोद्भूतमभूच्च भस्म ॥ ३९ ॥
सेनाद्वये तच्च पपात शीघ्रं यस्यैव यत्राऽस्ति च मृत्युमर्म ।
सर्वरोमसु भीष्मस्य कण्ठे राधेयद्रोणयोः ॥ ४० ॥
ऊरौ दुर्योधनस्यापि शल्यस्याऽपिचवक्षसि । कण्ठेच शकुनेर्दीप्तं भगदत्तस्यचापतत्
कृष्णस्य पादतलके कण्ठे द्रुपदमत्स्ययोः ।
शिखण्डिनस्तथा कट्यां कण्ठे सेनापतेस्तथा ॥ ४२ ॥
पपात रक्तं तद्भस्म यत्र येषां च मर्मच । केवलं चैव पाण्डूनां कृपद्रोण्योश्च नास्पृशत्
इति कृत्वा ततो भूयो बर्बरीकोऽभ्यभाषत । दृष्टं भवद्भिरेवं यन्मया मर्म निरीक्षितम्
अधुना पातयिष्यामि मर्मस्वेषां शिताञ्छरान् ।
देवीदत्तानमोघाख्यान्यैर्मरिष्यन्त्यमी क्षणात् ॥ ४५ ॥
शपथावःस्वधर्मस्यशस्त्रंग्राह्यंन वःक्वचित् । मुहूर्तात्पातयिष्यामिशत्रूनेताञ्छितैः शरैः
ततो विस्मतचित्तानां युधिष्ठिरपुरोगिणाम् ।
आसीन्निनादः सुमहान्साधुसाध्विति शंसताम् ॥ ४७ ॥
वासुदेवश्च संक्रुद्धश्चक्रेण निशितेन च । एवं ब्रुवतएवाऽस्यशिरश्छित्त्वान्यपातयत्
ततःक्षणात्सर्वमासीदाविग्रंराजमण्डलम् । व्यलोकयन्केशवन्तेविस्मिताश्चाभवन्भृशम्
किमेतदिति प्राहुश्च बर्बरीकः कुतो हतः । पाण्डवाश्चापि मुमुचुरश्रूणि सहपार्थिवाः
हाहा पुत्रेति च गृणन्प्रस्खलंश्च पदे पदे । घटोत्कचोऽपतद्दीनः पुत्रोपरि विमूर्च्छितः
एतस्मिन्नन्तरे देव्यश्चतुर्दश समाययुः ॥ ५२ ॥
सिद्धाम्बिका क्रोडयाता कपाली तारा सुवर्णा च त्रिलोकजैत्री ।
भाणेश्वरी चर्चिका चैकवीरा योगेश्वरी चण्डिका त्रैपुरा च ॥ ५३ ॥
भूताम्बिका हरसिद्धिस्तथाऽमूः सम्प्राप्य तस्थुनृपविस्मयङ्कराः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

श्रीचण्डिकाऽऽश्वास्य ततो घटोत्कचं प्रोवाच वाक्यं महता स्वरेण ॥५४॥
शृणुध्वं पार्थिवाः सर्वे कृष्णेन विदितात्मना । हेतुना येन निहतो बर्बरीकोमहाबलः
मेरुमूर्ध्निपुरापृथ्वीसमवेतान्दिवौकसः । भाराक्रान्ता जगादैतान्भारोऽपह्रियतांहिमे
ततो ब्रह्मा प्राह विष्णुं भगवंस्त्वमिदं शृणु । देवास्त्वानुगमिष्यन्तिभारंहरभुवःप्रभो!
ततस्तथेति तन्मेने वचनं विष्णुरव्ययः । एतस्मिन्नन्तरे बाहुमुद्धृत्योच्चैरभाषत ॥५८
सूर्यवर्चेति यक्षेन्द्रश्चतुराशीतिकोटिपः । किमर्थंमानुषेलोके भवद्भिर्जन्म कार्यते ॥५९
मयि तिष्ठति दोषाणामनेकानां महास्पदे ॥ सर्वे भवन्तो मोदन्तु स्वर्गेषु सहविष्णुना
अहमेकोऽवतीर्यैतान्हनिष्यामिभुवोभरान् । स्वधर्मशपथा वो वैसन्तिचेज्जन्मप्राप्स्यथ
इत्युक्तवचने ब्रह्मा क्रुद्धस्तं समभाषत । दुर्मते सर्वदेवानामविषह्यं महाभरम् ॥६२॥

स्वसाध्यं ब्रूषे मोहात्त्वं शापयोग्योऽसि बालिश !।
देशकालोचितं स्वीयं परस्य च बलं हृदा ॥ ६३ ॥

अविचार्यैव प्रभुषु वक्ति सोऽर्हति दण्डनम् । तस्माद्भूभारहरणे युद्धस्योपक्रमे सति
शरीरनाशं कृष्णात्त्वमवाप्स्यसिन संशयः । एवं शप्तो ब्रह्मणाऽसौ विष्णुमेतदयाचत
यद्येवं भविता नाशस्तदेकं देव ! प्रार्थये । जन्मप्रभृति मे दहि मतिं सर्वार्थसाधनीम्
ततस्तथेति तं प्राह केशवो देवसंसदि । शिरस्ते पूजयिष्यन्ति देव्याःपूज्योभविष्यसि
सूर्यवर्चाः स चाऽयंहि निहतोभैमिपुत्रकः । प्राक्छापंब्रह्मणःस्मृत्वाहतोऽनेनमहात्मना

तस्माद्दोषो न कृष्णेऽस्मिन्द्रष्टव्यः सर्वभूमिपैः ॥ ६६ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

यदुक्तं भूमिपा देव्या तत्तथैव न संशयः ॥ ७० ॥

यद्येनमधुना नैव हन्यां ब्रह्मवचोऽन्यथा । ततोभवेदिति स्मृत्वामयाऽसौविनिपातितः
गुप्तक्षेत्रे मयैवाऽसौ नियुक्तो देव्यनुस्मृतौ । पूर्वं दत्तं वरं स्वीयं स्मरता देवसंसदि ॥
इत्युक्ते चण्डिकादेवीतदाभक्तशिरस्त्विदम् । अभ्युक्ष्यसुधयाशीघ्रमजरंचामरंव्यधात्

यथा राहुशिरस्तद्वत्तच्छिरः प्रणनाम तान् ।
उवाच च दिदृक्षामि युद्धं तदनुमन्यताम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततः कृष्णो वचः प्राह मेघगम्भीरवाक्प्रभुः । यावन्मही सनक्षत्रा यावच्चन्द्रदिवाकरौ
तावत्त्वं सर्वलोकानां वत्स ! पूज्योभविष्यसि । देवीलोकेषुसर्वेषु देवीवद्विचरिष्यसि

स्वभक्तानां च लोकेषु देवीनां दास्यसे स्थितिम् ।
बालानां ये भविष्यन्ति वातपित्तकफोद्भवाः ।
पिटकास्ताः सुखेनैव शामयिष्यसि पूजनात् ॥ ७७ ॥
इदं च शृङ्गमारुह्य पश्य युद्धं यथा भवेत् ॥ ७८ ॥

धावन्तःकौरवास्त्वस्मान्वयंयामस्त्वमूनिति । इत्युक्तेवासुदेवेनदेव्योऽथाम्बरमाविशन्
बर्बरीकशिरश्चैव गिरिशृङ्गमवाप्य तत् । देहस्य भूमिसंस्काराश्चाभवञ्छिरसो नहि ॥

ततो युद्धं महदभूत्कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ८० ॥

अष्टादशाहेन हता ये च द्रोणवृषादयः । दुर्योधने हते क्रूरे अष्टादशदिनात्यये ॥८१॥
युधिष्ठिरो ज्ञातिमध्ये गोविन्दं समभाषत । पुरुषोत्तम संग्राममम सन्तारिता वयम्
त्वयैव नाथेन हरे नमस्ते पुरुषोत्तम !। श्रुत्वातस्याऽपि सासूर्यमिदंभीमोवचोऽब्रवोत्
येन ध्वस्ता धार्तराष्ट्रास्तं निराकृत्यमांनृप । पुरुषोत्तमं कृष्णमितिब्रवीषिकिमुमूढवत्
धृष्टद्युम्नंफाल्गुनंचसात्यकिंमांचपाण्डव !। निराकृत्यब्रवीष्येव सूतंधिक्त्वांयुधिष्ठिर

अर्जुन उवाच

मैवं मैवं ब्रूहि भीम न त्वं वेत्सि जनार्दनम् । नमयानत्वयापार्थनान्येनाप्यरयो हताः
अहंहि सर्वदाऽग्रस्थं नरम्पश्यामिसंयुगे । निघ्नन्तं शात्रवांस्तत्रनजानेकोऽप्यसाविति

भीम उवाच

विभ्रान्तोऽसिध्रुवंपार्थ नात्रहन्तानरोऽपरः । अथचेदस्तित्वत्पौत्रमुच्चस्थंवच्मिहन्तकः
उपसृत्य ततो भीमो बर्बरीकमपृच्छत । ब्रूह्येते केन निहता धार्तराष्ट्रा हि शत्रवः ॥

बर्बरीक उवाच

एको मया पुमान्दृष्टो युध्यमानः परैः सह । सव्यतः पञ्चवक्त्रःसदक्षिणेचैकवक्त्रतः
सव्यतो दशहस्तश्च धृतशूलाद्युदायुधः । दक्षिणे च चतुर्हस्तो धृतचक्राद्युदायुधः॥६१
सव्यतश्च जटाधारी दक्षिणे मुकुटोच्चयः । सव्यतो भस्मधारी च दक्षिणे धृतचन्दनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सव्यतश्चन्द्रधारी च दक्षिणे कौस्तुभद्युतिः। ममाऽपि तद्दर्शनतो महद्भयमजायत ॥६३

ईदृशो मे नरो दृष्टो न चान्यो यो जघान तान्।

इत्युक्ते पुष्पवर्षं तु खादासीत्सुमहाप्रभम् ॥ ६४ ॥

सस्वनुर्देववाद्यानिसाधुसाध्वितिवैजगुः।विस्मिताःपाण्डवाश्चासन्प्रणेमुःपुरुषोत्तमम्

विलक्षश्चाऽभवद्भीमो निश्वासांश्चाऽप्यमुञ्चत । तं ततःकेशवःस्वामीसमादायक

कुरुशार्दूल एहीतिप्रोच्य सस्मारकाश्यपिम् । आरुह्यगरुडंपश्चात्स्मृतमात्रमुपस्थितम्

भीमेन सहितो व्योम्निप्रयातोदक्षिणांदिशम्। ततोऽर्णवमतीत्यैवसुवेलंचमहागिरिम्

लङ्कासमीपे दृष्ट्वैव सरः कृष्णोऽब्रवीद्वचः । कुरुशार्दूल पश्येदं सरो द्वादशयोजनम् ।

यदि शूरोऽसितच्छीघ्रमानयास्यतलान्मृदम् । इत्युक्तोगरुडाच्छीघ्रंन्यपतत्तज्जलेबली ॥

योजनं वायुजवाद्गच्छन्नधो नान्तमपश्यत । ततोभीमोविनिःसृत्यभग्नवीर्योऽभ्यभाषत

अगाधमेतत्सुमहत्सरः कैश्चिन्महाबलैः । अहं खादितुमारब्धः कथञ्चिच्चाऽपि निर्गतः

एवमुक्तो हसन्कृष्ण उच्चिक्षेप महत्सरः । स्वेनाङ्गुष्ठेन तेजस्वी तदर्धाऽर्धमजायत ॥

तद्दृष्ट्वा विस्मितः प्राह किमिदं कृष्ण ! ब्रूहि मे ॥ १०४ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

कुम्भकर्ण इति ख्यातःपूर्वमासीन्निशाचरः । रामबाणहतस्याभूच्छिरश्छिन्नंसुदुर्मतेः

शिरसस्तस्यतालुक्यखण्डमेतद्वृकोदर । योजनद्वादशायामं मृदु क्षिप्तं विचूर्णितम्

विधृतस्त्वं च यैस्ते तु सरोगेयाभिधाः सुराः ।

त्रिकूटस्य शिलाभिश्च चूर्णिता ये च कोटिशः ॥ १०७ ॥

एते हि विश्वरिपवोनिहताःस्युरुपायतः। गच्छामः पाण्डवान्भीमद्रौणिर्हित्वरतेद्रुढम्

ततो भीमः प्रणम्याह मनोवाक्कायबुद्धिभिः। कृतमाजन्मतः सर्वं कुकृतं क्षम केशव !॥

पुरुषोत्तम भवान्नाथ बालिशस्य प्रसीद मे। ततःक्षान्तमितिप्रोच्य भीमेनसहितोहरिः

रणाजिरं भूय एत्य बर्बरीकं वचोऽब्रवीत् । चरन्नेवं सुहृदय सर्वलोकेषु नित्यशः ॥

पूजितः सर्वलोकैस्त्वं यच्छंस्तेषांवरान्वृतान् । गुप्तक्षेत्रंचनत्याज्यंसर्वक्षेत्रोत्तमोत्तमम्

देहिस्थल्यां तथा वासी क्षमस्व दुष्कृतं च यत् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्युक्तस्तान्नमस्कृत्य भैमिः स्वैरं ययौ मुदा ॥ ११३ ॥
वासुदेवोऽपिकार्याणिसर्वाण्यूर्ध्वमकारयत् । इतिवोवर्णितोत्पत्तिर्वर्वरीकस्यवाडवाः
स्तवं चाऽस्यप्रवक्ष्यामि येन तुष्यति यक्षराट् ॥ ११४ ॥
जयजय चतुरशीतिकोटिपरिवार सूर्यवर्चाविधान यक्षराज जय भूभारहरणप्रवृत्त लघुशापप्राप्तनैर्ऋतियोनिसम्भव जय कामकण्टकटाकुक्षिराजहंस जय घटोत्कचानन्दवर्धन वर्वरीकाभिधान जयकृष्णोपदिष्ट श्रीगुप्तक्षेत्र देवीसमाराधनप्राप्तातुलवीर्य जय विजय सिद्धिदायक जय पिङ्गलारेपलेन्द्रदुहद्रुहानवकोटीश्वरपलाशनदावानल जय भूपातालान्तराले नागकन्यापरिहारक जय भीममानमर्दन जय सकलकौरवसेनावधमुहूर्तप्रवृत्त जयश्रीकृष्णवरलब्धसर्ववरप्रदानसामर्थ्य जयजयकलिकालवन्दित नमोनमस्ते पाहिपाहीति ॥ ११५ ॥
अनेन यः सुहृदयं श्रावणेऽभ्यर्च्य दर्शके । वैशाखेच त्रयोदश्यां कृष्णपक्षे द्विजोत्तमाः
शतदीपैः पूरिकाभिः संस्तवेत्तस्य तुष्यति ॥ ११६ ॥
ततो विप्रा नारदश्च समाराध्य महेश्वरम् । महीनगरकेपुण्ये स्थापयामास शङ्करम् लोकानां च हितार्थाय केदारंलिङ्गमुत्तमम् । अत्रीशादुत्तरे भागे महापापप्रणाशनम् अत्र कुण्डे नरः स्नात्वा श्राद्धं कृत्वा यथाविधि । अत्रीशंचनमस्कृत्येकेदारंचप्रपश्यति मातुः स्तन्यं पुनर्नैव स पिबेन्मुक्तिभाग्भवेत् । ततो रुद्रो नीलकण्ठोनारदायमहात्मने वरं दत्त्वा स्वयं तस्थौ महीनगरके शुभे । कोटितीर्थे नरः स्नात्वानीलकण्ठंप्रपश्यति॥ जयादित्यं नमस्कृत्य रुद्रलोकमवाप्नुयात्। जयादित्यंपूजयन्तिकूपे स्नात्वानरोत्तमाः नतेषांवंशनाशोऽस्तिजयादित्यप्रसादतः । तेषांकुलेनरोगः स्यान्नदारिद्र्यंनलाञ्छनम् पुत्रपौत्रसमायुक्ता धनधान्यसमायुताः । भुक्त्वा भोगानिह बहून्सूर्यलोके वसन्ति ते इति प्रोक्तं मया विप्रागुप्तक्षेत्रंसमासतः । सप्तकोशप्रमाणंचक्षेत्रस्याऽस्य पुरा द्विजाः
स्वयम्भुवा प्रोक्तमिदं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥ १२५ ॥
इति वो वर्णितः पुण्यो महीसागरसम्भवः । शृण्वन्सङ्कीर्तयंश्चैवं सर्वपापैः प्रमुच्यते य इदं श्रावयेद्विद्वान्महन्माहात्म्यमुत्तमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गुप्तक्षेत्रस्य माहात्म्यं सकलं श्रावयेद्यदि । सर्वैश्वर्यमवाप्नोति ब्रह्महत्यां व्यपोहति
कोटितीर्थस्य माहात्म्यं महीनगरकस्य च । शृणोति श्रावयेद्यस्तु ब्रह्मभूयाय कल्पते
कोटितीर्थेनरःस्नात्वाश्राद्धंकृत्वाप्रयत्नतः । दानंदद्याद्यथाशक्त्याशृणुध्वंतत्फलंहिमे
स्वर्गंपातालमर्त्येषु यानि तीर्थानि सन्ति वै । तेषु दानेषु यत्पुण्यं तत्फलंप्राप्यतेनरैः
अश्वमेधादिभिर्यज्ञैरिष्टैश्चैवाऽऽप्तदक्षिणैः । सर्वव्रततपोभिश्च कृतैर्यत्पुण्यमाप्यते ॥
तत्पुण्यं प्राप्यते विप्राः कोटितीर्थे न संशयः ॥ १३३ ॥
इदं पवित्रं खलु पुण्यदं सदा यशस्करं पापहरं परात्परम् ।
शृणोति भक्त्या पुरुषः स पुण्यभागसुक्षये रुद्रसलोकतां व्रजेत् ॥ १३४ ॥
धन्यं यशस्यं नियतं सुपुण्यं स्वर्मोक्षदं पापहरं नराणाम् ।
शृणोति नित्यं नियतः शुचिः पुमान्भित्त्वा रविं विष्णुपदं प्रयाति ॥१३५॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे गुप्तक्षेत्रमाहात्म्यपरिसमाप्तिवर्णनं नाम
षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अतऊर्ध्वं कापिलस्थानोपाख्यानं भविष्यति ॥ (!)

इति श्रीस्कान्दपुराणीयप्रथममाहेश्वरखण्डान्तर्गतो द्वितीयः कौमारिकाखण्डः
समाप्तः मूलखण्डः (१) अन्तर्गतः खण्डः (२) ॥

इति कौमारिकाखण्डः समाप्तः

शुभम्भूयात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ स्कान्देमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे

तृतीयमरुणाचलमाहात्म्यम्

तत्र पूर्वार्धः प्रारभ्यते

——::००::——

प्रथमोऽध्यायः

लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्

ललाटे त्रैपुण्ड्रो निटिलकृतकस्तूरितिलकः स्फुरन्मालाधारः स्फुरितकटिकौपीनवसनः
दधानो दुस्तारं शिरसि फणिराजं शशिकलां प्रदीपः सर्वेषामरुणगिरियोगीविजयते

व्यास उवाच

अथाऽऽहुर्मुनयः सूतं नैमिषारण्यवासिनः । अरुणाचलमाहात्म्यं त्वत्तः शुश्रूषवोवयम्
तन्माहात्म्यं वदेत्युक्तः सूतः प्रोवाच तान्मुनीन् ।

श्रीसूत उवाच

एतदर्थं चतुर्वक्त्रं पप्रच्छ सनकः पुरा ॥ ३ ॥
शृणुताऽत्रहितायूयंतद्वोवक्ष्यामिसाम्प्रतम् । यदाकर्णयतांभक्त्यानराणांपापनाशनम्
सत्यलोके स्थितं पूर्वं ब्रह्माणं कमलासनम् । सनकःपरिपप्रच्छप्रणतःप्राञ्जलिःस्थितः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सनक उवाच

भुवनाधार ! देवेश ! वेदवेद्य चतुर्मुख । आसीदशेषविज्ञानं प्रसादाद्भवतो मम ॥६॥
भवद्भक्तिविभूत्या मे शोधिते चित्तदर्पणे । विम्बद्वे सकलं ज्ञानं सकृदेवोपदेशतः
सारार्थं वेदवेदानां शिवज्ञानमनाकुलम् । लब्धवानहमत्यन्तं कटाक्षैस्ते जगद्गुरोः
लिङ्गानि भुवि शैवानि दिव्यानिचकृपानिधे । मानुषाणिचसैद्धानिभौतानिसुरनायक
यल्लिङ्गममलं दिव्यमरिच्छेदनवैभवम् । स्वयम्भु जाम्बवे द्वीपे तैजसं तद्वदस्व मे
नामस्मरणमात्रेण यत्पातकविनाशनम् । शिवसारूप्यदं नित्यं मह्यं वद दयानिधे! ॥
अनादिजगदाधारं यत्तेजः शैवमव्ययम् । यच्च दृष्ट्वा कृतार्थः स्यात्तन्मह्यमुपदिश्यताम्
इति भक्तिमतस्तस्य कौतूहलसमन्वितम् । वाक्यामाकर्ण्यभगवान्प्रससादतपोनिधिः

दध्यौ च सुचिरं [शम्भुं पङ्कजासनसंस्थितः ।
अन्तरङ्गसुखाम्भोधिमग्नचेताश्चतुर्मुखः ॥ १४ ॥

दृष्ट्वा यदापुरादृष्टं तेजःस्तम्भमयं शिवम् । उत्तीर्णसकलाधारं नकिञ्चित्प्रत्यबुध्यत
पुनराज्ञां शिवाल्लब्धामनुपालयितुं प्रभुः । निर्वर्त्त्य हृदयं योगात्सस्मार सुतमानतम्
शिवदर्शनसञ्जातपुलकाङ्कितविग्रहः । आनन्दवाष्पवन्नेत्रः सगद्गदमभाषत ॥१७॥

ब्रह्मोवाच

अन्तः संस्मारितःपुत्र भवताऽहंपुरातनम् । शिवयोगमनुध्यायन्नस्मार्षंतवचाऽऽदरात्
शिवभक्तिः परा जाता तपोभिर्बहुभिस्तव । तथा मदीयं हृदयं व्यावर्त्तितमिवक्षणात्
पावयन्तिजगत्सर्वं चरितैस्ते निराकुले । येषां सदाशिवे भक्तिर्वर्द्धते सार्वकालिकी
सम्भाषणं सहावासः क्रीडा चैव विमिश्रणम् । दर्शनंशिवभक्तानांस्मरणंचाघनाशनम्
श्रूयतामद्भुतं शैवमाविर्भूतं तथा पुरा । अव्याजकरुणापूर्णमरुणाद्रयभिधंमहः ॥२२॥

अहं नारायणश्चोभौ जातौ विश्वाधिकोदयात् ।
बहुस्यामिति सङ्कल्पं वितन्वानात्सदाशिवात् ॥ २३ ॥

स्वभावेनसमुद्भूतौविवदन्तौ परस्परम् । नच श्रान्तौ नियुध्यन्तौ साहङ्कारौकदाचन
परस्परं रणोत्साहमावयोरतिभीषणम् । आलोक्य करुणामूर्तिरचिन्तयदथेश्वरः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

किमर्थमनयोर्युद्धं जायते लोकनाशनम्। मया सृष्टमहं पातेति विवादमधितस्थुषोः समयेऽस्मिन्स्वयंलक्ष्योमुग्धयोरनयोर्भृशम्। यदियुद्धंनरोत्स्यामितदास्याद्भुवनक्षयः वेदेषु ममाहात्म्यं विश्वाधिकतया श्रुतम्। नजानातेइमौमुग्धौक्रोधतोगलितस्मृती सर्वोऽपि जन्तुरात्मानमधिकंमन्यतेभृशम्। अमतान्यसमाधिक्यस्त्वधःपततिदुर्मतिः यद्यहंकापिभुवनेदास्यामिमितिमात्मनः। तदातद्रूपविज्ञानात्सआत्मासोऽपिमाप्नियात् इति निश्चित्य मनसास्वयमेव सदाशिवः। आवयोर्युध्यतोर्मध्ये वह्निस्तम्भःसमुद्यतः

अतीत्य सकलाँल्लोकान्सर्वतोऽग्निरिव ज्वलन्॥ ३२॥

अनाद्यन्ततयाचाथद्रुगारतौसम्व्यतिष्ठताम्। तेजःस्तम्भंज्वलन्तंतमालोक्यशिथिलाशयौ आवयोः पुरतोजाता वाणीचाप्यशरीरिणी। किमर्थं वालकौयुद्धंकल्प्यतेमूढमानसौ युवयोर्बलवैषम्यंशिव एव विवेक्ष्यते। तेजःस्तम्भमयं रूपमिदं शम्भोर्व्यवस्थितम्॥ आद्यन्तयोर्यदि युवामीक्षिषाथांवलाधिकौ। इतितांगिरमाकर्ण्यनियुद्धाद्विरतौतदा॥ अहंविष्णुश्चगतिमान्विचेतुंतद्व्यवस्थितौ। अग्निस्तम्भमयंरूपंशम्भोराद्यन्तवर्जितम् अलोकितुंव्यवसितावावामाद्यन्तभागतः। विस्मितंव्योमगंचन्द्रंयथावालोजिघृक्षतः॥ तथैवाऽऽवांसमुद्युक्तौपरिच्छेत्तुंचतन्महः। अथविष्णुमहोत्साहात्क्रोडोऽभूत्सुमहावपुः तन्मूलविचयाऽयाच्चभूमिगर्भंव्यदारयत्। अहं च हंसतां प्राप्तो महावेगं समुत्पतन्

दिदृक्षुस्तच्छिरोभागं वियदूर्ध्वमगाहिषम्।

अधोधो दारयन्क्षोणिमशेषामपि माधवः॥ ४१॥

आविर्भूतमिवाधस्तादग्निस्तम्भमवैक्षत। अनेककोटिवर्षाणि विचिन्वन्नपि तेजसः॥ अपश्यन्नादिमक्षय्यमार्त्तरूपः स विह्वलः। विशीर्णदंष्ट्रवलयो विगलत्सन्धिवन्धनः॥ श्रमातुरस्तृषाक्रान्तो नो यातुमशकद्धरिः। वाराहं रूपमतुलं सन्धारयितुमक्षमः॥ विहन्तुमपि विश्रान्तो विषसाद रमापतिः। अचिन्तयदमेयात्मा परिश्रान्तशरीरवान् गलितश्रीः क्रियाश्रान्तःशरण्यंशिवमाश्रयन्। धिङ्ममेदं महान्मौग्ध्यमहङ्कारसमुद्भवम् येनाऽहमात्मनो नाथमात्मानं नावबुद्धवान्। अयं हि सर्ववेदानां देवानां जगतामपि

मूलभूतः शिवः साक्षान्मूलमस्य कथं भवेत्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अस्मादेव समुद्भूतोऽस्म्यहमाद्यन्तवर्ज्जितात् ॥ ४८ ॥
यन्मयाऽन्वेष्टुमारब्धं शिवं पशुवपुर्धृता । अव्याजकरुणावन्धोःपितुःशम्भोःप्रसादतः
पुनरेवेदृशी लब्धा मतिर्मेस्वात्मबोधिना । स्ययमेव महादेवः शम्भुर्यं पातुमिच्छति
तस्य सद्यो भवेज्ज्ञानमनहङ्कारमात्मजम् । न शक्नोमि पुनः कर्तुं पूजामस्यजगद्गुरोः
निवेदयामिचात्मानंशरणंयामि शङ्करम् । इति दध्यौशिवंविष्णुःस्तुत्यामर्पितचेतनः ॥
सत्प्रसादाद्भूतपतेः पुरनेवोद्धृतः क्षितौ । अहं च गगनेऽभ्राम्यमनेकानपिवत्सरान्
आघूर्णमाननयनः श्लथपक्षः श्रमं गतः । उपयु परिचाऽपश्यं ज्वलनं पुरतः स्थितम् ॥
तेजः स्तम्भं स्थूललिङ्गाभं शैवं तेजः सुरार्चितम् ।
आहुः स्म केचिदालोक्य सिद्धास्तेजोंऽशसंभवाः ॥ ५५ ॥
नित्यांशम्भोःपरांकोटिंदिदृक्षुमांकृतोद्यमम् । अहोऽयंसत्यंमुग्धत्वमद्यापिचचिकीर्षति
आसन्नदेहपातोऽपिनाहङ्कारोऽस्यवैगतः । विशीर्यमाणपक्षोऽयंश्रान्त्वाविभ्रान्तलोचनः
अपारतेजसि व्यर्थो विमोहोऽयं भविष्यति । एवंव्याकुलचित्तोऽयंक्रोडरूपीजनार्दनः
व्यावर्त्तितः शिवेनैव निर्व्याजकरुणाजुषा । ईदृशांब्रह्ममुख्यानां सुराणांकोटिसम्भवः
यत्तेजः परमाणुभ्यस्तस्य पारं दिदृक्षते । स्वात्मतोयोगतोध्यात्वासमयेभगवाञ्छिवः
यदि बुद्धिददात्यस्मै तस्यनश्येदहंक्रिया । इत्येवंवदतां तेषां सिद्धानां सदयं वचः
आकर्ण्यशीर्णाहङ्कारोह्यहमात्मन्यचिन्तयम् । नवेदराशिविज्ञानात्तपस्तीर्थनिषेवणात्
सञ्जायते शिवज्ञानमस्यैवानुग्रहादृते । शीर्णेऽपि पक्षजुगले सीदत्यङ्गे ह्यचञ्चले ॥
नरुत्सहते चेतः स्वाहङ्कारस्य सङ्ग्रहे । धिङ्मामहंक्रियाक्रान्तमनात्मवलवेदिनम्
शिवार्पितमनस्केभ्यः सिद्धेभ्यः सततं नमः । येषां संसर्गलब्धेन विभवेन समन्विताः
देवाः सर्वे भविष्यन्ति सततं शमितारयः । यस्य वेदा न जानन्ति परमार्थमहागमैः ॥
तमेव शरणं यामि शम्भुं विश्वविलक्षणम् । अवादिषमथाभाष्यं विष्णुं कमललोचनम्
लब्धदेहः शिवंभक्त्यासंश्रितश्चन्द्रशेखरम् । अहोकिमिदमाश्चर्यमागतंशौर्यशालिनाम्

---

६५ तम श्लोके "विभवेन समन्विताः" इति पाठात्पूर्वं तपसा शोधिताशयः ॥६५
शिवमेनं विजानामि आत्महेतुं पुरःस्थितम् । यत्प्रसादोपलब्धेन "इतिपाठःपठनीयः"

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शम्भुनायत्समुद्भूतमहङ्कारमुपाश्रितौ। आवांपरस्परंयुद्धमाकर्ण्यविपुलं महत् ॥६६॥
स एव शङ्करः सर्वमहङ्कारमथाऽऽवयोः। अपाहरदमेयात्मा स्वामाहात्म्यप्रकाशनात्

इममीश्वरमानतं सुरैरनलस्तम्भमयं सदाशिवम्।
अभिपूजयितुं प्रवर्तते स भवेद्वै भवसागरस्य नौः ॥ ७१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मसनकसम्वादे लिङ्गप्रादुर्भाववर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥

———

द्वितीयोऽध्यायः

ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकमरुणाचलेश्वरशङ्करस्यस्थावरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथाऽहमुच्चरन्वेदानशेषैर्वदनैः शिवम्। अस्तौषं भक्तिसंपूर्णं कृत्वामानसमर्चनम् ॥ १
नमः शिवाय महते सर्वलोकैकहेतवे। येन प्रकाश्यते सर्वं ध्रियते सततं नमः ॥ २ ॥
विश्वव्याप्तमिदं तेजः प्रकाशयतिसन्ततम्। नेक्षन्तेत्वद्दयाहीनाजात्यन्धाभास्करंयथा
भूलिङ्गममलंह्येतद्दृश्यमध्यात्मचक्षुषा। अन्तःस्थं वा वहिःस्थं वा त्वद्भक्तैरनुभूयते ॥
अपरिच्छेद्यमाकारमन्तरात्मनि योगिनः। तदेतत्तव देवेश ज्वलितं दर्पणो यथा ॥
अथवाशाङ्करीशक्तिःसत्याऽणोरप्यणीयसी। मत्तोनान्यतरःकश्चिद्यन्मय्यपिविलीयते
अणुस्तेकरुणापात्रंमहत्त्वंध्रुवमश्नुते। नाधिकोऽस्तिपरस्त्वत्तोनमत्तोऽपित्वदाश्रयात्
त्वय्यर्पितं मनस्त्वत्तो न वियोगमपेक्षते। वाचः कथं प्रवृत्तिः स्यात्तववैभवकीर्त्तने
स्वयमीशमहादेव प्रसीद भुवनाधिक। आदिश प्रयतं भक्तमपेक्षितनियुक्तिषु ॥ ६ ॥
इदं विज्ञाप्य विनयान्नमस्कृत्वा पुनः पुनः। प्राञ्जलिर्देवदेवेशं न्यषीदं सविधे विभोः ॥
अथविष्णुर्नवाम्भोदगम्भीरध्वनिरभ्यधात्। वाचः कृतार्थयन्भूयः शुक्लाःशङ्करकीर्त्तनैः
जय त्रिभुवनाधीश जय गङ्गाधर प्रभो!। जय नाथ विरूपाक्ष जय चन्द्रार्द्धशेखर!॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अव्याजममित रुभो कारुण्यं तव वर्द्धते। येननिर्धूतमखिलं भक्तेषु ज्ञानमाहितम् ॥
पालनं सर्वविद्यानां प्रापपां भूतिसञ्चयः। पुराणं च सुपुत्राणां पितुरेव प्रवर्धनम् ॥
शतानामपि मूर्तीनामेकामपिनवैः स्तवैः। स्तोतुं न शक्नुमेशानसमवायस्तुकिम्पुनः ॥

त्वमेव त्वामलं वेत्तुं यदि वा त्वत्प्रसादतः।
भ्रमरः कीटमाकृष्य स्वात्मानं किं न चाऽऽनयेत् ॥ १६ ॥

देवास्त्वदंशसम्भूतिप्रभवोनभवन्तिकिम्। अप्यायस्याग्निकीलस्यदाहशक्तिर्नकिंभवेत्
देशकालक्रियायोगाद्यथाऽग्नेर्भेदसम्भवः। तथाविषयभेदेनत्वमेकोऽपि विभिद्यसे ॥
अनुग्रहपरो देव मूर्तिं दर्शय शङ्कर! आवयोरखिलाधार नयनानन्ददायिनीम् ॥१६॥
एवं प्रणमतोर्देवः श्रद्धाभक्तिसमन्वितम्। प्रससाद परं शम्भुःस्तुवतोरावयोर्द्वयोः ॥
तेजस्तस्मात्पुनस्तस्माद्देवश्चन्द्रार्द्धशेखरः। आविर्बभूवपुरुषःकपिलःकालकन्धरः ॥२१
परशुं बालहरिणं करैरभयविश्रमौ। दधानः पुरुषोऽवादीत्पुत्रावावामिति प्रभुः ॥२२

परितुष्टोऽस्मि युवयोर्भक्त्या युक्तात्मनोर्मयि।
भवतं सर्वलोकानां सृष्टिरक्षाधिपौ युवाम् ॥ २३ ॥

युवयोरिष्टसिद्ध्यर्थमाविर्भुतोऽस्म्यहं यतः। वरंवृणुतन्मयश्चवरदोऽहमुपागतः ॥२४॥
इति देवस्य वचनात्सुप्रीतौ च कृताञ्जली। विज्ञापयामासतुस्तौस्वंस्वमर्थंपृथक् कृथक्
अहं मन्त्रैः शिशुप्रायजगत्त्रयविधायकः। संस्तुवन्वैदिकैर्मन्त्रैरीशानमपराजितम् ॥
नमस्येऽहमिदं रूपं शश्वद्वरदमीश्वरम्। तेजोमयं महादेवं योगिध्येयं निरञ्जनम् ॥२७॥
आपूर्यमाणंभवता तेजसा गगनान्तरम्। परिपृच्छयः सुरावासःक्षणाद्देव भविष्यति
सिद्धाचारणगन्धर्वा देवाश्च परमर्षयः। नावसन्दिवि सञ्चारं लभेरंस्तेजसा तव ॥

पृथ्वी च सकला चैव तप्यमाना तवौजसा।
चराचरसमुत्पत्तिक्षमा नैव भविष्यति ॥ ३० ॥

उपसंहृत्य तेजः स्वमरुणाचलसञ्ज्ञया। भवस्थावरलिङ्गं त्वं लोकानुग्रहकारणात् ॥
ज्योतिर्मयमिदंरूपमरुणाचलसञ्ज्ञितम्। ये नमन्तिनराभवक्त्यातेभवन्त्यमराधिकाः
सेवन्तांसकलालोकाः सिद्धाश्चपरमर्षयः। गणाश्चविविधाभूमौमानुषंभावमास्थिताः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दिव्यारामसमुद्भूतकल्पकाद्याः सुरद्रुमाः। सेविनस्त्वांप्ररोहन्तुभरिता विविधैःफलैः
दिव्यौषधिगणास्सर्वे सिंहाद्यामृगजातयः। प्रशान्ताः परिवर्त्तन्तां पापकलमषनाशनम्
अयनद्वयभिन्नेन गमनेनाऽपि संवृतः। न लङ्घयिष्यति रविः शृङ्गं लिङ्गतनोस्तव॥
दिव्यदुन्दुभिशङ्खानां घोषैः पुष्पौघवृष्टिभिः।
सेवितो भव देव! त्वमप्सरोनृत्यगीतिभिः॥ ३७॥
अमरत्वञ्चसिद्धत्वंरससिद्धीश्चनिर्वृतिम्। लभन्तांमानुषानित्यंत्वत्सन्निधिमुपागताः
ईशित्वञ्च वशित्वञ्चसौभाग्यंकालवञ्चनम्। त्वामाश्रित्यनरास्सर्वे लभन्तामरुणाचल
सर्वावयवदानेन सर्वव्याधिविनाशनात्। सर्वाभीष्टप्रदानेन दृश्यो भव महीतले॥
तथेति वरदं देवमरुणाद्रिपतिंशिवम्। प्रणम्य कमलानाथः प्रार्थयन्निदमब्रवीत्॥
प्रसीद करुणापूर्ण शोणशैलेश्वर प्रभो! महेश सर्वलोकानां हिताय प्रकटोदय!॥
यदाऽहं त्वामुपाश्रित्यजगद्रक्षणदक्षिणः। श्रीपतित्वमनुप्राप्तस्तदा भक्ता भवन्तु ते॥
नाल्पपुण्यैरुपास्येत त्वद्रूपं महदद्भुतम्।
मया च ब्रह्मणा चैवमदृष्टपदशेखरः॥ ४४॥
प्रदक्षिणानमस्कारैर्नृत्यगीतैश्च पूजनैः। त्वामर्चयन्ति ये मर्त्याः कृतार्थास्तेगतांहसः
उपवासैर्व्रतैः मन्त्रैरुपहारैस्तथाऽर्चनैः। त्वामर्चयन्ति मनुजाः सार्वभौमा भवन्तु ते
आरामं मण्डपञ्चाऽपि कूपं विधिविशोधनम्। कुर्वतामरुणाद्रीशसन्निधाने पुनर्भव
अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन्नष्टैश्वर्यसमन्वितः। अशेषपातकैः सद्यो विमुक्तो निर्मलाशयः॥
आवामप्यविमुञ्चन्तौ सदात्वत्पादपङ्कजम्। ध्यातव्यंमनुजैःसर्वैस्तव सन्निधिमागतैः
तथाऽस्त्विति वरं दत्त्वाविष्णवे चन्द्रशेखरः। अरुणाचलरूपेणप्राप्तःस्थावरलिङ्गताम्
तैजसं लिङ्गमेतद्धिसर्वलोकैककारणम्। अरुणाद्रिरिति ख्यातं दृश्यते वसुधातले॥
युगान्तसमये क्षुब्धैश्चतुर्भिरपि सागरैः। अपि निर्मग्नलोकान्तैरस्पृष्टान्तिकभूतलम्
गजप्रमाणैः पृषतैः पूरयन्तो जगत्त्रयम्। पुष्कराद्या महामेघा विश्रान्ता यस्यसानुनि
प्रवृत्ते भूतसंहारे प्रकृतौ प्रतिसञ्चरे। भविष्यत्सर्वबीजानि निषेदुर्यत्र निश्चयम्॥
मया चाहुयमानेभ्यः प्रलयानन्तरं पुनः। यत्पादसेविविप्रेभ्यो वेदाध्ययनसंग्रहः॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वासामपि विद्यानां कलानां शास्त्रसम्पदाम् ।
आगमानाञ्च वेदानां यत्र सत्यव्यवस्थितिः ॥५६॥
यद्गुहागह्वरान्तस्था मुनयः शंसितव्रताः । जन्तुः सम्प्रकाशन्ते कोटिसूर्याग्नितेजसः
पञ्चब्रह्ममयैर्मन्त्रैः पञ्चाक्षरवपुर्धरैः । अकारपीठिकारूढो नादात्मा यः सदाशिवः ॥
अष्टभिश्च सदा लिङ्गैरष्टदिक्पालपूजितः । अष्टमूर्त्तितया योऽयमष्टसिद्धिप्रदायकः ॥
यत्र सिद्धास्तथालोकान्स्वान्स्वान्मुक्त्वा सुरेश्वराः ।
अपेक्षन्ते स्थिता मुक्तिं विहाय कनकाचलम् ॥ ६० ॥
एवं वसुन्धरापुण्यपरिपाकसमुच्चयः । अरुणाद्रिरिति ख्यातो भक्तभक्तिवरप्रदः ॥
कैलासान्मेरुशिखरादागतैर्देवसञ्चयैः । पूज्यते शोणशैलात्मा शम्भुः सर्ववरप्रदः ॥
इति कमलजवक्त्रपद्मजातं मुदितमनाः सनको निशम्य भक्त्या ।
विरचितविनयः प्रणम्य पुत्रः पितरमपृच्छदशेषवेदसारम् ॥ ६३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मविष्णुस्तुतिपूर्वकं शङ्करस्य
स्थावरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

तृतीयोऽध्यायः

पार्वत्याः शिवनेत्रनिमीलनेन तमसाक्षुब्धलोकपापभयेनकाञ्च्यांकम्पास्थित-काम्रतले तपश्चर्याकरणार्थमागमनं शिवविरहश्च

सनक उवाच

भगन्नरूणाद्रीशमाहात्म्यमिदमद्भुतम् । श्रुतं शिवप्रसादेन दयया ते जगद्गुरो! ॥ १
आश्चर्यमेतन्माहात्म्यं सर्वपापविनाशनम् । आराधयन्पुनः के वा वरदं शोणपर्वतम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अनादिरन्तरहितः शिवः शोणाचलाकृतिः । युवयोस्तपसा देव वरदानाय संस्थितः
सकृत्सङ्कीर्तितेनाग्निशोणाद्रिरिति मुक्तिदे । सन्निधिःसर्वकामानांजायतेचाघनाशनम्
शिवशब्दामृतास्वादः शिवार्चनकथाक्रमः । इति तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवः पितामहः ॥
उवाच करुणामूर्तिररुणाद्रीशमानमन् ।

ब्रह्मोवाच

श्रूयतां वत्स ! पार्वत्याश्चरितं यत्पुरातनम् ॥ ६ ॥
अरुणाद्रीशमाश्रित्य यथा सा निर्वृताऽभवत् । आससादमहादेवःकदाचित्पार्वतीपतिः
रत्नसिंहासनं दिव्यं रत्नतोरणसंयुतम् । रत्नपुष्पफलोपेतकल्पद्रुममनोहरम् ॥ ८ ॥
परार्ध्यदूषदास्तीर्णं बद्धमुक्तावितानकम् । विमुक्तपुष्पप्रकरदिव्यधूपोरुसौरभम् ॥ ९ ॥
प्रलम्बमालिकाजालनिनदद्भृङ्गसङ्कुलम् । दिव्यतूर्यघनारावप्रनृत्यद्गुहवाहनम् ॥१०॥
पार्वतीसिंहसंचारपरित्रस्तमहागजम् । अप्सरोभिः प्रनर्त्ताभिर्गायन्तीभिश्च केवलम् ॥
आसेवितपुरोरङ्गं दिक्पालकनिषेवितम् । ऋग्यजुःसामजैर्मन्त्रैः स्तुवद्भिर्मुनिपुङ्गवैः ॥
ब्रह्मर्षिभिस्तथा देवैःसिद्धैराजर्षिभिर्वृतम् । गणैश्चविविधाकारैर्भस्मालङ्कृतविग्रहैः
रुद्राक्षधारसुभगैरापूर्णं शिवतत्परैः । वीणावेणुमृदङ्गादितौर्यत्रिकजनिस्वनैः ॥१४॥
घण्टाटङ्कारसुभगैर्वेदध्वनिविमिश्रितैः । मनोहरं महादिव्यमासनं पार्वतीसखः ॥१५॥
अलञ्चकार भगवान्भक्तानुग्रहकाम्यया । आस्थाय विमलं रूपं सर्वतेजोमयं शिवम्
अम्बिकासहितः श्रीमान्विजहार दयानिधिः ।
सङ्गीतेन कथाभेदैर्द्यूतक्रीडाविकल्पनैः ॥ १७ ॥
गणानां विकटैर्नृत्यै रमयामास पार्वतीम् । विसृज्यसकलान्देवानृषींश्चापिसभासदः
वरान्प्रदाय विविधान्भक्तलोकाय वाञ्छितान् । आगमेषु विचित्रेषु सर्वर्तुकुसुमेषु च
विजहारोमया सार्द्धं रत्नप्रासादपङ्क्तिषु । वापिकासु मनोज्ञासु रत्नसोपानपङ्क्तिषु
केलिपर्वतशृङ्गेषु हेमरम्भावनान्तरे । गङ्गातरङ्गशीतेन फुल्लपङ्कजगन्धिना ॥ २१ ॥
वातेन मन्दगतिना विहारविहतश्रमः । स्वकामतः स्वयं देवः प्रेयसीमभ्यनन्दयत् ॥
रतिरूपां शिवां देवीं सर्वसौभाग्यसुन्दरीम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कदाचिद्रहसि प्रीता निजाज्ञावशवर्त्तिनम् ॥ २३ ॥
रमणंजानतीमुग्धापश्चादभ्येत्यसादरम् । कराभ्यांकमलाभाभ्यांत्रिनेत्राणिजगद्गुरोः
पिदधे लीलया शम्भोः किमेतदिति कौतुकात् ।
चन्द्रादित्याग्निरूपेण पिहितेष्वक्षिषु क्रमात् ॥ २५ ॥
अन्धकारोऽभवत्तत्र चिरकालं भयङ्करः । निमिषार्द्धेन देवस्य जग्मुर्वत्सरकोटयः ॥
देवीलीलासमुत्थेन तमसाऽभूज्जगत्क्षयः । तमसा पूरितं विश्वमपारेण समन्ततः ॥२७
शून्यं ज्योतिःप्रचारेण विनाशं प्रत्यपद्यत । न व्यजृम्भन्त विबुधा न च वेदाश्चकासिरे
नाऽपि जीवाः समभवन्नव्यक्तंकेवलंस्थितम् । जगतामपिसर्वेषामकालेवीक्ष्यसंक्षयम्
तपसा लब्धस्फूर्तीनां विचारः समपद्यत । किमेतत्तमसो जन्म भुवनक्षयकारणम् ॥
भगवानपि सर्वात्मा न नूनं कालमाक्षिपत् । देवी विनोदरूपेण पिधत्ते पुरजिद्दृशः
तेनेदमखिलं जातं निस्तेजो भुवनत्रयम् । अकालतमसा व्याप्ते सकले भुवनत्रये ॥
का गतिर्लब्धराज्यानां तपसा देवजन्मनाम् । न यज्ञाःसम्प्रवर्तन्ते न पूज्यन्तेसुराभुवि
इति निश्चत्य मनसा वीक्ष्य ते ज्ञानचक्षुषा ।
नित्यास्ते सूरयो भक्त्या शम्भुमानम्य तुष्टुवुः ॥ ३४ ॥
नमः सर्वजगत्कर्त्रे शिवाय परमात्मने । मायया शक्तिरूपेण पृथग्भावमुपेयुषे ॥३५॥
अविनाभाविनी शक्तिराद्यैका शिवरूपिणी ।
लीलया जगदुत्पत्तिरक्षासंहृतिकारिणी । ३६ ॥
अर्धाङ्गी सा तवदेवशिवशक्त्यात्मकं वपुः । एक एव महादेवो न परे त्वद्विना विभो
लीलया तव लोकोऽयमकाले प्रलयं गतः । करुणा तव निर्व्याजा वर्द्धतां लोकवर्द्धनी
भवतो निमिषार्द्धेन तेजसामुपसंहृतेः । गतान्यनेकवर्षाणि जगतां नाशहेतवे ॥३९॥
ततः प्रसीद करुणामूर्त्ते काल ! सदाशिव । विरमप्रणयारब्धादमुष्माल्लोकसङ्क्षयात्
इति तेषां वचः श्रुत्वा भक्तानां सिद्धिशालिनाम् ।
विसृजाऽक्षीणि गौरीति करुणामूर्त्तिरब्रवीत् ॥ ४१ ॥
विससर्ज च सा देवी पिधानं हरचक्षुषाम् । सोमसूर्याग्निरूपाणां प्रकाशमभवज्जगत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कियान्कालो गतश्चेतिपृष्टैः सिद्धैश्च वैनतैः । उक्तंत्वन्निमिषार्द्धेनजग्मुर्वत्सरकोटयः
अथ देवः कृपामूर्त्तिरालोक्य विहसन्प्रियाम् । अब्रवीत्परमोदारः परं धर्मार्थसंग्रहम्
अविचार्य कृतं मुग्धे भुवनक्षयकारणात् । अयुक्तमिह पश्यामि जगन्मातुस्तवैव हि ॥
अहमप्यखिलाँल्लोकान्संहरिष्यामिसङ्क्षये । प्राप्तेकालेत्वयामौग्ध्यादकालेप्रलयंगताः
केयं वा त्वादृशी कुर्यादीदृशं सद्विगर्हितम् । कर्म नर्मण्यपि सदा कृपामूर्तिर्न बाधते

इति शम्भोर्वचःश्रुत्वा धर्मलोपभयाकुला ।
किं करिष्यामि तच्छान्त्यै इत्यपृच्छत्स्म तं प्रिया ॥ ४८ ॥

अथदेवःप्रसन्नात्माव्याजहारदयानिधिः । देव्यास्तेनानुतापेनभक्त्याचतोषितःशिवः ॥
मन्मूर्तेस्तव केयं वा प्रायश्चित्तिरिहोच्यते । अथापि धर्ममार्गोऽयंत्वयैवपरिपाल्यते
श्रुतिस्मृतिक्रियाकल्पा विद्याश्च विबुधादयः । त्वद्रूपमेतदखिलं महदर्थोऽस्मि तन्मयः

मान्ययाभिन्नया देव्या भाव्यं लोकसिसृक्षया ॥ ५२ ॥

तस्माल्लोकानुरूपन्ते प्रायश्चित्तंविधीयते । षड्विधोगदितोधर्मःश्रुतिस्मृतिविचारतः

स्वामिना नाऽनुपाल्येत यदि त्याज्योऽनुजीविभिः ।
न त्वां विहाय शक्नोमि क्षणमप्यासितुं क्वचित् ॥ ५४ ॥

अहमेव तपः सर्वं करिष्याम्यात्मनि स्थितः । पृथ्वी च सकलाभूयात्तपसासफलातव
त्वत्पादपद्मसंस्पर्शात्त्वत्तपोदर्शनादपि । निरस्यन्तिस्वसान्निध्याद् दुष्टजातमुपद्रवम्
कर्मभूमेस्त्वमाधिक्यहेतवेपुण्यमाचर । त्वत्तपश्चरणं लोके वीक्ष्य सर्वोऽपि सन्ततम्
धर्मे दृढतरां बुद्धिं निबध्नीयान्न संशयः । कृतार्थयिष्यति मही दया ते धर्मपालनैः ॥
त्वमेवैतत्सकलंप्रोक्तावेदैर्वि सनातनैः । अस्ति काञ्चीपुरीख्यातासर्वभूतिसमान्विता
या दिवं दिवसम्पूर्णांप्रत्यक्षयति भूतले । यत्र क्लृप्तं तपः किञ्चिदनन्तफलमुच्यते॥६०
देवाश्चमुनयःसर्वेवासंवाञ्छन्तिसन्ततम् । तत्र कम्पेतिविख्यातामहापातकनाशिनी ॥
यत्र स्थितानां मर्त्यानां कम्पन्ते पापकोटयः । तत्र चूतद्रुमश्चैको राजते नित्यपल्लवः
सम्पूर्णशीतलच्छायः प्रसूनफलपल्लवैः । तत्र जप्तं हुतं दत्तमनन्तफलदं भवेत् ॥ ६३ ॥

गणाश्च विविधाकारा डाकिन्यो योगिनीगणाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

परितस्त्वां निषेवन्तां विष्णुमुख्यास्तथा पराः ॥६४॥
अहं च निष्कलोभूत्वातवमानसपङ्कजे । सन्निधास्यामि मा भूस्त्वंदेवि!मद्विरहाकुला
इत्युक्ता देवदेवेन देवी कम्पान्तिकं ययौ । तपः कर्तुं सखीयुक्ताविस्मयाक्रान्तलोचना
कम्पाश्च विमलां सिन्धुमुनिसङ्घनिषेविताम् । आलोक्यकोमलदलमेकाम्रंदृष्टिवारणम्
फलपुष्पसमाकीर्णं कोकिलालापसङ्कुलम् । प्रससाद पुनर्देवं सस्मार च महेश्वरम् ॥
कामाग्निपरिवीताङ्गीतपःक्षामेवसाऽभवत् । अभ्यभाषतसागौरीविजयांपार्श्ववर्त्तिनीम्

कामशोकपरीताङ्गी पुरारिविरहाकुला ॥ ७० ॥
इममघहरमागतानिशं स्वयमपि पूजयितुं तपोभिरीशम् ।
अयमभिनवपल्लवप्रसूनः स्मरयति मां स्मरबन्धुरेकचूतः ॥ ७१ ॥
कथमिव विरहः शिवस्य सह्यः क्षुभितधियाऽत्र भृशं मनोभवेन ।
तदपि च तरुणेन्दुचूडपादस्मरणमहौषधमेकमेव दृष्टम् ॥ ७२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्द्धे पार्वत्याः शिवनेत्रमीलनेन तमसा
क्षुब्धलोकपापभयेन काञ्च्यां कम्पास्थितैकाम्रतले
तपश्चर्यार्थमागमनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

विजयासान्त्वनयापार्वत्यातपःकरणं आकाशवाण्यागौतमर्षेराश्रमगमनाय प्रेरणं देव्यास्तत्रगमनम्

ब्रह्मोवाच

अथाऽभ्यधत्त विजयाप्रणम्यजगदम्बिकाम् । सान्त्वयन्तीस्तुतिशतैरुपायैःशिवदर्शनैः
देवि त्वमविनाभूता सदा देवेन शम्भुना । प्राणेश्वरीत्वमेकाऽसिशक्तिस्तस्यपरात्मनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथा मायां त्वमात्मीयां सन्दर्शयितुमीहसे। पृथग्भावमिवेशानः प्रकाशयतिनस्वयम्
आदेशं प्रतिगृह्यैव समुपेताऽपि पार्वति !। अलङ्घनीया सेवाज्ञा शाम्भवी सर्वदात्वया
विधातव्यं तपः प्राप्तं स्थानेऽस्मिञ्छिवकल्पिते।
निवृत्त्य निखिलान्कामाञ्छम्भुमाश्रितया त्वया ॥५॥
अन्यथाऽपि जगद्रक्षा त्वदधीना जगन्मयि !। धर्मसंरक्षणे भूयः शिवेन सहितं तव ॥
निष्कलं शिवमत्यन्तं ध्यायन्त्यात्मन्यवस्थितम्।
वियोगदुःखं कच्चित्त्वं न स्मरिष्यसि पार्वति ! ॥ ७ ॥
भक्तानां तव मुख्यानां तवैवाऽऽचारसंग्रहः। उपदेशितयालोके प्रथतां धर्मवत्सले !॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी सुस्थिरमानसा। तपः कर्त्तुं समारेभेकम्पानद्यातटेशुभे
विमुच्य विविधा भूषा रुद्राक्षगणभूषिता। विसृज्य दिव्यं वसनं पर्यधाद्वल्कलेशुभे ॥
अलकैः सहसा शिल्पमनयच्च कपर्दताम्। अलिम्पत तनूं सर्वां भस्मना मुक्तकुङ्कुमा
मृगेषु कृतसन्तोषा शिलौञ्छीकृतवृत्तिषु। जजाप नियमोपेता शिवपञ्चाक्षरं परम् ॥
कृत्वा त्रिषवणं स्नानंकम्पापयसिनिर्मले। कृत्वा च सैकतं लिङ्गं पूजयामाससादरम्
वृक्षप्ररोपणैर्दानैरशेषातिथिपूजनैः। श्रान्ति हरन्ती जीवानां देवी धर्ममपालयत् ॥
ग्रीष्मेपञ्चाग्निमध्यस्थावर्षासुस्थण्डिलेशया। हेमन्तजलमध्यस्थाशिशिरेऽचाकरोत्तपः
पुण्यात्मनां महर्षीणां दर्शनार्थमुपेयुषाम्। विस्मयं जनयामास पूजयामास सादरम् ॥
कदाचित्स्वयमुच्चित्य वनान्तात्पल्लवान्वितम्।
पुष्पोत्करं विशेषेण शोधितुं समुपाविशत् ॥ १७ ॥
कृत्वा च सैकतं लिङ्गं कम्पारोधसि पावने। सम्पूजयितुमारेभे न्यासावाहनपूर्वकम्
सूर्यमभ्यर्च्य विधिवद्रक्तैः पुष्पैश्च चन्दनैः। पञ्चावरणसंयुक्तं क्रमादानर्च शङ्करम्
धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैर्भक्तिभावसमन्वितैः। अपरोक्षितमीशानमालुलोके पुरोहितम् ॥२०
अथ देवः शिवःसाक्षात् संशोधयितुमम्बिकाम्। कम्पानद्याःप्रवाहेणमहतापर्यवेष्टयत्
अतिवृद्धं प्रवाहं तं कम्पाया समुपस्थितम्।
आलोक्य नियमासीनामाहुः सख्यस्तदाम्बिकाम् ॥२२॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उत्तिष्ठ देवि बहुलः प्रवाहोऽयंविजृम्भते । दिशां मुखानि सम्पूर्य तरसा प्लावयिष्यति
इति तद्वचनं श्रुत्वा ध्यायन्ती मीलितेक्षणा । उन्मील्य वेगमतुलं नद्यास्तं समवैक्षत
अचिन्तयच्च सा देवीपूजाविघ्नसमाकुला । किं करोमि न शक्नोमिहातुमारब्धमर्चनम्
श्रेयः प्राप्तुमविघ्नेन प्रायः पुण्यात्मनाम्भुवि । घटते धर्मसंयोगोमनोरथफलप्रदः ॥
सैकतं लिङ्गमतुलप्रवाहाल्लयमेष्यति । लिङ्गनाशे विमोक्तव्यः सद्भक्तैः प्राणसंग्रहः ॥
प्रवाहोऽयं समायाति शिवमायाविनिर्मितः । विशोधयितुमात्मानं भक्तियुक्तंनिजेपदे ॥
आलिङ्ग्यसुदृढंदोर्भ्यामेतल्लिङ्गमनाकुलम् । अहंवत्स्यामियाताऽऽशुसख्योयूयंविदूरतः
इत्युक्ता सैकतंलिङ्गंगाढमाङ्ग्यसाम्बिका । न मुमोचप्रवाहेणवेष्ट्यमानापिवेगतः
स्तनचूचुकनिर्मग्नमुग्रादशितलाञ्छनम् । महालिङ्गं स्वसंयुक्तं प्रणनाम तदादरात् ॥

निमीलितेक्षणा ध्यानतिष्ठैकहृदया स्थिता ।
पुलकाञ्चितसर्वाङ्गी सा स्मरन्ती सदाशिवम् ॥ ३२ ॥

कम्पस्वेदपरित्राणलज्जाप्रणयकेलिदात् । क्षणमप्यचला लिङ्गान्न वियोगमपेक्षते ॥
अथ तामब्रवीत्काऽपि दैवी वागशरीरिणी । विमुञ्चबालिके लिङ्गंप्रवाहोऽयंगतोमहान्
त्वयार्चितमिदं लिङ्गं सैकतं स्थिरभैरवम् । भविष्यति महाभागे वरदं सुरपूजितम्
तपश्चर्यांतवाऽऽलोक्यरचितंधर्मपालनम् । लिङ्गंचैतन्नमस्कृत्यकृतार्थाःसन्तुमानवाः
अहं हि तैजसं रूपमास्थाय वसुधातले । वसामि चाऽत्र सिद्ध्यर्थमरुणाचलसञ्ज्ञया
रुणद्धि सर्वलोकेभ्यः परुषं पापसञ्चयम् । रुणोन विद्यते यस्मिन्दृष्टेतेनाऽरुणाचलः
ऋषयः सिद्धगन्धर्वा महात्मानश्च योगिनः । मुक्त्वा कैलासशिखरंमेरुञ्चैनमुपासते
मदंशयातयोः पूर्वं युध्यतोर्ब्रह्मकृष्णयोः । अहं मोहमपाकर्त्तुन्तेजोरूपो व्यवस्थितः ॥
ब्रह्मणा हंसरूपेण विष्णुना क्रोड़रूपिणा । अदृष्टाशेखरपदः प्रणतो भक्तियोगतः ॥

ततः प्रसन्नः प्रत्यक्षस्ताभ्यां वरमभीप्सितम् ।
प्रादां जगत्त्रयस्याऽस्य संरक्षायान्तु कौशलम् ॥ ४२ ॥

प्रार्थितश्च पुनस्ताभ्यामरुणाचलसञ्ज्ञया । अनैषि तैजसं रूपमहं स्थावरलिङ्गताम् ॥
गत्वा पृच्छ महाभागं मद्भक्तिं गौतमंमुनिम् । अरुणाचलमाहात्म्यंश्रुत्वातत्रतपश्चर

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः। सर्वपापनिवृत्त्यर्थं सर्वलोकहिताय च ॥
ति वाचं समाकर्ण्य निष्कलात्कथितां शिवात्। तथेति सहसादेवोगन्तुंसमुपचक्रमे
अथ देवानृषीन्सर्वान्पश्चात्सेवार्थमागतान्। अवादीदम्बिकालोक्यस्नेहपूर्णेन चक्षुषा
तिष्ठताऽत्रैव वै देवा मुनयश्च दृढव्रताः। नियमांश्चाऽधितिष्ठन्तः कम्पारोधसिपावने
सर्वपापक्षयकरं सर्वसौभाग्यवर्द्धनम्। पूज्यतां सैकतं लिङ्गं कुचकङ्कणलाञ्छनम् ॥
अहं च निष्कलं रूपमास्थायैतद्दिवानिशम्। आराधयामि मन्त्रेण शोणेश्वरंवरप्रदम्
मत्तपश्चरणाल्लोके मद्धर्मपरिपालनात्। मल्लिङ्गदर्शनाच्चैव सिध्यन्त्विष्टविभूतयः ॥
सर्वकामप्रदानेन कामाक्षीमितिकामतः। मां प्रणम्याऽत्रमद्भक्तालभन्तांवाञ्छितंवरम्
अहं हि देवदेवस्य शम्भोरव्याहतो जनः। आदेशं पालयिष्यामिगत्वाऽरुणमहीधरम्

तत्र गत्वा तपस्तीव्रं कृत्वा शम्भुं प्रसाद्य च।
मान्तु लब्धवरां यूयं पश्चाद्द्रक्ष्यथ सङ्गताः ॥ ५४ ॥

इति सर्वान्विसृज्याऽऽशु सद्भक्तान्पादसेविनः। अरुणाद्रिंगतावालातपसे शङ्कराज्ञया

नित्याभिसेविताऽकारि सखीभिरभियोगतः।
आससादाऽरुणाद्रीशं दिव्यदुन्दुभिनादितम् ॥ ५६ ॥

अन्तस्तेजोमयं शान्तमरुणाचलनायकम्। अप्सरोनृत्यगीतैश्च पूजितं पुष्पवृष्टिभिः
प्रणम्य स्थावरं लिङ्गं कौतूहलसमन्विता। सिद्धानां योगिनांसार्थमृषीणाञ्चान्ववैक्षत
अत्रिभृगुर्भरद्वाजःकश्यपश्चाङ्गिरास्तथा। कुत्सश्चगौतमश्चाऽन्येसिद्धविद्याधरामराः
तपः कुर्वन्ति सततमपेक्षितवराप्तये। गङ्गाद्याः सरितश्चान्याः परितः पर्युपासते ॥
दिव्यलिङ्गमिदं पूज्यमरुणाद्रिरिति स्मृतम्। वन्दस्वेति सुरैः प्रोक्ता प्रणनामपुनःपुनः
अभ्यर्थिता पुनः सर्वैरातिथ्यार्थे महर्षिभिः। शिवाज्ञयागौतमोमे द्रष्टव्यइतिसाऽवदत्
अयमत्रर्षिभिर्भक्तैर्निर्दिष्टं तमथाभ्यगात्। स मुनिः शिवभक्तानां प्रथमस्तपसांनिधिः
वनान्तरं गतः प्रातः समित्कुशलफलाहृतेः। अतिथीनाश्रमं प्राप्तानर्चयेति दृढव्रतान्
शिष्यानादिश्यधर्मात्मागतश्चविपिनान्तरम्। अथसागौतमंद्रष्टुमागतापर्णशालिकाम्

क्व गतो मुनिरित्युक्तैरित आयास्यति क्षणात्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिष्यैरभ्यर्थितेत्युक्त्वा फलमूलैस्सुगन्धिभिः ॥ ६६ ॥
अभ्युत्थानेनाऽऽसनेन पाद्येनाऽऽर्घ्येणसूनृतैः । वचनैःफलमूलेनसाऽर्चिताशिष्यसम्पदा
क्षणं क्षमस्वेत्यूचुस्तामन्ये जग्मुस्तदन्तिकम् । देव्यांप्रविष्टमात्रायांमहर्षेराश्रमोमहान्
अभवत्कल्पवहुलो मणिप्रासादसंकुलः । वनान्तरादुपावृत्त्य समित्कुशफलाहरः ॥
अपश्यत्स्वाश्रमं दूरे विमानशतशोभितम् । किमेतदिति साश्चर्यं चिन्तयन्मुनिपुङ्गवः
गौर्याः समागमं सर्वमपश्यज्ज्ञानचक्षुषा । शीघ्रं निवर्तमानोऽसौद्रष्टुंतांलोकमातरम्
शिष्यैः शीघ्रचरैर्वृत्तमावेदितमथाऽशृणोत् ॥ ७२ ॥
अथ महर्षिरुपागतकौतुको निजतपःफलमेव तदागमम् ।
शिवदयाकलितं परिचिन्तयन्नभजदाश्रममाश्रितवत्सलः ॥ ७३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे पार्वत्याः कम्पाया अरुणाचले
गौतमाश्रमागमनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

अरुणाचलशिवाविर्भावेब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अरण्याद्गौतमं शान्तमुटजद्वार आगतम् । प्रत्यांधातुं प्रववृते शिवभक्तिर्जगन्मयी ॥
आलुलोके समायातं गौतमंशिष्यसेवितम् । लम्बमानशिरःश्मश्रुसम्पूर्णमुखमण्डलम्
जटाभिरतिताम्राभिस्तीर्थस्नानविशुद्धिभिः ।
न्यस्तरुद्राक्षमणिभिर्ज्वालाभिरिव पावकम् ॥ ३ ॥
भस्मत्रिपुण्ड्रकोपेतविशालनिटिलोज्ज्वलम् । शुक्लयज्ञोपवीतेनपूर्णं रुद्राक्षदामभिः ॥
दधानं वल्कले रक्ते तपःकृशितविग्रहम् । जपन्तं वैदिकान्मन्त्रान्रुद्रप्रीतिकरान्वहून् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शम्भुनावसितोदात्तसारूप्यमिव भाषितम्। तेजोनिधिं दयापूर्णंप्रत्यक्षमिवभास्करम्
आलोक्य तं महात्मानं वृद्धं शम्भुपदाश्रयम्। कृताञ्जलिपुटा गौरी प्रणन्तुमुपचक्रमे
कृताञ्जलिं मुनिर्वीक्ष्य समस्तजगदम्बिकाम्। किमेतदिति साश्चर्यं वारयन्प्रणनामसः
स्वागतं गौरि सुभगे लोकमातर्दयानिधे !। व्याजेन भक्तसंरक्षां कर्तुं मत्रागतास्यहो ॥

अहो मान्ये ! मान्यमर्थं विज्ञायैव पुरा वयम्।
पृथग्भावमिवाऽऽलम्ब्य शिष्यादिभिः समागताः ॥ १० ॥

यद्देवि ते न चेन्किञ्चिन्मायाविलसितन्निजम्। ततःप्रपञ्चसंसिद्धिःकथमेवभविष्यति
तिष्ठत्वशेषं मे वक्तुं मायाविलसितं तव। न शक्यते यन्निर्णेतुं त्वदीयैश्च कदाचन
आस्यतां पावने शुद्ध आसने कुशनिर्मिते। गृह्यतां पाद्यमर्घ्यं च दत्तं च विधिवन्मया
इति शिष्यैः समानीते दर्भाङ्के परमासने। आसीनामम्बिकांवृद्धोमुनिरानर्चभक्तिमान्
निवेद्य सकलां पूजां भक्तिभावसमन्वितः। गौर्यासमभ्यनुज्ञातः स्वयमप्यासनेस्थितः
उवाच दशनज्योत्स्नापरिधौतदिशामुखः। पुलकाञ्चितसर्वाङ्गः सानन्दाश्रु सगद्गदम्

अहो देवस्य माहात्म्यं शम्भोरमिततेजसः।
यद्भक्तरक्षणाय त्वामादिशद्भक्तवत्सलः ॥ १७ ॥

असिद्धमन्यल्लब्धव्यं किं वाऽन्यत्तव विद्यते। अम्बैतद्भक्तिमाहात्म्यं सन्दर्शयितुमीश्वरः
कैलासशैलवृत्तान्तः कम्पातटतपः स्थितः। अरुणाद्रिसमादेशः सर्वं ज्ञातमिदं मया ॥
आगताऽसि महाभागे भक्ताश्रममिमंस्वयम्। स्नेहेन करुणामूर्ते कर्त्तव्यमुपदिश्यताम्

इति तस्य वच श्रुत्वा महर्षेः सर्ववेदिनः।
अम्बिका प्राह कुतुकात्स्तुवन्ती तं महामुनिम् ॥ २१ ॥

महावैभवमेतत्ते देवदेवः स्वयं शिवः। मध्ये तपस्विनांत्वांतु द्रष्टव्य इति चाऽऽदिशत्
आगमानां शिवोक्तानां वेदानामपि पारगः। तपसा शम्भुभक्तानां त्वमेव शिवसम्मतः

अरुणाचलनाम्नाऽहं तिष्ठामीत्यब्रवीच्छिवः।
अस्याऽचलस्य माहात्म्यं श्रोतव्यं च भवन्मुखात् ॥२४॥

प्राप्ताऽस्म्यहं तपः कर्त्तुमरुणाचलसन्निधौ। भवतांदर्शनादेव स्वयमीशः प्रसीदति ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिवभक्तेन सम्भाषा शिवसङ्कीर्त्तनश्रवः। शिवलिङ्गार्चनं लोके वपुर्ग्रहफलोदयः ॥२६
तस्मान्ममैतन्माहात्म्यं श्रोतव्यं भवतो मुखात्। सुव्यक्तमुपदेशेनज्ञानतोऽसिपितामम

इति तस्या वचः श्रुत्वा गौतमस्तपसां निधिः।
आचख्यौ गिरिशं ध्यायन्नरुणाचलवैभवम्॥ २८॥

अज्ञातमिव यत्किञ्चित्पृच्छयतेच पुनस्त्वया। अवैमिसर्वविद्यानांमायाशैवीत्वमेवसा
अथवा भक्तवक्त्रेण शिववैभवसंश्रवः। शिक्षणं शाम्भवं तेषां तव तुष्टेश्च कारणम्
पठितानाञ्च वेदानां यथावृत्तफलावहम्। वदतां शृणुतां लोके शिवसङ्कीर्त्तनं तथा
सफलान्यद्य सर्वाणि तपांसिचरितानि मे। यदहं शम्भुनादिष्टंमाहात्यंकीर्त्तयेश्रुतम्

शिवाशिवप्रसादेन माहात्म्यमिदमद्भुतम्॥ ३३॥

अरुणाचलमाहात्म्यं दुरितक्षयकारणम्। श्रूयतामनवद्याङ्गि पुरावृत्तमिदं महत्॥
अरुणाद्रिमयं लिङ्गमाविर्भूतं यथा पुरा। न शक्यते पुनर्वक्तुमशेषं वक्त्रकोटिभिः॥
अरुणाचलमाहात्म्यं ब्रह्मणामपिकोटिभिः। ब्रह्मणाविष्णुनापूर्वंसोमभास्करवह्निभिः
इन्द्रादिभिश्च दिक्पालैः पूजितश्चाऽष्टसिद्धये। सिद्धचारणगन्धर्वयक्षविद्याधरोरगैः॥
खगैश्च मुनिभिर्दिव्यैः सिद्धयोगिभिरर्चितः। तत्तत्पापनिवृत्त्यर्थं तत्तदीप्सितसिद्धये
आराधितोऽयं भगवानरुणाद्रिपतिः शिवः। द्रष्टो हरति पापानिसेवितोवाञ्छितप्रदः
कीर्तितोऽपि जनैर्दूरैः शोणाद्रिरिति मुक्तिदः। तेजःस्तम्भमयंरूपमरुणाद्रिरितिश्रुतम्

ध्यायन्तो योगिनश्चित्ते शिवसायुज्यमाप्नुयुः।
दत्तं हुतञ्च यत्किञ्चिज्जप्तं चाऽन्यत्तपः कृतम्॥ ४१॥

अक्षय्यं भवति प्राप्तमरुणाचलसन्निधौ। पुरा ब्रह्मा च विष्णुश्चशिवतेजोंऽशसम्भवौ
साहङ्कारौ युयुधतुः परस्परजिगीषया। तथा तयोर्गर्वशान्त्यै योगिध्येयः सदाशिवः
अग्नितेजोमयं रूपमादिमध्यान्तवर्जितम्। सम्प्राप्यतस्थौतन्मध्येदिशोदशविभासयन्
तेजःस्तम्भस्य तस्याऽथ द्रष्टुमाद्यन्तभागयोः। हंसक्रोडतनूकृत्वा जग्मतुर्धारसातलम्
तौ विषण्णमुखौदृष्ट्वाभगवान्करुणानिधिः। आविर्बभूव च तयोर्वरंप्रादादभीप्सितम्
तत्प्रार्थितश्च देवेशोयातःस्थावरलिङ्गताम्। अरुणाद्रिरितिख्यातः प्रशान्तःसम्प्रकाशते

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दिव्यदुन्दुभिनिर्घोषैरप्सरोगीतनर्त्तनैः । पूज्यते तैजसं लिङ्गं पुष्पवृष्टिशतैः सदा ॥४८
ब्रह्मणामप्यतीतानां पुरा षण्णवतेः प्रभुः । विष्णुनाभिसमुद्भूतोब्रह्मालोकान्ससर्जहि
स कदाचित्तपोविघ्नं कर्तुं कामेनयोगिनाम् । इन्द्रेणप्रार्थितोब्रह्मा ससर्जललितांस्त्रियम्
लावण्यगुणसम्पूर्णामालोक्य कमलेक्षणाम् । मुमोह कन्दर्पशरैःस विद्धहृदयो विधिः
स्प्रष्टुकामंतमालोक्यब्रह्माणंकमलासनम् । नत्वा प्रदक्षिणव्याजाद्भन्तुमैच्छद्वराप्सराः

अस्यां प्रदक्षिणां भक्त्या कुर्वाणायां प्रजापतेः ।
चतसृभ्योऽपि दिग्भ्योऽस्य मुखान्युदभवन्क्षणात् ॥ ५३ ॥

सावालापक्षिणी भूत्वा गगनं समगाहत । पुनश्च खगरूपेण समायान्तंसमीक्ष्य सा
शरणं याचमाना सा शोणाद्रिमिममाश्रयत् । ब्रह्मणा विष्णुना च त्वमदृष्टपदशेखरः
रक्ष मामरुणाद्रीश शरण्यशरणागताम् । इति तस्यांभयार्त्तायांक्रोशन्त्यामरुणाचलात्
उद्भूतस्थावराल्लिङ्गाद्व्याधः कश्चिद्धनुर्द्धरः । सन्धाय सायकं चापे समेघगगनद्युतिः
निषादे पुरतो दृष्टे मोहस्तस्य ननाश हि । ततः प्रसन्नहृदयोऽतिनम्रः कमलोद्भवः ॥
नमश्चक्रे शरण्याय शोणाद्रिपतये तदा । सर्वपापक्षयकृते नमस्तुभ्यं पिनाकिने ॥५९
अरुणाचलरूपाय भक्तवश्याय शम्भवे । अजानतां स्वभक्तानामकर्मविनिवर्त्तने ॥६०॥

त्वदन्यः कः प्रभुः कर्तुमशक्यं चाऽपि देहिनाम् ।
उपसंहर मे देहं तेजसा पापनिश्चयम् ॥ ६१ ॥

अन्यं वा सृज विश्वात्मन्ब्रह्माणंलोकसृष्टये । अथ तस्यवचःश्रुत्वाशिवोदानस्यवेधसः
उवाच करुणामूर्तिर्भूत्वा चन्द्रार्द्धशेखरः । दत्तः कालस्तव मया पुरैव न निवर्त्यते ॥

कं वा रागादयो दोषा न बाधेरन्प्रभुस्थितम् ।
तस्माद्दूरस्थितोऽप्येतदरुणाचलसञ्ज्ञितम् ॥ ६४ ॥

भजस्व तैजसं लिङ्गं सर्वदोषनिवृत्तये । वाचिकं मानसं पापं कायिकं वा च यद्भवेत्
विनश्यति क्षणात्सर्वमरुणाचलदर्शनात् । प्रदक्षिणानमस्कारैः स्मरणैरर्चनैः स्तवैः ॥
अरुणाद्रिरयं नृणां सर्वकलमषनाशनः । कैलासे मेरुशृङ्गे वा स्वस्थानेषु कलाद्रिषु ॥
सन्दृश्यः कश्चिदेवाहमरुणाद्रिरयं स्वयम् । यच्छृङ्गदर्शनान्नृणां चक्षुर्लाभेनकेवलम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भवेत्सर्वाघनाशश्च लाभश्च ज्ञानचक्षुषः। मदंशसम्भवो ब्रह्मा स्वनाम्ना ब्रह्मपुष्करे ॥
अत्र स्नातःपुरा ब्रह्मन्मोहोऽगाज्जगतीपतेः। स्नात्वात्वंब्रह्मतीर्थेमांसमभ्यर्च्यकृताञ्जलिः
मौनी प्रदक्षिणं कृत्वा विश्वात्मन्भव विज्वरः॥ ७१ ॥
इति वचनमुदीर्य विश्वनाथं स्थितमरुणाचलरूपतो महेशम्।
अथ सरसि निमज्ज्य पद्मजन्मा दुरितहरं समपूजयत्क्रमेण ॥ ७२ ॥
इममरुणगिरीशमेष वेधा यमनियमादिविशुद्धचित्तयोगः।
स्फुटतरमभिपूज्य सोपचारं गतदुरितोऽथ जगाम चाऽऽधिपत्यम् ॥७३॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे ब्रह्मपुष्करमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

———

षष्ठोऽध्यायः

अरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

पुरा नारायणः कल्पे शयानः सलिलार्णवे। शेषपर्यङ्कशयने कदाचिन्नैव बुध्यत ॥१॥
तमसा पूरितं विश्वमप्रज्ञातमलक्षणम्। वीक्ष्य कल्पावसानेऽपि विषेदुर्नित्यसूरयः ॥
अहो कष्टमिदं रूपं तमसाविश्वमोहनम्। येन कल्पावसानेऽपि विष्णुर्नाद्याऽपिबुध्यते
ज्योतिषः पुरुषं पूर्णमपश्यन्तं सुरा अपि। कथं वा तमसः शान्तिं लभेरन्परिभाविनः
इति निश्चित्य मनसा देवदेवमुमापतिम् चिन्तयामासुरात्मस्थं तेजोराशिंनिरञ्जनम्
तत प्रसन्नो भगवांस्तेजोराशिर्महेश्वरः। विश्वावनाय विज्ञप्तः प्रणतैर्नित्यसूरिभिः ॥६
ततस्तेजोमयाच्छम्भोः स्फुलिङ्गांशुसमुद्भवाः। उदस्तम्भन्त देवानांत्रयस्त्रिंशच्चकोटयः
बोधितः सकलैर्देवैः समुत्थाय रमापतिः।
प्रभातं वीक्ष्य सकलं मनस्येवमचिन्तयत् ॥ ८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मया तमसि उद्रेकादकाले शयनं कृतम्। प्रबोधाय परं ज्योतिः स्वयं दृष्टः सदाशिवः
जगदुत्पत्तिकृत्यानिस्वयंकर्तुं व्यवस्यति। किं मयाऽत्र पुनःकार्यंब्रह्मणावास्वयम्भुवा
धिङ्मां स्थितमनात्मज्ञं निद्रया हृतचेतसम्। अथवा सर्वकर्तारं शरणं यामि शङ्करम्
सर्वदोषप्रशमनं सर्वाभीष्टफलप्रदम्। पवित्रमल्पपुण्यानां दुर्लभं शम्भुदर्शनम् ॥१२॥
चिन्तयन्नेवमात्मस्थं ज्योतिर्लिङ्गं सदाशिवम्। प्रणनाम हरिर्भक्त्या देवमष्टाङ्गतोमुहुः
विश्वस्रष्टारमीशानं तुष्टाव दुरितच्छिदम्। अथ तेजोमयःशम्भुः शरण्यः शरणागतम्
अनुगृह्य कटाक्षैस्तं समुत्तिष्ठेत्यभाषत। उत्थाय करुणापूर्णं शम्भुं चन्द्रार्द्धशेखरम् ॥
नमस्त्रिभुवनेशाय त्रिमूर्तिगुणधारिणे। त्रिदेववपुषे तुभ्यं त्रिदृशे त्रिपुरद्रुहे ॥१६॥
त्वमेव जगतामीशो निजांशैर्देवतामयैः। कार्यकारणरूपेण करोषि स्वेच्छया क्रियाः
मां नियुज्य जगद्गुप्तौ परिमोह्य च मायया। न दोषमुत सङ्कल्पंविहातुमपिनेच्छसि
किं करोमि जगन्मूर्त्तौ न्यस्तभारोऽस्म्यहं त्वयि।
न दोषमीहसे नूनमकालशयनेन माम् ॥ १६ ॥
हर शम्भो हरेरार्तिमनुतापं समीक्ष्य सः। आदिदेश हरः श्रीमान्प्रायश्चित्तंहरेरिदम्
अरुणाचलरूपेण तिष्ठामि वसुधातले। तस्य दर्शनमात्रेण भविता ते तमःक्षयः ॥२१॥
पूर्वस्मै विष्णवे तत्र वरो दत्तोमयापुरा। तदैव तैजसं लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम् ॥
तेजोमयमिदं रूपं प्रशान्तं लोकरक्षणात्। यदग्निमयमव्यक्तमपारगुणवैभवम् ॥२३
नदीनां निर्झराणां च मेघमुक्ताम्भसामपि। अन्तर्ज्योतिर्मयत्वेन लयस्तत्रैव दृश्यते ॥
अन्धानां दृष्टिलाभेनपङ्गूनांपादसञ्चरैः। अपुत्राणांचपुत्राप्त्यामूकानांवाक्प्रवृत्तिभिः
सर्वसिद्धिप्रदानेन सर्वव्याधिविमोचनैः। सर्वपापप्रशमनैर्यत्सर्ववरदं स्थितम् ॥२६॥
इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे शम्भुर्हरिश्चैवारुणाचलम्। आगत्य तप आस्थायशोणाचलमुपास्तच
तमद्रिं परितो दृष्ट्वा सुरान्काननसंश्रयान्।
ऋषीणामाश्रमान् पुण्यान्स्थापयामास वै हरिः ॥
वेदान्साङ्गोपनिषदान्समन्तान्मूर्तिधारिणः ॥ २८ ॥
ससर्ज दिव्यरूपाणांशतमप्सरसांकुलम्। नृत्यैर्गीतैश्च वादित्रैस्सेवध्वमितिचादिशत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्नात्वा ब्रह्मसरस्यस्मिन्विष्णुःकमललोचनः । प्रदक्षिणंचकारामुमरुणाद्रिं समर्चितम्
अपापः सर्वलोकानामाधिपत्यञ्च लब्धवान् । रमया सहितो नित्यमभिरूपसुरूपया
भास्करस्तेजसां राशिरसुरैरपि पीडितः । ब्रह्मोपदेशादानर्च भक्त्याऽरुणगिरीश्वरम्
निमज्ज्य विमले तीर्थे पावने ब्रह्मनिर्मिते । प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयम्प्रभुम् ॥
अशेषदैत्यविजयं लब्ध्वा मेरुप्रदक्षिणम् । लेभे च परमं तेजः परतेजःप्रणाशनम् ॥३४
दक्षशापानलाक्रान्तः सोमः शिववचोबलात् । अरुणाचलमभ्यर्च्यलब्धरूपोऽभवत्पुनः
अग्निर्ब्रह्मर्षिशापेन यक्ष्मरोगप्रपीडितः । अपूतोऽपि पवित्रोऽभूदरुणाचलसेवया ॥

शक्रो वृत्रं बलं पाकं नमुचिं जम्भमुद्धतम् ।
शिवलब्धवरान्दैत्यान्पुरा हत्वा जगत्पतीन् ॥ ३७ ॥

पातकैश्च परिक्षीणस्तथा लोकान्तमाश्रितः । शम्भुं प्रसाद्य तपसा शिवेनपरिचोदितः
अरुणाद्रिं समभ्यर्च्य विपापोऽभूत्सुराधिपः । इष्ट्वा च हयमेधेन प्रीणयामासशङ्करम्
लब्धा चेन्द्रपदं शक्रः शतमप्सरसांकुलम् । सेवार्थमादिशच्छ्रीमान्दिव्यन्दुदुभिसेवया

पुष्पमेघान्समादिश्य दिव्याभिः पुष्पवृष्टिभिः ।
समर्चयति शोणाद्रिं दिवि नित्यं च वन्दते ॥ ४१ ॥

शेषोऽपि शोणशैलेशं समभ्यर्च्य शिवाज्ञया । अभजत्कामरूपत्वं महीमण्डलधारकः

अन्ये नागाश्च गन्धर्वाः सिद्धाश्चाऽप्सरसाङ्गणाः ।
दिक्पालाश्च तमभ्यर्च्य लेभिरेऽपेक्षितान्वरान् ॥ ४३ ॥

देवैरशेषैर्दैत्यादीञ्जेतुकामैः समुद्यतैः । प्रार्थितःसर्वतोऽभीष्टवरदोऽरुणभूधरः ॥४४॥
त्वष्ट्रा विरचिताकार आदित्यस्तेजसा तपन् । ग्रहनाथस्तुशोणाद्रिम्चिलङ्घयितुमुद्यतः

रथवाहाः पुनस्तस्य शक्तिहीनाः श्रमं गताः ।
सोऽपि श्रिया विहीनश्च जातः शोणाद्रितेजसा ॥ ४६ ॥

नाऽशक्नोच्च दिवं गन्तुं सर्वगत्यांशुमालिनः । स तु ब्रह्मोपदेशेनसमाराध्यारुणाचलम्

प्रीत्या तस्माद्विभोर्लेभे मार्गं व्योम्नो हयाञ्छुभान् ।
ततः प्रभृति तिग्मांशुः स हि शोणाख्यपर्वतम् ॥ ४८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

न लङ्घयति किं त्वस्य प्रदक्षिणपरिक्रमैः। दक्षयागपरिध्वस्ता हीनाङ्गास्त्रिदशाः पुरा
अरुणाचलमाराध्यनवान्यङ्गानिलेभिरे। पूषा दन्तं शिखीहस्तं भगो नेत्रं त्वखण्डितम्
घ्राणंवाणीचलेभेसाशोणाचलनिषेवणात्। भार्गवः क्षीणनेत्रस्सविष्णुहस्तकुशाग्रतः
वलिदत्तावनीदानजलधारानिरोधतः। स तु शोणाचलं गत्वा तपःकृत्वाऽतिदुष्करम्
लेभे नेत्रं च पूतात्माभास्कराख्येगिरौस्थितः। अरुणाचलनाथस्यसेवयासूर्यसारथिः
प्रतर्दनाख्यो नृपतिर्ग्रहीतुं देवकन्यकाम्। अरुणाद्रिपतेर्गानं कुर्वन्तीं सादरोऽभवत्॥
क्षणात्कपिमुखो जातोमन्त्रिभिश्चोदितोनृपः। प्रत्यर्प्यतांपुनश्चान्याःप्रादादरुणभूभृते
ततश्चारुमुखो जातः प्रसादादरुणेशितुः। सायुज्यमस्मै सकलंदत्तवान्भक्तिभावतः॥
अरुणाचलनाथस्य सन्निधौ ज्ञानदुर्बलः। गन्धर्वः पुष्पकाख्यस्तुभक्तिहीनोह्यगात्पुरा
ततो व्याघ्रमुखं दृष्ट्वा गन्धर्वपरिचारकः। किमेतदिति साश्चर्यं पप्रच्छुस्ते परस्परम्
अथ नारदनिर्दिष्टमवज्ञाफलमात्मनः। बुद्ध्वारुणाद्रिं सम्पूज्य पुनश्च सुमुखोऽभवत्
शिवभूमिरियं ख्याता परितो योजनद्वयम्। मुक्तिस्तत्रप्रमीतानां कदापिविलयो नहि
सप्तर्षयः पुराभूमौशापदोषसमन्विताः। सिषेविरेऽरुणाद्रिम्वै नाथोज्ञात्वाविनिश्चयम्

शापमोक्षं ददौ श्रीमान्सप्तर्षीणां महात्मनाम्।
सप्तर्षिभिः कृतं तीर्थं सर्वपापविनाशनम्॥ ६२॥

शोणाचलस्य निकटे दृश्यते पावनं शुभम्। पङ्गुर्मुनिः शोणशैलात्पादौलब्धुं समागतः
अन्तर्हितप्रार्थितार्थो दारुहस्तपुटे वहन्। जानुचङ्क्रमणव्यग्रः शोणनद्यास्तटं गतः॥
दारुहस्तपुटे तीर्थे निचिक्षेप पिपासतः। जानुचङ्क्रमणे तस्मिन्धूर्तस्तोयं पिपासति
अथ शोणचलं प्राप्तः कथं वा दारुहस्तकः। किमेतदिति तं पृच्छन्नाधावत्कलितत्परः
लब्धपादश्च सहसा जगाम च निजालयम्। नाद्राक्षीत्पुरुषं तत्र दारुहस्तौ पुरोगमौ
स्वयं गृहीत्वा चालोक्य ववन्देऽरुणपर्वतम्। ननन्द लब्दचरणो लब्धरूपोमहामुनिः

विस्मयोत्फुल्लनयनैः शिवभक्तैर्महात्मभिः।
पूजितो लब्धपादः सञ्जगाम च यथागतम्॥६६॥

वाली शकसुतः श्रीमाञ्छृङ्गादुदयभूभृतः। अस्ताचलस्य शिखरं प्रतिगन्तुं समुद्यतः॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आलुलोकेऽरुणगिरिं मध्ये देवनमस्कृतम् । ऊर्ध्वं गन्तुं समुद्युक्तःक्षीणवीर्योऽपतद्भुवि
पित्रा शक्रेण संगम्यचोदितःशोणपर्वतम् । लिङ्गं तैजसमभ्यर्च्यलब्धवीर्योऽभवत्पुनः ॥
नलः पूर्वं समभ्यर्च्य स्वसृष्टामानवप्रियाः । पालयामासधर्मात्मानीतिसारसमन्वितः
इलः प्रविश्य सहसा गौरीवनमखण्डितम् । स्त्रीभावंसमनुप्राप्तःपप्रच्छ स्वं पुरोधसम्
वशिष्ठेन समादिष्टः शोणाद्रिंसमपूजयत् । तपसाऽऽराध्य देवेशंपुनः पुंस्त्वमुपागतः
सोमोपदेशाद्भक्त्याऽथ सस्माराऽरुणपर्वतम् । ईशानुग्रहतोलेभे शापमोक्षंतपोऽधिकः
लेभेच परमं स्थानमप्राप्यममरैरपि । भरतो मृगशावस्य स्मरणादायुषोऽत्यये ॥७७॥
न मुक्तिं प्राप योगेन मृगजन्मनि सङ्गतः । पत्नीविरहजं दुःखं प्राप्तवानमितं हरिः ॥
पुनर्भृगूपदेशेनशोणाद्रिमिममर्चयन् । अवतारेषु सर्वेषु सर्वदुःखान्यपाकरोत् ॥७६॥
सरस्वती च सावित्री श्रीर्भूमिःसरितस्तथा । अभ्यर्च्यशोणशैलेशमापदो निरतारिषुः
भास्करः पूर्वदिग्भागेविश्वामित्रस्तु दक्षिणे । पश्चिमेवरुणोभागेत्रिशूलं चोत्तराश्रयम्
योजनद्वयपर्यन्तेसीमाः शैलेषु संस्थिताः । चतस्रो देवतास्त्वेताः सेवन्तेशोणपर्वतम्

स्थिताः सीमावसानेषु शोणाद्रीशमवस्थितम् ।
नमन्ति देवाश्चत्वारः शिवं शोणाचलाकृतिम् ॥ ८३ ॥

अस्योत्तरस्मिञ्छिखरे दृश्यन्ते वरभूरुहः । सिद्धवेषःसदैवाऽऽस्ते यस्य मूले महेश्वरः
यस्यच्छायातिमहती सर्वदा मण्डलाकृतिः । लक्ष्यते विस्मयोपेतैः सर्वदा देवमानवैः
अष्टभिः परितो लिङ्गैरष्टदिक्पालपूजितैः । अष्टासु संस्थितैर्दिक्षु शोभते ह्युपसेवितः
नृपाणां शम्भुभक्तानां शङ्कराज्ञानुपालिनाम् । अत्रैवमहदास्थानमादिदेवेन निर्मितम् ॥
वकुलश्च महांस्तत्र सदर्थितफलप्रदः । आगमार्थविदा मूले वामदेवेन सेव्यते ॥८८
अगस्त्यश्च वशिष्ठश्च सम्पूज्याऽरुणभूधरम् । संस्थाप्य लिङ्गं विमलेतेपातेतादृशंतपः

रण्यगर्भतनयः पुरा शोणनदः पुमान् ।
तीव्रं तपस्तप्त्वा गङ्गाभिमुखगोऽभवत् ॥ ६० ॥

अत्र शोणनदी पुण्या प्रवहत्यमलोदका । वेणा च पुण्यतटिनी परितः सेवतेऽचलम्
चायव्याश्चदिशोभागेवायुतीर्थं चशोभते । तत्र स्नात्वामरुत्पूर्वंजगत्प्राणत्वमाप्तवान्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उत्तरेऽस्यगिरेस्तीर्थं सुवर्णकमलोज्ज्वलम् । दिव्यसौगन्धिका कीर्णहंसभृङ्गमनोहरम्
कौबेरं तीर्थमैशान्यामैशान्यं तीर्थमुत्तमम् ।
तस्यैव पश्चिमे भागे विष्णुः कमललोचनः ॥६४॥
स्नात्वा विष्णुत्वमभजत्कमलालालिताकृतिः ॥ ६५ ॥

नवग्रहाः पुरा तत्र स्नात्वा ग्रहपदं गताः । नवग्रहप्रसादश्च जायते तत्र मज्जनात् ॥
दुर्गा विनायकस्कन्दौ क्षेत्रपालः सरस्वती । रक्षन्ति परितस्तीर्थं ब्राह्ममेतदनन्तरम् ॥
गङ्गा च यमुनाचैव गोदावरी सरस्वती । नर्मदासिन्धुकावेर्यः शोणः शोणनदी च सा
एता गूढा निषेवन्ते पूर्वाद्याशासु सन्ततम् । नश्यन्त्यः सकलं पापमात्मक्षेत्रसमुद्भवम्
अन्याश्चसरितोदिव्याः पार्थिव्यश्चशुभोदकाः । उदजृम्भन्तसहसाशोणाद्रीशप्रसादतः
आगस्त्यं दक्षिणे भागे तीर्थं महदुदाहृतम् । सर्वभाषार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जताम्
अत्रागस्त्यः समागत्य स्नात्वामुनिगणावृतः । अभ्यर्चयतिशोणाद्रिमासिभाद्रपदेसदा
वशिष्ठमुत्तरेभागेतीर्थं दिव्यं शुभोदयम् । सर्ववेदार्थसंसिद्धिर्जायते तत्र मज्जनात् ॥

अत्र मेरोः समागत्य वशिष्ठो भगवानृषिः ।
करोत्याश्वयुजे मासि शोणाद्रीशनिषेवणम् ॥ १०४ ॥

गङ्गानाम महत्तीर्थं पूर्वोत्तरदिशि स्थितम् । तत्र स्नानाद्भवेन्नृणां सर्वपातकनाशनम्
गङ्गाद्याःसरितःसर्वाःकार्त्तिकेमासिसङ्गताः । अत्रारुणाद्रिनाथस्यसेवांकुर्वन्तिसादरम्
ब्राह्मयंनाम महातीर्थमरुणाद्रीशसन्निधौ । तस्योपसङ्गमात्सद्यो ब्रह्महत्यादिनश्यति
मार्गे मासिसमागत्य ब्रह्मलोकात्पितामहः । स्नात्वा तत्प्रत्यहंदेवमर्चयत्यरुणाचलम्
पौषेमासि समागत्य स्नात्वा गत्वा निजैःसुरैः । महेन्द्रःशोणशैलेशमभ्यर्चयति शङ्करम्
शैवंनाम महातीर्थं सन्निधौ तत्र वर्तते । रुद्रोब्रह्मकपालेन सह तत्र न्यमज्जत ॥११०
अत्र शम्भुर्गणैः सार्द्धं माघेमासिप्रसीदति । प्रायश्चित्तानिसर्वाणिनृणां सफलयन्भुवि
आग्नेयमग्निदिग्भागेतीर्थं सौभाग्यदायकम् । अग्निरत्रपुरास्नात्वास्वाहयासङ्गतःसुखी

अनङ्गोऽपि स्मरः स्नात्वा फाल्गुने मासि सङ्गतः ।
अभ्यर्च्य शोणशैलेशमभूत्सर्वसुखाधिपः ॥ ११३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दिशि दक्षिणपूर्वस्यां वैष्णवं तीर्थमद्भुतम् । ब्रह्मर्षयःसदातत्रवसन्ति कृतकौतुकाः ॥
चैत्रेमासिसमागत्यविष्णुस्तत्रमापतिः । स्नात्वाऽभ्यर्च्यारुणाद्रीशमभवल्लोकनायकः
सौरंनाम महातीर्थं कौवेरदिशि जृम्भितम् । सर्वरोगोपशान्तिश्चजायते तत्रमज्जनात्
वैशाखेमासि दिनकृत्स्नात्वाऽत्रेशंनिषेषते । वालखिल्यैःसमं श्रीमान्वेदैश्चसह सङ्गतः
आश्विनंपावनंतीर्थमीशब्रह्मोत्तरेस्थितम् । आप्लुतौभिषजौदस्रौ पूजावत्रनिमज्जनात्
अत्राश्विनौसमागत्यस्नात्वाऽभ्यर्च्यचशङ्करम् । दक्षिणे शोणशैलस्यनिकटेवर्त्ततेशुभम्

कामदं मोक्षदं चैव तीर्थं पाण्डवसञ्ज्ञितम् ।
पुरा हि पाण्डवास्तत्र मज्जनात्क्षितिनायकाः ॥ १२० ॥

अत्र धात्री समागत्यसर्वौषधिफलान्विता । ज्येष्ठमासिसमंदेवैरार्चयच्चारुणाचलम्
आषाढेमासिसंत्यक्ताविश्वेदेवामहावलाः । अभ्यर्च्यशोणशैलेशमागच्छन्मखराध्यताम्
वैश्वदेवं महातीर्थं सोमसूर्योत्तराश्रयम् । विश्वाधिपत्यमतुलं लभ्यते तत्र मज्जनात्
परितो लक्ष्यते तीर्थं पूर्वस्यां दिशि शोभने । अत्र लक्ष्मीःपुरास्नात्वालेभेपुरुषमुत्तमम्

उत्तरस्यां दिशि पुरा पुण्या स्कन्दनदी स्थिता ।
अत्र स्नात्वा पुरा स्कन्दः सम्प्राप्तो विपुलं वलम् ॥ १२५ ॥
पश्चिमस्यां दिशि ख्याता परा कुम्भनदी शुभा ।
अगस्त्यः कुम्भकः कुम्भस्तत्र नित्यं व्यवस्थितः ॥ १२६ ॥

गङ्गा च मूलभागस्था यमुना गगनेस्थिता । सोमोद्भवाशिरोभागेसेवन्तेशोणपर्वतम्
वहून्यपि च तीर्थानि सम्भूतानि समन्ततः । तेषां भेदान्पुरावेत्तुं मार्कण्डेयस्तुनाशकत्
तपोभिर्वहुभिस्सोऽयंशोणाद्रीशमतोषयत् । प्रार्थयामासचवरंप्रीतात्तस्मान्मुनीश्वरः

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्नरुणाद्रीश तीर्थभेदाः सहस्रशः । प्रख्याताश्चप्रकाशन्ते दुर्वोधास्त्वल्पचेतसाम्
कथमेकत्र सान्निध्यं लभेरन्भुविमानवाः । अपर्याप्तश्च भवति पृथगेषांनिषेवणे ॥
अन्तर्निगूढतेजास्त्वं गत्वा यः सकलैःसुरैः । आराध्यसेकुरुतथाशोणाद्रिस्पर्शभीरुभिः
अहं च शम्भुमभ्यर्च्य तपसाऽरुणपर्वतम् । सर्वलोकोपकारार्थंसूक्ष्मलिङ्गमपूजयम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विश्वकर्मकृतंदिव्यंविमानंविविधोत्सवम् । सङ्कल्प्यसकलान्भोगान्नित्यानजनयत्पुनः
धर्मशास्त्राणिविविधान्यवापुर्मुनिपुङ्गवाः । शिवकार्याणिसर्वाणि चक्रुर्भक्तिसमन्विताः
मयाचशम्भुमभ्यर्च्यकृताग्न्याहुतिसम्भवाः । सप्रकन्यावरारोहाःपूजार्थंविनियोजिताः
हतशत्रुगणैर्भूपैर्लब्धराज्यैः पुरा नृपैः । प्रत्येकं विविधैर्भोगैः शोणशैलाधिपोऽर्चितः ॥

इदमनुभववैभवं विचित्रं दुरितहरं शिवलिङ्गमद्रिरूपम् ।
अमलमनभिगम्यनामधेयं वरमरुणाद्रिनायकं भजस्व ॥ १३८ ॥
अवनतजनरक्षणोचितस्य स्मरणनिराकृतविश्वकल्मषस्य ।
भजनममितपुण्यराशियोगादरुणगिरेः कृतिनः परं लभस्व ॥ १३९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थमाहात्म्यवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

अरुणाचलस्थितनानातीर्थमाहात्म्यवर्णनम्

पार्वत्युवाच

कथमग्निमयं लिङ्गमभिगम्यमभूद्भुवि । प्राणिनामपि सर्वेषामुपशान्ति कथं गतः ॥
तीर्थानामुद्भवः पुण्यात्कथं चारुणपर्वतात् । उपसंहृतसर्वाङ्गः कथं वा वद मेऽचलः॥

गौतम उवाच

कृते त्वग्निमयः शैलस्त्रेतायां मणिपर्वतः । द्वापरे हाटकगिरिः कलौ मरकताचलः
बहुयोजनपर्यन्तं कृते वह्निमये स्थिते । वहिः प्रदक्षिणं चक्रुः प्रशाम्यति महर्षयः ॥
शनैःशान्तोऽरुणाद्रीशःश्रीमानभ्यर्थितःसुरैः । लोकगुप्त्यर्थमत्यर्थमुपशान्तोऽरुणाचलः
अथ गौरी मुनिं प्राह कथं शान्तोऽरुणाचलः । कथंवा प्रार्थयामासुर्देवेशंत्रिदशाइमम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इतितस्यावचःश्रुत्वागौतमस्त्वभ्यभाषत । प्रशस्यभक्तिमतुलांतस्यास्तत्त्वार्थवेदिनीम्

गौतम उवाच

अग्निरूपं पुरा शैलमासादयितुमक्षमाः । पुरा सुराः स्तुतिं चक्रुरभ्यर्च्य क्रतुसम्भवैः ॥
भगवन्नरुणाद्रीश सर्वलोकहितावह । अग्निरूपोऽपि संशान्तः प्रकाशस्व महीतले ॥९
असौयस्ताम्रो अरुण उतबभ्रुः सुमङ्गलः । इतित्वांसकला वेदाःस्तुवन्तिशिवविग्रहम्
नमस्ताम्रायाऽरुणाय शिवाय परमात्मने । वेदवेद्यस्वरूपाय सोमाय सुखरूपिणे ॥११॥
त्वद्रूपमखिलं देव जगदेतच्चराचरम् । निधानमिव ते रूपं देवानामिदमीक्ष्यते ॥ १२ ॥
वर्षतां च पयोदानां निर्झराणां च भूयसात् । सलिलोपायसंहारो युक्तस्ते युगसंक्षये

अग्नेरापः समुद्भूतास्त्वत्तो हि परमात्मनः ।
विश्वसृष्टिं वितन्वन्ति विचित्रगुणवैभवात् ॥ १४ ॥

शीतोभव महादेव शोणचल कृपानिधे !। सर्वेषामपि जीवानामभिगम्यो भव प्रभो ॥
इति स्तुतः सुरैः सर्वैरानतैर्भक्तवत्सलः । सद्यः शीतलतां गच्छन्नभिगम्योऽभवत्प्रभुः
प्रावर्त्तन्त पुनर्नद्यो निर्झराश्च बहूदकाः । वर्षतामिव मेघानां न जग्राह जलं बहु ॥१७
तथापि तरुणार्कोद्यत्कालाग्निशतकोटिभिः । समानदीप्तिरभजज्जीवानामभिगम्यताम्
विसृज्य विश्वसलिलं नदीश्च रसविक्षरैः । सम्पूर्यः सकलैर्देवः सर्वदा सम्प्रकाशते॥

तीर्थानि तानि तान्यासन्परितः प्रार्थनावशात् ।
दिक्पालानां सुराणां च महर्षीणां महात्मनाम् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा गौरी कुतुकसंयुता । तीर्थानामुद्भवं सर्वं श्रोतुं समुपचक्रमे ॥

पार्वत्युवाच

कानि तीर्थानि जातानि शोणाद्रेर्लोकगुप्तये । भगवन्ब्रूहि सकलं तीर्थानामुद्भवं मम॥
इति तस्यावचःश्रृण्वन्गिरीशात्संश्रुतंपुरा । तीर्थानामुद्भवं सर्वं व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥

गौतम उवाच

ऐन्द्रंनाम महातीर्थमिन्द्रभागे समुत्थितम् । तत्रस्नात्वापुराशक्रोब्रह्महत्यांव्यपोहयत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्रह्मतीर्थं पुनर्दिव्यं वह्निकोणेसमुत्थितम्। परस्त्रीसङ्गमात्पापंवह्निःस्नात्वात्रचात्यजत्
याम्यंनाममहातीर्थंयमभागेविजृम्भते। अत्र स्नात्वायमोऽत्याक्षीद्भयं ब्रह्मास्त्रसम्भवम्
नैर्ऋतन्तु महातीर्थं नैर्ऋत्यां दिशि शोभते। भूतवेतालविजयं तत्र स्नात्वर्षयो गताः
पश्चिमेवारुणं तीर्थं दिग्भागेच प्रकाशते। शल्यकोषं पुरालेमेस्नात्वाऽत्रवरुणोनिजम्
वायव्ये वायवीयं च तीर्थमत्र प्रकाशते। तत्र स्नात्वा ययौ वायुर्जगत्प्राणत्ववैभवम्
उत्तरेचाऽत्र दिग्भागे सोमतीर्थमितिस्मृतम्। तत्र स्नात्वपुरासोमोयक्ष्मरोगादमुञ्चत
ऐशानेचाऽत्रदिग्भागेविष्णुतीर्थमितिस्मृतत्। तत्रस्नात्वापुराविष्णुःश्रियाचसहसङ्गतः
मार्कण्डेयः पुरा देवि प्रार्थयामास शङ्करम्। सदाशिव महादेव देवदेव जगत्पते॥

बहूनामिह तीर्थानामेकत्र स्यात्समागमः।
केनोपायेन भगवन्कृपया वद शङ्कर!॥ ३३॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा देवदेव उमापतिः। उपायं दर्शयामास मुनये प्रीतमानसः॥

महेश्वर उवाच

सदोपहारवेलायां सर्वतीर्थसमुच्चयः। सन्निधिं मम सम्प्राप्तः सेवते गूढरूपतः॥
नान्यदन्वेषणीयं ते तीर्थमत्र महामुने!। ममोपहारवेलायांदृश्यते तीर्थसञ्चयः॥३६॥
तस्माद्भक्तियुतैर्नित्यं सर्वतीर्थसमागमः। मुनिभिश्चसुरैःसर्वैर्नैवेद्यान्तेविलोक्यताम्
इति देवि पुरा देवो मार्कण्डेयाय शङ्करः। उपादिशदमेयात्मा तीर्थसन्दर्शनक्रमम्॥

गौतम उवाच

सर्वाण्यपि च पुण्यानि तीर्थानिशिवसन्निधौ। सदोपहारवेलायांदृश्यानिकिलमानवैः
व्रतं तीर्थं तपो वेदा यज्ञाश्चनियमादयः। योगाश्चशोणशैलेशदर्शनादृष्टसञ्चराः॥४०

निशम्य वाक्यं मुनिपुङ्गवस्य प्रसेदुषी पर्वतराजपुत्री।
अवोचदत्यद्भुतमेतदत्र त्वयोपदिष्टं भुवि तीर्थजालम्॥ ४१॥
अहं कृतार्था तपतां वरिष्ठ! त्वत्सङ्गमात्सम्प्रति तीर्थजालम्।
प्राप्ता नमस्तेऽस्तु तपोविशेषं शिवोऽपिमेऽत्रादिशदेवकर्तुम्॥ ४२॥
कथं गिरीशः पुनरत्र देवः स्फुरन्महावह्निवपुर्धरोऽपि।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रशान्तरूपः परमेश्वरोऽयमभ्यर्चनीयो भुवि मर्त्यवर्गैः ॥ ४३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणाचलस्थविविधतीर्थवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

पार्वतीगौतमसम्वादेऽरुणाचलेस्थापिताऽरुणेश्वराराधनमाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

शृणु देवि पुरावृत्तं कैलासे मेरुधन्विना। आदिष्टस्तीर्थयात्रार्थमहंलिङ्गानिवीक्षितुम् रुद्रक्षेत्रे च केदारे तथा वदरिकाश्रमे। काश्यां पुण्येषु देशेषु तथा श्रीपर्वते शिवे ॥ काञ्चीमुख्यासु पुण्यासु पुरीष्वप्यगमं तदा। ऋषिभिर्विबुधैःसार्थैर्गणैर्योगिभिरुत्तमैः स्थापितानि च लिङ्गानि स्वयम्भूनिचदृष्टवान्। तत्रतत्रमहाभागेतीर्थानिशिवसन्निधौ सेवमानः सशिष्योऽहंपर्यटन्पृथिवीमिमाम्। एवंतीर्थानिसर्वाणिगाहमानोव्रतान्वितः तपांसि यज्ञकर्माणिकुर्वन्भूमिं समाचरन्। शिवस्मरणसंयुक्तः शिवलिङ्गानिसन्नमन्

सर्वाणि भुवि पुण्यानि देशमेतमुपाश्रयम्।

अत्र देवं महादेवमविकेशं त्रियम्बकम् ॥ ७ ॥

अरुणाद्रिरितिख्यातं पर्वतं लिङ्गमैक्षिषि। अत्र सिद्धा महात्मानो मुनयश्च दृढव्रताः कन्दमूलफलाहारा दृष्टाः शोणाद्रिसेवकाः। अस्तौषमादिमं लिङ्गमरुणाद्रिमयं महत् आद्येन ब्रह्मणा पूर्वमर्चितं दिव्यचक्षुषा। असौ यस्ताम्रो अरुण उत वभ्रुः सुमङ्गलः ॥

इति वेदाः स्तुवन्ति त्वामरुणाद्रीश ! सन्ततम्।

नमस्ताम्राय चारुणाय शिवाय परमात्मने ॥ ११ ॥

सर्ववेदस्वरूपाय नित्यायामृतमूर्त्तये। कालाय करुणार्द्राय दृष्टिपेयामृताब्धये ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भक्तवात्सल्यपूर्णाय पुण्याय पुरभेदिने। दर्शनं तव देवेश सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ १३ ॥
भुवि लब्धवतां भूयो नान्यत्कार्यंतपः क्वचित्। भवता कर्मभूरेषावर्ततेऽद्य निरोधिता
प्रार्थयन्ते स्वयं वासान्देवाश्चाऽत्रत्वदाश्रये। कालसंग्रहसञ्जातं फलं लब्धंमयाऽधुना
अन्यत्कृतं तपः सर्वं त्वद्दर्शनफलं मम। ईदृशं तव देवेश रूपमत्यद्भुतोदयम् ॥१६॥
एकमद्रिमयं लिङ्गं न क्वचिद्दृष्टवान्भुवि। सूर्येन्द्वग्निसुसंयुक्तकोणत्रयमनोहरम् ॥
त्रिमूर्तिरूप देवेश दृश्यते ते वपुर्महत्। शक्तित्रयस्वरूपेण कालत्रयविधानकम् ॥१८॥

त्रिवेदात्मं त्रिकोणाङ्गं लिङ्गं ते दृष्टमद्भुतम्।
त्रैलोक्यरक्षणार्थाय विततं रूपमास्थितः ॥ १९ ॥

दृश्यते वसुधाभागे शोणाद्रिरितिविश्रुतः। अज्ञानताञ्च मर्त्यानां समालोकनमात्रतः
वितरत्यखिलान्भोगानव्याजकरुणानिधिः। अर्चया रहितं लिङ्गमन्यं शून्यमुदाहृतम्
इदन्तु पूजितं देवैः सदा सर्ववरप्रदम्। प्रसीद करुणापूर्ण शोणाचल महेश्वर ॥२२॥
त्रायस्व भवभीतं मां प्रपन्नं भक्तवत्सल। द्रष्टव्यं द्रष्टुमेतत्ते रूपमत्यद्भुतं महत् ॥
कृतार्थय कृपासिन्धो शरण्य शरणागतम्। इति संस्तूयमानो मे देवः शोणाचलेश्वरः

अदर्शयत्परं रूपं दिव्यमेहीत्युवाच माम्
प्रीतोऽस्मि भवतः स्तोत्रैर्भक्त्या च परया भृशम् ॥ २५ ॥

अत्रैव भवतो वासोनित्यमस्तुममान्तिके। सम्पूजय च मां नित्यंभुविभोगैःसनातनैः
तपसा तप सर्वेषां महत्त्वमिह दर्शय। पूर्वं कैलासशिखरे वसन्तं त्वां तपोऽन्वितम्
आदिशं पृथिवीभागे शोणाद्रौपूजयेति माम्। सप्तर्षिपूजितापूजा दिविमे सम्प्रकाशते
तथा नित्यार्चनायुक्त प्रकाशय धरातले। सर्वेषामेव जन्तूनां हिताय त्वं तपोऽधिकः

भुवि मां पूजयाऽर्चाभिरागमोक्ताभिरादरात्।
दिव्या मम महापूजा दृश्या हि दिवि दैवतैः ॥ ३० ॥

प्रकाशनीयाभवता पार्थिवी वसुधातले। माहात्म्यं पूर्वमेवोक्तं यथाऽहमरुणाचलः॥

स्थितो वसुन्धराभागे मया प्रीतं तु ते भृशम्।
ये वा सम्पूजयन्ति स्म पूर्वं मां सुकृताधिकाः ॥ ३२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तेभ्यस्त्वमधिकोभूमौप्रकाशस्त्वशिवार्चनम् । इत्यादिष्टो हि देवेशंप्रणम्यभवभक्तिमान्
अन्वपृच्छं दयापूर्णमरुणाद्रीशमानमन् । अनासाद्यमिदं रूपमग्निरूपं महेश्वरम् ॥३४
कथमद्यार्चयाम्येनं मर्त्यलोकोचितार्चनैः । आदेशमिममन्वर्थं कथं वा कल्पयाम्यहम्
उपायमादिश श्रीमन्नभिगम्योयथाभवान् । इति विज्ञापितोदेवःश्रीमाञ्छोणाचलेश्वरः
अन्वग्रहीदशेषात्मा प्रणतं मां दयानिधिः । अहन्तु सूक्ष्मलिङ्गानि प्रकाशिष्येमहीतले
आगमोक्तक्रियाभेदैः पूजां मे प्रतिपादय । पञ्चावरणसंयुक्तं लिङ्गं मे सूक्ष्ममद्भुतम् ॥
अरुणाद्रीश्वराभिख्यं सम्पूजय तपोबलैः । इत्यादिश्य महादेवः स्वयम्भु विमलंमहत्

रूपं मे दर्शयामास सूक्ष्मलिङ्गात्मना शिवः ।
आलोक्य विमलं लिङ्गं सूक्ष्मं तत्स्वयमुच्छ्रितम् ॥४०॥

अशेषाऽऽवरणोपेतं कृतार्थं हृदयोऽभवम् । पुनर्व्यज्ञापयं देवं शम्भुमाश्रितवत्सलम् ॥
आगमोक्तप्रकाराणामनिरीक्ष्यत्वमागतम् । कथन्तुतवरूपाणांनामभेदान्वियोजितान् ॥
जानीयां करुणामूर्त्ते स्वयमीश्वर मत्प्रभो । पूजकास्तवके वा स्युर्मन्दिरंवाऽत्रकीदृशम्
कथं स्तोत्रं कथं पूजाकेवात्रपरिचारकाः । स्थानरक्षाकथंवास्यात्केवात्मपरिरक्षकाः ॥
कथं वा मानुषी पूजा नित्या सम्बर्धते तव । आगता बहवो देवाःश्रद्धेयंमनुजैःकथम्
प्रसीद परमेशान स्वयमाज्ञापयाखिलम् । एवं विज्ञापितो देवः शोणाद्रीशः स्वयंप्रभुः
आज्ञापयत्तदा देवोविश्वकर्माणमागतम् । सृज त्वं नगरं दिव्यमरुणाख्यंगुणाधिकम् ॥
मन्दिरं मम दिव्यञ्च महामणिगणोज्ज्वलम् । तौर्यत्रिकं सपर्याङ्गं तन्मे सर्वं प्रकल्पय
आबभाषे शिवः श्रीमान्नामभेदार्चनक्रमम् । व्रतं च करुणामूर्त्तिररुणाद्रीश्वरःशिवः ॥
शृणु तन्मे च ये सृष्टाः पूजार्थं परिचारकाः । शृणु गौतम सर्वं मे मानुषं पूजनक्रमम्
य एष सर्वलोकानां क्षेमाय प्रथते भुवि । इदं तेजोमयं लिङ्गमतुलं दृश्यते महत् ॥
अरुणाद्रीश्वराभिख्यं पूज्यतां सततं त्वया । शक्तिर्ममोत्तरे भागे पूज्यानित्योदयामुदा

दधती स्थानमाहात्म्यमपीतकुचनामिका ।
अरुणाचलराजोऽयमविभागः प्रियान्वितः ॥ ५३ ॥

उत्सवार्थो महादेवः पूज्यो भोगसुतावृतः । बोधदो भक्तलोकस्यदत्ताभयकरःशिवः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सारङ्गं परशुं बिभ्रत्प्रसन्नवदनः सदा। उमास्कन्देश्वरः शम्भुर्दिव्यरत्नविभूषणः ॥
आभया भासयँल्लोकानविकुण्ठश्रियान्वितः। शक्तेरुत्सवभद्रे च सम्पूज्यासुन्दरेश्वरी
सर्वभूषणसंयुक्ता शृङ्गाररसवर्द्धनी। वालो गणपतिः पूज्यः पुरस्ताद्भूतिनन्दनः ॥
मदन्तिकमलङ्कुर्वन्भक्ष्यैर्भोज्यैर्वहूदयैः। मत्पार्श्वमतिमुञ्चन्ती शोणरेखाञ्चितेक्षणा ॥

उत्सवार्था परा शक्तिरन्तिकस्थैव पूज्यताम्।
मुखराङ्घ्रिपतिः श्रीमान्नृत्यंस्ताण्डवपण्डितः ॥५६॥

उत्सवार्थंसमभ्यर्च्यश्चक्षुरग्रेऽमृतेश्वरः। शक्तिश्चान्यामहाभागासम्पूज्या भूविनायका
द्वारे नन्दी महाकालः पुरस्तात्सूर्यसन्निभः। भक्तानांममसर्वेषांपूजनंचापिकल्प्यताम्
दक्षिणेमातरःपूज्याविघ्नशास्तृसमन्विताः। सम्पूज्योनैर्ऋतेकोणोविघ्ननाशोविनायकः
स्कन्दःशक्तिधरश्चैवैशानकोणेशमर्च्यताम्। लिङ्गानि च मनोज्ञानिपूजनीयान्यनन्तरम्
मन्दिरं मम सम्पूज्य दक्षिणामूर्ति दक्षिणम्। पश्चिमेविष्णुरूपाङ्कमग्निरूपान्वितंतथा
उत्तरे ब्रह्मरूपाङ्कं पूर्वे सारङ्गभू युतम्। सर्वदेवगुणोपेतं सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥६५॥
अपीतकुचनाथायाः सर्वशक्तिसमन्वितम्। मन्दिरं गुरु सम्पूज्य दिक्पालकवधूवृतम्

मन्दिरस्याऽवनार्थाय देवीर्वैभवनायकः ॥ ६७ ॥

क्षेत्रपालं तु सम्पूज्य सर्वावरणसंयुतम्। पुत्रस्य त्राणमायाता पूज्यारुणगिरीश्वरी

काली बहुविधाश्चान्या देवता विधिपालकाः।
उत्सवा विविधा कल्प्याः प्रतिमासमहोदयाः ॥६६॥

सृजस्व कन्यका दिव्याः शिवदेवार्हणे रताः। नृत्तगीतकलाभिज्ञारुपसौभाग्यसंयुताः

चारुविभ्रमसंयुक्ताः कामदा नित्यपावनाः।
शिष्यानादिश वेदज्ञान्सदाचारसमुज्ज्वलान् ॥७१॥

दिव्योपचारसंसिद्ध्यैसुभगाञ्छुद्धचेतसः। दीक्षितान्विमलाञ्छुद्धाञ्छैवागमविशारदान्

शैलाचारप्रसिद्ध्यर्थमादिशाऽभ्यर्चने मम।
मार्दलाञ्छाङ्खिकान्वैणांस्तालिकान्वेणुवादकान् ॥ ७३ ॥
शौल्विकान्सृज सद्विद्यांश्चतुर्विद्याविशारदान्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

क्षत्रियान्विविधान्वैश्याञ्छूद्रांश्च शिवसम्मतान् ॥ ७४ ॥
चत्वारश्चमठाःकल्प्याश्चतुर्दिक्तीर्थवासिनाम् मुनीनांशिवभक्तानांनिराशानांनिवासतः
तेषु स्थिता मुनीन्द्रा मे रक्षन्तुशिवपूजनम् । भिक्षमाणाःपुनःशैवाभक्ताःपाशुपताअपि
पालयन्तुसदाऽन्येचयुक्ताःकापालिकाअपि । सर्वेषांजायमानानांजातानांसंभविष्यताम्
अव्याहताज्ञमारक्ष्यमिदं स्थानं महीभृताम् । वकुलश्च महानत्र दृश्यतेदिव्यभूरुहः ॥
अत्र भक्ता वितन्वन्तु शिवकार्यंकिनिश्चयम् । अत्र मे दीयते द्रव्यमपेक्षितपराप्तये ॥७६
यत्तदक्षय्यफलदमारक्ष्यं शिवसेवकैः । भक्तैर्विज्ञापितं चार्थं श्रोष्यामि पुरतः स्थितैः
सर्वंसम्पादयिष्यामि तेषांचित्तानुकूलकम् । अपराधसहस्राणिक्षंस्येमांस्वर्चंतामहम् ॥
आगमोक्ता च पूजेयं मानुषी निर्मिता यतः । ग्रहीष्ये तामहंसर्वामर्चांसर्वागमोदिताम्
सङ्कल्पितंभवेत्कर्मप्रीतिकृन्ममसेवकैः । आगमार्थानशेषांस्त्वमालोक्यसमयोचितान्
विधायाभ्यर्चनाभेदाँल्लोकरक्षाकृते मुने । कर्त्तव्या महती पूजा पौर्णमास्यांतुसादरम्
सत्राणि विविधान्यत्र कर्तव्यानि सहस्रशः ।
विविधानि च दानानि शक्त्या चैवाऽस्य सन्निधौ ॥ ८५ ॥
अव्युच्छिन्नप्रदीपस्य दातारो मम सन्निधौ । तेजोमयमिदं रूपं मम यान्ति न संशयः
जलजं तरुगं पुष्पं कक्षजं च लतोद्भवम् । ददते ये च भक्त्या मे ते भविष्यन्तिभूभृतः
तेषांपुरोगतःसाक्षादहंजेष्यामिविद्विषः । यस्ययस्य तु देशस्य योयोराजातपोधिकः ॥
तत्तत्समर्द्धितं रम्यं सम्भवं ददतेऽत्र मे । मत्सन्निधिमुपागत्यदुरात्मनोऽपिभूमिपाः
शिवभक्ता भृशं पूर्णा भविष्यन्ति न संशयः ॥ ९० ॥
इति शम्भुमुखोत्थितं वचः समुपश्रुत्य विधूतकल्मषः ।
अहमानतवान्व्यजिज्ञपं कुतुकाच्छोणगिरीश्वरं शिवम् ॥९१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीति साहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वराराधनामाहात्म्यवर्णनं
नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नवमोऽध्यायः

गौतमाय श्रीशङ्करेणशिवमुख्यनाम्नांपरिगणनपुरःसरं पार्वतीकृते गौतम-प्रश्नेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनम्

गौतम उवाच

भगवन्नरुणाद्रीशनामधेयानितेभृशम् । विशेषाच्छ्रोतुमिच्छामिस्थानेऽस्मिन्सुरपूजिते

महेश्वर उवाच

नामानिशृणु मे ब्रह्मन्मुख्यानिद्विजसत्तम । दुर्लभान्यल्पपुण्यानां कामदानिसदाभुवि

शोणाद्रीशोऽरुणाद्रीशो देवाधीशो जनप्रियः । प्रपन्नरक्षको धीरः शिवसेवकवर्धकः ॥

अक्षिपेयामृतेशानः स्त्रीपुम्भावप्रदायकः । भक्तिविज्ञप्तिसन्धाता दीनवन्दिविमोचकः ॥

मुखराङ्घ्रिपतिः श्रीमान्मृडो मृगमदेश्वरः । भक्तप्रेक्षणकृत्साक्षी भक्तदोषनिवर्तकः ॥

ज्ञानसम्बन्धनाथश्च श्रीहलाहलसुन्दकः । आहवैश्वर्यदाता च स्मर्तृसर्वाघनाशनः ॥

व्यत्यस्तनृत्यद्ध्वजधृक्सकान्तिर्नटनेश्वरः । सामप्रियः कलिध्वंसी वेदमूर्तिर्निरञ्जनः

जगन्नाथो महादेवस्त्रिनेत्रस्त्रिपुरान्तकः ।

भक्तापराधसोढा च योगीशो भोगनायकः ॥ ८ ॥

बालमूर्त्तिः क्षमारूपी धर्मरक्षो वृषध्वजः । हरो गिरीश्वरो भर्गश्चन्द्ररेखावतंसकः ॥

स्मरान्तकाऽन्धकरिपुः सिद्धराजो दिगम्बरः । आगमप्रियईशानोभस्मरुद्राक्षलाञ्छनः ॥

श्रीपतिः शङ्करः स्रष्टा सर्वविद्येश्वरोऽनघः । गङ्गाधरः क्रतुध्वंसो विमलो नागभूषणः

अरुणो बहुरूपश्च विरूपाक्षोऽक्षराकृतिः । अनादिरन्तरहितः शिवकामः स्वयम्प्रभः ॥

सच्चिदानन्दरूपश्च सर्वात्मा जीवधारकः । स्त्रीसङ्गवामसुभगो विधिर्विहितसुन्दरः ॥

ज्ञानप्रदो मुक्तिदश्च भक्तवाञ्छितदायकः । आश्चर्यवैभवः कामी निरवद्यो निधिप्रदः

शूली पशुपतिः शम्भुः स्वयम्भुर्गिरिशो मृडः ।

एतानि मम मुख्यानि नामान्यत्र महामुने ॥१५॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अन्यानि दिव्यनामानि पुराणोक्तानि संस्मर। प्रदक्षिणेनमांनित्यंविशेषात्त्वं समर्चय
प्रदक्षिणप्रियो यस्मादहं शोणाचलाकृतिः। इत्याज्ञप्तो महादेवमर्चयन्नरुणाचलम्॥
अविमुञ्चन्निहावासं कृतवानहमद्रिजे ! ॥१७॥

गौर्युवाच

भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्य्य मुनीश्वर !। प्रदक्षिणस्य माहात्म्यं ब्रूहि मे शोणभूभृतः॥
कस्मिन्काले कथं कार्यं कैर्वा पूर्वं प्रदक्षिणम्।
कृतं शोणाद्रिनाथस्य प्राप्तमिष्टं परं पदम्॥ १६॥

ब्रह्मोवाच

इति पृष्टो मुनिःप्राह गौतमः शैलकन्यकाम्। श्रूयतां देविमाहात्म्यमादिशन्मे महेश्वरः

महादेव उवाच

अहं हि शोणशैलात्मा प्रकाशो वसुधातले ॥२१॥
परितो मां सुराः सर्वे वर्तन्ते मुनिभिः सह ॥२२॥

यानि कानि च पापानि जन्मान्तरकृतानि च। तानि तानिविनश्यन्तिप्रदक्षिणपदेपदे
अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयायुतानि च। सिद्ध्यन्ति सर्वतीर्थानि प्रदक्षिणपदे पदे॥
अपि प्रहीणस्य समस्तलक्षणैः क्रियाविहीनस्य निकृष्टजन्मनः।
प्रदक्षिणीकृत्य शशाङ्कशेखरं प्रयास्यतः कस्य न सिद्धिरग्रतः ॥२५॥
समस्ततीर्थाभिगमेषु पुण्यं समस्तयज्ञागमधर्मजातम्।
अवाप्यते शोणमहीधरस्य प्रदक्षिणाप्रक्रमणेन सत्यम् ॥२६॥

पदेनैकेन भूलोकं द्वितीयेनान्तरिक्षकम्। तृतीयेन दिवं मर्त्यो जयत्यस्य प्रदक्षिणे॥
एकेन मानसं पापं द्वितीयेन तु वाचिकम्। कायिकन्तु तृतीयेन पदेन क्षीयते नृणाम्
पातकानि च सर्वाणि पदेनैकेन मार्जयेत्। द्वितीयेन तपःसर्वंप्राप्नोत्यस्यप्रदक्षिणात्
पर्णशाला महर्षीणांसिद्धानाञ्चसहस्रशः। सुराणाञ्चतथाऽऽवासाविद्यन्तेऽत्रसहस्रशः
अत्र सिद्धः पुनर्नित्यंवसाम्यग्रे सुरार्चितः। ममान्तरे गुहा दिव्याध्यातव्याभोगसंयुता
अग्निस्तम्भमयं रूपमरुणाद्रिरिति श्रुतम्। ध्यायल्लिङ्गं मम बृहन्मन्दंकुर्यात्प्रदक्षिणम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अष्टमूर्तिमयं लिङ्गमिदं यैस्तैजसं भृशम्।
ध्यात्वा प्रदक्षिणं कुर्वन्पातकानि विनिर्दहेत्॥ ४३॥
न पुनःसम्भवस्तस्य यःकरोतिप्रदक्षिणाम्। शोणाचलाकृतेर्नित्यंनित्यत्वंध्रुवमश्नुते॥
अस्य पादरजःस्पर्शात्पूयते सकला मही। पदमेकन्तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे॥
नमस्कुर्वन्प्रतिदिशंध्यायन्स्तौतिकृताञ्जलिः। असंस्पृष्टकरःकैश्चिन्मन्दंकुर्यात्प्रदक्षिणम्
आसन्नप्रसवा नारी यथा गच्छेदनाकुलम्। तथा प्रदक्षिणं कुर्यादश्रृण्वंश्च पदध्वनिम्
स्नातो विशुद्धवेषः सन्भस्मरुद्राक्षभूषितः। शिवस्मरणसंसृष्टो मन्दं दद्यात्पदं बुधः
मनूनां चरतामग्रे देवानाञ्च सहस्रशः। अदृश्यानाञ्च सिद्धानां नान्येषांवायुरूपिणाम्
संघट्टमतिसम्मर्दं मार्गरोधं विचिन्तयन्। अनुकूलेन भक्तः सञ्छनैर्दद्यात्पदं बुधः॥
अथवा शिवनामानि सङ्कीर्त्य वरगीतिभिः। शिवनृत्यञ्च रचयन्भक्तैःसार्द्धं परिक्रमेत्
माहात्म्यं मम वा श्रृण्वन्ननन्यमतिरादरात्। शनैः प्रदक्षिणं कुर्यादानन्दसनिर्भरः॥
दानैश्च विविधैःपुण्यैरुपकारस्तथार्थिनाम्। यथामति दयापूर्णआस्तिकःपरितोव्रजेत्
कृते त्वग्निमयं लिङ्गं त्रेतायां मणिपर्वतम्। द्वापरे चिन्तयेद्धैमं कलौ मरकताचलम्॥
अथवा स्फाटिकं रूपमरुणं तु स्वयंप्रभुम्। ध्यायन्विमुक्तः सकलैः पापैःशिवपुरंव्रजेत्
अवाङ्मनसगम्यत्वादप्रमेयतया स्वयम्।
अग्नित्वाच्च परं लिङ्गमनासाद्याचलाभिधम्॥ ४६॥
ध्यात्वा प्रदक्षिणं कर्तुरभिगम्योऽहमञ्जसा। तस्य पादरजो नृणमजरामरकारणम्
रूपमेकन्तु धत्ते यः शोणाद्रीशप्रदक्षिणे। वाहनानि सुरौघाणां प्रार्थयन्ते परस्परम्
कुर्वतां चरणं वोढुमरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्। छायाप्रदानं कुर्वन्ति कल्पकाद्याःसुरद्रुमाः
कुर्वतां भुवि मर्त्यानामरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्। देवगन्धर्वकाद्यानां सहस्रेण समावृताः
सेवन्ते ते गणाकीर्णा विमानशतकोटयः। मम प्रदक्षिणं भूमौ कुर्वतां पादपांसुभिः
पाविता महती वीथी दृष्टा शिवपदप्रदा। अङ्गप्रदक्षिणं कुर्वन्क्षणात्स्वर्गंतनुर्भवेत्॥
प्राप्तो वज्रशरीरत्वं न धृष्येत महीतले। व्योमयानोत्सुका देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः
अदृश्याः सञ्चरन्त्यत्र पश्यन्ते मम सन्निधिम्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विनयं मम भक्तिश्च प्रदक्षिणपरिक्रमे॥ ५४ ॥

दृष्ट्वा हर्षसमायुक्ता मर्त्यैभ्यो ददते वरम्। अत्र देवास्त्रयस्त्रिंशत्पुराकृत्वाप्रदक्षिणाम्।
प्रत्यहंमार्गमासीनाःप्रत्येकंकोटिताङ्गताः। आदित्याद्याग्रहाःसर्वेपुराकृत्वा प्रदक्षिणाम्
सम्पूर्णजगतीभागे सर्वे ग्रहपताङ्गताः। यः करोति नरो भूमौ सूर्यवारे प्रदक्षिणाम्॥
स सूर्यमण्डलं भित्त्वा मुक्तः शिवपुरं व्रजेत्। सोमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्
अजरामरतां प्राप्तो नाऽसौम्यो भवतिक्षितौ। भौमवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्

आनृण्यमखिलं प्राप्य सार्वभौमो भवेद्ध्रुवम्।
बुधवारे नरः कुर्वञ्छोणाद्रिप्रदक्षिणाम्॥ ६० ॥

सर्वज्ञतामनुप्राप्तः स वाचां पतितामियात्। गुरुवारे नरः कुर्वन्सर्वदेवनमस्कृतः॥
प्रदक्षिणेन शोणाद्रेः स तु लोकगुरुर्भवेत्। भृगुवारे नरः कुर्वन्नरुणाद्रिप्रदक्षिणाम्॥
सम्प्राप्य महतीं लक्ष्मींलभतेवैष्णवं पदम्। मन्दवारेनरःकृत्वाशोणाद्रीशप्रदक्षिणाम्
विमुक्तो ग्रहपीडाभिः स विश्वविजयी भवेत्। नक्षत्राणि च सर्वाणिपुरातद्दैवतैःसह
मम प्रदक्षिणां कर्तुः पुण्यानि सहसा व्रजेत्। तिथयः करणानीहयोगाश्चाममसंमताः

अभीष्टफलदा जाताः कुर्वतां मत्प्रदक्षिणाम्।
मुहूर्ता विविधा होराः सौम्याश्च सततोदयाः॥ ६६ ॥

मत्प्रदक्षिणकर्तॄणां जायन्तेसततंशुभाः। प्रच्छिनत्ति प्रकारोऽयं दकारो वाञ्छितप्रदः
क्षिकारात्क्षीयते कर्म णकारो मुक्तिदायकः।
दुर्बलाः कार्श्यसंयुक्ता आधिव्याधिविजृम्भिताः॥ ६८ ॥

मम प्रदक्षिणं कृत्वा मुच्यन्ते सर्वदुष्कृतैः। मम प्रदक्षिणं कर्तुर्भक्त्या पादेन सन्ततम्

क्षणेन साध्वां पश्यामि त्रैलोक्यस्य प्रदक्षिणाम्।
लोकेशाश्च दिगीशाश्च ये चाऽन्ये कारणेश्वराः॥ ७० ॥

मम प्रदक्षिणां कृत्वा स्थिरा राज्ये पुराऽभवन्। अहश्च गणसंयुक्तः सर्वदेवर्षिसंयुतः
उत्तरायणसंयोगे करोमि स्वप्रदक्षिणाम्। मद्रूपं तैजसं लिङ्गमरुणाद्रिरिति श्रुतम्॥
त्रैलोक्यस्यहितार्थायकरिष्यामिप्रदक्षिणाम्। आगता च परान्तेचगौरीतपइहाद्भुतम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कर्तुं प्रदक्षिणं कृत्वा मामेष्यत्यनघा पुनः। कार्तिके मासि नक्षत्रेकृत्तिकाख्येमहातपाः
मम प्रदक्षिणं गौरी प्रदोषे रचयिष्यति। नराणामल्पपुण्यानां दुर्लभं तत्प्रदक्षिणम्
ज्योतिर्लिङ्गस्य दृष्टस्य देवीप्रार्थनया तथा। मया समेतादेवीसाप्राप्ताऽपीतकुचाभिधा
आश्वास्यति सुरान्सर्वानुत्तरायणसङ्गमे। देवगन्धर्वयक्षाणां सिद्धानामपि रक्षसाम्
सर्वेषां देवयोनीनां भविता तत्र सङ्गमः। ये तदा मां समागत्य पूजयन्तितपोधिकाः
सर्वजन्मकृताघौघप्रायश्चित्तं व्रजन्ति ते। दुर्लभं तद्दिनं पुंसामुत्तरायणसङ्गमे॥
तदा मद्रूपमभ्यर्च्य कृतार्थाःसन्तुमानवाः। प्रदक्षिणं तु मे दिव्यं कुर्वन्तिच महीभुजः
तेषां पुरोगतःसाक्षादहंजेष्यामिविद्विषः। राजायस्य तु देशस्य योयोराजातपोधिकः
स कारयेद्विप्रमुख्यैःश्रोत्रियैर्मेप्रदक्षिणाम्। मण्डलंमण्डलार्द्धंवासङ्कल्पविधिपूर्वकम्
तस्य तस्य स्थिरंराज्यंशत्रूणाञ्च पराहतिम्। करिष्यामि मुनेनित्यमहमेवपुरःस्थितः
न वाहनेन कुर्वीत मम जातु प्रदक्षिणाम्। धर्मलुब्धमना जानञ्छिवाचारपरिप्लुतिम्
धर्मकेतुः पुरा राजा यमलोकादुपागतः। मम प्रदक्षिणां कर्त्तुं तुरगेणाऽभ्यरोचयत्॥
क्षणेन तुरगो जातो गणनाथः सुरर्चितः। प्रतिपेदे पदं शैवं विमुच्य धरणीपतिम्॥
वीक्ष्य त वाहनं भूयो गणनाथवपुर्द्धरम्। पादप्रदक्षिणांकृत्वा स्वयञ्च गणपोऽभवत्
तदाप्रभृति शक्राद्याःसुराविष्णुसमन्विताः। पादाभ्यामेव कुर्वन्तिममसर्वेप्रदक्षिणाम्

स्वर्गान्निपातितः कोऽपि सिद्धः काले तपःक्षयात्।
प्रदक्षिणां ततः कृत्वा पुनर्लब्धपदोऽभवत्॥ ८६॥

स्खलितं पादजं रक्तं मम कर्तुः प्रदक्षिणम्। मार्ज्यते तस्य देवेन्द्रमौलिमन्दारकेसरैः
प्रदक्षिणमहावीथी शिलाशकलघट्टितम्। पदं सन्धार्यते पुंसां श्रीपयोधरकुङ्कुमैः॥
मणिपर्वतशृङ्गेषु कल्पद्रुमवनान्तरे। सञ्चरन्ति सदा मर्त्या मम कृत्वा प्रदक्षिणम्॥

गौर्युवाच

उपचारप्रवृत्तानां फलं मे शंस सुव्रत। यैर्वै जनः कृतार्थः स्याद्यथाशक्ति कृतादरः

मुनिरुवाच

उपचारफलं देवि! शृणु वक्ष्याम्यहं तव। यन्मह्यं कृपया पूर्वमुक्तवान्परमेश्वरः॥६४

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लूतीतन्तुकजालानिसंसृज्यक्वचिदेवमे । जातिस्मरोमहीध्रेऽस्मिन्सोंऽशुकैर्मां व्यवेष्टयत्
गजः कश्चित्तृषाक्रान्तोविमुच्यच मधुक्वचित् । वनपल्लवमुत्कीर्यमुक्तोऽभूद्गणनायकः
कृमयो विलुठन्तो मे पार्श्वे दुरितवर्जिताः । सिद्धवेषाः पुनः सर्वे मम लोकंव्रजन्तिते
अव्युच्छिन्नप्रदीपार्चिः क्षणमप्यादधातियः । स्वयम्प्रकाशः स भवन्ममसारूप्यमश्नुते
हारीतः कोऽपिसंप्राप्तःशाखानीडोममान्तिके । खद्योतोदीपवन्नक्तंतावन्मुक्तिसमागतः

गावः प्रस्रवणैः सिक्ता वत्सस्मरणसम्भवैः ।
मत्पार्श्वे मुक्तिमापुस्ता मम लोकं समाश्रयन् ॥१००॥

काकः पक्षजवातेन वलिग्रहणलोलुपः । मार्जयन्मत्पुरोभागं मुक्तिं प्रापद्यत क्षणात् ॥
मूषको मद्गुहाभागं मणिसङ्घविकर्षणैः । प्रकाशयन्वितिमिरं मम रूपमपद्यत ॥१०२
छायावृक्षत्वमास्थातुं मुनयस्त्रिदशा अपि । प्रार्थयन्त्येव मत्पार्श्वे नपुनःसम्भवेच्छया
गोपुरं शिखरं शालां मण्डपं वापिकामपि । कुर्वतांमत्पुरोभागेसिध्यन्तीष्टार्थसम्पदः
सदा मर्त्यैरनासाद्यमग्निलिङ्गमिदं मम । अनासाद्याचलेशाख्यं पूज्यतां वसुधातले ॥

वीक्षणस्पर्शनध्यानैः स्वभूतं निखिलं जगत् ।
पोषयन्ती परा शक्तिः पूज्याऽपीतकुचाभिधा ॥ १०६ ॥

सर्वलोकैककजननीसम्प्राप्तानित्ययौवनम् । यौवनप्रार्थिभिःसेव्यासदाऽपीतकुचाभिधा
क्षणात्तस्य पुरोभागे वसतां प्राणिनामिह । परत्र वाऽत्र दुष्प्राप्यमिष्टवस्तु न विद्यते
अप्रमेयगुणाधारमपेक्षितवरप्रदम् । अशेषभोगनिलयं शोणाद्रीशं समर्चय ॥ १०९ ॥
लब्धकामा पुनः शम्भुमाश्रयिष्यसि सुव्रते । तपश्चरणमप्येतत्तव लोकहितावहम् ॥
न केवलं तव तपःस्ववाञ्छितफलप्रदम् । तपस्यतामृषीणाञ्च क्षेमायैव भविष्यति ॥
कारणान्तरमाशङ्क्य तपः कुर्वन्ति देवताः । रहस्यं देवतानान्तु फलेनैवाऽनुमीयते ॥
वयञ्च सहसम्वासास्तवव्रतनिरीक्षणात् । कृतार्थाः स्याम देवेशितपसा नः कृतार्थता
इति तस्य मुनेर्वाक्यमर्थगर्भं निशम्य सा । गौरी कौतुकसंयुक्ता प्रशशंस महामुनिम्
तपः किमन्यत्कर्तव्यं लब्धं तव तु दर्शनम् । अरुणाद्रिरयं दृष्टः श्रुतं माहात्म्यमस्य च
अहो भूमेस्तु वैचित्र्यं यतो दृष्टा दिवोऽधिका । यत्रैव तैजसं लिङ्गं देवतानां वरप्रदः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिवः प्रसादसिद्धो मे दर्शितं स्थानमात्मनः । अत्रैवशिवमाराध्यवशीकुर्यां जगद्गुरुम्
अविनाभूतमैक्यं मे देवेन भवतात्सदा । त्वया कृतेन साह्येन भवेयं शिवनायिका ॥

इति गौतमसन्निधौ तदानीं कृतसम्वित्तप आदरेण कर्तुम् ।
अभजद्रुचिराञ्च पर्णशालां मुनिना चानुमता तथेति भक्त्या ॥ ११९ ॥
सुकुमारतनुः सरोरुहाक्षी घनतुङ्गस्तनकल्पितोत्तरीया ।
जटिला हरिनीलरत्नकान्तिर्गिरिजा राजति देहवत्तपःश्रीः ॥ १२० ॥
नियमैर्बहुभिस्तपोविशेषैः क्रतुषु प्राप्तविचित्रयोगबन्धैः ।
निगमागमदृष्टधर्ममार्गं सकलं सा तु कृतार्थतामनैषीत् ॥ १२१ ॥
तपसा विविधेन तप्यमाना न कदाचित्परिखेदमाप तन्वी ।
हरिरत्नमयी च काऽपि वल्ली नितरां दीप्तिमती बभूव बाला ॥ १२२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धेऽरुणेश्वरप्रदक्षिणामाहात्म्यवर्णनं नाम
नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

———

दशमोऽध्यायः

देव्यास्तपश्चर्यायांमहिषासुरेणसहयुद्धवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथ देवा महीं हित्वामहिषासुरपीडिताः । नत्वा गौरींतपस्यन्तांजग्मुःशरणमाकुलाः
अथ तानभयंदेहिदेवीतिभयविह्वलान् । अमरान्वोक्ष्यप्रसादेवोक्तिकार्यमितिचाभ्यधात्
ततो विज्ञापयामासुर्दैत्येन्द्राद्भयमात्मनाम् । देव्यै बद्धाञ्जलिपुटा देवा इन्द्रपुरोगमाः

देवा ऊचुः

अप्सरोभिः परिवृतः सुखं क्रीडति नन्दने । ऐरावतमुखान्सर्वान्दिङ्नागान्निजमन्दिरे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आवासयन्विनोदार्थमङ्गनाभिः सहागमान्। उच्चैश्रवःपुरोगानामुपभोगंकरोत्यसौ
मन्दुरास्वस्य रम्यासु दृश्यन्ते लक्षकोटयः। हुताशवाहनं मेषं पुत्रारोहार्थमीप्सति॥
याम्यं महिषमानीय शकटे सोऽभ्यवाहयत्।
सिद्धीराकृष्य सकला गृहकर्मणि चाऽऽदिशत्॥७॥
अप्सरःसङ्घमखिलमात्मसेवार्थमानयत्। अन्यत्किमपि यद्वस्तु रत्नभूतं जगत्त्रये।
अनाहृतं पुनर्हर्तुं न विश्राम्यति कोपवान्। वयञ्च सेवकाभूत्वानित्यभीतिसमन्विताः
पूजयन्तश्च तस्याऽऽज्ञां नान्यांवीक्षामहेगतिम्। शरणागतसन्त्राणंतपःफलमुदाहृतम्
दुर्जयोऽयं वरो दैत्यः सर्वेषांबलिनामपि। सुराणामपि दैत्यानां शिवाल्लब्धवरोदयः
अस्य शृङ्गाहतः सिन्धुर्व्यावर्जितमिति ब्रुवन्। रत्नोपहारदानेननित्यंतत्प्रीतिमिच्छति
पर्वतांश्च समुत्क्षिप्य शृङ्गाग्रेण महोद्धतः। क्रीडति क्षोदिताशेषधातुधूलिविलेपनैः॥
न शक्यमतुलं तस्य बलमन्यदुरासदम्। स्वयमेव विजानीहि हत्वा ते निजतेजसा
शम्भुशक्तिः परा सेयंस्त्रीरूपेणाऽत्रदृश्यते। त्वयैवाऽयंनिहन्तव्यः शिवाल्लब्धवरोह्ययम्
न जानीमो वयं देवि! किञ्चिच्छम्भुविचेष्टितम्।
केवलं पालनीयाः स्म जगन्मात्रा सदा त्वया॥१६॥
इति तेषां भयार्तानामाकर्ण्य वचनंशुभम्। व्याजहार प्रसन्नात्मा देवी दत्त्वाऽभयंतदा
शरणागतसन्त्राणं तपसि स्थितया मया। कर्त्तव्यममराः कालात्क्षीणःशत्रुर्भविष्यति
उपायेन समाकृष्य हनिष्यामि महासुरम्। निरागसस्तु हननमद्य मे नहि युज्यते॥
धर्मगेधर्मभेत्तारः शलभत्वं व्रजन्ति हि। देवास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रणम्य गिरिकन्यकाम्
जग्मुर्यथागतं सर्वे निर्भया हृष्टचेतसः॥२१॥
गतेषु तेषु देवेषु गौरी कमललोचना। बभूव मोहिनी शक्तिः कान्तियुक्ता ततोदरी॥
सा देवी दिक्षु शैलेषु चतुर्ष्वरुणभूभृतः। रक्षार्थं स्थापितवती चतुरो वटुकान्वरान्
यदा कैलासशिखरादागता शैलकन्यका। अन्वगच्छन्सेवमानाश्चतस्रो मातरस्तदा
दुन्दुभिःसत्यवत्याख्यातथाचाऽनवमीपरा। सुन्दरीतिचतस्रस्तामन्वयुःपरिचारिकाः
विमुञ्चताऽतिथिं श्रान्तं क्षुत्पिपासासमन्वितम्।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अरुणाद्रिमिमं द्रष्टुं नान्यमित्यब्रवीच्च तान् ॥२६॥
सीमाशैलस्थितान्वीरांस्तानादिश्य बलाधिकान् ।
तपश्चचाराऽद्रिकन्या गौतमाश्रमसन्निधौ ॥२७॥

तस्यांतपन्त्यांतन्वङ्ग्यांनतापःकश्चिदप्यभूत् । ववर्षकालेजलदःसफलाश्चाभवन्द्रुमाः विरोधीनि च सत्त्वानि मुमुचुः पूर्वमत्सरम् । आश्रमःसर्वजन्तूनांशरण्योऽभूद्भयापहः योजनद्वयपर्यन्तं सीमाशैलेषु संस्थितैः । चतुर्भिर्वटुकैः शूरै रक्षितश्चाऽरुणाचलः ॥ नोदभूत्कश्चनत्रासो न च दृष्टोभयोदयः । न व्याधिपीडनंचासीत्तत्रनारिविजृम्भणम् कृतार्थामुनयः सर्वेप्रशंसन्तोनगात्मजाम् । शिवलोकपदंकेचित्प्रत्यशंसंस्तथाश्रमम् ॥ सा च गौरी तपोघोरंकुर्वतीचदिवानिशम् । न तृप्तिमाययौबालाशिवसन्तोषकारकम् महिषश्च महावीर्यो मृगयां कर्तुमुद्यतः । चचार काननं सर्वं विदूरे शोणभूभृतः ॥ दैत्यसैन्यसमायुक्तो मृगयूथान्यनेकशः । वनेषु निघ्नंस्तरसा विचचाराऽऽशुभक्षयन् ॥ धन्विभिर्बलिभिर्वीरैर्मृगाः केचिदनुद्रुताः । भयार्त्ताः परिधावन्तःप्राविशंस्तंतथाश्रमम् अनुव्रजन्तो दितिजा मृगांस्तान्हन्तुमुद्यताः । वारितावटुकैर्वीरैर्मायाताऽत्रेतिसत्वरैः ॥ किमत्रेति तदा पृष्टा वटुका दुष्टदानवैः । तपस्यति वरारोहा कन्याऽत्रेत्याहुरञ्जसा ॥ न केनचित्प्रवेष्टव्यं बलिना मुनिसेवितम् । तपःस्थानमिदं देव्याः शरणागतरक्षकम् इति तेषां वचः श्रुत्वा बलिनो दुष्टदानवाः । तथेतिविनिवृत्त्याशुकर्त्तव्यंसमचिन्तयन्

मायया पक्षिरूपास्ते प्रविश्याऽऽश्रममादरात् ।
आराममवृक्षशाखासु निषेदुःखादिहेक्षितुम् ॥ ४१ ॥

सा पुनर्ललितारण्ये सर्वर्तुकुसुमान्विते । तपस्यन्ती तदा दृष्टा मायादैत्यस्यसैनिकैः रूपलावण्यमेतस्यानिश्चयंतपसिस्थितम् । वीक्ष्य ते विस्मयोपेतागत्वातस्मैन्यवेदयन् सस्मरार्त्तावृद्धरूपःप्रविवेशाऽऽश्रमंतदा । पूजितोऽस्याःसखीभिश्चगतश्रान्तिरिवस्थितः वृद्धोऽपृच्छत्किमर्थन्तुतपोऽस्याइतितास्तथा । बालाकान्तप्रसादार्थंचिरमत्रतपस्यति परं स बलवान्कान्तो न कदापि प्रसीदति । कार्यं विवाहसमये मनोरथं यथोचितम् अपूर्वप्रभुणा तेन नवोपकरणं महत् । सद्योजातकुलालेन सद्यः सृष्टैर्विपाचितैः ॥४७

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भाजनैरपि साद्यस्कैर्न्यस्तैः पक्वैश्च शालिभिः ।
तादृशैः साधनैः सर्वैस्तादृशैर्द्रव्यसञ्चयैः ॥ ४८ ॥

अपूर्वदृष्टविभवैःकार्यस्यादुपकारणम् । सिद्धे तथोपकरणेऽस्याः सद्योऽस्तुस्वयम्वरः
इतितासांवचःश्रुत्वाविहसन्महिषोऽभ्यधात् । तपःफलमहंप्राप्तःसत्यमस्याइतिस्थितम्

मदीयां सकलां मूर्तिं शृणु बाले तपस्विनि ! ॥ ५० ॥

महिषोऽहं महावीरो दैत्येन्द्रः सुरवन्दितः । जगत्त्रयमिदं सर्वं मयैव परिगृह्यते ॥
अनन्यवीरसद्भावो मय्येव भुजशुम्भणा । कामरूपोऽस्म्यहं बाले सर्वभोगप्रदायकः ॥
भज मां तव भर्त्तारं प्राणिनां तपसः फलम् । सर्वंसम्पादयिष्यामिकल्पवृक्षैःसमाहृतैः
सृजामितपसा चाऽहं विश्वकर्माणमादितः कामधेनुसहस्राणिसृजामितपसाक्षणात्
नवभिर्निधिभिः प्राप्तैःपार्श्वस्थैर्नित्यदा मम । अपेक्षितार्थसंसिद्धिः सहसैवोपपाद्यते
इति तस्य वचः श्रुत्वा स्मृतदेवाभवत्क्रमात् । विसृज्यमौनंशनकैर्विहसन्तीतमब्रवीत्

अहं बलवतो भार्या भविष्यामि तपश्चिरम् ।
करोमि यद्यसि बलो बलं दर्शय मे निजम् ॥५७॥

विरच स्त्रीस्वभावंस्वंश्रुत्वातद्वाक्यमुत्थितम् । हतेकोऽयमितिक्रोधान्ननर्दमहिषासुरः
जिघृक्षन्तंसमायान्तंवीक्ष्य तं महिषासुरम् । अभूद्दुरासदादुर्गाकन्यासाज्वलनाकृतिः
महामायांसमालोक्य ज्वलन्तींपुरतःस्थिताम् । स्वयं स महिषाकारोववृधेमेरुसन्निभः
कुलभूधरशृङ्गाणि शृङ्गाभ्यां मुहुराक्षिपन् । आजुहाव निजां सेनामापूरितदिगन्तराम्
अथ ब्रह्ममुखा देवाः प्रणम्यविविधायुधैः । पूजयामासुरात्मीयैर्दुर्गां कालाग्निरूपिणीम्
पञ्चहेतीर्हरिः प्रादाद्दश चाऽपिसदाशिवः । ब्रह्मा चतस्रश्च तदा तस्यै मायातिरोहिताः
दिक्पालाश्च सुराश्चान्ये पर्वताश्चपयोधयः । स्वीयैराभरणैःशस्त्रैरधृष्यास्तामपूजयन्
माया सा बहुभिर्हस्तैर्ज्वलदायुधसञ्चयैः । आवद्धकवचा तूर्णं दुर्गाऽभूत्सिंहवाहना ॥
आपूरितदिशाभोगा तेजस्तत्सोढुमक्षमः । दुर्गाया घोरमालोक्य महिषस्तुपलायितः
अथ तेजो निजं घोरंप्रज्वलत्सोढुमक्षमम् । पलायमानमालोक्य महिषंसाव्यचिन्तयत्
उपायेन निहन्तव्यो दुष्टोऽयं महिषासुरः । मदपूर्वं निवृत्यन्ते मृगा मृगयुभिर्वने ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दूतोक्तिभिःसमाकृष्यमृद्वीभिर्मर्मवृत्तिभिः । कोपमस्यसमुद्भाव्यकरिष्येऽभिमुखंक्षणात्
अधर्मवृत्तियुक्तानां धर्मवाक्यपरिश्रवात् । कोपः समुद्भवेत्सद्यः स्वजीवक्षयकारणम्
अथवा धर्मबुद्धिस्सन् यदि शान्तो भविष्यति ।
तदा हितोपदेशेन धर्मलोपो न सम्भवेत् ॥ ७१ ॥
तपस्यद्भिःसदाकार्यःकोपत्यागःफलान्वितः । धर्महानिर्नसोढव्यातत्कोपोहितपःपरम्
इति सञ्चिन्त्य सा गौरी नाम्नासुरगुरुं मुनिम् । सङ्कल्प्यवानरमुखंप्राहिणोदसुरंप्रति
गच्छ त्वं मायया युक्तो महर्षे वानरानन । महिषं बोधयित्वा च वचनं शीघ्रमाव्रज
मैव त्वमरुणाद्रीशमुपपीडय दुर्मते । अत्र दुर्मनसां वीर्यमदृश्यं भवति क्षणात् ॥७५॥
न कलेरुपतापोऽत्र नाऽसुरैर्पापि पीडनम् । न साहसं च शुभदं शिवभक्तिमतामपि ॥
पूर्वजन्मकृतैः पुण्यैर्लब्धवीर्यमहोदयः । मा त्वं शोणाचलेशाग्नौ शलभत्वं भजाऽसुर!
शिवेन दत्ता विभवास्तव पूर्वतपोबलात् । दह्येरन्यत्र तरसा दाववह्नौ यथा द्रुमाः ॥
अत्र धर्मात्मनां वासः शिवभक्तिमतां सदा । परपीडाप्रसक्तानां भवेद्रोगशतावृतः ॥
ऐश्वर्यमतुलं प्राप्तो बलमन्यद्दुरासदम् । किमर्थं स्वल्पबुद्धिःसन्स्वदोषैर्नाशमेष्यसि
मया कन्या पुनर्दृष्टा विशेषादबलामता । अन्तर्गतोऽरुणाद्रीशएतस्मात्साविशिष्यते
अथवा युक्तिभेदैस्त्वं शास्त्रैर्वा.शिवसम्मतैः । अनिग्राह्यमनोवृत्तिरात्मसैन्यं समानय
येन लोकान्समस्तांस्त्वंबाधसेबलगर्वितः । तत्सैन्यं तव वृद्धंचक्षणाद्धक्ष्यामितेजसा
आनीय सकलं सैन्यमग्रे स्थापय सायुधम् ।
सद्यस्त्वात्मबलैः सृष्टैः संहरिष्यामि.तत्क्षणात् ॥ ८४॥
मच्छस्त्रपरिकृत्तस्य ससैन्यस्यतवाऽऽयुषः । मुक्तिरत्रैवभविताको जानातिशिवेहितम्
वार्यमाणोऽपि पूर्वेण कर्मणा प्रेरितो जनः । अवशः कर्म कुरुते भुङ्क्ते च सदृशंफलम्
त्वयाऽपि करुणावाक्यं वक्तव्यंकिलभूरिभिः । अकार्यविनिवृत्त्यर्थंनित्यधर्मानुपालने
इति गौर्या समादिष्टांवाचांकपिमुखोमुनिः । दूतःसन्सर्वमाचष्टमहिषस्याग्रतः स्थितः
सोऽपि सर्वं समाकर्ण्य क्रोधवेगसमाकुलः । तं भक्षयितुमारेभेसोऽपिमायाबलाद्ययौ
अथ सैन्यं निजं सर्वं समाहूयदुराशयः । सन्नद्धंसायुधंयोद्धुमादिशल्लोकभीषणम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

युगान्तसमयोद्वेलचतुरर्णवसन्निभम्। सैन्यानां सैन्यमतुलं शोणाद्रिं पर्यवेष्टयन्॥
अथ गौरीसमालोक्यदैत्यानांसैन्यमद्भुतम्। ससर्जतैजसाञ्छूरान्घोरान्भूतगणान्बहून्
एकपादाक्षिचरणा लम्बकर्णपयोधराः। पाणिपादशिरःकुक्षिवक्त्राः केचिद्विनिर्गताः
अहं ग्रसामि सकलमपर्याप्तमिदं मम। अहमेव हनिष्यामि दैत्यसैन्यमशेषतः॥ ९४॥

किं त्वयाऽत्र पुनः कार्यं वीक्ष्य त्वं तिष्ठ केवलम्।
अहमेवाऽत्र योत्स्यामीत्यभाषन्त परस्परम्॥ ९५॥

तेषां कथयतां शङ्खं गणानां योगिनीगणैः। अथमत्सा भगवती हन्तुं तद्दैत्यमण्डलम्
आलोक्यतांतथारूपामापतंस्तस्यसैनिकाःदर्शयन्तःस्ववीर्याणिस्वामिनोऽग्रे धृतायुधाः
ववृषुः शस्त्रवर्षाणिदैत्याःप्रतिदिगन्तरम्। बाणैःकार्मुकनिर्मुक्तैस्तानिसातुन्यवारयत्
रथानां वारणेन्द्राणां हयानां लक्षकोटिभिः। युयुधुर्भूतवेतालादेव्या सृष्टास्तुदुर्जयाः
मातरोविविधाकाराडाकिन्योयोगिनीगणाः। सृष्टाश्चतेजसाभूयःपिशाचाःप्रेतराक्षसाः
देव्या सृष्टेन सैन्येन दुर्जयेनमहासुराः। भक्षिताश्चूर्णिताभिन्नादारितानिहताक्षणात्

देवी च सायुधा दृष्टा ज्वलन्ती निहतासुरैः।
नृत्यद्भूतगणैर्भुक्तै रक्तैर्मांसैश्च तोषितैः॥ १०२॥

यदा कैलासशिखरात्प्राप्ताकर्तुं तपोभुवम्। तदा समागताः काश्चिन्मातृकादेहगुप्तये
दुन्दुभिःसत्यवत्याख्यातथाचान्तवतीपरा। सुन्दरीतिचतस्रस्ताअन्वयुःपरिचारिकाः
देव्या सृष्टा च चामुण्डा दंष्ट्रावलयभीषण। दैत्यकृत्तिवसामांसरक्ततृप्ताचचार सा॥

असुरं कञ्चिदाक्रम्य नटनं सा चकार ह॥ १०६॥
अथ तां समवेक्ष्य दुर्मदो हि ज्वलयामास च कोपवह्निना सः।
अतितीव्रविवृत्तभीष्मनेत्रश्रुति-शृङ्गाग्रविभिन्न-मेघजालः॥ १०७॥
ज्वलदग्निशिखाभदीर्घजिह्वा-परिलीढोन्नतशैलशृङ्गभागः।
अवनिं दलयन्खुराभिघातैरसकृत्पांसुभिरास्वनन्दिगन्तान्॥ १०८॥
अतिघर्घरदीर्घघोरनादस्फुटदण्डभ्रममोहितामरो यः।
धृतवालधिदण्डताड्यमानप्रतिशीर्णामितशस्त्रवर्षसङ्घः॥ १०९॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मृतये व्यगमद्बलित्रयाढ्यां मृगराजस्थितिभासुरां भवानीम् ॥११०॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्यास्तपश्चर्यायांमहिषासुरेण सह युद्धवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥

———

एकादशोऽध्यायः

महिषासुरवधोत्तरंदेवीहस्तेमहिषासुरशिरःसँल्लग्नतावर्णनमरुणाचलमाहात्म्यञ्च

ब्रह्मोवाच

सतुसिंहस्थितां गौरीं ज्वलन्तीं विविधायुधाम्। शैलवर्षेणमहताकुपितः समपूरयत्
शरवर्षेण महता तन्निवार्य विदूरतः। बिभेद निशितैः शस्त्रैरशेषं तस्य विग्रहम् ॥२॥
भिद्यमानोऽपि दैत्येन्द्रः शैलसारप्रदुर्धरः। विषादं नागमत्किञ्चिद्ववृधे युद्धदुर्म्मदः
भिद्यमानः स खड्गेन चक्रैरसिभिरृष्टिभिः। शूलेन चाऽऽयुधैश्चान्यैरन्तर्धानमगाहत
ततः सिंहाकृतिर्भीमः प्रचण्डनिनदाननः। तीक्ष्णदंष्ट्रः शितनखः परिबभ्राम केसरी ॥
देवीसिंहश्चपेटेनताडयामास पाणिना। दैत्यसिंहस्य च नखैस्तस्य वक्षो व्यदारयत्
अथ व्याघ्रतया प्राप्तः स्फुटव्यात्ताननोमहान्। तंहन्तुं च बलाद्देवी वेगेनकरमक्षिपत्
दीर्घाभिन्नलिरेखाभिः पूर्णःपिङ्गलविग्रहः। यानावलिभिराकीर्णःस्वर्णाद्रिरिवसञ्चरन्
मृगैरिव परित्रातुं मुच्यमानोऽग्रतो बली।
ज्वलन्तमिव रोषाग्निं जिह्वाहेतिभिरावहन् ॥६॥
आगच्छन्तं रयाद्देवी भल्लेन शशिवर्चसा। प्रतिविव्याध तं व्याघ्रं पुरत्रयमिवेश्वरः ॥
स बाणस्तन्मुखेभग्नस्तद्रक्तेन समुक्षितः। जगाहे गगनं भित्त्वादेहमस्यविनिर्गतः ॥११॥
स दैत्यो वारणो भूत्वा देवीमाश्वभ्युपागमत्।
बलिभिः पशुभिर्भिन्नैस्तस्याः प्रीतिमिवाऽवहन् ॥१२॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तं गजेन्द्रं समायान्तं मदक्लिन्नमहीतलम्। देवीसिंहस्तदा दृष्ट्वा ननर्द च जघान च
अथ खड्गधरो वीरश्चर्मपाणिःसमुद्गतः वक्त्रं दधानो वभ्राम दंष्ट्राभ्रुकुटिभीषणम्॥
देवी च विलसत्खड्गचक्रचक्रलसत्करा। युयोध तेन वीरेण भग्नशीर्षाभ्यपद्यत॥
भूयः स माहिषं रूपमास्थायासुरमायया। देव्या योद्धुं प्रववृते यथापूर्वमनाकुलम्॥
अथदेवैर्मुनीन्द्रैश्चचोदितो गौतमोमुनिः। प्रबोधयितुमारेभे स्तुतिभिर्जगदम्बिकाम्॥
त्वयि सर्वस्य जगतः प्राणशक्तिः परा मता। ओजःशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्बलशक्तिश्चगम्यते
किमेतदद्य मोहाय युद्धमारभ्यते त्वया। उपसंह्रियतामेष दैत्यो भुवनगुप्तये॥ १९॥
भिन्नानामस्य देहानामुपसंहरणात्तव। वलयश्चोपदिश्यन्ते निगमोक्ता वरप्रदाः॥

अन्यथा तृणकल्पस्य शत्रोरस्य निवर्हणे।
कालाग्निवर्चसो देवि! किमर्थं सम्भ्रमस्त्वयान्॥ २१॥

स्वशक्तिमवसंस्तस्य समाकर्षयतां रिपोः। प्राणशक्तिं त्रिशूलेन गुणत्रयवपुर्धृता॥
इति स्म बोधिता तेन पुरा भगवती तदा। महिषासुरमाक्रम्यत्रिशूलेनाऽभ्यधारयत्
अनेकगिरिसङ्काशं देव्या विग्रहमात्मना। अशक्तस्तं धारयितुं ससाद महिषासुरः॥
निष्पिष्टो विलुठन्क्रोशन्नाक्रान्तश्चपरिस्फुरन्। निर्गन्तुमुद्गतशिरानशशाकासुराधिपः
त्रिशूलमुखभिन्नाङ्गरक्तधारासमुद्धतः। समुद्र इव सञ्जातः सन्ध्यारुणकलेवरः॥ २६
अथ खड्गेन तीक्ष्णेन कर्तयित्वाचतच्छिरः। ननर्त्त तस्य शिरसितिष्ठन्तीमहिषार्दिनी
दुर्गां सिद्धाश्च गन्धर्वाः प्रशशंसुर्महर्षयः। पुष्पवृष्टिश्च महती देवैर्मुक्ता समन्ततः॥

प्रणतः प्राञ्जलिर्देवीं तुष्टाव विबुधाधिपः।

इन्द्र उवाच

नमस्ते जगतां मात्रे भूतानां बीजसम्विदे!॥ २९॥

भक्तिःश्रद्धाचभजतांशक्तिश्चासित्वमम्बिके। कारणंपरमाकीर्तिःशान्तिर्दान्तिःकलाक्षमा
एकैव विश्वरूपा त्वं नामभेदैर्निगद्यसे। तेषुतेषुपदेष्वस्मांस्तपोऽनुगुणसिद्धिषु॥
नियुज्य शत्रुं निर्भिद्य शिवा ज्ञेयाप्रकाशसे। हतोऽयंमहिषोदुष्टो विनिकृत्तश्चशाम्भवि
छिन्नमेतस्यतु शिरः सजीवमिव लक्ष्यते। रक्तनेत्रं तीक्ष्णशृङ्गं ज्वलज्जिह्वं चलं शिरः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आक्रम्य तव तिष्ठन्त्या रूपमेव सदाऽस्तु नः। चक्रशृङ्गधनुर्बाणखड्गचर्मवराभयैः ॥
शूलघण्टाङ्कुशकशाकपालकुलिशादिभिः। अशेषदेवतामूर्तिरशेषैर्देवतायुधैः ॥ ३५ ॥
आपूरिता त्वमेवाऽम्बसर्वशत्रून्निहंसि नः। आयुधानां सहस्राणितन्मयास्तेविभूतयः
त्वज्जितारातयः सर्वे विविधायुधवाहनाः। रथनागहयैर्युक्ताः ससैन्या अपि भूभृतः
क्षणेन दग्धवीर्याः स्युस्त्वत्प्रसादविवर्जिताः।
अपदोऽप्यल्पवीर्योऽपि त्वत्पादाम्बुजसेवकः ॥ ३८ ॥
त्रिलोकनाथतां प्राप्तः प्रथते कीर्तिमण्डितः। तद्रूपमिदमत्युग्रं ध्यायतामर्चतां सदा ॥
न शत्रुभ्यो भयं किञ्चिद्भवेद्विजयशालिनाम्। ईदृशं सर्वलोकेषु रूपं ते देववन्दितम् ॥
पूज्यतामिष्टसिद्ध्यर्थं देवैर्भृत्यैश्च सर्वदा। मातरश्च त्वया सृष्टाःसर्वाभीष्टफलप्रदाः
सगणाः प्रतिपूज्यन्तां सर्वस्थानेषु सर्वदा। अयं च निहतोदैत्यस्त्वत्पादकृतलाञ्छनः
तव भक्तैः सदा पूज्यस्त्वत्प्रसादात्त्वदग्रतः। इत्थं सुरेन्द्रप्रणुता सर्वर्षिसुसेविता ॥
तथेति वरदा देवी ससर्ज च दिवं प्रति। स्वयमप्यात्मनस्तत्र तद्रूपं विविधायुधम्
संस्थाप्य मातृभिः सार्धं स्थानरक्षणमातनोत्। सङ्गृह्यविमलंरूपंसखीजनसमावृता
महिषस्य शिरोऽपश्यद्विकृतं खड्गधारया। कथयन्तीपुनस्तस्यचित्रंलोकविभूषणम्
सखीभिःसहसाबालाकण्ठंतस्यव्यलोकयत् अपश्यच्चतदालिङ्गंकर्त्तुं तस्य च पूजनम्
आदत्त सहसा गौरी लिङ्गं तस्यगलेस्थितम्। आलोकयच्चसुचिरंरक्तधारापरिप्लुतम्
आसज्जत पुनर्लिङ्गमस्याः पाणितलं गतम्।
विमोचयितुमुद्युक्ता नाशक्नोल्लग्नमञ्जसा ॥ ४६ ॥
अचिन्तच्च सा देवी किमेतदितिविस्मयात्। विषादेनच संयुक्तामहर्षीणांपुरःस्थिता
आहतःशिवभक्तोऽयमितिशोकंसमाविशत्। अगर्हतभृशंमौढ्यमात्मनःस्त्रीस्वभावजम्
अविचारसमारब्धं शिवभक्तनिवर्हणम्। उपतापपपरीताङ्गी गौतमं मुनिसत्तमम् ॥
उपगम्याऽब्रवीद्बाला साहसं कृतमात्मना। भगवन्सर्वधर्मज्ञ गौतमार्यमुनीश्वर! ॥
मान्यया धर्मरूपेण कोऽप्यधर्मः प्रकल्पितः। देवानां रक्षणं कर्तुमभयं दातुमुद्यता ॥
अज्ञानान्महिषं दैत्यं शिवभक्तिमपर्दयम्। रजसाक्रान्तबुद्धीनां न भवेद्धर्मसंग्रहः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गुरुप्रसादसुलभः स्फुरद्विघ्नशताकुलः । सुदुर्धर्षा निराचारदुर्दमाः शिवसंश्रयाः ॥

विशेषतो लिङ्गधराः शिवस्तान्बहु मन्यते ।

पुरा पुरत्रयावासा दैतेया लिङ्गधारकाः ॥५७॥

अजिताः शम्भुनापूर्वमुक्तलिङ्गानिषूदिताः । अस्यकण्ठस्थितंलिङ्गं मम पाणिं नमुञ्चति कथंपापंनिरस्यामिशिवभक्तवधाश्रितम् । अस्यकण्ठस्थितं लिङ्गंधारयन्तीतपोन्विता तीर्थेयात्रांकरिष्यामियावच्छम्भुःप्रसीदति । पुनः कैलासमुख्येषु शम्भुस्थानेषु भूरिषु तीर्थेषुरचितस्नाना लप्स्ये पापविशोधनम् । इति तस्याः परिश्रान्ति दुर्धर्मपरिशङ्कया आकर्ण्यशिवधर्मज्ञो भयार्त्तां तामवोचत । माभैषीर्गिरिजेमोहाच्छिवभक्तोहतस्त्विति धर्मसूक्ष्मार्थवेत्तारो दुर्लभाः गिरिकन्यके । सदा शिवस्य वदनैः सद्योजातादिसंश्रितैः आगमाःपञ्चभिःप्रोक्ताअष्टाविंशतिकोटयः । निर्णयाःशिवभक्तानांशिवमार्गस्यशोभनाः तेषुतेषु मुनीन्द्रैश्च नत्वैव प्रतिपद्यते । कालो मुखं च कङ्कालं शैवं पाशुपतं तथा ॥

महाव्रतं पञ्च चैताः शिवमार्गप्रवृत्तयः ।

भेदाश्चबहवस्तेषामन्योन्यस्य शिवे रताः ॥ ६६ ॥

साध्य एको हि बलवान्सर्वैस्तैरनिशं शिवः । सर्व एवसदापूज्याःस्वधर्मपरिनिष्ठितैः अमत्सरैः शिवे भक्तः शिवाज्ञापरिपालकैः । वेदैश्च बहुभिर्यज्ञैर्भक्त्या च परयाशिवः आराध्यते महादेवः सर्वदा सर्वदायकः । जीवहिंसा न कर्त्तव्या विशेषण तपस्विभिः शिवधर्मस्य भेत्तारो निहन्तव्यास्तथाऽञ्जसा । न वेषजुषिवीक्षेतन लिङ्गंनैव सम्भवम् शिवधर्मस्य भेत्तारं हन्यादेवाऽविचारयन् । बहुभिः स्फूर्तयाबुद्ध्याधर्मविद्भिर्निरूपिते शिवधर्मस्य विलये सद्यः शक्तिः प्रवर्तते । अस्य कर्म पुनर्दिष्टं लिङ्गमैश्वर्यचर्चितम् न जेतुं शक्यते देवि तेनाऽसौ सर्वदैवतैः । यदयं निहतो देवि त्वयाशङ्करमान्यया ॥

आक्रान्तः शापदोषेण महर्षीणां शिवाश्रयात् ।

अथ ते कुपितास्तस्य वैषम्यादवमानतः ॥ ७४ ॥

शेपुर्महिषवद्दुष्टो महिषोऽयं भवत्विति । ततस्तद्वचनात्सद्यो महिषोऽभूत्क्षणात्तथा प्रणम्य तोषयामास ययाचे शापमोचनम् । दत्वा प्रकामरूपत्वं ददुरस्मै प्रसादिताः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महिषत्वेऽपि संहारंस्वयं देव्या शिवाज्ञया । विषादो न च कर्त्तव्योऽङ्गदर्शनतस्त्वया सिद्धानां शिवरूपाणामवज्ञा कं न बाधते । महिषत्वे समुत्पन्ने दोषेण समुपस्थिते सिद्धप्रसादाल्लब्धोऽयंशापनाशस्त्वयाकृतः । सर्वलोकाश्चसन्त्रातादुष्टोऽयंपरिरक्षितः शापदोषसमुत्पन्ने महिषत्वे विमोचिते । त्वया च गिरिशप्रीत्यै तपः कुर्वाणयाऽद्रिजे द्रष्टव्यं तैजसं लिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम् । पूर्वजन्मनिभक्तोऽयमरुणाद्रिपतेः स्फुटम् ॥ महिषत्वे मदाक्रान्तः परं लिङ्गेन सङ्गतः । भक्त्या लिङ्गधरं हन्तुं कः समर्थो जगत्त्रये दृष्टाः पुरत्रये पूर्वं रुद्रेण पूजितास्त्रयः । त्वत्खड्गपरिकृत्तेन कण्ठेनाऽस्य वरानने ॥८३

दीक्षादिरहितं लिङ्गं दत्तं हन्तीति चोदितम् ।
कृतं हि महिषेणाऽपि भक्तितो लिङ्गधारणम् ॥८४॥

कदाचित्क्षपणोक्तानांविभाषात्प्रत्ययंगतः । पूर्वजन्मतपोयोगात्स्मरणोलिङ्गधारणात् त्वत्पादपद्मसंस्पर्शादयं मुक्तो न संशयः । मदुक्तनिष्कृतीनान्तु पातकानाञ्च नाशनम् दर्शनं शैलवर्यस्यप्रायश्चित्तं परंमतम् । संस्थाप्य विविधाञ्छैवाञ्छिवसिद्धान्तवेदिनः आवाह्य सर्वतीर्थानि सर्वदोषनिवृत्तये । सरः किमपि सम्पाद्य स्नात्वा तत्र वरानने अघमर्षणसंयुक्ता सलिङ्गा स्नानमाचर । त्रिसन्ध्यं चैत्र मासान्ते देवयागमहोत्सवे ॥

आराधयोपचारैस्त्वमरुणाद्रिमयं शिवम् ॥६०॥

एवं तस्य मुनेर्निशम्य वचनं शैवार्थसम्भावितं-
प्रीता देवनमस्कृता गिरिसुता देवी जगद्रक्षिका ।
शैवं धर्ममिमं विधातुमुचितं शोणाचलस्याऽग्रत-
स्तीर्थागाहनबुद्धिमाशुविदधे कर्तुं त्वघक्षालनम् ॥६१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे महिषासुरवधोत्तरंदेवीपाणौ महिषासुर-शिरःसँलग्नतावृत्तान्तवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वादशोऽध्यायः

सनवतीर्थप्रतिष्ठापनं देव्याशिवसमागमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

इति सम्भाषमाणे तु महर्षौ मुनिसेविते। विजहौ गिरिजा शङ्कांशिवभक्तवधाश्रिताम्
अथान्तरिक्षादुदभूद्वाणी कर्ममनोहरा। माऽगमः शैलकन्ये त्वं पापनिष्कृतिकारणात्
गङ्गा च यमुना सिन्धुर्गोदाऽपि च सरस्वती।
नर्मदा सा च कावेरी शोणः शोणनदी च सा ॥३॥
अत्रैव नवतीर्थानि सम्भवन्तु शिलातले। त्वत्खड्गदारिते देवि कुरु तत्राऽघमर्षणम्
अस्मिन्नाश्वियुजेमासिज्येष्ठानक्षत्रआगते। निमज्ज्यखड्गतीर्थेत्वंसलिङ्गामासमावस
निवर्त्य सावनं मासमत्र दिक्पालसम्मितम्।
ततः पाणिस्थितं लिङ्गं लब्ध्वा पापविशोधनम् ॥६॥
प्रतिष्ठापय तीर्थाग्रे लोकानुग्रहकारणात्। उत्तीर्यतीर्थवर्येऽस्मिन्स्नात्वालिङ्गेऽर्चितेशिवे
तापत्रयोपशान्तिश्च त्रैलोक्यस्य न संशयः। सर्वपापहरं लिङ्गं स्थावरं तीर्थसन्निधौ
स्थापय स्थिरया भक्त्या सदालोकहिताय च। नक्षत्रे वैश्वदैवत्येदेवक्याःसङ्गमाचर ॥
महोत्सवसमायुक्तं यावद्दशदिनावधि। कृत्वा चाऽवभृथं पुण्यनक्षत्रे वह्निदैवते ॥१०॥
सायमभ्यर्च्य विधिवच्छोणाचलवपुर्मम। ततस्ते दर्शयिष्यामि तैजसं रूपमात्मनः ॥
एतत्कृतन्ते लोकानां रक्षायै सम्भविष्यति। इति तद्वचनं श्रुत्वा महर्षिवचनं च सा
उभयं कर्तुमारेभे तपसा शैलकन्यका। खड्गेन दारयामास शिलातलमनाकुला ॥
उदजृम्भत तीर्थानां नवकंतत्रतत्क्षणात्। तस्य कण्ठस्थितंलिंगंध्यायन्तीपर्वतात्मजा
तीर्थे ममज्ज तस्मिन्सा मुनीनामभ्यनुज्ञया। तीर्थानां नवकं यत्र सञ्जातंस्फटिकप्रभम्
अन्तर्वसतितः कान्त्या मेचकी कृतमञ्जसा। वसन्त्यां शैलकन्यायांतीर्थेत्रिशद्दिनंत्वथ
शम्भोर्विरहसन्तप्तं मनश्चञ्चलतां ययौ। तत्र श्रिया सरोजानि चक्षुषोत्पलकाननम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मन्दस्मितेन कुमुदं ससर्ज सलिलस्य सा। देव्यास्तेनोद्वासेन लोकास्तु निरुपद्रवाः
कृतार्थास्सहसा जातास्तत्तत्कालफलान्विताः ।
मासान्ते सा समुत्तीर्य कृत्वा देव्युत्सवं तथा ॥१६॥
कार्तिके मासि नक्षत्रे कृत्तिकाख्ये निशोदये । पूजयित्वा तपः सिद्धैरुपचारैर्वहूदयैः
अरुणाद्रिमयं लिङ्गं तुष्टाव जगदम्बिका । नमस्ते विश्वरूपाय शोणाचलवपुर्भृते॥२१॥
तेजोमयाद्रिलिङ्गाय सर्वपातकनाशिने । ब्रह्मणा विष्णुना च त्वं दुष्परिच्छेद्यवैभवः ॥
अग्निरूपोऽपि सञ्छान्तो लोकानुग्रहक्लृप्तये ।
शक्त्या च तत्त्वसङ्घातकरः कालानलाकृतिः ॥ २३॥
अद्रिश्रेष्ठारुणाद्रीश रूपलावण्यवारिधे। विचित्ररूपमेतत्ते वेदवेद्यं सुरार्चितम् ॥२४॥
तेजसां देव सर्वेषां बीजभूतं निगद्यसे । दिव्यं हि परमं तेजस्तव देव महेश्वर ॥२५॥
यत्पुरा ब्रह्मणा दृष्टं विष्णुनाच विचिन्वता । अद्य पूताऽस्मि देवेशतवसन्दर्शनादहम्
तेजो दर्शय मे दिव्यं सर्वदोषहरं परम् । प्रार्थयन्त्यां तदा देव्यामरुणाद्रिमयःशिवः
आविर्बभूव तेजोभिरापूर्य भुवनान्तरम् । कोटिसूर्योदयप्रख्यं तुल्यं पूर्णेन्दुकोटिभिः
कालाग्निकोटिसङ्काशं तेजः परमदृश्यत । प्रणम्य परया भक्त्या मुनिभिःसार्धमम्बिका
विस्मयाक्रान्तहृदया ननन्द नलिनेक्षणा । अथ तेजोनिधेस्तस्मादरुणाद्रिः समुत्थितः
हिरण्मयोऽब्रवीद्वाचंपुरुषः कालकन्धरः । प्रसन्नोऽस्मितपोभिस्तेस्थानेषुममकल्पितैः
तेजोमयमिदं रूपमीक्षितं च त्वयाऽधुना । कारणैर्वहुभिर्लोकान्रक्षेथास्त्वं जगन्मयि
तपांसि कुरुषे भूमौ किमन्यत्प्रार्थितंतव । मल्लोचनत्विषातेऽद्यतमोराशिःसमुत्थितः
अशेषोहि प्रशान्तोऽभूत्तेजसोऽस्यनिरीक्षणात् । अयं तु महिषोदुष्टोमद्भक्तिलिङ्गपूजकः
जग्राह सहसा ह्येतत्तस्य लिङ्गं गले स्थितम् ।
अनेन भक्षितं तच्च नास्तिकस्योपदेशतः ॥३५॥
अकरोन्मय्यविश्वासं लिङ्गरूपे गलेस्थिते । क्रमेण सोऽपिसम्प्राप्तोमुनिजन्ममनोहरम्
मामेवाभ्यर्चयन्ध्यायन्गणनाथत्वमावसन् । पूर्वजन्मनि भक्तोऽयंमहिषोऽपित्वयाहतः
चिरंमल्लिगधृग्यस्मात्सिद्धिरस्याऽपिदेव्यतः ।शिवलिङ्गेष्वविश्वासःशिवभक्तावमाननम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

न कर्त्तव्यं सदा भक्तैस्तस्माद्वै मुक्तिकाङ्क्षिभिः ।
दीक्षया रहितं लिङ्गं येन सन्धार्य्यते वलात् ॥३६॥

न तादृशं फलं दत्ते वज्रवत्तं निहन्ति च। न दोषस्तत्रकिञ्चित्तेशोणाचलनिरीक्षणात् सफला नयनावाप्तिः सर्वदोषविनाशनात्। त्वत्पुत्रस्तन्यदानेन धात्र्योपकृतमात्मजे त्वामपीतकुचां चक्रे वत्सलांभक्तरक्षिणीम्। नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽत्रतवसन्निधिलोभतः प्रायश्चित्ताभिधानेन भवाऽपीतकुचाभिधा। पूजाशेषं समाधाय भक्तानुग्रहहेतवे॥४३॥ भज मां करुणामूर्तिरपीतकुचनायिका। इति देवस्य वचनमाकर्ण्याऽत्यन्तशीतलम् प्रणम्य प्रार्थितवती प्रोवाच च तमम्बिका। देवदेवप्रसादेन त्वयाऽनुग्रहशालिना ॥ एतत्ते दर्शितं तेजो दृष्टं देवैश्च मानवैः। प्रत्यक्षं कृत्तिकामासि मद्व्रतान्तमहोत्सवे॥ नक्षत्रे कृत्तिकाख्येऽस्मिंस्तेजस्ते दृश्यतां परम्। तद्वीक्षितमिदं तेजःपरमं प्रतिवत्सरम् दृष्ट्वा समस्तैर्दुरितैर्मुच्यन्तां सर्वजन्तवः। तथेति देवदेवेन प्रोचेऽथाऽन्तर्दधे गिरौ

प्रदक्षिणं चकारैनं सखीभिः सा ततोऽम्बिका।
घनश्यामलया कान्त्या परितो जृम्भमाणया ॥४६॥

अरुणाद्रिमयं लिङ्गं चक्रे मरकतप्रभम्। मन्दं चरन्ती जाताभिः प्रभाभिः पादपद्मयोः तस्तार परितो भूमिं पद्मपत्रैः सपल्लवैः। प्रफुल्लकनकाम्भोजनीलोत्पलदलोत्करैः ॥ अर्चयन्तीव शोणाद्रिमभितोदृष्टिकान्तिभिः। इन्द्रादिलोकपालानामङ्गनाभिर्निषेविता प्रसादिता मातृगणैर्गन्धदानविभूषणैः। छत्रचामरभृङ्गारतालवृन्तफलाचिकाः ॥५३॥ वहन्तीभिः सुरस्त्रीभिर्वृता मुनिवधूयुता। प्रदक्षिणं चकारैनमरुणाद्रिं स्वयम्प्रभम् ॥

काङ्क्षन्ती शिवसायुज्यं विवाहाग्निमिवाऽद्रिजा।
तस्यां प्रदक्षिणं भक्त्या कुर्वाणायां पदे पदे ॥५५॥

प्रेषिता शम्भुना देवा परिवव्रुः सुरेश्वराः। सरस्वतीसमं धात्राविष्णुनाच समं रमा सर्वदिक्पालकान्ताभिः समेता शैलबालिका। निरुन्धतीव देवेन्द्रं सलिलैर्वरदानतः अद्रिनाथस्वरूपस्य शीतत्वमिव कुर्वती। तपस्ययाऽविनाभावाद्देवस्येव कृतस्मृतिः दुष्करस्योदवासस्य बोधयन्तीव साधुताम्। ऋषीणांदेवमानानामुपदेष्टुमिव क्रमात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

क्रीडामिवपुराभ्यस्तांतपसाऽपिच सङ्गता । आत्मानंविरहोत्तप्तामात्मस्थंतादृशंशिवम्
सञ्चिन्त्य चोभयोःकर्तुंशीतलत्वंजलेस्थिता । तीर्थानामिवसर्वेषामुद्भूतानांशिलातले
आधिक्यमथ लोकस्य वक्तुकामा स्वयं स्थिता ।
दुरितघ्नं च पञ्चाग्निमर्थावासं सुदुष्करम् ॥ ६२ ॥
अधिगम्य तपस्तस्यशान्तिकर्तुमिवस्थिता । महिषासुरकण्ठोत्थरक्तधारापरिप्लुतम्
क्षालयन्तीव लिङ्गं तदमलैस्तीर्थवारिभिः । अरुणाख्यं पुरं रम्यं निर्मितं विश्वकर्मणा
अपीतकुचनाथेशशोणाद्रीश्वरतुष्टये । शृङ्गेषु यस्य सौधेषु वसन्त्यो वारयोषितः ॥
अधःकृताभ्रतडितो जिगीषन्तीव चामरीः । यत्तुङ्गसौधशृङ्गाग्रे गायन्तीर्वारयोषितः ॥
सिद्धचारणगन्धर्वविद्याधरविराजितम् । अष्टापदरथाक्रान्तमष्टवीथिविराजितम् ॥६७॥
अष्टापदयथाकारमष्टदिक्पालपूजितम् । अष्टसिद्धियुतैः सिद्धैरष्टमूर्तिपदाश्रयैः ॥६८॥
अष्टाङ्गभक्तियुक्तैस्तैर्युक्तमष्टाङ्गबुद्धिभिः । चातुर्वर्ण्यगुणोपेतमुपवर्णपरिष्कृतम् ॥६९
लसत्सुवर्णदुर्वर्णशालामालासमास्थितम् । शङ्खदुन्दुभिनिस्साणमृदङ्गमुरजादिभिः ॥
वीणावेणुमुखैस्तालैः सालापैरुपरञ्जितम् ।
ब्रह्मघोषनिनादेन महर्षीणां शिवात्मनाम् ॥ ७१ ॥
सेवितव्यं दिने दिव्यसमदर्शवृषध्वजम् । नवरत्नप्रभाजालैर्नवग्रहसमोदयैः ॥ ७२ ॥
निशादिवसयोरेवं दर्शयन्निव सर्वदा । विष्णुः स्थितश्च तं प्रीत्यासिषेवेपुरतोविभुम्
शक्रः सुरगणैः सार्धं सहस्राक्षः समाययौ । पपात दिव्यगन्धाढ्यापुष्पवृष्टिःसमन्ततः
व्योमगङ्गाजलोत्सङ्गशीतलो मरुदाववौ । अतीव सौरभामोदवासिताखिलदिङ्मुखः
कनकाङ्कितशृङ्गाग्रपरिधूतवनावलिः । दर्पसम्भ्रमसन्नद्धो ननाद वृषभो मुहुः ॥ ७६ ॥
वसन्तप्रमुखाः सर्वे सहर्षमृतवः पुरः । असेवन्त प्रियकरैः पुष्पैः स्वयमथोचितैः ॥
गणैश्च विविधाकाराः सिद्धाश्च परमर्षयः । सुराश्च कुतुकोपेताः समागच्छन्दिदृक्षवः
कुङ्कुमक्षोदसम्मिश्रकर्पूररजसान्वितः । चर्यामुष्टिमहासारः समकीर्यत सर्वतः ॥७९॥
अथ मृदङ्गकमर्दलझल्लरीपटहदुन्दुभितालसमन्वितैः ।
जलजकीचककाहलनिःस्वनैः सुरकृतैर्भुवनं समपूरयन् ॥ ८० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सुरवधूजननृत्त्यनिरन्तरोल्लुलिततुम्बरुगायनगीतिभिः ।
अभिवृतो मुनिदेवगणान्वितो वृषगतः समदर्शि वृषध्वजः ॥ ८१ ॥
सरसमेत्य शिवः करुणानिधिर्नतमुखीमपि तामपलज्जया ।
ललितमङ्कमनङ्गरिपुः शिवां धृतिमहानधिरोप्य जहर्ष सः ॥ ८२ ॥
ललितया निजया प्रिययाऽन्वितः सुरमुनीन्द्रसमाजसमावृतः ।
ललितमप्सरसां मुहुरादरान्नटनमैक्षत गीतिसमन्वितम् ॥ ८३ ॥
अथ शिवः सुरराजसमर्पिताञ्छुभपटीरमुखानिलसौरभान् ।
हिमगिरिप्रहितांश्च समग्रहीन्मृगमदैः सह गन्धसमुच्चयान् ॥ ८४ ॥
समनुलेपितहारसुमण्डितावभिगतौ सिततां समलङ्कृतौ ।
स्वयमपीतकुचाकुचकुड्मलावरणरम्भणचञ्चलसत्करौ ॥ ८५ ॥
कठिनतुङ्गघनस्तनकोरकस्थगितमङ्गलगन्धमनोहराम् ।
गिरिसुतामधिगम्य शिवः स्वयं विरहतापमशेषमपाकरोत् ॥ ८६ ॥
अथ विनोदशतैरुपलक्षितां निजवियोगजतापकृशान्विताम् ।
अरुणशैलपतिः स्वयमद्रिजां वरमभीप्सितमर्थं चेत्यशात् ॥ ८७ ॥
सकुतुकं प्रणिपत्य नगात्मजा पुररिपुं भुवनत्रयगुप्तये ।
इममयाचत शोणगिरीश्वरं वरमुदारमनुग्रहसम्मुदम् ॥ ८८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे देव्याः शिवसमागमवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

——

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्रयोदशोऽध्यायः

शिवेनाऽरुणाचलस्यसर्वश्रेष्ठत्वायवरप्रदानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

अथ गौरी पुरारातिं प्रणम्य जगदम्बिका। अयाचत्तादृशा शम्भुमविनाभावमात्मनः
इदं विज्ञापयामास लोकानुग्रहकारणात्। कृपया परया पूर्णा गौरी सम्वादसुन्दरा
न त्याज्यमेतत्तेरूपमत्रदृष्टिमनोहरम्। अहंत्वया न च त्याज्या सापराधाऽपि सर्वदा
मनोहरमिदं रूपमेतत्ते लोकमङ्गलम् ॥ ३ ॥

आलोक्यतां सदा सर्वैर्दिव्यगन्धलसन्वितम्। भुजङ्गारलत्रझकालशिरभस्मभिः ॥
भीषणैरलमीशान जयवेषपरिग्रहैः। सुकुमारो भवेर्दिव्यमालयगन्धाम्बरादिभिः ॥५॥
भूषितो रत्नभूषाभिर्विहरस्व महेश्वर। आगता नित्यमीशानः देवगन्धर्वकन्यकाः
सेवन्तामत्र देवेशंनृत्यवादित्रगीतिभिः। गणाश्च मानुषाभूत्वासेवन्तां त्वामहर्निशम्
त्वत्प्रसादादयं देव सुगन्धिः पुष्टिवर्द्धनः। आवयोः सङ्गमो दृष्टोभूयात्सर्वार्थदायकः
गृहीतमत्र देवेश सर्वमन्त्रात्मकं वपुः। चरितं तव कैङ्कर्यमस्तु भक्तिः सदा तव ॥
ज्ञानाज्ञानकृतं नित्यमपराधसहस्रकम्। क्षम्यतां तव भक्तानामनन्यशरणेक्षणात् ॥
इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः। तमेव वरदः प्राहाद्वरंसर्वं ममीप्सितम्
आभाष्यगौरी कुतुकाद्रन्तुकामः स्वयं शिवः। धारय त्वं मृगमदंमनोज्ञमिदमूचिवान्

महादेव उवाच

पुलकाख्यो महान्दैत्योमृगरूपी तपोधिकम्। कृत्वाप्रापवरंमत्तः सौगन्ध्यंपरमाद्भुतम्
लब्ध्वा वरं स्वगन्धेनामोहयत्सुरयोषितः। तथैवाधर्मसम्प्राप्तो ववाधे सकलं जगत्
देवैर्भ्यरर्थितः सोऽहमाहूयाऽसुरनायकम्। विमुञ्च लोकरक्षार्थमासुरं देहमित्यशाम् ॥

पुलक उवाच

त्यक्ष्यामि देवदेवेश देहमेतं त्वदाज्ञया। प्रणम्य भक्तिमनसा मामप्यर्चेदमूचिवान्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मदङ्गसम्भवं दिव्यं सौरभं विश्वमोहनम्। धायतां देवदेवेश सदा सादरचेतसा
पुलकस्वेदजातो हि सदा प्रख्यायतां तव। अयं मृगमदो लोके शृङ्गाररसवर्द्धनः॥
त्वत्प्रियः कान्तिसौभाग्यरूपलावण्यदायकः। विसृजामि निजं देहं देवदेवजगत्पते
सदा बहुमतो देव्या दिव्यसौरभलुब्धया। मदंशसम्भवा ये स्युर्मत्तपोलब्धसौरभाः
लीयन्तां तव देवेश मूर्तावालेपनच्छात्। तथेति मय्युक्तवति स दैत्यःपुलकाभिधः
विससर्ज निजं देहं मयि सन्यस्तजीवितः। ततस्तदङ्गसम्भूतं मदं बहुलसौरभम्॥
अधारयमहं प्रेम्णा शतशृङ्गारवर्द्धनम्। तपसा देवदेवेशि तप्तं तव वपुःकृशम्॥२३॥
मदङ्गं च वियोगात्त इदं निर्वापयाऽधुना। इति प्रशस्य बहुधा पुलकस्नेहमद्भुतम्॥

आलिलिम्प महादेवः पार्वतीं प्रेममन्दिरम्।
अपृच्छच्च हसन्देवः पार्वतीं ललनाकृतिम्॥ २५॥

किमेतदिति हस्तोत्थं दृष्ट्वा तं जगदम्बिका। अब्रवीदरुणाद्रीशमानम्य जगदम्बिका॥

आगतिं तस्य पुष्पस्य सदा स्वकरवर्तिनः॥ २७॥

देव्युवाच

अहं कैलासशिखराद्देवदेव त्वदाज्ञया। तपः कर्तुमनुप्राप्ता काञ्चीं कनकतोरणाम्॥
अवाप्यमानसोद्भूतं कह्लारमिदमुत्तमम्। आराधयं महादेवमम्लानगुरुसौरभम्॥२६
यदक्षयमविश्रान्तमर्चनायोजितं मया। अविच्छिन्नमहादीप्तिः कामधेनुघृताप्लुतः॥
अवेक्षणीयो भूपालैरनुपाल्यश्च सर्वदा। धर्मलक्षणमाधेयं लोकरक्षार्थमादरात्॥
सर्वाभीप्सितसिद्ध्यर्थं मत्प्रीतिकरणाय च। मया संस्थापिताधर्माद्वाञ्छिल्लोकगुप्तये
रक्षणीया प्रयत्नेन तत्सन्निधिमुपागतैः। सर्वालङ्कारसंयुक्तं सर्वभोगकृतोत्सवम्॥

आलोक्यतामिदं रूपं कन्यायां मम कान्तिमत्॥३३॥

ब्रह्मोवाच

इति देव्या वचः श्रुत्वा शम्भुः शोणाचलेश्वरः॥ ३४॥

तथेति वरदः प्रादाद्वरं सर्वमभीप्सितम्। एष शोणाचलः श्रीमान्दृश्यते लोकपूजितः
सर्वदा वरदागौर्या सर्वभोगैश्च सम्वृतः। यः एतच्छाम्भवं रूपमरुणाद्रितयास्थितम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सम्पश्यन्ति नमस्यन्ति कृतार्थाः सर्वएवते । अरुणाचलमाहात्म्यमेतच्छृण्वन्तियेभुवि
भवन्ति सततं तेषां समग्राः सर्वसम्पदः । श्रीमत्त्वं वाक्पतित्वञ्च रूपमव्याहतं बलम्
लभन्तेपापनाशञ्चमाहात्म्यस्याऽस्यधारणात् । सर्वतीर्थाभिषवणंसर्वयज्ञक्रियाफलम्
सदाशिवप्रसादञ्च दत्ते शोणाद्रिदर्शनम् ॥ ४० ॥

इति कैलासशिखरात्प्राप्ता देवी शिवाज्ञया । शापमोक्षं गतवतीशोणाचलनिरीक्षणात्
स्थानेष्वन्येषु देवस्य विद्यमानेषु च क्षितौ । दिवि चात्यन्तपुण्येषुशम्भुरत्र प्रसेदिवान्
अयं सदाशिवः साक्षादरुणाचलरूपतः । दृश्यते परमन्तेजः सर्गस्थित्यन्तकारणम् ॥
एतत्तु तैजसं लिङ्गं सर्वदेवनमस्कृतम् । दृश्यते कर्मभूरेषा तेन धर्माधिका मता ॥४४
अरुणाचलनाथस्य तेजसा धूतकल्मषाः । भक्तिमन्तोनरालोकेसुखमाप्यस्यन्तिसर्वतः
प्रदक्षिणैर्नमस्कारैस्तपोभिर्नियमैरपि । येऽर्चयन्त्यरुणाद्रीशं तेषां शम्भुर्वशङ्गतः ॥
न तथा तपसा योगैर्दानैः प्रीणाति शङ्करः । यथा सकृदपि प्राप्तादरुणाचलदर्शनात्
स्वयम्भुवःसदावेदाःसेतिहासादिविस्थिताः । परितोगिरिरूपास्तेस्तुवन्त्यरुणपर्वतम् ॥
एतस्य वैभवं सर्वं न मया न च शार्ङ्गिणा । वचसा शक्यते वक्तुं वर्षकोटिशतैरपि ॥
देवाश्च हरिमुख्यास्ते कल्पकाद्याःसुरद्रुमाः । प्रच्छन्नरूपाःसेवन्तेसर्वदैवाऽरुणाचलम्
नतस्यकलिदोषःस्यान्नाधिव्याधिविजृम्भणा । यत्रसम्पूज्यतेलिङ्गमरुणाचलसञ्ज्ञितम्
इत्येतत्कथितं सर्वं तव शम्भुपदाश्रयम् । चरितंह्यरुणस्याऽस्य कल्पपुण्यदुर ।रुदम्

सूत उवाच

इति विधिमुखनिःसृतामुदारामरुणगिरीशकथासुधापगां हि ।
श्रुतिपुटयुगलात्पिवन्मनोज्ञां सनकमुनिस्तपसां फलं स लेभे ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्ये पूर्वार्धे शिवेनाऽरुणाचलस्य सर्वश्रैष्ठ्यवरप्रदानवर्णनं
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

इत्यरुणाचलमाहात्म्यम्पूर्वार्धं समाप्तम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ स्कान्देमहापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे

तृतीयमरुणाचलमाहात्म्यम्

तत्र उत्तरार्धः प्रारभ्यते

——::००::——

प्रथमोऽध्यायः

स्थानमाहात्म्यप्रस्तावर्णनम्

व्यास उवाच

वसन्तो नैमिषारण्ये मुनयः सूतमब्रुवन् ।

मुनय ऊचुः

स्थानानामुत्तमं शैवं यत्स्थलं तद्वदस्व नः ॥ १ ॥

सूत उवाच

यूयं शृणुत यत्पूर्वं नन्दीश्वरमुखाच्छ्रुतम् । मार्कण्डेयेन तद्वक्ष्येमुनयः शृणुताऽऽदरात्

मार्कण्डेय उवाच

नन्दीश्वर त्वया प्रोक्तो महिमा माध्यमेश्वरः । मयाऽप्यवधृतःसर्वोभक्तिश्रद्धार्द्रचेतसा

तथापि वद मे भूयो देवदेव दयानिधे । अहं यत्परिपृच्छामि भवन्तं विहितादरः ॥

त्वयाऽप्यविदितं किञ्चिन्नास्त्यत्र भुवनत्रये । सर्वागमपुराणेषु बाह्येष्वाभ्यन्तरेषु च ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्वर्गापवर्गयोः पुंसां भूमिरेव विशिष्यते। सर्वकर्माणि निर्मातुं तत्तत्फलपरायणैः फलं च त्रिविधं पुंसां त्वयैव कथितं पुरा। भूमौ सुखं स्वर्गभोगःकैवल्यमितिभेदतः पुण्यक्षयेण क्षीयेत प्रायः प्राथमिकं द्वयम्। क्षीयते न तृतीयन्तु कर्मणामेव नाश्रयात् तत्सिद्धिस्तु त्वया प्रोक्ता विशुद्धज्ञानगोचरा। सर्वेषां दुर्लभं शुद्धज्ञानं देहभृताम्पुनः तज्ज्ञानंकुत्र वा क्षेत्रे शास्त्रादिपठनम्विना। शिवपूजनमात्रेणसिद्ध्येत्सर्वशरीरिणाम् ज्ञानयोगक्रियाचर्यास्वशेषाणां शरीरिणाम्। अपिशैवागमोक्तासु न बुद्धिःसम्प्रवर्त्तते

यस्य स्थानस्य माहात्म्यादल्पैरपि शरीरिणः।
लप्स्यन्ते नियमैः शुद्धज्ञानं तन्मम कथ्यताम्॥ १२॥

भस्मरुद्राक्षवहनादीश्वरस्मरणात्सकृत्। यत्र मुग्धैरपि श्रेयो लभ्यंतत्स्थानमुच्यताम् अबुद्धिपूर्वकेणाऽपियत्रवासेनदेहिनाम्। अविघ्नंसेत्स्यते श्रेयःस्थानंतन्मेऽनुगृह्यताम् जातानांवर्णसाङ्कर्यैरश्चींयोनिमीयुषाम्। स्थावराणामपिश्रेयोयत्रतत्क्षेत्रमुच्यताम्

इतीरयित्वा स मृकण्डुनन्दनः समं मुनीन्द्रैरपरैर्महात्मभिः।
पपात तस्याऽङ्घ्रिसरोरुहद्वये शिलादसूनोरखिलागमाब्धेः॥ १६॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे स्थानमाहात्म्यप्रस्तावर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

द्वितीयोऽध्यायः

नन्दिकेश्वरमार्कण्डेयसम्वादे महीमण्डलस्थितानाम्विविधशिवक्षेत्राणां शक्तिसहितानाम्वर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

स्थानं त्वया मुने पृष्टमस्ति माहेश्वराग्रणि। चराचराणां सर्वेषां भूतानामपिशर्मणे॥
प्रकल्पितं हि देवेन तत्तत्कर्मानुगुण्यतः। शरीरभाजां जननं तासुतास्वपि योनिषु॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वया शुश्रूषितं तेषां हिताय महते ह्यलम्। अन्यथा संसृतेर्हानिः कल्पकोटिशतैर्नहि
स्वल्पैर्हि कर्मभिर्ज्ञानैरपि प्राप्ता पुनःपुनः। घटीयन्त्रनयाज्जन्ममरणे नैव शाम्यतः॥
कथं नु विरतो देही गर्भमोकसमागमात्। विश्रान्तये प्रकल्पेत विशुद्धज्ञानतो विना
प्रदेशाः कथिताः पूर्वं प्रसङ्गवशतो मया। ऋषिभेदादिकं तेषु निवासः कृत्तिवाससः
केचित्तीरेषु गङ्गायाः केचित्सारस्वतेतटे। कालिन्दीतीरयोरन्येकतिचिच्छोणरोधसि
अपरे नर्मदातीरे परे गोदावरीतटे। कतिचिद्गोमतीतीरेष्वन्ये हैमवतीतटे॥ ८॥
समुद्रपार्श्वेष्वितरे द्वीपेष्वन्ये सरस्वताम्। मुखेषु केचित्सिन्धूनां सम्भेदेष्वपि केचन
कृष्णावेणीनटे केचित्तुङ्गभद्रान्तिके परे। उपवेण्यां कतिपये परे शक्त्यापगान्तिके॥
कावेरीतीर इतरे केचिद्वेगवतीतटे। अन्ये तु ताम्रपर्ण्याश्च कतिचिन्मुरलातटे॥११॥

केचिदैरावतीतीरे त्वितरे यातुकाङ्क्षिके॥ १२॥

कन्यातटेषु कतिचित्कतिचित्कुमारीतीरे परे च तमसावरुणान्तिकेऽन्ये।

मन्दाकिनीसविधयोरितरे परेऽपि शिप्रातटे परिसरेषु परे सरय्वाः॥१३॥

विपासाभ्याश इतरे शतद्रुतितटे परे। चर्मण्वत्युपकण्ठेऽन्ये केचिद्भीमरथीतटे॥१४॥
केचिद्विन्दुसरोऽभ्यर्णेपरेपम्पासरस्तटे। अभ्यर्णकेऽपिभैरव्याःकतिचित्कौशिकीतटे
अपरे मालिनीतीरे परे गन्धवतीतटे। कतिचिन्मानसोपान्ते केचिदच्छोदरोधसि॥
इन्द्रद्युम्नसरस्यन्य एके तु मणिकर्णिके। परे तु वरदातीरे ताप्यां कतिचनाऽपरे॥

पातालगङ्गासविधे शरावत्यन्तिके परे॥ १७॥

लोहित्याकूलयोः केचित्कतिचित्कालमातटे।

वितस्तोपान्तिके त्वन्ये चन्द्रभागान्तिके परे॥ १८॥

सुरलोपान्तिके केचित्पयोष्णीतीरयोःपरे। केचिन्मधुमतीतीरेकेचनाऽनुपिनाकिनीम्
उक्तंवाराणसीक्षेत्रं क्रोशपञ्चकपावनम्। देवस्तत्राऽविमुक्ताख्योविशालाक्ष्यासमाचतः
कपालमोचनं यत्रयत्राऽऽस्तेकालभैरवः। मृतानांयत्र रुद्रत्वं काशींविद्धि हि तां मुने
गयाप्रयागावपि ते कथितौ सर्वसिद्धिदौ। यत्र पिण्डप्रदानेन तुष्यन्ति पितरः किल
आकर्णितं च केदारं यस्मिन्महिषरूपधृक्। देवोऽपिच हतोदेव्यासर्वश्रेयस्करोनृणाम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वसिद्धकरं पुंसां क्षेत्रंवदरिकाश्रमम्। यत्राऽऽस्तेत्र्यम्बको देव्या नरनारायणर्चितः
श्रुतं हि नैमिषं क्षेत्रं त्वया यत्र महेश्वरः। देवदेवाभिधः पुण्यो देवी सारङ्गधारिणी
अमरेशमिति स्थानं प्रोक्तंसर्वार्थसाधकम्। ॐकारनामातत्रेशश्चण्डिकाख्यामहेश्वरी
पुष्कराख्यं महास्थानं श्रुतं ते कथितं मया। यत्र देवो रुजोगन्धिः पुरुहूता महेश्वरी
आषाढीनाम ते स्थानं पावनं कथितं मया। आषाढेशो हरस्तत्र रतीशा परमेश्वरी

दण्डिमुण्डिसमाख्यां च स्थानं ते कथितं मया।
यत्र मुण्डी महादेवो दण्डिका परमेश्वरी ॥२६॥

लाकुलंनाम ते स्थानं संशुद्धं कथितंमया। लाकुलीशो हरोयस्मिन्ननङ्गा सर्वमङ्गला
भारभूतिरितिस्थानं भवतोऽभिहितंमया। यत्रभाराभिधःशम्भुर्भूत्याख्याभूधरात्मजा
अरालकेश्वरंनाम स्थानं ते कथितंमया। यत्र सूक्ष्माभिधःशूलीसूक्ष्माख्याशैलनन्दिनी
गयानाम महाक्षेत्रं तव प्रस्तावितं मया। मङ्गलाख्या शिवा यत्र शङ्करः प्रपितामहः॥
कुरुक्षेत्रमिति स्थानं भवते विनिवेदितम्। यत्र स्थाणुप्रियादेवीदेवः स्थाणुसमाह्वयः
उक्तं कनखलं नाम मया ते स्थानमुत्तमम्। उग्रो यत्र पुरारातिरुग्रा गिरिवरात्मजा॥
तालकाख्यं महाक्षेत्रं मार्कण्डेयमयोदितम्। देवी स्वायम्भुवी यत्र स्वयम्भूःपरमेश्वरः
अट्टहासमिति प्रोक्तं महास्थानं मया तव। यत्राऽर्कः पूजयित्वेशमासीत्पूर्णमनोरथः
कृत्तिवासाभिधं क्षेत्रमुक्तंतेवेदवित्तम!। यःकैलासादपिश्लाघ्योनिवासःकृत्तिवाससः
भ्रमराम्बिकया देव्या महेशो मल्लिकार्जुनः। श्रीशैले सृष्टिसिद्ध्यर्थंपूजितःपरमेष्ठिना
सुवर्णमुखरीतीरे कालहस्तीति शङ्करः। व्यासेनाराधितोभृङ्गमुखरालकयाऽम्बया॥

काञ्च्यामेकाम्रमूलस्थः कामाक्ष्या कामशासनः।
तपस्यन्त्याऽभिसंश्लिष्टो वलयेनाऽङ्कितोऽभवत् ॥४१॥

अस्ति व्याघ्रपुरंनाम तिल्लिकाननमध्यगम्। यत्र नृत्यन्तमीशानं पर्युपास्ते पतञ्जलिः
श्वेतारण्यमिति स्थानमुक्तं तव मयापुरा। भग्नमैरावतोदन्तं भेजे यत्र शिवार्चनात्
सेतुबन्धमिति स्थानमवोचं तत्र राघवः। रामनाथाख्यया देवमंहोघ्नं प्रत्यतिष्ठिपत्
गतप्रत्याह्वयस्थानं विद्यते वृषभध्वजः। यत्र जम्बूतरोर्मूले जगद्रक्षार्थमाश्रितः ॥४५॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मणिमुक्तानदीमन्वक्क्षेत्रे वृद्धाचलाह्वये । नित्यं सन्निहितो देव इत्याकर्णित एव ते ॥
श्रीमन्मध्यार्जुनंनाम श्रुतं स्थानमनुत्तमम् । यस्मिन्वरप्रदो नित्यं गौरीसहचरो हरः॥

आस्थितं सोमनाथेन सोमतीर्थं त्वया श्रुतम् ।
यत्र त्यक्तवतां देहं न भूयो भवबन्धनम् ॥४८॥

आकर्णितंहि भवताक्षेत्रं सिद्धवटाह्वयम् । यत्र सिद्धाः समर्चन्तिज्योतिर्लिङ्गमनुत्तमम्
अश्रावि खलु ते क्षेत्रं कमलालयसञ्ज्ञकम् । वल्मीकेशार्चनाल्लेभेयत्रश्रीर्जीविता हरेः
श्रुतवानसि कङ्काद्रियत्र सन्निहितो हरः । इदानीमप्युपासाते मोक्षाय ब्रह्मकेशवौ ॥
श्रीमद्द्रोणपुरं वेत्सि यस्मिन्कलियुगक्षये । नौकामारूढवान्बध्वौक्षुभिते पार्वतीपतिः
श्रुतं ब्रह्मपुरंनाम क्षेत्रं यत्रेन्द्रजित्पुरा । आर्यपुष्करिणीतीरे स्थापयामास धूर्जटिम् ॥
श्रीकोटिकाख्यं ज्ञानाभिक्षेत्रं यत्रेन्दुशेखरः । समाराधयतां पुसां पापकोटीर्व्यपोहति

आकर्णितं च गोकर्णं शिवं यत्सन्निधानतः ।
आरिराधायिषुः स्वर्गं जामदग्न्यो न काङ्क्षति ॥५५॥

त्रिपुरान्तकमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र त्रियम्बकः । निराकरोति निरयाद्भयं दृष्टवतां नृणाम् ॥
उक्तं कालाञ्जनं क्षेत्रं यद्वासीकालकन्धरः । निर्वापयति भक्तानां घोरसंसारसंज्वरम्
प्रियालवणमाख्यातं क्षेत्रं यत्राऽम्बिकापतिः । पयोऽर्थिनेपयःसिन्धुं विततारोपमन्यवे
क्षेत्रं प्रभासमुक्तं ते यत्र खण्डेन्दुशेखरः । पूजितः शौरिसीरिभ्यां दत्तवानक्षयं फलम्
वेदारण्यं विजानीषेयस्मिन्प्रमथनायकः । अभ्यर्थितोऽभून्मोक्षार्थंदक्षेणप्राक्कृतागसा
हेमकूटं त्वमश्रौषीः स्थानं विषमचक्षुषः । पुंसां तपस्यतां यत्र पुनर्जननतो न भीः ॥
क्षेत्र वेणुवनंनाम विद्यते पापनाशनम् । यत्र वंशलतागर्भाज्जातो मुक्तामणिः शिवा ॥
जालन्धरमिति स्थानमन्धकारेस्त्वयाश्रुतम् । लेभे गणपतां तत्र तपस्याभिर्जलन्धरः

ज्वालामुखमिति स्थानमज्ञासीः कथितं मया ।
यत्र ज्वालामुखी देवी कालरुद्रमपूजयत् ॥६४॥

अस्ति भद्रवटोनाम क्षेत्रमुक्तं श्रुतं त्वया । त्र्यम्बकं यत्र हेरम्बः सम्पदे पर्यपूजयत् ॥
न्यग्रोधारण्यमुक्तं ते यत्रोग्रोनिर्ममे किल । उच्चण्डताण्डवंकाल्यासाकंसङ्घर्षमेयिवान्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गन्धमादनसञ्ज्ञं तत्क्षेत्रमाकर्णितं त्वया । आञ्जनेयेन रचितं यत्र मृत्युञ्जयार्चनम् ॥
गोपर्वतमिति स्थानं शम्भोः प्रख्यापितंमया । यत्रपाणिनिनालेभेवैयाकरणिकाग्रयता
वीरकोष्ठमिति क्षेत्रस्थानं नन्ववधारितम् । यत्र प्रचेतसा लेभे तपसा कविमुख्यता ॥
महातीर्थमिति प्रोक्तं जानीषेयत्र शम्भुना । अध्यापितास्सुपर्वाणःसर्वेऽपिद्रुहिणादयः
मयूरपुरमुक्तं ते क्षेत्रं माहेश्वरं मया । लेभे यत्र व्रतस्थेन ह्लादिनी वज्रपाणिना ॥७१॥
श्रीसुन्दरमिति क्षेत्रमुक्तं वेगवतीतटे । कलावपि युगे यस्मिन्देवदेवेन दीप्यते ॥७२ ॥

कुम्भकोणमिति स्थानंशम्भोर्वेत्सि हि यत्र सा ।
गङ्गाऽपि माघे सान्निध्यं कुरुते स्वाघशान्तये ॥ ७३ ॥

अनुगोदावरीतीरं त्र्यम्बकंनाम ते श्रुतम् । शक्ति यत्र गुहो लेभे तारकासुरघातिनीम्
श्रीपाटलं व्याघ्रपुरमाख्यातं वेदवित्तम । त्रिशङ्कुना जातिशुद्ध्यै यत्र गङ्गाधरोऽर्चितः
क्षेत्रं कदम्बपुर्य्याख्यंभवता चाऽवधारितम् । त्वत्कृतेयत्रशूलेन कृतान्तंशम्भुरक्षिणोत्
अविनाशाख्यमुक्तं ते क्षेत्रं यत्र वृषध्वजः । सान्निध्यं पडिकण्ठायविततारप्रसेदिवान्

रक्तकाननमाख्यातं मया क्षेत्रं तवाऽनघ ।
मित्रावरुणयोर्यत्र रुद्रोऽजनि वरप्रदः ॥ ७८ ॥

श्रीहाटकेश्वरं क्षेत्रं पातालस्थं त्वया श्रुतम् । यत्र वैरोचनिर्देवं स्वपदप्राप्तयेऽर्चति ॥
वेत्सि शम्भोः प्रियावासंकैलासंनित्यसेवकः । यत्रयक्षेश्वरस्त्र्यक्षमभ्यर्चयतिभक्तितः
स्थानानिखण्डपरशोरित्युक्तानिमयापुरा । त्वयाप्यवधृतान्येवकिम्भूयः श्रोतुमिच्छसि

इत्यूचिवानेष शिलादनन्दनो मुनेर्मृकण्डोस्तनयं मुनीश्वरम् ।
भक्त्यानमन्तं पदयोः करेण पस्पर्श मौलौ करुणारसार्द्रः ॥ ८२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे महीमण्डलस्थविविधशिवक्षेत्रवर्णनंनाम
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तृतीयोऽध्यायः

अरुणाचलस्यरहस्यस्थानवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

भगवन्वञ्चनेनाऽलंत्वदेकप्रवणेमयि । किंमादृशोऽस्तितेशिष्यस्तत्कृपैवाऽत्रसाक्षिणी
स्थानेषु प्राक्त्वदुक्तेषु फलानिचपृथक्पृथक् । यत्र सर्वफलप्राप्तिः स्थानंतद्वदमेविभो
चराचराणां भूतानां जानतामप्यजानताम् । यस्य स्मरणमात्रेण मुक्तिस्तद्वद देशिक
पश्यैतेन मयैकेन भगवान्नानुराध्यसे । सर्वैरप्येतदर्थं हि मुनिभिः परिवार्यसे ॥ ४ ॥
पुलहेन पुलस्त्येन वशिष्ठेन मरीचिना । अगस्त्येन दधाचेन नक्रुणा भृगुणाऽत्रिणा
जावालिना जैमिनिना धौम्येन जमदग्निना । उपयाजेन याजेन भरतेनार्वरीवता ॥६॥
पिप्पलादेन कण्वेन कुमुदेनोपमन्युना । कुमुदाक्षेण कुत्सेन वत्सेन वरतन्तुना ॥७ ॥
विभाण्डकेन व्यासेन कण्वरीषेण कण्डुना । माण्डव्येनमतङ्गेनकुक्षिणामाण्डकर्णिना
चण्डकौशिकशाण्डिल्यशाकटायनकौशिकैः । शातातपमधुच्छन्दोगर्गसौभरिरोमशैः
आपस्तम्बपृथुस्तम्बभार्गवोदङ्कपर्वतैः । भारद्वाजेन दाल्भ्येन दान्तेन श्वेतकेतुना ॥१०

कौण्डिन्यपुण्डरीकाभ्यां रैभ्येण तृणविन्दुना ।
वाल्मीकिना नारदेन वह्निना दृढमन्युना ॥ ११ ॥

बोधायनसुबोधाभ्यां हारीतेन मृकण्डुना । दुर्वाससातितीक्ष्णेन जलपादेन शक्तिना ॥
कांकार्येण नदन्तेन देवदत्तेन न्यङ्कुना । सुश्रुता चाऽग्निवेश्येन गालवेन मरुत्वता ॥१३
लोकाक्षिणा विश्रवसा सैन्धवेन सुमन्तुना । शिशुपायनमौद्गल्यपथ्यचावनमातुरैः ॥
ऋष्यशृङ्गैकपात्क्रौञ्चदृढगोमुखदेवलैः । अङ्गिरोवामदेवौर्वपतञ्जलिकपिञ्जलैः ॥ १५ ॥
सनत्कुमारसनकसनन्दनसनातनैः । हिरण्यनाभसत्याख्यवाताशनसुहोतृभिः ॥१६॥
मैत्रेयपुष्पजित्सत्यतपःशालीष्यशैशिरैः । निदाघोतथ्यसम्वर्त्तशौल्कायनिपराशरैः ॥
वैशम्पायनकौशल्यशारद्वतकपिध्वजैः । कुशस्वार्चिककैवल्ययाज्ञवल्क्याश्वलायनैः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कृष्णातपोत्तमानन्तकरुणामलकप्रियैः । चरकेण पवित्रेण कपिलेन कणाशिना ॥१६॥
नरनारायणाभ्यां च दिव्यैश्चान्यैर्महर्षिभिः । मत्प्रश्नोत्तरशुश्रूषातत्परैः प्रत्यवेक्ष्यसे
माहेश्वराग्रगण्यस्त्वं समस्यागमपारगः । व्याप्तश्च सर्वलोकेषु यस्मात्तदनुशाधि नः
त्वन्मुखादेव भगवन्वयमेते सुशिक्षिताः । पूर्वमेव त्वया देव किं वाऽन्यदुपपद्यते ॥२२
दिव्यागमपुराणानि द्रष्टव्यःपरमेश्वरः । कात्यायनीवास्कन्दोवाभगवान्वाथवाभवान्
त्वयि यद्यस्ति नो भक्तिर्दया चाऽस्मासु ते यदि ।
रहस्यमिदमुद्घाट्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ २४ ॥
इत्थं मृकण्डुतनयेन स नन्दिकेशो विज्ञापितः सविनयं स्मयमानवक्त्रम् ।
तं प्राह चोन्नततरं शिवभक्तिमत्सु प्राग्भक्तितोषितशिवाप्तशरीरसिद्धिम् ॥२५॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलाख्यरहस्यस्थानवर्णनं
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

———

चतुर्थोऽध्यायः

अरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

मुनेमनःपरीक्षार्थं तथा त्वं भाषितो मया । तवचेन्नाभिधास्यामिकस्यवान्यस्यकथ्यते
त्वाद्गन्योऽस्तिकिलोकेशिवधर्मपरायणः । येनस्वल्पायुषाऽप्येवंनित्येनाभाविभक्तितः
कस्यान्यस्यकृतेदेवःस्वस्यैवाज्ञाकरंयमम् । क्रुद्धो नियन्त्रयामास चरणाङ्गुष्ठपीडितम्
त्वमेव शङ्करान्धर्मान्सर्वान्विधिरहस्यतः।योऽग्रेऽसिकालवद्भ्रान्तःपरिपक्वोऽसिचेतसा
त्वयेवाऽन्येनकेनाऽहमेवंशुश्रूषितश्चिरम् । त्वयीवकस्मिन्नन्यस्मिन्ममापिप्रीतिरीदृशी
उपदेक्ष्यामिते क्षेत्रं गुप्तं तद्धर्मशासनैः । भक्त्याऽवधारणीयं यद्भक्तिकैवल्यकाङ्क्षिभिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आदरादनुयुञ्जानंशिष्यंयोदेशिकः स्वयम्। उपदेशेन सन्तुष्टं न करोति स किं गुरुः
समाहितमनाभूत्वा विश्वासं कुरु शाश्वतम्। मयोपदिश्यमानेऽस्मिन्नहस्ये परमेश्वरे

स्मर स्मरान्तकं देवं वन्दस्वाध्याय शाङ्करीम्।
उपांशूच्चारयोङ्कारं श्रेयस्ते महदागतम्॥ ६॥

अस्ति दक्षिणदिग्भागे द्राविडेषु तपोधन। अरुणाख्यं महाक्षेत्रं तरुणेन्दुशिखामणेः
योजनत्रयविस्तीर्णमुपास्यं शिवयोगिभिः। तद्भूमेर्हृदयं विद्धि शिवस्य हृदयङ्गमम्॥
तत्र देवः स्वयं शम्भुः पर्वताकारतां गतः। अरुणाचलसञ्ज्ञावानस्तिलोकहितावहः
आवासःसर्वसिद्धानांमहर्षीणांसुपर्वणाम्। विद्याधराणांयक्षाणांगन्धर्वाप्सरसामपि
सुमेरोरपि कैलासादप्यसौ मन्दरादपि। माननीयो महर्षीणां यः स्वयं परमेश्वरः
स्पृयहन्तियदीयेभ्योजन्तुभ्योऽपिदिवौकसः। अयत्नलभ्यमुक्तिभ्योदिवावासप्रवञ्चिताः
न कल्पवृक्षाःसदृशा यत्रत्यानाम्महीरुहाम्। पत्रपुष्पफलैर्नित्यं येऽर्चयन्तिगिरौहरम्
हिंसैकरुचयो व्याधा अपि रूपानुसारतः। अनन्ता यत्र देवस्य प्रादक्षिण्यफलास्पदम्
यदुद्देशचरामेघाः शिखराण्यभिवन्धकाः। गङ्गावतो हिमवतोऽप्यधिकंस्वं विजानते
कलारावाः खगा यत्र क्वणन्ते कीचका अपि। यक्षकिन्नरगन्धर्वैर्लभ्यते दुर्लभं पदम्
स्मरन्तो यत्र खद्योताः कृष्णपक्षेनिशागमे। आरार्तिकप्रदातॄणां देवस्याऽश्नुवते पदम्

निष्प्रत्यूहकृताश्लेषा नित्यं यत्तटिनीरुहाः।
सौभाग्यपर्वतो देवीमपर्णामवमन्वते॥ २१॥

यस्योत्तुङ्गस्य शृङ्गाग्रसङ्गमाअपितारकाः। आत्मनोलब्धसामान्याश्चन्द्रेण वहुमन्वते
मृगाः सर्वेऽपि सततं चरन्तो यत्र सानुषु। पाणिप्रणयिनं शम्भोरेणमप्यवजानते॥
यस्य पादान्तिकचरैः प्रायेण शवरैरपि। निकुम्भकुम्भसादृश्यमयत्नादुपलभ्यते॥
किं वहूक्त्याभ्यसूयन्ते द्वैमातुरकुमारयोः। यदङ्गरूढास्तरवस्तिर्यञ्चः शवरा अपि॥
सिंहव्याघ्रद्विपायस्मिन्कालेत्यक्तकलेवराः। वासप्रदत्वान्मान्यन्तेध्रुवंशोणाद्रिशम्भुना
अस्यभास्करनामाद्रिः पूर्वस्यां दिशि दृश्यते। यत्रस्थितःसदावज्रीसेवतेशोणपर्वतम्
प्रतीच्यां दिशि दण्डाद्रिरति कश्चिन्महीधरः। प्राचेतसस्तदगगः सेवतेऽरुणपर्वतम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दक्षिणस्यां च शोणाद्रेरद्रिरस्त्यमराचलः ।
कालः शोणाद्रिसेवार्थमध्यास्ते तदधित्यकाम् ॥२६॥
उत्तरेऽस्मिन्हरिद्भागे सिद्धाध्यासितकन्दरः । विराजतेत्रिशूलाद्रिः श्रीदेनपरिपालितः
तत्पर्यन्तप्रभूतानामन्येषामपि भुभृताम् । तटकेष्वपरे चैव दिक्पालाः पर्युपासते ॥
धारिता येन सततं सर्वेऽपि धरणीरुहाः । आराधनादप्यधिकमधिगच्छन्ति वैभवम्
यस्मिन्गिरीशेसंदृष्टे मेनातुहिनभुभृतोः । समानसम्बन्धतया प्रमोदो वर्द्धतेतराम् ॥
तरुपल्लवलक्षेण लक्ष्यमाणजटाधरः । स्थावरोऽयं स्वयं शम्भुरिहेश इव जङ्गमः॥३४॥
ज्योतिष्मत्तोयशृङ्गस्य द्विपार्श्वस्थेन्दुभास्करः ।
व्यनक्ति स्वस्य लोकेभ्यस्तेजस्त्रितयनेत्रताम् ॥३५॥
वर्षासुशिखराधस्तादभिनीलबलाहकः । विराजते यः कण्ठेन कालकूटमिवोद्वहन् ॥
सहस्रपादः साहस्रशीर्षो यः पर्वतेश्वरः । उक्तो न केवलं श्रुत्या साक्षादप्युपलक्ष्यते ॥
शिरोलीनामरसरित्स्रोताः प्रागिति नाद्भुतम् ।
गिरीशोऽद्याऽपि यः शृङ्गलीनानेकसरिद्गणः ॥ ३८ ॥
आसादितापकटकः शारदैर्यः पयोधरैः । विडम्बयति गोश्रेष्ठमारूढवृषपुङ्गवम् ॥३९॥
यत्र शृङ्गाग्रसँलग्नसँलग्ननीललोहितः । स्थाणुत्वं स्थावरत्वेन गहनत्वेन भीमताम्
सुदुर्गमत्वादुग्रत्वमपि धत्ते न नामतः । क्षुद्राः सरीसृपा यत्र कटकेषु कृतास्पदाः ॥
तक्षकानन्तसर्पाद्यैः स्पर्धन्तेभुजगेश्वरैः । अष्टाभिर्योऽभितः कोणैराविर्भूतोविभूतिभिः
सुस्पष्टं विशिनष्टीव स्वकीयामष्टमूर्तिताम् ।
येर्ष्या (अद्या) शक्तितरङ्गिण्योरिडा पिङ्गलयोः स्वयम् ॥ ४३ ॥
शिवस्यशृङ्गतो मध्येसुषुम्नाकमलापगा । ज्योतिःस्तम्भस्वरूपस्यमूलाग्रे यस्यवीक्षितुम्
कोलहंसाकृतीनालंब्रह्मविष्णूबभूवतुः । ताभ्यांचप्रार्थितःशम्भुस्तस्मिन्सांनिध्यमनभूत्
अरुणाचलनाथाख्यं प्रपन्नः प्रमदैः समम् । गौतमस्तत्र योगीन्द्रः सहस्रं परिवत्सरान्
तप्त्वा तपांसि तीव्राणिसाक्षाच्चक्रेसदाशिवम् । प्रालेयशैलकन्यापितत्रकृत्वातपःपुरा
अलब्धवामदेहार्द्धं मन्मथारेः प्रसेदुषः । गौर्यां प्रतिष्ठितं तत्र प्रवालाद्रीश्वराभिधम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लिङ्गं भोगप्रदं पुंसां कैवल्याय प्रकल्पते । तत्र गौरीनिदेशेन दुर्गा महिषमर्दिनी ॥ साक्षाद्भूय सतां दत्ते मन्त्रसिद्धिमविघ्नतः । खड्गतीर्थमितिख्यातं तत्रगौर्याश्रमेनवम् सकृन्निमज्जनान्नृणां पञ्चपातकनाशनम् । दुर्गया चार्च्चितं लिङ्गं पापनाशननामकम् सकृत्प्रणाममात्रेण सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र वज्राङ्गदो राजा वित्तसारो व्यतिक्रमात् पुनस्तद्भक्तिमाहात्म्याच्छिवसायुज्यमाप्तवान् । तस्यप्रदक्षिणेनैवकान्तिशालिकलाधरौ

विद्याधरेश्वरौ मुक्तौ दुर्वासःशापबन्धनात् ।
नास्ति शोणाद्रितः क्षेत्रं नास्ति पञ्चाक्षरान्मनुः ॥ ५४ ॥
नास्ति माहेश्वराद्धर्मो नास्ति देवो महेश्वरात् ।
नास्ति ज्ञानं शिवज्ञानान्नास्ति श्रीरुद्रतः श्रुतिः ॥ ५५ ॥
नास्ति शैवाग्रणीर्विष्णोर्नास्ति रक्षा विभूतितः ।
नास्ति भक्तेः सदाचारो नास्ति रक्षाकराद्गुरुः ॥ ५६ ॥
नास्ति रुद्राक्षतो भूषा नास्ति शास्त्रं शिवागमात् ।
नास्ति बिल्वदलात्पत्रं नास्ति पुष्पं सुवर्णकात् ॥ ५७ ॥
नास्ति वैराग्यतः सौख्यं नास्ति मुक्तेः परं पदम् ।
नारुणाद्रेः समो मेरुर्न कैलासो न मन्दरः ॥ ५८ ॥
ते निवासा गिरिव्याप्ताः सोऽयन्तु गिरिशः स्वयम् ॥५९॥
इति वदति शिलादनन्दने मुदितमनाः स मृकण्डुनन्दनः ।
पुनरपि बहुशः प्रणम्य तं चकितमना भवतो व्यजिज्ञपत् ॥ ६० ॥
किं किं नृणां कर्म भवाय जायते कथं नु तत्तन्नरकायश्रूयते ।
तेषां च तेषां च कथं प्रतिक्रिया कथं नु तत्तन्मम कथ्यतामिति ॥ ६१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धेऽरुणाचलस्थानमाहात्म्यवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चमोऽध्यायः

कर्मविपाकवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

शुद्धसत्त्वगुणोपेतो लोकेऽस्मिन्दुर्लभःपुमान् । रजस्तमोगुणोपेताभवन्तिसुलभानराः
सात्त्विकःपुण्यशीलत्वान्निःश्रेयसमवाप्नुयात् । वैचित्र्यात्कर्मणामेषामनुभोगायवेधसा
वैचित्र्याण्येव सृष्टानिनरकाण्यत्रतत्र च । महारौरवभाग्भूत्वा खरःश्वाःशूकरोऽपिवा
चण्डालो वा भवेत्प्रेत्य पुरुषो ब्रह्महत्यया । चिरं रौरवसंरुद्धः कृमिकीटपतङ्गताम् ॥
प्राप्नुयात्कर्मकर्तृत्वं सुरापानेन च द्विजः । ब्रह्मस्वहरणाद्ब्रह्मराक्षससत्वमवाप्नुयात्
यद्यत्तु चोरयेत्तत्तच्छून्यं स्यादन्यजन्मनि । असिपत्रवने पीडामवाप्य सुचिरं पुनः ॥
नपुंसकत्वं सङ्गच्छेत्पुरुषो गुरुतल्पगः । तप्तैः कालायसैर्दण्डैः पीडितो यमकिङ्करैः॥
नरके कालसूत्राख्ये निवसेत्परदारगः । अग्निदो निवसेद्घोरे सुघोरे गरदायकः ॥८॥

महाघोरे च पिशुनोऽवीच्यां धर्मविनिन्दकः ।
वसेत्कराले मित्रध्रुग्भीमे हिंसैकतत्परः ॥ ९ ॥

संहारे छन्नपापिष्ठो मृषावादी भयानके । असिघोरे वसेद्वाऽपि कूपक्षेत्रनरादिहृत् ॥
वज्रे परद्रोहरतो मांसाशी तरले द्विज !। तीक्ष्णे मातृपितृद्रोही तापने जपदूषकः॥११॥
अश्वघ्नोऽपिनिरुच्छ्वासे वसेद्गोघ्नश्चदारुणे । भ्रूणहा निवसेच्चण्डेस्त्रीहत्याकृत्कुकूलके
देवस्वहारी दहने घोरघोरे परस्वहृत् । कृतान्तदूता नरके सर्वानेव हि पापिनः ॥१३॥
बध्नन्तिपाशैर्निघ्नन्तिदण्डैर्विध्यन्तिशङ्कुभिः । तीक्ष्णायश्चञ्चवःकङ्काःक्रूरदंष्ट्रामहोरगाः

कालेयकाश्च व्याघ्राश्च हिंस्राश्चाऽन्ये दशन्त्यमून् ।
शकलीकुर्वते शस्त्रैर्दहन्ति देहमेव च ॥ १५ ॥

खनन्ति गहने श्वभ्रे कशाभिस्ताडयन्तिच । तैलद्रोण्यां विपच्यन्तेतुद्यन्तेसूक्ष्मसूचिभिः
वाह्यन्ते दुर्वहान्भारान्यमदूतैर्हिपापिनः । ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात्सुरापः श्यावदन्तकः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्वर्णापहारी कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः । अपस्मारी गुरुद्रोही चण्डालो वेददूषकः
कूटसाक्षी चाक्षिरोगी मन्दाग्निश्चाग्रभोजनः ।
विद्यापहारी मूकः स्यादन्धः पुस्तकचोरकः ॥ १६ ॥
परदाररतः पङ्गुर्बधिरः परनिन्दकः । विडवराहो निराचारो जिह्वारोगी च तस्करः ॥
अभ्यागतातिथित्यागीकपोलकण्टकोभवेत् । पर्वसुस्त्रीरतोमेहीपूत्यास्योऽभक्ष्यभक्षकः
मर्यादाभेदको दासस्तटाकारामहृत्खरः । प्रतिश्रुताप्रदातास्यादल्पायुः श्वा विकत्थनः
विष्णुद्रोही च सरटः शिवद्रोही च मूषकः । एवं पापफलं ज्ञात्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत्
तच्चाऽस्मिन्नरुणक्षेत्रे कर्तव्यं सम्यगास्तिकैः ॥ २४ ॥
इति निशम्य स दुष्कृतकारिणां बहुविधां नरकेषु नृणां व्यथाम् ।
चरणयोः पतितश्च तदा पुनःपुनरयाचत तच्छमनक्रियाम् ॥ २५ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे कर्मविपाकवर्णनं नाम
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

विस्तारात्कथयाम्यद्य प्रायश्चित्तं महांहसाम् ।
सर्वेषामवधत्स्व त्वमवलम्ब्याऽऽस्तिकीं धियम् ॥ १ ॥
ब्रह्महा प्राप्य शोणाद्रिं निमग्नः खड्गतीर्थके । जपन्पञ्चाक्षरं मन्त्रं भस्मरुद्राक्षधारकः
कृतोपवासः सम्पूज्य प्रयतः परमेश्वरम् । ब्राह्मणान्भोजयेद्वर्षं भिक्षाशीनियतेन्द्रियः॥
विशेषपूजाशुश्रूषां कुर्याद्देवस्य भक्तितः । ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सुरापोऽप्यरुणक्षेत्रे वर्षमेकं वसन्प्रति। प्राग्वत्कृतसमाचारः सम्पूज्यैवं महेश्वरम्॥
क्षीरेण स्नापयेद्देवं शतरुद्रीयमुच्चरन्। सुरापानोद्भवेनाऽऽशु पापेन परिमुच्यते॥ ६॥
सुवर्णस्तेयकृच्छोणक्षेत्रे बिल्वदलैर्हरम्। अभ्यर्च्यभोजयेद्विप्रान्पापान्मुच्येतदुष्करात्
गुरुदाररतिर्गत्वा कृत्तिकास्वरुणाचलम्। यथापूर्वं व्रती भूत्वा सहस्रेण प्रदीपकैः॥
मासत्रयं समाराध्य श्रीशोणाचलशङ्करम्। प्रदद्याद्भूषितां कन्यां ब्राह्मणायसुशीमते
षडक्षरं जपेन्नित्यं तेन मुच्येत पाप्मना। शिवलोके च निवसेदासंसारं न संशयः॥
परदारापहर्त्ता च क्षेत्रेऽस्मिन्नियतेन्द्रियः। मासमेकं नवैः पुष्पैरभ्यर्च्याऽरुणशङ्करम्
माहेश्वराय वितरेद्धनं शतयानुगुण्यतः। तत्क्षणेन विनिर्मुक्तस्तस्मात्पापाद्भविष्यति॥
गरदोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती भूत्वा यथापुरा। क्षीरोपहारं देवाय दत्त्वा दोषेण मुच्यते

पिशुनोऽप्यरुणक्षेत्रे व्रती वेदरतो नरः।
अध्यापयेद् द्विजान्मुख्यांस्ततो निष्कलमषो भवेत्॥ १४॥

अग्निदोऽप्यरुणक्षेत्रे त्रीन्मासान्पूर्ववद्व्रती। दद्याच्छैवाय निर्माय गृहं तत्पापशान्तये
धर्मनिन्दाकरः शोणक्षेत्रे वर्षं व्रतीवसन्। सत्रादिकं प्रकुर्वीत यथाशक्त्याघशान्तये॥
पितृद्रोह्यरुणक्षेत्रे तिष्ठन्मासमतन्द्रितः। गिरीशाय द्विजेभ्योऽपि प्रदद्याद्गाः सहस्रशः
ग्रहोपरागकालेषु भोजयित्वा द्विजान्बहून्। विमुञ्चेद्वृषभंनीलं विमुच्येतततोऽहसः

स्त्रीघ्नश्चाऽपि शिशुघ्नोऽपि शोणक्षेत्रमुपेयिवान्।
व्यतिपाते तिलान्दद्याद् द्विजेभ्योदुरितच्छिदे॥ १६॥

प्रच्छन्नपापकृच्छोणक्षेत्रेऽस्मिन्नियतेन्द्रियः। गुप्तदानानि कुर्वीत भवेद्वै गतकल्मषः॥
मृषाभाष्यरुणक्षेत्रे षण्मासान्निवसन्व्रती। शोणाचलेश्वरस्तोत्रपाठेन स्याद्कल्मषः
कूपादिभेदकृच्छोणक्षेत्रमासाद्य भक्तितः। तडाकान्खानयेत्तत्र ध्रुवं निर्वृजिनो भवेत्
क्षेत्रापहारी देवाय क्षेत्रं दद्यान्महाफलम्। आरामकण्टकोऽप्यस्मै दद्यादुद्यानमुत्तमम्
गृहापहारी कुर्वीत देवस्यायतनं नवम्। अंहसा तेन निर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात्
परद्रोही वसञ्छोणक्षेत्रेमाहेश्वरान्धनैः। प्रीणयित्वापरांल्लोकान्निःसंशयमवाप्नुयात्
पश्वादिमांसभुक्छोणक्षेत्रे पक्षत्रयं व्रती। प्रीणयेदरुणेशानं सोपहारैर्मनोहरैः॥२६॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्रिःशोणाचलनाथेति निनदन्ननघो भवेत्। निवसन्नरुणक्षेत्रे पूजयेदरुणेश्वरम् ॥२७॥
अरुणेश्वरमन्त्रञ्च जपेन्मोक्षेच्छुरादरात्। यद्यस्याऽभिहितं तेन पद्भ्यामेव प्रदक्षिणाम्
कुर्वतारुणशैलस्य तत्प्राप्यं शुभमञ्जसा। क्षुतेषु स्खलितेष्वत्याहिते दुःस्वप्नदर्शने ॥
प्रीत्युत्कर्षेऽपि च बुधैरुच्चार्योऽरुणशङ्करः। अपि वर्णाश्रमभ्रष्टः शिवद्रोहरतोऽपि वा
त्रीण्यहान्यरुणक्षेत्रे वसन्मुच्येत पातकैः। पार्थिवः शिवलोकोऽयंमूर्त्तमेतत्त्रयीशिरः
एष दक्षिणकैलासो योऽसावरुणपर्वतः। अन्येषु सिद्धक्षेत्रेषु तपोभिः सिद्धयो नृणाम्

अस्मिन्स्मरणमात्रेण तारतम्यं विचिन्त्यताम्।
यद्गङ्गायां प्रयागे यत्काश्यां वै पुष्करेषु यत् ॥३३॥

कर्मसेतौ च यत्पुंसां शोणक्षेत्रे ततोऽधिकम्। अग्निष्टोमं वाजपेयंवैराजंसर्वतोमुखम्
राजसूयाश्वमेधौ च कुर्याच्छोणाचलेबुधः। एकाहं वाऽरुणक्षेत्रे नरोयत्स्यादुपोषितः
तस्य चान्द्रायणशतं भवेत्सान्तपनायुतम्। षोडशापि महादानान्यरुणक्षेत्रसन्निधौ ॥

अनुष्ठितानि कल्पोक्तं कुर्वन्ति द्विगुणं फलम् ॥ ३७॥

इति नन्दिकेश्वरमुखेन शुश्रुवान्मुनिनन्दनोऽथ निरयप्रतिक्रियाम्।
अभिनन्द्य तं वद दिनतुं वत्सरप्रमुखार्हणक्रममिति व्यजिज्ञपत् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्द्धे पापापनोदकप्रायश्चित्तवर्णनं नाम
षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

काम्यकर्मवर्णनम्

नन्दिकेश्वरउवाच

रक्तोत्पलैरर्कवारे यः शोणाद्रीशमर्चयेत्। अवश्यं तस्य सिध्यन्ति सार्वभौममहर्द्धयः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सौम्यवारेऽरुणाद्रीशं कस्तूरीकरवीरकैः । यः पूजयतितस्यस्यात्सत्यलोकेसुखासिका
गुरुवारे सिताम्भोजैः शोणेशं वरिवस्यतः । जनलोके चिरं वासःसिद्धैःसहभविष्यति
चम्पकैर्मल्लिकाभिश्च शुक्रवारे समर्पयेत् । तपोलोकं प्रपद्येत ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ॥४

सौरिवारे च जातीभिस्समाराध्याऽरुणेश्वरम् ।
न जातु यमलोकानां पापीयानपि कल्पते ॥५॥

प्रथमायां तिथौ देवस्योपहारं समर्पयेत् । यः पायसेन स भवेद्धनधान्यसमृद्धिमान्

द्वितीयस्यां तिथौ भक्त्या यो दध्यन्नं निवेदयेत् ।
स भवेद्भाग्यवाञ्छ्रेष्ठः सोमपाश्च भवेद्ध्रुवम् ॥७॥

तृतीयायाञ्च योऽपूपैः शोणेशं परितर्पयेत् । तस्याऽव्याहतमारोग्यमाशरीरं भविष्यति
चतुर्थ्यामरुणेशाय पूर्वकुम्भोत्करादिकम् । निवेदयति यस्तस्य भवेत्पूर्णमनोरथः ॥
मुद्गोदनञ्च पञ्चम्यामुपहारंप्रकल्पयेत् । शोणेश्वराय भक्त्या यः स स्यादक्षय्यवैभवः
षष्ठ्यां गुडौदनंदद्यादरुणाचलशम्भवे । भक्त्या यस्तस्य सन्तानो न कदाचित्प्रहीयते
तिलौदनं यस्सप्तम्यां शोणेशाय समर्पयेत् । स दीनोऽप्यधमर्णत्वमयत्नेन व्यपोहति

अष्टम्यां राजशाल्यन्नं यो दद्याच्छोणशम्भवे ।
तस्य सेवां विनाऽपि स्याद्राजलोको वशीकृतः ॥१३॥

गोधूमान्नंनवम्याञ्चशोणाद्रीशाययोऽर्पयेत् । राजयक्ष्मादयस्तस्यनभविष्यन्तिजातु च
दशम्यां शोणनाथाय यः करम्भंनिवेदयेत् । स भवेत्सर्वलोकानां सदैवप्रीतिभाजनम्
पृथुकैरुपहारान्य एकादश्यां प्रकल्पयेत् । वरुणाचलनाथस्य स भवेदकुतोभयः॥१६॥
द्वादश्यां शोणनाथाय सूपौदननिवेदनम् । यः करोति भवेत्तस्य निर्विघातो मनोरथः
यः सक्तूनरुणेशाय त्रयोदश्यां समर्पयेत् । तस्याव्याकुलचित्तत्वमश्रान्तमपि जायते
अर्पयेच्छोणनाथायफलानिविविधानियः । चतुर्दश्यांसमूढोऽपिसिद्धसारस्वतोभवेत्
यः पौर्णमास्यां शोणाद्रिनाथाय विनिवेदयेत । पनसस्य फलंतस्यचक्षूरोगोनजायते

कुह्वाञ्च सङ्गमे भक्त्या कन्दमूलादि योऽर्पयेत् ।
शोणाचलेश्वरायाऽस्य तुष्यन्ति पितरः किल ॥ २१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अश्विन्यामरुणेशाय दद्याद्वासांसि भक्तिमान्। भरण्यामरुणेशायदद्यादाभरणान्यपि ॥
कृत्तिकासु प्रदीपांश्च रोहिण्यां रौप्यमर्पयेत्। मृगशीर्षे मलयजमार्द्रायां हरिचन्दनम्
पुनर्वसौ मृगमदं पुष्ये कर्पूरमर्पयेत्। काश्मीरोद्भवमाश्लेषे मघायां तुहिनोदकम् ॥
ताम्बूलं पूर्वफाल्गुन्यां धूपमुत्तरफाल्गुने। कालागुरूंश्च हस्तर्क्षे चित्रायां यक्षकर्दमम्
स्वात्यांसुवासिनीवृन्दं विशाखायांप्रकीर्णकम्। मैत्रेमुक्तापत्रंचज्येष्ठायांधेनुकान्यपि
मूलेमुक्तासरान्पूर्वाषाढे मुकुटमर्पयेत्। रत्नानि चोत्तराषाढे श्रवणे भद्रपीठिकाम् ॥
अष्टापदं धनिष्ठायां वासः शतभिषज्यपि। पूर्वाभाद्रपदे भोगानुत्तरायां तुरङ्गमान् ॥
रेवत्याश्च रथं हैमं प्रदद्याच्छोणशम्भवे। दद्यात्कृत्वामहापूजां तत एवाऽर्पयेन्नरः ॥
पूज्यो राशिषु मेषादिष्वरुणेशो विशेषतः। सिन्दुवारैः कुरवकैःककुभैःपाटलैःक्रमात्
कुटजैर्नीपकुसुमैर्जीवन्तीमल्लिकादिभिः। सरोरुहैर्दर्वीमनकैर्नन्द्यावर्तसरोरुहैः ॥३१॥
पञ्चामृतेनस्नपयन्नुभयोरुपरागयोः। पञ्चाक्षरेण कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तितः ॥ ३२ ॥
स्नपनं पञ्चगव्येन द्वयोरयनयोरपि। षडक्षरेण कुर्वीत गव्येन स्नपनक्रियाम् ॥ ३३ ॥
प्रणवेनैव कुर्वीत क्षीरेण स्नपनक्रियाम्। अरुणाचलनाथस्य भक्त्या विषुवयोर्द्वयोः
प्राह्णे स्याद्रुद्रतुलसी मध्याह्ने कृतमालकम्। अपराह्णे मल्लिका च शोणाद्रीशस्यशस्यते
अर्द्धोदये च स्नपयेत्सहस्रकलशोदकैः। शतरुद्रीयमुच्चार्य श्रीशोणाचलशम्भवे ॥३६॥

शिवरात्रौ विशेषेण त्रिशिखैर्विल्वपत्रकैः।
कमलैः कर्णिकारैश्च जागरूको यतेन्द्रियः ॥ ३७ ॥

गीतवादित्रनृत्यैश्च दिव्यागमविधानतः। पूजयेदपवर्गार्थं शोणशैले महेश्वरम् ॥३८॥
मासि पौषे च देवस्य कुर्यादाग्नेयमुत्सवम्। नवान्नैरुपदंशाद्यैर्व्याहृतीरुच्चरन्बुधः ॥
वैशाखेचविशाखायांशिवतन्त्रानुसारतः। शोणाचलेश्वरस्याऽस्यकुर्याद्दमनकोत्सवम्
प्रावोधिकं मार्गशीर्षे प्रातर्निर्माय सामभिः। महापूजां प्रकुर्वीतशोणशैलस्यभक्तिमान्
शनिप्रदोषेष्वाद्रासु व्यतीपातेषु पर्वसु। सोमार्कवारयोश्चार्चेच्छोणाद्रीशं यथागमम्
दाक्षोपनयनोद्वाहपुत्रजन्मादिकेष्वपि। विशेषपूजां कुर्वीत शोणनाथस्य भक्तिमान् ॥
अपि स्वजन्मनक्षत्रे सम्पत्स्वापत्सु भीतिषु। प्रवेशनिर्गमनयोश्चार्चनीयोऽरुणेश्वरः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

व्रतिचक्रागमे पादबन्धने नववैभवे। अरुणेशार्चनं कुर्यादभियानेषु च द्विषाम् ॥ ४५ ॥
स्मरेदतिदवीयांश्चेत्पश्येत्पर्यन्तगो यदि। स्थितश्चेदरुणक्षेत्रे त्रिकालं पूजयेच्छिवम्
किमन्यद्वद वत्सेति उद्धृत्य भुजमुच्यते। अरुणक्षेत्रतो नाऽन्यदलं स्वर्गापवर्गयोः
स्मरणेन मनःश्रोत्रे श्रवणाद्दर्शनाद्दृशोः। जिह्वाञ्चकर्त्तनाच्छोणक्षेत्रंसद्यःपुनात्यलम्
अरुणेऽस्मिन्महाक्षेत्रे देहिभिर्लब्धजन्मभिः। जीवद्भिर्लभ्यतेभोगोमोक्षश्चोन्मुक्तजीवितैः
अन्यत्र मुक्तदेहानामप्यत्र श्राद्धकर्मणा। अपि पापात्मनां पुंसामपवर्गो भविष्यति॥

अयोध्यां मथुरां मायां काशीं काञ्चीमवन्तिकाम्।
द्वारकां चाऽरुणक्षेत्रमतिशेते न संशयः ॥५१॥
इत्युक्तवन्तं च शिलादपुत्रं मृकण्डुसूनुः पुनरप्युवाच।
माहात्म्यमेतन्महनीयकीर्ते! भूयोऽपि पृच्छामि वदस्व मह्यम् ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे काम्यकर्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

सृष्टिवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अरुणाचलमाहात्म्यं विस्तरात्परिपृच्छता। मार्कण्डेयत्वयामन्येमयिन्यस्तोमहान्भरः
स्थाने कुतूहलाक्षिप्तं मनस्तव महामते। यः शोणाद्रीशचरितं न वेत्ति स नरः पशुः

कथं वा शक्यते वक्तुं जानानैरपि कार्त्स्न्यतः।
शोणाचलजुषःशम्भोर्माहात्म्यं महितोदयम् ॥ ३ ॥

कथं वा श्रुतमप्येतदाश्चर्यरसभावितैः। अशेषमवधार्येत प्रज्ञावत्प्रवरैरपि ॥ ४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इदानीं स्मर चित्रं तु चरित्रं स्मरवैरिणः । परामृतानुभूत्यैव सत्यं नृत्यति मे मनः॥
अद्भुतं शिवचारित्रमास्कन्दितमनोहरम् । मम वर्णयितुं कार्त्स्न्यान्नैव शक्नोति शेमुषी
तथाप्येष प्रवक्ष्येऽहमंशांशेन यथामति । पुण्यं शोणाद्रिनाथस्य माहात्म्यं श्रूयतांमुने
पुरादिदेवकल्पादौ निर्विकल्पो महेश्वरः । स्वेच्छया सकलं विश्वं पुनरप्युदभावयत्
उद्भावितञ्चतद्विश्वंस्रष्टुं पातुञ्चसर्वदा । अन्विच्छन्नादिदेवोऽसौब्रह्मविष्णूविनिर्ममे
असृजद्दक्षिणाङ्गेन त्र्यम्बकः परमेष्ठिनम् । विष्टरश्रवसं देवो वामाङ्गेन च सृष्टवान् ।
ब्रह्माणं रजसा विष्णुं सत्त्वेन समयूयुजत् ! नियुक्तौ देवदेवेनतौ विरञ्च्यच्युतावुभौ
ईशाते सर्वजगतां सृष्टिरक्षाविधानयोः । मनसैव मरीच्यादीन्ससर्ज ब्राह्मणान्दश ॥

दक्षं दक्षिणाङ्गुष्ठात्सृष्ट्यै प्रावर्तयद्विधिः ।
मुखेन ब्राह्मणान्दोर्भ्यां क्षत्रियानूरूतो विशः ॥१३॥

शूद्रांश्च पद्भ्यांनिरमात्स्वयञ्च कमलासनः । मरीचितनयाज्जज्ञुःकश्यपादसुरास्सुराः
मरुतः फणिनो गृध्रागन्धर्वाप्सरसोऽपि च । मनुश्चयस्यसन्तानोमानवोऽयं प्रवर्त्तते
नानाज्ञातित्वमापाद्य नानाकर्मप्रवर्त्तकाः । अत्रेश्च समभूदार्षं क्षात्रं च द्विविधं कुलम्
पुलस्त्यपुलहाभ्यां च जज्ञिरे यक्षराक्षसाः । उतथ्यगीष्पतिमुखाजज्ञिरेऽङ्गिरसो मुनेः
भृगोरग्निः समुदभूच्च्यवनाद्यास्तथर्षयः । वसिष्ठप्रमुखेभ्यश्च सम्बभूवुर्महर्षयः ॥

यत्पुत्रपौत्रैर्भुवनमिदमापूर्यतेऽखिलम् ॥ १८ ॥

एवं ब्रह्माऽऽत्मजैः स्वीयैरिदमापूरयज्जगत् । कालेन वैभवेनाऽपि विसस्मारमहेश्वरम्
अच्युतोऽपिभृगोःपुत्रीमुद्वाह्यकमलालयाम् । मत्स्यादिरूपोजगतिभवन्नास्मरदीश्वरम्

सृष्टिस्थितिभ्यां द्रुहिणाब्जनाभौ स्वाधीनतां नूनमुपागताभ्याम् ।
अतीव गर्वं दधतुर्न कस्य मदोऽधिकारेण भवेन्नरस्य ॥ २१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे सृष्टिवर्णनंनामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नवमोऽध्यायः

ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अहमेव प्रभुरिति प्ररूढाधिकगर्वयोः । विरञ्च्यच्युतयोरासीद्विवादो मोहसम्भवः ॥
रजोविकाराभ्यधिकोवाह्येनीलइवोत्थितः । विश्वसृष्टिकरोविष्णुंविरञ्च्योऽब्रूतगर्वतः

ब्रह्मोवाच

कथं त्वमधिकश्चासि विष्णो जनयितुर्मम । पितामहस्य लोकानांकिमेवमतिमोहितः
त्वत्त एवोदितौ दैत्यौ निहत्य मधुकैटभौ । दैत्यारिरिति मुग्ध त्वं गर्वंवहसि केशव
त्वामेव सृजतो नित्यं वहुधा मम वेधसः । अद्याप्यायासजां पीडां न परित्यजतःकरौ
मम श्रमाम्भसोद्भूते महाम्भोधौ निमज्जतः ।
नैयग्रोधं न चोत्पन्नं कुतस्तेऽस्त्ववलम्बनम् ॥ ६ ॥
मदुपज्ञे महाम्भोधौ स्रवते कोऽपि पन्नगः । तदाश्रयस्त्वमूर्ध्वं ते पद्मं तच्चासनं मम॥
कुतस्तमोमये ब्रूहि त्वयि सत्त्वगुणोदयः । स वेत्सि किंत्वं प्रकृतिनिद्राजडिमनिर्भरः
जलाशये प्रस्वपता दैत्यभीत्या जनार्दन ! । कथं त्वया रक्षिताऽसौ मदधीनाजगत्त्रयी
चतुर्भ्यो ममवक्त्रेभ्यो वेदा समुदयं गताः । चैतन्यरूपिणीशक्तिःकलत्रं मे सरस्वती
मया हि सृज्यते विश्वमिदं स्थावरजङ्गमम् । रक्ष्यते च तदिन्द्राद्यैर्मामकैःपुत्रपौत्रकैः
ततः कथय वैकुण्ठ मन्नियोज्येषु कश्चन । जगतामीश्वरान्मत्तःकथंनामातिरिच्यसे ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्थं सरोषसंरम्भे विधौ पौरुषभाषिणि । नारायणोऽपि सासूयंस्मित्वैवंसमभाषत

विष्णुरुवाच

विरञ्चे! मुञ्च संरम्भं वृथा खलु विकत्थसे । नाभीसरोजसञ्जातो मम त्वमवधारय
योगनिद्रां मयोन्मुच्य पुराह मधुकैटभौ । नचेद्यन्मथितौ ताभ्यां तथैवस्याःप्रणाशितः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सोमकप्रमुखान्दैत्यान्हन्तुमात्मेच्छया मम ।
धृतमत्स्यादिरूपस्य को वाऽन्यः सृष्टिकारणम् ॥ १६ ॥
न किञ्चिदपि पश्यन्ति रजसारूढदृष्टयः । रजोमयेन भवता किं निरूपयितुं क्षमम् ॥
अविनाभाविनी शक्तिर्ननु मे पद्मवासिनी । यस्याः कटाक्षमात्रेण जगत्त्रितयमेधते
भूतान्यमूनि कालेऽयमात्मनोऽप्यहमेव हि । मया विरहितंकिम्वात्रिषुलोकेषुविद्यते
आदित्या वसवोरुद्रादिक्पालामनवोऽप्यहम् । भूर्भुवःस्वस्त्रयीमेनांमदधीनांविचिन्तय
ममैव विनियोगेन सृष्टिशक्तिः स्वयं स्थिता ।
तन्मे त्रैलोक्यनाथस्य किं त्वं ज्येष्ठः समोऽथवा ॥ २१ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

एवं मोहान्धमनसोरन्योन्यं प्रतिगर्जतोः । ययावनल्पसमयः सम्वर्तसदृशस्तयोः ॥
उदयास्तमयौ स्यातां न तदा चन्द्रसूर्ययोः । नक्षत्राणि च ताराश्चग्रहाश्चक्षीणतांययुः
नाववुर्मरुतां वा न जज्वलुर्जातवेदसः । नान्तरिक्षं न च क्षोणी नदिशोऽपिचकाशिरे
समुद्राश्चुक्षुभुस्सर्वे पर्वताश्च चकम्पिरे । औषध्यःशोषमासेदुरवसेदुश्चजन्तवः ॥२५
पक्षमासर्तुवर्षादिकालस्य नियमो गतः । अहोरात्रव्यवस्थाऽपि प्रणाशंसमुपाययौ ॥
इन्द्रादयो लोकपाला मरीच्याद्या महर्षयः । सर्वेऽप्यकालेसम्प्राप्तं कल्पान्तंमेनिरेतदा
एवं जाते महाक्षोभे भूताक्रन्दप्रचोदितः । भूतनाथो जगज्जातमविद्यायामबुध्यत ॥२८
व्यचिन्तयच्च विश्वात्मा विश्वसंरक्षणोद्यतः ।
अवाह्ययादृशाऽपश्यदनयोर्मोहकारणम् ॥ २९ ॥
स्वामिनंसकलैश्वर्यदातारं मां मदोद्धतौ । विस्मृत्य स्वं स्वमेवैतावमंसेतांजगत्प्रभू
अहो मोहस्यमाहात्म्यं यदिमौद्रुहिणाच्युतौ । जानानावपि मां सम्यगभूतांमेवमुद्धतौ
अज्ञानतिमिरोद्भूतिदूषिताशयलोचनः । जनः प्राप्तं स्तुतमपि प्रायो वस्तु न पश्यति
कृतापराधावप्येतौ निमग्नो मोहसागरे । मया नोपेक्षणीयौ, हि लोकानांहितकाम्यया
इति निश्चित्य मनसा मायावैवश्यमेतयोः । देवो दयामहाम्भोधिर्व्यपोहयितुमैहत ॥
अहोऽनुकम्पातरुणेन्दुमौलेः स्वभावसिद्धा भुवनत्रयेऽस्मिन् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

असौ प्रमोहाम्बुधिमध्यतोऽभूदाविर्निरस्तावपि धातृविष्णू ॥ ३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुविवादवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः

युध्यतोर्ब्रह्मविष्णोर्मध्येतेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाववर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

आज्ञापय विभो मह्यं यथा शम्भुः सनातनः । अनुजग्राह मोहान्धौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ

नन्दिकेश्वर उवाच

शृणुष्व सर्वं वक्ष्यामि विस्तरेण यथातथम् । यदेव देवो विदधे दययाभक्तवत्सलः
अथोदस्थात्तयोर्मध्येतथाविवदमानयोः । ज्योतिःस्तम्भत्वमभ्येत्यरोदोरन्ध्रनिरोधकः
महता जृम्भमाणेन तस्य ब्रह्माण्डभेदिनः । अन्तरिक्षमतिश्यामं समुत्क्षिप्तमिवाभवत्
विष्वग्विवर्णता तस्यज्योतिर्लिङ्गस्य तेजसा । दिशो विरेजिरेसद्योदूरविस्तारिताइव
तीव्रैस्तस्यमहाज्वालैःशोषिता इवसागराः । विमुक्तवीचिसंक्षोभाः स्वामेवप्रकृतिययु
र्व्यद्योतन्तदिविप्राग्वद्ग्रहास्तारागणैःसह । तेजःस्तम्भात्समुद्भिन्नाःस्फुलिङ्गाइवकेचन
तेजसा तस्य शोणेन गैरिकेणेव रञ्जिताः । भौमरविश्रियं सर्वेऽप्यवहन्नवनीभृतः ॥
समुद्रास्तत्प्रतिच्छायानिर्भराश्लिष्ट यादसः । पद्मरागशिलाखण्डे घटिता इव रेजिरे ॥
प्रवालगुच्छैः प्रत्यग्रैर्लम्बिता इव पादपाः । नद्यश्च निर्भरोत्फुल्लकह्लारा इव रेजिरे ॥
मही कुङ्कुमलिप्तेव दिशः सिन्दूरिता इव । सर्वारुणमिवव्योमसमन्तात्प्रत्यदृश्यत ॥
ब्रह्माण्डकर्परमभूत्तन्महःपूरितान्तरम् । शोणितेनेव सम्पूर्णं कपालं कृत्तिवाससः॥१२॥
एवंप्रवर्द्धमानेन तेजःस्तम्भेन तेन च । अरुणाकारतां भेजे विश्वं स्थावरजङ्गमम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तेजोलिङ्गं तदाश्चर्यं दृष्ट्वा त्यक्तमिथःक्रुधौ । अचिन्तयेतामेकैकं चतुर्मुखचतुर्भुजौ ॥

किमेष वसुधां भित्त्वा शेषादीनांफणाभृताम् ।
फणामाणिक्यमहसां राशिरुन्मुखतां गतः ॥ १५ ॥

किं वा कल्पान्तसुलभप्रादुर्भावाःप्रभाकराः । द्वादशापिनभोभूम्योर्मध्येयुगपदुत्थिताः
आहोस्विन्मेघसंघर्षाद्वितताव्योममध्यतः । अन्योन्यं मिलिताः क्षिप्रानिपतन्त्यवनीतले
प्रतिघ्नन्नेष तेजोभिरक्ष्णोः शक्तिमनुक्षणम् । स्वनिर्विशेषिता शेषभूतजालः प्रवर्द्धते ।
एष उद्दीप्यमानोऽपि सन्तापायन कल्पते । नेदीयांस्यपि भूतानि न निर्दहति वह्निवत्
एतस्य कान्तिसङ्क्रान्त्या जगदेव न केवलम् । मदीयमपि शोणत्वमनुप्राप्तमहोवपुः
कस्मादेषसमुत्पन्नःकिंमूलःकिमुपाधिकः । कुतस्त्यः किमुपादानःकयाशक्त्याप्रकाशते
कियानवधिरेतस्य विष्वक्तियैगधोध्वंतः । अवगाढश्च पातालं कियन्मात्रमसाविति
तदेतदखिलं ज्ञातुं मनः पर्युत्सुकं मुहुः । इच्छत्युत्पतितुं व्योम प्रवेष्टुं च रसातलम्
इति चिन्ताभराक्रान्तौ तेजःस्तम्भावलोकनात् । उभावप्यवकुलितौ वैकुण्ठपरमेष्ठिनौ
अभाषत च गोविन्दः सुतरामेव गर्वितम् । हिरण्यगर्भमालोक्य स्मयमानमुखाम्बुजः ॥

विष्णुरुवाच

अयमेवावयोर्ब्रह्मन्नन्योन्यौत्कर्षकाङ्क्षिणोः । सत्यमेव परीक्षायै निकषःसमुपस्थितः
अमुष्य तेजसां राशेरपरिच्छेद्यसम्पदः । आद्यन्तौ ज्ञातुमेकेन न शक्यं ध्रुवमावयोः ॥
यः पश्येन्मूलमग्रं वातेजसोऽस्यस्वयम्भुवः । सएव नावभ्यधिकोजगतांनाथ कोऽपिसः

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युभावपि विनिश्चिताशयौ मूलमग्रमपि तस्य वीक्षितुम् ।
तेजसोऽतिमहतो बभूवतुः स्पर्धया विरचितोद्यमौ मिथः ॥ २६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णवोर्मध्ये तेजोमयलिङ्गप्रादुर्भाव-
वर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एकादशोऽध्यायः

विष्णुनालिङ्गाधोभागशोधनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

अथ हंसाकृतिं व्योमपदवीलङ्घनक्षमाम्। भेजे विरञ्चिस्तस्याग्रं द्रक्ष्यामीति कृतोद्यमः
जग्राह विष्णुर्वाराहं विग्रहं दृढविग्रहः। विश्वम्भराविनिर्भेदक्रीडासुलभवैभवम् ॥२॥
मूलं तस्य परिज्ञाय प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः। कृत्रिमस्तब्धरोमैष दंष्ट्राभ्यामभिनन्महीम्
विदारयन्स पोत्रेण भूतधात्रीमवाङ्मुखः। महावराहो ददृशे तेजःस्तम्भंनमन्निव ॥४
क्रीडाक्रोडकठोरेण कण्ठघोषेण पूरयन्। पातालं बहुलोत्साहः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥५॥
विवेश यत्रयत्राऽसौ तत्र तत्र तथास्थितम्। अवैक्षिष्टानलस्तम्भं तमेव कुहनाकिटिः
विदारितान्महीरन्ध्रात्प्रत्यदृश्यन्तभोगिनः। प्ररोहा इव शेषाद्यास्तेजःस्तम्भस्यकेचन
प्रत्यदृश्यत हेमाद्रेर्मूलकन्द इव स्थितः। आधारतां गतो दृष्टोह्यच्युतेनाऽऽदिकच्छपः
आराद्वसुन्धरागुल्फे धुरन्धरतया स्थिताः। दिक्सिन्धुराश्चदृश्यन्तेमदमन्थरबन्धुराः
मधुद्विषा च स महान्मण्डूकोऽपि विलोकितः।
अखण्डमडलं भूमेर्यस्य पृष्ठे प्रतिष्ठितम् ॥१०॥
आधारशक्तिमपि तामभ्यपश्यदधोक्षजः। यदनुग्रहतः शेषकूर्माद्या अपि धूर्वहाः ॥११॥
अतलं वितलं चैव सुतलं वितलं तथा। तलातलं च प्रतलं महातलमिति क्रमात् ॥
ददर्श सप्त पातालानपि वारिजलोचनः। तत्रत्यान्विविधाकारान्सर्वानपि सविस्मयः
अत्यगाद्भोगवत्याख्यांपुरींवैरोचनीमपि। जगाहेऽन्यांश्चदैत्यानामावसानतिगह्वरान्
इदं दृष्टमिदं दृष्टमित्युपारूढकौतुकः। मूलं मुग्धाशयस्तस्य विचिनोति स माधवः
अधस्तादपि गाढेन पयोधेस्तेनपोत्रिणा। तथैव तेजःस्तम्भः स निर्विकारमवैक्ष्यत ॥
दलिता केवलं पृथ्वी पाथोराशिर्विलोलितः।
नैवाऽलोक्यत तन्मूलं कोलरूपेण विष्णुना ॥ १७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्थंवर्षसहस्राणिभ्रान्त्यासम्भ्रान्तमानसः । नालम्बभूवतन्मूलंलीलाक्रोडोविलोकितुम्
अवरुग्णखुरः क्षुण्णदंष्ट्रो विध्वस्तविग्रहः । भग्नपोत्रः स भूदारो जगाहे बहुलं श्रमम्
श्रान्त्यानिश्वसतस्तस्यताद्रग्दर्पोविश्रृङ्खलः । ननाशतत्क्षणात्साकंतन्मूलावेक्षणेच्छया
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञोऽपि प्रत्यावर्तितुमुत्सुकः । न चक्षमे सरोजाक्षश्चलितुं च पदात्पदम्
श्रमान्धचक्षुषस्तस्य पातालान्तरवर्त्तिनः । तत्तेज एव पन्थानं पुनरप्युदभावयत् ॥२२
कथंकथञ्चिदुत्तीर्णोऽप्यकूपारादपारतः । स्वेदाम्भःसागरस्रावे मग्नोऽभूच्छद्मशूकरः ॥
रज्ज्वेव तेजःस्तम्भस्यप्रभया सानुबद्धया । लब्ध्वाचलं वनं कष्टंन्यवर्त्तिष्ट जनार्दनः
नावैक्षि यन्मया मूलममुष्य महसां निधेः । ततः स्रष्ट्राऽपि नो दृष्टःशिरोभागःकथञ्चन
अमुष्य महसां राशेः प्रागभूद्यत्रसम्भवः । ततो निवृत्त्य यास्यामिशरणंशिवमीश्वरम्

स हि विश्वाधिको देवश्चिरं मोहान्धचक्षुषा ।
यद्विस्मृतो मया तस्माद्दुर्विपाकोऽजनीदृशः ॥ २७ ॥
एवं विनिर्धार्य विमुक्तदर्पो निवृत्तवानाशु सरोरुहाक्षः ।
तमेव देशं प्रबभूव यत्र स्तम्भः स तेजोमयतां दधानः ॥ २८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे विष्णुना लिङ्गाधोभागशोधन-
वर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

ततस्तेजोमयं स्तम्भमनुसृत्य पितामहः । उत्पपातोन्मुखो वेगान्निरालम्बे नभस्तले ॥
द्रुतमुत्पततस्तस्य पक्षावेगेन वारिताः । व्यशीर्यन्त समुद्वर्त्ताः प्रणुन्ना इव वायुभिः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स वेगादुत्पतन्दूरं नाक्ष्णोर्विषयतामगात् । केवलं दीर्घदीर्घैव रेखा व्योम्निव्यभाव्यत
मायामरालो ददृशे तेजःस्तम्भस्य पार्श्वतः । संध्यापयोधराभ्यर्णचारीव रजनीकरः ॥
प्रागत्यागादुत्पततां ततोऽध्वानं पयोमुचाम् । विमानपदवीं पश्चात्तारावर्तं ततः परम्
तेजसां यानिधामानिह्यत्युच्चान्यर्ध्वचारिणाम् । अतिचक्रामवेगेनतान्यसौकुहनाखगः
मरुतो मनसो वापि जवः सूक्ष्मतराकृतेः । सोऽभूदधःकृतस्तेन हंसेन गमनादिना ॥
यथा यथा चोत्पपात सुदूरं श्रमितच्छदः । तथा तथा च ददृशे तेजःस्तम्भः समुन्नतः
अतीत्य मरुतां स्कन्धान्सप्त सम्प्राप्तविस्मयः । विमेदाऽण्डकटाहंच ज्वलन्तंतमुदैक्षत
कथं वाऽद्रष्टमूलस्य स्थातव्यं पुरतो हरेः । अविमोचयतः शौरेरसमासमशीर्षताम् ॥
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञस्य दीर्घैः किंवाममाऽसुभिः । तदत्रौपयिकं किंस्यात्कार्यंकावागतिर्मम
अति सन्धित्सतो विष्णुं कस्सहायो भविष्यति । आर्जवंनैवनिर्जेतुं प्रतिवादिनमक्षमः
छद्मनावातिरस्कुर्यान्मानोहि महतांधनम् । इति सञ्चिन्तयत्येवविरिञ्चोव्याकुलात्मनि
आकाशे ददृशे नाऽतिदूरे किमपिनिर्मलम् । ऐन्दवी किमियंरेखातस्याः कथमिहागमः
यद्वामृणालंतत्सिधौवियत्यस्यां कुतस्तु सः । इति तस्मिन्ससंदेहेनेदीयस्तंतदागतम्
अबोधि केतकीवर्हमिति राजीवजन्मना । तत्पर्युषितमप्युद्यत्सौरभं वस्तुशक्तितः ॥
हिरण्यगर्भो विमलमगृह्णात्केतकच्छदम् । गृहीतमात्रं तेनैतत्सचैतन्यं किलाऽब्रवीत् ॥

केतक उवाच

मां गृह्णासि किमर्थंत्वंमुञ्च मां विश्रमोद्यतम् । वर्षाणांशतसाहस्रमुत्पत्यैवंविहायसा

नन्दीश उवाच

तथा समेधमानं तं दृष्ट्वा श्रममखिद्यत । अचिन्तयत्पद्मसूतिरत्यन्तं विहताशयः ॥१६॥
अनिर्व्यूढप्रतिज्ञावान्नीचतामतिसंश्रितः । आक्रान्तरोदोविवरः क राशिस्तेजसामसौ
अहमेतत्परीक्षायां क्व परिछिन्नपौरुषः । भज्येते इव मे पक्षौ दृशा चान्धायते इव ॥
प्रध्वंसन्त इवाङ्गानि पतामीवाऽहमप्यधः ॥ २१ ॥
किंवाऽन्यद्बहुनोक्तेनसहनिश्वासवायुभिः । ममप्राणाश्चनियतंनिर्गच्छन्तीवसाम्प्रतम्
अहङ्कारमदग्रन्थिरयं त्रटतु चित्ततः । मुकुन्देन सह स्पर्धा सा च शीघ्रं प्रणश्यतु ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यदेष रोदः कुहरपरिणाहाधिकोद्यमः । औन्नत्यमयतेऽद्यापि स्तेजःस्तम्भो यथा पुरा तदस्य तेजसां राशेर्नाऽहं नारायणोऽथवा । कारणं दूरतश्चान्ये महेन्द्रप्रमुखाःसुराः इतो नोत्पतितुं शक्तिरस्ति मे तन्निवर्त्तये । इति निश्चित्यमनसाविधाताजातविस्मयः प्रत्यभाषत तं कस्त्वं कुतो वा प्राप्तवानिति । स च प्रत्यब्रवीदेनं वेधसं केतकच्छदः केतकच्छदएवाऽऽसंसचैतन्यःशिवाज्ञया । तेजःस्तम्भात्मनःशम्भोरस्यमूर्ध्निचिरंस्थितः

भूलोक इच्छया वस्तुं ततः सम्प्राप्तवानहम् ॥ २९ ॥

इत्थं श्रुत्वा केतकीवर्हवाचं लब्ध्वाऽऽश्वासं तं किलाम्भोजभूतिः ।

ब्रूहि त्वं मे तत्कियत्यन्तरे वा तेजःस्तम्भस्याऽग्रमित्यावभाषे ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणा लिङ्गोपरिभागशोधनवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

लिङ्गोपरिभागशोधनगमनकालेऽध्वखेदखिन्नेनब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्याथ-केतकच्छदप्रार्थनावर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

केतकीवर्हमप्येनं विहस्य पुनरब्रवीत् ।

केतक्युवाच

अपि मूढ ! न किञ्चित्त्वं वेत्सि कस्त्वं कुतो न तत् ॥ १ ॥

ईदृश्यः परितोलग्ना यस्मिन्ब्रह्माण्डकोटयः । तस्य प्रमाणमेतावदिति को वेदितुं क्षमः चतुर्युगायुतैर्यातं ततो निपततो मम । इदानीमपि नाप्नोति तन्मध्यं किल भूतलम् ॥ इति ब्रुवाणमेनं च नमस्कृत्य सरोजभूः । हित्वा निजमहङ्कारमभाषत कृताञ्जलिः ॥

ब्रह्मोवाच

महात्मन्सत्यमेवाऽस्मिमूढोहंकेतकच्छद !। ब्रह्मणाहिमयास्पर्द्धाविष्णना सहनिर्मिता

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वाभ्यामपीदमावाभ्यां विस्मृतं शिववैभवम् । यन्नौ महानभूद्गर्वस्सर्गसन्त्राणमात्रतः
ह्रेपणी संकथा तावदास्तामद्याऽप्यहंयतः । स्पर्द्धयान विमुक्तोऽस्मिवद्धयागरुडध्वजे
सख्यं साप्तपदीनं हि कथ्यते तद्भवान्मयि ॥ ८ ॥

असंस्तुतधियंहित्वाकर्तुमर्हस्यनुग्रहम् । अहंविष्णुश्चमोहान्धौतेजःस्तम्भस्यवीक्षणात्
हंसकोलाकृती दध्वो मिथः साम्यंव्यपोहितुम् । मूलंदिदृक्षुःसदशांकीदृशींयातवानिति
न जाने मम चाऽस्याऽग्रं दिदृक्षोरीदृशी दशा । गतमुड्डीयमानस्य मे सहस्रेण हायनः
जातश्रमोऽस्मि नितरां वियुज्य इव चाऽसुभिः ।
दिष्टयाऽद्य भद्र ! लब्धस्त्वं मयाऽऽलम्बोऽवसीदताम् ॥ १२ ॥

तन्मेकुरुष्वमित्रस्यसफलांयाचनामिमाम् । सरस्वाऽहंसहसञ्जल्पादस्मिदासोऽनुषञ्जनात्
तत्त्वया करणीयैवं प्रार्थनैषा कृताञ्जलिः । यदि पश्यति मूलं स जितोऽहममुना तदा
यद्वा न पश्यति तदाऽप्यस्मिसाम्यमुपेयिवान् । इदंद्वयमपिप्रायो ममाऽतिह्रेपणंसखे !
त्वयैवपरिहार्यंत्वमिदानी समुपागतम् । अनृतामभिभाषत्वमुचितां च सुहृत्कृते ॥
गिरमेकामिमामग्रे चक्रपाणेरुदीरय । एष हंसाकृतिर्ब्रह्मा तेजःस्तम्भस्वरूपिणः ॥१७॥
अत्युच्चं दृष्टवानग्रमत्र साक्ष्ये स्थितोऽस्म्यहम् ।
तेनापि तेजःस्तम्भत्वमेयुषा चन्द्रमौलिना ॥ १८ ॥

सम्भावितोऽयं सुतरां पित्रेवहि पितामहः । अतोऽयमेवाऽभ्यधिकोभवतोविष्टरश्रवाः
इत्युक्त्वा मम साहाय्यं सुमहत्क्रियतां त्वया ॥ २० ॥

नन्दिकेश्वर उवाच

एवं भूयः प्रार्थितोऽयं विधात्रा दाक्षिण्याद्रः केतकीवर्हकोऽपि ।
तेजःस्तम्भाभ्यर्णभाजे तथैव प्राहाऽशेषं विष्णवे ब्रह्मवाक्यम् ॥२१॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मणाऽसत्यसाक्ष्यार्थं केतकच्छद-
प्रार्थनावर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्दशोऽध्यायः

शङ्करप्रादुर्भाववर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

सोऽपि ब्रह्माणमुद्वीक्ष्यतावताद्विगुणंस्मयन् । नाग्रं द्रष्टमनेनेति निश्चिकायविवेकवान्
अनुग्रहीतुं मां मुग्धं हन्तुं चाऽस्य विधेर्मदम् । देवदेवः स एवाऽलं भूतभर्तेत्यमन्यत॥
मूलसन्दर्शनाशक्त्यातेजःस्तम्भस्यमे मदः । ध्यपेत एव मन्येऽद्ययद्भक्तिस्त्र्यम्बकेऽजनि
स्तूयते वीतगर्वत्वात्स इदानीं महेश्वरः । यस्यदक्षिणवामाभ्यामङ्गाभ्यां नौ समुद्भवौ
अद्याप्यवीतगर्वत्वाल्लब्ध्वाऽसकूटसाक्षिणम् । हिरण्यगर्भोमामेवमतिसन्धातुमिच्छति
तदद्य सकलस्याऽपि दुःखस्याऽपनये क्षमः । स एव शरणत्वेन प्राप्तव्यः शङ्करो मया
तथा कृतापराधस्य कृतघ्नस्य गुरुद्रुहः । तमृते रक्षिता कोऽन्यस्तमेव स्तौमिशङ्करम्

विष्णुरुवाच

जय पृथ्वीमयाकार जय चापोमयाकृते !। जय प्रभाकराकार जयामृतकराकृते ॥ ८ ॥
जय वैश्वानराकार जय 'गन्धवहाकृते । जय होतृमयाकार जयाकाशमयाकृते ॥ ९ ॥
रक्ष मां त्रिगुणातीत रक्ष मां कालविग्रह ! । रक्ष मामक्षयैश्वर्य रक्ष मां करुणाकर ॥
स्रष्टा त्वं सर्वजगतांरक्षितासर्वदेहिनाम् । हर्ता च सर्वभूतानांत्वांविनैवांस्तिकोऽपरः
अणूनामप्यणीयांस्त्वं महांस्त्वं महतामपि । अन्तर्बहिस्त्वमेवैतज्जगदाक्रम्य वर्तसे ॥

निगमास्तव निःश्वासा विश्वं ते शिल्पवैभवम् ।
स त्वं त्वदीय एवाऽसि ज्ञानमात्मा तव प्रभो ! ॥ १३ ॥
अमरा दानवा दैत्या सिद्धा विद्याधरा नराः ।
प्राणिनः पक्षिणः शैलाः शिखिनोऽपि त्वमेव हि ॥ १४ ॥

स्वर्गस्त्वमपवर्गस्त्वंत्वमोङ्कारस्त्वमध्वरः। त्वंयोगस्त्वंपरासम्वित्किंत्वंनभवसीश्वर
त्वमादिर्मध्यमन्तश्च तस्थुषां जग्मुषामपि । कालस्वरूपतांप्राप्यकालयस्यखिलं जगत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

परेशः परतः शास्ता सर्वानुग्राहकःशिवः । स एष मे कथङ्कारं साक्षाद्भवति धूर्जटिः यंदृष्ट्वा शरणं प्राप्तो निःश्रेयसमवाप्नुयात् । अथवास्तौमि तद्धामजातमात्रंयथामति तच्छ्रुत्वैष कृपां कुर्यादवश्यं सर्वतःश्रुतिः । इति निश्चत्य वैकुण्ठः स्तोतुं समुपचक्रमे तमेव तैजसं स्तम्भं प्रणम्य परमेश्वरम् । आदिमध्यान्तररितं मत्वा त्वं जगदीश्वरम्

हठात्तेन विरञ्चेन वार्यमाणोऽपि सस्मितम् ।

श्रीविष्णुरुवाच

जय देव महादेव वामदेव वृषध्वज । कालान्तक क्रतुध्वंसिन्नीलकण्ठेन्दुशेखर ।।२१।।
जय शम्भो शिवेशान शर्व त्र्यम्बकधूर्जटे । स्मरवैरिन्पुरारातेस्थाणो भव महेश्वर ।।
जयेश खण्डपरशो शूलिन्पशुपते हर । सर्वज्ञ भर्ग भूतेश कपालिन्नीललोहित ।।२३।।
जय रुद्र मखाराते पिनाकिन्प्रमथाधिप । गङ्गाधर व्योमकेश गिरीश परमेश्वर ।।२४।।
जय भीम मृगव्याध कृत्तिवासः कृपानिधे । कृशानुरेतः कैलासे नित्यमेव हि वर्तसे त्वदाज्ञया मरुद्वाति फणी वहति भूभरम् । दीप्यतः सूर्यशशिनौ ब्रह्माण्डं प्लवतेऽम्बुधौ ज्योतींषि सञ्चरन्तेखे सर्वं त्वच्छासनात्प्रभो । अहं ब्रह्मांच जगतांसर्गसन्त्राणयोरलम् विधाय कल्पसे पुष्टयैसूतेसस्यानिमेदिनी । नाक्रामन्त्यब्धयःसीमांयच्चत्वन्महिरेवसः अणिमादिमहासिद्धिनिःसाधारणवैभवः । कथं त्वाममरैरन्यैरुपेक्षे समभिष्टुतम् ।।

विशुक्त्वे विस्मरास्त्वां स्मरामः सङ्कटेऽ पि च ।
न रोषो जातु भक्तेषु प्रसादः सर्वदैव ते ।। ३० ।।

यदाविधित्सेर्भक्तित्वंयदाचप्रावृणोषिताम् । मोहबोधौ तदापुंसां कल्पेतेबन्धमोक्षयोः

इति स्तुतस्साञ्जलिबद्धपाणिना पतिः पशूनामथ चक्रपाणिना ।
कृतापहासे च सरोजसम्भवे मदोद्धते प्रादुरभूद्दयानिधिः ।। ३२ ।।

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शङ्करप्रादुर्भाववर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।। १४ ।।

——

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चदशोऽध्यायः

ज्योतिर्लिङ्गादाविर्भूतायशङ्करायविष्णुकृताप्रार्थना शङ्करद्वाराब्रह्मणेछद्म करणेऽसन्तुष्टिः ब्रह्मणाशिवस्तुत्युद्यमवर्णनञ्च

नन्दिकेश्वर उवाच

तेजःस्तम्भं विनिर्भिद्यसन्ध्याभ्रमिवचन्द्रमाः । कैलासकूटधवलं वृषेन्द्रमधितस्थिवान्
जटाजूटवता वालचन्द्रचूडेन मौलिना । कपालमालिकां वैधीं स्रजं चारग्वधीं दधत्
नागकुण्डलिभिः फालफलकोद्भासिलोचनैः । पञ्चभिर्वदनैर्दीप्तैः क्ष्वेडकल्मापकन्धरैः
शूलं कपालं डमरुं सारङ्गं परशुं धनुः । खट्वाङ्गममलं खड्गं दोर्भिर्नागञ्च धारयन्
श्वसितोद्धूलिताकारो गजचर्मोत्तरीयवान् । सर्वालङ्कारसम्पन्नः सर्वदेवैरभिष्टुतः
परिधानीकृतव्याघ्रचर्मा ताभ्यामदर्शि सः । रूपं दृष्ट्वा स आनन्दं ननर्त्त नलिनेक्षणः ॥
न किञ्चिदपि जानानो मुमोह च सरोजभूः ॥ ७ ॥
दृशाऽभिनन्द्य माधवं प्रसन्नया महेश्वरः । अथोदतिष्ठिपच्च तं सहुङ्क्रियश्चतुर्मुखम् ॥
जगाद चाधिकारितामदाद्युवांसमुद्धतौ । न लज्जितव्यमत्रवामयं क्रमोऽधिकारिणाम्
परीक्ष्य वैभवं मम प्रबोधवानभूद्धरिः । अयं न जातु पद्मभूश्छलन्मनो दुरात्मवान् ॥
अशासि पञ्चवक्त्रता यदोपहासितो ह्यहम् । पुनःस्वपुत्रिकारतिर्मयैष शिक्षितोऽभवत्
तृतीय एष मन्तुरप्यहो कथं नु सह्यते । तदस्य तु प्रतिष्ठया क्वचिन्न भूयतां विधेः ॥
अथं च केतकच्छदो यदाप कूटसाक्षिताम् । अतः परंनजातुतन्ममैतु मूर्ध्नि संस्थितिम्
शप्त्वैवमेतौ गिरिशः प्रीत्या विष्णुमभाषत ॥ १४ ॥

श्रीमहेश्वर उवाच

वत्स ! मा भैः प्रसन्नोऽस्मि भवते भक्तिशालिने ।
ननु त्वमङ्गान्मे जातस्सात्त्विकोऽसि विशेषतः ॥
माहेश्वराग्रगण्योऽसि जगत्यां हि यथा पुरा ॥ १५ ॥
न तवाऽतः परं जातु भक्तिहानिर्भवेन्मयि । प्रतिक्षणं वर्द्धमाना कल्पते च विमुक्तये ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्यनुग्रहकृतं त्रिलोचनं भक्तिभाजि निरहङ्क्रिये हरौ ।
भीतिमानवनतः स्वयं विधिः स्तोतुभारभत क्लप्तवन्दनः ॥ १७ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मकृतशिवस्तुत्युद्यमवर्णनं नाम
पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

ब्रह्मकृतस्तवमनुशिवप्रसादेनब्रह्मविष्णुभ्यांवरप्रदानं शिवाज्ञयाऽरुणाचलेश-मन्दिरनिर्माणम्

ब्रह्मोवाच

देवदेव तवैश्वर्यं केन शक्येन वेदितुम् । विना भाग्यैक्यसुलभं भवदीयमनुग्रहम् ॥ १ ॥
अकर्तृकाणिवाक्यानिऐश्वर्यन्तेनिरत्ययम् । नस्तोतुंशक्यतेकिन्तुनमस्कुर्वन्तिदूरतः
को विष्णुः कोऽहमेते वा दिक्पाला वासवादयः ।
त्वमेव देव कर्त्ताऽसि जगत्सृजनरक्षयोः ॥ ३ ॥
पतिस्त्वं पार्वतीनाथपशवोवयमप्यमी । बद्धुंपाशेन मोक्तुंवात्वमेवास्मान्प्रगल्भसे
ड्विशत्तत्त्वरूपस्त्वमभितश्चाभिवर्त्तसे । कोविदःकोविनिर्णेतुंतवयाथात्म्यमीश्वरः
किरातः किल देवस्त्वंसारमेयैःकिलागमैः । षड्वर्गहिंस्रान्संहर्तुंकरोष्याखेटकौतुकम्
देवदक्षाध्वरे पूर्वं वीरभद्रस्त्वदाज्ञया । कां कां शिक्षामकार्षीन्नइतिकाऽपि विडम्बना
तव कालाग्निरूपस्य सर्वब्रह्माण्डदाहिनः । पोषणात्पुष्पचापस्य प्रायो जिह्वेति शेमुषा
कृतापराधः शूलेन त्वयादीर्णाजलन्धरः । अन्तकोऽन्धकदैत्यश्च प्रतिवीरश्चकोऽस्तिते
अधारयिष्यत्कण्ठेनकालकूटं न चेद्भवान् । कथं च धारयिष्यामोवयंसर्वेऽपिजीवितम्
देवदारुवने पूर्वं मुनीन्केवलकर्मठान् । प्रक्षोभ्य धूर्तवेषस्त्वंदययाऽन्वग्रहीस्तथा ॥११॥
अङ्घ्रिणाक्रान्तवान्नो चेदत्युग्रां त्वमपस्मृतिम् ।
तयाक्रान्तमिदं कृत्स्नमन्धकारायते जगत् ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अर्धनारीश्वरं रूपं त्वयाचेन्न प्रकाशितम्। प्रभवामि कथं स्रष्टुं जगदेतच्चराचरम्॥
भवता स्तम्भितःशम्भोसंरम्भाज्जम्भजिद्भुजः। कियन्तंहन्तकालन्तेजयस्तम्भःवस्थितः
भिक्षोःकपालमापूर्य रुधिरेणाऽऽत्मनो हरिः। शूलेनोत्क्षिप्य मुमुहे ह्येतत्त्वमवधारय
न चेदशिक्षयः सर्वशस्त्रास्त्राण्यनुकम्पया। निर्वापयेत्कथं वैरं क्रुद्धोऽपि जमदग्निभूः
नृहरिं शरभाकारः समहार्षीन्न चेद्भवान्। स एव संहरेद्विश्वं हिरण्यकशिपोरपि॥
त्वमाचकृक्षःकल्पाब्धौ कैवर्त्तोमत्स्यकच्छपौ। हरिं बद्धाऽहिराट्सूत्रैर्नृसिंहमथसूकरम्
एकोने पद्मसाहस्रे स्वनेत्रेण कृतार्चनम्। शूलिन्सुदर्शनं दत्त्वा दैत्यद्विषमतूतुषः॥

नन्दिकेश्वर उवाच

स्तुत्यैवमस्य विष्णोश्चप्रार्थनेनप्रसेदिवान्। धूर्जटिःसृष्टिकर्तृस्त्वंपुनरस्याऽभ्यमन्यत
समज्यासु द्विजानां च पूजनं चाऽनुशिष्टवान्। उभावप्यब्रवोदेतौवात्सल्याच्चन्द्रशेखरः

श्रीशिव उवाच

वत्सौ युवां न ज्ञात्वैवं भूयो भवतमुद्धतौ। गुरुं स्मरन्तौमामेव जाग्रतं सृष्टिरक्षयोः
इह प्रदेशे युवयोर्यन्मयाऽनुग्रह कृतः। पुण्यक्षेत्रमिदं पुंसां ततो मोक्षाय कल्पताम्
योजनत्रयमात्रेऽस्मिन्क्षेत्रेनिवसतांनृणाम्। दीक्षादिकंविनाप्यस्तुमत्सायुज्यंममाज्ञया
यदा तिरश्चामप्यत्र स्थावराणां च देहिनाम्। अबुद्धिपूर्विकाबुद्धिरपवर्गस्यजायताम्
नृणां च दर्शनाद्दूरे कैवल्यं स्मरणेन वा। अस्तु वेदान्तविज्ञानं नसाध्यंनिष्प्रयासतः
शुभाय तैजसीमूर्तिःस्थावराममशाश्वती। अरुणाद्रिरितिख्यातानित्यमेवाऽत्रवर्त्तताम्
युगात्ययेऽपि नैवं तु मज्जयेयुर्महाब्धयः। न चालयेयुर्मरुतो न दहेयुश्च वह्नयः॥

ज्योतिर्मयमिदं लिङ्गं ज्योतिःष्वपि न जातुचित्।
क्रमन्तां निर्गमागत्या खेचराणि समन्ततः। २६॥

यस्यानुग्रहमिच्छामिजन्तोस्तस्याऽत्रसम्भवः॥ देहान्तेकल्पतांमुक्त्यैविनौपनिषदीगिरः
एष दूरात्प्रणामेन निकर्षाच्च प्रदक्षिणात्। अपि पापात्मनां पुंसामस्तुनिश्रेयसप्रदः॥
अत्रैवनियतंवासाःसम्भवन्तिमहात्मनाम्। तस्मात्स्थलमिदंहित्वानगन्तव्यंकदाचन
शोणाचलमनादृत्य क्वचित्स्थित्वाऽपिमुक्तये। तस्माद्युवांविधिहरीवसतंचात्रनित्यशः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नन्दिकेश्वर उवाच

इत्युक्तवन्तं कामारिं प्रणम्य विधिमाधवौ । तौ व्यज्ञापयतां देवं दूरीभवदहङ्क्रियौ

विधिमाधवावूचतुः

एवमेतज्जगदाधार जगदाधारतांगतः । आस्तां गिरिरसौ किंतु तेजोह्यस्यसुदुस्सहम्
अतोऽयमुत्तमो रुद्र तेजः सामान्यशैलवत् । तिष्ठत्वभेद्यमहिमा निश्रेयसमहाखनिः ॥
विवृणोति निजं ज्योतिर्विश्वस्याऽस्य समृद्धये ।
प्रत्यब्दं कार्त्तिके मासि कृत्तिकासु दिनात्यये ॥३७॥
शर्मदोऽपिनृणांदेवशोणाद्रिस्तवशासनात्।महत्त्वादर्चितुंशक्योनस्याद्भक्तस्यकस्यचित्
एतस्योपत्यकायां तदद्यारभ्यास्मदर्थनात् । देवेन सन्धातव्यमवन्यां लिङ्गरूपिणा
तच्चारुणगिरीशानमावामाराधयावहे । अभिषेकानुलेपाद्यैरुपचाररैर्यथाविधि ॥४०॥
सन्त्यत्र केशराश्चूता नागपुन्नागकेसराः । आरग्वधाः कुरवका मालूराः पाटलाअपि
अत्रैव सन्निधातव्यं देवदेव दयानिधे । यतस्त्वद्भक्तिदार्ढ्यं नौ भवतात्त्वदुपासनात् ॥
नान्यथा चित्तशुद्धिर्नौ देवेऽप्येवं प्रसेदुषि । अनाद्यविद्यावृतये यो भविष्यतिनित्यशः
शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स एष भृशमुन्नतः । स एवाऽलं निवासाय देवस्य हृदयङ्गमः॥
साङ्गवेदा धर्मशास्त्रं पुराणानि शिवागमाः । कृत्वाच सकलाःप्रोक्ताभवतैवभवावयोः
निःश्रेयसाय भक्तानांत्वयैव गुरुरूपिणा । अष्टाविंशतिराख्याताआगमाःशैवसञ्ज्ञिताः
तेषुकस्य प्रकारेणकुर्वाणौत्वदुपासनाम् । कदाप्यज्ञानजामार्तिंनाऽधिगच्छाव शङ्कर ।

नन्दिकेश्वर उवाच

इति तौ धातृगोविन्दौ पादपद्मावलम्बिनौ । जगाद करुणामूर्त्तिर्जगतीभृत्सुतापतिः

श्रीमहादेव उवाच

युक्तमुक्तमिदं भद्रौ मयाऽप्येवं मनीषितम् । कामिकोक्तेन मार्गेण मामर्चयितुमर्हथः॥
मोहतो विस्मृता मन्ये भवद्भ्यां शैवसंहिता । अधुना मत्प्रसादेन पुनरुद्भासतां हृदि॥

नन्दीश उवाच

इत्युक्त्वा श्रीशवागीशौ गिरिशोऽन्तरधादथ । तदा प्रादुरभूत्तत्रलिङ्गं किमपि मङ्गलम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तच्चाऽवलोक्यसाश्चर्य्यौमुकुन्दकमलासनौ। मुहुः प्रणम्यसानन्दंप्राचर्यंतुष्टुवतुश्चिरम्
तावकारयतां शोणगिरिनाथस्य चाऽऽलयम् ।नानाशिल्पाद्भुतंविश्वकर्मणा प्रचयेनच
खानयामासतुस्तत्र सरः किमपि पावनम् । अभिषेकाय देवस्य सर्वतीर्थमयं नवम् ॥

अरुणाख्यं पुरं चारात्कल्पयामासतुश्चिरम् ।
सिद्ध्यै नोत्कण्ठते लब्ध्वा कैलासायाऽपि धूर्जटिः ॥ ५५ ॥

तस्यां ब्रह्मर्षयो देवा गन्धर्वादिव्ययोषितः । सिद्धविद्याधरा यक्षाः पौरत्वंसमुपाययुः
तीर्थानि धार्यं कूपत्वं गङ्गाद्याःसरितस्तथा । नन्दनादीनि च वनान्यभवन्निष्कुटत्वतः
गोलोको गोगोष्ठतयानैगमत्वंकिलागमाः । शैलाश्चगोपुरादित्वंस्मृतयोविधितांययुः
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेतालाः कटपूतनाः । प्रपन्ना मानुषं देहंतस्यांकिलपृथग्जनाः

देवोऽपि धूर्जटिस्तस्यां कौतुकी सिद्धरूपधृक् ।
योगित्वंसमुपास्थाय मात्राकौपीनमुण्डधृक् ॥ ६० ॥

न केनचिदविज्ञातः सदा सर्वत्र दीप्यति । तौ च केशवलोकेशौजटिलौभस्मगुण्ठितौ
दान्तौ शोणाद्रिनाथं तमर्चयामासतुश्चिरम् ।तत्रत्यानाञ्च सर्वेषांवर्णानामानुगुण्यतः
दीक्षादिकानि चक्राते स्वयमाचार्यतां गतौ । क्रमेण हृतनिर्माल्यौ सर्वागमरहोविदौ
प्रातः स्नात्वा समाहृत्य पुष्पपत्रादिकं फलम् । मन्त्रंचारुणनाथस्यततएव रहः श्रुतम्
जञ्जल्पाकौ जजपतुः सर्वमन्त्राधिकं सदा । धूपप्रदीपनैवेद्यैर्गीतवादित्रनर्तनैः ॥६५॥
प्रदक्षिणानमस्कारैर्मुद्रावन्धैर्नवैर्नवैः । आसनेन च मूर्त्या च मूलेन च यथाविधि ॥
पञ्चब्रह्मषडङ्गाद्यैरर्चयायासतुः शिवम् । एवं वर्षसहस्राणि षोडशारुणशङ्करम् ॥६७ ॥

वेधोविष्णू समाराध्य शिवज्ञानमवापतुः ॥ ६८ ॥

इतीदमश्रावि मया रहस्यं पितुः शिलादस्य मुखात्पुरा यत् ।
निवेदितं चाऽद्य तदेव तुभ्यं किमन्यदाकर्णयितुं मनीषा ॥ ६९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे ब्रह्मविष्णुकृतारुणाचलेशमन्दिर-
वर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तदशोऽध्यायः

शिवपार्वतीविहारवर्णनम्

सूत उवाच

इति श्रुत्वाऽस्यवचनं मार्कण्डेयोऽभ्यभाषत ।

मार्कण्डेय उवाच

श्रुतमेव मया देव ! श्रोतव्यं भवतो मुखात् ॥ १ ॥

तथापिकौतुकेनाहमाक्रान्तोमुनयोऽप्यमी । गौर्याकथंतपस्तप्तंमहादेव्याऽत्रकथ्यताम्

नन्दिकेश्वर उवाच

कथयापि तदप्येतद्यथाऽधिगतमात्मना । शृणु त्वमवधानेन मार्कण्डेय महामते ॥३॥

ननु जानासि तत्पूर्वं यथा दाक्षायणां शिवः । उपयेमेसतीं नाम सतीनामधिदेवताम्

यथा च सा क्रुधा भर्तुर्द्रुहि दक्षप्रजापती । योगादहासीदात्मीयंवपुरित्यपि ते श्रुतम्

तदा हराज्ञानिघ्नेन वीरभद्रेण यत्कृतम् । अध्वरध्वंसनं दक्षस्याऽपि ते विदितं महत्

अश्रौषीस्तस्यदक्षस्यगणैःशीर्षासखण्डनम् । ब्रह्माच्युतेन्द्रमुख्यानांदेवानामपिशिक्षणम्

दन्तघातं रवेः पाणिपाटनं जातवेदसः । अदितिप्रभृतीनाञ्च दिव्यस्त्रीणां पराभवम्

सा च देवी पुनर्जन्म लेभे हिमवतो गृहे । उमेति पार्वतीत्याख्यां द्वितीयां बिभ्रतीपुनः

देवः स्थाणुवने ताञ्च परिचर्यापरां रहः । अरुरोचयिषुः काममधाक्षीत्कालवह्निना ॥

जितेन्द्रियश्च तं देवं क्वाऽपियातंगणैःसह । तपोभिस्तोषयामास गौरी शिखरवासिनी

उपयम्याऽथ तां देवो वृत्तान्तैश्चित्तखण्डिभिः ।

रमयामास चैकान्ते मोदस्वेति विलासिनीम् ॥ १२ ॥

वैधव्यखिन्नयारत्याप्रार्थिताशैलनन्दिनी । कामपीठेतपस्यन्तीकामंप्रत्युददीपयत् ॥

पुनश्च मेनया मात्रा पित्रा च हिमभूभृता । आनीता भवनं भर्त्रा साकंचिरमरंस्तसा

तदाशुम्भनिशुम्भाख्यौ लेभाते वेधसो वरम् । देवदानवमर्त्येषुमास्तु नौ पुरुषान्मृतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इति तद्वचनं श्रुत्वा जातत्रासैः सुपर्वभिः । अभ्यर्थितोऽवदद्देवो रहश्चक्रधरादिभिः ॥
माभैष्ट भद्र कालेन तथा प्रतिविधीयते । यथा निषूदितौ स्यातां तादृशौ दानवाविति
दत्ताऽभयान्मुकुन्दादीन्विसृज्याऽन्धकसूदनः । अन्तःपुरगतो रेमे देव्या सह यथापुरा
कदाचिन्मर्मलक्ष्येण प्रीत्या कालीति निन्दिता ।
तस्य प्रीत्यै कालिका च त्वचमेवाऽजहान्निजाम् ॥ १६ ॥
यत्रोत्क्षिप्तवती चम स्वेच्छया परमेश्वरी । महाकाशीप्रपाताख्यं तदभूत्क्षेत्रमुत्तमम् ॥
सा च त्वक्कौशिकीं नाम्ना काली विन्ध्याद्रिवासिनी ।
तपस्यन्ती वृषस्यन्तौ तौ जघान महासुरौ ॥ २१ ॥
देवी च गौरी शिखरे तस्मिन्नेव मनोहरे । तपोभिर्लब्धगौरीत्वाद्भर्त्तारं समतोषयत्
क्रमेण दौर्हृदवती भूत्वा प्रासूत पार्वती । गजाननं च हेरम्बं सेनान्यं च षडाननम् ॥
तौ चागमविदः प्राहुर्नारायणचतुर्मुखौ । पूर्वापराधशुद्ध्यर्थं देवीगर्भसमुद्भवौ ॥२४॥
वर्धमानौ च तौ बालौ पित्रोरालोकमानयोः । मग्नयोरिववर्षाब्धौ प्रेमग्रन्थिरभूद्दृढा
जातु वीणानिनादेन कदाचिच्चित्रलेखनैः । विजह्रतुश्शिवौ स्वैरमेकदा मण्डनैर्मिथः ॥
जातुविद्यागमालापैःकदाचिच्चित्रवस्तुभिः । एकदालोकवृत्तान्तैर्दम्पतिभ्यांविनोदितम्
पुष्पावचयनैर्जातु कदाचिद्वारिखेलनैः । अदीव्यताञ्च रागाद्रौ दोलाकेलिभिरेकदा ॥
मैनाकेनाऽर्चितौजातु मेनया जातु पूजितौ । जात्वर्हितौ हिमवतादम्पतीतौविनोदितौ
जातु द्यूतविनोदेन गीतगोष्ठ्या कदाचन । एकदादानलीलाभिःशिवौचिक्रीडतुश्चिरम्
द्यूतनिर्जितमाच्छिद्य पत्युरुत्सङ्गतां गतम् । वलयीकृतमेणाङ्कं ताटङ्कीकृतवत्युमा ॥
इति तौ पितरौ चराचराणां निवसन्तौ कनकाचलादिकेषु ।
रुचिरेषु पदेषु कामभोगानतिहृद्यान्सुचिरं किलाऽन्वभूताम् ॥ ३२ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
अरुणाचलमाहात्म्य उत्तरार्धे शिवपार्वतीविहारवर्णनं
नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अष्टादशोऽध्यायः

पार्वतीकृतारुणाचलेश्वरपरिचरणवर्णनम्

नन्दिकेश्वर उवाच

गार्हस्थ्यं बिभ्रती भर्तुरेकाम्रतलवासिनः । पक्वान्नपानैस्सा तत्र पर्य्यतपयत प्रजाः ॥
जातु सन्ध्यानुसन्धानमुकुलीकृतलोचनम् । बद्धाञ्जलिपुटं देवमद्राक्षीदद्रिनन्दिनी ॥२॥
ध्यायते नूनमधुनाऽपि सौभाग्यशालिनी । क्रियते यन्मयि प्रेम तन्मन्ये वञ्चनंमहत्
कथंविज्ञायतेपुंसांकुटिलामानसीस्थितिः । मिथ्योपचाराद्दक्षेण वञ्चितास्म्यमुनाभृशम्
मयिदाक्षिण्यमेवाऽस्यमन्येमनसि चेद्रहः । जनः सौभाग्यवान्यस्माद्भवतिस्नेहभाजनम्
अद्यप्रभृति ते दासस्तपोभिःक्रीतइत्यपि । मुग्धेन्दुशेखरेणाऽस्मिविप्रलब्धास्मरारिणा
असमानानुरागेषु नारीणां मूढचेतसाम् । सौभाग्यगर्वो लोकेषु परिहासाय केवलम्
इति प्रणयरोषेण देव्याः कलुषचेतसः । हव्यवाहातपालीढमिवाननमलक्ष्यत ॥ ८ ॥
बाष्पवारिप्लुते तस्या आताम्रे च विलोचने । नीलोत्पले जलापूर्णे इव भूम्ना विरेजतुः
यत्तस्याधीनतिलकं भ्रुवोर्युगमभज्यत । द्वेधाकृतमिवाऽदर्शि मन्मथस्य शरासनम् ॥
अन्तर्मन्युभरेणाऽस्याःकम्पतेस्माऽधरच्छदः । मुहुःप्रवालस्थायीवरक्ताशोकस्यपल्लवः
अतीव रज्यमानं तत्पावैत्या गण्डमण्डलम् । शाणावघर्षमाणिक्यदर्पणप्रतिमं बभौ
अन्तर्वेपथुतौ तस्याश्चकम्पाते पयोधरौ । पद्मकोशाविवान्तःस्थचञ्चरीकप्रचालितौ ॥
अचिन्तयच्च सम्भूय सौभाग्याभावतो ननु । ममायमन्यस्त्रीचिन्तां कुरुते चन्द्रभूषणः
तदैषाकाऽपियास्यामिकिमत्राऽस्त्येकयामम । तपस्यन्तेचसौभाग्यमर्जनीयंमयाऽधुना
निमीलिताक्षिण्येवाऽस्य गन्तव्यंनिभृतंमया । न चेन्मांवारयत्येषकण्ठादुपरिभाषितैः ॥
वत्सौ तु वर्धयत्येव गङ्गेयमतिवत्सला । देवस्तु न स्मरत्येव मामयस्त्रोपरायणः ॥
इति निश्चित्य देवस्य पार्श्वादाशु निवृत्त्य सा ।
अनिर्दिश्य दिशं काञ्चिद्यातुं व्यग्रा प्रचक्रमे ॥ १८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चलावती माल्यवती मालिनी विजया जया।
वारिता अपिसंरम्भात्स्वामिनीमन्वयुःस्वयम् ॥१६॥

तत्र साऽपि गिरीन्पुण्यान्वनानि नगराणिच। सरांसि सरितश्चैषाविचचारसमन्ततः
भ्रमन्ती सह्यपादेषु द्राविडाख्ये सुनीवृति। तीर्त्वा शक्त्यापगां देवीविजयांसमभाषत

दृश्योऽयं नातिदूरेण पुरस्तात्सकलारुणः।
शृङ्गैस्सँल्लक्ष्यतेऽष्टाभिर्नूनंमाहात्म्यवान्गिरिः ॥ २२ ॥

उपत्यकासु चैतस्य दृश्यन्ते तापसाश्रमाः। अतोव पावनाःशान्ताःपुण्यारण्यमनोहराः
गत्वा निरूपयामस्तानिमान्पुण्याश्रमान्वयम्। प्रसीदतितरां चेत एषां सन्दर्शनेन मे
एवमाह्लादयत्यालि क्रमेण गिरिनन्दिनी। तस्याद्रेर्जग्मुषा पार्श्वमपश्यत्कञ्चिदाश्रमम्
लूतास्तंतून्नयन्त्यत्रकुरुम्भीराः शैवलान्यपि। पिशून्पुष्णन्तिनीवारैःसफरान्भूरिमायवः
हरन्त्यवकरान्वालैश्चमराःस्फीतरोमभिः। समीकुर्वन्ति चोद्भूतैर्विषाणैर्यत्र सैरिभाः

वानराः फलपुष्पाणि मधुपत्राणि भल्लुकाः।
क्रोडाः स्नानीयमृत्स्नां च यत्रर्षिभ्यो नयन्त्यहो ॥२८॥

काकोलूकैः शुकश्येनैर्मृगव्याघ्रैर्हरिद्विपैः। कलापिसर्पैर्यत्राखुमार्जारैः सौहृदं श्रितम्
हूयमानपुरोडाशद्रव्यसौरभ्यहारिणी। यत्र द्रुमान्तरालेभ्योधूम्या निर्याति पावनी ॥
पठन्ति शतरुद्रीयंयत्रवायसवैरिणः। गृणन्तिकाकाःस्तोत्राणिसामगायन्तिसारिकाः

शाकशालिषु शादूलाश्चरन्ति च तथैव गाः।
सिञ्चन्ति पुष्कराम्भोभिः कुम्भिनो यत्र पादपान् ॥३२॥

क्वचिच्च शोभने देशे पुण्ये पुण्यमनोहरे। ददर्श सा तपस्यन्तं यं कञ्चिद्वृषिसत्तमम् ॥
अधस्तात्सप्तपर्णस्य चित्रव्याघ्रत्वगासने। बद्धवीरासनं सम्यक्पावने कुशविष्टरे ॥
शालिशूकारुणाभाभिजटाभिभस्मपाण्डुरम्। अचञ्चलाभिर्विद्युद्भिरिव शारदवारिदम्
नासाग्रनिश्चलदृशं समप्रस्फुरिताधरम्। आवर्त्तयन्तं रुद्राक्षमालिकामग्रपाणिना ॥
प्रत्यग्रनिर्णेजनतो ह्यत्यश्यानदशाञ्चले। वसानं वल्कलयुगे सन्ध्याभ्रे भूभृतां यथा ॥
षड्वर्गहिस्रबन्धाय स्थापितां वागुरामिव। उपवीतत्रयीमारादुरोगतस्य बिभ्रतम्

कृतोचितोपचारा सा तमप्राक्षीत्तपोधनम् ॥३८॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पार्वत्युवाच

कस्त्वं कोऽयं गिरिवरो यत्र त्वं कुरुषे तपः ॥३९॥
स चाऽऽहाऽरुणशैलोऽयं पुण्यक्षेत्रेषु पूजितः ।
गौतमोऽहं मुनिर्मुक्त्यै तपसाऽऽराधये शिवम् ॥४०॥

इत्युक्त्वा विजयादीनां मुखेनैनामुमांविदन् । प्रणम्यभक्त्याबहुशोनीतवानुटजंनिजम्
कन्दमूलफलादैश्च कृतातिथ्यामिमां मुनिः । जगन्मङ्गलमूलाय तपसे चाऽन्वमन्यत ॥
ज्योतिःस्तम्भस्यसम्भूतिमारभ्याऽनुक्रमेणसः । जगादचास्यैशोणाद्रेर्महिमानमशेषतः

शोणाद्रेः पूर्वदिग्भागे स्थलीश्वरमितिस्थलम् ।
यत्र सन्निहितः शम्भुर्ज्योतिर्लिङ्गात्मतां गतः ॥४४॥

वैकुण्ठपरमेष्ठ्यादिगीर्वाणनिविडीकृते । न तत्र मे तपः कर्तुमव्याक्षेपेण शक्यते ॥४५॥
अयं शोणगिरेः पादः प्रवालाचलनामवान् । पुण्यारण्योपरुद्धत्वाद्रहस्यत्वं विगाहते
तत एवाहमत्रैव प्रतिष्ठाप्य त्रिलोचनम् । आराधये यथाशक्ति तपोभिःकल्पितात्मभिः
ममाऽऽश्रमसमीपेऽस्मिन्पुण्यक्षेत्रमिदंमहत् । क्रियतामाश्रमोदेव्याकर्त्तव्यंहितपश्चिरम्
मुनेरेवमनुज्ञानात्कृताश्रमपरिग्रहा । उदयुङ्क्त तपः कर्त्तुं सुमहत्पर्वतात्मजा ॥४६॥
आश्रमं रक्षितुं सत्यवतींकाननवासिनीम् । सुभगांधुन्धुमारिंचप्रागाद्याशास्वतिष्ठिपत्
तपोवनस्य सर्वस्य रक्षार्थं सा समादिशत् । दुर्गामनर्गलस्फूर्तिमाज्ञानिर्वाहणक्षमाम्
अनन्तरं सा धम्मिलं मन्दारप्रसवोचितम् । जटाभरत्वं तपसे गमयामास पार्वती
हंचचिह्नदशं हित्वा दुकूलं मिहकालघु परुषं सुकुमाराङ्गी परिधत्तेस्म वल्कलम् ॥
अपि प्रसूनावचयनिस्सहाङ्गुलिपल्लवा । अलावीदतितीक्ष्णाग्राण्यविकारं कुशानि सा
वज्रसूचिनिर्भराङ्गैरवच्छिन्नानि कण्टकैः । शिरीषमृद्वीशाण्डिल्यपल्लवान्युच्चिकाय या
पावन्यां कमलानद्यां प्रातर्विहितमज्जना । अर्चयामास रक्ताब्जैर्यथाविधि विभाकरम्
दर्भाक्षततिलोन्मिश्रैर्गौरी श्रीनदिवारिभिः । देवी निर्वर्त्तयामास देवर्षिपितृतर्पणम् ॥
वालुकामण्डले सूर्यमावाह्याऽभ्यर्च्य पङ्कजैः । कृतप्रदक्षिणा गौरी प्रणनाम सहस्रशः ॥
स्वयमेव प्रतिष्ठाप्य लिङ्गं किमपि शङ्करम् । आगमोक्तेन विधिना पूजयामास पार्वती

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्रह्मोवाच

नमो रुद्राय देवाय मदनान्तकराय च। भर्गाय भूरिभाग्याय त्रिनेत्राय त्रिविष्टपे शिपिविष्टाय भीमाय शेषशायिन्नमोनमः। त्र्यंबकाय जगद्धात्रे विश्वरूपायवैनमः

त्वं धाता सर्वलोकानां पितामाता त्वमीश्वरः।
कृपया परया युक्तः पाह्यस्मांस्त्वं महेश्वर!॥ ९॥
इत्थं स्तुवत्सु देवेषु नन्दी प्रोवाच तान्प्रति।
किमर्थमागता यूयं किं वा मनसि वर्तते॥ १०॥
ते प्रोचुर्देवकार्यार्थं विज्ञप्तुं शम्भुमागताः।
विज्ञप्तो नन्दिना तेन शैलादेन महात्मना॥
ध्यानस्थितो महादेवः सुरकार्यार्थसिद्धये॥ ११॥
ब्रह्मादयः सुरगणाः सुरसिद्धसंघास्त्वां द्रष्टुमेव सुरवर्य! विशेषयन्ति॥
कार्य्यार्थिनोऽसुरवरैःपरिभत्स्यमानाअभ्यागताःसपदिशत्रुभिरर्दिताश्च
तस्मात्त्वया हि देवेश! त्रातव्याश्चाधुना सुराः।
एवं तेन तदा शम्भुर्विज्ञप्तो नन्दिना द्विजाः॥ १३॥

शनैः शनैरुपरमच्छंभुः परमकोपनः। समाधेः परमात्माऽसावुवाच परमेश्वरः॥

महादेव उवाच

कस्माद्यूयं महाभागा ह्यागता मत्समीपगाः।
ब्रह्मादयो ह्यमी देवा ब्रूत कारणमद्य वै॥ १५॥

तदा ब्रह्मा ह्युवाचेदं सुरकार्यं महत्तरम्। तारकेण कृतं शम्भो देवानां परमाद्भुतम् कष्टात्कष्टतरं देव तद्विज्ञप्तुमिहागताः। हे शम्भो तव पुत्रेण औरसेन हतोभवेत्॥

तारको देवशत्रश्च नान्यथा मम भाषितम्॥ १७॥
तस्मात्त्वया गिरिजा देव! शम्भो! गृहीतव्या पाणिना दक्षिणेन।
पाणिग्रहेणैव महानुभाव! दत्ता गिरीन्द्रेण च तां कुरुष्व॥ १८॥
ब्रह्मणो हि वचः श्रुत्वा प्रहसन्नब्रवीच्छिवः।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यदा मया कृता देवी गिरिजा सर्वसुन्दरी ॥ १६ ॥
तदा सर्वे सुरेन्द्राश्च ऋषयो मुनयस्तथा । सकामाश्चभविष्यन्तिअक्षमाश्चपरेपथि
मदनो हि मया दग्धः सर्वेषां कार्यसिद्धये ।
मया ह्यधिकृता तन्वी गिरिजा सुमध्यमा ॥ २१ ॥
तदानीमेव भो देवा पार्वती मदनं च सा ।
जीवयिष्यति भो ब्रह्मन् ! नात्रकार्याविचारणा ॥ २२ ॥
एवं विमृश्य भो देवाः कार्याकार्यविचारणा ।
मदनेनैव दग्धेन सुरकार्यं महत्कृतम् ॥ २३ ॥
यूयं सर्वे च निष्कामा मया नास्त्यत्र संशयः ।
यथाऽहं च सुराः सर्वे तथा यूयं प्रयत्नतः ॥ २४ ॥
तपः परमसंयुक्ताः कारयामः सुदुष्करम् । परमानन्दसंयुक्ताः सुखिनः सर्वएव हि
यूयं समाधिना तेन मदनेन च विस्मृतम् ।
कामो हि नरकायैव तस्मात्क्रोधोऽभिजायते ॥ २६ ॥
क्रोधाद्भवतिसम्मोहः सम्मोहाद्भ्रमतेमनः । कामक्रोधौपरित्यज्यभवद्भिःसुरसत्तमैः
सर्वैरेव च मन्तव्यं मद्वाक्यं नान्यथा क्वचित् ॥ २७ ॥
एवं विश्राव्य भगवान्स हि देवो वृषध्वजः ।
सुरान् प्रबोधयामास तथा ऋषिगणान्मुनीन् ॥ २८ ॥
तूष्णींभूतोऽभवच्छम्भुर्ध्यानमाश्रित्यवैपुनः ।आस्तेपुरायथावच्चगणैश्चपरिवारितः
ध्यानस्थितं च तं दृष्ट्वा नन्दीसर्वान्विसृज्यतान् ।
स ब्रह्मसेन्द्रान्विबुधानुवाच प्रहसन्निव ॥ ३० ॥
यथागतेन मार्गेण गच्छध्वं मा विलम्बितम् ।
तथेति मत्वा ते सर्वे स्वं स्वं स्थानमथाऽव्रजन् ॥ ३१ ॥
गतेषु तेषु सर्वेषु समाधिस्थोऽभवद्भवः ।
आत्मानमात्मना कृत्वा आत्मन्येव विचिन्तयन् ॥ ३२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

परात्परतरं स्वच्छं निर्मलं निरवग्रहम् । निरञ्जनं निराभासं यस्मिन्मुह्यन्तिसूरयः

भानुर्नभात्यग्निरथो शशी वा न ज्योतिरेवं न च मारुतो न हि ।
यं केवलं वस्तुविचारतोऽपि सूक्ष्मात्परं सूक्ष्मतरात्परं च ॥ ३४ ॥
अनिर्द्देश्यमचिन्त्यं च निर्विकारं निरामयम् ।
ज्ञप्तिमात्रस्वरूपं च न्यासिनो यान्ति तत्र वै ॥ ३५ ॥
शब्दातीतं निर्गुणं निर्विकारं सत्तामात्रं ज्ञानगम्यं त्वगम्यम् ।
यत्तद्वस्तु सर्वदा मथ्यते वै वेदातीतैश्चागमैर्मन्त्रभूतैः ॥ ३६ ॥
तद्वस्तुभूतो भगवान्स ईश्वरः पिनाकपाणिर्भगवान्वृषध्वजः ।
येनैव साक्षान्मकरध्वजो हतस्तपो जुषाणः परमेश्वरः सः ॥ ३७ ॥

लोमश उवाच

गिरिजाहि तदादेवीतपाप परमंतपः । तपसा तेन रुद्रोऽपि उत्तमं भयमागतः ॥
विजित्यतपसादेवीपार्वतीपरमेणहि । शम्भुं सर्वार्थदंस्थाणुं केवलस्यस्वरूपिणम्

यदा जितस्तया देव्या तपसा वृषभध्वजः ।
समाधेश्चलितो भूत्वा यत्र सा पार्वती स्थिता ॥ ४० ॥
जगाम त्वरितेनैव देवदेवः पिनाकधृक् ।
तत्रापश्यत्स्थितां देवीं सखीभिः परिवारिताम् ॥ ४१ ॥
वेदिकोपरि विन्यस्तां यथैव शशिनः कलाम् ।
स देवस्तां निरीक्ष्याथ वटुर्भूत्वाऽथ तत्क्षणात् ॥ ४२ ॥

ब्रह्मचारिस्वरूपेण महेशोभगवान्भवः । सखीनां मध्यमाश्रित्यह्युवाचवटुरूपवान्

किमर्थमालिमध्यस्था तन्वी सर्वाङ्गसुन्दरी ॥ ४३ ॥

केयं कस्य कुतोयाताकिमर्थंतप्यतेतपः । सर्वमेकथ्यतांसख्योयाथातथ्येनसम्प्रति

तदोवाच जया रुद्रं तपसः कारणं परम् ॥ ४५ ॥

हिमाद्रेर्दुहितेयंवै तपसा रुद्रमीश्वरम् । प्राप्तुकामा पतित्वेन सेयमत्रोपविश्य च

तपस्तताप सुमहत्सर्वेषां दुरतिक्रमम् । वटोजानीहिमेवाक्यंनान्यथाममभाषितम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तच्छ्रुत्वावचनंतस्याः प्रहस्येदमुवाच ह । शृण्वतीनांसखीनांवैमहेशो वटुरूपवान्
मूढेयं पार्वतीसख्यो न जानातिहिताहितम् । किमर्थंचतपःकार्यंरुद्रप्राप्त्यर्थमेवच

सोऽमङ्गलः कपाली च श्मशानालय एव च ।
अशिवः शिवशब्देन भण्यते च वृथाऽथ वै ॥ ५० ॥

अनया हि वृतोरुद्रोयदासख्यः समेष्यति । तदेयमशुभातन्वी भविष्यति न संशयः
यो दक्षशापाद्विकृतोयज्ञवाहोऽभवद्विटः । येह्यङ्गभूताःशर्वस्यसर्पाह्यासन्महाविषाः
शवभस्मान्वितोरुद्रः कृत्तिवासा ह्यमङ्गलः । पिशाचैःप्रमथैर्भूतैरावृतोहिनिरन्तरम्
तेन रुद्रेण किं कार्यमनयासुकुमारया । निवार्यतांसखीभिश्चमर्तुकामापिशाचवत्
इन्द्रं हित्वा मनोज्ञं च यमं चैवमहाप्रभम् । नैर्ऋतंचविशालाक्षंवरुणंचअपांपतिम्
कुबेरं पवनं चैव तथैव च विभावसुम् । एवमादीनि वाक्यानि उवाच परमेश्वरः

सखीनां शृण्वतीनां च यत्र सा तपसि स्थिता ॥ ५६ ॥

इत्याकर्ण्य वचस्तस्य रुद्रस्य वटुरूपिणः ।
चुकोप च शिवा साध्वी महेशं वटुरूपिणम् ॥ ५७ ॥

जयेत्वंविजयेसाध्विप्रम्लोचेऽप्यथ सुन्दरि । सुलोचने महाभागेसमीचीनंकृतंहिमे
किमेतस्य वटोःकार्यंभवतीनामिहाधुना । वटुस्वरूपमास्थायआगतोदेवनिन्दकः
अयंविसृज्यतां सख्यःकिमनेनप्रयोजनम् । वटुस्वरूपिणंरुद्रंकुपितासाततोऽब्रवीत्

वटो! गच्छाऽऽशु त्वरितो न स्थेयं च त्वयाऽधुना ।
किननेन प्रलापेन तव नास्ति प्रयोजनम् ॥ ६१ ॥

वटुर्निर्भर्त्सितस्तत्रतया चैवं तदापुनः । प्रहस्य वैस्थिरोभूत्वापुनर्वाक्यमथाब्रवीत्
शनैःशनैरवितथं विजयां प्रति सत्वरम् । कस्मात्कोपस्तयातन्विकृतः केनैवहेतुना
सर्वेषामपितद्वाच्यं वचनंसूक्तमेव यत् । यथोक्तेनच वाक्येनकस्मात्तन्वीप्रकोपिता

यः शम्भुरुच्यते लोके भिक्षुको भिक्षुकप्रियः ।
यदि मे ह्यनृतं प्रोक्तं तदा कोप इहोचितः ॥ ६५ ॥
इयं तावत्सुरूपा च विरूपोऽसौ सदाशिवः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विशालाक्षी त्वियं बाला विरूपाक्षो भवस्तथा ॥ ६६ ॥
एवं भूतेन रुद्रेण मोहितेयं कथं भवेत् ।
सभाग्यो हि पतिः स्त्रीणां सदा भाव्यो रतिप्रियः ॥ ६७ ॥
इयं कथं मोहिताऽस्ति निर्गुणेन गुणात्मिका ।
न श्रुतो न च विज्ञातो न दृष्टः केन वा शिवः ॥ ६८ ॥
सकामानां च भूतानां दुर्लभो हि सदाशिवः । तपसा परमेणैवगर्वितेयंसुमध्यमा
निःस्तम्भो हि सदा स्थाणुः कथं प्राप्स्यति तं पतिम् ।
मयोक्तं किं विशालाक्षि ! कस्मान्मे रुषिताऽधुना ॥ ७० ॥
यावद्रोषो भवेन्नृणां नारीणाञ्च विशेषतः ।
तेन रोषेण तत्सर्वं भस्मीभूतं भविष्यति ॥ ७१ ॥
सुकृतं चोर्जितं तन्वि! सत्यमेवोदितं सति !।
कामः क्रोधश्च लोभश्च दम्भो मात्सर्यमेव च ॥ ७२ ॥
हिंसेर्ष्या च प्रपंचश्चतेनसर्वंविनश्यति ।तस्मात्तपस्विभिर्युक्तंकामक्रोधादिवर्जनम्
यदीश्वरो हृदि मध्ये विभाव्यो मनीषिभिः सर्वदा ज्ञप्तिमात्रः ।
तदा सर्वैर्मुनिवृत्त्या विभाव्यस्तपस्विभिर्नान्यथा चिन्तनीयः ॥ ७४॥
एतच्छ्रुत्वा वचनं तस्य शंभोस्तदाऽब्रवीद्विजया तं च सर्वम् ।
गच्छात्र किंचित्तव नास्ति कार्यं न वक्तव्यं वचनं बालिशान्यत् ॥७५॥
एवं विवदमानं तं वटुरूपं सदाशिवम् ।
विसर्जयामास तदा विजया वाक्यकोविदा ॥ ७६ ॥
तिरोधानं गतः सद्यो महेशो गिरिजां प्रति ।
अलक्ष्यमाणः सर्वासां सखीनां परमेश्वरः ॥ ७७ ॥
प्रादुर्बभूव सहसा निजरूपधरस्तदा । यदा ध्यानस्थितादेवी निजध्यानपरासती
तदा हृदिस्थो देवेशो बहिर्दृष्टिचरोऽभवत् ।
नेत्रे उन्मील्य सा साध्वी गिरिजाऽऽयतलोचना ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अपश्यद्देवदेवेशं सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ ७९ ॥
द्विभुजं चैकवक्त्रं च कृत्तिवाससमद्भुतम् । कपर्दं चंद्ररेखाङ्कं निवीतं गजचर्मणा
कर्णस्थौ हि महानागौ कंबलाश्वतरौ तदा ।
वासुकिः सर्पराश्च कृताहारौ महाद्युतिः ॥ ८१ ॥
वलयानि महार्हाणि तदा सर्पमयानि च । कृतानितेनरुद्रेण तथा शोभाकराणिच
एवंभूतस्तदा शंभुः पार्वतीं प्रति चाग्रतः । उवाच त्वरयायुक्तो वरंवरयभामिनि!
व्रीडया परया युक्ता साध्वी प्रोवाच शङ्करम् ।
त्वं नाथो मम देवेश! त्वया किं विस्मृतंपुरा ॥ ८४ ॥
दक्षयज्ञविनाशं च यदर्थं कृतवान् प्रभो !।
स त्वं साहं समुत्पन्ना मेनायां कार्यसिद्धये ॥ ८५ ॥
देवानां देवदेवेश तारकस्य वधं प्रति । भवतो हि मया देव भविष्यति कुमारकः
तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं मम वाक्यं महेश्वर !।
गंतव्यं हिमवत्पार्श्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ८७ ॥
याचस्व मां महादेव! ऋषिभिः परिवारितः ।
करिष्यति न संदेहस्तव वाक्यं च मे पिता ॥ ८८ ॥
दक्षकन्या पुराऽहं वै पित्रा दत्ता यदा तव ।
यथोक्तविधिना तत्र विवाहो न कृतस्त्वया ॥ ८९ ॥
न ग्रहाः पूजितास्तेन दक्षेन च महात्मना ।
ग्रहाणां विषयत्वेन सच्छिद्रोऽयं महानभूत् ॥ ९० ॥
तस्माद्यथोक्तविधिनाकर्तुमर्हसि सुव्रत । विवाहंस्वंमहाभागं देवानांकार्यसिद्धये
तदोवाच महाबाहो गिरिजां प्रहसन्निव । स्वभावेनैव तत्सर्वं जंगमाजंगमं महत्
जातं त्वया मोहितं च त्रिगुणैः परिवेष्टितम् ॥ ९२ ॥
अहंकारात्समुत्पन्नं महत्तत्त्वं च पार्वती । महत्तत्त्वात्तमो जातं तमसा वेष्टितंनभः
नभसो वायुरुत्पन्नो वायोरग्निरजायत । अग्नेरापः समुत्पन्नाअद्भ्योजातामहीतदा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मह्यादिकानि स्थास्नूनि चराणि च वरानने !।
दृश्यं यत्सर्वमेवैतन्नश्वरं विद्धि मानिनि !॥ ९५ ॥
एकोऽनेकत्वमापन्नो निर्गुणो हि गुणावृतः ।
स्वज्योतिर्भाति यो नित्यं परज्योत्स्नान्वितोऽभवत् ॥
स्वतन्त्रः परतन्त्रश्च त्वया देवि! महत्कृतम् ॥ ९६ ॥
मायामयं कृतमिदं च जगत्समग्रं सर्वात्मना अवधृतं परया च बुद्ध्या।
सर्वात्मभिः सुकृतिभिः परमार्थभावैः संशक्तिरिन्द्रियगणैःपरिवेष्टितंच
के ग्रहाः के उडुगणाः के वाध्यंते त्वया कृताः ।
विमुक्तश्चाधुना देवि शर्वार्थं वरवर्णिनि !॥ ९८ ॥
गुणकार्यप्रसंगेन आवां प्रादुर्भवः कृतः ।
त्वं हि वै प्रकृतिः सूक्ष्मा रजः सत्त्वतमोमयी ॥ ९९ ॥
व्यापारदक्षा सततमहं चैव सुमध्यमे । हिमालयं न गच्छामि न याचामिकथंचन
देहीति वचनात् सद्यः पुरुषो याति लाघवम् ।
इत्थं ज्ञात्वा च भो देवि! किमस्माकं वदस्व वै ॥ १०१ ॥
कार्यं त्वदाज्ञया भद्रे तत्सर्वं वक्तुमर्हसि । तेनोक्तात्रतदासाध्वीउवाचकमलेक्षणा
त्वमात्मा प्रकृतिश्चाहं नात्र कार्या विचारणा ।
तथापि शम्भो! कर्तव्यं मम चोद्वहनं महत् ॥ १०३ ॥
देहो ह्यविद्ययाक्षिप्तो विदेहो हि भवान्परः । तथाप्येवं महादेव! शरीरावरणं कुरु
प्रपञ्चरचनां शंभो कुरु वाक्यान्मम प्रभो ।
याचस्व मां महादेव! सौभाग्यं चैव देहि मे ॥ १०५ ॥
इत्येवमुक्तः स तया महात्मा महेश्वरो लोकविडम्बनाय ।
तथैव मत्वा प्रहसञ्जगाम स्वामालयं देववरैः सुपूजितः ॥ १०६ ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र हिमवान् गिरिभिः सह ।
मेनया भार्यया सार्द्धमाजगाम त्वरान्वितः ॥ १०७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पार्वतीदर्शनार्थं च सुतैश्च परिवारितः । तेन दृष्टा महादेवी सखीभिः परिवारिता
पार्वत्या च तदा दृष्टो हिमवान्गिरिभिः सह ।
अभ्युत्थानपरा साध्वी प्रणम्य शिरसा तदा ॥
पितरौ च तदा भ्रातॄन्बन्धूंश्चैव च सर्वशः ॥ १०९ ॥
स्वमंकमारोप्य महायशास्तदा सुतां परिष्वज्य च बाष्पपूरितः ।
उवाच वाक्यं मधुरं हिमालयः किं वै कृतं साध्वि ! यथातथेन ॥११०॥
तत्कथ्यतां महाभागे! सर्वं शुश्रूषतां हि नः ।
तच्छ्रुत्वा मधुरं वाक्यमुवाच पितरं प्रति ॥ १११ ॥
तपसा परमेणैव प्रार्थितो मदनांतकः । शांतं च मे महत्कार्यं सर्वेषामपि दुर्ल्लभम्
तत्र तुष्टो महादेवो वरणार्थं समागतः । स मयोक्तस्तदा शंभुर्मम पाणिग्रहःकथम्
क्रियते च तदा शम्भो! मम पित्रा विनाऽधुना ।
यथा गतेन मार्गेण गतोऽसौ त्रिपुरान्तकः ॥ ११४ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा अवाप परमां मुदम् ।
बन्धुभिः सहधर्मात्मा उवाच स्वसुतां पुनः ॥ ११५ ॥
स्वगृहं चाद्य गच्छामो वयं सर्वे च भूधराः ।
अनयाऽऽराधितो देवः पिनाकी वृषभध्वजः ॥ ११६ ॥
इत्यूचुस्ते सुराः सर्वे हिमालयपुरोगमाः ।
पार्वतीसहिताः सर्वे तुष्टुवुर्वाग्भिराद्रताः ॥ ११७ ॥
तां स्तूयमानां च तदा हिमालयो ह्यारोप्य चांसं वरवर्णिनीं च ।
सर्वेऽथ शैलाः परिवार्य चोत्सुकाः समानयामासुरथ स्वमालयम् ॥
देवदुन्दुभयो नेदुः शंखतूर्याण्यनेकशः । चदित्राणि बहून्येव वाद्यमानानिसर्वशः ॥
पुष्पवर्षेण महता तेनानीता गृहं प्रति ॥ १२० ॥
सा पूज्यमाना बहुभिस्तदानीं महाविभूत्युल्लसिता तपस्विनी ।
तथैव देवैः सह चारणैश्च महर्षिभिः सिद्धगणैश्च सर्वशः ॥ १२१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पूज्यमाना तदा देवी उवाच कमलासनम् ।
देवानृषीन् पितृन्यक्षानन्यान्सर्वान्समागतान् ॥ १२२ ॥
गच्छध्वं सर्व एवैते येऽन्ये ह्यत्र समागताः ।
स्वं स्वं स्थानं यथा जोषं सेव्यतां परमेश्वरः ॥ १२३ ॥
एवं तदानीं स्वपितुर्गृहं गता संशोभमाना परमेण वर्चसा ।
सा पार्वती देववरैः सुपूजिता संचिन्तयन्ती मनसा सदाशिवम् ॥१२४

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे पार्वत्यै शङ्करेण स्वरूपदर्शनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

सप्तर्षीणां कन्यादर्शनार्थं हिमालयगृहगमनम्

लोमश उवाच

एतस्मिन्नन्तरे तत्र महेशेन प्रणोदिताः ।
आजग्मुः सहसा सद्य ऋषयोऽपि हिमालयम् ॥ १ ॥
तान्दृष्ट्वा सहसोऽत्थाय हिमाद्रिः प्रीतमानसः ।
पूजयामास तान्सर्वानुवाच नतकन्धरः ॥ २ ॥
किमर्थमागता यूयं ब्रूतागमनकारणम् । तदोचुः सप्त ऋषयो महेशप्रेरिता वयम् ॥
समागतास्त्वत्सकाशं कन्यायाश्च विलोकने ।
तानस्मान्विद्धि भो शैल ! स्वां कन्यां दर्शयाऽऽशु वै ॥ ४ ॥
तथेत्युक्त्वा ऋषिगणानानीता तत्र पार्वती ।
स्वोत्संगे परिगृह्याऽऽशु गिरीन्द्रः पुत्रवत्सलः ॥
हिमवान्गिरिराजोऽथ उवाच प्रहसन्निव ॥ ५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इयं सुता मदीया हि वाक्यं शृणुत मे पुनः ।
तपस्विनां वरिष्ठोऽसौ विरक्तो मदनान्तकः ॥ ६ ॥
कथमुद्वहनार्थीच येनाऽनंगः कृतः स्मरः । अत्यासन्नेचातिदूरे आढ्ये धनविवर्जिते
वृत्तिहीने च मूर्खे च कन्यादानं न शस्यते ॥ ७ ॥
मूढाय च विरक्ताय आत्मसंभाविताय च ।
आतुराय प्रमत्ताय कन्यादानं न कारयेत् ॥ ८ ॥
तस्मान्मया विचार्यैव भवद्भिर्ऋषिसत्तमाः । प्रदातव्या महेशायएतन्मेव्रतमुत्तमम्
तच्छ्रुत्वा गिरिराजस्य वचनं ते महर्षयः । ऐकपद्येन ऊचुस्ते प्रहस्यच हिमालयम्
यया कृतं तपस्तीव्रं यया चाराधितः शिवः ।
तपसा तेन सन्तुष्टः प्रसन्नोऽद्य सदाशिवः ॥ ११ ॥
अस्यास्तस्य च भो शैल! न जानासि च किंचन ।
महिमानं परं चैव तस्मादेनां प्रयच्छ वै ॥ १२ ॥
शिवाय गिरिजामेनां कुरुष्व वचनं हि नः ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ १३ ॥
उवाच त्वरया युक्तः पर्वतान्पर्वतेश्वरः । हेमेरो हेनिषध किं गन्धमादन मन्दर !॥
मैनाक ! क्रियतामद्य शंसध्वं च यथातथम् ॥ १४ ॥
मेना तदा उवाचेदं वाक्यं वाक्यविशारदा । अधुना किं विमर्शेनकृतंकार्यंतदैवहि
उत्पन्नेयं महाभागा देवकार्यार्थमेव च ।
प्रदातव्या शिवायेति शिवस्यार्थेऽवतारिता ॥ १६ ॥
अनयाऽऽराधितो रुद्रो रुद्रेण परिभाविता ।
इयं सती महाभागा शिवाय प्रति दीयताम् ॥ १७ ॥
निमित्तमात्रं च कृतं तया वै शिवपूजने ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या मेनायाः परिभाषितम् ॥ १८ ॥
परितुष्टो हिमाद्रिश्च वाक्यंचेदमुवाच ह । ऋषीन्प्रतिनिरीक्षंस्तांकन्येयंममसंप्रति

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततः समानीय सुलोचनां तां श्यामां नितम्बार्पितमेखलां शुभाम् ।
वैडर्यमुक्तावलयान्दधानां भास्वत्प्रभां चांद्रमसी व रेखाम् ॥ २० ॥
लावण्यामृतवापिकां सुवदनां गौरीं सुवासां शुभाम् ।
दृष्ट्वा ते ह्यृषयोऽपि मोहमगमन्भ्रांतास्तदा सम्भ्रमात् ॥
नोचुः किञ्चन वाक्यमेव सुधियो ह्यासन्प्रमत्ता इव ।
स्तब्धाः कान्तिमतीमतीव रुचिरां त्रैलोक्यनाथप्रियाम् ॥ २१ ॥
एवं तदा ते ह्यृषयोऽपि मोहिता रूपेण तस्याः किमुताथ देवताः ।
तथैव सर्वे च निरीक्ष्य तन्वीं सतीं गिरीन्द्रस्य सुतां शिवप्रियाम् ॥२२
ततः पुनश्चैत्य शिवं शिवप्रियाः शशंसुरस्मा ऋषयस्तदानीम् ॥ २३ ॥

ऋषय ऊचुः

भूषिता हि गिरीन्द्रेण स्वसुता नास्ति संशयः ।
उद्वोढुं गच्छ देवेश! देवैश्च परिवारितः ॥ २४ ॥
गच्छ शीघ्रं महादेव पार्वतीमात्मजन्मने । तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां प्रहस्येदमुवाच ह
विवाहो हि महाभागा न दृष्टो न श्रुतोऽपि वा ।
मया पुरा च ऋषयः कथ्यतां च विशेषतः ॥ २६ ॥
तदोचुर्ऋषयः सर्वे प्रहसंतः सदाशिवम् । विष्णुमाह्वय वै देव ब्रह्माणं च शतक्रतुम्
तथा ऋषिगणांश्चैव यक्षगन्धर्वपन्नगान् ।
सिद्धविद्याधरांश्चैव किन्नरांश्चाप्सरोगणान् ॥ २८ ॥
एतांश्चान्यांश्च सुबहूनानयस्वेति सत्वरम् ।
तदाकर्ण्य ऋषिप्रोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ २९ ॥
उवाच नारदं देवो विष्णुमानयसत्वरम् । ब्रह्माणं च महेन्द्रं च अन्यांश्चैव समानय
शम्भोर्वचनमादाय शिरसा लोकपावनः ।
जगाम त्वरितो भूत्वा वैकुण्ठं विष्णुवल्लभः ॥ ३१ ॥
ददर्श देवं परमासने स्थितं श्रिया च देव्या परिसेव्यमानम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्भुजं देववरं महाप्रभं नीलोत्पलश्यामतनुं वरेण्यम् ॥ ३२ ॥
महार्हरत्नावृतचारुकुण्डलं महाकिरीटोत्तमरत्नभास्वतम् ।
सुवैजयन्त्या वनमालया वृतं स नारदस्तं भुवनैकसुन्दरम् ॥ ३३ ॥
उवाच नारदोऽभ्येत्य शम्भोर्वाक्यमथादरात् ।
ब्रह्मवीणां वाद्यमानः सर्वज्ञ ऋषिसत्तमः ॥ ३४ ॥
एह्येहि त्वं महाविष्णो ! महादेवं त्वरान्वितः ।
उद्वाहनार्थं शम्भोश्च त्वमेकः कार्यसाधकः ॥ ३५ ॥
प्रहस्य भगवान्प्राह नारदं प्रति वै तदा । कथमुद्वहने बुद्धिरुत्पन्ना तस्य शूलिनः ॥
विज्ञातार्थोऽपि भगवान्नारदं परिपृष्टवान् ॥ ३६ ॥

नारद उवाच

तपसामहता रुद्रःपार्वत्या परितोषितः । स्वयमेवागतस्तत्र यत्रास्तेगिरिजासती
दासोऽहमवदच्छम्भुः पार्वत्या परितोषितः ।
पार्वतीं च समभ्यर्थ्य वरयस्व च भामिनि !॥ ३८ ॥
त्वरितेनावदच्छंभुस्त्वामाह्वयति सम्प्रति । तस्यतद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः
नारदेन समायुक्तः पार्षदैः परिवारितः ॥ ३९ ॥
सुपर्णमारुह्य तदा महात्मा योगीश्वराणां प्रभुरच्युतो महान् ।
ययौ तदाऽऽकाशपथा हरिः स्वयं सनारदो देववरैः समेतः ॥ ४० ॥
तं दृष्ट्वा त्वरितं देवो योगिध्येयाङ्घ्रिपङ्कजः ।
अभ्युत्थाय मुदा युक्तः परिष्वज्य च शार्ङ्गिणम् ॥ ४१ ॥
तदा हरिहरौ देवावैकपद्येन तिष्ठतः । ऊचतुःस्म तदाऽन्योन्यं क्षेमं कुशलमेव च

ईश्वर उवाच

गिरिजा तपसा विष्णो! जितोऽहं नात्र संशयः ।
पाणिग्रहार्थमेवाद्य गन्तुकामो हिमालयम् ॥ ४३ ॥
यथार्थेन च भो विष्णो! कथयामि तवाग्रतः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यदा दक्षेण भो विष्णो प्रदत्ता च पुरा सती ॥ ४४ ॥
न च सङ्कल्पविधिना मया पाणिग्रहःकृतः । अधुनैव मयाकार्यं कर्मविस्तारणंबहु
यत्कार्यं तन्न जानामि सर्वं पाणिग्रहोचितम् ।
शम्भोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मधुसूदनः ॥ ४६ ॥
यावद्वक्तुं समारेभे तावद्ब्रह्मासमागतः । इन्द्रेणसहसर्वैश्च लोकपालैस्त्वरान्वितः
तथैव देवासुरयक्षदानवा नागाः पतंगाप्सरसो महर्षयः ।
समेत्य सर्वे परिवक्तुमीशमूचुस्तदानीं शिरसा प्रणम्य ॥ ४८ ॥
गच्छ गच्छ महादेव! अस्माभिः सहितः प्रभो ।
ततो विष्णुरुवाचेदं प्रस्तावसदृशं वचः ॥ ४९ ॥
गृह्योक्तविधिना शम्भो! कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ ५० ॥
नान्दीमुखं मण्डपस्थापनं च तथा चैतत्कुरु धर्मेण युक्तम् ।
महानदीसंगमं वर्जयित्वा कुर्वन्ति केचिद्वेदमनीषिणश्च ॥ ५१ ॥
मण्डपस्थापनं चैव क्रियतां ह्यधुना विभो ।
तथोक्तो विष्णुना शम्भुश्चकरात्महिताय वै ॥ ५२ ॥
ब्रह्मादिभिः कृतं तेन सर्वमभ्युदयोचितम् ।
ग्रहाणां पूजनं चक्रे कश्यपो ब्रह्मणायुतः ॥ ५३ ॥
तथाऽत्रिश्चवशिष्ठाश्चगौतमोऽथगुरुर्भृगुः । कण्वोबृहस्पतिःशक्तिर्जमदग्निःपराशरः
मार्कण्डेयः शिलावाकः शून्यपालोऽक्षतश्रमः ।
अगस्त्यश्च्यवनो गर्गः शिलादोऽथ महामुनिः ॥ ५५ ॥
एते चान्ये च बहवो ह्यागताः शिवसन्निधौ ।
ब्रह्मणा नोदितास्तत्र चक्रुस्ते विधिवत्क्रियाम् ॥ ५६ ॥
वेदोक्तविधिना सर्वे वेदवेदांगपारगाः । चक्रू रक्षां महेशस्य कृतकौतुकमङ्गलाम्
ऋग्यजुः सामसहितैःसूक्तैर्नानाविधैस्तदा । मंगलानिचभूरीणिऋषयस्तत्त्ववेदिनः
अभ्यंजनादिकं सर्वं चक्रुस्तस्य परमात्मनः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ख्यातः कपर्द्दस्तस्यैव शिवस्य परमात्मनः ॥ ५९ ॥
अनेकैर्मौक्तिकैर्युक्ता मुण्डमालाऽभवत्तदा । येसर्पाह्यंगभूताश्चतेसर्वेतत्क्षणादिव
बभूवुर्मण्डनान्येव जातरूपमयानि च ॥ ६० ॥
सर्वभूषणसंपन्नो देवदेवो महेश्वरः । ययौ देवैः परिवृतः शैलराजपुरं प्रति ॥ ६१ ॥
चण्डिका वरभगिनी तदा जाता भयावहा ।
प्रेतासना गता चण्डी सर्पाभरणभूषिता ॥ ६२ ॥
हैमं कलशमादाय पूर्णं मूर्ध्नामहाप्रभा । परिवारैर्महाचण्डीदीप्तास्याह्युग्रलोचना
तत्र भूतान्यनेकानि विरूपाणि सहस्रशः । तैः समेताग्रतश्चण्डीजगामविकृतानना
तस्याःसर्वे पृष्ठतश्च गणाः परमदारुणाः ।
कोट्येकादशसंख्याका रौद्रा रुद्रप्रियाश्च ये ॥ ६५ ॥
तदा डमरुनिर्घोषव्याप्तमासीज्जगत्त्रयम् ।
भेरीभाङ्कारशब्देन शङ्खानां निनदेन च ॥ ६६ ॥
तथा दुन्दुभिनिर्घोषैः शब्दः कोलाहलोऽभवत् ।
गणानां पृष्ठतो भूत्वा सर्वे देवाः समुत्सुकाः ॥
अन्वयुः सर्वसिद्धाश्च लोकपालैः समन्विताः ॥ ६७ ॥
मध्ये व्रजन्महेन्द्रोऽथ ऐरावतमुपास्थितः । शुभ्रेणोच्छ्रियमाणेन छत्रेण परमेणहि
चामरैर्वीज्यमानोऽसौ सुरैर्बहुभिरावृतः । तदा तु व्रजमानास्त ऋषयोब्रह्मयोह्यमी
भरद्वाजादयो विप्राः शिवस्योद्वहनम्प्रति ।
शाकिन्यो यातुधानाश्च वेताला ब्रह्मराक्षसाः ॥ ७० ॥
भूतप्रेतपिशाचाश्च तथान्यप्रमथादयः ।
पृच्छमानास्तदा चण्डीं पृष्ठतोऽन्वगमंस्तथा ॥ ७१ ॥
क्व गता साऽधुना चण्डी धावमानास्तदा भृशम् ।
प्राप्ता गता व्रजंतीं तां प्रणिपत्य महाप्रभाम् ॥ ७२ ॥
अथ प्रोचुस्तदा सर्वे चण्डीं भैरवसंयुताम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विनाऽस्माभिः कुतो यासि वद चण्डि ! यथा तथा ॥ ७३ ॥
प्रहस्योवाच सा चण्डी भूतानां तत्र शृण्वताम् ।
शम्भोरुद्वहनार्थाय प्रेतारूढा व्रजाम्यहम् ॥ ७४ ॥
हैमं कलशमादाय शिरसा बिभ्रती स्वयम् ।
करवाली स्वरूपेण चण्डी जाता ततः स्वयम् ॥ ७५ ॥
भूतैः परिवृता सर्वैः सर्वेषामग्रतोऽव्रजत् ।
गणास्तामनुजग्मुस्ते गणानां पृष्ठतः सुराः ॥ ७६ ॥
इन्द्रादयो लोकपाला ऋषयस्तेऽग्रपृष्ठतः । ऋषीणांपृष्ठतो भूत्वापार्षदाश्चमहाप्रभाः
विष्णोरमितभावज्ञा मुकुन्दाच्च मनोरमाः ।
सर्वे पयोदसंकाशाः स्रग्विणो वनमालिनः ॥
श्रीवत्साङ्कधराः सर्वे पीतवासोन्विताश्च ते ॥ ७८ ॥
चतुर्भुजा कुण्डलिनः किरीटकटकांगदैः । हारनूपुरसूत्रैश्च कटिसूत्राङ्गुलीयकैः ॥
शोभिता सर्व एवैते महापुरुषलक्षणाः ॥ ७९ ॥
तेषां मध्ये गतो विष्णुः श्रियोपेतः सुरारिहा ॥ ८० ॥
बभौ त्रिलोकीकृतविश्वमङ्गलो महानुभावैर्हृदि कृत्य धिष्ठितः ।
शिवेन साकं परमार्थदस्तदा हरिः परात्मा जगदेकबन्धुः ॥ ८१ ॥
स तार्क्ष्यपुत्रोपरि संस्थितो महाँल्लक्ष्म्या समेतो भुवनैकभर्ता ।
स चामरैर्वीज्यमानो मुनीन्द्रैः सर्वैः समेतो हरिरीश्वरो महान् ॥ ८२ ॥
तथा विरंचिर्निजवाहनस्थो वेदैः समेतः सह षड्भिरंगैः ।
तथाऽऽगमैः सेतिहासैः पुराणैः स संवृतो हेमगर्भो बभूव ॥ ८३ ॥
वेधोहरिभ्यां च तदा सुरेन्द्रैः समावृतश्चर्षिभिः संपरीतः ।
वृषारूढो वृषकेतुर्दुरापो योगीश्वरैरपि सर्वैरगम्यः ॥ ८४ ॥
शुद्धस्फटिकसंकाशं वृषभं धर्मवत्सलम् । समेतो मातृभिश्चैव गोभिश्च कृतलक्षणम्
एभिस्समेतोऽसुरदानवैः सह ययौ महेशो विबुधैरलंकृतः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

हिमालयं गिरिवर्यं तदानीं पाणिग्रहार्थं प्रमदोत्तमायाः ॥ ८६ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे श्रीशिवस्य विवाहवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

हिमालयगृहे गर्गाचार्येण मण्डपरचनाकरणम्

लोमश उवाच

तथैव सर्वं परया मुदान्वितश्चक्रे गिरीन्द्रः स्वसुतार्थमेव ।
गर्गं पुरस्कृत्य महानुभावो मांगल्यभूमिं परया विभूत्या ॥ १ ॥
आहूयविश्वकर्माणंकारयामाससादरम् । मण्डपंचसुविस्तीर्णंवेदिकाभिर्मनोरमम्
अयुतेनैव विस्तारं योजनानां द्विजोत्तमाः ।
मण्डपं च गुणोपेतं नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ३ ॥
स्थावरं जंगमं चैव सदृशं च मनोहरम् । जंगमं च जितं तत्र स्थावरेण तथैव च
जंगमेन च तत्रैव जितं स्थावरमेव च । पयसा च जिता तत्र स्थलभूमिरभूत्तदा
जलं किन्नु स्थलं तत्र न विदुस्तत्त्वतो जनाः ।
क्वचित् सिंहा क्वचिद्धंसा सारसाश्च महाप्रभाः ॥ ६ ॥
क्वचिच्छिखंडिनस्तत्र कृत्रिमाः सुमनोहराः ।
तथा नागाः कृत्रिमाश्च हयाश्चैव तथा मृगाः ॥ ७ ॥
के सत्याः के असत्याश्च संस्कृता विश्वकर्मणा ।
तथैव चैवं विधिना द्वारपा अद्भुताः कृताः ॥ ८ ॥
पुंसो धनूंषि चोत्कृष्य स्थावरा जङ्गमोपमाः ।
तथाऽश्वाः सादिभिश्चैव गजाश्च गजसादिभिः ॥ ९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चामरैर्वीज्यमानाश्च केचित्पुष्पाङ्कुरान्विताः ।
केचिच्च पुरुषास्तत्र विरेजुः स्रग्विणस्तथा ॥ १० ॥
कृत्रिमाश्च तथा बह्वयः पताकाः कल्पितास्तथा ।
द्वारि स्थिता महालक्ष्मीः क्षीरोदधिसमुद्भवा ॥ ११ ॥
गजाः स्वलङ्कृता ह्यासन्कृत्रिमा ह्यकृतोपमाः ।
तथाऽश्वाः सादिभिश्चैव गजाश्च गजसादिभिः ॥ १२ ॥

रथारथियुता ह्यासन्कृत्रिमा ह्यकृतोपमाः । सर्वेषां मोहनार्थायतथाचसंसदःकृताः

महाद्वारि स्थितो नन्दी कृतस्तेन हि मण्डपे ।
शुद्धस्फटिकसङ्काशो यथा नन्दी तथैव सः ॥ १४ ॥

तस्योपरि महद्दिव्यं पुष्पकं रत्नभूषितम् । राजितं पल्लवच्छत्रैश्चामरैश्चसुशोभितम्

वामपार्श्वे गजौ द्वौ च शुद्धकाश्मीरसन्निभौ ।
चतुर्दन्तौ षष्टिवर्षौ महात्मानौ महाप्रभौ ॥ १६ ॥
तथैव दक्षिणे पार्श्वे द्वावश्वौ दंशितौ कृतौ ।
रत्नालङ्कारसंयुक्ताँल्लोकपालांस्तथैव च ॥ १७ ॥

षोडश प्रकृतीस्तेन याथातथ्येन धीमता । सर्वेदेवा यथार्थेन कृता वै विश्वकर्मणा तथैव ऋषयः सर्वेभृग्वाद्याश्च तपोधनाः । विश्वेच पार्षदैःसाकमिन्द्रोहिपरमार्थतः कृताःसर्वे महात्मानो याथातथ्येन धीमता । एवंभूतःकृतस्तेनमंडपोदिव्यरूपवान् अनेकाश्चर्यसम्भूतो दिव्यांदिव्यविमोहनः । एतस्मिन्नंतरेतत्रआगतो नारदोऽग्रतः ब्रह्मणा नोदितस्तत्रहिमालयगृहं प्रति । नारदोऽथददर्शाग्रेआत्मानंविनयान्वितम् भ्रान्तो हि नारदस्तेन कृत्रिमेण महायशाः । अवलोकपरस्तत्रचरितं विश्वकर्मणः प्रविष्टो मण्डपं तस्यहिमाद्रेरत्नचित्रितम् । सुवर्णकलशैर्जुष्टंरम्भाद्यैरुपशोभितम् सहस्रस्तम्भसंयुक्तंततोऽद्रिःस्वगणैर्वृतः । तमृषिंपूजयामासकिंकार्यमितिपृष्टवान्

नारद उवाच

आगतास्ते महात्मानो देवा इन्द्रपुरोगमाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथा महर्षयः सर्वे गणैश्च परिवारिताः ॥
महादेवो वृषारूढो ह्यागतोद्वहनं प्रति ॥ २६ ॥
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा हिमवान्गिरिसत्तमः । उवाच नारदं वाक्यं प्रशस्तमधुरं महत्
पूजयित्वा यथान्यायं गच्छ त्वं शङ्करं प्रति ॥ २८ ॥
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा मुनिर्हिमवतो गिरेः । तथैव मत्वा वचनं शैलराजानमब्रवीत्
मैनाकेन च सह्येन मेरुणा गिरिणा सह ॥ २९ ॥
एभिः समेतो ह्यधुना महामते! यतस्व शीघ्रं शिवमत्र चाऽऽनय ।
देवैः समेतं च महर्षिवर्यैः सुरासुरैरर्चितपादपङ्कजम् ॥ ३० ॥
तथेति मत्वा स जगाम तूर्णं सहैव तैः पर्वतराजभिश्च ।
त्वरागतश्चैकपदेन शम्भुं प्राप्नोद्ऋषीणां प्रवरो महात्मा ॥ ३१ ॥
तावद्दृष्टो महादेवो देवैश्च परिवारितः । तदा ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्चैव सुरैःसह
पप्रच्छुर्नारदं सर्वे येऽन्ये रुद्रचराभृशम् । कथ्यतांपृच्छमानानामस्माकंकथ्यतेनहि
एकैकस्यात्मजाः स्वाः स्वाः सह्यमैनाकमेरवः ।
कन्या दास्यन्ति वा शम्भोः किं त्विदानीं प्रवर्तते ॥ ३४ ॥
ततोऽवोचन्महातेजा नारदश्चर्षिसत्तमः । ब्रह्माणं पुरतःकृत्वाविष्णुम्प्रतिसहेतुकम्
एकान्तमाश्रित्य तदा सुरेन्द्रं स नारदो वाक्यमिदं बभाषे ।
त्वष्ट्रा कृतं वै भवनं महत्तरं येनैव सर्वे च विमोहिता वयम् ॥ ३६ ॥
पुरा कृतं तस्य महात्मनस्त्वया किं विस्मृतं तत्सकलं शचीपते! ।
तस्मादसौ त्वां विजिगीषुकामो गृहे वसंस्तस्यगिरेर्महात्मनः ॥३७ ॥
अहो विमोहितस्तेन प्रतिरूपेण भास्वता ।
तथा विष्णुः कृतस्तेन शङ्खचक्रगदादिभृत् ॥ ३८ ॥
ब्रह्मा चैव तथाभूतस्तं चैव कृतवानसौ ॥ ३९ ॥
मायामयो वृषभस्तेन वेषात्कृतो हि नागोऽश्वतरस्तथैव ।
तथा चान्यान्यप्यनेनामरेन्द्र! सर्वाण्येवोल्लिखितान्यत्र विद्धि ॥४० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य देवेन्द्रो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४१ ॥
विष्णुम्प्रति तदा शीघ्रं दृष्ट्वा यामि वसाऽत्र भोः ।
पुत्रशोकेन तप्तोऽसौ व्याजेनान्येन वाऽकरोत् ॥ ४२ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः । उवाच प्रहसन्वाक्यं शक्रमाप्तभयं तदा ॥
निवातकवचैः पूर्वं मोहितोऽसिशचीपते !। विद्याऽमृतातत्रमयासमानीतोपसत्तये
महाविद्याबलेनैव प्रविश्य मण्डपेऽधुना । पर्वतो हिमवानेष तथाऽन्ये पर्वतोत्तमाः
विपक्षा हि कृताः सर्वे मम वाक्याच्च वासव! ।
हेतुं स्मृत्वाऽथ वै त्वष्टा मायया ह्यकरोदिदम् ॥ ४६ ॥
जयमिच्छन्ति वै मूढा न च भेतव्यमण्वपि ॥ ४७ ॥
एवंविवदमानांस्तान्देवाञ्छक्रपुरोगमान् ।
सान्त्वयामास वै विष्णुर्नारदं ते:ततोऽब्रुवन् ॥ ४८ ॥
ददाति वा न ददाति कन्यां गिरीन्द्रः स्वां वै कथ्यतां शीघ्रमेव ।
किं तेन दृष्टं किं कृतं चाद्य शंस तत्सर्वं भो नारद!तेनमोऽस्तु ॥ ४९ ॥
तच्छ्रुत्वाप्रहसञ्छम्भुरुवाचवचनं तदा । कन्यांदास्यतिचेन्मह्यं पर्वतोहिहिमालयः
मायया मम किं कार्यं वद विष्णो! यथातथम् ॥ ५० ॥
केनाप्युपायेन फलं हि साध्यमित्युच्यते पण्डितैर्न्यायविद्भिः ।
तस्मात्सर्वैर्गम्यतां शीघ्रमेव कार्यार्थिभिश्चेन्द्रपुरोगमैश्च ॥ ५१ ॥
तदा शिवोऽपि विश्वात्मा पञ्चबाणेन मोहितः ।
महाभूतेन भूतेशस्त्वन्येषां चैव का कथा ॥ ५२ ॥
एवं च विद्यमानेऽसौ शम्भुः परमशोभनः ।
कृतो ह्यनङ्गेन वशे यथाऽन्यः प्राकृतो जनः ॥ ५३ ॥
मदनो हि बली लोके येन सर्वमिदं जगत् ।
जितमस्ति निजप्रौढ्या सदेवर्षिसमन्वितम् ॥ ५४ ॥
सर्वेषामेव भूतानांदेवानांच विशेषतः । राजा ह्यनङ्गोबलवान्यस्यचाज्ञाबलीयसी

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पार्वतीस्त्रीस्वरूपेण अजेयोभुवनत्रये । तां दृष्ट्वाहि स्त्रियं सर्वेऋषयोऽपिविचक्षणाः
देवा मनुष्यागन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
आज्ञानुल्लङ्घिनः सर्वे मदनस्य महात्मनः ॥ ५७ ॥
तपोबलेन महता तथा दानवलेन च । वेत्तुं न शक्यो मदनो विनयेन विनाद्विजाः
तस्मादनङ्गस्य महान्क्रोधो हि बलवत्तरः ।
ईश्वरं मदनेनैव मोहितं वीक्ष्य माधवः ॥ ५९ ॥
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो मा चिन्तां कुरु वै प्रभो !।
यदुक्तं नारदेनैव मण्डपं प्रति सर्वशः ॥ ६० ॥
त्वष्टा कृतं विचित्रं च तत्सर्वं मदनात्प्रभोः ।
तदानीं शङ्करो वाक्यमुवाच मधुसूदनम् ॥ ६१ ॥
अविद्यया वृतं तेन कृतं त्वष्ट्रा हि मण्डपम् ।
किंतु वक्ष्यामहेविष्णो ! मण्डपः केवलेन हि ॥ ६२ ॥
विवाहो हि महाभाग अविद्यामूल एव च । तस्मात्सर्वेवयंयामउद्वाहार्थंचसंप्रति
नारदं च पुरस्कृत्य सर्वेदेवाःसवासवाः । हिमाद्रिसहिता जग्मुर्मन्दिरंपरमाद्भुतम्
अनेकाश्चर्यसंयुक्तं विचित्रं विश्वकर्मणा ॥ ६४ ॥
कृतं च तेनाद्य पवित्रमुत्तमं तं यज्ञवाटं बहुभिः पुरस्कृतम् ।
विचित्रचित्रं मनसो हरं च तं यज्ञवाटं स चकार बुद्धिमान् ॥ ६५ ॥
प्रवेक्ष्यमाणास्ते सर्वे सुरेन्द्रा ऋषिभिः सह ।
दृष्टा हिमाद्रिणा तत्र अभ्युत्थानगतोऽभवत् ॥ ६६ ॥
तथैव तेषां च मनोहराणि हर्म्याणि तेन प्रतिकल्पितानि ।
गन्धर्वयक्षाः प्रमथाश्च सिद्धा देवाश्च नागाप्सरसां गणाश्च ।
वसन्ति यत्रैव सुखेन तेभ्यः स तत्र तत्रोपवनं चकार ॥ ६७ ॥
तेषामर्थे महार्हाणि धाराजिरगृहाणि च ।
अत्यद्भुतानि शोभन्ते कृतान्येव महात्मना ॥ ६८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निवासार्थे कल्पितानि सावकाशानि तत्र वै ।
देवानां चैव सर्वेषामृषीणां भावितात्मनाम् ॥ ६९ ॥
एवं विस्तारयामास विश्वकर्मा बहून्यपि ।
मन्दिराणि यथायोग्यं यत्र तत्रैव तिष्ठताम् ॥ ७० ॥
भैरवाः क्षेत्रपालाश्च येऽन्ये च क्षेत्रवासिनः ।
श्मशानवासिनश्चान्ये येऽन्ये न्यग्रोधवासिनः ॥ ७१ ॥
अश्वत्थसेविनश्चाऽन्ये खेचराश्च तथाऽपरे । येयेयत्रोपविष्टाश्च तत्रतत्रैव तेन वै
कृतानि च मनोज्ञानि भवनानि महान्ति वै ।
तेषामेवानुकूलानि भूतानां विश्वकर्मणा ॥ ७३ ॥
तत्रैव ते सर्वगणैः समेता निवासितास्तेन हिमाद्रिणा स्वयम् ।
सेन्द्राः सुरा यक्षपिशाचरक्षसां गन्धर्वविद्याप्सरसां समूहाः ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे पार्वतीपरिणयने हिमाद्रिणा देवानांनिवासस्थानकरणवर्णनं-नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

शङ्करस्य नीराजनार्थं मेनाया आगमनम्

लोमश उवाच

तत्रोपविविशुः सर्वे सत्कृताश्च हिमाद्रिणा ।
ते देवाः सपरीवाराः सहर्षाश्च सवाहनाः ॥ १ ॥
तत्रैव च महामात्रंनिर्मितंविश्वकर्मणा । दीप्त्यापरमयायुक्तंनिवासार्थंस्वयम्भुवः
तथैव विष्णोस्त्वपरं भवनं स्वयमेव हि । भास्वरंसुविचित्रंचकृतंत्वष्ट्रामनोरमम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चण्डीगृहं मनोज्ञं च तथैव कृतवान्स्वयम् ॥ ३ ॥
तथैव श्वेतं परमं मनोज्ञं महाप्रभं देववरैः सुपूजितम् ।
कैलासलक्ष्मीप्रभया महत्या सुशोभितं यद्भवनं चकार ॥ ४ ॥
तत्रैव शम्भुः परया विभूत्या स स्थापितस्तेन हिमाद्रिणा वै ॥ ५ ॥
एतस्मिन्नन्तरे मेना समायाता सखीगणैः ।
नीराजनार्थं शम्भुं च ऋषिभिः परिवारिता ॥ ६ ॥
तदा वादित्रनिर्घोषैर्नादितं भुवनत्रयम् ।
नीराजनं कृतं तस्य मेनया च तपस्विनः ॥ ७ ॥
अवलोक्य परा साध्वी मेनाऽजानाद्धरं तदा ।
गिरिजोक्तमनुस्मृत्य मेना विस्मयमागता ॥ ८ ॥
यद्वै पुरोक्तं च तया पार्वत्या ममसन्निधौ । ततोऽधिकंप्रपश्यामिसौन्दर्यंपरमेष्ठिनः
महेशस्य मया दृष्टमनिर्वाच्यं च सम्प्रति ॥ ९ ॥
एवंविस्मयमापन्ना विप्रपत्नीभिरावृता । अहताम्बरयुग्मेन शोभिता वरवर्णिनी ॥
कञ्चुकीपरमादिव्यानानारत्नैश्चशोभिता । अङ्गीकृतातदादेव्याराजपरयाश्रिया
बिभ्रतीचतदाहारंदिव्यरत्नविभूषितम् । वलयानि महार्हाणि शुद्धचामीकराणि च
तत्रोपविष्टा सुभगा ध्यायन्ती परमेश्वरम् ।
सखीभिः सेव्यमाना सा विप्रपत्नीभिरेव च ॥ १३ ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्रगर्गो वाक्यमभाषत । पाणिग्रहार्थंशम्भुंचआनयध्वंस्वमन्दिरम्
त्वरितेनैव वेलायामस्यामेव विचक्षणाः ॥ १४ ॥
तच्छ्रुत्वावचनंतस्य गर्गस्यच महात्मनः । अभ्युत्थानपराःसर्वेपर्वताःसकलत्रकाः
महाविभूत्या संयुक्ताः सर्वे मङ्गलपाणयः ।
सालङ्कृतास्तदा तेषां पत्न्योऽलङ्कारमण्डिताः ॥ १६ ॥
उपायनान्यनेकानि जगृहुः स्निग्धलोचनाः । तदावादित्रघोषेणब्रह्मघोषेणभूयसा
आजग्मुः सकलत्रास्ते यत्रदेवोमहेश्वरः । प्रमथैरावृतस्तत्र चण्ड्याचैवाभिसेवितः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथामहर्षिभिस्तत्र तथादेवगणैः सह । एभिः परिवृतः श्रीमाञ्छङ्करो लोकशङ्करः
श्रुत्वा वादित्रनिर्घोषं सर्वेशङ्करसेवकाः । उत्थिता ऐकपद्येन देवैर्ऋषिभिरावृताः
तथोद्यतो योगिनीचक्रयुक्तो गणोगणानां पतिरेकवर्चसाम् ।
शिवं पुरस्कृत्य तदानुभावास्तथैव सर्वे गणनायकाश्च ॥ २१ ॥
तद्योगिनीचक्रमतिप्रचण्डं टङ्कारभेरीरवनिःस्वनेन ।
चण्डीं पुरस्कृत्य भयानकां तदा महाविभूत्या समलङ्कृतां तदा ॥२२
कण्ठे कर्कोटकं नागं हारभूतं चकारसा । पदकंवृश्चिकानां चदन्दशूकांश्च बिभ्रती
कर्णावतंसान्सा दध्रे पाणिपादमयांस्तथा ।
रणे हतानां वीराणां शिरांस्युरसि चापरान् ॥ २४ ॥
द्वीपिचर्मपरीधाना योगिनीचक्रसंयुता । क्षेत्रपालावृतातद्वद् भैरवैः परिवारिता
तथाप्रेतैश्च भूतैश्च कपटैः परिवारिताः । वीरभद्रादयश्चैव गणाः परमदारुणाः ॥
ये दक्षयज्ञनाशार्थे शिवेनाज्ञापितास्तदा ॥ २६ ॥
तथाकाली भैरवी च मायाचैव भयावहा । त्रिपुराचजयाचैवतथा क्षेमकरी शुभा
अन्याश्चैव तथा सर्वाः पुरस्कृत्य सदाशिवम् ।
गन्तुकामाश्चोग्रतरा भूतैः प्रेतैः समावृताः ॥ २८ ॥
एताः सर्वाविलोक्याऽथ शिवभक्तो जनार्द्दनः । महर्षींश्चपुरस्कृत्यह्यमरांश्चतथैवच
अनसूयां पुरस्कृत्य तथैव च ह्यरुन्धतीम् ॥ २९ ॥

विष्णुरुवाच

चण्डीं कुरु समीपस्थां लोकपालनतां प्रभो ! ॥ ३० ॥
तदुक्तं विष्णुनावाक्यंनिशम्यजगदीश्वरः । उवाच प्रहसन्नेवचण्डीं प्रतिसदाशिवः
अत्रैव स्थीयतां चण्डि! यावदुद्वहनं भवेत् ।
मम भावान्विजानासि कार्याकार्ये सुशोभने ॥ ३२ ॥
एवमाकर्ण्य वचनंशम्भोरमिततेजसः । उवाचकुपिताचण्डीविष्णुमुद्दिश्य सादरम्
तथान्येप्रमथाःसर्वे विष्णुमूचुः प्रकोपिताः । यत्रयत्रशिवोभातितत्र तत्र वयं प्रभो

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वयानिवारिताःकस्माद्वयमाभ्युदये परे । तेषांतद्वचनंश्रुत्वाकेशवोमाक्यमब्रवीत्

चण्डीमुद्दिश्य प्रमथानन्यांश्चैव तथाविधान् ।
यूयं चैव मया प्रोक्ता मा कोपं कर्त्तुमर्हथ ॥ ३६ ॥
एवमुक्तास्तदातेन चण्डीमुख्या गणास्तदा ।
एकान्तमाश्रिताः सर्वे विष्णुवाक्याज्ज्वलद्धृदः ॥ ३७ ॥

तावत्सर्वे समायाताःपर्वतेन्द्रस्यमन्त्रिणः । सकलत्राःसम्भ्रमेणमहेशंप्रतिसत्वरम्

पञ्चवाद्यप्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा । योषिद्भिः सम्वृतास्तत्र गीतशब्देन भूयसा

एवं प्राप्ता यत्र शम्भुः सकलैः परिवारितः ।
आगत्य कलशैः साकं स्नापितो हि सदाशिवः ॥
स्त्रीभिर्मङ्गलगीतेन सर्वाभरणभूषितः ॥ ४० ॥

ऋषयोदेवगन्धर्वास्तथान्येपर्वतोत्तमाः । शम्भ्वग्रगास्ताजग्मुःस्त्रियश्चैवसुपूजिताः

बभौ छत्रेण महता ध्रियमाणेन मूर्द्धनि ॥ ४१ ॥
चामरैर्वीज्यमानोऽसौ मुकुटेन विराजितः ।
ब्रह्माविष्णुस्तथाचन्द्रो लोकपालास्तथैव च ॥ ४२ ॥

अग्रगा ह्यपि शोभन्तः श्रियापरमयायुताः । तथाशङ्खाश्च भेर्यश्चपटहानकगोमुखाः

तथैवगायकाः सर्वे जग्मुः परममङ्गलम् । पुनः पुनरवाद्यन्त वादित्राणि महोत्सवे

अरुन्धतीमहाभागाअनसूयातथैवच । सावित्रीचतथालक्ष्मीमातृभिःपरिवारिताः

एभिः समेतो जगदेकबन्धुर्बभौ तदानीं परमेण वर्च्चसा ।
स चन्द्रसूर्यानिलवायुना वृतः सलोकपालप्रवरैर्महर्षिभिः ॥ ४६ ॥
स वीज्यमानः पवनेन साक्षाच्छत्रं च तस्मै शशिना ह्यधिष्ठितम् ।
सूर्यः पुरस्तादभवत्प्रकाशकः श्रियान्वितो विष्णुरभूच्च सन्निधौ ॥ ४७
पुष्पैर्ववर्षुर्ह्यवकीर्यमाणा देवास्तदानीं मुनिभिः समेताः ।
ययौ गृहं काञ्चनकुट्टिमं महन्महाविभूत्या परिशोभितं तदा ॥
विवेश शम्भुः परया सपर्यया सम्पूज्यमानो नरदेवदानवैः ॥ ४८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवं समागतःशम्भुः प्रविष्टो यज्ञमण्डपम् । संस्तूयमानोविबुधैःस्तुतिभिःपरमेश्वरः गजादुत्तारयामास महेशं पर्वतोत्तमः । उपविश्य ततः पीठे कृत्वा नीराजनं महत् मेनया सखिभिः साकं तथैव च पुरोधसा । मधुपर्कादिकंसर्वं यत्कृतं चैव तत्र वै

ब्रह्मणा नोदितः सद्यः पुरोधाः कृतवान्प्रभुः ।
मङ्गलं शुभकल्याणं प्रस्तावसदृशं बहु ॥ ५२ ॥

अन्तर्वेद्यां सम्प्रवेश्ययत्रसापार्वतीस्थिता । वेदिकोपरितन्वङ्गीसर्वाभरणभूषिता

तत्रानीतोहरः साक्षाद्विष्णुना ब्रह्मणा सह ।
लग्नं निरीक्षमाणास्ते वाचस्पतिपुरोगमाः ॥ ५४ ॥

गर्गो मुनिश्चोपविष्टस्तत्रैव घटिकालये । यावत्पूर्णाघटीजातातावत्प्रणवभाषणम् ॐपुण्येति प्रणिगदन्गर्गोवध्वञ्जलिं दधे । पार्वत्यक्षतपूर्णं च शिवोपरि ववर्ष वै तया सम्पूजितो रुद्रो दध्यक्षतकुशादिभिः । मुदापरमयायुक्तापार्वतीरुचिरानना विलोकयन्ती शम्भुं तं यदर्थे परमंतपः । कृतं पुरा महादेव्या परेषां परमं महान् तपसा तेन सम्प्राप्तो जगज्जीवनजीवनः । नारदेन ततः प्रोक्तो महादेवो वृषभध्वजः

तथा गङ्गादिभिश्चान्यैर्मुनिभिः सनकादिभिः ।
प्रतिपूजां कुरु क्षिप्रं पार्वत्याश्च त्रिलोचन !॥
तदा शिवेन सा तन्वी पूजिताघ्र्याक्षतादिभिः ॥ ६० ॥

एवं परस्परं तौ च पार्वतीपरमेश्वरौ । अर्च्यमानौ तदानीं च शुशुभाते जगन्मयौ

त्रैलोक्यलक्ष्म्या सम्वीतौ निरीक्षन्तौ परस्परम् ।
तदा.नीराजितौ लक्ष्म्या सावित्र्या च विशेषतः ॥
अरुन्धत्या तदा तौ च दम्पती परमेश्वरौ ॥ ६२ ॥
अनसूया तथा शम्भुं पार्वतीं च यशस्विनीम् ।
दृष्ट्वा नीराजयामास प्रीत्युत्कलितलोचना ॥ ६३ ॥
तथैव सर्वा द्विजयोषितश्च नीराजयामासुरहो पुनःपुनः ।
सतीं च शम्भुश्च विलोकयंत्यस्तथैव सर्वा मुदिता हसन्त्यः ॥ ६४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लोमश उवाच

एतस्मिन्नन्तरे तत्र गर्गाचार्यप्रणोदितः । हिमवान्मेनया सार्द्धं कन्यांदातुं प्रचक्रमे
हैमं कलसमादाय मेनाचार्द्धाङ्गमाश्रिता । हिमाद्रेश्च महाभागासर्वाभरणभूषिता

तदा हिमाद्रिणा प्रोक्तो विश्वनाथो वरप्रदः ।
ब्रह्मणा सह सङ्गत्य विष्णुना च तथैव च ॥ ६७ ॥

सार्द्धंपुरोधसा चैव गर्गेण सुमहात्मना । कन्यादानं करोम्यद्य देवदेवस्य शूलिनः
प्रयोगो भण्यतां ब्रह्मन्नस्मिन्समय आगते । अथेतिमत्वातेसर्वेकालज्ञाद्विजसत्तमाः
कथ्यतांतात! गोत्रंस्वंकुलं चैवविशेषतः । कथयस्वमहाभागइत्याकर्ण्यवचस्तथा

सुमुखो विमुखः सद्यो हृत्यशोच्यः शोच्यतां गतः ॥ ७० ॥
एवंविधः सुरवरैर्ऋषिभिस्तदानीं गन्धर्वयक्षमुनिसिद्धगणैस्तथैव ।
दृष्टो निरुत्तरमुखो भगवान्महेशो हास्यं चकार सुभृशं त्वथनारदश्च ॥
वीणां प्रकटयामास ब्रह्मपुत्रोऽथ नारदः ।
तदानीं वारितो धीमान्वीणां मा वादय प्रभो ! ॥ ७२ ॥
इत्युक्तः पर्वतेनैव नारदो वाक्यमब्रवीत् ।
त्वया पृष्टो भवःसाक्षात्स्वगोत्रकथनंप्रति ॥ ७३ ॥

अस्य गोत्रं कुलं चैवनादएवपरं गिरे । नादे प्रतिष्ठितःशम्भुर्नादोह्यस्मिन्प्रतिष्ठितः

तस्मान्नादमयः शम्भुर्नादाच्च प्रतिलभ्यते ।
तस्माद्वीणा मया चाद्य वादिता हि परंतप !॥ ७५ ॥
अस्य गोत्रं कुलंनाम न जानन्ति हि पर्वत !।
ब्रह्मादयो हि विबुधा अन्येषां चैव काकथा ॥ ७६ ॥
त्वं हि मूढत्वमापन्नो न जानासि हि किञ्चन ।
वाच्यावाच्यं महेशस्य विषया हि बहिर्मुखाः ॥ ७७ ॥

येये आगमिकाश्चाद्रे नष्टास्तेनात्रसंशयः । अरूपोऽयंविरूपाक्षोह्यकुलीनोऽयमुच्यते

अगोत्रोऽयं गिरिश्रेष्ठ जामाता ते न संशयः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

न कर्त्तव्योविमर्शोऽत्रभवता विबुधेनहि ॥ ७९ ॥
न जानन्ति हरं सर्वे किं बहूक्त्या मम प्रभो !।
यस्याज्ञानान्महाभागमोहिताऋषयोह्यमी ॥ ८० ॥
ब्रह्माऽपि तं न जानाति मस्तकं परमेष्ठिनः।
विष्णुर्गतो हि पातालं न द्रष्टो हि तथैव च ॥ ८१ ॥
तेनलिङ्गेन महता ह्यगाधेनजगत्त्रयम्। व्याप्तमस्तीतितद्विद्धि किमनेनप्रयोजनम्
अनयाऽराधितं नूनंतव पुत्र्याहिमालय!। तत्त्वतो हि नजानासिकथंचैवमहागिरे
आभ्यामुत्पाद्यते विश्वमाभ्यां चैव प्रतिष्ठितम्।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य नारदस्य महात्मनः ॥ ८४ ॥
हिमाद्रिप्रमुखाः सर्वे तथा चेन्द्रपुरोगमाः।
साधुसाध्विति ते सर्वेऊचुर्विस्मितमानसाः ॥ ८५ ॥
ईश्वरस्य तु गाम्भीर्यं ज्ञात्वा सर्वे विचक्षणाः।
विस्मयेन समाश्लिष्टा ऊचुः सर्वे परस्परम् ॥ ८६ ॥

ऋषय ऊचुः

यस्याऽऽज्ञया जगदिदं च विशालमेव जातं परात्परमिदं निजबोधरूपम्।
सर्वं स्वतन्त्रपरमेश्वरभावगम्यं सोऽसौ त्रिलोकनिजरूपयुतो महात्मा ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे शिवपार्वतीविवाहवर्णनंनाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

षड्विंशोऽध्यायः

ब्रह्मणो वाक्याद्धिमालयकृतकन्यादानवर्णनम्

लोमश उवाच

अथ ते पर्वतश्रेष्ठ मेर्वाद्या जातसम्भ्रमाः । ऊचुस्तेऽथैकपद्येन हिमवन्तं महागिरिम्

पर्वता ऊचुः

कन्यादानं क्रियतां चाद्य शैल! श्रीमाञ्छम्भुर्भाग्यतस्तेऽद्य लब्धः ।
हृन्मध्ये वै नात्र कार्यो विमर्शस्तस्मादेषा दीयतामीश्वराय ॥ २ ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां सुहृदां वै हिमालयः ।
सम्यक्सङ्कल्पमकरोद् ब्रह्मणानोदितस्तदा ॥
इमां कन्यां तुभ्यमहं ददामि परमेश्वर! ॥ ३ ॥

भार्यार्थं प्रतिगृह्णीष्व मंत्रेणानेन दत्तवान् । अस्मै रुद्राय महते देवदेवाय शम्भवे ॥

कन्या दत्ता महेशाय गिरीन्द्रेण महात्मना ॥ ४ ॥
वेद्यां च बहिरानीतौ दम्पती कमलेक्षणौ ।
उपवेशितौ बहिर्वेद्यां पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ ५ ॥
आचार्येणाऽथ तत्रैव कश्यपेन महात्मना ।
आह्वानं हवनार्थाय कृतमग्नेस्तदा द्विजाः ॥ ६ ॥

ब्रह्मा ब्रह्मासनगतो बभूव शिवसन्निधौ । प्रवर्तमाने हवन ऋषयश्च विचक्षणाः ॥

ऊचुः परस्परं तत्र नानादर्शनवेदिनः । वेदवादरताः केचिदवदन्सम्मतेन वै ॥ ८ ॥

एवमेव न चाप्येवमेवमेव न चान्यथा । कार्यमेव न वा कार्यं कार्याकार्यं तथापरे

इत्येवं ब्रुवतां शब्दः श्रूयतेशिवसन्निधौ । स्वकीयंमतमास्थायह्यब्रुवंस्तेपरस्परम्

तत्त्वज्ञानविहीनास्ते केवलं वेदबुद्धयः ॥ १० ॥

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा परस्परजयैषिणाम् । प्रहस्यनारदो वाक्यमुवाच शिवसन्निधौ

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यूयं सर्वे वादिनश्च वेदवादरतास्तथा ।
मौनमास्थाय भोविप्रा! हृदि कृत्य;सदाशिवम् ॥ १२ ॥
आत्मानं परमात्मानं पराणां परमं च तत् ।
येनेदं कारितं विश्वं यतः सर्वं प्रवर्त्तते ॥
यस्मिन्निलीयते विश्वं तस्मै सर्वात्मने नमः ॥ १३ ॥
सोऽयमास्तेऽधुना गेहे पर्वतेन्द्रस्य भो द्विजाः ।
मुखादस्यैव सञ्जाताः सर्वे यूयं विचक्षणाः ॥ १४ ॥

एवमुक्तास्तदा तेन नारदेनद्विजोत्तमाः । उपदेशकरैर्वाक्यैर्बोधितास्तेद्विजोत्तमाः
वर्तमाने च यज्ञे च ब्रह्मा लोकपितामहः । ददर्श चरणौ देव्यानखेन्दुं च मनोहरम्

दर्शनात्स्खलितः सद्यो बभूवाम्बुजसम्भवः ।
मदनेन समाविष्टो वीर्यं च प्राच्यचद्भुवि ॥ १७ ॥
रेतसा क्षरमाणेन लज्जितोऽभूत्पितामहः ।
चरणाभ्यां ममर्द्दाऽथ महद्गोप्यं दुरत्ययम् ॥ १८ ॥
बहवश्चर्षयो जाता बालखिल्याः सहस्रशः ।
उपतस्थुस्तदा सर्वे तातताते‌ति चाब्रुवन् ॥ १९ ॥
नारदेन तदोक्तास्ते बालखिल्याः प्रकोपिना ।
गच्छन्तु बटवो यूयं पर्वतं गन्धमादनम् ॥ २० ॥

न स्थातव्यं भवद्भिश्चभवतांनप्रयोजनम् । इत्येवमुक्तास्तेसर्वेबालखिल्याश्चपर्वतम्

नारदेन समादिष्टा ययुः सर्वे त्वरान्विताः ॥ २१ ॥

नारदेन ततोब्रह्माऽऽश्वासितो वचनैः शुभैः । तावच्च हवनंपूर्णंजातंतस्य महात्मनः

महेशस्य तथा विप्राः शान्तिपाठपरा बभुः ।
ब्रह्मघोषेण महता व्याप्तमासीद् दिगन्तरम् ॥ २३ ॥

ततो नीराजितो देवो देवपत्नीभिरुत्तमः । तथैवऋषिपत्नीभिरर्चितः पूजितस्तथा

तथा गिरीन्द्रस्य मनोरमाः शुभा नीराजयामासुरथैव योषितः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गीतैः सुगीतज्ञविशारदाश्च तथैव चाऽन्ये स्तुतिभिर्महर्षयः ॥ २५ ॥
रत्नानि च महार्हाणि ददौ तेभ्यो महामनाः ।
हिमालयो महाशैलः संहृष्टः परितोषयन् ॥ २६ ॥
बभौ तदानीं सुरसिद्धसङ्घैर्वेद्यां स्थितोऽसौ सकलत्रको विभुः ।
सर्वैरुपेतो निजपार्षदैर्गणैः प्रहृष्टचेता जगदेकसुन्दरः ॥ २७ ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः । ऋषिगन्धर्वयक्षाश्चयेऽन्ये तत्रसमागताः
सर्वान्समभ्यर्च्य तदा महात्मा महाग्निरीशः परमेण चर्चसा ।
सद्रत्नवस्त्राभरणानि सम्यग्ददौ च ताम्बूलसुगन्धवार्यपि ॥ २९ ॥
तदा शिवंपुरस्कृत्याभ्यवजह्रुः सुरेश्वराः । तथासर्वेमिलित्वातुऐकपद्येनमोदिताः
पङ्क्तीभूताश्च बुभुजुर्लिङ्गिना शृङ्गिणा सह ।
केचिद्गणाः पृथग्भूतानानाहास्यरसैर्विभुम् ॥ ३१ ॥
अतोषयन्नारदाद्याअनेकालीकसंयुताः । तथाचण्डीगणाः सर्वेबुभुजुःकृतभाजनाः
वैताला क्षेत्रपालाश्च बुभुजुः कृतभाजनाः ।
शाकिनीडाकिनीचैवयक्षिण्योमातृकादयः ॥ ३३ ॥
योगिन्योऽथ चतुःषष्टिर्योगिनो हि तथा परे ।
दश कोट्यो गणानां च कोट्येका च महात्मनाम् ॥ ३४ ॥
एवं तु ऋषयःसर्वे तथाऽन्येविबुधादयः । योगिनोहिमयाचान्येकथिताःपूर्वमेवहि
योगिन्यश्चैव कथितास्तासां भक्ष्यं वदामि वः ।
खड्गानां केचिदानीय क्रव्यंःपवित्रमेवच ॥ ३६ ॥
भुञ्जन्ति चास्थिसंयुक्तं तथान्त्राणि बुभुक्षिताः ।
आनीय केचिच्छीर्षाणि महिषाणां गुरूणि च ॥ ३७ ॥
तथा केचिन्नृत्यमानास्तदानीं रोरूय्यमाणाः प्रमथाश्चैव चान्ये ।
केचित्तूष्णीमास्थिता रुद्ररूपाः परेचान्याँल्लोकमानास्तथैव ॥ ३८ ॥
योगिनीचक्रमध्यस्थो भैरवो हि ननर्त च । तथान्येभूतवेतालामामेत्येवंप्रलापिनः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवं तेषामुद्भवं हि निरीक्ष्य मधुसूदनः । उवाच प्रहसन्वाक्यं शङ्करं लोकशङ्करम्

एतान्गणान्वारय भो अत्र मत्तांश्च सम्प्रति ।

अस्मिन्काले च यत्कार्यं सर्वैस्तत्कार्यमेवच ॥ ४१ ॥

पाण्डित्येन महादेव तस्मादेतान्निवारय । तच्छ्रुत्वाभगवान्रुद्रोवीरभद्रमुवाचह

रुद्र उवाच

वारयस्व प्रमत्तांश्च क्षीवांश्चैव विशेषतः । तेनोक्तो वीरभद्रश्च शम्भुना परमेष्ठिना

आज्ञापिताः प्रमत्ताश्च वीरभद्रेण धीमता !

प्रमथा वारितास्तेन तूष्णीमाश्रित्य ते स्थिताः ॥ ४४ ॥

निश्चला योगिनीमध्ये भूतप्रमथगुह्यकाः ।

शाकिन्यो यातुधानाश्च कूष्माण्डाः कोपिकपिकर्पटाः ॥ ४५ ॥

तथाऽन्ये भूतवेतालाःक्षेत्रपालाश्च भैरवाः । सर्वेशान्ताःप्रमत्ताश्चबभूवुःप्रमथादयः

एवं विस्तारसंयुक्तं कृतमुद्वहनं तदा । हिमाद्रिणा परं विप्राःसुमङ्गल्यंसुशोभनम्

चत्वारो दिवसा जाताः परिपूर्णेन चेतसा ।

हिमाद्रिणा कृता पूजा देवदेवस्य शूलिनः ॥ ४८ ॥

वस्त्रालङ्काराभरणैरत्नैरुच्चावचैस्ततः । पूजयित्वा महादेवं विष्वचनपरोऽभवत्

लक्ष्मीसमेतं विष्णुं च वस्त्रालङ्करणैः शुभैः ।

पूजयामास हिमवांस्तथा ब्रह्माणमेवच ॥ ५० ॥

इन्द्रं पुरोधसा सार्द्धमिन्द्राण्या सहितं विभुम् ।

तथैव लोकपालांश्च पूजयित्वा पृथक्पृथक् ॥ ५१ ॥

तथैव पूजिता चण्डी भूतप्रमथगुह्यकैः । वस्त्रालङ्करणैश्चैव रत्नैर्नानाविधैरपि ॥

ये चान्य आगतास्तत्र ते च सर्वे प्रपूजिताः ।

एवं तदानीं प्रतिपूजिताश्च देवाश्च सर्वे ऋषयश्च यक्षाः ।

गन्धर्वविद्याधरसिद्धचारणास्तथैव मर्त्याप्सरसां गणाश्च ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवपार्वतीविवाहमङ्गलोत्सववर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सप्तविंशोऽध्यायः

विवाहानन्तरे सर्वेषां देवानां स्वेस्वे स्थाने गमनम्

लोमश उवाच

तथैव विष्णुना सर्वे पर्वताश्च प्रपूजिताः। सह्याचलश्चविंध्यश्चमनाकोगंधमादनः
माल्यवान्मलयश्चैव महेन्द्रो मंदरस्तथा। मेरुश्चैव प्रयत्नेन पूजितो विष्णुना तदा
श्वेतः कृतः श्वेतगिरिर्नीलाद्रिश्च तथैव च।
उदयाद्रिश्च शृङ्गश्च अस्ताचलवरो महान्॥ ३॥
मानसाद्रिस्तथा शैलः कैलाशः पर्वतोत्तमः।
लोकालोकस्तथा शैलः पूजितः परमेष्ठिना॥ ४॥
एवं ते पर्वतश्रेष्ठाः पूजिता सर्व एव हि। तथान्ये पूजितास्तेन सर्वे पर्वतवासिनः
विष्णुना ब्रह्मणा सार्द्धं कृतं सर्वं यथोचितम्।
अन्येऽहनि च संप्राप्ते वरयात्रा कृता तथा॥ ६॥
हिमाद्रिणा बंधुभिश्च पर्वतं गंधमादनम्। ययुः सर्वे सुरगणा गणाश्च बहवस्तथा
प्रमथाश्च तथा सर्वे तथा चण्डीगणाः परे।
ये चान्ये बहवस्तत्र समायाता हिमालयम्॥ ८॥
शिवस्योद्वहनं विप्रा शिवेन परिभाविताः। परं हर्षं समापन्ना दृष्ट्वातौदम्पतीतदा
पार्वतीसहितः शम्भुः शम्भुना सह पार्वती।
पुष्पगन्धौ यथा स्यातां वागर्थाविव तत्त्वतः॥ १०॥
तथा प्रकृतिपुंसौ च ऐकपद्येन नान्यथा। दंपती तौ गजारूढौ शुशुभाते महाप्रभौ
विमानस्थस्तदा ब्रह्मा विष्णुश्च गरुडोपरि। ऐरावतगतश्चेन्द्रः कुबेरः पुष्पकोपरि
पाशी च मकरारूढो यमो महिषमेव च।
प्रेतारूढो नैर्ऋतः स्यादग्निर्बस्तगतो महान्॥ १३॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मृगारूढोऽथ पवन ईशो वृषभमेव च । इत्येवं लोकपालाश्च सग्रहाः परमेष्ठिनः ॥
स्वैः स्वैर्बलैः परिक्रांतास्तथाऽन्ये प्रमथादयः ।
हिमाद्रिश्च महाशैल ऋषभो गंधमादनः ॥ १५ ॥
सह्याचलो नीलगिरिर्मन्दरो मलयाचलः । कैलाशो हि महातेजामैनाकश्चमहाप्रभः
एते चाऽन्ये च गिरयः श्रीमन्तो हि महाप्रभाः ।
सकलत्राश्च ते सर्वे ससुताश्च मनोरमाः ॥ १७ ॥
बलिनो रूपिणः सर्वे मेर्वाद्यास्तत्र पर्वताः । वरयात्राप्रसङ्गेन शिवार्चनपराभवन् ॥
नंदिनाह्य पविष्टास्तेमेर्वाद्यास्तत्रपर्वताः । वरयात्राकृतातेनयथोक्ताचहिमाद्रिणा
सर्वैस्तैर्बन्धुभिः सार्द्धं पुनरागमनं कृतम् ॥ १६ ॥
स्वकालयस्थो हिमवान्सरेजे हि महायशाः । शिवसम्पर्कजेनैव महसा परमेण च
विख्यातो हि महाशैलस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ २० ॥
कन्यादानेन महता तुष्टो यस्य च शङ्करः ।
ते धन्यास्ते महात्मानः कृतकृत्यास्तथैव च ॥ २१ ॥
द्व्यक्षरं नाम येषां च जिह्वाग्रेसंस्थितंसदा । शिवेति द्व्यक्षरंनामयैर्हृदीरितमद्यवै
ते वै मनुष्यरूपेण रुद्रा एव न संशयः ॥ २२ ॥
किञ्चिद्दानेन संतुष्टः पत्रेणाऽपितथैव च । तोयेनापि हि संतुष्टोमहादेवोनिरंतरम्
पत्रेण पुष्पेण तथा जलेन प्रीतो भवत्येष सदाशिवो हि ।
तस्माच्च सर्वैः प्रतिपूजनीयः शिवो महाभाग्यकरो नृणामिह ॥ २४ ॥
एको महाञ्ज्योतिरजः परेशः परापराणां परमो महात्मा ।
निरंतरो निर्विकारो निरीशो निराबाधो निर्विकल्पो निरीहः ॥ २५ ॥
निरंजनो नित्यरूपो निरोधो नित्यानन्दो नित्यमुक्तः सदैव ।
एवंभूतो देवदेवोऽर्चितश्च तैर्देवाद्यैर्विश्ववेद्यो भवश्च ॥
स्तुतो ध्यातः पूजितश्चिन्तितश्च सर्वज्ञोऽसौ सर्वदा सर्वदश्च ॥ २६ ॥
यथा वरिष्ठो हिमवान्प्रसिद्धः सर्वैर्गुणैः सर्वगुणो महात्मा ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विश्वेशवंद्यो हि तदा हिमालयो जातो गिरीणां प्रवरस्तदानीम् ॥२७॥
मेनया सह धर्मात्मा यथास्थानगतस्ततः । सर्वान्विसर्जयामास पर्वतान्पर्वतेश्वरः
गतेषु तेषु हिमवान्पुत्रैः पौत्रैः प्रपौत्रकैः । राजा गिरीणां प्रवरो महादेवप्रसादतः
अथो गिरिजया सार्द्धं महेशो गन्धमादने ।
एकान्ते च मतिं चक्रे रमणार्थं स्वरूपवान् ॥ ३० ॥
सुरतेनैव महता तपसा हि समागमे । द्वयोः सुरतमारब्धं तद्द्वयोश्च तदाऽभवत्
अनिष्टं महदाश्चर्यं प्रलयोपममेव च । तस्मिन्महारते प्राप्ते नाविन्दंत सुखं परम् ॥
सर्वे ब्रह्मादयो देवाः कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
रेतसा च जगत्सर्वं नष्टं स्थावरजङ्गमम् ॥ ३३ ॥
सस्मार चाग्निं ब्रह्मा च विष्णुश्चाध्यात्मदायकः ।
मनसा संस्मृतः सद्यो जगामाग्निस्त्वरान्वितः ॥ ३४ ॥
ताभ्यां संप्रेषितोऽपश्यद्रुचिरं शिवमन्दिरम् ।
द्वारि स्थितं नंदिनं च ददर्शाऽग्रे महाप्रभम् ॥ ३५ ॥
अग्निर्ह्यस्वस्तदा भूत्वा काश्मीरसदृशच्छविः ।
प्रविष्टोन्तः पुरं शम्भोर्नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ३६ ॥
अनेकरत्नसंवीतं प्रासादैश्च स्वलंकृतम् । तदंगणमनुप्राप्य उपविश्याह हव्यवाट् ॥
पाणिपात्रस्य मे ह्यम्ब भिक्षां देह्यवरोधतः ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य पाणिपात्रस्य बालिका ॥ ३८ ॥
यावद्दातुं च सा रेमे भिक्षां तस्मै ततः स्वयम् ।
उत्थाय सुरतात्तस्माच्छिवो हि कुपितो भृशम् ॥ ३९ ॥
रुद्रस्त्रिशूलमुद्यम्य भैरवो ह्यऽभवत्तदा ।
निवारितो गिरिजया वधात्तस्माच्छिवः स्वयम् ॥
भिक्षां तस्मै ददौ वाचा अग्नये जातवेदसे ॥ ४० ॥
पाणौभिक्षांगृहीत्वाथप्रत्यक्षंतेनचाग्निना । भिक्षिताकुपितातंवैशशापगिरिजाततः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

रे भिक्षो भविता शापात् सर्वभक्षो ममाऽऽशु वै ।
अनेन रेतसा सद्यः पीडां प्राप्स्यसि सर्वतः ॥ ४२ ॥
इत्युक्तो भक्षयित्वाऽग्नी रेत ईशस्य हव्यवाट् ।
यत्र देवाः स्थिताः सर्वे ब्रह्माद्याश्चैव सर्वशः ॥ ४३ ॥
आगत्याऽकथयत्सर्वं तद्रेतो भक्षणादिकम् ।
सर्वे सगर्भा ह्यभवन्निन्द्राद्या देवतागणाः ॥ ४४ ॥
अग्नेर्यथा हविश्चैव सर्वेषामुपतिष्ठति । अग्नेर्मुखोद्भवेनैव रेतसा ते सुरेश्वराः ॥४६
सगर्भाह्यभवन्सर्वे चिन्तया च प्रपीडिताः । विष्णुं शरणमाजग्मुर्देवदेवेश्वरं प्रभुम्

देवा ऊचुः

त्वं त्राता सर्व देवानां लोकानांप्रभुरेव च ।
तस्माद् रक्षा विधातव्या शरणागतवत्सल !॥ ४७ ॥
वयं सर्वे मर्तुकामा रेतसाऽनेन पीडिताः । असुरेभ्यः परित्रस्तावयंसर्वेदिवौकसः
शरणं शङ्करं याताः परित्रातुं कृतोद्वहाः । यदा पुत्रो हिरुद्रस्यभविष्यतितदावयम्
सुखिनः स्याम सर्वे वै निर्भयाश्च त्रिविष्टपे ॥ ४६ ॥
एवं विष्टभ्यमानानां सर्वेषां भयमागतम् ।
अनेन रेतसा विष्णो ! जीवितुं शक्यते कथम् ॥ ५० ॥
त्रिवर्गो हि यथा पुंसां कृतो हि सुपरिष्कृतः ।
विपरीतो भवत्येव विना देवेन नान्यथा ॥ ५१ ॥
तस्मात्तद्वै बलं मत्वा सर्वेषामपि देहिनाम् ।
कार्याकार्यव्यवस्थायां सर्वे मन्यामहे वयम् ॥ ५२ ॥
तथा निशम्य देवानां परेशः परिदेवनम् । उवाच प्रहसन्वाक्यंदेवानां देवतारिहा
स्तूयतां वै महादेवो महेशः कार्यगौरवात् ॥ ५४ ॥
तथेति गत्वा ते सर्वे देवा विष्णुपुरोगमाः ।
तथा ब्रह्मादयः सर्व ईडिरे ऋषयो हरम् ॥ ५५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ॐनमोभर्गाय देवाय नीलकण्ठाय मीढुषे । त्रिनेत्राय त्रिदेवायलोकत्रितयधारिणे
त्रिस्वराय त्रिमात्रायत्रिवेदायत्रिमूर्त्तये । त्रिवर्गाय त्रिधामायत्रिपदायत्रिशूलिने
त्राहि त्राहि महादेव ! रेतसो जगतः पते !॥ ५८ ॥
ब्रह्मणा तु स्तुतो यावत्तावद्देवो वृषध्वजः । प्रादुर्बभूव तत्रैव सुराणां कार्यसिद्धये
दृष्टस्तदानीं जगदेकबंधुर्महात्मभिर्देववरैः सुपूजितः ।
संस्तूयमानो विविधैर्वचोभिः प्रत्यग्र पैः श्रुतिसंमतैश्च ॥ ६० ॥
स्तुवतां चैव देवानामुवाच परमेश्वरः । त्रासं कुर्वन्तुमा सर्वे रेतसाऽनेनपीडिताः
वमनं वै भवद्भिश्च कार्यमद्यैव भोः सुराः ।
तथेति मत्वा ते सर्व इन्द्राद्या देवतागणाः ॥
वेमुः सर्वे तदा विप्रास्तद्रेतः शङ्करस्य च ॥ ६२ ॥
ऐकपद्येन तद्रेतो महापर्वतसन्निभम् । तप्तचामीकरप्रख्यं बभूव परमाद्भुतम् ॥ ६३ ॥
सर्वे च सुखिनो जाता इन्द्राद्या देवतागणाः ।
विना ह्यग्निं च ते सर्वे परितुष्टास्तदाऽभवन् ॥ ६४ ॥
तेनाग्निनापि चोक्तस्तु शङ्करो लोकशङ्करः । किं मयाद्य महादेव कर्तव्यं देवतावर!
तद्ब्रूहि मे प्रभोऽद्य त्वं येनाऽहं सर्वदा सुखी ।
भविष्यामि च येनाहं देवानां हव्यवाहकः ॥ ६६ ॥
तदोवाच शिवः साक्षाद्देवानामिह शृण्वताम् ।
रेतो विसृज्यतां योनौ तदाग्निः प्रहसन्निव ॥ ६७ ॥
उवाच शङ्करं देवं भवत्तेजो दुरासदम् । इदमुल्बणवत्तेजो धार्यते प्राकृतैः कथम् ॥
ततः प्रोवाच भगवानग्निं प्रति महेश्वरः ।
मासिमासि प्रतप्तानां देहे तेजो विसृज्यताम् ॥ ६९ ॥
तथेति मत्वा वचनं महाप्रभः स जातवेदाः परमेण वर्चसा ।
समुज्ज्वलंस्तत्र महाप्रभावो ब्राह्मे मुहूर्त्ते हि स चोपविष्टः ॥ ७० ॥
तदा प्रातः समुत्थाय प्रातः स्नानपराः स्त्रियः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ययुः सदा ऋषीणां च सत्यस्ता जातवेदसम् ॥ ७१ ॥
दृष्टा प्रज्वलितं तत्र सर्वास्ताः शीतकर्षिताः ।
तप्तुकामास्तदा सर्व्वा ह्यरुन्धत्या निवारिताः ॥ ७२ ॥
तया निवारिताश्चापि तास्तेपुः कृत्तिकाः स्वयम् ।
यावत्तेपुश्च ताः सर्वा रेतसः परमाणवः ॥
विविशू रोमकूपेषु तासां तत्रैव सत्वरम् ॥ ७३ ॥
नीरेतोऽग्निस्तदा जातो विश्रान्तः स्वमेव हि ॥ ७४ ॥
ततस्ता ऋषिभार्या हि ययुः स्वभवनं प्रति ।
ऋषिभिस्तु तदा शप्ताः कृत्तिका खेचरा भवन् ॥ ७५ ॥
तदानीमेवताः सर्वाव्यभिचारेण दुःखिताः । तत्ससर्जुस्तदारेतःपृष्ठेहिमवतोगिरेः
ऐकपद्येन तद्रेतस्तप्तचामीकरप्रभम् । गंगायां च तदा क्षिप्रं कीचकैः परिवेष्टितम्
षण्मुखं बालकं ज्ञात्वा सर्वे देवा मुदान्विताः ।
गर्गेणोक्तास्तदन्ते वै सुखेन ह्रियतामिति ॥ ७८ ॥
शम्भोःपुत्रःप्रसादेनसर्वोभवति शाश्वतः । गङ्गायापुलिनेजातःकार्त्तिकेयोमहाबलः
उपविष्टोऽथ गांगेयो ह्यहोरात्रोषितस्तदा ।
शाखो विशाखोऽतिबलः षण्मुखोऽसौ महाबलः ॥ ८० ॥
जातो यदाथ गंगायां षण्मुखः शङ्करात्मजः ।
तदानीमेव गिरिजा संजाता प्रस्नुतस्तनी ॥ ८१ ॥
शिवं निरीक्ष्य सा प्राह हे शम्भो ! प्रस्रवो महान् ।
संजातो मे महादेव ! किमर्थस्तन्निरीक्ष्यताम् ॥
सर्वज्ञोऽपि महादेवो ह्यब्रवीत्तामथाज्ञवत् ॥ ८२ ॥
नारदस्तत्र चागत्य प्रोक्तवाञ्जन्म तस्य तत् ।
शिवाय च शिवायै च पुत्रो जातो हि सुन्दरः ॥ ८३ ॥
तदाकर्ण्य वचो विप्रा हर्षनिर्भरमानसाः । बभूवुः प्रमथाः सर्वे गंधर्वा गीततत्पराः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अनेकाभिः पताकाभिश्चैलपल्लवतोरणैः । तथाविमानैर्बहुभिर्बभौ प्रज्वलितो महान्
पर्वतः पुत्रजननाच्छङ्करस्य महात्मनः ॥ ८५ ॥
तदा सर्वे सुरगणा ऋषयः सिद्धचारणाः । रक्षोगंधर्वयक्षाश्च अप्सरोगणसेविताः
ऐकपद्येन ते सर्वे सहिताः शङ्करेण तु । द्रष्टुं गांगेयमधिकं जग्मुः पुलिनसंस्थितम्
ततो वृषभमारुह्य ययौ गिरिजया सह ।
अन्यैः समेतो भगवान् सुरैरिन्द्रादिभिस्तथा ॥ ८८ ॥
तदा शंखाश्च भेर्यश्च नेदुस्तूर्याण्यनेकशः ॥ ८९ ॥
तदानीमेव सर्वेशं वीरभद्रादयोगणाः । अन्वयुः केलिसंरब्धानानावादित्रवादकाः
वादयन्तश्च वाद्यानि ततानि विततानि च ॥ ९० ॥
केचिन् नृत्यपरास्तत्र गायकाश्च तथा परे ।
स्तावकाः स्तूयमानाश्च चक्रुस्ते गुणकीर्तनम् ॥ ९१ ॥
एवंविधास्ते सुरसिद्धयक्षा गंधर्वविद्याधरपन्नगा ह्यमी ।
शिवेन सार्द्धं परिहृष्टचित्ता द्रष्टुं ययुस्तं वरदं च शाङ्करिम् ॥ ९२ ॥
यावत्समीक्षया मासुर्गाङ्गेयं शङ्करोपमम् ।
ददृशुस्ते महत्तेजो व्याप्तमासीज्जगत्त्रयम् ॥ ९३ ॥
तत्तेजसावृतं बालं तप्तचामीकरप्रभम् । सुमुखं सुश्रिया युक्तं सुनसं सुस्मितेक्षणम्
चारुप्रसन्नवदनं तथा सर्वाङ्गसुन्दरम् । तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं गांगेयं प्रथितात्मकम् ॥
ववन्दिरे तदा बालं कुमारं सूर्यवर्चसम् । प्रमथाश्च गणाः सर्वे वीरभद्रादयस्तथा
परिवार्योपतस्थुस्ते वामदक्षिणभागतः ।
तथा ब्रह्मा च विष्णुश्च इन्द्रश्चापि सुरैर्वृतः ॥ ९७ ॥
ऋषयो यक्षगंधर्वाः परिवार्य कुमारकम् । दंडवत्पतिता भूमौ केचिच्च नतकंधराः॥
प्रणेमुः शिरसा चान्ये मत्वा स्वामिनमव्ययम् ।
अवाद्यंत विचित्राणि वादित्राणि महोत्सवे ॥
एवमभ्युदये तस्मिन्नृषयः शान्तिमापठन् ॥ ९९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एतस्मिन्नंतरेजातः शङ्करो गिरिजापतिः । अवतीर्य वृषाच्छीघ्रंपार्वत्यासहसुव्रताः
पुत्रं निरैक्षत तदा जगदेकबंधुः प्रीत्यायुतः परमया सह वै भवान्या ।
स्नेहान्वितो भुजगभोगयुतो हि साक्षात्सर्वेश्वरः परिवृतः प्रमथैः प्रहृष्टः
उपगुह्य गुहं तत्र पार्वती जातसंभ्रमा ।
प्रस्नुतं पाययामास स्तनं स्नेहपरिप्लुता ॥ १०२
तदा नीराजितो देवैः सकलत्रैर्मुदान्वितैः ।
जयशब्देन महता व्याप्तमासीन्नभस्तलम् ॥ १०३ ॥
ऋषयो ब्रह्मघोषेण गीतेनैव च गायकाः । वाद्यैश्चवादकाश्चैवउपतस्थुःकुमारकम्
स्वमङ्कमारोप्य तदा गिरीशः कुमारकं तं प्रभया महाप्रभम् ।
बभौ भवानीपतिरेव साक्षाच्छ्रिया युतः पुत्रवतां वरिष्ठः ॥ १०५ ॥
दंपती तौ तदा तत्र ऐकपद्येन नंदतुः । अभिषिच्यमान ऋषिभिरावृतः सुरसत्तमैः
कुमारः क्रीडयामास उत्सङ्गे शङ्करस्य च ।
कण्ठे स्थितं वासुकिं च पाणिभ्यां समपीडमत् ॥ १०७ ॥
मुखं प्रपीडयित्वाऽसौ पाणीनगणयत्तदा ।
एकं त्रीणि दशाष्टौ च विपरीतक्रमेण च ॥ १०८ ॥
प्रहस्य भगवाञ्छंभुरुवाच गिरिजां तदा ॥ १०९ ॥
मंदस्मितेन च तदा भगवान्महेशः प्राप्तो मुदं च परमां गिरिजासमेतः ।
प्रेम्णा सगद्गदगिरा जगदेकबन्धुर्नोवाच किंचन तदा भुवनैकभर्ता॥११०

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे कार्त्तिकेयस्वामिकुमारोत्पत्तिवर्णनंनामसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अष्टाविंशोऽध्यायः

देवैः सह कुमारस्य गमनम्

लोमश उवाच

कुमारं स्वाङ्कमारोप्य उवाच जगदीश्वरः ।
देवान् प्रति तदा रुद्रः सेन्द्रान्भगः प्रतापवान् ॥ १ ॥
किं कार्यं कथ्यतां देवाः कुमारेणाधुना मम ।
तदोचुः सहिताः सर्वे देवं पशुपतिं प्रति ॥ २ ॥
कारकाद् भयमुत्पन्नं सर्वेषां जगतां विभो !।
त्राता त्वं जगतां स्वामी तस्मात्त्राणं विधीयताम् ॥ ३ ॥
कुमारेण हतोऽद्यैव तारको भविताप्रभो । तस्मादद्यैवयास्यामस्तारकंहंतुमुद्यताः
तथेतिमत्वा सहसा निर्जग्मुस्ते तदा सुराः । कार्त्तिकेयंपुरस्कृत्यशङ्करात्मजमेवहि
सर्वे मिलित्वा सहसा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ।
देवानामुद्यमं श्रुत्वा तारकोऽपि महाबलः ॥ ६ ॥
सैन्येन महता चैव ययौ योद्धुं सुरान्प्रति । देवैर्द्दृष्टंसमायातंतारकस्यमहद्बलम्
तदा नभोगता वाणी ह्युवाच परिसांत्व्य तान् ।
शाङ्करिं च पुरस्कृत्य सर्वे यूयं प्रतिष्ठिताः ॥ ८ ॥
दैत्यान्विजित्य संग्रामे जयिनो हि भविष्यथ ॥ ९ ॥
वाचं तु खेचरीं श्रुत्वा देवाः सर्वे समुत्सुकाः ।
कुमारं च पुरस्कृत्य सर्वे ते गतसाध्वसाः ॥ १० ॥
युद्धकामाः सुरायावत्तावत्सर्वेसमागताः । वरणार्थंकुमारस्यसुतामृत्योर्दुरत्यया
ब्रह्मणा नोदिता पूर्वं तपः परममाश्रिता । तपसा तेन महता कुमारं प्रति वै तदा
आगता दुहिता मृत्योः सेना नामैकसुन्दरी ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तां दृष्ट्वा तेऽब्रवन्सर्वे देवं पशुपतिं प्रति । एनं कुमारमुद्दिश्य आगता ह्यतिसुन्दरी
ब्रह्मणो वचनाच्चैव कुमारेण तदावृता । अथ सेनापतिर्जातःकुमारःशांकरिस्तदा
तदा शंखाश्चभेर्यश्च पटहानकगोमुखाः । तथा दुन्दुभयोनेदुर्मृदंगाश्च महास्वनाः
तेननादेनमहतापूरितं च नभस्तलम् । तदा गौरी च गंगा च कृत्तिकामातरस्तथा
परस्परमथोचुस्ताः सुतो मम ममेति च ॥ १६ ॥

एवं विवादमापन्नाःसर्वास्तामातृकादयः । निवारितानारदेनमौढ्यं माकुरुतेतिच
पार्वत्यां शङ्कराज्जातो देवकार्यार्थसिद्धये ।
तूष्णीं भूतास्तदा सर्वाः कृत्तिका मातृभिः सह ॥ १८ ॥
गुहेनोक्तास्तदा सर्वा ऋषिपत्न्यश्च कृत्तिकाः ।
नक्षत्राणि समाश्रित्य भवद्भिः स्थीयतां चिरम् ॥ १९ ॥
तथा मातृगणस्तेन स्वामिना स्थापितो दिवि ।
मृत्योः कन्याश्च संगृह्य कार्त्तिकेयस्त्वरान्वितः ॥ २० ॥

इन्द्रं प्रोवाच भगवान्कुमारः शङ्करात्मजः । दिवंयाहिसुरैः सार्द्धंराज्यंकुरुनिरंतरम्
इन्द्रेणोक्तः कुमारो हि तारकेण प्रपीडिताः ।
स्वर्गाद्विद्राविताः सर्वे वयं याता दिशोदश ॥ २२ ॥
किं पृच्छसि महाभाग! अस्मान्पदपरिच्युतान् ।
एवमुक्तस्तदा तेन वज्रिणा शङ्करात्मजः ॥
प्रहस्येन्द्रं प्रति तदा मा भैषीत्यभयं ददौ ॥ २३ ॥

यावत्कथयतस्तस्य शांकरेश्च महात्मनः । कैलासंतु गते रुद्रे पार्वत्या प्रमथैः सह
आजगाम महादैत्यो दैत्यसेनाभिरावृतः । रणदुन्दुभयो नेदुस्तथा प्रलयभीषणाः
रणकर्कशतूर्याणि डिंडिमान्यद्भुतानि च ।
गोमुखाः खरशृङ्गाणि काहलान्येव भूरिशः ॥ २६ ॥

वाद्यभेदा अवाद्यन्त तस्मिन्दैत्यसमागमे । गर्जमानास्तदावीरास्तारकेणसहैवतु
उवाच नारदो वाक्यं तारकं देवकण्टकम् ॥ २८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नारद उवाच

पुरा देवैः कृतो यत्नो वधार्थं नात्र संशयः। तथैवचासुरश्रेष्ठमयोक्तंनान्यथाभवेत्
कुमारोऽयं च शर्वस्य तवार्थं चोपपादितः।
एवं ज्ञात्वा महाबाहो! कुरु यत्नं समाहितः॥ ३०॥
नारदोक्तं निशम्याथ तारकः प्रहसन्निव। उवाच वाक्यं मेधावीगच्छत्वंचपुरंदरम्
मम वाक्यं महर्षेत्वंवदशीघ्रंयथातथम्। कुमारश्चपुरस्कृत्यमयायोद्धुं त्वमिच्छसि
मूढभावं समाश्रित्य कर्तुमिच्छसि नान्यथा।
मनुष्यमेकमाश्रित्य मुचुकुन्दाख्यमेवच॥ ३३॥
तत्प्रभावेऽमरावत्यां स्थितोऽसि त्वं न चान्यथा।
कौमारं बलमाश्रित्य तिष्ठसे त्वं ममाग्रतः॥ ३४॥
त्वां हनिष्याम्यहं मन्द! लोकपालैः सहैव हि।
एवं कथय देवेन्द्रं देवर्षे! नान्यथा वद॥ ३५॥
तथेति मत्वा भगवान्स नारदो ययौ सुराञ्छक्रपुरोगमांश्च।
आचष्ट सर्वं ह्यसुरेन्द्रभाषितं सहोपहासं मतिमांस्तथैव॥ ३६॥

नारद उवाच

भवद्भिः श्रूयतां देवा वचनं मम नान्यथा। तारकेण यदुक्तं चसानुगेनावधार्यताम्

तारक उवाच

त्वां हनिष्यामि रे मूढ! नान्यथा मम भाषितम्॥ ३८॥
मुचुकुन्दं समासाद्य लोकपालैश्च पूजितः।
न त्वया भीरुणा योत्स्ये देवो भूत्वा नराश्रितः॥ ३९॥
तस्य वाक्यं निशम्योचुः सर्वे देवाः सवासवाः।
कुमारश्च पुरस्कृत्य नारदश्चर्षिसत्तमम्॥ ४०॥
जानासित्वंहिदेवर्षेकुमारस्यबलाबलम्। अज्ञोभूत्वाकथंवाक्यमुक्तन्तस्यममाग्रतः
प्रहस्य नारदो वाक्यमुवाच तस्य सन्निधौ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अहमप्युपहासं च वाक्यं तारकमुक्तवान् ॥ ४२ ॥
जानीध्वममराः सर्वे कुमारं जयिनं सुराः ।
भविष्यत्यत्र मे वाक्यं नात्र कार्या विचारणा ॥ ४३ ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा सर्वेदेवा मुदान्विताः ।
ऐकपद्येन चोत्तस्थुर्योद्धुकामाश्च तारकम् ॥ ४४ ॥

कुमारं गजमारोप्य देवेन्द्रो ह्यग्रगोऽभवत् । सुरसैन्येन महता लोकपालैःसमावृतः तदा दुन्दुभयो नेदुर्भेरीतूर्याण्यनेकशः । वीणावेणुमृदङ्गानि तथा गन्धर्वनिस्वनाः

गजं दत्त्वा महेन्द्राय कुमारो यानमारुहत् ।
अनेकरत्नसंवीतं नानाश्चर्यसमन्वितम् ॥
विचित्रचित्रं सुमहत्तथाऽऽश्चर्यसमन्वितम् ॥ ४७ ॥
विमानमारुह्य तदा महायशाः स शाङ्करिः सर्वगणैरुपेतः ।
श्रिया समेतः परया बभौ महान्स वीज्यमानश्चमरैर्महाप्रभैः ॥ ४८ ॥
प्राचेतसं छत्रमहामणिप्रभं रत्नैरुपेतं बहुभिर्विराजितम् ।
धृतं तदा तेन कुमारमूर्द्धनि चन्द्रेण चान्द्रैः किरणैः सुशोभितम् ॥
संमीलितास्तदा सर्वे देवा इन्द्रपुरोगमाः ।
बलैःस्वैःस्वैःपरिक्रान्ता योद्धुकामा महाबलाः ॥ ५० ॥
यमोऽपि स्वगणैः सार्द्धं मरुद्भिश्च सदागतिः ।
पाथोभिर्वरुणस्तत्र कुबेरो गुह्यकैः सह ॥
ईशोऽपि प्रमथैः सार्द्धं नैर्ऋतो व्याधिभिः सह ॥ ५१ ॥
एवं तेऽष्टौ लोकपा योद्धुकामाः सर्वे मिलित्वा तारकं हन्तुमेव ।
पुरस्कृत्वा शाङ्करिं विश्ववन्द्यं सेनापतिं चात्मविदां वरिष्ठम् ॥ ५२ ॥
एवं ते योद्धुकामा हि अवतेरुश्च भूतलम् ।
अन्तर्वेद्यां स्थिताः सर्वे गङ्गायमुनमध्यगाः ॥ ५३ ॥
पातालाच्च समायातास्तारकस्योपजीविनः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चेरुरङ्गबलोपेता हन्तुकामाः सुरान्रणे ॥ ५४ ॥
तारको हि समायातो विमानेन विराजितः ।
छत्रेण च महातेजा ध्रियमाणेन मूर्द्धनि ॥ ५५ ॥
चामरैर्वीज्यमानो हि शुशुभे दैत्यराट् स्वयम् ॥ ५६ ॥
एवं देवाश्च दैत्याश्च अन्तर्वेद्यां स्थितास्तदा ।
सैन्येन महता तत्र व्यूहान्कृत्वा पृथक् पृथक् ॥ ५७ ॥
गजान्कृत्वा ह्यंकतश्च हयांश्च विविधांस्तथा ।
स्यन्दनानि विचित्राणि नानारत्नयुतानि च ॥ ५८ ॥
पदाता बहवस्तत्र शक्तिशूलपरश्वधैः । खड्गतोमरनाराचैः पाशमुद्गरशोभिताः ॥
ते सेनेसुरदैत्यानांशुशुभातेपरस्परम् । हन्तुकामास्तदा ते वैस्तूयमानाश्चबन्धुभिः

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे शिवशास्त्रे देवैः सहतारकासुरस्य सङ्ग्रामे देवदैत्यसेनासन्नाहवर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

मुचुकुन्दतारकयुद्धवर्णनम्

लोमश उवाच

उभेसेने तदा तेषां सुराणां चामरद्विषाम् । अनेकाश्चर्यसम्वीते चतुरङ्गबलान्विते
विरेजतुस्तदाऽन्योन्यं गर्जतो वाम्बुदागमे ॥ १ ॥
एतस्मिन्नन्तरे तत्र वलगमानाः परस्परम् । देवासुरास्तदासर्वेयुयुधुश्च महाबलाः
युद्धं सुतुमलं ह्यासीद्देवदैत्यसमाकुलम् । रुण्डमुण्डाङ्कितं सर्वं क्षणेन समपद्यत
भूमौ निपतितास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

केषांचिद्बाहवश्छिन्नाः खड्गपातैः सुदारुणैः ॥ ४ ॥
मुचुकुन्दो हि बलवांस्त्रैलोक्येऽमितविक्रमः ॥ ५ ॥
तारको हि तदा तेन मुचुकुन्देन धीमता । खड्गेन चाहतस्तत्रसर्वप्राणेन वक्षसि
प्रसह्य तत्प्रहारं च प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥
किं रे मूढ! त्वया चाद्य कृतमस्ति बलादिदम् ।
न त्वया योद्धुमिच्छामि मानुषेणैव लज्जया ॥ ७ ॥
तारकस्य वचः श्रुत्वा मुचुकुन्दोऽभ्यभाषत ।
मया हतोऽसि दैत्येन्द्र ! नान्यो भवितुमर्हसि ॥ ८ ॥
द्रष्टामेखड्गसम्पातंनत्वंतिष्ठसिचाग्रतः । त्वांहन्मिपश्यमेशौर्यंदैत्यराजस्थिरोभव
एवमुक्त्वा तदावीरो मुचुकुन्दो महाबलः ।
यावज्जघान खड्गेन तावच्छक्त्या समाहतः ॥
मान्धातुस्तनयस्तत्र पपात रणमण्डले ॥ १० ॥
पतितस्तत्क्षणादेव चोत्थितः परवीरहा ॥ ११ ॥
स सज्जमानोतिमहाबलो वै हन्तुं तदा दैत्यपतिं च तारकम् ।
ब्रह्मास्त्रमुद्यम्य धनुर्गृहीत्वा मान्धातृपुत्रो भुवनैकजेता ॥ १२ ॥
स तारकं योद्धुकामस्तरस्वी रुषान्वितोत्फुल्लविलोचनो महान् ।
स नारदो ब्रह्मसुतो बभाषे तदा नृवीरं मुचुकुन्दमेवम् ॥ १३ ॥
न तारको हन्यते मानुषेण तस्मादेतन्मा विमोचीर्महास्त्रम् ॥ १४ ॥
निशम्य वचनं तस्य देवर्षेर्नारदस्य च । मुचुकुन्द उवाचेदं भविता कोऽस्यमारकः
तदोवाच महातेजा नारदो दिव्यदर्शनः ।
एनं हन्ता कुमारश्च कुमारोऽयं शिवात्मजः ॥ १६ ॥
तस्माद्भवद्भिः स्थातव्यमैकपद्येन युध्यताम् ।
तिष्ठ त्वं चायतो भूत्वा मुचुकुन्दमहामते !॥ १७ ॥
निशम्य वाक्यं च मनोहरं शुभं ह्यदीरितं तेन महाप्रभेण ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वे सुराः शान्तिपरा बभूवुस्तेनैव सार्कं नृवरेण यत्नात् ॥ १८ ॥
ततो दुन्दुभयो नेदुःशङ्खाश्चकृतनिश्चयाः । ताडिताविविधैर्वाद्यैःसुरासुरसमन्वितैः
जगर्जुरसुरास्तत्र देवान्प्रति कृतोद्यमाः । शिवकोपोद्भवोवीरोवीरभद्रोरुषान्वितः
गणैर्बहुभिरासाद्य तारकं च महाबलम् । मुचुकुन्दं पृष्ठतः कृत्वा तथैव चसुरानपि
तदा ते प्रमथाः सर्वे पुरस्कृत्य कुमारकम् । युयुधुःसंयुगेतत्र वीरभद्रादयो गणाः
त्रिशूलैर्ऋष्टिभिः पाशैःखड्गैःपरशुपट्टिशैः । निजघ्नुःसमरेऽन्योन्यंसुरासुरविमर्द्दने
तारको वीरभद्रेण त्रिशूलेन हतो भृशम् । पपात सहसा तत्र क्षणमूर्च्छापरिप्लुतः
उत्थाय च मुहूर्त्ताच्च तारको दैत्यपुङ्गवः । लब्धसंज्ञोबलाविष्टो वीरभद्रं जघान च
स शक्तिं च महातेजा वीरभद्रो हि तारकम् ।
त्रिशूलेन च घोरेणशिवस्यानुचरो बली ॥ २६ ॥
एवं संयुध्यामानौ तौ जघ्नतुश्चेतरेतरम् । द्वन्द्वयुद्धं सुतुमुलं तयोर्जातं महात्मनोः
सुरास्तत्रैव समरे प्रेक्षका ह्यभवंस्तदा । तयोर्भेरीमृदङ्गाश्च पटहानकगोमुखाः ॥
तथा डमरुनादेन व्याप्तमासीज्जगत्त्रयम् । तेन घोषेण महतायुध्यमानौमहाबलौ
शुशुभातेऽतिसंरब्धौ प्रहारैर्जर्जरीकृतौ । अन्योन्यमभिसंरब्धौतौवुधाङ्गारकाविव
नारदेन तदा ख्यातो वीरभद्रस्य तद्वधः । न रोचते च तद्वाक्यंवीरभद्रस्य वै तदा
नारदेन यदुक्तं हि तारकस्य वधं प्रति । यथा रुद्रस्तथा सोऽपिवीरभद्रोमहाबलः
एवं प्रयुध्यमानौ तौ जघ्नतुश्चेतरेतरम् । अन्योन्यं स्पर्द्धमानौतौगर्जंतौसिंहयोरिव
एवं तदा तौ भुवि युध्यमानौ महात्मना ज्ञानवतां वरेण ।
स वीरभद्रो हि तदा निवारितो वाक्यैरनेकैरथ नारदेन ॥ ३४ ॥
तथा निशम्य तद्वाक्यं नारदस्य मुखोद्गमम् ।
वीरभद्रोरुषाविष्टो नारदं प्रत्युवाच ह ॥ ३५ ॥
तारकं च वधिष्यामि पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ।
आनयन्ति च ये वीराः स्वामिनं रणसंसदि ॥
ते पापिनो ह्यधर्मिष्ठा विमृशन्ति रणं गताः ॥ ३६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भीरवस्ते तु विज्ञेया न वाच्यास्ते कदाचन ।
त्वं न जानासि देवर्षे ! योधानां च प्रतिक्रियाम् ॥ ३७ ॥
मृत्युं च पृष्ठतः कृत्वा रणभूमौ गतव्यथाः ।
शस्त्राशस्त्रैर्भिन्नगात्राः प्रशस्ता नात्रसंशयः ॥ ३८ ॥
इत्युक्त्वा चावदद् देवान्वीरभद्रो महाबलः ।
शृण्वन्तु मम वाक्यानि देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ ३९ ॥
अतारकां महीञ्चाद्य करिष्ये नात्र संशयः ॥ ४० ॥

अथ त्रिशूलमादाय तारकेण युयोध सः । वृषारूढैरनेकैश्च त्रिशूलवरधारिभिः ॥ कपर्दिनो वृषांकाश्च गणस्तेतिप्रहारिणः । वीरभद्रं पुरस्कृत्य वीरभद्रपराक्रमाः त्रिशूलधारिणः सर्वे सर्वे सर्पाङ्गभूषणाः । सचन्द्रशेखराःसर्वे जटाजूटविभूषिताः

नीलकण्ठा दशभुजाः पञ्चवक्त्रास्त्रिलोचनाः ।
छत्रचामरसम्वीताः सर्वे तेऽत्युग्रबाहवः ॥ ४४ ॥

वीरभद्रं पुरस्कृत्य सर्वे हरपराक्रमाः । युयुधुस्ते तदा दैत्यास्तारकासुरजीविनः

पुनःपुनस्तैश्च तदा बभूवुर्गणैर्जितास्ते ह्यसुराः पराङ्मुखाः ।
बभूव तेषां च तदातिसङ्गरो महाभयो दैत्यवरैस्तदानीम् ॥ ४६ ॥
अमृष्यमाणाः परमास्त्रकोविदैस्ततो गणास्ते जयिनो बभूवुः ।
गणैर्जितास्ते ह्यसुराः पराभवं तं तारकं ते व्यथिताः शशंसुः ॥ ४७ ॥
विनाम्य चापं हि तथा च तारकः स योद्धुकामः प्रविवेश सेनाम् ।
यथा झषो वै प्रविवेश सागरं तथा ह्यसौ दैत्यवरो महात्मा ॥ ४८ ॥
गणैः समेतो युयुधे तदानीं स वीरभद्रो हि महाबलश्च ।
सर्वान्सुरांश्चेन्द्रमुखान्महाबलस्तथा गणान्यक्षपिशाचगुह्यकान् ।
स दैत्यवर्योऽतिरुषं प्रविष्टः संमर्दयामास महाबलो हि ॥ ४९ ॥

ततः समभवद्युद्धं देवदानवसङ्कुलम् । देवदानवयक्षाणांसन्निपातकरं महत् ॥ ५० ॥

तथा वृषा गर्जमाना अश्वाञ्जघ्नुश्च सादिभिः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

रथिभिश्च रथाञ्जघ्नुः कुञ्जरान्सादिभिः सह ॥ ५१ ॥
वृषारूढैः सरथैस्ते च सर्वे निष्पाटिता ह्यसुराः पोथिताश्च ॥ ५२ ॥
क्षयं प्रणीता बहवस्तदानीं पेतुः पृथिव्यां निहताश्च केचित् ।
केचित्प्रविष्टा हि रसातलं च पलायमाना बहवस्तथैव ॥ ५३ ॥
केचिच्च शरणं प्राप्ता रुद्रानुचरकिंकरान् । एवं नष्टं तदा सैन्यंविलोक्यासुरपालकः
तारको हि रुषाविष्टो हन्तुं देवगणान्ययौ ॥ ५४ ॥
भुजानामयुतं कृत्वा दैत्यराजो हि तारकः ।
आरुह्य सिंहं सहसा घातयामास तान्रणे ॥ ५५ ॥
दंशितेन च सिंहेन वृषाः केचिद्विदारिताः ।
तथैव तारकेणैव घातिता बहवो गणाः ॥ ५६ ॥
एवं कृतं तदा तेन तारकेण महात्मना । सर्वेषामेव देवानामशक्यस्तारकोमहान्
जातस्तदा महाबाहुस्त्रैलोक्यक्षयकारकः ।
तारकस्यानुगा दैत्या अजेया बलवत्तराः ॥ ५८ ॥
महारूढा दंशिताश्च करालास्ते प्रहारिणः ।
तैराद्रुता गणाः सर्वे सिंहैश्च वृषभाहताः ॥ ५९ ॥
एवं निहन्यमाना वै गणास्ते रणमण्डले ।
प्रहस्य विष्णुः प्रोवाच कुमारं शिववल्लभम् ॥ ६० ॥

विष्णुरुवाच

नान्यो हन्ताऽस्य पापस्य त्वद्विना कृत्तिकासुत !।
तस्मात्त्वया हि कर्त्तव्यं वचनं च महाभुज !॥ ६१ ॥
तारकस्य वधार्थाय उत्पन्नोऽसि शिवात्मज !।
तस्मात्त्वयैव कर्त्तव्यो निधनन्तारकस्य च ॥ ६२ ॥
तच्छ्रुत्वा भगवान्क्रुद्धः पार्वतीनन्दनो महान् ।
उवाच प्रहसन्वाक्यं विष्णुं प्रति यथोचितम् ॥ ६३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मया निरीक्ष्यते सम्यक् चित्रयुद्धं महात्मनाम् ।
अनभिज्ञोऽस्म्यहं विष्णो! कार्याकार्यविचारणे ॥ ६४ ॥
केऽस्मदीयाःपरेवैव नजानामि कथंचन । किमर्थंयुध्यमानावै परस्परवधेस्थिताः
कुमारस्य वचः श्रुत्वा नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६६ ॥

नारद उवाच

कुमारोऽसि महाबाहो शङ्करस्यांऽशसंभवः ।
त्वं त्राता जगतां स्वामी देवानां च परा गतिः ॥ ६७ ॥
तारकेण पुरा वीरतपस्तप्तंसुदारुणम् । येनैव विजितादेवा येनस्वर्गस्तथाजितः
तपसा तेनचोग्रेणअजेयत्वमवाप्तवान् । अनेनापि जितश्चेन्द्रो लोकपालास्तथैवच
त्रैलोक्यं च जितं सर्वं ह्यनेनैव दुरात्मना ।
तस्मात्त्वया निहन्तव्यस्तारकः पापपूरुषः ॥ ७० ॥
सर्वेषां शं विधातव्यं त्वया नाथेन चाऽद्य वै ।
नारदस्य वचः श्रुत्वा कुमारः प्रहसन्महान् ॥
विमानादवतीर्याऽथ पदातिः परमोऽभवत् ॥ ७१ ॥
पद्भ्यां तदाऽसौ परिधावमानः शिवात्मजोऽयं च कुमाररूपी ।
करे समादाय महाप्रभावां शक्तिं महोल्कामिव दीप्तियुक्ताम् ॥ ७२ ॥
दृष्ट्वा तमायां तमतीव चण्डमव्यक्तरूपं बलिनां वरिष्ठम् ।
दैत्यो बभाषे सुरसत्तमानामसौ कुमारो द्विषतां निहन्ता ॥ ७३ ॥
अनेन सार्द्धं ह्यहमेव वीरो योत्स्यामि सर्वानहमेव वीरान् ।
गणांश्च सर्वानपि घातयामि महेश्वराँल्लोकपालांश्च सद्यः ॥ ७४ ॥
इत्येवमुक्त्वा सततं महाबलः कुमारमुद्दिश्य ययौ च योद्धुम् ।
जग्राह शक्तिं परमाद्भुतां च स तारको वाक्यमिदं बभाषे ॥ ७५ ॥

तारक उवाच

कुमारो मेऽग्रतश्चाऽद्य भवद्भिश्च कथं कृतः । यूयं गतत्रपा देवा येषां राजापुरन्दरः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पुरा येन कृतं कर्मविदितं सर्वमेव तत् । प्रसुप्ताश्चार्द्दितागर्भेजठरस्थानिपातिताः कश्यपस्यात्मजेनैव बहुरूपो हतोऽसुरः । नमुचिश्च हतो वीरो वृत्रश्चैव तथा हतः

कुमारं हन्तुकामोऽसौ देवेन्द्रो बलघातकः ।
कुमारोऽयं मया देवा घातितोऽद्य न संशयः ॥ ७९ ॥
पुरा हतास्त्वया विप्रा दक्षयज्ञे ह्यनेकशः ।
तत्कर्मणः फलं चाऽद्य वीरभद्र! महामते !॥
दर्शयिष्यामि ते वीर! रणे रणविशारद! ॥ ८० ॥
इत्येवमुक्त्वा स तदा महात्मा दैत्याधिपो वीरवरः स एकः ।
जग्राह शक्तिं परमाद्भुतां च स तारको युद्धविदां वरिष्ठः ॥ ८१ ॥
इति परमरुषाभिभूताऽदितितनय परीवृतो (परम्परा)ऽसुरेन्द्रैः ।
युधि मतिमकरोत्तदा निहन्तुं समरविजयी स तारको बलीयान् ॥ ८२॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांप्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रेसुरतारकासुरसङ्ग्रामवर्णनंनामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९

त्रिंशोऽध्यायः

इन्द्रतारकासुरयुद्धवर्णम्

लोमश उवाच

वलगमानं तमायान्तंतारकासुरमोजसा । आजघान च वज्रेणइन्द्रोमतिमतां वरः

तेन वज्रप्रहारेण तारको विह्वलीकृतः ।
पतितोऽपि समुत्थाय शक्त्या तं प्राह रद्द्विपम् ॥ २ ॥

पुरन्दरं गजस्थं हि अपातयत भूतले । हाहाकारो महानासीत्पतिते च पुरन्दरे तारकेणापि तत्रैव यत्कृतं तच्छृणु प्रभो । पतितं च पदाक्रम्य हस्ताद्वज्रं प्रगृह्यच

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

हतं देवेन्द्रमालोक्य तारको रिपुसूदनः । वज्रघातेन महताऽताडयत्तु पुरन्दरम् ॥
त्रिशूलमुद्यम्य महाबलस्तदा स वीरभद्रो रुषितः पुरन्दरम् ।
संरक्षमाणो हि जघान तारकं शूलेन दैत्यं च महाप्रभेण ॥ ६ ॥
शूलप्रहाराभिहतो निपपात महीतले । पतितोऽपि महातेजास्तारकः पुनरुत्थितः
जघान परया शक्त्या वीरभद्रं तदोरसि ।
वीरभद्रोऽपि पतितः शक्तिघातेन तस्य वै ॥ ८ ॥
सगणाश्चैव देवाश्च गन्धर्वोरगराक्षसाः । हाहाकारेण महता चुक्रुशुश्च पुनः पुनः
तदोत्थितः सहसा महाबलः स वीरभद्रो द्विषतां निहन्ता ।
त्रिशूलमुद्यम्य तडित्प्रकाशं जाज्वल्यमानं प्रभया निरन्तरम् ॥
स्वरोचिषा भासितदिग्वितानं सूर्येन्दुबिम्बाग्न्युडुमण्डलाभम् ॥१० ॥
त्रिशूलेन तदा यावद्धंतुकामोमहाबलः । निवारितः कुमारेणमावधीस्त्वंमहामते
जगर्ज च महातेजाः कार्त्तिकेयो महाबलः ॥ १२ ॥
तदा जयेत्यभिहितो भूतैराकाशसंस्थितैः ।
शक्त्या परमया वीरस्तारकं हन्तुमुद्यतः ॥ १३ ॥
तारकस्य कुमारस्य संग्रामस्तत्र दुःसहः । जातस्ततो महाघोरः सर्वभूतभयङ्करः
शक्तिहस्तौ च तौ वीरौ युयुधाते परस्परम् ।
शक्तिभ्यां भिन्नहस्तौ तौ महासाहससंयुतौ ॥ १५ ॥
परस्परं वञ्चयन्तौ सिंहाविव महाबलौ ।
वैतालिकीं समाश्रित्य तथावै खेचरीं गतिम् ॥ १६ ॥
पार्वतं मतमाश्रित्य शक्त्या शक्तिं निजघ्नतुः ।
एभिर्मतैर्महावीरौ चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ॥ १७ ॥
अन्योन्यसाधकौ भूत्वा महाबलपराक्रमौ ।
जघ्नतुः शक्तिधाराभी रणे रणविशारदौ ॥ १८ ॥
मूर्ध्नि कण्ठे तथा बाह्वोर्जान्वोश्चैव कटीतटे ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वक्षस्युरसिपृष्ठे च चिच्छिदतुः परस्परम् ॥ १९ ॥
तदा तौ युध्यमानौ च हन्तुकामौ महाबलौ ।
प्रेक्षका ह्यभवन्सर्वे देवगन्धर्वगुह्यकाः ॥ २० ॥
ऊचुः परस्परं सर्वे कोऽस्मिन् युद्धे विजेष्यते ।
तदा नभोगता वाणी उवाच परिसान्त्व्य वै ॥ २१ ॥
तारकं हि सुराश्चाद्य कुमारोऽयं हनिष्यति ।
मा शोच्यतां सुराःसर्वैः सुखेन स्थीयतां दिवि ॥ २२ ॥
श्रुत्वा तदा तां गगने समीरितां तथैव वाचं प्रमथैः परीतः ।
कुमारकस्तं प्रति हन्तुकामो दैत्याधिपं तारकमुग्ररूपम् ॥ २३ ॥
शक्त्या तया महाबाहुराजघान स्तनान्तरे । तारकं ह्यसुरश्रेष्ठं कुमारो बलवत्तरः
तं प्रहारमनादृत्य तारको दैत्यपुङ्गवः ।
कुमारं चाऽपि संक्रुद्धः स्वशक्त्या चाजघान वै ॥ २५ ॥
तेनशक्तिप्रहारेणशाङ्करिर्मूर्च्छितोऽभवत् । मुहूर्ताच्चेतनांप्राप्तःस्तूयमानोमहर्षिभिः
यथा सिंहो मदोन्मत्तो हन्तुकामस्तथैव च ।
कुमारस्तारकं दैत्यमाजघान प्रतापवान् ॥ २७ ॥
एवं परस्परेणैव कुमारश्चैव तारकः । युयुधातेऽति संरब्धौ शक्तियुद्धपरायणौ
अभ्यासपरमावास्तामन्योन्यविजिगीषया ।
तथा तौ युद्धमानौ च चित्ररूपौ तपस्विनौ ॥ २९ ॥
धाराभिश्च अणीभिश्च सुप्रयुक्तौ च जघ्नतुः ।
अवलोकपराः सर्वे देवगन्धर्वकिन्नराः ॥ ३० ॥
विस्मयं परमं प्राप्ता नोचुः किञ्चन तस्य वै ।
न ववौ च तदा वायुर्निष्प्रभोऽभूद् दिवाकरः ॥ ३१ ॥
हिमालयोऽथ मेरुश्च श्वेतकूटश्च दर्दुरः । मलयोऽथ महाशैलोमैनाकोविन्ध्यपर्वतः
लोकालोको महाशैलो मानसोत्तरपर्वतः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कैलासो मन्दरो माल्यो गन्धमादन एव च ॥ ३३ ॥
उदयाद्रिर्महेन्द्रश्च तथैवास्तगिरिर्महान् ॥ ३४ ॥
एते चान्ये च बहवःपर्वताश्चमहाप्रभाः । स्नेहार्द्रितास्तदाजग्मुःकुमारंचपरीप्सवः
ततः स दृष्ट्वा तान्सर्वान्भयभीतांश्च शाङ्करिः ।
पर्वतान् गिरिजा पुत्रो बभाषे प्रति बोधयन् ॥ ३६ ॥

कुमार उवाच

मा खिद्यत महाभागा! मा चिन्ता क्रियतां नगाः ।
घातयाम्यद्य पापिष्ठं सर्वेषामिह पश्यताम् ॥ ३७ ॥
एवं समाश्वास्य तदा मनस्वी तान्पर्वतान्देवगणैः समेतान् ।
प्रणम्य शम्भुं मनसा हरिप्रियः स्वां मातरं चैव नतः कुमारः ॥ ३८ ॥
कार्त्तिकेयस्ततः शक्त्या निचकर्त रिपोः शिरः ।
तच्छिरो निपपातोर्व्यां तारकस्य च तत्क्षणात् ॥
एवं स जयमापेदे कार्त्तिकेयो महाप्रभुः ॥ ३९ ॥
ददृशुस्तं सुरगणा ऋषयो गुह्यकाः खगाः ।
किन्नराश्चारणाः सर्पास्तथा चैवाप्सरोगणाः ॥ ४० ॥
हर्षेण महताविष्टास्तुष्टुवुस्तं कुमारकम् । विद्याधर्यश्च ननृतुर्गायकाश्चजगुस्तदा
एवं विजयमापन्नं दृष्ट्वा सर्वे मुदायुताः ।
ततो हर्षात्समागम्य स्वाङ्कमारोप्य चात्मजम् ॥ ४२ ॥
परिष्वज्य तु गाढेन गिरिजाऽपि तुतोष वै ।
स्वोत्सङ्गे च समारोप्य कुमारं सूर्यवर्चसम् ॥ ४३ ॥
लालयामास तन्वङ्गी पार्वती रुचिरेक्षणा ।
ऋषिभिः सत्कृतः शम्भुः पार्वत्या सहितस्तदा ॥ ४४ ॥
आर्यासनगता साध्वी शुशुभे मितभाषिणी ।
संस्तूयमाना मुनिभिः सिद्धचारणपन्नगैः ॥ ४५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नीराजिता तदा देवैःपार्वती शम्भुना सह । कुमारेणसहैवाथशोभमानातदासती हिमालयस्तदागत्य पुत्रैश्च परिवारितः । मेर्वाद्यैः पर्वतैश्चैव स्तूयमानपरोऽभवत् तदा देवगणाः सर्व इन्द्राद्या ऋषिभिः सह । पुष्पवर्षेण महता ववर्षुरमितद्युतिम्

कुमारमग्रतः कृत्वा नीराजनपरा बभुः ॥ ४८ ॥

गीतवादित्रघोषेण ब्रह्मघोषेण भूयसा ।

संस्तूयमानो विविधैः सूक्तैर्वेदविदां वरैः ॥ ४९ ॥

कुमारविजयंनाम चरित्रं परमाद्भुतम् । सर्वपापहरं दिव्यं सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥

ये कीर्त्तयन्ति शुचयोऽमितभाग्ययुक्ताश्चानंत्यरूपमजरामरमादधानाः ।

कौमारविक्रममहात्म्यमुदारमेतदानन्ददायकमनोरथकरं नृणा हि ॥५१

यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि कुमारस्य महात्मनः ।

चरितं तारकाख्यं च सर्वपापैः स मुच्यते ॥ ५२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे तारकासुरवधपूर्वकं स्वामिकार्त्तिकेय विजयोत्सववर्णनं नामत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

———

एकत्रिंशोऽध्यायः

तारकवधानन्तरं देवैःसहयमस्यशङ्करम्प्रतिगमनम्

शौनक उवाच

हत्वा त्वं तारकंसङ्ख्ये कुमारेणमहात्मना । किं कृतं सुमहद्विप्र तत्सर्वंवक्तुमर्हसि

कुमारो ह्यपरः शंभुर्येन सर्वमिदं ततम् । तपसा तोषितः शम्भुर्ददाति परमं पदम्॥

कुमारो दर्शनात्सद्यः सफलो हि नृणां सदा ।

ये पापिनो ह्यधर्म्मिष्ठाः श्वपचा अपि लोमश !।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दर्शनाद्धूतपापास्ते भवन्त्येव न संशयः ॥ ३ ॥
शौनकस्य वचः श्रुत्वा उवाच चरितं तदा ।
व्यासशिष्यो महाप्राज्ञः कुमारस्य महात्मनः ॥ ४ ॥

लोमश उवाच

हत्वा तं तारकं सङ्ख्ये देवानामजयं ततः ।
अवध्यं च द्विजश्रेष्ठाः कुमारो जयमाप्तवान् ॥ ५ ॥

महिमा हि कुमारस्य सर्वशास्त्रेषु कथ्यते । वेदैश्च स्वागमैश्चापिपुराणैश्चतथैवच तथोपनिषदैश्चैव मीमांसाद्वितयेन तु । एवंभूतः कुमारोऽयमशक्यो वर्णितुं द्विजाः

यो हि दर्शन मात्रेण पुनाति सकलं जगत् ।
त्रातरं भुवनस्याऽस्य निशम्य पितृराट् स्वयम् ॥ ८ ॥
ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य विष्णुं चैव सवासवम् ।
स ययौ त्वरिते नैव शङ्करं लोकशङ्करम् ॥
तुष्टाव प्रयतो भूत्वा दक्षिणाशापतिः स्वयम् ॥ ९ ॥

नमो भर्गाय देवाय देवानां पतये नमः । मृत्युञ्जयाय रुद्राय ईशानाय कपर्द्दिने ॥१०
नीलकण्ठाय शर्वाय व्योमावयवरूपिणे । कालाय कालनाथाय कालरूपायवैनमः

यमेन स्तूयमानो हि उवाच प्रभुरीश्वरः ।
किमर्थमागतोऽसि त्वं तत्सर्वं कथयस्व नः ॥ १२ ॥

यम उवाच

श्रूयतां देवदेवेश वाक्यं वाक्यविशारद । तपसा परमेणैव तुष्टिं प्राप्तोऽसिशङ्कर !
कर्मणा परमेणैव ब्रह्मा लोकपितामहः । तुष्टिमेतिन सन्देहो वराणांहि सदा प्रभुः
तथा विष्णुर्हि भगवान्वेदवेद्यः सनातनः । यज्ञैरनेकैः संतुष्ट उपवासव्रतैस्तथा ॥

ददाति केवलं भावं येन कैवल्यमाप्नुयुः ।
नराः सर्वे मम मतं नान्यथा हि वचो मम ॥ १६ ॥
ददाति तुष्टो वै भोगं तथा स्वर्गादि सम्पदः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सूर्यो नमस्ययाऽऽरोग्यं ददातीह नचान्यथा ॥ १७ ॥
गणेशो हि महादेव! अर्घ्यपद्यादिचन्दनैः ।
मन्त्रावृत्त्या तथा शम्भो! निर्विघ्नं च करिष्यति ॥ १८ ॥
तथान्ये लोकपाः सर्वे यथाशक्त्या फलप्रदाः ।
यज्ञाध्ययनदानाद्यैः परितुष्टाश्च शङ्कर !॥ १९ ॥
महदाश्चर्यसम्भूतं सर्वेषां प्राणिनामिह । कृतं च तव पुत्रेण स्वर्गद्वारमपावृतम् ॥
दर्शनाच्च कुमारस्य सर्वे स्वर्गौकसो नराः ।
पापिनोऽपि महादेव! जाता नास्त्यत्र संशयः ॥ २१ ॥
मया किं क्रियतां देव! कार्याकार्यव्यवस्थितौ ।
ये सत्यशीलाः शान्ताश्च वदान्यानिरवग्रहाः ॥ २२ ॥
जितेन्द्रिया अलुब्धाश्च कामरागविवर्जिताः ।
याज्ञिका धर्मनिष्ठाश्च वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ २३ ॥
यां गतिं यांति वै शम्भो! सर्वे सुकृतिनोऽपि हि ।
तां गतिं दर्शनात्सर्वे श्वपचा अधमा अपि ॥ २४ ॥
कुमारस्य च देवेशमहदाश्चर्यकर्मणः । कार्त्तिक्यांकृत्तिकायोगसहितायांशिवस्यच
शिवस्य तनयं दृष्ट्वा ते यान्ति स्वकुलैः सह ।
कोटिभिर्बहुभिश्चैव मत्स्थानं परिमुच्य वै ॥ २६ ॥
कुमारदर्शनात्सर्वे श्वपचा अपि यान्ति वै ।
सद्गतिं त्वरितेनैव किं क्रियेत मयाऽधुना ॥ २७ ॥
यमस्य वचनं श्रुत्वा शङ्करो वाक्यमब्रवीत् ॥ २८ ॥

शङ्कर उवाच

येषां त्वन्तर्गतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
विशुद्धभावो भो धर्म्म! तेषां मनसि वर्त्तते ॥ २९ ॥
सत्तीर्थगमनायैव दर्शनार्थं सतामिह । वाञ्छाचमहती तेषां जायतेपूर्वकारिता ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

बहूनां जन्मनामन्ते मयि भावोऽनुवर्त्तते ।
प्राणिनां सर्वभावेन जन्माभ्यासेन भो यम !॥ ३१ ॥
तस्मात्सुकृतिनः सर्वे येषां भावोऽनुवर्त्तते ।
जन्मजन्मानुवृत्तानां विस्मयं नैव कारयेत् ॥ ३२ ॥
स्त्रीबालशूद्राः श्वपचाधमाश्च प्राग्जन्मसंस्कारवशाद्धि धर्म्म ! ।
योनिं गताः पापिषु वर्त्तमानास्तथाऽपि शुद्धा मनुजा भवन्ति ॥ ३३॥
तथाहितेनमहता विभवन्ति सर्वे ये येषु येषु विषयेषु भवन्तितज्ज्ञाः
दैवेन पूर्वचरितेन भवन्ति सर्वे सुरासुरालोकपतिप्रमुख्याः ॥
जाता ह्यमी भूतगणाश्च सर्वे ह्यमी च येवैऋषयो देवताश्च ॥ ३५ ॥
विस्मयो नैव कर्त्तव्यस्त्वया वाऽपि कुमारके । कुमारदर्शने चैवधर्मराजनिबोधमे
वचनं कर्मसंयुक्तं सर्वेषां फलदायकम् ।
सर्वतीर्थानि यज्ञाश्च दानानि विविधानि च ॥
कार्याणि मनःशुद्ध्यर्थं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३७ ॥
मनसा भावितोह्यात्मा आत्मनात्मानमेव च ।
आत्मा अहं च सर्वेषां प्राणिनां हि व्यवस्थितः ॥ ३८ ॥
अहं सदाभावयुक्तआत्मसंस्थोनिरन्तरः । जंगमाजंगमानां च सत्यंप्रतिवदामिते
द्वन्द्वातीतो निर्विकल्पो हि साक्षात्स्वस्थो नित्यो नित्ययुक्तो निरीहः
कूटस्थो वै कल्पभेदप्रवादैर्वहिष्कृतो बोधबोध्यो ह्यनन्तः ॥ ४० ॥
विस्मृत्य चैनं स्वात्मानं केवलं बोधलक्षणम् ।
संसारिणो हि दृश्यन्ते समस्ता जीवराशयः ॥ ४१ ॥
अहं ब्रह्मा च विष्णुश्च त्रयोऽमी गुणकारिणः ।
सृष्टिपालनसंहारकारका नान्यथा भवेत् ॥ ४२ ॥
अहङ्कारवृतेनैव कर्मणा कारितावयम् । यूयं च सर्वे विबुधा मनुष्याश्च खगादयः
पश्वादयः पृथग्भूतास्तथान्ये बहवोह्यमी । पृथक्पृथक्समीचीनागुणवन्तश्चसंसृतौ

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पतिता मृगतृष्णायां मायया च वशीकृताः ।
वयं सर्वे च विबुधाः प्राज्ञाः पण्डितमानिनः ॥ ४५ ॥
परस्परं दूषयन्तो मिथ्यावादरताः खलाः ॥ ४६ ॥
त्रैगुणाभवसंपन्ना अतत्त्वज्ञाश्च रागिणः । कामक्रोधभयद्वेषमदमात्सर्यसंयुताः ॥
परस्परं दूषयन्तो ह्यतत्त्वज्ञा बहिर्मुखाः । तस्मादेवं विदित्वाथ असत्यंगुणभेदतः
गुणातीते च वस्त्वर्थे परमार्थैकदर्शनम् ॥ ४९ ॥
यस्मिन्भेदोह्यभेदं च यस्मिन्रागो विरागताम् ।
क्रोधो ह्यक्रोधतां याति तद्धाम परमं शृणु ॥ ५० ॥
न तद्भासयते शब्दः कृतकत्वाद्यथाघटः । शब्दो हि जायते धर्म्मः प्रवृत्तिपरमोयतः
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तथा द्वन्द्वानि सर्वशः ।
विलयं यांति यत्रैव तत्स्थानं शाश्वतं मतम् ॥ ५२ ॥
निरंतरं निर्गुणं ज्ञप्तिमात्रं निरंजनं निर्विकारं निरीहम् ॥
सत्तामात्रं ज्ञानगम्यं स्वसिद्धं स्वयंप्रभं सुप्रभं बोधगम्यम् ॥ ५३ ॥
एतज्ज्ञानं ज्ञानविदो वदन्ति सर्वात्मभावेन निरीक्षयन्ति ।
सर्वातीतं ज्ञानगम्यं विदित्वा येन स्वस्थाः समबुद्ध्या चरन्ति ॥ ५४ ॥
अतीत्य संसारमनादिमूलं मायामयं मायया दुर्विचार्यम् ।
मायां त्यक्त्वा निर्ममा वीतरागा गच्छन्ति ते प्रेतराणिर्विकल्पम् ॥
संसृतिः कल्पनामूलं कल्पना ह्यमृतोपमा ।
यैः कल्पना परित्यक्ता ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ५६ ॥
शुक्त्यां रजतबुद्धिश्च रज्जुबुद्धिर्यथोरगे ।
मरीचौ जलबुद्धिश्च मिथ्यामिथ्यैव नान्यथा ॥ ५७ ॥
सिद्धिः स्वच्छन्दवर्त्तित्वं पारतन्त्र्यं हि वै मृषा ।
बद्धो हि परतन्त्राख्यो मुक्तः स्वातन्त्र्यभावनः ॥ ५८ ॥
एकोह्यात्मा विदित्वाऽथ निर्ममोनिरवग्रहः । कुतस्तेषां बंधनंचयथाखेपुष्पमेव च

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शशविषाणमेवैतज्ज्ञानं संसार एव च । किं कार्यं बहुनोक्तेन वचसा निष्फलेन हि

ममतां च निराकृत्य प्राप्तुकामाः परंपदम् ।
ज्ञानिनस्ते हि विद्वांसो वीतरागा जितेन्द्रियाः ॥ ६१ ॥
यैस्त्यक्तो ममताभावो लोभकोपौ निराकृतौ ।
ते यांति परमं स्थानं कामक्रोधविवर्जिताः ॥ ६२ ॥
यावत्कामश्च लोभश्च रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
नाप्नुवन्ति च तां सिद्धिं शब्दमात्रैकबोधकाः ॥ ६३ ॥

यम उवाच

शब्दाच्छब्दः प्रवर्त्तेत निःशब्दं ज्ञानमेव च ।
अनित्यत्वं हि शब्दस्य कथं प्रोक्तं त्वया प्रभो !॥ ६४ ॥
अक्षरं ब्रह्म परमं शब्दो वै ह्यक्षरात्मकः ।
तस्माच्छब्दस्त्वया प्रोक्तो निरीक्षक इति श्रुतम् ॥ ६५ ॥
प्रतिपाद्यं हि यत्किञ्चिच्छब्देनैव विना कथम् ।
तत्सर्वं कथ्यतां शम्भो! कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ६६ ॥

शङ्कर उवाच

शृणुष्वावहितो भूत्वा परमार्थयुतं वचः । यस्य श्रवणमात्रेण ज्ञातव्यंनावशिष्यते
ज्ञानप्रवादिनः सर्वे ऋषयो वीतकल्मषाः । ज्ञानाभ्यासेनवर्तंतेज्ञानंज्ञानविदोविदुः

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं ज्ञात्वा च परिगीयते ।
कथं केन च ज्ञातव्यं किं तद्वक्तुं विवक्षितम् ॥ ६९ ॥

एतत्सर्वं समासेन कथयामि निबोध मे । एको ह्यनेकधा चैव दृश्यते भेदभावनः

यथा भ्रामरिकादृष्ट्या भ्राम्यते च मही यम !।
तथात्मा भेदबुद्ध्या च प्रतिभाति ह्यनेकधा ॥ ७१ ॥

तस्माद्विमृश्य तेनैव ज्ञातव्यः श्रवणेन च । मन्तव्यः सुप्रयोगेण मननेन विशेषतः ॥

निर्द्धार्य चात्मनात्मानं सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मायाजालमिदं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ ७३ ॥
मायामयोऽयं संसारो ममतालक्षणो महान् ।
ममतां च बहिः कृत्वा सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ ७४ ॥
कोऽहंकस्त्वंकुतश्चान्येमहामायावलम्बिनः ।अजागलस्तनस्येवप्रपञ्चोऽयंनिरर्थकः
निष्फलोऽयं निराभासो निःसारो धूमडम्बरः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आत्मानं स्मर वै यम !॥ ७६ ॥

लोमश उवाच

एवंप्रचोदितस्तेनशंभुनाप्रेतराट्स्वयम् । बुद्धोभूत्वायमःसाक्षादात्मभूतोऽभवत्तदा
कर्म्मणां हि च सर्वेषां शास्ता कर्मानुसारतः ।
बभूव डम्बरो नृणां भूतानां च समाहितः ॥ ७८ ॥

ऋषय ऊचुः

हत्वा तु तारकं युद्धे कुमारेण महात्मना । अतऊर्ध्वं कथ्यतांभोकिं कृतंमहदद्भुतम्

सूत उवाच

हते तु तारके दैत्ये हिमवत्प्रमुखाद्रयः । कार्त्तिकेयं समागत्य गीर्भिरम्याभिरैडयन्
(तारकंघातितं सर्वेदेवाःसवासवाः । तुष्टुवुर्मुदिताःसर्वे शाङ्करिं लोकपावनम्)

देवा ऊचुः

नमःकल्याणरूपायनमस्ते विश्वमङ्गल !। विश्ववन्द्योनमस्तेऽस्तुनमस्तेविश्वभावन
वरिष्ठाः श्वपचा येन कृता वै दर्शनात्त्वया ।
त्वां नमामो जगद्बन्धुं त्वां वयं शरणागताः ॥ ८२ ॥
(नमोदेववरैःपूज्य नमोज्ञानविदाम्वर! ।
स्तोत्रं निशम्य देवानां गिरयोऽपि मुदान्विताः ॥
तुष्टुवुःसर्वभावेन गिरिजानन्दनं तदा ।

गिरय ऊचुः

त्वं नाथोऽसिह्यनाथानां शङ्करात्मजते नमः)
नमस्ते पार्वतीपुत्र! शङ्करात्मजते नमः । नमस्ते कृत्तिकासूनो अग्निभूत नमोऽस्तुते

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नमोऽस्तु ते देववरैः सुपूज्य नमोऽस्तु ते ज्ञानविदां वरिष्ठ! ।
नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद शरण्य सर्वार्तिविनाशदक्ष! ॥ ८४ ॥
एवं स्तुतो हि गिरिभिःकार्त्तिकेयो ह्युमासुतः ।
तान्गिरीन्सुप्रसन्नात्मा वरं दातुं समुत्सुकः ॥ ८५ ॥

कार्त्तिकेय उवाच

भो भोगिरिवरा! यूयं शृणुध्वं मद्वचोऽधुना ।
कर्मिभिर्ज्ञानिभिश्चैव सेव्यमानाभविष्यथ ॥ ८६ ॥
भवत्स्वेवहिवर्त्तन्तेद्वषदोयज्ञसेविताः । पुनन्तुविश्वं वचनान्मम ता नात्र संशयः
पर्वतीयानि तीर्थानि भविष्यन्ति न चान्यथा ।
शिवालयानि दिव्यानि दिव्यान्यायतनानि च ॥ ८८ ॥
अयनानि विचित्राणि शोभनानि महान्ति च ।
भविष्यन्ति न सन्देहः पर्वता! वचनान्मम ॥ ८९ ॥
योऽयं मातामहो मेऽद्य हिमवान्पर्वतोत्तमः ।
तपस्विनां महाभागः फलदो हि भविष्यति ॥ ९० ॥
मेरुश्चगिरिराजोऽयमाश्रयोहिभविष्यति । लोकालोकोगिरिवरउदयाद्रिर्महायशाः
लिङ्गरूपो हि भगवान्भविष्यति न चान्यथा ।
श्रीशैलो हि महेन्द्रश्च तथा सह्याचलो गिरिः ॥ ९२ ॥
माल्यवान्मलयो विन्ध्यस्तथाऽसौ गन्धमादनः ।
श्वेतकूटस्त्रिकूटो हि तथाददुरपर्वतः ॥ ९३ ॥
एते चान्ये चबहवः पर्वतालिङ्गरूपिणः । ममवाक्याद्भविष्यन्ति पापक्षयकराह्यमी
एवंवरंददौ तेभ्यः पर्वतेभ्यश्चशाङ्करिः । ततो नन्दीद्युवाचाऽथ सर्वागमपुरस्कृतम्

नन्द्युवाच

त्वया कृता हि गिरयो लिङ्गरूपिण एव ते ।
शिवालयाः कथं नाथ! पूज्याःस्युः सर्वदैवतैः ॥ ९६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कुमार उवाच

लिङ्गं शिवालयं ज्ञेयं देवदेवस्य शूलिनः। सर्वैर्नृभिर्दैवतैश्च ब्रह्मादिभिरतन्द्रितैः नीलं मुक्ता प्रवालं च वैडूर्यं चन्द्रमेव च। गोमेदं पद्मरागं च मार्कतं काञ्चनं तथा राजतं ताम्रमारं च तथानागमयं परम्। रत्नधातुमयान्येवलिङ्गानि कथितानि ते पवित्राण्येव पूज्यानिसर्वकामप्रदानि च। एतेषामपिसर्वेषांकाश्मीरंहिविशिष्यते ऐहिकामुष्मिकं सर्वं पूजाकर्तुः प्रयच्छति ॥ १०१ ॥

नन्द्यवाच

लिङ्गानामपि पूज्यंस्याद्वाणलिङ्गंत्वयाकथम्। कथितंचोत्तमत्वेनतत्सर्वंवदसुव्रत

कुमार उवाच

रेवायां तोयमध्ये च दृश्यन्ते दृषदो हि याः।
शिवप्रसादात्तास्तुस्युर्लिङ्गरूपा न चान्यथा ॥ १०३ ॥
श्लक्ष्णमूलाश्च कर्तव्याः पिण्डिकोपरि संस्थिताः।
पूजनीयाः प्रयत्नेन शिवदीक्षायुतेन हि ॥ १०४ ॥
पिण्डियुक्तं च शास्त्रेण विधिना च यजेच्छिवम्।
वरदो हि जगन्नाथः पूजकस्य न चान्यथा ॥ १०५ ॥
पञ्चाक्षरी यस्य मुखे स्थिता सदा चेतोनिवृत्तिः शिवचिन्तने च।
भूतेषु साम्यं परिवादमूकता षण्ढत्वमेवं परयोषितासु ॥ १०६ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे कार्त्तिकेयप्रोक्तशिवलिङ्गमाहात्म्यवर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वात्रिंशोऽध्यायः

सश्वेतराजचरितवर्णनं कालदहनवृत्तान्ते शिवभक्तिमहिमप्रतिपादनम्

लोमश उवाच

एवं ते शिवधर्मश्च कथितास्तेन वै द्विजाः।
सविशेषाः पाशुपताः प्रसादाच्चैव विस्तरात् ॥ १ ॥
अनेकागमसम्वीता यथा तत्त्वमुदाहृताः।
कापालिकानां भेदाश्च प्रोक्ता व्याससमासतः ॥ २ ॥
धर्मा नानाविधाः प्रोक्ता नन्दिनं प्रति वै तदा ॥ ३ ॥

ऋषय ऊचुः

श्रुतं कुमारचरितमविशेषं सुमङ्गलम्। अस्माभिश्चमहाभागकिञ्चित्पृच्छामहेवयम्
श्वेतस्यराजर्सिहस्यचरितंपरमाद्भुतम्। येनसन्तोषितोरुद्रः शिवोभक्त्याऽप्रमेयया
ते भक्तास्ते महात्मानो ज्ञानिनस्ते च कर्मिणः।
येऽर्चयन्ति महाशम्भुं देवं भक्त्या समावृताः ॥ ६ ॥
तस्मात्पृच्छामाहे सर्वे चरितं शंकरस्यच।
व्यासप्रसादात्सर्वं यज्जानासि त्वंन चापरः ॥ ७ ॥
निशम्य वचनं तेषां मुनीनां लोमशोऽब्रवीत् ॥ ८ ॥

लोमश उवाच

आकर्ण्यतां महाभागाश्चरितंपरमाद्भुतम्। तस्यराज्ञोहिभजतोराजभोगांश्च सर्वशः
मतिर्द्धर्मे समुत्पन्ना श्वेतस्य च महात्मनः ॥ ९ ॥
पृथ्वीं पालयामास प्रजा धर्मेण पालयन्।
ब्रह्मण्यःसत्यवाक्छूरः शिवभक्तो निरन्तरम् ॥ १० ॥
राज्यं शशासाऽथ स शक्तितो नृपो भक्त्या तदा चैव समर्चयत्सदा।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शम्भुं परेशं परमं परात्परं शान्तं पुराणं परमात्मरूपम् ॥ ११ ॥
आयुस्तस्य परिक्षीणमर्चतःपरमेश्वरम् ।
अथैतच्च महाभाग! चरितं श्रूयतां मम ॥ १२ ॥
वाणी शिवकथायुक्ता परमाश्चर्यसंयुता ।
न वाऽऽधयोहि तस्यैव व्याधयोहिमहीपतेः ॥ १३ ॥
तस्य राज्ञो न बाधन्ते तथा चोपद्रवास्त्वमी ।
निरीतिको जनो ह्यासीन्निरुपद्रव एव च ॥ १४ ॥
अकृष्टपच्यौषधयस्तस्य राज्ञोऽभवन्भुवि ।
तपस्विनो ब्राह्मणाश्च वर्णाश्रमयुताजनाः ॥ १५ ॥
न पुत्रमरणेदुःखंनापमानंनमारकाः । न दारिद्र्यं च ते सर्वे प्राप्नुवन्ति कदाचन ॥
एवं बहुतरः कालस्तस्य राज्ञो महात्मनः ।
गतो हि सफलो विप्राः शिवपूजारतस्य वै ॥ १७ ॥
एकदा पूजमानं तं शङ्करं परमार्थदम् । यमो हि प्रेषयामास यमदूतान्नृपं प्रति ॥
वचनाच्चित्रगुप्तस्य श्वेत आनीयतामिति ।
तथेति मत्वा ते दूता आगताः शिवमन्दिरम् ॥ १९ ॥
राजानं नेतुकामास्ते पाशहस्ता महाभयाः ।
यावत् समागता याम्या राजानं ददृशुस्त्वरात् ॥ २० ॥
न चक्रिरे तदा दूता आज्ञां धर्मस्य चैव हि ।
ज्ञात्वा सर्वं यमश्चैव आगतः स्वयमेव हि ॥ २१ ॥
उद्धृत्य दण्डं सहसा नेतु कामस्तदा नृपम् ।
ददर्श च महाबाहुः शिव ध्यान परायणम् ॥ २२ ॥
शिवभक्तियुतंशांतं केवलंज्ञानसंयुतम् । यमोऽपि दृष्ट्वा राजानं परं क्षोभमुपागमत्
चित्रस्थो ह्यभवत्सद्यः प्रेतराजोऽतिविह्वलः ।
कालरूपश्च यो नित्यं प्रजानां क्षयकारकः ॥ २४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आगतस्तत्क्षणादेवनृपं प्रति रुषान्वितः । खड्गेन सितधारेणचर्मणापरमेणहि ॥
तावत्तं ददृशे सोऽपि स्थितं द्वारि भयावृतम् ।
उवाच कालो हि तदा यमं वैवस्वतं प्रति ॥ २६ ॥
कस्मात्त्वया धर्मराज! नो नीतोऽयं नृपो महान् ।
यमदूतसहायश्च भीतवत् प्रतिभासि मे ॥ २७ ॥
कालात्ययो न कर्त्तव्यो वचनान्मम सुव्रत !।
कालेनोक्तस्तदा धर्म उवाच प्रस्तुतं वचः ॥ २८ ॥
तवाज्ञां च करिष्यामि नाऽत्र कार्या विचारणा ।
असौ दुरत्ययोऽस्माकं शिवभक्तो निरन्तरम् ॥ २९ ॥
चित्रस्था इवतिष्ठामभयाद्वैवस्यशूलिनः । यमस्यवचनंश्रुत्वाकालःक्रोधसमन्वितः
राजानं हन्तुमारेभे त्वरितः खड्गमाददे ॥ ३० ॥
त्रिगुणाष्टार्कसंकाशंप्रविवेशशिवालयम् । यावत्कोपेनमहतातावद्दृष्टःपिनाकिना
स्वभक्तं हन्तु कामोऽसौ श्वेतराजानमुत्तमम् ॥ ३१ ॥
ध्यानस्थितं चात्मनि तं विशुद्धज्ञानप्रदीपेन विशुद्धचित्तम् ।
आत्मानमात्मात्मतया निरन्तरं स्वयं प्रकाशं परमं पुरस्तात् ॥ ३२ ॥
एवंविधं तं प्रसमीक्ष्य कालं सञ्चिन्त्यमानं मनसाऽचलेन ।
शैवं पदं यत्परमार्थरूपं कैवल्यसायुज्यकरं स्वरूपतः ॥ ३३ ॥
सदाशिवेन दृष्टोऽसौ कालः कालान्तकेन च ।
उच्छृङ्खलः खलोदर्पाद्विशमानो निजान्तिके ॥ ३४ ॥
नन्दिकेश्वरमध्यस्थो यावद्दृष्टो निजान्तिके ।
शिवेन जगदीशेन भक्तवत्सलबन्धुना ॥ ३५ ॥
निरीक्षितस्तृतीयेन चक्षुषा परमेष्ठिना । स्वभक्तं रक्षमाणेन भस्मसादभवत्क्षणात्
ददाह तं कालमनेकवर्णं व्यात्ताननं भीमबहूग्ररूपम् ।
ज्वालावलीभिः परिदह्यमानमतिप्रचण्डं भुवनैकभक्षणम् ॥ ३७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ददर्शिरे देवगणाः समेताः सयक्षगन्धर्वपिशाचगुह्यकाः ।
सिद्धाप्सरःसर्वखगाश्च पन्नगाः पतत्रिणो लोकपालास्तथैव ॥ ३८ ॥
ज्वालामालावृतं कालमीश्वरस्याग्रतः स्थितम् ।
लब्धसञ्ज्ञस्तदा राजा कालं स्वं हन्तुमागतम् ॥ ३९ ॥
पुनः पुनर्द्दर्शाऽथ दह्यमानं कृशानुना ।
प्रार्थयामास स व्यग्रो रुद्रं कालाग्निसन्निभम् ॥ ४० ॥

राजोवाच

नमो रुद्राय शान्ताय स्वज्योत्स्नायात्मवेधसे ।
निरन्तराय सूक्ष्माय ज्योतिषां पतये नमः ॥ ४१ ॥
त्राता त्वं हि जगन्नाथ पिता माता सुहृत्सखा ।
त्वमेव बन्धुः स्वजनो लोकानां प्रभुरीश्वरः ॥ ४२ ॥
किं कृतं हि त्वया शम्भो कोऽसौ दग्धो ममाग्रतः ।
न जानामि च किं जातं कृतं केन महत्तरम् ॥ ४३ ॥

एवं प्रार्थयतस्तस्य श्रुत्वा च परिदेवनम् । उवाचशङ्करोवाक्यं बोधयन्निघतंनृपम्

रुद्र उवाच

मया दग्धो ह्ययं कालस्तवाऽर्थे च तवाग्रतः ।
दह्यमानो हि दृष्टस्ते ज्वालामालाकुलोमहान् ॥ ४५ ॥

एवमुक्तस्तदातेन शम्भुना राजसत्तमः । उवाच प्रश्रितो भूत्वा वचनं शिवमग्रतः
किमनेन कृतंशम्भो अकृत्यं वदतत्त्वतः । य इमांग्रापितोऽवस्थांप्राणात्ययकरींभव
एवं विज्ञापितस्तेन ह्युवाचपरमेश्वरः । भक्षकोऽयंमहाराज सर्वेषां प्राणिनामिह
भक्षणार्थं तव विभोसोऽयंक्रूरोऽधुनाऽऽगतः ।
ममान्तिकं महाराज तस्माद्दग्धो मया विभो !॥ ४६ ॥
बहूनां क्षेममन्विच्छंस्तवार्थेऽहं विशेषतः ॥ ५० ॥

ये पापिनोह्यधर्मिष्ठालोकसंहारकारकाः । पाषण्डवादसंयुक्तावध्यास्तेममचैवहि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वाक्यं निशम्य रुद्रस्य श्वेतो वचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥
कालेनैव हि लोकोऽयं पुण्यमाचरतेसदा। धर्मनिष्ठाश्चकेचित्तुभक्त्यापरमयायुताः
उपासनारताःकेचिज्ज्ञानिनोहितथापरे। केचिदध्यात्मसंयुक्ताश्चान्येमुक्ताश्चकेचन
कालो हि हर्ता च चराचराणां तथा ह्यसौ पालकोऽप्यद्वितीयः।
स स्रष्टा वै प्राणिनां प्राणभूतस्तस्मादेनं जीवयस्वाऽऽशु भूयः ॥ ५४ ॥
यदि सृष्टिपरोऽसि त्वं कालं जीवय सत्वरम्।
यदि संहारभूतोऽसि सर्वेषां प्राणिनामिह ॥ ५५ ॥
तर्ह्येवं कुरुशम्भोत्वंकालस्यचमहात्मनः। विनाकालेनयत्किञ्चिद्भविष्यतिनशङ्कर
इति विज्ञापितस्तेन राज्ञा शम्भुः प्रतापिना।
चकार वचनं तस्य भक्तस्य च विकीर्षितम् ॥ ५७ ॥
शम्भुः प्रहस्याऽथ तदा महेशः सञ्जीवयामास पिनाकपाणिः।
चकार रूपं च यथा पुराऽऽसीदालिङ्गतोऽसौ यमदूतमध्ये ॥ ५८ ॥
उपस्थितोऽसौ त्वथ लज्जमानस्तुष्टाव देवं वृषभध्वजं तम्।
नत्वा पुरःस्थाग्निमयं हि कालः स विस्मयो वाक्यमिदं बभाषे ॥ ५९ ॥

काल उवाच

कालान्तक त्रिपुरेश त्रिपुरान्तकप्रभो। मदनोहि त्वयादेव कृतोऽनङ्गो जगत्पते!
दक्षयज्ञविनाशश्च कृतो हि परमाद्भुतः। कालकूटं दुःप्रसहं सर्वेषांक्षयकृन्महत् ॥
ग्रसितं तत्त्वया शम्भो अन्येषामपि दुर्द्धरम्।
लिङ्गरूपेण महता व्याप्तमासीज्जगत्त्रयम् ॥ ६२ ॥
लयनाल्लिङ्गमित्युक्तं सर्वैरपि सुरासुरैः। यस्यान्तं न विदुर्देवाब्रह्मविष्णुपुरोगमाः
लिङ्गस्य देवदेवस्य महिमानं परस्य च। नमस्तेपरमेशाय नमस्ते विश्वमङ्गल! ॥
नमस्ते शितिकण्ठाय नमस्तस्मै कपर्द्दिने ॥ ६४ ॥
नमोनमः कारणकारणाय ते नमोनमो मङ्गलमङ्गलात्मने।
ज्ञानात्मने ज्ञानविदां मनीषिणां त्वमादिदेवोऽसि पुमान्पुराणः ॥ ६५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्वमेव सर्वं जगदेकबन्धो! वेदान्तवेद्योऽसि महानुभावः ।
महानुभावैः परिकीर्त्तनीयस्त्वमेव विश्वेश्वर ! विश्वमान्यः ॥ ६६ ॥
त्वं पासि लुम्पसि जगत् त्रितयं महेश स्रष्टासि भूतपतिरेव न कश्चिदन्यः ॥
इतिस्तुतस्तदातेन कालेन जगदीश्वरः । उवाच कालोराजानंश्वेतं सम्बोधयन्निव

काल उवाच

मनुष्यलोके सकलेनान्यस्त्वत्तो हि विद्यते । येनत्वयाजितोदेवो ह्यजेयो भुवनत्रये
मया हतमिदं विश्वं जगदेतच्चराचरम् । जेताऽहं सर्वदेवानां सर्वेषां दुरतिक्रमः
स हि ते चाऽनुगोजातोमहाराज प्रयच्छ मे । अभयं देवदेवाच्च शूलिनः परमेष्ठिनः
एवमुक्तस्तदा तेन श्वेतः कालेन चैव हि । उवाच प्रहसन्वाचा मेघनादगभीरया

राजोवाच

शिवस्य परमं रूपं त्वमेको नास्ति संशयः ।
कालस्त्वमसि भूतानां स्थितिसंहाररूपवान् ॥ ७३ ॥
तस्मात्पूज्यतमोऽसित्वं सर्वेषांचनियामकः । त्वद्भयात्कृतिनःसर्वेशरणंपरमेश्वरम्
व्रजन्ति विविधैर्भावैरात्मलक्षणतत्पराः ॥ ७४ ॥

सूत उवाच

तेनैवं रक्षितः कालो राज्ञापरमधर्मिणा । शिवप्रसादमात्रेण लब्धसञ्ज्ञो बभूवह
तदा यमेन स्तवितो मृत्युना यमदूतकैः । शिवंप्रणम्यसंस्तुत्य श्वेतंराजानमेव च
ययौ स्वमालयं विप्र! मेने स्वं जनितं पुनः ॥ ७६ ॥
मायया सह पत्न्या च शिवस्य चरितं महत् ।
अनुसंस्मृत्य संस्मृत्य विस्मयं परमं ययौ ॥ ७७ ॥
कथयामाससर्वेषांदूतानांस्वयमेव हि । आकर्ण्यतांममवचो हे दूतास्त्वरितेनहि
कर्त्तव्यं च प्रयत्नेन नान्यथा मम भाषितम् ॥ ७६ ॥

काल उवाच

ये त्रिपुण्ड्रं धारयन्ति तथा ये वै जटाधराः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ये रुद्राक्षधराश्चैव तथा ये शिवनामिनः ॥ ८० ॥
उपजीवनहेतोश्चभिया येह्यपिमानवाः । पापिनोऽपि दुराचाराःशिववेषधराह्यमी
नानेतव्या भवद्भिश्च मम लोकंकदाचन । वर्ज्यास्तेहि प्रयत्नेनपापिनोऽपिसदैवहि
अन्येषां का कथा दूता येऽर्चयन्ति सदाशिवम् ।
भक्त्या परमया शम्भुं रुद्रास्तेनाऽत्र संशयः ॥ ८३ ॥
रुद्राक्षमेकं शिरसा बिभर्ति यस्तथा त्रिपुण्ड्रं च ललाटमध्यके ।
पञ्चाक्षरीं ये प्रजपन्ति साधवः पूज्या भवद्भिश्च न चान्यथाक्वचित् ॥
यस्मिन्राष्ट्रेऽथवादेशे ग्रामे चापि विचक्षणः ।
शिवभक्तो न दृश्येत श्मशानात्तु विशिष्यते ॥
तद्राष्ट्रं देशमित्याहुः सत्यं प्रतिवदामि वः ॥ ८५ ॥
यस्मिन्न सन्ति नित्यं हि शिवभक्तिसमन्विताः ।
तद्ग्रामस्था जनाः सर्वे शासनीया न संशयः ॥ ८६ ॥
एवमाज्ञापयामास यमोऽपि निजकिङ्करान् ।
तथेति मत्वा ते सर्वे तूष्णीमासन्सुविस्मिताः ॥ ८७ ॥
एवंविधोऽयं भुवनैकभर्ता सदाशिवो लोकगुरुः स एकः ।
दाता प्रहर्ता निजभावयुक्तः सनातनोऽयं जगदेकबन्धुः ॥ ८८ ॥
दग्ध्वा कालंमहादेवोनिर्भयं च ददौविभुः । श्वेतस्यराजराजस्यमहीपालवरस्यच
तदा निर्भयमापन्नः श्वेतराजो महामनाः । भक्त्याचपरयामुक्तोबभूव कृतनिश्चयः
तदा देवैः पूज्यमानऋषिभिः पन्नगैस्तथा ।
श्वेतो राजन्यवर्योऽसौ शिवसायुज्यमाप्तवान् ॥ ९१ ॥
एवं भक्तिपराणांच महेशे च जगद्गुरौ । सिद्धिःकरतले तेषांसत्यं प्रतिवदामिवः
श्वपचोऽपि वरिष्ठःस्यात्प्रसादाच्छङ्करस्य च ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजनीयो हि शङ्करः ॥ ९३ ॥
बहूनां जन्मनामन्ते शिवभक्तिः प्रजायते ॥ ९४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ज्ञानिनां कृतबुद्धीनां जन्मजन्मनिशङ्करः । किं मयाबहुनोक्तेनपूजनीयः सदाशिवः
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । किरातेन कृतं यच्च व्रतं च परमाद्भुतम्
येनैव तारितं विश्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ ९६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे केदारखण्डे श्वेतराजचरिते शिवभक्तिप्रभावेण कालदहनवृत्तान्तवर्णनंनाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

महाशिवरात्रिव्रतमाहात्म्ये चण्डलुब्धकस्य वृत्तवर्णनम्

ऋषय ऊचुः

किन्नामा च किरातोऽभूत्किं तेन व्रतमाहितम् ।
तत्त्वं कथय विप्रेन्द्र ! परं कौतूहलं हि नः ॥ १ ॥
तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामो याथातथ्येन कथ्यताम् ।
न ह्यन्यो विद्यते लोके त्वद्विना वदतां वरः ॥
तस्मात्कथय भो विप्र! सर्वं शुश्रूषतां हि नः ॥ २ ॥

एवमुक्तस्तदा तेन शौनकेन महात्मना । कथयामास तत्सर्वं पुष्कसेन कृतं च यत्

लोमश उवच

आसीत्पुरा महारौद्रश्चण्डोनाम दुरात्मवान् ।
क्रूरसङ्गोनिष्कृतिको भूतानां भयवाहकः ॥ ४ ॥
जालेन मत्स्यान्दुष्टात्मा घातयत्यनिशं खलु ।
भल्लैर्मृगाञ्छ्वापदांश्च कृष्णसारांश्च शल्लकान् ॥ ५ ॥
खड्गांश्चैव च दुष्टात्मा हत्वा कांश्चिच्च पापवान् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पक्षिणोऽघातयत्क्रुद्धो ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥ ६ ॥
लुब्धकोहिमहापापोदुष्टोदुष्टजनप्रियः । भार्यातथाविधातस्यपुष्कसस्यमहाभया
एवं विहरतस्तस्य बहुकालोऽत्यवर्तत । गते बहुतिथे काले पापौघनिरतस्य च
निषङ्गे जलमादाय क्षुत्पिपासार्दितोभृशम् ।
एकदा निशि पापीयाञ्छ्रीवृक्षोपरिसंस्थितः ॥
कोलं हन्तुं धनुष्पाणिर्जाग्रच्चाऽनिमिषेण हि ॥ ९ ॥
माघमासेऽसितायां वै चतुर्दश्यामथाऽग्रतः ।
मृगमार्गविलोकार्थी बिल्वपत्राण्यपातयत् ॥ १० ॥
श्रीवृक्षपर्णानि बहूनि तत्र स सञ्च्छेदयामास रुषान्वितोऽपि ।
श्रीवृक्षमूले परिवर्तमानो लिङ्गं च तस्योपरिदुष्टभावः ॥ ११ ॥
ववर्ष गण्डूषजलं दुरात्मा यदृच्छया तानि शिवे पतन्ति ।
श्रीवृक्षपर्णानि च दैवयोगाज्जातं च सर्वं शिवपूजनं तत् ॥ १२ ॥
गण्डूषवारिणा तेन स्नपनं च कृतं महत् । बिल्वपत्रैरसङ्ख्यातैरर्चनं च महत्कृतम्
अज्ञानेनाऽपिभोविप्राःपुष्कसेनदुरात्मना । माघमासेऽसितेपक्षेचतुर्दश्यांविधूदयः
पुष्कसोऽथ दुराचारोवृक्षादवततारसः । आगत्यजलसङ्काशं मत्स्यान्हन्तुंप्रचक्रमे
लुब्धकस्याऽपि भार्याऽभून्नाम्ना चैव धनोदरी ।
दुष्टा सा पापनिरता परद्रव्यापहारिणी ॥ १६ ॥
गृहान्निर्गत्य सायाह्ने पुरद्वारबहिःस्थिता । वनमार्गं प्रपश्यन्तीपत्युरागमनेच्छया
चिराद् भर्त्तरि नायाते चिन्तयामास लुब्धकी ।
अद्य सायाह्नवेलायामागताः सर्वलुब्धकाः ॥ १८ ॥
तमःस्तोमेन संछन्नश्चतस्रो विदिशोदिशः ।
रात्रौ यामद्वयं यातं किं मतङ्गः समागतः ॥ १९ ॥
किं वा केसरलोभेन सिंहेनैव विदारितः । किं भुजङ्गफणारत्नहारीसर्पविषार्दितः
किम्वावराहदंष्ट्राग्रघातैः पञ्चत्वमागतः । मधुलोभेन वृक्षाग्रात्स वैप्रपतितोभुवि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

क्वाऽन्वेषयामि पृच्छामि क्व गच्छामि च कम्प्रति ।
एवं विलप्य बहुधा निवृत्ता स्वं गृहम्प्रति ॥ २२ ॥
नैवान्नं नो जलं किञ्चिन्न भुक्तं तद्दिने तया ।
चिन्तयन्ती पतिं चापि लुब्धकी त्वनयन्निशाम् ॥ २३ ॥
अथप्रभाते विमले पुष्कसी वनमाययौ । अशनार्थं च तस्यान्नमादायत्वरितासती
भ्रममाणा वने तस्मिन्ददर्श महतीं नदीम् ।
तस्यास्तीरे समासीनं स्वपतिं प्रेक्ष्य हर्षिता ॥ २५ ॥
तदन्नं कूलतःस्थाप्य नदीं ततुं प्रचक्रमे ।
निरीक्ष्य चाथ मत्स्यान्सजालप्रोतान्समानयत् ॥ २६ ॥
तावत्तयोक्तश्चण्डोऽसावेहिशीघ्रं च भक्षय त् । अन्नंत्वदर्थमानीतमुपोष्यदिवसंमया
कृतं किमद्यरेमन्दगतेऽहनि च किं कृतम् । नाऽशितंचत्वयामूढलङ्घितेनाद्यपापिना
नद्यां स्नातौ तथा तौ च दम्पती च शुचिव्रतौ ।
यावद् गतश्च भोक्तुं स तावच्छ्वा स्वयमागतः ॥ २९ ॥
तेनसर्वंभक्षितं च तदन्नं स्वयमेव हि । चण्डी प्रकुपिताचैव श्वानं हन्तुमुपस्थिता
आवयोर्भक्षितं चान्नमनेनैव च पापिना । किं च भक्षयसे मूढ! भविताद्यबुभुक्षितः
एवं तयोक्तश्चण्डोऽसौ बभाषे तां शिवप्रियः ।
यच्छुना भक्षितं चाऽन्नं तेनाहं परितोषितः ॥ ३२ ॥
किमनेन शरीरेण नश्वरेण गतायुषा । शरीरं दुर्लभं लोके पूज्यते क्षणभङ्गुरम् ॥
ये पुष्णन्ति निजंदेहंसर्वभावेनचाहताः । मूढास्तेपापिनोज्ञेयालोकद्वयबहिष्कृताः
तस्मान्मानं परित्यज्य क्रोधं च दुरवग्रहम् ।
स्वस्था भव विमर्शेन तत्त्वबुद्ध्या स्थिरा भव ॥ ३५ ॥
बोधिता तेन चण्डी सा पुष्कसेन तदा भृशम् ।
जागरादि च सम्प्राप्तः पुष्कसोऽपि चतुर्दशीम् ॥ ३६ ॥
शिवरात्रिप्रसङ्गाच्च जायते यद्ध्यसंशयम् । तज्ज्ञानं परमंप्राप्तः शिवरात्रिप्रसङ्गतः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यामद्वयं च सञ्जातममावास्यांतुतत्र वै । आगताश्चगणास्तत्रबहवःशिवनोदिताः
विमानानि बहून्यत्र आगतानि तदन्तिकम् ।
दृष्टानि तेन तान्येव विमानानि गणास्तथा ॥ ३९ ॥
उवाच परया भक्त्या पुष्कसोऽपि च तान्प्रति ।
कस्मात् समागता यूयं सर्वे रुद्राक्षधारिणः ॥ ४० ॥
विमानस्थाश्च केचिच्चवृषारूढाश्चकेचन । सर्वेस्फटिकसङ्काशःसर्वेचन्द्रार्द्धशेखराः
कपर्द्दिनश्चर्मपरीतवाससो भुजङ्गभोगैः कृतहारभूषणाः ।
श्रियान्विता रुद्रसमानवीर्या यथातथं भो वदतात्मनोचितम् ॥ ४२ ॥
पुष्कसेन तदा पृष्टा ऊचुः सर्वे च पार्षदाः । रुद्रस्यदेवदेवस्यसंनम्राःकमलेक्षणाः

गणा ऊचुः

प्रेषिताः स्मो वयं चण्ड शिवेन परमेष्ठिना ।
आगच्छ त्वरितो भूत्वा सस्त्रीको यानमारुह ॥ ४४ ॥
लिङ्गार्च्चनं कृतं यच्च त्वया रात्रौ शिवस्य च ।
तेन कर्मविपाकेन प्राप्तोऽसि शिवसन्निधिम् ॥ ४५ ॥
तथोक्तोवीरभद्रेणउवाचप्रहसन्निव । पुष्कसोऽपिस्वयावुद्ध्याप्रस्तावसदृशम्वचः

पुष्कस उवाच

किं मयाकृतमद्यैव पापिना हिंसकेन च । मृगयारसिकेनैव पुष्कसेन दुरात्मना ॥
पापाचारो ह्यहं नित्यं कथं स्वर्गं व्रजाम्यहम् ।
कथं लिङ्गार्चनमिदं कृतमस्ति तदुच्यताम् ॥ ४८ ॥
परंकौतुकमापन्नःपृच्छामि त्वां यथातथम् । कथयस्वमहाभागसर्वंचैवयथाविधि
इत्येवं पृच्छतस्तस्य पुष्कसस्य यथाविधि ।
कथयामास तत्सर्वं शिवधर्मं मुदान्वितः ॥ ५० ॥

वीरभद्र उवाच

देवदेवो महादेवो देवानां पतिरीश्वरः । परितुष्टोऽद्य हे चण्ड स महेश उमापतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रासङ्गिकतया माघे कृतं लिङ्गार्चनं त्वया ।
शिवतुष्टिकरं चाऽद्य पूतोऽसि त्वं नसंशयः ॥
शिवरात्र्यां प्रसङ्गेन कृतमर्चनमेव च ॥ ५२ ॥
कोलं निरीक्षमाणेन बिल्वपत्राणि चैव हि ।
च्छेदितानि त्वया चण्ड! पतितानि तदैवहि ॥
लिङ्गस्य मस्तके तानि तेन त्वं सुकृती प्रभो! ॥ ५३ ॥
ततश्च जागरो जातो महान्वृक्षोपरि ध्रुवम् । तेनैव जागरेणैव तुतोष जगदीश्वरः
छलेनैव महाभाग! कोलसन्दर्शनेन हि ।
शिवरात्रिदिने चाऽत्र स्वप्नस्ते न च योषितः ॥ ५५ ॥
तेनोपवासेन च जागरेण तुष्टो ह्यसौ देववरो महात्मा ।
तव प्रसादाय महानुभावो ददाति सर्वान्वरदो महांश्च ॥ ५६ ॥
एवमुक्तस्तदातेन वीरभद्रेणधीमता । पुष्कसोऽपिविमानाग्र्यमारुरोहच पश्यताम्
गणानां देवतानां च सर्वेषां प्राणिनामपि ।
तदा दुन्दुभयो नेदुर्भेर्यस्तूर्याण्यनेकशः ॥ ५८ ॥
वीणावेणुमृदङ्गानि तस्यचाग्रे गतानि च । जगुर्गन्धर्वपतयोनन्नृतुश्चाप्सरोगणाः
विद्याधरगणाः सर्वे तुष्टुवुः सिद्धचारणाः ।
चामरैर्वीज्यमानोहिच्छत्रैश्चविविधैरपि ॥
महोत्सवेन महता आनीतो गन्धमादनम् ॥ ६० ॥
शिवसान्निध्यमगमच्चण्डोऽसौ तेन कर्मणा ।
शिवरात्र्युपवासेन परं स्थानं समागमत् ॥ ६१ ॥
पुष्कसोऽपि तथा प्राप्तः प्रसङ्गेन सदाशिवम् ।
किंपुनः श्रद्धयायुक्ताः शिवायपरमात्मने ॥ ६२ ॥
पुष्पादिकं फलं गन्धताम्बूलं भक्ष्यमृद्धिमत् ।
येप्रयच्छन्तिलोकेऽस्मिन्रुद्रास्ते नाऽत्र संशयः ॥ ६३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चण्डेन वै पुष्कसेन सफलं तस्य चाऽभवत् ।
प्रसङ्गेनापि ते नैव कृतं तच्चाऽल्पबुद्धिना ॥ ६४ ॥

ऋषय ऊचुः

किं फलं तस्य चोद्देशः केन चैव पुरा कृतम् ।
कस्माद् व्रतमिदं जातं कृतं केन पुरा विभो ॥ ६५ ॥

लोमश उवाच

यदा सृष्टं जगत्सर्वंब्रह्मणा परमेष्ठिना । कालचक्रंतदाजातं पुरा राशिसमन्वितम्
द्वादश राशयस्तत्र नक्षत्राणि तथैव च ।
सप्तविंशतिसंख्यानि मुख्यानि कार्यसिद्धये ॥ ६७ ॥
एभिः सर्वं प्रचण्डं च राशिभिरुडुभिस्तथा ।
कालचक्रान्वितः कालः क्रीडयन्सृजते जगत् ॥ ६८ ॥
आब्रह्मस्तंबपर्यन्तं सृजत्यवतिहन्ति च । निबद्धमस्ति तेनैव कालेनैकेन भोद्विजाः
कालो हिबलवाँल्लोकेएकएवनचापरः । तस्मात्कालात्मकंसर्वमिदंनास्त्यत्रसंशयः
आदौकालः कालनाच्च लोकनायकनायकः ।
ततो लोका हि सञ्जाताः सृष्टिश्च तदनन्तरम् ॥ ७१ ॥
सृष्टेर्लवोहिसञ्जातोलवाच्चक्षणमेवच । क्षणाच्चनिमिषञ्जातंप्राणिनांहिनिरन्तरम्
निमिषाणां च षष्ट्या वै पल इत्यभिधीयते ।
पञ्चदश्या अहोरात्रैः पक्षइत्यभिधीयते ॥ ७३ ॥
पक्षाभ्यां मास एव स्यान्मासा द्वादश वत्सरः ।
तं कालं ज्ञातुकामेन कार्यं ज्ञानं विचक्षणैः ॥ ७४ ॥
प्रतिपद्दिनमारभ्यपौर्णमास्यन्तमेव च । पक्षःपूर्णोहियस्माच्चपूर्णिमेत्यभिधीयते
पूर्णचन्द्रमसी या तु सा पूर्णा देवताप्रिया ।
नष्टस्तु चन्द्रो यस्यां वा अमा सा कथिता बुधैः ॥ ७६ ॥
अग्निष्वात्तादिपितॄणां प्रियाऽतीव बभूव ह ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्रिंशद्दिनानि ह्येतानि पुण्यकालयुतानि च ॥
तेषां मध्ये विशेषो यस्तं शृणुध्वं द्विजोत्तमाः !॥ ७७ ॥
योगानां वा व्यतीपात ऊड्नां श्रवणस्तथा ।
अमावास्या तिथीनां च पूर्णिमावै तथैवच ॥ ७८ ॥
सङ्क्रान्तयस्तथा ज्ञेयाः पवित्रा दानकर्मणि ।
तथाष्टमी प्रिया शम्भोर्गणेशस्य चतुर्थिका ॥ ७९ ॥
पञ्चमीनागराजस्यकुमारस्यचषष्ठिका । भानोश्चसप्तमीज्ञेयानवमीचण्डिकाप्रिया
ब्रह्मणो दशमीज्ञेयारुद्रस्यैकादशीतथा । विष्णुप्रियाद्वादशीचअन्तकस्यत्रयोदशी
चतुर्द्दशी तथा शम्भोः प्रिया नास्त्यत्र संशयः ।
निशीथसंयुता या तु कृष्णपक्षे चतुर्द्दशी ॥
उपोष्या सा तिथिः श्रेष्ठा शिवसायुज्यकारिणी ॥ ८२ ॥
शिवरात्रितिथिः ख्याता सर्वपापप्रणाशिनी ।
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ ८३ ॥
ब्राह्मणी विधवा काचित्पुरा ह्यासीच्च चञ्चला
श्वपचाभिरतासा च कामुकी कामहेतुतः ॥ ८४ ॥
तस्यां तस्य सुतो जातः श्वपचस्य दुरात्मनः ।
दुःसहो दुष्टनामात्मा सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ ८५ ॥
महापापप्रयोगाच्च पापमारभते सदा । कितवश्च सुरापायी स्तेयी च गुरुतल्पगः
मृगयुश्च दुरात्मासौकर्मचण्डालएवसः । अधर्मिष्ठोह्यसद्वृत्तःकदाचिच्चशिवालयम्
शिवरात्र्यां च संप्राप्तो ह्युषितः शिवसन्निधौ ॥ ८७ ॥
श्रवणं शैवशास्त्रस्ययद्वच्छाजातमन्तिके । शिवस्यलिङ्गरूपस्यस्वयंभुवोयदातदा
स एकत्रोषितो दुष्टः शिवरात्र्यां तु जागरात् ।
तेन कर्मविपाकेन पुण्यां योनिमवाप्तवान् ॥ ८९ ॥
भुक्त्वा पुण्यतमाँल्लोकानुषित्वाशाश्वतीः समाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चित्रांगदस्यपुत्रोऽभूद्भूपालेश्वरलक्षणः ॥ ६० ॥
नाम्ना विचित्रवीर्योऽसौ सुभगः सुन्दरीप्रियः ।
राज्यं महत्तरं प्राप्यनिःस्तम्भो हि महानभूत् ॥ ६१ ॥
शिवे भक्तिं प्रकुर्वाणः शिवकर्मपरोऽभवत् । शैवशास्त्रं पुरस्कृत्यशिवपूजनतत्परः
रात्रौ जागरणं यत्नात्करोति शिवसन्निधौ ॥ ६२ ॥
शिवस्य गाथा गायंस्तु आनन्दाश्रुकणान्मुहुः ।
प्रमुञ्चश्चैव नेत्राभ्यां रोमाञ्चपुलकावृतः ॥ ६३ ॥
आयुष्यं च गतंतस्यशिवध्यानपरस्य च । शिवोहिसुलभोलोकेपशूनांज्ञानिनामपि
संसेवितुं सुखप्राप्त्यै ह्येक एव सदाशिवः । शिवरात्र्युपवासेनप्राप्तोज्ञानमनुत्तमम्
ज्ञानात्सर्वमनुप्राप्तं भूतसाम्यंनिरन्तरम् । सर्वभूतात्मकंज्ञात्वाकेवलं चसदाशिवम्
विना शिवेन यत्किंचिन्नास्ति वस्त्वत्र न क्वचित् ॥ ६६ ॥
एवं पूर्णंनिष्प्रपञ्चंज्ञानं प्राप्नोतिदुर्लभम् । प्राप्तज्ञानस्तदाराजाजातोहिशिववल्लभः
मुक्तिं सायुज्यतां प्राप्तः शिवरात्रेरुपोषणात् ।
तेन लब्धं शिवाज्जन्म पुरा यत्कथितं मया ॥ ६८ ॥
दाक्षायणीवियोगाच्च जटाजूटेन विस्तरात् ।
य उत्पन्नो मस्तकाच्च शिवस्य परमात्मनः ॥
वीरभद्रेति विख्यातो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ६६ ॥
शिवरात्रिव्रतेनैव तारिताबहवः पुरा । प्राप्ताः सिद्धिं पुराविप्राभरताद्याश्चदेहिनः
मान्धाताधुन्धुमारिश्चहरिश्चन्द्रादयोनृपाः । प्राप्ताः सिद्धिमनेनैव व्रतेनपरमेणहि
ततो गिरीशो गिरिजासमेतः क्रीडान्वितोऽसौ गिरिराजमस्तके ।
द्यूतं तथैवाऽक्षयुतं परेशो युक्तो भवान्या स भृशं चकार ॥ १०२ ॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे
केदारखण्डे शिवरात्रिव्रतमाहात्म्यवर्णनंनाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

कैलासशिखरेशिवदर्शनायनारदगमनवर्णनम्

लोमश उवाच

राज्यं चकारकैलासे देवदेवोजगत्पतिः । गणैः समेतोबहुभिर्वीरैर्भद्रान्वितोमहान्
ऋषिभिः सहितो रुद्रो देवैरिन्द्रादिभिः सह ।
ब्रह्मा यस्य स्तुतिपरो विष्णुः प्रेष्यवदास्थितः ॥ २ ॥

इन्द्रो देवगणैःसार्द्धंसेवाधर्मपरोऽभवत् । यस्यच्छत्रधरश्चन्द्रोवायुश्चामरधृक्तथा
सूपान्नकर्ता सततं जातवेदा निरन्तरम् ।
गन्धर्वा गायका यस्य स्तावकाश्च पिनाकिनः ॥ ४ ॥
विद्याधराश्च बहवस्तथा चाप्सरसाङ्गणाः ।
ननृतुश्चाग्रगा यस्य सोऽसौ कैलासपर्वते ॥ ५ ॥

पुत्रैर्गणेशस्कंदाद्यैस्तथागिरिजयासह । राज्यं प्रतापिभिश्चक्रे महताविक्रमेण च
येनान्धको महादैत्यः स देवानामरिर्महान् ।
दुष्टो विद्धस्त्रिशूलेन गगने स्थापितश्चिरम् ॥ ७

हत्वा गजासुरं येन उत्कृत्य चर्म वै कृतम् । चिरंप्रावरणंदिव्यंतथा त्रिपुरदीपनम्
विष्णुना पाल्यभूतेन रेजे सर्वाङ्गसुन्दरः ॥ ८ ॥

तं द्रष्टुकामो भगवान्नारदो दिव्यदर्शनः । ययौ च पर्वतश्रेष्ठंकैलासंचन्द्रपाण्डुरम्
सुधया परया चापि सेवितं परमाद्भुतम् । कर्पूरगौरं च तदा दृष्ट्वा तंसुमहाबलम्
नारदो विस्मयाविष्टः प्रविष्टो गन्धमादनम् ॥ १० ॥

अनेकाश्चर्यसंयुक्तं तपनैश्च सुशोभितम् । गायद्विद्याधरीभिश्च पूरितं चमहाप्रभम्
कल्पद्रुमाश्च बहवो लताभिः परिवेष्टिताः ।
घनच्छायासु तास्वेव विशिष्टाःकामधेनवः ॥ १२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पारिजातवनामोदलम्पटा बहवोऽलयः । कलहंसाश्च बहवः क्रीडमानाःसरसु च
शिखण्डिनो महच्चक्रुस्तत्र केकारवं मुदा ।
पञ्चमालापिनः सर्वे विहङ्गाःसमदान्विताः ॥ १४ ॥
करिणः करिणीभिश्च मोदमानाःसुवर्चसः ।
सिंहास्तथा गर्जमानाः शार्दूलैः सहसङ्गताः ॥ १५ ॥
वृषभा नन्दिमुख्याश्च रेभमाना निरन्तरम् । देवद्रुमाश्च बहवस्तथाचंदनवाटिकाः
नागपुंनागवकुलाश्चंपका नागकेसराः । तथा च वनजम्ब्वश्च तथा कनकेतकाः ॥
कह्लाराः करवीराश्च कुमुदानि ह्यनेकशः । मंदराश्च बदर्यश्च क्रमुकाःपाटलास्तथा
तथान्ये बहवो वृक्षाः शम्भोस्तोषकरा ह्यमी ।
ऐकपद्येन दृष्टास्ते नानाद्रुमलतान्विताः ॥
आरामाः बहवस्तत्र द्विगुणाश्च बभूविरे ॥ १६ ॥
गगनान्निस्सृतः सद्यो गंगौघः परमाद्भुतः । पतितोमस्तकेतस्य पर्वतस्यसुशोभिते
कूपो हि पयसां येन पवित्रं वर्तते जगत् ।
सोपि द्विधा तदा दृष्टो नारदेन महात्मना ॥ २१ ॥
सर्वं तदा द्विधाभूतं दृष्टं येन महात्मना । नारदेन तदा विप्राः परमेण निरीक्षितः
एवं विलोकमानोऽसौ नारदो भगवानृषिः ।
त्वरितेन यथायातः शिवलोकनतत्परः ॥ २३ ॥
यावद् द्वारि स्थितो पश्यन् महदाश्चर्यमेव च ।
द्वारपालौ तदा दृष्टौ कृतकौ विश्वकर्मणा ॥ २४ ॥
नारदो मोहितोह्यासीत्पप्रच्छ च सतौतदा । अहंप्रवेष्टुमिच्छामिशिवदर्शनलालसः
तस्मादनुज्ञा दातव्या दर्शनार्थं शिवस्य च ।
अशृण्वन्तौ तदा दृष्ट्वा नारदो विस्मितोऽभवत् ॥ २६ ॥
ज्ञानदृष्ट्या विलोक्याथ तूष्णीं भूतोऽभवत्तदा ।
कृत्रिमौ हि च तौ ज्ञात्वा प्रविष्टो हि महामनाः ॥ २७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथान्ये यत्सरूपाश्च दृष्टास्तेन महात्मना ।
ऋषिः प्रणमितस्तैश्च नारदो भगवान्मुदा ॥ २८ ॥
एवमादीन्यनेकानि आश्चर्याणि ददर्श सः ।
ददर्शाथ च सुव्यक्तं त्र्यम्बकं गिरिजान्वितम् ॥ २९ ॥
अर्धासनगता साध्वी शङ्करस्य महात्मनः ।
तनया गिरिराजस्य यया व्याप्तं जगत्त्रयम् ॥ ३० ॥
गौरी सितेक्षणा बाला तन्वङ्गी चारुलोचना ।
ययारूपी कृतः शम्भुरुपादेयः कृतो महान् ॥ ३१ ॥
निर्विकारो विकारैश्च बहुभिर्विकलीकृतः । अर्द्धाङ्गलग्नासादेवी दृष्टातेनशिवस्यच
नारदेन तथा शम्भुर्द्दृष्टस्त्रिभुवनेश्वरः । शुद्धचामीकरप्रख्यः सेव्यमानः सुरासुरैः ॥
शंखेन भोगिवर्येण सेवितंचांघ्रिपंकजम् । धृतराष्ट्रेण च तथा तक्षकेण विशेषतः ॥
तथा पद्मेन महता शेषेणाऽपि विशेषतः ॥ ३४ ॥
अन्यैश्च नागवर्यैश्च सेवितो हि निरन्तरम् ।
वासुकिः कण्ठलग्नो हि हारभूतो महाप्रभः ॥ ३५ ॥
कंबलाश्वतरौ नित्यं कर्णभूषणभूषितौ । जटामूलगताश्चान्ये महाफणिवराह्यमी
अनेकजातिसम्वीता नानावर्णाश्च पन्नगाः । तक्षकःकुलिकःशंखोधृतराष्ट्रोमहाप्रभः
पद्मो दंभः सुदंभश्च करालो भीषणस्तथा ।
एते चान्ये च बहवो नागाश्चाऽऽशीविषा ह्यमी ॥ ३८ ॥
अङ्गभूता हरस्याऽऽसन् पूज्यस्याऽस्य जगत्त्रये ।
फणैकया शोभमानाः केचिद्धि पन्नगोत्तमाः ॥ ३९ ॥
फणानां द्वितयं केषां त्रितयं च महाप्रभम् । चतुष्कं पंचकंषट्कं सप्तकंचाष्टकंतथा
नवकं दशकं चैव तथैकादशकं त्वथ । द्वादशकं चाष्टादशकमेकोनविंशकं तथा ॥
चत्वारिंशत्फणाः केऽपि पंचाशत्कं च षष्टिकम् ।
सप्ततिश्चाप्यशीतिश्च नवतिश्च तथैव च ॥ ४२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथा शतसहस्राणि ह्ययुतप्रयुतानि च। अर्बुदानि च रत्नानि तथाशङ्खमितानिच
अनन्ताश्च फणायेषांते सर्पाः शिवभूषणाः। दृष्टास्तदानींते सर्वेनारदेनमहात्मना
विद्यावंतोऽपि ते सर्वे भोगिनोऽपि सुशोभिताः।
हारभूषण भूतास्ते मणिमन्तोऽमितप्रभाः ॥ ४५ ॥
अर्द्धचन्द्राङ्कितो यस्य कपर्द्दस्त्वति सुन्दरः।
चक्षुषा च तृतीयेन भालस्थेन विराजितः ॥ ४६ ॥
पंचवक्त्रो महादेवोबाहुभिर्द्दशभिर्वृतः। तथामरकतश्यामकंधरोऽतीवसुन्दरम् ॥
उरो यस्य विशालं च तथोरुजघनं परम्। चरणद्वयं च रुद्रस्य शोभितं परमंमहत्
तद्दृष्टं चरणारविन्दमतुलं तेजोमयं सुन्दरम्।
संध्यारागसुमंगलं च परमंतापापनुत्तिकरम् ॥
तेजोराशिकरं परमात्परमिदं लावण्यलीलास्पदम्।
सर्वेषां सुखवृद्धिकारणपरं शम्भोः पदं पावनम् ॥ ४९ ॥
तथैव दृष्ट्वा परमं पराणां परा सती रूपवती च सुन्दरी।
सौभाग्यलावण्यमहाविभूत्या विराजमाना ह्यतिसुन्दरी शुभा ॥ ५० ॥
दृष्ट्वा तौ दम्पती शुद्धौ राजमानौ जगत्त्रये।
अभिन्नौ भेदमापन्नौ निर्गुणौ गुणिनौ च तौ ॥ ५१ ॥
साकारौ च निराकारौनिरांतकौसुखप्रदौ। ववंदे च मुदातौसनारदोभगवत्प्रियः
उत्थायोत्थाय च तदा तुष्टाव जगदीश्वरौ ॥ ५२ ॥

नारद उवाच

नतोऽस्म्यहं देववरौ युवाभ्यां परात्पराभ्यां कलया तथापि।
दृष्टो मया दम्पती राजमानौ यौ बीजभूतौ सचराचरस्य ॥ ५३ ॥
पितरौ सर्वलोकस्य ज्ञातौ चाऽद्यैव तत्त्वतः।
मया नास्त्यत्र सन्देहो भवतोः कृपया तथा ॥ ५४ ॥
एवं स्तुतौ तदातेन नारदेन महात्मना। तुतोष भगवाञ्छंभुःपार्वत्यासहितस्तदा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महादेव उवाच

सुखेन स्थीयते ब्रह्मन् !किं कार्यं करवाणि ते ।
तच्छ्रुत्वा वचनं शम्भोर्नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५६ ॥
दर्शनं जातमद्यैव तेन तुष्टोऽस्म्यहं विभो !। दर्शनात्सर्वमेवाऽद्य शम्भोमम नसंशयः
क्रीडनार्थमिहायातः कैलासं पर्वतोत्तमम् ।
हृदिस्थो हि सदा नृणामास्थितो भगवन्प्रभो !॥ ५८ ॥
तथापि दर्शनं भाव्यं सततं प्राणिनामिह ॥ ५९ ॥

गिरिजोवाच

का क्रीडा हि त्वया भाव्या वद शीघ्रं ममाग्रतः ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा उवाच प्रहसन्निव ॥ ६० ॥
द्यतक्रीडामहादेविद्रश्यतेविविधाऽत्र च । भवेद्द्वाभ्यांच द्यूतेहिरमणाच्चमहत्सुखम्
इत्येवमुक्त्वोपरतं सती भृशमुवाच वाक्यं कुपिता ऋषिं प्रति ।
कथं विजानासि परं प्रसिद्धं द्यूतं च दुष्टोदरकं मनस्विनाम् ॥ ६२ ॥
त्वं ब्रह्मपुत्रोऽसि मुनिर्मनीषिणां शास्ता हि वाक्यं विविधैः प्रसिद्धैः
चरिष्यमाणो भुवनत्रये सदा न हि त्वदन्यो ह्यपरो मनस्वी ॥ ६३ ॥
एवमुक्तस्तदा देव्या नारदो देवदर्शनः । उवाचवाक्यं प्रहसन्गिरिजां शिवसन्निधौ

नारद उवाच

द्यूतं न जानामि न चाश्रयामि ह्यहं तपस्वी शिवकिङ्करश्च ।
कथं च मां पृच्छसि राजकन्यके !योगीश्वराणां परमं पवित्रे ॥ ६५ ॥
निशम्य वाक्यं गिरिजा सती तदा ह्युवाच वाक्यं च विहस्य तं प्रति
जानासि सर्वं च बटोऽद्य पश्य मे द्यूतं महेशेन करोमि तेऽग्रतः ॥ ६६ ॥
इत्येवमुक्त्वा गिरिराजकन्यका जग्राह चाक्षान्भुवनैकसुन्दरी ।
क्रीडां चकाराऽथ महर्षिसाक्ष्यके तत्रास्थिता सा हि भवेन संयुता ॥
तौ दम्पती क्रीडया सज्जमानौ दृष्टौ तदा ऋषिणा नारदेन ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सविस्मयोत्फुल्लमना मनस्वी विलोकमानोऽतितरां तुतोष ॥ ६८ ॥
सखीजनेन संवीता तदा द्यूतपरा सती । शिवेन सह संगत्यच्छलाद्द्यूतमकारयत्
स पणं च तदा चक्रे छलेन महतावृतः । जिता भवानी च तदा शिवेन प्रहसन्निव
न.रदोऽस्याः शिवेनाथ उपहासकरोऽभवत् ।
निशम्य हारितं द्यूत मुपहासं निशम्य च ॥ ७१ ॥
नारदस्य दुरुक्तैश्च कुपिता पार्वतीभृशम् । उवाचत्वरिताचैवदत्त्वाचैवार्द्धचन्द्रकम्
तथा शिरोमणी चैव तरले च मनोहरे ॥ ७२ ॥
मुखं सुशोभनं चैव तथा कुपितसुन्दरम् । दृष्टं हरेण च पुनः पुनर्द्यूतमकारयत् ॥
तथा गिरिजया प्रोक्तः शङ्करो लोकशङ्करः ।
हारितं च मया दत्तः पण एव च नान्यथा ॥ ७४ ॥
क्रियते च त्वया शम्भो ! कःपणो हि तदुच्यताम् ।
मया पणोऽयं क्रियते भवानी त्वदर्थमेतच्च विभूषणं महत् ।
सा चन्द्रलेखा हि महान्हि हारस्तथैव कर्णोत्पलभूषणद्वयम् ॥ ७६ ॥
इदमेव त्वया तन्वि मां जित्वा गृह्यतां सुखम् । ततः प्रवर्तितं द्यूतं शङ्करेणसहैवच
एवं विक्रीडमानौ तावक्षविद्याविशारदौ ।
तदा जितो भवान्याथ शङ्करो बहुभूषणः ॥ ७८ ॥
प्रहस्य गौरी प्रोवाच शङ्करं त्वतिसुन्दरी । हारितं च पणं देहि ममचाद्यैवशङ्कर
तदा महेशः प्रहसन्सत्यं वाक्यमुवाचह ।
न जितोऽहं त्वया तन्वि! तत्त्वतो हि विमृश्यताम् ॥ ८० ॥
अजेयोऽहं प्राणिनां सर्वथैव तस्मान्न वाच्यं तु वचो हि साध्वि ! ।
द्यूतं कुरुष्वाऽद्य यथेष्टमेव जेष्यामि चाहं च पुनः प्रपश्य ।
तदाम्बिकाऽऽह स्वपतिं महेशं मया जितोऽस्यद्य न विस्मयोऽत्र ।
एवमुक्त्वा तदा शम्भुं करे गृह्य वरानना ।
जितोऽसि त्वं न सन्देहस्त्वं न जानासि शङ्कर !॥ ८२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवं प्रहस्य रुचिरं गिरिजा तु शम्भुं साप्रेक्ष्यनर्मवचसासतयाऽभिभूतः
देहीति मे सकल मंगलमंगलेश यद्धारितं स्मररिपो! वचसानुमोदितम्

शिव उवाच

अजेयोऽहं विशालाक्षि ! तवनास्त्यत्र संशयः ।
अहङ्कारेण यत्प्रोक्तं तत्त्वं तस्य विमृश्यताम् ॥ ८४ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रोवाच विहस्य सा ।
अजेयो हि महादेवः सर्वेषामपि वै प्रभो !॥ ८५ ॥
मयैकया जितोऽसि त्वं द्यूतेन विमलेन हि ।
न जानासि च किञ्चिच्च कार्याकार्यं विवक्षितम् ॥ ८६ ॥

एवं विवदमानौ तौ दम्पती परमेश्वरौ । नारदः प्रहसन्वाक्यमुवाच ऋषिसत्तमः॥

नारद उवाच

आकर्णयाऽऽकर्णविशालनेत्रे! वाक्यं तदेकं जगदेकमङ्गलम् ।
असौ महाभाग्यवतां वरेण्यस्त्वया जितः किं च मृषा ब्रवीषि ॥ ८८ ॥
अजितो हि महादेवो देवानां परमो गुरुः ।
अरूपोऽयं सुरूपोऽयं रूपातीतोऽयमुच्यते ॥ ८९ ॥

एक एव परंज्योतिस्तेषामपिचयन्महः । त्रैलोक्यनाथोविश्वात्माशङ्करोलोकशङ्करः

कथं त्वया जितो देवि ह्यजेयो भुवनत्रये ।
शिवमेवं न जानासि स्त्रीभावाच्च वरानने !॥ ९१ ॥
नारदेनैवमुक्ता सा कुपिता पार्वती भृशम् ।
बभाषे मत्सरग्रस्ता साक्षेपं वचनं सती ॥ ९२ ॥

पार्वत्युवाच

चापल्याच्च न वक्तव्यं ब्रह्मपुत्र! नमोऽस्तु ते ।
तव भीताऽस्मि भद्रं ते देवर्षे ! मौनमावह ॥ ९३ ॥
कथं शिवो हि देवर्षे !उक्तोऽतो हि त्वयाबहु ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मत्प्रसादाच्छिवो जात ईश्वरो यो हि पठ्यते ॥ ९४ ॥
मयालब्धप्रतिष्ठोऽयंजातोनास्त्यत्र संशयः । एवंबहुविधंश्रुत्वानारदोमौनमाश्रयत्
उपस्थितं च तं दृष्ट्वा भृङ्गी वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ९६ ॥

भृङ्ग्युवाच

त्वयाबहु न वक्तव्यंपुनरेव च भामिनि । अजेयोनिर्विकारो हि स्वामीममसुमध्यमे
स्त्रीभावयुक्ताऽसि वरानने त्वं देवं न जानासि परं पराणाम् ।
कामं पुरस्कृत्य पुरा भवानि ! समागताऽस्येव महेशमुग्रम् ॥ ९८ ॥
यथा कृतं तेन पिनाकिना पुरा एतत्स्मृतं किं सुभगे! वदस्व नः ।
कृतो ह्यनंगो हि तदा ह्यनेन दग्धं वनं तस्य गिरेः पितुस्ते ॥ ९९ ॥
पश्चात्त्वयाऽऽराधित एव एष शिवः पराणां परमः परात्मा ।
भृङ्गिणेत्येवमुक्ता सा ह्युवाच कुपिता भृशम् ।
शृण्वतो हि महेशस्य वाक्यं रुष्टा च भृङ्गिणम् ॥ १०१ ॥

पार्वत्युवाच

हे भृङ्गिन्पक्षपातित्वाद्यदुक्तं वचन मम । शिवप्रियोऽसि रे मन्द भेदबुद्धिरतोह्यसि
अहं शिवात्मिका मूढ ! शिवो नित्यं मयि स्थितः ।
कथं शिवाभ्यां भिन्नत्वं त्वयोक्तं वाग्बलेन हि ॥ १०३ ॥
श्रुतं च वाक्यं शुभदं पार्वत्या भृङ्गिणा तदा ।
उवाच पार्वतीं भृङ्गी रुषितः शिवसन्निधौ ॥ १०४ ॥
पितुर्यज्ञे च दक्षस्य शिवनिन्दा त्वया श्रुता ।
अप्रियश्रवणात्सद्यस्त्वया त्यक्तं कलेवरम् ॥ १०५ ॥
तत्क्षणादेव तन्वङ्गि! ह्यधुना किं कृतं त्वया ।
सम्भ्रमात्किं न जानासि शिवनिन्दकमेव च ॥ १०६ ॥
कथंवा पर्वतश्रेष्ठाज्जातासि वरवर्णिनि । कथं वा तपसोग्रेण संतप्ताऽसि सुमध्यमे
सप्रेमा च शिवे भक्तिस्तव नास्तीह सांप्रतम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिवप्रियाऽसि तन्वङ्गि तस्मादेवं ब्रवीमि ते ॥ १०८ ॥
शिवात्परतरं नान्यत् त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
शिवे भक्तिस्त्वया कार्या सप्रेमा वरवर्णिनि !॥ १०९ ॥
भक्ताऽसि त्वं महादेवि! महाभाग्यवतां वरे !।
संसेव्यतां प्रयत्नेन तपसोपार्जितस्त्वया ॥ ११० ॥

शिवो वरेण्यःसर्वेशोनान्यथाकर्तुमर्हसि । भृङ्गिणो वचनंश्रुत्वागिरिजातमुवाचह

गिरिजोवाच

रे भृङ्गिन्मौनमालम्ब्य स्थिरो भवाऽथ वा व्रज ।
वाच्यावाच्यं न जानासि किं ब्रवीषि पिशाचवत् ॥ ११२ ॥
तपसा केन चानीतः कया चापि शिवो ह्ययम् ।
काऽहं कोऽसौ त्वया ज्ञातो भेदबुद्ध्या ब्रवीषि मे ॥ ११३ ॥
कोऽसि त्वं केन युक्तोऽसि कस्माच्च बहु भाषसे ।
शापं तव प्रदास्यामि शिवः किं कुरुतेऽधुना ॥ ११४ ॥
भृङ्गिणोक्ता तिरस्कृत्य तदा शापं ददौ सती ।
निर्मांसो भव रे मन्द रे भृङ्गिञ्छङ्करप्रिय !॥ ११५ ॥

एवमुक्त्वा तदा देवी पार्वती शंकरप्रिया । अथ कोपेन संयुक्ता पार्वतीशंकरंतदा करेगृह्य च तन्वंगी भुजङ्गं वासुकिं तथा । उत्ततारचकंठात्सा तथान्यानिवहूनिच

शंभोर्जग्राह कुपिता भूषणानि त्वरान्विता ।
हृता चन्द्रकला तस्य गजाजिनमनुत्तमम् ॥ ११८ ॥

कम्बलाश्वतरौ नागौ महेशकृतभूषणौ । हृतौतया महादेव्या छलोक्त्याचप्रहस्यवै

कौपीनाच्छादनं तस्य च्छलोक्त्या सा समग्रहीत् ।
तदा गणाश्च सख्यश्च त्रपया पीडिता भवन् ॥ १२० ॥
पराङ्मुखाश्च सञ्जाता भृङ्गी चैव महातपाः ।
तथा चण्डो हि मुण्डश्च महालोमा महोदरः ॥ १२१ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एते चान्ये च बहवो गणास्ते दुःखिनोऽभवन्।
तांश्च दृष्ट्वा तथाभूतान्महेशो लज्जितोऽभवत्॥ १२२॥
उवाच वाक्यं रुषितः पार्वतीं प्रति शङ्करः॥ १२३॥

रुद्र उवाच

उपहासंप्रकुर्वन्तिसर्वे हि ऋषयोभृशम्। तथाब्रह्माचविष्णुश्च तथाचेन्द्रादयोह्यमी उपहासपराःसर्वेकिं त्वयाऽद्यकृतंशुभे। कुले जातासि तन्वङ्गिकथमेवं करिष्यसि

त्वया जितो ह्यहं सुभ्रू! यदि जानासि तत्त्वतः।
तर्ह्येवं कुरु मे देवि! कौपीनाच्छादनं परम्।
देहि कौपीनमात्रं मे नान्यथा कर्तुमर्हसि॥ १२६॥

एवमुक्ता सतीतेन शम्भुनायोगिनातदा। प्रहस्यवाक्यंप्रोवाच पार्वतीरुचिरानना किं कौपीनेन ते कार्यं मुनिना भावितात्मना। दिगम्बरेणैवतदाकृतंदारुवनं तथा भिक्षाटनमिषेणैवऋषिपत्न्योविमोहिताः। गच्छतस्तेतदाशम्भोःपूजनंतैर्महत्कृतम् कौपीनं पतितंतत्र मुनिभिर्नान्यथोदितम्। तस्मात्त्वयाप्रदातव्यंद्यूतेहारितमेवतत् तच्छ्रुत्वा कुपितोरुद्रः पार्वतीं परमेश्वरः। निरीक्षमाणोऽतिरुषातृतीयेनैवचक्षुषा कुपितं शङ्करं दृष्ट्वा सर्वे देवगणास्तदा। भयेन महताविष्टास्तथा गणकुमारकाः ऊचुः सर्वेशनैस्तत्र शङ्कितेन परस्परम्। अद्याऽयं कुपितोरुद्रोगिरिजांप्रतिसम्प्रति यथाहिमदनो दग्धस्तथेयं नान्यथावचः। एवंमीमांसमानास्ते गणादेवर्षयस्तदा विलोकितास्तया देव्या सर्वेसौभाग्यमुद्रया। उवाचप्रहसन्नेव सतीसत्पुरुषं तदा किमालोकपरोभूत्वाचक्षुषापरमेण हि। नाहंकालोनकामोऽहंनाहंदक्षस्य वै मखः त्रिपुरो नैव वै शम्भो नान्धको वृषभध्वज!। वीक्षितेनैवकिन्तेनतवचाद्यभविष्यति

वृथैव त्वं विरूपाक्षो जातोऽसि मम चाग्रतः॥ १३७॥

एवमादीन्यनेकानि ह्य वाचपरमेश्वरी। निशम्य देवो वाक्यानि गमनाय मनोदधे वनमेव वरं चाद्य विजनं परमार्थतः। एकाकी यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः॥

स सुखी परमार्थज्ञः स विद्वान्स च पण्डितः।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

येनमुक्तौ कामरागौ स मुक्तः स सुखीभवेत् ॥ १४० ॥
एवंविमृश्य च तदा गिरिजां विहाय श्रीशङ्करः परमकारुणिकस्तदानीम् ।
यातः प्रियाविरहितो वनमद्भुतं च सिद्धाटवीं परमहंसयुतां तथैव ॥ १४१ ॥
निर्गतं शङ्करं दृष्ट्वा सर्वेकैलासवासिनः । निर्ययुश्च गणाःसर्वे वीरभद्रादयोऽनुतम्
छत्रं भृङ्गी समादाय जगाम तस्यपृष्ठतः । चामरे वीज्यमाने च गङ्गायमुनसन्निभे
ताभ्यां युक्तस्तदा नन्दी पृष्ठतोऽन्वगमत्सुधीः ।
वृषभोह्यग्रतोभूत्वापुष्पकेणविराजितः । शोभमानो महादेव एभिः सर्वैः सुशोभनैः
अन्तःपुरगता देवी पार्वती सा हि दुर्मनाः ॥ १४५ ॥
सखीभिर्बहुभिस्तत्र तथाऽन्याभिः सुसम्वृता ।
गिरिजा चिन्तयामास मनसा परमेश्वरम् ॥ १४६ ॥
ततोदूरं गतःशम्भुर्विसृज्य चगणांस्तदा । गणेशंच कुमारं च वीरभद्रं तथाऽपरान्
भृङ्गिणं नन्दिनंचण्डं सोमनन्दिनमेव च । एतानन्यांश्चसर्वांश्च कैलासपुरवासिनः
विसृज्य च महादेव एकएव महातपाः । गतोदूरं वनस्यान्ते तथा सिद्धवटं शिवः
काश्मीररत्नोत्पलसिद्धरत्नवैदूर्यचित्रं सुधया परिष्कृतम् ।
दिव्यासनं तस्य च कल्पितं भुवा तत्र स्थितो योगपतिर्महेशः ॥ १५० ॥
पद्मासनेचोपविष्टो महेशो योगवित्तमः । केवलंचात्मनात्मानंदध्यौमीलितलोचनः
शुशुभे स महादेवः समाधौ चन्द्रशेखरः । योगपट्टः कृतस्तेन शेषस्य च महात्मनः
वासुकिः सर्पराजश्च कटिबद्धः कृतो महान् ॥ १५२ ॥
आत्मानमात्मात्मतया च संस्तुतो वेदान्तवेद्यो नहिविश्वचेष्टितः ।
एकोह्यनेको हि दुरन्तपारस्तथा ह्यतर्को निजबोधरूपः ॥
स्थितस्तदानीं परमं पराणां निरीक्षमाणो भुवनैकभर्त्ता ॥ १५३ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे
केदारखण्डे शिवशास्त्रे शिवपार्वतीद्यूतप्रसङ्गेन पार्वतीहारितसर्वस्वस्य
शिवस्यकैलासं विहायतपोवनगमनवर्णनंनामचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

पार्वत्या शबरीरूपेण शिवस्य गन्धमादनपर्वतं प्रत्यानयनपूर्वकंबृहस्पतिकृतं शिवराज्याभिषेकवर्णनम्

लोमश उवाच

वनं गते महादेवे गिरिजा विरहातुरा । सुखं न लेभे तन्वंगी हर्म्येष्वायतनेषु वा
चिन्तयन्ती शिवं तन्वी सर्वभावेन शोभना ।
चिन्तमानां शिवां ज्ञात्वा ह्युवाच विजया सखी ॥ २ ॥

विजयोवाच

तपसा महता चैव शिवं प्राप्ताऽसि शोभने । मृषा द्यूतंकृतं तेनशङ्करेण तपस्विना
द्यूते हि बहवो दोषा न श्रुताःकिंत्वयाऽनघे । क्षमापयशिवंतन्वित्वरेणैवविचक्षणे
अस्माभिः सहिता देवि गच्छ गच्छ वरानने! ॥ ५ ॥
यावच्छम्भुर्दूरतो नाभिगच्छेत्तावद्गत्वा शङ्करं क्षामयस्व ।
नो चेत्तन्वि क्षामयेथाः शिवं त्वं दुःखं पश्चात्ते भविष्यत्यवश्यम् ॥ ६ ॥
निशम्य वाक्यं विजयाप्रयुक्तं प्रहस्यमाना समधीरचेताः ।
उवाच वाक्यं विजयां सखीं च आश्चर्यभूतं परमार्थयुक्तम् ॥ ७ ॥
मया जितोऽसौ निरपत्रपश्च पुरा वृतो वै परया विभूत्या ।
किञ्चिच्च कृत्यं मम नास्ति सद्यो मया विनाऽसौ च विरूपआस्थितः ॥
रूपीकृतो मया देवो महेशो नान्यथा वद । मयातेन वियोगश्च संयोगो नैवजायते
साकारो हि निराकारो महेशो हि मया कृतः ॥ १० ॥
कृतं मया विश्वमिदं समग्रं चराचरं देववरैः समेतम् ।
क्रीडार्थमस्योद्भववृत्तिहेतुभिश्चिक्रीडितं मे विजये! प्रपश्य ॥ ११ ॥
एवमुक्त्वा तदा देवी गिरिजा सर्वमङ्गला ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शबरीरूपमास्थाय गन्तुकामा महेश्वरम् ॥ १२ ॥
श्यामा तन्वी शिखरदशना बिम्बबिम्बाधरोष्ठी
सुग्रीवाढ्याकुचभरनता वर्द्धितस्निग्धकेशी
मध्ये क्षामा पृथुकटितटा हेमरम्भोरुगौरी पल्लीयुक्तावरवलयिनीबर्हिबर्हावतंसा ॥
पाणौ मृणालसदृशं दधती च चापं पृष्ठे लसत्कृतकेतकिबाणकोशम् ।
सा तं गिरीशमवलोकयतिस्मतत्रसंसेवितासुवदना बहुभिःसखीभिः ॥ १४॥
भृङ्गीनादेन महतानादयन्तीजगत्त्रयम् । गिरिजा मन्मथं सद्यो जीवयन्तीपुनःपुनः
सकामना राजहंसावभूवुस्तत्क्षणादपि । द्विरेफावर्हिणश्चैवसर्वेतेहृच्छयान्विताः
एकाकी संस्थितो यत्र समाधिस्थो महेश्वरः ।
द्रष्टस्ततस्तया देव्या भृङ्गीनादेन मोहितः ॥ १७ ॥
प्रबुद्धो हि महादेवोकिरीक्ष्यशवरीं तदा । समाधेरुत्थितःसद्योमहेशोमदनान्वितः
यावत्करे गृह्यमाणो गिरिजां स समीपगः ।
तावत्तस्य पुरः सद्यस्तिरोधानं गता सती ॥ १६ ॥
तद्दृष्ट्वा तत्क्षणादेव देवो भ्रान्तिविनाशनः ।
भ्रममाणस्तदा शम्भुर्नापश्यदसितेक्षणाम् ॥ २० ॥
विरहेण समायुक्तो हृच्छयेन समन्वितः । मदनारिस्तदा शम्भुर्ज्ञानरूपोनिरन्तरम्
निर्मोहो मोहमापन्नोददर्शगिरिजां पुनः । उवाचवाक्यं शवरीं प्रस्तावसदृशंमहत्

शिव उवाच

वाक्यं मे शृणु तन्वङ्गि! श्रुत्वा तत्कर्तुमर्हसि ।
काऽसि कस्याऽसि तन्वङ्गि! किमर्थमटनं वने ॥
तत्कथ्यतां महाभागे! याथातथ्यं सुमध्यमे! ॥ २३ ॥

शिवोवाच

पतिमन्वेषयिष्यामि सर्वज्ञं सकलार्थदम् ।
स्वतन्त्रं निर्विकारं च जगतामीश्वरं वरम् ॥ २४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंगिरिजां वृषभध्वजः । अहं तवोचितोभद्रेपतिर्नान्योहिभामिनि विमृश्यतां वरारोहे तत्त्वतो हि वरानने । वचो निशम्य रुद्रस्यस्मितपूर्वमभाषत

मयार्थितो महाभाग पतिस्त्वं नान्यथावद ।
किंतु वक्ष्यामि भद्रन्ते निर्गुणोऽसिपरन्तप !॥ २७ ॥
यथा पुरा वृतोऽसि त्वं तपसा च परेणहि ।
परित्यक्ता त्वयाऽरण्ये क्षणमात्रेण भामिनी ॥ २८ ॥

दुराराध्योऽसिसततंसर्वेषांप्राणिनामपि । तस्मान्नवाच्यंहिपुनर्यदुक्तन्तेममाग्रतः

शबर्या वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच वृषध्वजः ।
मैवं वद विशालाक्षि! न त्यक्ता सा तपस्विनी ॥
यदि त्यक्ता मया तन्वि! किं वक्तुमिह पार्यते ॥ ३० ॥
एवं ज्ञात्वा विशालाक्षि कृपणं कृपणप्रियम् ।
तस्मात्त्वया हि कर्तव्यं वचनं मे सुमध्यमे !॥ ३१ ॥
एवमभ्यर्थिता तेन बहुधा शूलपाणिना ।
प्रहस्य गिरिजा प्राह उपहासपरं वचः ॥ ३२ ॥
तपोधनोऽसि योगीश! विरक्तोऽसिनिरञ्जनः ।
आत्मारामो हि निर्द्वन्द्वो मदनो येन घातितः ॥ ३३ ॥
स त्वं साक्षाद्विरूपाक्षो मया दृष्टोऽसि चाऽद्य वै ।
अशक्यो हि मया प्राप्तुं सर्वेषां दुरतिक्रमः ॥
तस्मात्त्वया न वक्तव्यं यदुक्तं च पुरा मम ॥ ३४ ॥

तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वा प्रोवाचमदनान्तकः । मम भार्याभवत्वंहिनान्यथाकर्तुमर्हसि

इत्युक्त्वा तां करेऽगृह्णाच्छबरीं मदनातुरः ।
उवाच तं स्मयन्ती सा मुञ्चमुञ्चेति सादरम् ॥ ३६ ॥
नोचितं भगवन्कर्तुं तापसेन बलादिदम् ।
याचयस्व पितुर्मे त्वं नान्यथाऽभिभविष्यसि ॥ ३७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महादेव उवाच

पितरं कथयाऽऽशु त्वं स्थितः कुत्र शुभानने !।
द्रक्ष्यामि तं विशालाक्षि! प्रणिपातपुरःसरम् ॥ ३८ ॥
एतदुक्तं तदातेननिशम्याऽसितनेत्रया । आनीतो हि तयातन्व्यापितरंवृषभध्वजः
स्थितं कैलासशिखरे हिमवन्तं नगोत्तमम् ।
अहिभिर्बहुभिश्चैव सम्वृतं च महाप्रभम् ॥ ४० ॥
द्वारि स्थितं तया देव्यादर्शितंशङ्करस्य च । असौममपितादेवयाचस्वविगतत्रपः
ददाति मां न सन्देहस्तपस्विन्मा विलम्बितम् ॥ ४१ ॥
तथेति मत्वा सहसा प्रणम्य हिमालयं वाक्यमिदं बभाषे ।
प्रयच्छ तां चाद्य गिरीशवर्य! ह्यार्ताय कन्यां सुभगां महामते! ॥ ४२॥
कृपणंवाक्यमाकर्ण्यसमुत्थायहिमालयः ।महेशञ्चसमादायह्युवाचगिरिराट्स्वयम्
किं जल्पसि हि भो देव! तवायुक्तं च साम्प्रतम् ।
त्वं दाता त्रिषुलोकेषु त्वं स्वामी जगतां विभो! ॥ ४४ ॥
त्वया ततमिदं विश्वं जगदेतच्चराचरम् ।
एवं स्तुतिपरोऽभूच्च हिमालयगिरिर्महान् ॥
आगतो नारदस्तत्र ऋषिभिः परिवारितः ॥ ४५ ॥
उवाचप्रहसन्वाक्यंशूलपाणेनमःप्रभो । हे शम्भो शृणु मे वाक्यन्तत्त्वसारमयंपरम्
योषिद्भिः सङ्गतिः पुंसां विडम्बायोपकल्पते ।
त्वं स्वामी जगतां नाथः पराणां परमः परः ॥
विमृश्य सर्वं देवेश! यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ४७ ॥
एवंप्रबोधितस्तेननारदेन महात्मना । प्रबोधनगमच्छम्भुर्जहास परमेश्वरः ॥ ४८ ॥

शिव उवाच

सत्यमुक्तं त्वया चात्र नान्यथा नारद ! क्वचित् ।
योषित्सङ्गतिमात्रेण नृणां पतनमेव च ॥ ४९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भविष्यतिनसन्देहोनान्यथावचनं तव । अनयामोहितोऽद्याहमानीतोगन्धमादनम्
पिशाचवत्कृतमिदं चरितं परमाद्भुतम् ॥ ५१ ॥
तस्मान्न तिष्ठामि गिरेः समीपे व्रजामि चाद्यैव वनान्तरं पुनः ।
इत्येवमुक्त्वा स जगाम मार्गं दुरत्ययं योगिनामप्यगम्यम् ॥ ५२ ॥
निरालम्बं स विज्ञाय नारदो वाक्यमब्रवीत् ।
गिरिजां च गिरींन्द्रं च पार्षदान्प्रतिसत्वरम् ॥ ५३ ॥
वन्दनीयश्च स्तुत्यश्च क्षाम्यतांपरमार्थतः । महेशोऽयंजगन्नाथस्त्रिपुरारिर्महायशाः
एतच्छ्रुत्वा तु वचनंनारदस्यमुखोद्गतम् । गिरिजांपुरतःकृत्वागिरयोहिमहाप्रभाः
दण्डवत्पतिताः सर्वे शङ्करं लोकशङ्करम् । तुष्टुवुःप्रणताःसर्वेप्रमथागुह्यकादयः ॥
स्तूयमानो हि भगवानागतोगन्धमादनम् ।
अङ्गिरसा हि सर्वेशो ह्यभिषिक्तोमहात्मभिः ॥ ५७ ॥
तदा दुन्दुभयो नेदुर्वादित्राणि बहूनि च । इन्द्रादयः सुराः सर्वे पुष्पवर्षं ववर्षिरे
ब्रह्मादिभिः सुरगणैर्बहुभिः परीतो योगीश्वरो गिरिजया सह विश्ववन्द्यः
अभ्यर्थितः परममङ्गलमङ्गलैश्च दिव्यासनोपरि रराज महाविभूत्या ॥ ५९ ॥
एवंविधान्यनेकानि चरितानि महात्मनः ।
महेशस्य च भोविप्राः पापहारीणि शृण्वताम् ॥ ६० ॥
यानियानीह रुद्रस्यचरितानिमहान्त्यपि । श्रुतानिपरमाण्येवभूवःकिंकथयामिवः

ऋषय ऊचुः

एवमुक्तं त्वया सूत! चरितं शङ्करस्य च । अनेन चरितेनैव सन्तृप्ताः स्मोनसंशयः

सूत उवाच

व्यासप्रसादाच्छ्रुतमस्ति सर्वं मया ततं शङ्कररूपमद्भुतम् ।
सुविस्तृतं चाद्भुतवेदगर्भं ज्ञानात्मकं परमं चेदमुक्तम् ॥ ६३ ॥
श्रद्धया परयोपेताः श्रावयन्तिशिवप्रियम् ।
शृण्वन्ति चैव ये भक्त्या शम्भोर्माहात्म्यमद्भुतम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिवशास्त्रमिदं प्रीत्या ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ६४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे केदारखण्डे शिवशास्त्रे पार्वत्या शबरीरूपेण शिवस्यगन्धमादनपर्वतंप्रत्यानयन-पूर्वकं वृहस्पतिकृतशिवराज्याभिषेकवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे प्रथमे माहेश्वरखण्डे प्रथमः केदारखण्डःसमाप्तः ॥ १ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

* श्रीगणेशाय नमः *

॥ ॐ नमो बृहस्पतये । नमस्तस्मै ब्रह्मणे । विष्णवे नमः ॥

अथ स्कन्दपुराणस्थमाहेश्वरखण्डे

द्वितीयं कौमारिकाखण्डम्

—*::*—

प्रथमोऽध्यायः

मुनीनामुग्रश्रवसा सम्वादे पञ्चतीर्थविषये प्रश्नस्तत्र पार्थद्वारा पञ्चाप्सरःसमुद्धारवर्णनम्

श्रीमुनय ऊचुः

दक्षिणार्णवतीरेषु यानितीर्थानिपञ्च च । तानिब्रूहिविशालाक्षवर्णयंत्यतितानिच
सर्वतीर्थफलं येषु नारदाद्या वदन्ति च ।
तेषां चरितमाहात्म्यं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ २ ॥

उग्रश्रवा उवाच

शृणुध्वमत्यद्भुतपुण्यसत्कथं कुमारनाथस्य महाप्रभावम् ।
द्वैपायनो यन्मम चाह पूर्वं हर्षाम्बुरोमोद्गमचर्चिताङ्गः ॥ ३ ॥
कुमारगीता गाथाऽत्र श्रूयतां मुनिसत्तमाः !।
या सर्वदेवैर्मुनिभिः पितृभिश्च प्रपूजिता ॥ ४ ॥
मध्वाचारस्तम्भतीर्थंयोनिषेवेतमानवः । नियतंतस्यवासःस्याद्ब्रह्मलोकेयथामम

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ब्रह्मलोकाद् विष्णुलोकस्तस्मादपि शिवस्य च ।
पुत्रप्रियत्वात्तस्यापि गुहलोको महत्तमः ॥ ६ ॥
अत्राऽऽश्चर्यकथा या च फाल्गुनस्य पुरेरिता ।
नारदेन मुनिश्रेष्ठास्तां वो वक्ष्यामि विस्तरात् ॥ ७ ॥
पुरा निमित्ते कस्मिंश्चित्किरीटी मणिकूटतः ।
समुद्रे दक्षिणेऽभ्यागात्स्नातुं तीर्थानि पञ्च च ॥ ८ ॥
वर्जयन्तिसदायानिभयात्तीर्थानितापसाः ।कुमारेशस्यपूर्वंचतीर्थमस्तिमुनेःप्रियम्
स्तम्भेशस्य द्वितीयं च सौभद्रस्य मुनेः प्रियम् ।
वर्करेश्वरमन्यच्च पौलोमीप्रियमुत्तमम् ॥ १० ॥
चतुर्थं च महाकालं करंधमनृपप्रियम् । भरद्वाजस्य तीर्थं च सिद्धेशाख्यंहिपंचमम्
एतानि पञ्चतीर्थानि ददर्श कुरुपुङ्गवः । तपस्विभिर्वर्जितानिमहापुण्यानितानिच
दृष्ट्वा पार्श्वे नारदीयानपृच्छत महामुनीन् ।
तीर्थानि यानि रम्याणि प्रभावाद्भुतवन्ति च ॥
किमर्थं ब्रूत वर्ज्यंते सदैव ब्रह्मवादिभिः ॥

तापसा ऊचुः

ग्राहाः पञ्च वसन्त्येषु हरन्ति च तपोधनान् ॥ १४ ॥
अत एतानि वर्ज्यन्ते तीर्थानि कुरुनन्दन !। इति श्रुत्वा महाबाहुर्गमनायमनो दधे
ततस्तं तापसाः प्रोचुर्गंतुं नार्हसि फाल्गुन !।
बहवो भक्षिता ग्राहै राजानो मुनयस्तथा ॥ १६ ॥
तत्त्वं द्वादश वर्षाणि तीर्थानामर्बुदेष्वपि ।
स्नातः किमेतैस्तीर्थैस्ते मा पतङ्गव्रतोभव ॥ १७ ॥

अर्जुन उवाच

यदुक्तं करुणासारैः सारं किं तदिहोच्यताम् ।
धर्मार्थी मनुजो यश्च न स वार्यो महात्मभिः ॥ १८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धर्मकामं हि मनुजं यो वारयति मन्दधीः ।
तदाश्रितस्य जगतो निःश्वासैर्भस्मसाद् भवेत् ॥ १९ ॥
यज्जीवितं चाचिरांशुसमानक्षणभंगुरम् । तच्चेद्धर्मकृतेयातियातुदोषोऽस्तिकोननु
जीवितं च धनं दाराःपुत्राःक्षेत्रगृहाणि च । यान्तियेषां धर्मकृतेतएवभुविमानवाः

तापसा ऊचुः

एवं ते ब्रुवतः पार्थ दीर्घमायुः प्रवर्धताम् ।
सदा धर्मे रतिर्भूयाद्याहि स्वं कुरु वाञ्छितम् ॥ २२ ॥
एवमुक्तः प्रणम्यैतानाशीर्भिरभिसंस्तुतः । जगामतानि तीर्थानि द्रष्टुं भरतसत्तमः
ततः सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम् । विगाह्य तरसावीरः स्नानं चक्रे परन्तपः
अथ तं पुरुषव्याघ्रमन्तर्जलचरो महान् । निजग्राह जले ग्राहः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम्
तमादायैव कौन्तेयो विस्फुरन्तं जलेचरम् । उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेन बलिनाम्वरः
उद्धृतश्चैव तु ग्राहः सोऽर्जुनेनयशस्विना । बभूवनारीकल्याणीसर्वाभरणभूषिता
दीप्यमानशिखा विप्रा दिव्यरूपा मनोरमा । तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रोधनञ्जयः

तां स्त्रियं परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् ।
का वै त्वमसि कल्याणि! कुतो वा जलचारिणी ॥
किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती ह्यसि ॥

नार्युवाच

अप्सरा ह्यस्मि कौन्तेय! देवारण्यनिवासिनी ॥ ३० ॥
इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्चानाम महाबल !।
मम सख्यश्चतस्रोऽन्याः सर्वाः कामगामाः शुभाः ॥ ३१ ॥
ताभिः सार्धं प्रयाताऽस्मि देवराजनिवेशनात् ।
ततः पश्यामहे सर्वा ब्रह्माणं चाऽनिकेतनम् ॥ ३२ ॥
रूपवन्तमधीयानमेकमेकांतचारिणम् । तस्य वै तपसा वीर तद्वनं तेजसमावृतम्
आदित्य इव तं देशं कृत्स्नमेवान्वभासयत् । तस्यदृष्ट्वातपस्तादृग्रूपंचाद्भुतदर्शनम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अवतीर्णाऽस्मि तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ।
अहं च सौरभेयी च सामेयी बुद्बुदालता ॥ ३५ ॥
यौगपद्येन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत !।
गायन्त्यो ललमानाश्च लोभयन्त्यश्च तं द्विजम् ॥ ३६ ॥
स च नास्मासु कृतवान्मनो वीरः कथञ्चन ।
नाकम्पत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥ ३७ ॥

सोऽशपत्कुपितोऽस्मासु ब्राह्मणःक्षत्रियर्षभ ।ग्राहभूताजले यूयंभविष्यथशतंसमाः ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भरतसत्तम । आयातः शरणं विप्रं तपोधनमकल्मषम् रूपेण वयसा चैव कन्दर्पेण च दर्पिताः । अयुक्तं कृतवत्यःस्म क्षन्तुमर्हसि नो द्विज

एष एव वधोऽस्माकं स पर्याप्तस्तपोधन !।
यद्वयं शंसितात्मानं प्रलोब्धुं त्वामुपागताः ॥ ४१ ॥
अवध्याश्च स्त्रियः स्रष्टा मन्यन्ते धर्मचिन्तकाः ।
तस्माद् धर्मेण धर्मज्ञ एष वादो मनीषिणाम् ॥ ४२ ॥
शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनम् ।
शरण्यं त्वां प्रपन्नाः स्मस्तस्मात्त्वंक्षन्तुमर्हसि ॥ ४३ ॥

एवमुक्तस्तु धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् । प्रसादं कृतवाञ्छूर रविसोमसमप्रभः

ब्राह्मण उवाच

भवतीनां चरित्रेण परिमुह्यामिचेतसि । अहो धार्ष्ट्यमहोमोहो यत्पापायप्रवर्तनम्

मस्तकस्थायिनं मृत्युं यदि पश्येदयं जनः ।
आहारोऽपि न रोचेत किमुताकार्यकारिता ॥ ४६ ॥
अहो मानुष्यकं जन्म सर्वजन्म (रत्न) सुदुर्लभम् ।
तृणवत् क्रियते कैश्चिद्योषिन् मूढैर्दुराधरैः ॥ ४७ ॥
तान्वयं समपृच्छामो जनिर्वः किं निमित्ततः ।
को वा लाभो विचार्यैतन् मनसा सह प्रोच्यताम् ॥ ४८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

न चैताः परिनिन्दामो जनिर्याभ्यः प्रवर्तते ।
केवलं तन्वि! निन्दामो ये च तासु निरर्गलाः ॥ ४९ ॥

यतःपद्मभुवा सृष्टंमिथुनं विश्ववृद्धये । तत्तथा परिपाल्यं वै नात्रदोषोऽस्ति कश्चन

या बान्धवैः प्रदत्ता स्याद्वह्निद्विजसमागमे ।
गार्हस्थ्यपालनं धन्यं तया साकं हि सर्वदम् ॥ ५१ ॥
यथा प्रकृतिपुंयोगो यत्नेनाऽपि परस्परम् ।
साध्यमानो गुणाय स्यादगुणायाप्यसाधितः ॥ ५३ ॥

एवंयत्नात्साध्यमानंस्वकंगार्हस्थ्यमुत्तमम् ।गुणायमहतेभूयादगुणायाप्यसाधितम्
पुरे पंचमुखे द्वाःस्थ एकादशभटैर्युतः । साकंनार्या बह्वपत्यः स कथं स्यादचेतनः
यश्चस्त्रियासमायोगःपंचयज्ञादिकर्मभिः । विश्वोपकृतयेसृष्टामूढैर्हासाध्यतेऽन्यथा

अहो शृणुध्वं नो चेद्वः शुश्रूषा जायते शुभा ।
तथापि बाहुमुद्धृत्य रोरूयामः शृणोति कः ॥ ५६ ॥

षड्धातुसारंतद्वीर्यं समानं परिहाय च । विनिक्षेपे कुयोनौतु तस्येदंप्रोक्तवान्यमः

प्रथमं चौषधीद्रोग्धा आत्मद्रोग्धा ततः पुनः ।
पितृद्रोग्धा विश्वद्रोग्धा यात्यन्धं शाश्वतीः समाः ॥ ५८ ॥
मनुष्यं पितरो देवा मुनयो मानवास्तथा ।
भूतानि चोपजीवन्ति तदर्थं नियतो भवेत् ॥ ५९ ॥

वचसा मनसा चैव जिह्वयाकरश्रोत्रकैः । दान्तमाहुर्हिसत्तीर्थं काकतीर्थमतःपरम्

काकप्राये नरे यस्मिन् रमन्ते तामसा जनाः ।
हंसोऽयमितिदेवानां कोऽर्थस्तेन विचिन्त्यताम् ॥ ६१ ॥

एवं विधं हि विश्वस्यनिर्माणंस्मरतोहृदि । अपिकृतेत्रिलोक्याश्चकथंपापेरमेन्मनः
तदिदं चान्यमर्त्यानां शास्त्रदृष्टमहो स्त्रियः । यमलोकेमयादृष्टंमुह्यप्रत्यक्षतःकथम्
भवतीषु च कः कोपो येयदर्थे हिनिर्मिताः । ते तमर्थंप्रकुर्वंति सत्यमस्तुचमेवलम्
कृत्स्नंसमस्तंविश्वं च सर्वमक्षयवाचकाः । परिमाणं शतं त्वेवनैतदक्षय्यवाचकम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यदा च वो ग्राहभूता गृह्णतीः पुरुषाञ्जले । उत्कर्षतिजलात्कश्चित्स्थले पुरुषसत्तमः
तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यथ । अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसताऽपिकदाचन
कल्याणस्य सुपृक्तस्य शुद्धिस्तद्वद्वरा हि वः ॥ ६७ ॥

नार्युवाच

ततोऽभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥ ६८ ॥
अचिन्तयामोपसृत्य तस्माद्देशात् सुदुःखिताः ।
क नु नाम वयं सर्वाः कालेनाल्पेन तं नरम् ॥ ६९ ॥
समागच्छेम यो नः स्वं रूपमापादयेत्पुनः । तावयं चिन्तयित्वेह मुहूर्तादिवभारत
दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमथ नारदम् । सर्वा हृष्टाः स्म तं दृष्ट्वादेवर्षिममितद्युतिम्
अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताःस्मो व्यथिताननाः ।
स नोऽपृच्छद् दुःखमूलमुक्तवत्यो वयं च तम् ॥ ७२ ॥
श्रुत्वा तच्च यथातत्त्वमिदं वचनमब्रवीत् । दक्षिणे सागरेऽनूपे पञ्चतीर्थानिसंतिवै
पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत मा चिरम् ।
तत्रस्थाः पुरुषव्याघ्रः पाण्डवो वो धनञ्जयः ॥ ७४ ॥
मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान्न संशयः ।
तस्य सर्वा वयं वीर! श्रुत्वा वाक्यमिहागताः ॥ ७५ ॥
त्वमिदं सत्य वचनं कर्तुमर्हसि पाण्डव !।
त्वद्विधानां हि साधूनां जन्म दीनोप कारकम् ॥ ७६ ॥
श्रुत्वेति वचनं तस्याः सस्त्री तीर्थेष्वनुक्रमात् ।
ग्राहभूताश्चोज्जहार यथा पूर्वाः स पाण्डवः ॥ ७७ ॥
ततः प्रणम्यतावीरंप्रोच्यमानाजयाशिषः । गन्तुंकृताभिलाषाश्चप्राहपार्थोधनञ्जयः
एष मे हृदि संदेहः सुदृढः परिवर्तते । कस्माद्वो नारदमुनिरनुजज्ञे प्रवासितुम् ॥
सर्वः कोऽप्यतिहीनोऽपि स्वपूज्यस्याऽर्थसाधकः ।
स्वपूज्यतीर्थेष्वावासं प्रोक्तवान्नारदः कथम् ॥ ८० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथैवनवदुर्गासुसतीष्वतिबलासुच । सिद्धेशेसिद्धगणपेचापिवोऽत्रस्थितिःकथम्
एकैक एषां शक्तो हि अपि देवान्न वारितुम् ।
तीर्थसंरोधकारिण्यः सर्वानावारयत्कथम् ॥ ८२ ॥
इति चिन्तयते मह्यं भृशं दोलायते मनः । महन्मे कौतुकं जातं सत्यं वा वक्तुमर्हथ

अप्सरा ऊचुः

योग्यं पृच्छसि कौन्तेय पुनः पश्योत्तरां दिशम् ॥ ८४ ॥
एषस्वविप्रैरभिसंवृतोऽर्च्यो मुनिः समायाति तथेति नारदः ।
सर्वं हि पृष्टं तव वै स वक्ता प्रोच्यैवमाकाशतलं गतास्ताः ॥ ८५ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे पार्थेन पञ्चाप्सरः समुद्धरणंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

नारदद्वाराऽर्जुनायतीर्थप्रशंसनं तत्र च सत्यतपःशौचसांख्ययोगादिषु धर्मेण सह दानस्य प्रशंसा

सूत उवाच

ततो द्विजैः परिवृतं नारदं देवपूजितम् । अभिगम्योपजग्राह सर्वानथ स पाण्डवः
ततस्तं नारदः प्राह जयारातीन्धनञ्जय ! । धर्मे भवतु ते बुद्धिर्देवेषु ब्राह्मणेषु च
कच्चिदेतां महायात्रां वीर! द्वादशवार्षिकीम् ।
आचरन्खिद्यसे नैवमथ वा कुप्यसे न च ॥ ३ ॥
मुनीनामपि चेतांसि तीर्थयात्रासु पाण्डव !।
खिद्यन्ति परिकुप्यन्ति श्रेयसां विघ्नमूलतः ॥ ४ ॥
कच्चिन्नैतेन दोषेण समाश्लिष्टोऽसि पाण्डव !।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अत्र चांगिरसा गीतां गाथामेतां हि शुश्रुम ॥ ५ ॥
यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतम् ।
निर्विकाराः क्रियाः सर्वाः स तीर्थफलमश्नुते ॥ ६ ॥
तदिदं हृदिधार्यन्तेकिंवात्वंतातमन्यसे । भ्रातायुधिष्ठिरोयस्यसखायस्यसकेशवः
पुनरेतत् समुचितं यद्विप्रैः शिक्षणं नृणाम् ।
वयं हि धर्मगुरवः स्थापितास्तेन विष्णुना ॥ ८ ॥
विष्णुना चाऽत्र शृणुमो गीतां गाथां द्विजान्प्रति ॥ ९ ॥
यस्यामलामृतयशःश्रवणावगाहः सद्यः पुनाति जगदाश्वपचाद्विकुण्ठः
सोऽहं भवद्भिरुपलब्धसुतीर्थकीर्तिश्छिन्द्यांसुबाहुमपिचःप्रतिकूलवृत्तिम्
प्रियं च पार्थतेब्रूमोयेषांकुशलकामुकः । सर्वेकुशलिनस्ते च यादवाःपांडवास्तथा
अधुना भीमसेनेन कुरूणामुपतापकः । शासनाद्धृतराष्ट्रस्य वीरवर्मा नृपोहतः
स हि राज्ञामजेयोऽभूद्यथापूर्वं बलिर्बली । कण्टकं कण्टकेनैव धृतराष्टोजिगायतम्
इत्यादिनारदप्रोक्तां वाचमाकर्ण्य फाल्गुनः । अतीवमुदितः प्राहतेषामकुशलंकुतः
येब्राह्मणमतेनित्यंये च ब्राह्मणपूजकाः । अहं च शक्त्यानियतस्तीर्थानिविचरन्ननु
आगतस्तीर्थमेतद्धि प्रमोदोऽतीव मे हृदि ।
तीर्थानां दर्शनं धन्यमवगाहस्ततोऽधिकः ॥ १७ ॥
माहात्म्यश्रवणं तस्मादौर्वोऽपि मुनिरब्रवीत् ।
तदहं श्रोतु मिच्छामि तीर्थस्यास्य गुणान्मुने !॥ १८ ॥
एतेनैव श्राव्यमेतद्यत्त्वयांगीकृतं मुने !।
त्वं हि त्रिलोकीं विचरन्वेत्सि सर्वां हि सारताम् ॥
तदेतत्सर्वतीर्थेभ्योऽधिकं मन्ये त्वदाहृतम् ॥ १९ ॥

नारद उवाच

उचितं तव पार्थैतद्यत्पृच्छसिगुणिन्गुणान् ।
गुणिनामेवयुज्यन्ते श्रोतुं धर्मोद्भवा गुणाः ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

साधूनां धर्मश्रवणैः कीर्तनैर्याति चान्वहम् ॥ २० ॥
पापानामसदालापैरायुर्याति यथान्वहम् ।
तदहं कीर्तयिष्यामि तीर्थस्याऽस्यगुणान्बहून् ॥ २१ ॥
यथा श्रुत्वा विजानासि युक्तमङ्गीकृतं मया ।
पुराऽहं विचरन्पार्थ त्रिलोकीं कपिलानुगः ॥ २२ ॥
गतवान्ब्रह्मणो लोकं तत्राऽपश्यं पितामहम् ।
स हि राजर्षिदेवर्षिमूर्तामूर्तैः सुसम्वृतः ॥ २३ ॥

विभाति विमलो ब्रह्मा नक्षत्रैरुडुराडिव । तमहंप्रणिपत्याऽथ चक्षुषाकृतस्वागतः उपविष्टः प्रमुदितः कपिलेन सहैव च । एतस्मिन्नन्तरे तत्र वार्तिकाः समुपागताः

प्रहीयन्ते हि ते नित्यं जगद्द्रष्टुं हि ब्रह्मणा ।
कृतप्रणामानथ तान्समासीनान्पितामहः ॥ २६ ॥

चक्षुषामृतकल्पेन प्लावयन्निव चाब्रवीत् । कुत्रकुत्रविचीर्णं वोदृष्टंश्रुतमथापिवा किञ्चिदेवाद्भुतं ब्रूत श्रवणाद्येन पुण्यता । एवमुक्ते भगवता तेषां यः प्रवरो मतः सुश्रवानाम ब्रह्माणंप्रणिपत्येदमूचिवान् । प्रभोरग्रे च विज्ञप्तिर्यथादीपोरवेस्तथा

तथापि खलु वाच्यं मे परार्थं प्रेरितेन ते ।
मुनिः कात्यायनो नाम श्रुत्वाधर्मान्पुनर्बहून् ॥ ३० ॥
सारजिज्ञासया तस्थावेकाङ्गुष्ठः शतंसमाः ।
ततःप्रोवाच तं दिव्यावाणी कात्यायन! शृणु ॥ ३१ ॥

पुण्येसरस्वतीतीरेपृच्छसारस्वतंमुनिम् । सतेसारंधर्मसाध्यंधर्मज्ञोऽभिवदिष्यति इतिश्रुत्वामुनिवरोमुनिश्रेष्ठमुपेत्य तम् । प्रणम्यशिरसाभूमौपप्रच्छेदं हृदिस्थितम् सत्यं केचित्प्रशंसन्तितपःशौचं तथापरे । सांख्यंकेचित्प्रशंसन्ति योगमन्ये प्रचक्षते

क्षमां केचित्प्रशंसन्ति तथैव भृशमार्ज्जवम् ।
केचिन्मौनं प्रशंसन्ति केचिदाहुः परं श्रुतम् ॥ ३५ ॥
सम्यग्ज्ञानं प्रशंसन्ति केचिद्वैराग्यमुत्तमम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अग्निष्टोमादिकर्माणि तथा केचित्परं विदुः ॥ ३६ ॥
आत्मज्ञानं परं केचित्समलोष्टाश्मकाञ्चनम् ।
इत्थं व्यवस्थिते लोके कृत्याकृत्यविधौ जनाः ॥ ३७ ॥
व्यामोहमेव गच्छन्ति किं श्रेयइतिवादिनः ।
यदेतेषु परं कृत्यमनुष्ठेयं महात्मभिः ॥ ३८ ॥
वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ! मम सर्वार्थसाधकम् ॥ ३९ ॥

सारस्वत उवाच

यन्मां सरस्वती प्राह सारं वक्ष्यामि तच्छृणु ।
छायाकारं जगत्सर्वमुत्पत्तिक्षयधर्मि च । वारांगनानेत्रभंगस्तद्वद्भङ्गुरमेव तत् ॥ ४० ॥
(वुद्ध्वावाराङ्गनानेत्र भङ्गभङ्गुरमन्तवत्)।
धनायुर्यौवनं भोगाञ्जलचन्द्रवदस्थिरान् ।
वुद्ध्या सम्यक्परामृश्य स्थाणुं देवं समाश्रयेत् ॥ ४१ ॥
दानवान्पुरुषः पापं नालं कर्तुमितिश्रुतिः ।
स्थाणुभक्तोजन्ममृत्यू नाप्नोतीति श्रुतिस्तथा ॥ ४२ ॥
सावर्णिना च गाथेद्वेकीर्तिते श्रुणुयेपुरा । वृषोहिभगवान्धार्मोवृषभोयस्यवाहनम्
पूज्यते स महादेवः सः धर्मःपरउच्यते । दुखावर्ते तमोघोरे धर्माधर्मजले तथा ॥
क्रोधपंके मदग्राहेलोभवुद्वुदसंयुते । मानगम्भीरपातालेसत्त्वयानविभूषिते ॥ ४५॥
मज्जन्तं तारयत्येको हरः संसारसागरात् ।
दानं वृत्तं व्रतं वाचः कीर्तिधर्मोतथायुषः ॥ ४६ ॥
परोपकरणं कायादसारात्सारमुद्धरेत् । धर्मे रागः श्रुतौ चिंतादानेव्यसनमुत्तमम्
इन्द्रियार्थेषु वैराग्यं सम्प्राप्तं जन्मनःफलम् ।
देशेऽस्मिन्भारते जन्म प्राप्य मानुष्यमध्रुवम् ॥ ४८ ॥
न कुर्यादात्मनः श्रेयस्तेनाऽऽत्मा वञ्चितश्चिरम् ।
देवासुराणां सर्वेषां मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ ४९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तत्सम्प्राप्य तथा कुर्यान्न गच्छेन्नरकं यथा ।
सर्वस्यमूलं मानुष्यं तथा सर्वार्थसाधकम् ॥ ५० ॥

यदि लाभे न यत्नस्ते मूलंरक्ष प्रयत्नतः । महतापुण्यमूल्येन क्रीयतेकायनौस्त्वया गन्तुं दुःखोदधेः पारं तर यावन्नभिद्यते । अविकारिशरीरत्वं दुष्प्राप्यंप्राप्यवैततः नापक्रामति संसारादात्महा सनराधमः । तपस्तप्यन्तियततोजुह्वतेचात्रयज्विनः

दानानि चात्र दीयन्ते परलोकार्थमादरात् ॥ ५३ ॥

कात्यायन उवाच

दानस्य तपसो वाऽपि भगवन्किंन दुष्करम् ।
किंवा महत्फलं प्रेत्य सारस्वत! ब्रवीहि तत् ॥ ५४ ॥

सारस्वत उवाच

नदानाद्दुष्करतरंपृथिव्यामस्तिकिञ्चन । मुनेप्रत्यक्षमेवैतद्दृश्यतेलोकसाक्षिकम्

परित्यज्य प्रियान्प्राणान्धनार्थे हि महाभयम् ।
प्रविशन्ति महालोभात्समुद्रमटवीं गिरिम् ॥ ५६ ॥
सेवामन्ये प्रपद्यन्ते श्ववृत्तिरिति या स्मृता ।
हिंसाप्रायां बहुक्लेशां कृषिं चैव तथापरे ॥ ५७ ॥
तस्य दुःखार्जितस्येह प्राणेभ्योऽपि गरीयसः ।
आयासशतलब्धस्य परित्यागः सुदुष्करः ॥ ५८ ॥

यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपिधनैरपि अहन्यहनियाचन्तमहं मन्ये गुरुं यथा । मार्जनं दर्पणस्येव यः करोति दिनेदिने ॥

दीयमानं हि नापैति भूय एवाऽभिवर्धते ।
कूप उत्सिच्यमानो हि भवेच्छुद्धो बहूदकः ॥ ६१ ॥

एकजन्मसुखस्यार्थेसहस्राणिविलापयेत् । प्राज्ञोजन्मसहस्रेषुसञ्चिनोत्येकजन्मनि

मूर्खो हि न ददात्यत्यर्थानिह दारिद्र्यशङ्कया ।
प्राज्ञस्तु विसृजत्यर्थानमुत्र तस्यशङ्कया ॥ ६३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

किं धनेनकरिष्यन्तिदेहिनोभङ्गुराश्रयाः । यदर्थं धनमिच्छन्तितच्छरीरमशाश्वतम्
अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा ।
तदिदं देहिदेहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ ६५ ॥
बोधयन्ति च यावन्तो देहीति कृपणञ्जनाः ।
अवस्थेयमदानस्य मा भूदेवं भवानपि ॥ ६६ ॥
दातुरेवोपकारायवदत्यर्थीतिदेहि मे । यस्माद्दाता प्रयात्यूर्ध्वमधस्तिष्टेत्प्रतिग्रही
दरिद्रा व्याधिता मूर्खाः परप्रेष्यकराःसदा ।
अदत्तदानाज्जायन्ते दुःखस्यैव हि भाजनाः ॥ ६८ ॥
धनवन्तमदातारं दरिद्रम्वाऽतपस्विनम् ।
उभावम्भसि मोक्तव्यौ कण्ठे बद्ध्वा महाशिलाम् ॥ ६९ ॥
शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता शतसहस्रेषु दाता जायेत वा नवा
गोभिर्विप्रैश्च वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः ।
अलुब्धैर्दानशीलैश्च सप्तभिर्धार्यते मही ॥ ७१ ॥
शिबिरौशीनरोऽङ्गानि सुतं च प्रियमौरसम् ।
ब्राह्मणार्थमुपाकृत्य नाकपृष्ठमितो गतः ७२ ॥
प्रतर्द्दनः काशिपतिः प्रदाय नयने स्वके । ब्राह्मणायातुलांकीर्तिमिहचामुत्रचाश्नुते
निमी राष्ट्रं च वैदेहो जामदग्न्यो वसुन्धराम् ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ चापि गयश्चोर्वीं सपत्तनाम् ॥ ७४ ॥
अवर्षति च पर्जन्ये सर्वभूतनिवासकृत् । वसिष्ठो जीवयामास प्रजापतिरिवप्रजाः
ब्रह्मदत्तश्च पाञ्चाल्यो राजा बुद्धिमतांवरः ।
निधिं शंखं द्विजाग्र्येभ्यो दत्त्वा स्वर्गमवाप्तवान् ॥ ७६ ॥
सहस्रजिच्चराजर्षिः प्राणानिष्टान्महायशाः ।
ब्रह्मणार्थे परित्यज्य गतो लोकाननुत्तमान् ॥ ७७ ॥
एतेचान्ये च बहवः स्थाणोर्दानेनभक्तितः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

रुद्रलोकं गता नित्यं शान्तात्मानो जितेन्द्रियाः ॥ ७८ ॥
एषां प्रतिष्ठिता कीर्तिर्यावत्स्थास्यति मेदिनी ।
इति सञ्चिन्त्य सारार्थी स्थाणुदानपरोभव ॥ ७९ ॥
सोऽपि मोहं परित्यज्य तथा कात्यायनोऽभवत् ॥ ८० ॥

नारद उवाच

एवं सुश्रवसा प्रोक्तां कथामाकर्ण्य पद्मभूः ।
हर्षाश्रुसंयुतोऽतीव प्रशशंस मुहुर्मुहुः ॥ ८१ ॥
साधु ते व्याहृतं वत्स ! एवमेतन्न चान्यथा ।
सत्यं सारस्वतः प्राह सत्याच्चैवं तथा श्रुतिः ॥ ८२ ॥
दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं सर्वभूतान्युपजीवन्ति ।
दानेनारातीनपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं ।
प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्तीति ॥ ८३ ॥
संसारसागरे घोरे धर्माधर्मोर्मिसङ्कुले । दानं तत्र निषेवेत तच्च नौरिव निर्मितम्
इति सञ्चिन्त्य च मया पुष्करे स्थापिता द्विजाः ।
गङ्गायमुनयोर्मध्ये मध्यदेशे द्विजाः कृते ॥ ८५ ॥
स्थापिताः श्रीहरिभ्यां तु श्रीगौर्यां वेदवित्तमाः ।
रुद्रेण नागराश्चैव पार्वत्या शक्तिपूर्भवाः ॥ ८६ ॥
श्रीमाले च तथा लक्ष्म्या ह्येवमादि सुरोत्तमैः ।
नानाप्रहाराः सन्दत्तालोकोद्धरणकाङ्क्षया ॥ ८७ ॥
नहिदानफलेकांक्षा काचिन्नोऽस्तिसुरोत्तमाः ।
साधुसंरक्षणार्थं हि दानं नः परिकीर्तितम् ॥ ८८ ॥
ब्राह्मणाश्चकृतस्थानानानाधर्मोपदेशनैः ।समुद्धरंतिवर्णांस्त्रींस्ततःपूज्यतमाद्विजाः
दानं चतुर्विधं दानमुत्सर्गः कल्पितं तथा ।
संश्रुतंचेति विविधन्तत्क्रमात्परिकीर्तितम् ॥ ९० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चापीकूपतडागानां वृक्षविद्यासुरौकसाम्। मठप्रपागृहक्षेत्रदानमुत्सर्गइत्यसौ ॥
उपजीवन्निमान्यश्च पुण्यं कोऽपिचरेन्नरः। षष्ठमंशं स लभते यावद्योविसृजेद्द्विजः
तदेषामेव सर्वेषां विप्रसंस्थापनं परम्। देवसंस्थापनं चैव धर्मस्तन्मूल एव यत्
देवतायतनं यावद्यावच्च ब्राह्मणगृहम्। तावद्दातुः पूर्वजानांपुण्यांशश्चोपतिष्ठति ॥

एतत्स्वल्पं हि वाणिज्यं पुनर्बहुफलप्रदम्।
जीर्णोद्धारे च द्विगुणमेतदेव प्रकीर्तितम् ॥ ९५ ॥
तस्मादिदं त्वहमपि ब्रवीमि सुरसत्तमाः !।
नास्ति दानसमं किंचित्सत्यं सारस्वतो जगौ ॥ ९६ ॥

नारद उवाच

इति सारस्वतप्रोक्तां तथा पद्मभुवेरिताम्।
साधु साध्वित्यमोदन्तसुराश्चाहं सुविस्मिताः ॥ ९७ ॥

ततः सभाविसर्गान्ते सुरम्ये मेरुमूर्धनि। उपविश्य शिलापृष्ठेअहमेतदचिन्तयम्

सत्यमाह विरिञ्चिस्तु स किमर्थं तु जीवति।
येनैकमपि तद्वृत्तं नैव येन कृतार्थता ॥ ९९ ॥
तदहं दानपुण्यं हि करिष्यामि कथं स्फुटम्।
कौपीनदण्डात्मधनो धनं स्वल्पं हि नास्ति मे ॥ १०० ॥

अनर्हते यद्ददाति न ददाति तथार्हते। अर्हानर्हपरिज्ञानाद्दानधर्मो हि दुष्करः ॥

देशे काले च पात्रे च शुद्धेन मनसा तथा।
न्यायार्जितं च यो दद्याद्यौवने सतदश्नुते ॥ १०२ ॥
तमोवृतस्तु यो दद्याद्भयात्क्रोधात्तथैव च।
भुङ्क्ते न दानफलं तद्धि गर्भस्थो नात्र संशयः ॥ १०३ ॥
बालत्वेऽपि च सोऽश्नाति यद्दत्तं दम्भकारणात्।
दत्तमन्यायतो वित्तं तथा वै चाऽर्थकारणम् ॥ १०४ ॥

वृद्धत्वेहि समश्नातिनरोवै नात्रसंशयः। तस्माद्देशे च कालेचसुपात्रेविधिनानरः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शुभार्जितं प्रयुञ्जीत श्रद्धया शाठ्यवर्जितः ॥ १०५ ॥

तदेतन्निर्धनत्वाच्च कथं नामभविष्यति । सत्यमाहुःपुरावाक्यंपुराणमुनयोऽमलाः

नाधनस्याऽस्त्ययं लोको न परश्च कथञ्चन ।

अभिशस्तं प्रपश्यन्ति दरिद्रं पार्श्वतः स्थितम् ॥ १०७ ॥

दारिद्र्यं पातकं लोके कस्तच्छंसितुमर्हति ।

पतितः शोच्यते सर्वैर्निर्धनश्चापि शोच्यते ॥ १०८ ॥

यः कृशाश्वः कृशधनः कृशभृत्यः कृशातिथिः । सर्वैप्रोक्तःकृशोनामनशरीरकृशःकृशः

अर्थवान् दुष्कुलीनोऽपि लोके पूज्यतमो नरः ।

शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ११० ॥

ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा ये च वृद्धा बहुश्रुताः ।

ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारि तिष्ठन्ति किङ्कराः ॥ १११ ॥

यद्यप्ययंत्रिभुवनेअर्थोऽस्माकंपराङ्नहि । तथाप्यन्यप्रार्थितोहितस्यैवफलदोभवेत्

अथ वै तत्पुरा सर्वं चिन्तयिष्यामि सुस्फुटम् ।

विलोकयामि पूर्वं तु किंचिद्योग्यं हि स्थानकम् ॥ ११३ ॥

स चिन्तयित्वेति बहुप्रकारं देशांश्च ग्रामान्नगराणि चाऽऽश्रमान् ।

बहूनहं पर्यटन्नाप्तवान्हि स्थानं हितं स्थापये यत्र विप्रान् ॥ ११४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसंवादे दानप्रशंसावर्णनंनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

—:*:—

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तृतीयोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे महीसागरसङ्गमतीर्थमाहात्म्यम्

सूत उवाच

एवं स्थानानि पुण्यानि यानि यानीह वै भुवि ।
निरीक्षंस्तत्र तत्राऽहं नारदो वीरसत्तमः !॥ १ ॥
विचरन् मेदिनीं सर्वां प्राप्तोऽहमाश्रमं भृगोः ।
यत्र रेवा नदी पुण्या सप्तकल्पस्मरा वरा ॥ २ ॥
महापुण्या पवित्रा च सर्वतीर्थमयी शुभा । पुनातिकीर्तनेनैव दर्शनेन विशेषतः ॥
तत्रावगाहनात्पार्थमुच्यतेजंतुरंहसा । यथासा पिङ्गलानाडी देहमध्येव्यवस्थिता
इयं ब्रह्माण्डपिण्डस्य स्थाने तस्मिन्प्रकीर्तिता ।
तत्राऽऽस्ते शुक्लतीर्थाख्यं रेवायां पापनाशनम् ॥ ५ ॥
यत्र वै स्नानमात्रेण ब्रह्महत्या प्रणश्यति । तस्यापिसन्निधौ पार्थ रेवायाउत्तरेतटे
नानावृक्षसमाकीर्णं लतागुल्मोपशोभितम् ।
नानापुष्पफलोपेतं कदलीखण्डमण्डितम् ॥ ७ ॥
अनेकश्वापदाकीर्णं विहगैरनुनादियम् ।
सुगन्ध पुष्प शोभाढ्यं मयूररवनादितम् ॥ ८ ॥
भ्रमरैः सर्वमुत्सृज्य निलीनं रावसंयुतम् ।
यथा संसारमुत्सृज्य भक्तेन हरपादयोः ॥ ९ ॥
कोकिलामधुरैः स्वानैर्नादयन्ति तथा मुनीन् ।
यथा कथामृताख्यानैर्ब्राह्मणा भवभीरुकान् ॥ १० ॥
यत्र वृक्षा ह्लादयन्ति फलैःपुष्पैश्च पत्रकैः । छायाभिरपिकाष्ठैश्च लोकानिवहरव्रता
पुत्र पुत्रेति वात्स्यन्ते यत्र पुत्र प्रियाः खगाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यथा शिवप्रियाः शैवा नित्यं शिव शिवेति च ॥ १२ ॥
एवंविधं मुनेस्तस्य भृगोराश्रममण्डलम् । विप्रैस्त्रैविद्यसंयुक्तैःसर्वतःसमलङ्कृतम्
ऋग्यजुः सामनिर्घोषैरापूरितदिगन्तरम् । रुद्रभक्तेन धीरेण यथैव भुवनत्रयम् ॥
तत्राहं पार्थ सम्प्राप्तो यत्रास्ते मुनिसत्तमः ।
भृगुः परमधर्मात्मा तपसा द्योतितप्रभः ॥ १५ ॥
आगच्छन्तं तु मां दृष्ट्वा दीनं च मुदितं तथा ।
अभ्युत्थानं कृतं सर्वैर्विप्रैर्भृगुपुरोगमैः ॥ १६ ॥
कृत्वा सुस्वागतं दत्त्वा अर्घाद्यं भृगुणा सह ।
आसनेषूपविष्टास्ते मुनीन्द्रा ग्राहिता मया ॥ १७ ॥
विश्रान्तं तु ततो ज्ञात्वा भृगुर्मामप्युवाच ह ।
क्व गन्तव्यं मुनिश्रेष्ठ! कस्मादिह समागतः ॥ १८ ॥
आगमेकारणं सर्वं समाचक्ष्व परिस्फुटम् ।
ततस्तं चिन्तयाविष्टो भृगुं पार्थाहमब्रुवम् ॥ १९ ॥
श्रूयतामभिधास्यामि यदर्थमहमागतः । मया पर्यटिता सर्वासमुद्रान्ता च मेदिनी
द्विजानां भूमिदानार्थं मार्गमाणः पदे पदे ।
निर्दोषां च पवित्रां च तीर्थेष्वपि समन्विताम् ॥ २१ ॥
रम्यां मनोरमां भूमिं न पश्यामि कथञ्चन ।

भृगुरुवाच

विप्राणां स्थापनार्थाय मयाऽपि भ्रमता पुरा ॥ २२ ॥
पृथ्वीसागरपर्यन्ता दृष्टा सर्वा तदानघ । महीनाम नदी पुण्या सर्वतीर्थमयीशुभा
दिव्या मनोरमा सौम्या महापापप्रणाशिनी ।
नदीरूपेण तत्रैव पृथ्वी सा नात्र संशयः ॥ २४ ॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि दृष्टादृष्टानि नारद !।
तानि सर्वाणि तत्रैव निवसन्ति महीजले ॥ २५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सा समुद्रेण सम्प्राप्ता पुण्यतोया महानदी । सञ्जातस्तत्र देवर्षे महीसागरसंगमः
स्तम्भाख्यं तत्र तीर्थन्तु त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ।
तत्र ये मनुजाः स्नानं प्रकुर्वन्ति विपश्चितः ॥ २७ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्ता नोपसर्पन्ति वै यमम् । तत्राद्भुतं हि द्रष्टं मे पुरा स्नातुंगतेन वै
तदह कीर्तयिष्यामि मुने! शृणु महाद्भुतम् ।
यावत्स्नातुं व्रजाम्यस्मिन् महीसागरसङ्गमे ॥ २९ ॥
तीरे स्थितं प्रपश्यामि मुनीन्द्रं पावकोपमम् ।
प्रांशुं वृद्धं चाऽस्थिशेषं तपोलक्ष्म्या विभूषितम् ॥ ३० ॥
भूजावूर्ध्वौ ततः कृत्वा प्ररुदन्तं मुहुर्मुहुः ।
तं तथा दुःखितं दृष्ट्वा दुःखितोऽहमथाभवम् ॥ ३१ ॥
सतां लक्षणमेतद्धि यद्दृष्ट्वा दुःखितं जनम् । शतसंख्यंतस्य भवेत्तथाऽहंविललापह
अहिंसा सत्यमस्तेयं मानुष्ये सति दुर्लभम् ।
ततस्तमुपसङ्गम्य पर्यपृच्छमहं तदा ॥ ३३ ॥
किमर्थंरोदिषि मुने!शोके किं कारणंतव । सुगुह्यमपि चेद्ब्रूहिजिज्ञासामहतीहिमे
मुनिस्ततो मामवदद्भृगोनिर्भाग्यवाहनम् ।
तेन रोदिमि मा पृच्छ दुर्भाग्यं चालपेद्धि कः ॥ ३५ ॥
तमहं विस्मयाविष्टः पुनरेवेदमब्रुवम् । दुर्लभं भारते जन्म तत्रापि च मनुष्यता ॥
मनुष्यत्वे ब्राह्मणत्वं मुनित्वं तत्र दुर्लभम् ।
तत्रापि च तपःसिद्धिः प्राप्यैतत्पञ्चकं परम् ॥ ३७ ॥
किमर्थं रोदिषि मुने विस्मयोऽत्र महान्मम । एवं संपृच्छते मह्यमेतस्मिन्नेवचान्तरे
सुभद्रोनाम नाम्ना च मुनिस्तत्राभ्युपाययौ ।
स हि मेरुं परित्यज्य ज्ञात्वा तीर्थस्य सारताम् ॥ ३९ ॥
कृताश्रमः पूजयति सदास्तम्भेश्वरं मुनिः ।
सोऽप्येवं मामिवापृच्छन् मुनिं रोदनकारणम् ॥ ४० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अथाऽऽहाचम्य स मुनिः श्रूयतां कारणं मुने !।
अहं हि देवशर्माख्यो मुनिः संयतवाङ्मनाः ॥ ४१ ॥
निवसामि कृतस्थानो गंगासागरसंगमे । तत्र दर्शे तर्पयामि सदैव च पितृनहम्
श्राद्धान्ते ते च प्रत्यक्षा ह्याशिषो मे वदन्ति च ।
ततः कदाचित् पितरः प्रहृष्टा मामथाऽब्रुवन् ॥ ४३ ॥
वयं सदाऽत्र चायामो देवशर्मंस्तवान्तिके ।
स्थानेऽस्माकं कदाचित्त्वं न चायासि कुतः सुत !॥ ४४ ॥
स्थानं दिद्रक्षुस्तच्चाहं न शक्तोऽस्मि निवेदितुम् ।
ततः परममित्युक्त्वा गतवान् पितृभिः सह ॥ ४५ ॥
पितृणां मन्दिरं पुण्यं भौमलोकसमास्थितम् ।
तत्र तत्र स्थितश्चाहं तेजोमण्डलदुर्द्दशान् ॥ ४६ ॥
दृष्ट्वाऽग्रतः पूजयाद्यानपृच्छं स्वान् पितृनिति ।
के ह्यमी समुपायान्ति भृशं तृप्ता भृशार्चिताः ॥
भृशं प्रमुदिता नैव तथा यूयं यथा ह्यमी ॥ ४७ ॥

पितर ऊचुः

भद्रं ते पितरः पुण्याः सुभद्रस्य महामुनेः । तर्पितास्तेन मुनिना महीसागरसङ्गमे
सर्वतीर्थमयी यत्र निलीना ह्युदधौ मही । तत्र दर्शे तर्पयति सुभद्रस्तानमून्सुत
इत्याकर्ण्य वचस्तेषां लज्जितोऽहं भृशं तदा ।
विस्मितश्च प्रणम्यैतान्पितॄन्स्वं स्वस्थानमागतः ॥ ५० ॥
यथा तथा चिन्तितं च तत्र यास्याम्यहं स्फुटम् ।
पुण्यो यत्रापि विख्यातो मही सागरसंगमः ॥ ५१ ॥
कृताश्रमश्च तत्रैव तर्पयिष्ये निजान् पितॄन् ।
दर्शे दर्शे यथा चासौ स्तुत्यनामा सुभद्रकः ॥ ५२ ॥
किं तेन ननु जातेन कुलाङ्गारेण पापिना ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यस्मिञ्जीवत्यपि निजाः पितरोऽन्यस्पृहाकराः ॥ ५३ ॥

इतिसञ्चिन्त्यमुदितोरुचिंभार्यामथाब्रुवम् । रुचे!त्वयासमायुक्तोमहीसागरसङ्गमम्

गत्वा स्थास्यामि तत्रैव शीघ्रं त्वं सम्मुखीभव ।

पतिव्रताऽसि शुद्धाऽसि कुलीनाऽसि यशस्विनि !।

तस्मादेतन्मम शुभे ! कर्तुमर्हसि चिन्तितम् ॥ ५५ ॥

रुचिरुवाच

हता तस्य जनिर्नाभूत्कथं पाप ! दुरात्मना ।

श्मशानस्तम्भ येनाऽहं दत्ता तुभ्यं कृतं त्वया । इहकन्दफलाहारैर्यत्किंतेनन पूर्यते

नेतुमिच्छसि मां तत्र यत्र क्षारोदकं सदा । त्वमेवतत्र संयाहि नन्दन्तुतवपूर्वजाः

गच्छ वा तिष्ठ वा वृद्ध वस वा काकवच्चिरम् ।

तथा ब्रुवन्त्यां तस्यां तु कर्णावस्मि पिधाय च ॥ ५६ ॥

(तथा ब्रुवत्यास्तस्याश्च कर्णौ तत्र पिधाय च) ।

विपुलं शिष्यमादिश्य गृह एकोऽत्र आगतः ।

सोऽहं स्नात्वाऽत्र सन्तर्प्य पितॄञ्छ्रद्धापरायणः ॥ ६० ॥

चिन्तां सुविपुलां प्राप्तो नरके दुष्कृती यथा ।

यदि तिष्ठामि चाऽत्रैव अर्धदेहधरो ह्यहम् ॥ ६१ ॥

नरो हि गृहिणीहीनो अर्धदेह इति स्मृतः ।

यथाऽऽत्मना विना देहे कार्यं किञ्चिन्न सिध्यति ॥ ६२ ॥

एवं गृहिण्या हीनो हि न स कर्मसु शस्यते ।

यो नरः स्त्रीषु देहेषु अनुरक्तस्त्वसौ पशुः ॥ ६३ ॥

अनयोर्हि फलं ग्राह्यं सारता नाऽत्र काचन ।

अर्धदेही च मनुजस्त्वसंस्पृश्यः सतांमतः ॥ ६४ ॥

औत्तानपादिरस्पृश्य उत्तमो हि सुरैःकृतः । अथचेत्तत्रसंयामि न महीसागरस्ततः

यामि वा तत्कथं पादौ चलतो मे कथञ्चन ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एतस्मिन् मे मनो विद्धं खिद्यतेऽज्ञान संकटे ॥ ६६ ॥
अतोऽहमतिमुह्यामि भृशं शोचामि रोदिमि ।
इति श्रुत्वा वचस्तस्य भृशं रोमाञ्चपूरितम् ॥ ६७ ॥
साधुसाध्वित्यथोवाचतं सुभद्रोऽप्यहंतथा । दण्डवच्चप्रणमितोमहीसागरसङ्गमम्
चिन्तयावश्च मनसि प्रतीकारं मुनेरुभौ । यो हि मानुष्यमासाद्यजलबुद्बुदभंगुरम्
परार्थाय भवत्येषपुरुषोऽन्ये पुरीषकाः । ततः सञ्चिन्त्यप्रादेहं सुभद्रो मुनिसत्तमम्
मा मुने परिखिद्यस्व देवशर्मन् ! स्थिरो भव ।
अहं ते नाशयिष्यामि शोकं सूर्यस्तमो यथा ॥ ७१ ॥
गमिष्याम्याश्रमंत्वंचनात्रापिपरिहास्यते । श्रृणुतत्कारणंतुभ्यंतर्पयिष्येपितृनहम्

देवशर्मोवाच

एवं ते वदमानस्य आयुरस्तु शतं समाः । यदशक्यं महत्कर्म कर्तुमिच्छसि मत्कृते
हर्षस्थाने विषादश्च पुनर्मां बाधते श्रृणु ।
अपि वाक्यं शुभं सन्तो न गृह्णन्ति मुधा मुने !॥ ७४ ॥
कथमेतन् महत्कर्म कारयामि मुधा वद ।
पुनः किंचित्प्रवक्ष्यामि यथा मे निष्कृतिर्भवेत् ॥ ७५ ॥
शापितोऽसि मया प्राणैर्यथा वच्मि तथा कुरु ।
अहं सदा करिष्यामि दर्शे चोद्दिश्यते पितृन् ॥ ७६ ॥
श्राद्धं गङ्गार्णवे चाऽत्र मत्पितृणां त्वमाचर ।
अहं चैवापि तपसः संचितस्याऽपि जन्मना ॥
चतुर्भागं प्रदास्यामि एवमेवैतदाचर ॥ ७७ ॥

सुभद्र उवाच

यद्येवं तव संतोषस्त्वेवमस्तु मुनीश्वर ! ।
साधूनां च यथा हर्षस्तथा कार्यं विजानता ॥ ७८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भृगुरुवाच

देवशर्मा ततो हृष्टो दत्त्वा पुण्यं त्रिवाचिकम् ।
चतुर्थांशं ययौ धाम स्वं सुभद्रोऽपि च स्थितः ॥ ७६ ॥

एवंविधो नारदाऽसौ महीसागरसंगमः । यमनुस्मरतोमह्यं रोमाञ्चोऽद्याऽपिवर्तते

नारद उवाच

इतिश्रुत्वा फाल्गुनाहं हर्षगद्गदयागिरा । मृतोमृतइवावोचंसाधुसाध्वितितंभृगुम्

यूयं वयं गमिष्यामो महीतीरं सुशोभनम् ।
आवामीक्षावहे सर्वं स्थानकं तदनुत्तमम् ॥ ८२ ॥
मम चैवं वचः श्रुत्वा भृगुः सह मयाययौ ।
समस्तं तु महापुण्यं महीकूलं निरीक्षितम् ॥ ८३ ॥

तद्दृष्ट्वा चातिहृष्टोऽहमासं रोमांचकञ्चुकः । अब्रुवं मुनिशार्दूलं हर्षगद्गदयागिरा

त्वत्प्रसादात् करिष्यामि भृगोःस्थानमनुत्तमम् ।
स्वस्थानं गम्यतां ब्रह्मन्नतः कृत्यं विचिन्तये ॥ ८५ ॥
एवं भृगुं चाऽस्मि विसर्जयित्वा कल्लोलकोलाहलकौतुकीतटे ।
अथोपविश्येदमचिन्तयं तदा किं कृत्यमात्मानमिवैकयोगी ॥ ८६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसम्वादे महीसागरसङ्गमतीर्थमाहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्थोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे दानभेदप्रशंसावर्णनम्

नारद उवाच

ततस्त्वहं चिन्तयामि कथं स्थानमिदं भवेत् ।
ममायत्तं यतो राज्ञां भूमिरेषा सदा वशे ॥ १ ॥
यत्त्वहं धर्मवर्माणं गत्त्वा याचेह मेदिनीम् ।
अर्पयत्येव स च मे याचितो न पुनः परः ॥ २ ॥
तथा हि मुनिभिः प्रोक्तं द्रव्यं त्रिविधमुत्तमम् ।
शुक्लं मध्यं च शवलमधमं कृष्णमुच्यते ॥ ३ ॥
श्रुतेः संपादनाच्छिष्यात् प्राप्तं शुक्लं च कन्यया ।
तथा कुशीदवाणिज्यकृषियाचितमेव च ॥ ४ ॥

शवलंप्रोच्यतेसद्भिर्द्यूतचौर्येण साहसैः । व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णंसमुदाहृतम्
शुक्लवित्तेन यो धर्मं प्रकुर्याच्छ्रद्धयान्वितः । तीर्थपात्रं समासाद्यदेवत्वे तत्समश्नुते
राजसेन च भावेन वित्तेन शवलेन च । प्रदद्याद्दानमर्थिभ्यो मानुष्यत्वे तदश्नुते

तमोवृतस्तु यो दद्यात्कृष्णवित्तेन मानवः ।
तिर्यक्त्वे तत्फलं प्रेत्य समश्नाति नराधमः ॥ ८ ॥
तत्तु याचितद्रव्यं मे राजसं हि स्फुटं भवेत् ।
अथ ब्राह्मणभावेन नृपं याचे प्रतिग्रहम् ॥ ९ ॥

तदाप्यहो घातिकष्टंहेतुनातेन मेमतम् । अयं प्रतिग्रहोघोरोमध्वास्वादोविषोपमः
प्रतिग्रहेणसंयुक्तंह्यमीवमाविशेद्द्विजम् । तस्मादहंनिवृत्तश्चपापादस्मात्प्रतिग्रहात्
ततः केनाप्युपायेन द्वयोरन्यतरेण तु । स्वायत्तं स्थानकं कुर्म एतत्सञ्चिंतयेमुहुः
यथा कुभार्यः पुरुषश्चिन्तान्तं न प्रपद्यते । तथैवविमृशंश्चाहंचिन्तान्तंनलभाम्यणु

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एतस्मिन्नन्तरे पार्थ! स्नातुं तत्र समागताः । बहवोमुनयःपुण्येमहीसागरसङ्गमे॥ अहं तानब्रवं सर्वान्कुतो यूयंसमागताः । ते मामूचुः प्रणम्याथ सौराष्ट्रविषयेमुने धर्मवर्मेतिनृपतिर्योऽस्यदेशस्य भूपतिः । स तु दानस्य तत्वार्थीतेपेवर्षगणान्बहून्

ततस्तं प्राह खे वाणी श्लोकमेकं नृप! शृणु ।
द्विहेतु षडधिष्ठानं षडङ्गं च द्विपाकयुक् ॥ १७ ॥

चतुः प्रकारंत्रिविधंत्रिनाशंदानमुच्यते । इत्येकं श्लोकमाभाष्यखेवाणीविरराम ह

श्लोकस्यार्थं नावभाषे पृच्छमानाऽपि नारद ।
ततो राजा धर्मवर्मा पटहेनान्वघोषयत् ॥ १९ ॥
यस्तुश्लोकस्य चैवास्य लब्धस्य तपसा मया ।
करोति सम्यग्व्याख्यानं तस्य चैतद्ददाम्यहम् ॥ २० ॥

गवांचसप्तनियुतंसुवर्णंतावदेवतु । सप्तग्रामान्प्रयच्छामिश्लोकाव्याख्यांकरोतियः

पटहेनेति नृपतेः श्रुत्वा राज्ञो वचो महत् ।
आजग्मुर्बहुदेशीया ब्राह्मणाः कोटिशो मुने !॥ २२ ॥

पुनर्दुर्बोधविन्यासःश्लोकस्तैर्विप्रपुङ्गवैः । आख्यातुंशक्यते नैवगुडोमूकैर्यथामुने वयं च तत्रयाताःस्मोधनलोभेननारद । दुर्बोधत्वान्नमस्कृत्यश्लोकंचात्रसमागताः

दुर्व्याख्येयस्त्वयं श्लोको धनं लभ्यं न चैव नः ।
तीर्थयात्रां कथं यामीत्येवाचिंत्यात्रचागताः ॥ २५ ॥
एवं फाल्गुन तेषां तु वचः श्रुत्वा महात्मनाम् ।
अतीव सम्प्रहृष्टोऽहं तान्विसृज्येत्यचिन्तयम् ॥ २६ ॥
अहो प्राप्तउपायो मे स्थानप्राप्तौ न संशयः ।
श्लोकं व्याख्याय नृपतेर्लप्स्ये स्थानं धनं तथा ॥
विद्यामूल्येन नैवं च याचितःस्यात्प्रतिग्रहः ।
सत्यमाह पुराणर्षिर्वासुदेवो जगद्गुरुः ॥ २८ ॥
धर्मस्य यस्य श्रद्धास्यान्न च सा नैव पूर्यते ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पापस्य यस्य श्रद्धास्यान्न च सापि न पूर्यते ॥ २६ ॥
एवं विचिन्त्य विद्वांसः प्रकुर्वन्ति यथारुचि ।
सत्यमेतद्विभोर्वाक्यं दुर्लभोऽपि यथाहि मे ॥ ३० ॥
मनोरथोऽयं सफलः सम्भूतोऽङ्कुरितःस्फुटम् ।
एनं च दुर्विदं श्लोकमहञ्जानामि सुस्फुटम् ॥ ३१ ॥

अमूर्तैः पितृभिःपूर्वमेषख्यातोहिमेपुरा । एवंहर्षान्वितःपार्थसञ्चिन्त्याऽहन्ततोमुहुः प्रणम्य तीर्थं चलितो महीसागरसङ्गमम् । वृद्धब्राह्मणरूपेण ततोऽहंयातवान्नृपम्

इदं भणितवानस्मि श्लोकव्याख्यां नृप! शृणु ।
यत्ते पटहविख्यातं दानञ्च प्रगुणीकुरु ॥ ३४ ॥
एवमुक्ते नृपः प्राह प्रोचुरेवं हि कोटिशः ।
द्विजोत्तमाः पुनर्नास्य प्रोक्तुमर्थो हि शक्यते ॥ ३५ ॥
के द्विहेतूषडाख्यातान्यधिष्ठानानि कानिच ।
कानि चैव षडङ्गानि कौद्धौ पाकौ तथा स्मृतौ ॥ ३६ ॥
के च प्रकाराश्चत्वारः किंस्वित्तत्त्रिविधं द्विज !।
त्रयोनाशाश्चकेप्रोक्ता दानस्यैतत्स्फुटं वद ॥ ३७ ॥
स्फुटान्प्रश्नानिमान्सप्त यदि वक्ष्यसि ब्राह्मण !।
ततो गवां सप्तनियुतं सुवर्णं तावदेव तु ॥ ३८ ॥
सप्तग्रामांश्च दास्यामि नो चेद्यास्यसि स्वं गृहम् ।
इत्युक्तवचनं पार्थ! सौराष्ट्रस्वामिनं नृपम् ॥ ३९ ॥

धर्मवर्माणमस्त्वेवंप्राचोचमवधारय । श्लोकव्याख्यांस्फुटांवक्ष्येदानहेतूचतौशृणु

अल्पत्वं वा बहुत्वम्वादानस्याभ्युदयावहम् ।
श्रद्धाशक्तिश्च दानानां वृद्ध्याक्षयकरे हिते ॥ ४१ ॥

तत्र श्रद्धाविषये श्लोका भवन्ति । कायक्लेशैश्च बहुभिर्न चैवाऽर्थस्य राशिभिः

धर्मः सम्प्राप्यते सूक्ष्मः श्रद्धा धर्मोऽद्भुतं तपः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

श्रद्धा स्वर्गश्च मोक्षश्च श्रद्धा सर्वमिदं जगत् ॥ ४३ ॥
सर्वस्वं जीवितं चापि दद्यादश्रद्धयायदि ।
नाप्नुयात्सफलं किंचिच्छ्रद्दधानस्ततो भवेत् ॥ ४४ ॥
श्रद्धया साध्यते धर्मो महद्भिर्नार्थराशिभिः ।
अकिंचना हि मुनयः श्रद्धावन्तो दिवङ्गताः ॥ ४५ ॥
त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ ४६ ॥
यजन्ते सात्त्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः ।
प्रेतान्भूतपिशाचांश्च यजन्ते तामसा जनाः ॥ ४७ ॥
तस्माच्छ्रद्धावता पात्रे दत्तं न्यायार्जितं हि यत् ।
तेनैव भगवान्रुद्रः स्वल्पकेनाऽपि तुष्यति ॥ ४८ ॥

शक्तिविषये च श्लोका भवन्ति ।

कुटुम्बभुक्तवसनाद् (भरणाद्) देयं यदतिरिच्यते ।
मध्वास्वादो विषं पश्चाद्दातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ॥ ४९ ॥

शक्ते परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि । मध्वापानविषादःसधर्माणांप्रतिरूपकः
भृत्यानामुपरोधेनयत्करोत्यौर्ध्वदैहिकम् । तद्भवत्यसुखोदर्कं जीवतोऽस्यमृतस्यच

सामान्यं याचितं न्यासमाधि (धे) र्दाराश्चदर्शनम् (दानश्चतद्धनम्) ।
अन्वाहितं च निक्षेपः (निक्षिप्तं) सर्वस्वं चान्वये सति ॥ ५२ ॥
आपत्स्वपि न देयानि नववस्तूनि पण्डितैः ।
यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ ५३ ॥

इति तेगदितौराजन्द्वौहेतूश्रूयतामतः । अधिष्ठानानि वक्ष्यामिषडेव शृणुतान्यपि
धर्मंमर्थं च कामं च व्रीडाहर्षभयानि च । अधिष्ठानानि दानानां षडेतानिप्रचक्षते
पात्रेभ्यो दीयते नित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनम् । केवलं धर्मबुद्ध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते
धनिनं धनलोभेन लोभयित्वाऽर्थमाहरेत् । तदर्थदानमित्याहुः कामदानमतः शृणु

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसङ्गाद्यत्प्रदीयते ।
अनर्हेषु सरागेण कामदानं तदुच्यते ॥ ५८ ॥
संसदि व्रीडयाऽऽश्रुत्य अर्थिभ्यःप्रददाति च ।
प्रतिदीयते च (तुतद्) यद्दानं व्रीडादानमिति श्रुतम् ॥ ५९ ॥
दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा वाहर्षाद्यत्प्रदीयते । हर्षदानमिति प्रोक्तं दानं तद्धर्मचिन्तकैः
आक्रोशानर्थहिंसानां प्रतीकाराय यद्भवेत् । दीयतेऽनुपकर्तृभ्योऽभयदानं तदुच्यते
प्रोक्तानि षडधिष्ठानान्यङ्गान्यपि च षट्च्छृणु ।
दाता प्रतिग्रहीता च शुद्धिर्देयं चधर्मयुक् ॥ ६२ ॥
देशकालौच दानानामङ्गान्येतानि षड् विदुः ।
अपरोगी च धर्मात्मा दित्सुरव्यसनः शुचिः ॥ ६३ ॥
अनिंद्याजीवकर्मा च षड्भिर्दाता प्रशस्यते ।
अनृजुश्चाश्रद्दधानोऽशान्तात्माधृष्टभीरुकः ॥ ६४ ॥
असत्यसन्धो निद्रालुर्दाताऽयं तामसोऽधमः ।
त्रिशुक्लः कृशवृत्तिश्च घृणालुः सकलेन्द्रियः ॥ ६५ ॥
विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः पात्रमुच्यते ।
सौमुख्यादभिसम्प्रीतिरर्थिनां दर्शने सदा ।
सत्कृतिश्चानसूया च तदा शुद्धिरितिस्मृता ॥ ६६ ॥
अपराबाधमक्लेशं स्वयत्नेनार्जितं धनम् ।
स्वल्पं वा विपुलम्वाऽपि देयमित्यभिधीयते ॥ ६७ ॥
तेनापि किल धर्मेण उद्दिश्य किल किञ्चन ।
देयं तद्धर्मयुगितिशून्ये शून्यं फलं स्मृतम् ॥ ६८ ॥
न्यायेन दुर्लभं द्रव्यं देशेकालेऽपि वा पुनः ।
दानार्हौ देशकालौ तौ स्याताश्रेष्ठौ न चान्यथा ॥ ६९ ॥
षडङ्गानीतिचोक्तानि द्वौ च पाकावतःशृणु ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वौ पाकौ दानजौ प्राहुः परत्राऽथ त्विहोच्यते ॥ ७० ॥

सद्भ्यो यद्दीयते किंचित्तत्परत्रोपतिष्ठति । असत्सु दीयतेकिंचित्तद्दानमिहभुज्यते

द्वौपाकावितिनिर्दिष्टौ प्रकारांश्चतुरःशृणु ।

ध्रुवमाहुस्त्रिकं काम्यं नैमित्तिकमितिक्रमात् ॥ ७२ ॥

वैदिकोदानमार्गोऽयंचतुर्धावर्ण्यते द्विजैः । प्रपारामतडागादिसर्वकामफलंध्रुवम्

तदाहुस्त्रिकमित्याहुर्दीयते यद्दिनेदिने । अपत्यविजयैश्वर्यस्त्रीबालार्थं प्रदीयते ॥

इच्छासंस्थं च यद्दानं काम्यमित्यभिधीयते ।

कालापेक्षं क्रियापेक्षं गुणापेक्षमितिस्मृतौ ॥ ७५ ॥

त्रिधानैमित्तिकं प्रोक्तं सदाहोमविवर्जितम् ।

इति प्रोक्ताः प्रकारास्ते त्रैविध्यमभिधीयते ॥ ७६ ॥

अष्टोत्तमानि चत्वारि मध्यमाधिविधानतः ।

कानीयसानि शेषाणि त्रिविधत्वमिदं विदुः ॥ ७७ ॥

गृहप्रासादविद्याभूगोकूपप्राणहाटकम् । एतान्युत्तमदानानि उत्तमद्रव्यदानतः ॥

अन्नारामं च वासांसि हयप्रभृतिवाहनम् ।

दानानि मध्यमानीति मध्यमद्रव्यदानतः ॥ ७९ ॥

उपानच्छत्रपात्रादिदधिमध्वासनानि च ॥ ८० ॥

दीपकाष्ठोपलादीनि चरमं बहुवार्षिकम् । इति कानीयसान्यहुर्दाननाशत्रयं शृणु

यद्दत्त्वातप्यतेपश्चादासुरंतद्वृथा मतम् । अश्रद्धयायद्ददाति राक्षसंस्याद्वृथैवतत्

यच्चाऽऽक्रुश्य ददात्यंग दत्त्वा च क्रोशति द्विजम् ।

पैशाचन्तद्वृथा दानं दाननाशास्त्रयस्त्वमी ॥ ८३ ॥

इति सप्तपदैर्बद्धं दानमाहात्म्यमुत्तमम् ।

शक्त्या ते कीर्तितं राजन्साधुवाऽसाधु वा वद ॥ ८४ ॥

धर्मवर्मोवाच

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलंतपः । अद्य ते कृतकृत्योऽस्मि कृतः कृतिमतांवर

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पठित्वा सकलं जन्म ब्रह्मचारीयथा वृथा ।
बहुक्लेशात्प्राप्तभार्यः सा वृथाऽप्रियवादिनी ॥ ८६ ॥
क्लेशेनकृत्वा कूपं वा सक्षारोदकोवृथा । बहुक्लेशैर्जन्मनीतं विनाधर्मंतथावृथा
एवं मे यद्वृथा नाम जातं तत्सफलं त्वया ।
कृतं तस्मान्नमस्तुभ्यं द्विजेभ्यश्च नमोनमः ॥ ८८ ॥
सत्यमाह पुरा विष्णुः कुमारान्विष्णुसद्मनि ॥ ८९ ॥
नाहं तथाऽग्नि यजमानहविर्वितानच्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन ।
यद्ब्राह्मणस्य मुखतश्चरतोऽनुवासं तुष्टस्य मय्यपहितैर्निजकर्मपाकैः ॥ ९०
तन्मयाऽशर्मणा वापि यद्विप्रेष्वप्रियं कृतम् ।
सर्वस्य प्रभवो विप्रास्तत्क्षमन्तां प्रसादये ॥ ९१ ॥
त्वं च कोऽसि नसामान्यः प्रणम्याहं प्रसादये ।
आत्मानं ख्यापय मुने प्रोक्तश्चेत्यब्रवं तदा ॥ ९२ ॥

नारद उवाच

नारदोऽस्मिनृपश्रेष्ठ स्थानकार्थीसमागतः : प्रोक्तं च देहिमेद्रव्यंभूमिंचस्थानहेतवे
यद्यपीयं देवतानां भूमिर्द्रव्यं च पार्थिव! ।
तथापि यस्मिन्यः काले राजा प्रार्थ्यः स निश्चितम् ॥ ९४ ॥
स हीश्वरस्यावतारोभर्त्तादाताऽभयस्यसः । तथैवत्वामहंयाचेद्रव्यशुद्धिपरीप्सया
पूर्वं ममाऽऽलयं देहि देयार्थे (तथैवगालवः पूर्वं हयार्थे)प्रार्थनापरः ॥ ९६ ॥

राजोवाच

यदि त्वंनारदोविप्र राज्यमस्त्वखिलंतव । अहंहिब्राह्मणानांतेदास्यंकर्ता नसंशयः

नारद उवाच

यद्यस्माकं भवान्भक्तस्तत्ते कार्यं च नो वचः ॥ ९७ ॥
सर्वं यत्तद्देहि मे द्रव्यंमुक्तं भुवं च मे सप्तगव्यूतिमात्राम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भूयात्त्वत्तोऽप्यस्य रक्षेति सोऽपि मेने त्वहंचिन्तये चाऽर्थशेषम् ॥ ६८॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसम्वादे दानभेदप्रशंसावर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कलापग्रामवासिसुतनुब्राह्मणेननारदप्रश्नोत्तरकथनम्

नारद उवाच

ततोऽहं धर्मवर्माणंप्रोच्यतिष्ठेद्धनंत्वयि । कृत्यकालेग्रहीष्यामीत्यागमंरैवतंगिरिम्

आसं प्रमुदितश्चाऽहं पश्यंस्तं गिरिसत्तमम् ।

आह्वयानं नरान्साधून्भूमेर्भुजमिवोच्छ्रितम् ॥ २ ॥

यस्मिन्नानाविधा वृक्षाः प्रकाशन्ते समन्ततः ।

साधुं गृहपतिं प्राप्य पुत्रभार्यादयो यथा ॥ ३ ॥

मुदितायत्रसन्तृप्तावाशन्तेकोकिलादयः । सद्गुरोर्ज्ञानसम्पन्नायथाशिष्यगणाभुवि

यत्र तप्त्वातपोमर्त्यायथेप्सितमवाप्नुयुः । श्रीमहादेवमासाद्यभक्तोयद्वन्मनोरथम्

तस्याहं च गिरेः पार्थ! समासाद्य महाशिलाम् ।

शीतसौरभ्यमन्देन प्रीणितोऽचिन्तयं हृदि ॥ ६ ॥

तावन्मया स्थानमाप्तं यदतीव सुदुर्लभम् । इदानीं ब्राह्मणार्थेऽहंकुर्वेतावदुपक्रमम्

ब्राह्मणाश्च विलोक्या मे ये हि पात्रतमा मताः ।

तथा हि चात्र श्रूयन्ते वचांसि श्रुतिवादिनाम् ॥ ८ ॥

न जलोत्तरणे शक्तायद्वन्नौःकर्णवर्जिता । तद्वच्छ्रेष्ठोऽप्यनाचारोविप्रोनोद्धरणक्षमः

ब्राह्मणोह्यनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति । तस्मैहव्यंनदातव्यंन हिभस्मनिहूयते

दानपात्रमतिक्रम्य यदपात्रे प्रदीयते । तद्वत्तंगामतिक्रम्य गर्दभस्य गवाह्निकम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ऊषरे वापितं बीजं भिन्नभाण्डे च गोदुहम् । भस्मनीवहुतंहव्यंमूर्खेदानमशाश्वतम्
विधिहीने तथाऽपात्रे योददातिप्रतिग्रहम् । न केवलंहितद्यातिशेषंपुण्यं प्रणश्यति

भूराप्ता गौस्तथा भोगाः सुवर्णं देहमेव च (वा) ।
अश्वश्चक्षुस्तथावासो घृतंतेजस्तिलाः प्रजाः ॥ १४ ॥
घ्नन्ति तस्मादविद्वांस्तु विभियाच्च प्रतिग्रहात् ।
स्वल्पकेनाप्यविद्वांस्तु पङ्के गौरिवसीदति ॥ १५ ॥
तस्माद्ये गूढतपसो गूढस्वाध्यायसाधकाः ।
स्वदारनिरताः शान्तास्तेषु दत्तं सदाऽक्षयम् ॥ १६ ॥

देशेकालउपायेन द्रव्यंश्रद्धासमन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तत्सकलं धर्मलक्षणम् ॥
न विद्ययाकेवलया तपसावाऽपि पात्रता । यत्र वृत्तमिमेचोभे तद्धि पात्रम्प्रचक्षते

तेषां त्रयाणां मध्ये च विद्यामुख्यो महागुणः ।
विद्यां विनान्धवद्विप्राश्चक्षुष्मन्तो हि ते मताः ॥ १९ ॥
तस्माच्चक्षुष्मतो विद्वान्देशे देशे परीक्षयेत् ।
प्रश्नान्ये मम वक्ष्यन्ति तेभ्यो दास्यम्यहं ततः ॥ २० ॥
इति सञ्चिन्त्य मनसा तस्माद्देशात्समुत्थितः ।
आश्रमेषु महर्षीणां विचराम्यस्मि फाल्गुन !॥ २१ ॥
इमाञ्छ्लोकान्गायमानः प्रश्नरूपाञ्छृणुष्व तान् ।
मातृकां को विजानाति कतिधा कीदृशाक्षरम् ॥ २२ ॥

पञ्चपञ्चाद्भुतंगेहं को विजानातिवाद्विजः । बहुरूपांस्त्रियंकर्तुमेकरूपाञ्च वेत्ति कः

को वा चित्रकथाबन्धं वेत्ति संसारगोचरः ।
को वार्णवमहाग्राहं वेत्ति विद्यापरायणः ॥ २४ ॥
को वाऽष्टविधं ब्राह्मण्यं वेत्ति ब्राह्मणसत्तमः ।
युगानां च चतुर्णाम्वा कोमूलदिवसान्वदेत् ॥ २५ ॥

चतुर्दशमनूनां वा मूलवासरंवेत्तिकः । कस्मिंश्चैवदिने प्राप पूर्वं वाभास्करोरथम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भूयात्त्वत्तोऽप्यस्य रक्षेति सोऽपि मेने त्वहंचिन्तये चाऽर्थशेषम् ॥ ६८॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदार्जुनसम्वादे दानभेदप्रशंसावर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कलापग्रामवासिसुतनुब्राह्मणेननारदप्रश्नोत्तरकथनम्

नारद उवाच

ततोऽहं धर्मवर्माणंप्रोच्यतिष्ठेद्धनंत्वयि । कृत्यकालेग्रहीष्यामीत्यागमंरैवतंगिरिम्

आसं प्रमुदितश्चाऽहं पश्यंस्तं गिरिसत्तमम् ।

आह्वयानं नरान्साधून्भूमेर्भुजमिवोच्छ्रितम् ॥ २ ॥

यस्मिन्नानाविधा वृक्षाः प्रकाशन्ते समन्ततः ।

साधुं गृहपतिं प्राप्य पुत्रभार्यादयो यथा ॥ ३ ॥

मुदितायत्रसन्तृप्तावाशन्तेकोकिलादयः । सद्गुरोर्ज्ञानसम्पन्नायथाशिष्यगणाभुवि यत्र तप्त्वातपोमर्त्यायथेप्सितमवाप्नुयुः । श्रीमहादेवमासाद्यभक्तोयद्वन्मनोरथम्

तस्याहं च गिरेः पार्थ! समासाद्य महाशिलाम् ।

शीतसौरभ्यमन्देन प्रीणितोऽचिन्तयं हृदि ॥ ६ ॥

तावन्मया स्थानमाप्तं यदतीव सुदुर्लभम् । इदानीं ब्राह्मणार्थेऽहंकुर्वेतावदुपक्रमम्

ब्राह्मणाश्च विलोक्या मे ये हि पात्रतमा मताः ।

तथा हि चात्र श्रूयन्ते वचांसि श्रुतिवादिनाम् ॥ ८ ॥

न जलोत्तरणे शक्तायद्वन्नौःकर्णवर्जिता । तद्वच्छ्रेष्ठोऽप्यनाचारोविप्रोनोद्धरणक्षमः ब्राह्मणोह्यनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति । तस्मैहव्यंनदातव्यंन हिभस्मनिहूयते दानपात्रमतिक्रम्य यदपात्रे प्रदीयते । तद्वत्तंगामतिक्रम्य गर्दभस्य गवाह्निकम् ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ऊषरे वापितं बीजं भिन्नभाण्डे च गोदुहम् । भस्मनीवहुतंहव्यंमूर्खेदानमशाश्वतम्
विधिहीने तथाऽपात्रे योददातिप्रतिग्रहम् । न केवलंहितद्यातिशेषंपुण्यं प्रणश्यति

भूराप्ता गौस्तथा भोगाः सुवर्णं देहमेव च (वा) ।
अश्वश्चक्षुस्तथावासो घृतंतेजस्तिलाः प्रजाः ॥ १४ ॥
घ्नन्ति तस्मादविद्वांस्तु विभियाच्च प्रतिग्रहात् ।
स्वल्पकेनाप्यविद्वांस्तु पङ्के गौरिवसीदति ॥ १५ ॥
तस्माद्ये गूढतपसो गूढस्वाध्यायसाधकाः ।
स्वदारनिरताः शान्तास्तेषु दत्तं सदाऽक्षयम् ॥ १६ ॥

देशेकालउपायेन द्रव्यंश्रद्धासमन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तत्सकलं धर्मलक्षणम् ॥
न विद्ययाकेवलया तपसावाऽपि पात्रता । यत्र वृत्तमिमेचोभे तद्धि पात्रम्प्रचक्षते

तेषां त्रयाणां मध्ये च विद्यामुख्यो महागुणः ।
विद्यां विनान्धवद्विप्राश्चक्षुष्मन्तो हि ते मताः ॥ १९ ॥
तस्माच्चक्षुष्मतो विद्वान्देशे देशे परीक्षयेत् ।
प्रश्नान्ये मम वक्ष्यन्ति तेभ्यो दास्यम्यहं ततः ॥ २० ॥
इति सञ्चिन्त्य मनसा तस्माद्देशात्समुत्थितः ।
आश्रमेषु महर्षीणां विचराम्यस्मि फाल्गुन !॥ २१ ॥
इमाञ्छ्लोकान्गायमानः प्रश्नरूपाञ्छृणुष्व तान् ।
मातृकां को विजानाति कतिधा कीदृशाक्षरम् ॥ २२ ॥

पञ्चपञ्चाद्भुतंगेहं को विजानातिवाद्विजः । बहुरूपांस्त्रियंकर्तुमेकरूपाञ्च वेत्ति कः

को वा चित्रकथाबन्धं वेत्ति संसारगोचरः ।
को वार्णवमहाग्राहं वेत्ति विद्यापरायणः ॥ २४ ॥
को वाऽष्टविधं ब्राह्मण्यं वेत्ति ब्राह्मणसत्तमः ।
युगानां च चतुर्णाम्वा कोमूलदिवसान्वदेत् ॥ २५ ॥

चतुर्दशमनूनां वा मूलवासरंवेत्तिकः । कस्मिंश्चैवदिने प्राप पूर्वं वाभास्करोरथम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

उद्वेजयतिभूतानिकृष्णाहिरिववेत्तिकः । कोवाऽस्मिन्घोरसंसारेदक्षदक्षतमोभवेत्
पन्थानावपि द्वौ कश्चिद्वेत्ति वक्ति च ब्राह्मणः ।
इति मे द्वादशप्रश्नान्ये विदुर्ब्राह्मणोत्तमाः ॥ २८ ॥
ते मे पूज्यतमास्तेषामहमाराधकश्चिरम् । इत्यहंगायमानोवैभ्रमितःसकलांमहीम्
ते चाहुर्दुःखदाः ख्याताः प्रश्नास्ते कुर्महे नमः ।
इत्यहं सकलां पृथ्वीं विचित्याऽलब्धब्राह्मणः ॥ ३० ॥
हिमाद्रिशिखिरासीनो भूयश्चिन्तामवाप्तवान् ।
सर्वे विलोकिता विप्राः किमतः कर्तुमुत्सहे ॥ ३१ ॥
ततो मे चिन्तयानस्य पुनर्जाता मतिस्त्वयम् ।
अद्यापि न गतश्चाहं कलापग्राममुत्तमम् ॥ ३२ ॥
यस्मिन् विप्राः सम्वसन्ति मूर्तानीव तपांसि च ।
चतुरशीतिसाहस्राः श्रुताध्ययनशालिनः ॥ ३३ ॥
स्थाने तस्मिन् गमिष्यामीत्युक्त्वाऽहं चलितस्तदा ।
खेचरो हि ममा क्रम्य परं पारं गतस्ततः ॥ ३४ ॥
अद्राक्षं पुण्यभूमिस्थं ग्रामरत्नमहं महत् । शतयोजनविस्तीर्णंनानावृक्षसमाकुलम्
यत्र पुण्यवतांसन्तिशतशःप्रवराश्रमाः । सर्वेषामपिजीवानां यत्रान्योऽन्यंनदुष्टता
यज्ञभाजां मुनीनां यदुपकारकरं सदा ।
सतां धर्मवतां यद्वदुपकारो न शाम्यति ॥ ३७ ॥
मुनीनां यत्र परमं स्थानंचाप्यविनाशकृत् ।
स्वाहा स्वधा वषट्कारः हन्तकारो न नश्यति ॥ ३८ ॥
यत्र कृतयुगस्याऽर्थंबीजं पार्थाऽवशिष्यते । सूर्यस्यसोमवंशस्यब्राह्मणानांतथैवच
स्थानकं तत्समासाद्य प्रविष्टोऽहं द्विजाश्रमान् ।
तत्र ते विविधान् वादान्विवदन्ते द्विजोत्तमाः ॥ ४० ॥
परस्परं चिन्तयाना वेदा मूर्तिधरा यथा । तत्र मेधाविनः केचिदर्थमन्यैःप्रपूरितम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विचिक्षिपुर्महात्मानो नभोगतमिवामिषम् ।
तत्राऽहं करमुद्यम्य प्रावोचं पूर्यतां द्विजाः ॥ ४२ ॥
काकारावैः किमेतैर्वोयद्यस्ति ज्ञानशालिता ।
व्याकुरुध्वं ततः प्रश्नान् मम दुर्विषहान् बहून् ॥ ४३ ॥

ब्राह्मणा ऊचुः

वद ब्राह्मण प्रश्नान्स्वाञ्छ्रुत्वाऽऽधास्यामहे वयम् ।
परमो ह्येष नो लाभः प्रश्नान्पृच्छति यद्भवान् ॥ ४४ ॥
अहं पूर्विकया ते वै न्यषेधन्त परस्परम् । अहं पूर्वमहं पूर्वमिति वीरा यथा रणे ॥
ततस्तानब्रवं प्रश्नानहं द्वादशपूर्वकान् ।
श्रुत्वा ते मामवोचन्त लीलायन्तो मुनीश्वराः ॥ ४६ ॥
किं ते द्विज! बालप्रश्नैरमीभिः स्वल्पकैरपि ।
अस्माकं यन्निहीनं त्वं मन्यसे स ब्रवीत्वमून् ४७ ॥
ततोऽतिविस्मितश्चाऽहं मन्यमानः कृतार्थताम् ।
तेषां निहीनं सञ्चिन्त्य प्रावोचं प्रब्रवीत्वयम् ॥ ४८ ॥
ततः सुतनुनामा स बालोऽबालोऽभ्युवाच माम् ।
मम मन्दायते वाणी प्रश्नैः स्वल्पैस्तव द्विज ! ॥
तथापि वच्मि मां यस्मान्निहीनं मन्यते भवान् ॥ ४९ ॥

सुतनुरुवाच

अक्षरास्तु द्विपञ्चाशन्मातृकायाः प्रकीर्तिताः ॥ ५० ॥
ॐकारः प्रथमस्तत्र चतुर्दश स्वरास्तथा । स्पर्शाश्चैव त्रयस्त्रिंशदनुस्वारस्तथैवच
विसर्जनीयश्चपरो जिह्वामूलीय एव च । उपध्मानीयएवापिद्विपञ्चाशदमीस्मृताः
इति ते कथिता सङ्ख्या अर्थं चैषां शृणु द्विज !।
अस्मिन्नर्थे चेतिहासं तव वक्ष्याम्यि यः पुरा ॥ ५३ ॥
मिथिलायां प्रवृत्तोऽभूद् ब्राह्मणस्य निवेशने ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मिथिलायां पुरा पुर्यां ब्राह्मणः कौथुमाभिधः ॥ ५४ ॥
येन विद्याः प्रपठिता वर्तन्ते भुवि या द्विज ! ।
एकत्रिंशत्सहस्राणि वर्षाणां स कृतादरः ॥ ५५ ॥
क्षणमप्यनवच्छिन्नं पठित्वा गेहवानभूत् ।
ततः केनाऽपि कालेन कौथुमस्याऽभवत्सुतः ॥ ५६ ॥
जडवद्वर्त्तमानः स मातृकां प्रत्यपद्यत । पठित्वा मातृकामन्यन्नाध्येति स कथञ्चन
ततः पिता खिन्नरूपी जडं तं समभाषत ।
अधीष्व पुत्रकाधीष्व तव दास्यामि मोदकान् ॥ ५८ ॥
अथाऽन्यस्मै प्रदास्यामि कर्णावुत्पाटयामि ते ॥ ५९ ॥

पुत्र उवाच

तात! किं मोदकार्थायपठ्यते लोभहेतवे । पठनं नाम यत्पुंसांपरमार्थंहितत्स्मृतम्

कौथुम उवाच

एवं ते वदमानस्यआयुर्भवतुब्रह्मणः । साध्वीबुद्धिरियंतेऽस्तुकुतोनाध्येष्यतःपरम्

पुत्र उवाच

तात! सर्वं परिज्ञेयं ज्ञातमत्रैव वै यतः । ततः परं कण्ठशोषः किमर्थं क्रियते वद ॥

पितोवाच

विचित्रं भाषसे बाल! ज्ञातोऽत्रार्थश्च कस्त्वया ।
ब्रूहि ब्रूहि पुनर्वत्स श्रोतुमिच्छामि ते गिरम् ॥ ६३ ॥

पुत्र उवाच

एकत्रिंशत्सहस्राणि पठित्वाऽपि त्वया पितः ! ।
नानातर्कान् भ्रान्तिरेव सन्धिता मनसि स्वके ॥ ६४ ॥
अयमयं चायमिति धर्मो यो दर्शनोदितः । तेषु वातायते चेतस्तव तन्नाशयामिते॥
उपदेशं पठस्येव नैवार्थज्ञोसितत्त्वतः । पाठमात्रा हि ये विप्रा द्विपदाःपशवोहिते
तत्ते ब्रवीमि तद्वाक्यं मोहमार्तण्डमद्भुतम् ॥ ६७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अकारः कथितो ब्रह्मा उकारो विष्णु रुच्यते ।
मकारश्च स्मृतो रुद्रस्त्रयश्चैते गुणाः स्मृताः ॥ ६८ ॥
अर्धमात्रा च या मूर्ध्नि परमः स सदाशिवः ।
एवमोङ्कारमाहात्म्यं श्रुतिरेषा सनातनी ॥ ६९ ॥
ॐकारस्य च माहात्म्यं याथात्म्येन न शक्यते ।
वर्षाणामयुतेनाऽपि ग्रन्थकोटिभिरेव वा ॥ ७० ॥
पुनर्यत्सारसर्वस्वं प्रोक्तं तच्छ्रूयतां परम् । अःकारांता अकाराद्यामनवस्तेचतुर्दश
स्वायम्भुवश्च स्वारोचिरौत्तमोरैवतस्तथा ।
तामसश्चाक्षुषः षष्ठस्तथा वैवस्वतोऽधुना ॥ ७२ ॥
सावर्णिर्ब्रह्मसावर्णी रुद्रसावर्णिरेव च । दक्षसावर्णिरेवाऽपि धर्मसावर्णिरेव च ॥
रौच्यो भौत्यस्तथा चापि मनवोऽमी चतुर्दश ।
श्वेतः पाण्डुस्तथा रक्तस्ताम्रः पीतश्च कापिलः ॥ ७४ ॥
कृष्णः श्यामस्तथा धूम्रः सुपिशङ्गः पिशङ्गकः ।
त्रिवर्णः शबलो वर्णैः कर्कन्धुर इति क्रमात् ॥ ७५ ॥
वैवस्वतः क्षकारश्च तात! कृष्णः प्रदृश्यते ।
ककाराद्याहकारान्तास्त्रयस्त्रिंशच्च देवताः ॥ ७६॥
ककाराद्याष्ठकारान्ता आदित्या द्वादशस्मृताः ।
धाता मित्रोऽर्यमा शक्रो वरुणश्चांशुरेव च ॥ ७७ ॥
भगो विवस्वान्पूषा च सवितादशमस्तथा ।
एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादश उच्यते ॥ ७८ ॥
जघन्यजः स सर्वेषामादित्यानां गणाधिकः ।
डकाराद्या बकारान्ता रुद्राश्चैकादशैवतु ॥ ७९ ॥
कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः ।
अजकः शासनः शास्ता शम्भुश्चण्डो भवस्तथा ॥ ८० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भकाराद्याः पकारान्ता अष्टौ हि वसवो मताः ।
ध्रुवो धोरश्च सोमश्च आपश्चैवानलोऽनिलः ॥ ८१ ॥
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च अष्टौ ते वसवः स्मृताः ।
सहौचेत्यश्विनौ ख्यातौ त्रयस्त्रिंशदिमे स्मृताः ॥ ८२ ॥
अनुस्वारोविसर्गश्चजिह्वामूलीयएवच । उपध्मानीयइत्येतेजरायुजास्तथाऽण्डजाः
स्वेदजाश्चोद्भिजाश्चेति तत (पितर्) जीवाः प्रकीर्तिताः ।
भावार्थः कथितश्चाऽयं तत्त्वार्थं शृणु साम्प्रतम् ॥ ८४ ॥
ये पुमांसस्त्वमून्देवान् समाश्रित्य क्रियापराः ।
अर्धमात्रात्मके नित्ये पदे लीनास्त एव हि ॥ ८५ ॥
चतुर्णां जीवयोनीनां तदैव परिमुच्यते ।
यदाभून्मनसा वाचा कर्मणा च यजेत्सुरान् ॥ ८६ ॥
यस्मिञ्छास्त्रे त्वमी देवा मानिता नैव पापिभिः ।
तच्छास्त्रं हि न मन्तव्यं यदि ब्रह्मा स्वयं वदेत् ॥ ८७ ॥
अमी च देवाः सर्वत्र श्रौते मार्गे प्रतिष्ठिताः ।
पाषण्डशास्त्रे सर्वत्र निषिद्धाः पापकर्मभिः ॥ ८८ ॥
तदमून्ये व्यतिक्रम्य तपो दानमथो जपम् । प्रकुर्वन्ति दुरात्मानो वेपन्तेमरुतःपथि
अहो मोहस्य माहात्म्यं पश्यताऽविजितात्मनाम् ।
पठन्ति मातृकां पापा मन्यन्ते न सुरानिह ॥ ९० ॥

सुतनुरुवाच

इति तस्य वचः श्रुत्वा पिताऽभूदतिविस्मितः ।
पप्रच्छ च बहून् प्रश्नान् सोप्यवादीत्तथा तथा ॥ ९१ ॥
मयाऽपि तवप्रोक्तोऽयं मातृकाप्रश्न उत्तमः । द्वितीयं शृणुतंप्रश्नंपञ्चपञ्चाद्भुतंगृहम्
पञ्चभूतानि पञ्चैव कर्म ज्ञानेन्द्रियाणि च ।
पञ्च पञ्चाऽपि विषया मनोबुद्ध्यहमेव च ॥ ९३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रकृतिः पुरुषश्चैव पञ्चविंशः सदाशिवः । पञ्चपञ्चभिरेतैस्तु निष्पन्नं गृहमुच्यते ॥
देहमेतदिदंवेद तत्त्वतोयात्यसौ शिवम् । बहुरूपां स्त्रियं प्राहुर्बुद्धिवेदान्तवादिनः
सा हि नानार्थभजनान् नानारूपं प्रपद्यते ।
धर्मस्यैकस्य संयोगाद् बहुधाऽप्येकिकैव सा ॥ ९६ ॥
इति यो वेद तत्त्वार्थंनाऽसौनरकमाप्नुयात् । मुनिभिर्यच्चनप्रोक्तंयन्नमन्येतदैवतान्
वचनं तद्बुधाः प्राहुर्वन्धं चित्रकथं त्विति ।
यच्चकामान्वितं वाक्यं पञ्चमं वाप्यतः शृणु ॥ ९८ ॥
एको लोभो महान्ग्राहो लोभात्पापं प्रवर्त्तते ।
लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रवर्त्तते ॥ ९९ ॥
लोभान्मोहश्च माया च मानः स्तम्भः परेप्सुता ।
अविद्याऽप्रज्ञता चैव सर्वं लोभात्प्रवर्त्तते ॥ १०० ॥
हरणंपरवित्तानांपरदाराभिमर्शनम् । साहसानां च सर्वेषामकार्याणांक्रियास्तथा
स लोभः सह मोहेन विजेतव्यो जितात्मना ।
दम्भो द्रोहश्च निन्दा च पैशुन्यं मत्सरस्तथा ॥ १०२ ॥
भवन्त्येतानि सर्वाणि लुब्धानामकृतात्मनाम् ।
सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्ति बहुश्रुताः ॥ १०३ ॥
छेत्तारःसंशयानांचलोभग्रस्ताव्रजन्त्यधः ।लोभक्रोधप्रसक्ताश्चशिष्टाचारबहिष्कृताः
अन्तः क्षुरा वाङ्मधुराः कूपाश्छन्नास्तृणैरिव ।
कुर्वते ये बहून् मार्गां स्तास्तान् हेतुबलान्विताः ॥ १०५ ॥
सर्वमार्गं विलुम्पन्ति लोभाज्जातिषु निष्ठुराः ।
धर्मावतंसकाः क्षुद्रा मुष्णन्ति ध्वजिनो जगत् ॥ १०६ ॥
एतेऽति पापिनो ज्ञेया नित्यं लोभसमन्विताः ।
जनको युवनाश्वश्च वृषादर्भिः प्रसेनजित् ॥ १०७ ॥
लोभक्षयाद्दिवं प्राप्तास्तथैवान्ये जनाधिपाः ।
तस्मात्त्यजन्ति ये लोभंतेऽतिक्रामन्ति सागरम् ॥ १०८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

संसाराख्यमतोऽन्येयेग्राहग्रस्ता न संशयः ।अथब्राह्मणभेदांस्त्वमष्टौविप्रावधारय
मात्रश्च ब्राह्मणश्चैवश्रोत्रियश्चततःपरम् । अनूचानस्तथा भ्रूण ऋषिकल्पऋषिर्मुनिः
एते ह्यष्टौ समुद्दिष्टा ब्राह्मणाः प्रथमं श्रुतौ । तेषां परःपरः श्रेष्ठो विद्यावृत्तविशेषतः

ब्राह्मणानां कुले जातो जातिमात्रो यदा भवेत् ।
अनुपेतः क्रियाहीनो मात्र इत्यभिधीयते ॥ ११२ ॥
एकोद्देश्यमतिक्रम्य वेदस्याऽऽचारवान्ऋजुः।
स ब्राह्मण इति प्रोक्तो निभृतः सत्यवाग्घृणी ॥ ११३ ॥
एकां शाखां सकल्पां च षड्भिरङ्गैरधीत्य च ।
षट्कर्मणि रतो विप्र श्रोत्रियोनाम धर्मवित् ॥ ११४ ॥
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः शुद्धात्मा पापवर्जितः ।
श्रेष्ठः श्रोत्रियवान् प्राज्ञः सोऽनूचानइतिस्मृतः ॥ ११५ ॥
अनूचानगुणोपेतो यज्ञस्वाध्याययन्त्रितः ।
भ्रूण इत्युच्यते शिष्टैः शेषभोजी जितेन्द्रियः ॥ ११६ ॥
वैदिकं लौकिकं चैव सर्वज्ञानमवाप्य यः ।
आश्रमस्थोवशीनित्यमृषिकल्पइति स्मृतः ॥ ११७ ॥

ऊर्ध्वरेता भवत्यग्रयोनियताशीन संशयी । शापानुग्रहयोः शक्तःसत्यसंधोभवेद्ऋषिः

निवृत्तः सर्वतत्त्वज्ञः कामक्रोधविवर्जितः ।
ध्यानस्थो निष्क्रियो दान्तस्तुल्यमृत्काञ्चनो मुनिः ॥ ११९ ॥
एवमन्वयविद्याभ्यां वृत्तेन च समुच्छ्रिताः ।
त्रिशुक्लानाम विप्रेन्द्राः पूज्यन्ते सवनादिषु ॥ १२० ॥

इत्येवंविधविप्रत्वमुक्तं शृणु युगादयः । नवमी कार्तिकेशुक्ला कृतादिः परिकीर्तिता

वैशाखस्य तृतीया या शुक्ला त्रेतादिरुच्यते ।
माघे पञ्चदशीनाम द्वापरादिः स्मृता बुधैः ॥ १२२ ॥
त्रयोदशी नभस्ये च कृष्णा सा हि कलेः स्मृता ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्या क्षयकारकाः ॥ १२३ ॥
एताश्चतस्रस्तिथयो युगाद्या दत्तं हुतं चाऽक्षयमाशु विद्यात् ।
युगे युगे वर्षशतेन दानं युगादिकाले दिवसेन तत्फलम् ॥
युगाद्याः कथिता ह्येता मन्वाद्याः शृणु साम्प्रतम् ।
अश्वयुक्छुक्लनवमी द्वादशी कार्तिके तथा ॥ १२५ ॥
तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ।
फाल्गुनस्य त्वमावस्या पौषस्यैकादशी तथा ॥ १२६ ॥
आषाढस्याऽपि दशमी माघमासस्य सप्तमी ।
श्रावणस्याऽष्टमी कृष्णा तथाषाढी च पूर्णिमा ॥ १२७ ॥
कार्तिकीफाल्गुनीचैत्रीज्येष्ठेपञ्चदशीसिता ।मन्वन्तरादयश्चैतादत्तस्याक्षयकारकाः
यस्यां तिथौ रथं पूर्वं प्राप देवो दिवाकरः ।
सा तिथिःकथिता विप्रैर्माघे या रथसप्तमी ॥ १२९ ॥
तस्यां दत्तं हुतं चेष्टं सर्वमेवाऽक्षयं मतम् ।
सर्वदारिद्र्यशमनं भास्करप्रीतये मतम् ॥ १३० ॥
नित्योद्वेजक माहुर्यं बुधास्तं शृणु तत्त्वतः ।
यश्च याचनिको नित्यं न स स्वर्गस्य भाजनम् ॥ १३१ ॥
उद्वेजयति भूतानि यथा चौरास्तथैव सः ।
नरकं याति पापात्मा नित्योद्वेगकरस्त्वसौ ॥ १३२ ॥
इहोपपत्तिर्मम केन कर्मणा क्व च प्रयातव्यमितो मयेति ।
विचार्य चैवं प्रतिकारकारी बुधैः स चोक्तो द्विज ! दक्षदक्षः ॥ १३३ ॥
मासैरष्टभिरह्ना च पूर्वेण वयसाऽऽयुषा । तत्कर्म पुरुषः कुर्याद्येनान्तेसुखमेधते ॥
अर्चिर्धूमश्च मार्गौ द्वावाहुर्वेदान्तवादिनः ।
अर्चिषा याति मोक्षश्च धूमेनाऽऽवर्तते पुनः ॥ १३५ ॥
यज्ञैरासाद्यते धूमो नैष्कर्म्येणार्चिराप्यते ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एतयोरपरो मार्गः पाखण्ड इति कीर्त्यते ॥ १३६ ॥
यो देवान्मन्यते नैव धर्मांश्च मनुसूचितान् ।
नैतौ सयाति पन्थानौ तत्त्वार्थोऽयं निरूपितः ॥ १३७ ॥
इति ते कीर्तिताः प्रश्नाः शक्त्या ब्राह्मणसत्तम !।
साधुवाऽसाधुवा ब्रूहि ख्यापयाऽऽत्मनमेव च ॥ १३८ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायांप्रथमेमाहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे कलापग्रामवासिसुतनुब्राह्मणेन नारदप्रश्नोत्तरकथनंनाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

नारदद्वारा पृथ्वीसङ्गमतीर्थे ब्राह्मणानां प्रस्थापनं तत्र स्थानप्रतिष्ठावर्णनञ्च

श्री नारद उवाच

इतिश्रुत्वा फाल्गुनाऽहं रोमाञ्चपुलकीकृतः । स्वरूपंप्रकटीकृत्यब्राह्मणानिदमब्रवम्
अहो धन्यः पिताऽस्माकं यस्य सुप्तस्य पालकाः ।
युष्मद्विधा ब्राह्मणेन्द्राः सत्यमाह पुरा हरिः ॥ २ ॥
मत्तोऽप्यनन्तात्परतः परस्मात्समस्तभूताधिपतेर्न किञ्चित् ।
तेषां किमु स्यादितरेण येषां द्विजेश्वराणां मम मार्गवादिनाम् ॥ ३ ॥
तत्सर्वथाऽद्य धन्योऽस्मि सम्प्राप्तं जन्मनः फलम् ।
यद्भवन्तो मया दृष्टाः पापोपद्रववर्जिताः ॥ ४ ॥
ततस्ते सहसोत्थाय शातातपपुरोगमाः ।
अर्घ्यपाद्यादिसत्कारैः पूजयामासुर्मां द्विजाः ॥ ५ ॥
प्रोक्तवन्तश्चमांपार्थवचःसाधुजनोचितम् । धन्यावयं हिदेवर्षेत्वमस्मान्यदिहागतः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

। कुतो वाऽऽगमनं तुभ्यं गन्तव्यंवा क्वसाम्प्रतम् ।
अत्राप्यागमने कार्यमुच्यतां मुनिसत्तम !॥ ७ ॥
श्रुत्वाप्रीतिकरं वाक्यं द्विजानामितिपाण्डव !।
प्रत्यवोचं मुनीन्द्रांस्ताञ्छ्रूयतांद्विजसत्तमाः ॥ ८ ॥
अहं हि ब्रह्मणो वाक्याद्विप्राणां स्थानकं शुभम् ।
दातुकामो महातीर्थे महीसागरसङ्गमे ॥ ९ ॥
परीक्षन्ब्राह्मणानत्र प्राप्तो यूयं परीक्षिताः ।
अहंवःस्थापयिष्यामि चानुजानीत तद्द्विजाः ॥ १० ॥
एवमुक्तो विलोक्यैव द्विजाञ्छातातपोऽब्रवीत् ।
देवानामपि दुष्प्राप्यं सत्यं नारद! भारत !॥ ११ ॥
किं पुनश्चापि तत्रैव महीसागरसङ्गमः । यत्र स्नातो महातीर्थफलं सर्वमुपाश्नुते ॥
पुनरेको महान्दोषोबिभीमोनितरांयतः । तत्रचौराःसुबहवोनिर्घृणाःप्रियसाहसाः
स्पर्शेषु षोडशं चैकविंशंगृह्णन्तिनोधनम् । धनेन तेन हीनानां कीदृशं जन्मनोभवेत
वरं बुभुक्षया वासो मा चौरकरगा(वशगाः)वयम् ।

अर्जुन उवाच

अद्भुतं वर्ण्यते विप्र! के हि चौराः प्रकीर्तिताः ॥ १५ ॥
किं धनं च हरन्त्येते येभ्यो बिभ्यति ब्राह्मणाः ।

नारद उवाच

कामक्रोधादयश्चौरास्तप एव धनं तथा ॥ १६ ॥
तस्यापहारभीतास्ते मामूचुरिति ब्राह्मणाः ।
तानहं प्राब्रवं पश्चाद्विजानीत द्विजोत्तमाः ॥ १७ ॥
जाग्रतां तु मनुष्याणां चौराःकुर्वन्ति किं खलाः ।
भयभीतश्चालसश्च तथाचाऽशुचिरेव यः ॥ १८ ॥
तेन किं नाम संसाध्यं भूमिस्तं ग्रसते नरम् ॥ १९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शातातप उवाच

वयं चौरभयाद्भीतास्ते हरन्ति धनं महत् । कर्तुं तदा कथं शक्यमङ्ग! जागरणंतथा
खलाश्चौरागताःक्वापि ततो नत्वाऽऽगता वयम् ।
तस्मात्सर्वं सन्त्यजामोभयभीतावयं मुने !॥ २१ ॥

प्रतिग्रहश्च वै घोरःषष्ठांशफलदस्तथा । एवं ब्रुवति तस्मिंश्चहारीतोनाम चाब्रवीत्
मूढबुद्ध्या हि को नाम महीसागरसङ्गमम् ।
त्यजेच्च यत्र मोक्षश्च स्वर्गश्च करगोऽथवा ॥ २३ ॥
कलापादिषु ग्रामेषु को वसेत विचक्षणः ।
यदि वासः स्तम्भतीर्थे क्षणार्धमपि लभ्यते ॥ २४ ॥

भयं च चौरजं सर्वं किंकरिष्यति तत्र नः । कुमारनाथं मनसि पालकंकुर्वतांदृढम्
साहसं च विनाभूतिर्नकथञ्चनप्राप्यते । तस्मान्नारदतत्राहमायास्ये तव वाक्यतः
षड्विंशतिसहस्राणिब्राह्मणामेपरिग्रहे । षट्कर्मनिरताः शुद्धालोभदम्भविवर्जिताः
तैः सार्धमागमिष्यामि ममेदं मतमुत्तमम् ।
इत्युक्ते वचने तांश्च कृत्वाऽहं दण्डमूर्धनि ॥ २८ ॥

निवृत्तःसहसा पार्थ खेचरोऽतिमुदान्वितः । शतयोजनमात्रं तु हिममार्गमतीत्यच
केदारं समुपायातो युक्तस्तैर्द्विजसत्तमैः । आकाशेन सुशक्यश्च बिलेनाऽथसदेशकः
अतिक्रान्तुं नान्यथा च तथा स्कन्दप्रसादतः ॥ ३१ ॥

अर्जुन उवाच

क्व कलापं च तद्ग्रामंकथं शक्यं बिलेनच । कथंस्कन्दप्रसादः स्यादेतन्मेब्रूहिनारद

नारद उवाच

केदाराद्धिमसंयुक्तं योजनानां शतं स्मृतम् ।
तदन्ते योजनशतं विस्तृतं तत्कलापकम् ॥ ३३ ॥

तदन्ते योजनशतं वालुकार्णवमुच्यते । शतयोजनमात्रः स भूमिस्वर्गस्ततःस्मृतः
बिलेन च यथा शक्यं गन्तुंतत्र शृणुष्व तत् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निरन्नं वै निरुदकं देवमाराधयेद् गुहम् ॥ ३५ ॥
दक्षिणायां दिशि ततो निष्पापं मन्यते यदा ।
तदागुहोऽस्यदिशति स्वप्नेगच्छेति भारत ॥ ३६ ॥

ततो गुहात्पश्चिमतोबिलमस्तिबृहत्तरम् । तत्र प्रविश्यगन्तव्यंक्रमाणांशतसप्तकम् तत्र मारकतंलिंगमस्तिसूर्यसमप्रभम् । तदग्रेमृत्तिकाचाऽस्तिस्वर्णवर्णासुनिर्मला

नमस्कृत्य च तल्लिङ्गं गृहीत्वा मृत्तिकाञ्च ताम् ।
आगन्तव्यं स्तम्भतीर्थे समाराध्य कुमारकम् ॥ ३६ ॥
कोलं वा कूपतो ग्राह्यंभूतायां निशि तज्जलम् ।
तेनोदकेन मृत्तिकया कृत्वा नेत्रद्वयाञ्जनम् ॥ ४० ॥

उद्वर्तनं च देहस्य कदाचित्षष्टिके पदे । नेत्राञ्जनप्रभावाच्च बिलं पश्यति शोभनम् तन्मध्येन ततो यातिगात्रोद्वर्त्तप्रभावतः । कारीषैर्नाम चात्युग्रैर्भक्ष्यतेनैवकीटकैः

बिलमध्ये च सम्पश्यन्सिद्धान्भास्करसन्निभान् ।
यात्येवं यात्यसौ पार्थ ! कलापं ग्राममुत्तमम् ॥ ४३ ॥
तत्र वर्षसहस्राणि च वार्यायुः प्रकीर्तितम् ।
फलानांभोजनं चस्यात्पुनःपुण्यं च नार्ज्जयेत् ॥ ४४ ॥
इत्येतत्कथितं तुभ्यमतश्चाभूच्छृणुष्व तत् ।
तपः सामर्थ्यतः सूक्ष्मान्दण्डस्याग्रे निधाय तान् ॥ ४५ ॥
द्विजानहं समायातो महीसागरसङ्गमम् ॥ ४६ ॥

तदोत्तार्य मया मुक्तास्तीरे पुण्यजलाशये । ततोमया कृतं स्नानं सहतैर्द्विजसत्तमैः निःशेषदोषदावाग्नौ महीसागरसङ्गमे । पितॄणां देवतानां चकृत्वातर्पणसत्क्रियाः जपमानाः परं जप्यंनिविष्टाःसङ्गमेवयम् । भास्करंसमवेक्षन्तश्चिन्तयन्तोहरिंहृदि

तस्मिंश्चैवाऽन्तरे पार्थ! देवाःशक्रपुरोगमाः ।
आदित्याद्या ग्रहाः सर्वे लोकपालाश्च सङ्गताः ॥ ५० ॥
देवानां योजनो (नान्य) ह्यष्टौ गन्धर्वाप्सरसां गणाः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महोत्सवे ततस्तस्मिन्गीतवादित्र उत्तमे ॥ ५१ ॥
पादप्रक्षालनं कर्तुं विप्राणामुद्यतस्त्वहम् ।
तस्मिन्कालेचाश्रृणवमहमातिथ्यवाक्यताम् ॥ ५२ ॥
सामध्वनिसमायुक्तां तृतीयस्वरनादिताम् ।
अतीवमनसोरम्यां शिवभक्तिमिवोत्तमाम् ॥ ५३ ॥
विप्रैरुत्थायसम्पृष्टः कस्त्वंविप्र क्व चाऽऽगतः ।
किंवा प्रार्थयसे ब्रूहि यत्ते मनसि रोचते ॥ ५४ ॥

विप्र उवाच

मुनिः कपिलनामाऽहं नारदाय निवेद्यताम् ।
आगतःप्रार्थनायैव तच्छ्रुत्वाऽहमथाऽब्रवम् ॥ ५५ ॥
धन्योऽहं यदिहाऽऽयातः कपिलत्वंमहामुने! ।
नास्त्यदेयंतवाऽस्माभिः पात्रं नास्ति तवाऽधिकम् ॥ ५६ ॥

कपिल उवाच

ब्रह्मपुत्र त्वया देयं यदि मे त्वं श्रृणुष्वतत् । अष्टौ विप्रसहस्राणि ममदेहीतिनारद
भूमिदानं करिष्यामि कलापग्रामवासिनाम् ।
ब्राह्मणानामहं चैषां तदिदं क्रियतां विभो ! ॥ ५८ ॥
ततो मया प्रतिज्ञातमेवमस्तु महामुने !।
त्वयाऽपि क्रियतां स्थानं कापिलं कपिलोत्तमम् ॥ ५९ ॥
श्राद्धेवा प्राप्तकालेवा ह्यतिथिर्विमुखी भवेत् ।
यस्याश्रममुपायातस्तस्यसर्वं हि निष्फलम् ॥ ६० ॥
स गच्छेद्रौरवाँल्लोकान्योऽतिथिं नाऽभिपूजयेत् ।
अतिथिः पूजितो येन सदेवैरपि पूज्यते ॥ ६१ ॥
दानैर्यज्ञैस्ततस्तस्मिन्भोजितः कपिलोमुनिः ।
ततो महामुनिः श्रीमान्हारीतोह्वयितस्तदा ॥ ६२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पादप्रक्षालनार्थाय सिद्धदेवसमागमे । हारीतश्च पुरस्कृत्य वामपादं तदा स्थितः
ततोहासोमहाञ्जज्ञे सिद्धाप्सरः सुपर्वणाम् ।
विचिन्त्य बहुधा पृथ्वीं साधुसाधुकृताद्विजाः ॥ ६४ ॥
ततो ममाऽपि मनसि शोकवेगो महानभूत् ।
सत्यां चैव तथा मेने गाथां पूर्ववुधेरिताम् ॥ ६५ ॥
सर्वेष्वपि च कार्येषु हेतिशब्दो विगर्हितः ।
कुर्वतामतिकार्याणि शिलापातो ध्रुवं भवेत् ॥ ६६ ॥
ततोऽहमब्रवंविप्रान्यूयंमूर्खाभविष्यथ । धनधान्याल्पसंयुक्तादारिद्र्यकलिलावृताः
वमुक्ते प्रहस्यैव हारीतः प्राब्रवीदिदम् । तवैवेयं मुने हानिर्यदस्माञ्छपते भवान्
कः शापो दीयते तुभ्यं शापोऽयमयमेव ते ।
ततो विमृश्य भूयोऽहमब्रवं किमहं द्विज! ॥ ६९ ॥
तथाविधस्य भवतो वामपादप्रदानतः ॥ ७० ॥

हारीत उवाच

शृणु तत्कारणं धीमञ्छून्यता मे यतोऽभवत् ॥ ७१ ॥
इति चिन्तयतश्चित्तेहादुःखोऽयंप्रतिग्रहः । प्रतिग्रहेणविप्राणांब्राह्मंतेजोहिशाम्यति
महादानं हि गृह्णानो ब्राह्मणःस्वं शुभं हि यत् ।
ददाति दातुर्दाता च अशुभं यच्छति स्वकम् ॥ ७३ ॥
दाताप्रतिग्रहीता चवचनंहिपरस्परम् । मन्यतेऽधःकरो यस्य सोऽल्पबुद्धिःप्रहीयते
इतिचिन्तयतो मह्यंशून्यताऽभूद्धिनारद । निद्रार्तश्चभयार्तश्चकामार्तःशोकपीडितः
हृतस्वश्चाऽन्यचित्तश्च शून्या ह्येते भवन्ति च ।
तदेषु मतिमान्कोपं न कुर्वीत यदि त्वया ॥ ७६ ॥
कृतः कोपस्ततस्तुभ्यमेवं हानिरियं मुने ॥
ततस्तापान्वितश्चाऽहं तान्विप्रानब्रवं पुनः ॥ ७७ ॥
धिङ्मामस्तुचदुर्बुद्धिमविमृश्यार्थकारिणम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कुर्वतामविमृश्यैव तत्किमस्ति न यद्भवेत् ॥ ७८ ॥
सहसा न क्रियां कुर्यात्पदमेतन्महापदाम् । विमृश्यकारिणं धीरं वृणतेसर्वसम्पदः
सत्यमाह महाबुद्धिश्चिरकारी पुरा हि सः ।
पुरा हि ब्राह्मणःकश्चित्प्रख्यातोऽङ्गिरसांकुले ॥ ८० ॥
चिरकारी महाप्राज्ञो गौतमस्याऽभवत्सुतः ।
चिरेण सर्वकार्याणि यो विमृश्य प्रपद्यते ॥ ८१ ॥
चिरकार्याभिसम्पत्तेश्चिरकारी तथोच्यते ।
अलसग्रहणं प्राप्तो दुर्मेधावी तथोच्यते ॥ ८२ ॥
बुद्धिलाघवयुक्तेन जनेनाऽदीर्घदर्शिना ।
व्यभिचारेणकस्मिन्सव्यतिक्रम्यापरान्सुतान् ॥ ८३ ॥
पित्रोक्तः कुपितेनाऽथ जहीमां जननीमिति ।
स तथेति चिरेणोक्तः स्वभावाच्चिरकारकः ॥ ८४ ॥
विमृश्य चिरकारित्वाच्चिन्तयामास वै चिरम् ।
पितुराज्ञां कथं कुर्यां न हन्यां मातरं कथम् ॥ ८५ ॥
कथं धर्मच्छलेनाऽस्मिन्नमज्जेयमसाधुवत् । पितुराज्ञापरोधर्मोह्यधर्मोमातृरक्षणम्
अस्वतन्त्रं च पुत्रत्वं किं तु मां नाऽत्र पीडयेत् ।
स्त्रियं हत्वा मातरं च कोहि जातु सुखी भवेत् ॥ ८७ ॥
पितरं चाऽप्यवज्ञाय कः प्रतिष्ठामवाप्नुयात् ।
अनवज्ञा पितुर्युक्ता युक्तं मातुश्च रक्षणम् ॥ ८८ ॥
क्षमायोग्यावुभावेतौ नाऽतिवर्तेत वै कथम् ।
पिता ह्यात्मानमाधत्ते जायायां जज्ञिवानिति ॥ ८९ ॥
शीलचारित्रगोत्रस्य धारणार्थं कुलस्य च ।
सोऽहमात्मा स्वयं पित्रा पुत्रत्वे परिकल्पितः ॥ ९० ॥
जातकर्मणि यत्प्राह पिता यच्चोपकर्मणि ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पर्याप्तः स दृढीकारः पितुर्गौरवलिप्सया ॥ ९१ ॥
शरीरादीनि देयानि पिता त्वेकः प्रयच्छति ।
तस्मात्पितुर्वचः कार्यं न विचार्यं कथञ्चन ॥ ९२ ॥
पातकान्यपि पूर्यन्ते पितुर्वचनकारिणः ।
पिता स्वर्गः पिता धर्मः पिता परमकं तपः ॥ ९३ ॥
पितरि प्रीतिमापन्ने सर्वा प्रीणन्ति देवताः ।
आशिषस्ता भजन्त्येनं पुरुषं प्राह याःपिता ॥ ९४ ॥
निष्कृतिः सर्वपापानां पिता यदभिनन्दति ।
मुच्यते बन्धनात् पुष्पं फलं वृन्तात् प्रमुच्यते ॥ ९५ ॥
क्लिश्यन्नपिसुतःस्नेहं पितास्नेहं नमुञ्चति । एतद्विचिन्त्यतंतावत्पुत्रस्यपितृगौरवम्
पितानाल्पतरं स्थानं चिन्तयिष्य मातरम् ।
यो ह्ययंमयि संघातो मर्त्यत्वे पाञ्चभौतिकः ॥ ९७ ॥
अस्य मे जननी हेतुः पावकस्य यथाऽरणिः ।
माता देहारणिः पुंसः सर्वस्याऽर्थस्य निर्वृतिः ॥ ९८ ॥
मातृलाभे सनाथत्वमनाथत्वं विपर्यये । न स शोचति नाप्येनंस्थावर्यमपिकर्षति
श्रिया हीनोऽपि यो गेहेअम्बेति प्रतिपद्यते । पुत्रपौत्रसमापन्नोजननींयःसमाश्रितः
अपि वर्षशतस्याऽन्ते स द्विहायनवच्चरेत् ।
समर्थं वाऽसमर्थं वा कृशं वाऽप्यकृशं तथा ॥ १०१ ॥
रक्षयेच्च सुतं मातानान्यः पोष्यविधानतः । तदासवृद्धोभवतितदाभवतिदुःखितः
तदा शून्यं जगत्तस्य यदा मात्रा वियुज्यते ।
नास्ति मातृसमाच्छाया नास्ति मातृसमागतिः ॥ १०३ ॥
नास्ति मातृसमं त्राणं नास्ति मातृसमा प्रपा ।
कुक्षिसंधारणाद्धात्री जननाज्जननी तथा ॥ १०४ ॥
अङ्गानां वर्धनादम्बा वीरसूत्वे च वीरसूः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शिशोः शुश्रूषणाच्छ्वश्रूर्मातास्यान्माननात्तथा ॥ १०५ ॥
देवतानां समावापमेकत्वं पितरं विदुः । मर्त्यानांदेवतानाञ्चपूगोनात्येतिमातरम्
पतितागुरवस्त्याज्यामाता च न कथञ्चन ।गर्भधारणपोषाभ्यांतेनमातागरीयसी
एवं स कौशकीतीरे बलिं राजानमीक्षतीम् ।
स्त्रीवृत्तिं चिरकालत्वाद्धन्तुं दिष्टः स्वमातरम् ॥ १०८ ॥
विमृश्य चिरकालं हि चिन्तान्त नाभ्यपद्यत ।
एतस्मिन्नन्तरे शक्रो ब्राह्मणं रूपमास्थितः ॥ १०९ ॥
गायन्गाथामुपायातः पितुस्तस्याऽऽश्रमान्तिके ।
अनृता हि स्त्रियः सर्वासूत्रकारो यदब्रवीत् ॥ ११० ॥
अतस्ताभ्यः फलं ग्राह्यं नास्याद्दोषेक्षणः सुधीः ।
इति श्रुत्वा तमानर्च मेधातिथिरुदारधीः ॥ १११ ॥
दुःखितश्चिंतयन्प्राप्तोभृशमश्रूणिवर्तयन् । अहोऽहमीर्ष्ययाक्षिप्तोमग्नोऽहंदुःखसागरे
हत्वा नारीं च साध्वीं च को नु मां तारयिष्यति ।
सत्वरेण मयाज्ञप्तश्चिरकारी ह्युदारधीः ॥ ११३ ॥
यद्ययं चिरकारी स्यात्स मां त्रायेत पातकात् ।
चिरकारिक! भद्रं ते भद्रं ते चिरकारिक !॥ ११४ ॥
यदद्यचिकारीत्वंततोऽसिचिरकारिक । त्राहि मां मातरंचैवतपोयच्चाऽर्जितंमया
आत्मानं पातके विष्टं शुभाह्व चिरकारिक ।
एवं सदुःखितः प्राप्तो गौतमोऽचिन्तयत्तदा ॥ ११६ ॥
चिरकारिकं ददर्शाऽथ पुत्रंमातुरुपान्तिके । चिरकारी तु पितरं दृष्ट्वापरमदुःखितः
शस्त्रं त्यक्त्वा स्थितो मूर्ध्ना प्रसादायोपचक्रमे ।
मेधातिथिः सुतं दृष्ट्वा शिरसा पतितं भुवि ॥ ११८ ॥
पत्नीं चैव तु जीवन्तीं परामभ्यगमन्मुदम् ।
हन्यादिति न सा वेद शस्त्रपाणौ स्थिते सुते ॥ ११९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

बुद्धिरासीत्सुतं दृष्ट्वापितुश्चरणयोर्नतम् । शस्त्रग्रहणचापल्यं सम्वृणोतिभयादिति

ततः पित्राचिरं स्मृत्वा चिरंचाऽऽघ्राय मूर्धनि ।
चिरं दोर्भ्यां परिष्वज्य चिरञ्जीवेत्युदाहृतः ॥ १२१ ॥
चिरं मुदान्वितः पुत्रं मेधातिथिरथाऽब्रवीत् ।
चिरकारिक भद्रं ते चिरकारी भवेच्चिरम् ॥ १२२ ॥
चिराय यत्कृतं सौम्य चिरमस्मिन्न दुःखितः ।
गाथाश्चाप्यब्रवीद्विद्वान् गौतमो मुनिसत्तमः ॥ १२३ ॥

चिरेणमन्त्रं सन्धीयाच्चिरेण च कृतं त्यजेत् ।चिरेण विहितंमित्रं चिरंधारणमर्हत्

रोगे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ।
अप्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते ॥ १२५ ॥

बन्धूनां सुहृदां चैव भृत्यानांस्त्रीजनस्य च । अव्यक्तेष्वपराधेषुचिरकारीप्रशस्यते

चिरं धर्मान्निषेवेत कुर्याच्चाऽन्वेषणं चिरम् ।
चिरमन्वास्य विदुषश्चिरमिष्टानुपास्य च ॥ १२७ ॥
चिरं विनीय चात्मानं चिरं यात्यनवज्ञताम् ।
ब्रुवतश्च परस्यापि वाक्यं धर्मोपसंहितम् ॥ १२८ ॥

चिरं पृच्छेच्च शृणुयाच्चिरं न परिभूयते । धर्मेशत्रौ शस्त्रहस्ते पात्रे च निकटस्थिते

भयेचसाधुपूजायांचिरकारीनशस्यते । एवमुक्त्वापुत्रभार्यासहितःप्राप्यचाश्रमम्

ततश्चिरमुपास्याऽथ दिवं यातश्चिरं मुनिः ।
वयं त्वेवं ब्रुवन्तोऽपिमोहेनैवं प्रतारिताः ॥ १३१ ॥
कलौ च भवतां विप्रा मच्छापो निपतिष्यति ।
केचित्सदा भविष्यन्ति विप्राः सर्वगुणैर्युताः ॥ १३२ ॥

पादप्रक्षालनं कृत्वाततोऽहंधर्मवर्मणः । समीपेसाक्षिणोदेवान्कृत्वासङ्कल्पमाचरम्

काञ्चनैर्गोप्रदानैश्च गृहदानैर्धनादिभिः । भार्याभूषणवस्त्रैश्चकृतार्थाब्राह्मणाः कृताः

ततःकरं समुद्यम्य प्राहेन्द्रो देवसङ्गमे । हराङ्गरुद्धवामार्द्धा यावद्देवी गिरेः सुता ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गणाधीशो वयं यावद्यावत्त्रिभुवनं त्विदम् ।
तावन्नन्द्यादिदं स्थानं नारदस्थापितं सुराः ॥ १३६ ॥
ब्रह्मशापो रुद्रशापो विष्णुशापस्तथैव च ।
द्विजशापस्तथा भूयादिदं स्थानं विलुम्पतः ॥ १३७ ॥
ततस्तथेति तैः सर्वैर्हृष्टैस्तत्र तथोदितम् ।
एवं मया स्थापिते स्थानकेऽस्मिन्संस्थापयामास च कापिलं मुनिः
स्थाने उभे देवकृते प्रसन्नास्ततो ययुर्देवता देवसद्म ॥ १३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे नारदीयस्थानप्रतिष्ठावर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६

सप्तमोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे इन्द्रद्युम्नकथाप्रसङ्गेन महीप्रादुर्भावकथाप्रसङ्गवर्णनम्

अर्जुन उवाच

महीसागरमाहात्म्यमद्भुतं कीर्तितं त्वया । विस्मयः परमो मह्यं प्रहर्षश्चोपजायते
तदहं विस्तराच्छ्रोतुमिदमिच्छामि नारद! ।
कस्य यज्ञे महीग्लानावह्नितापाभितापिता ॥ २ ॥

नारद उवाच

महदाख्यानमाख्यास्ये यथा जाता महीनदी ।
शृण्वन्नेतां कथां पुण्यां पुण्यमाप्स्यसि पाण्डव !॥ ३ ॥
पुराऽभूद् भूपतिर्भूमाविन्द्रद्युम्न इति श्रुतः ।
वदान्यः सर्वधर्मज्ञो मान्यो मानयिता प्रभुः ॥ ४ ॥
उचितज्ञो विवेकस्य निवासोगुणसागरः । न तदस्ति धरापृष्ठेनगरं ग्रामपत्तनम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तदीयपूर्तधर्मस्यचिह्नेन यदङ्कितम् । कन्यादानानिबहुधाब्राह्मेणविधिनाव्यधात्
भूपालोऽसौ ददौ दानमासहस्राद्धनार्थिनाम् ।
दशमीदिवसे रात्रौ गजपृष्ठेन दुन्दुभिः ॥ ७ ॥
ताड्यतेतत्पुरे प्रातःकार्यमेकादशीव्रतम् । यज्वनातेनभूपेनविच्छिन्नंसोमपायिनाम्
स्वरणैरास्तृता दर्भैर्द्व्यंगुलोत्सेधिता मही ।
गङ्गायां सिकताधारा वर्षतो दिवि तारकाः ॥ ६ ॥
शक्या गणयितुं प्राज्ञैस्तदीयं सुकृतं न तु । ईदृशैः सुकृतैरेष तेनैव वपुषा नृपः ॥
धामप्रजापतेः प्राप्तो विमानेन कुरूद्वह !। बुभुजे स तदा भोगान्दुर्लभानमरैरपि ॥
अथ कल्पशतस्याऽन्ते व्यतीते तं महीपतिम् ।
प्राह प्रजापतिः सेवावसरायातमात्मनः ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच

इन्द्रद्युम्न! द्रुतं गच्छधरापृष्ठंनृपोत्तम! । न स्थातव्यं मदीयेऽद्यलोकेक्षणमपित्वया

इन्द्रद्युम्न उवाच

कस्माद्ब्रह्मन्नितोभूमौ मां प्रेषयसिसम्प्रति । सतिपुण्ये मदीयेतु बहुलेवदकारणम्

ब्रह्मोवाच

न पुण्यं केवलं राजन् ! गुप्तं स्वर्गस्य साधकम् ।
विना निष्कल्मषां कीर्तिं त्रिलोकीतलविस्तृताम् ॥ १५ ॥
तवकीर्तिसमुच्छेदः साम्प्रतं वसुधातले । सञ्जातश्चिरकालेन गत्वातांकुरुनूतनाम्
यदि वाञ्छा महीपाल ! ममधामनि संस्थितौ ॥ १७ ॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

मदीयं सुकृतं ब्रह्मन् कथंभूमौ भवेदिति । किं कर्तव्यंमयानैतन्मम चेतसि तिष्ठति

ब्रह्मोवाच

बलवानेष भूपाल! कालः कलयति स्वयम् ॥ १६ ॥
ब्रह्माण्डान्यपि मां चैवगणनाकाभवद्वशाम् । तदेतदेवमन्येऽहं तवभूपालसाम्प्रतम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

यत्कीर्तिमात्मनोव्यक्तिं नीत्वाऽभ्येहि पुनर्दिवम् ।
शुश्रुवानितिवाचं स ब्रह्मणः पृथिवीपतिः ॥ २१ ॥
पश्यतिस्म तथाऽऽत्मानं महीतलमुपागतम् ।
काम्पिल्यनगरेभूयः पप्रच्छाऽऽत्मानमात्मना ॥ २२ ॥
नगरं स तदा देशमप्राक्षीदिति विस्मितः ।

जना ऊचुः

न जानीमो वयं भूपमिन्द्रद्युम्नं न तत्पुरम् ॥ २३ ॥
यत्त्वं पृच्छसि भो भद्र! कञ्चित्पृच्छ चिरायुषम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

कः सम्प्रति धरापृष्ठे चिरायुः प्रथितो जनाः ! ॥ २४ ॥
पृथिवीजयराज्येऽस्मिन्यत्र प्रब्रूत मा चिरम् ।

जना ऊचुः

श्रूयते नैमिषारण्ये सप्तकल्पस्मरो मुनिः ॥ २५ ॥
मार्कण्डेयइतिख्यातस्तं गत्वापृच्छसंशयम् । तथोपदिष्टस्तैर्गत्वातत्रतंमुनिपुङ्गवम्
निशम्य प्रणिपत्याऽऽह नृपः स्वहृदयस्थितम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

चिरायुर्भगवान् भूमौ विश्रुतः साम्प्रतं ततः ॥ २७ ॥
पृच्छाम्यहं भवान्वेत्ति इन्द्रद्युम्नं नृपं न वा ॥ २८ ॥

श्रीमार्कण्डेय उवाच

सप्तकल्पान्तरे नाऽभूत्कोपीन्द्रद्युम्नसञ्ज्ञितः ।
भूपाल! किमहं वच्मि तवाऽन्यत्पृच्छ संशयम् ॥ २९ ॥
स निराशस्तदाकर्ण्यवचोभूपोऽग्निसाधने । समुद्योगंतदाचक्रेतंदृष्ट्वाऽऽहतदामुनिः

मार्कण्डेय उवाच

मासाहसमिदं कार्षीर्भद्रवाचं शृणुष्व मे । एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तत्करोमिप्रतीकारं तवदुःखोपशान्तये । शृणुभद्र ममाऽस्तीहबकोमित्रंचिरन्तनः
नाडीजङ्घइतिख्यातःसत्वाज्ञास्यत्यसंशयम् । तस्मादेहिद्रुतंयावदावांतत्रव्रजावहे

परोपकारैकफलं जीवितं हि महात्मनाम् ।
यदि ज्ञास्यत्यसन्दिग्धमिन्द्रद्युम्नं स वक्ष्यति ॥ ३४ ॥

तौ प्रस्थितावितितदाविप्रेन्द्रनृपपुङ्गवौ । हिमाचलंप्रतिप्रीतौ नाडीजङ्घालयंप्रति

बकोऽथ मित्रं स्वं वीक्ष्य चिरकालादुपागतम् ।
मार्कण्डेयं ययौ प्रीत्युत्कण्ठितः सम्मुखं द्विजैः ॥ ३६ ॥

कृतसम्विदभूत्पूर्वं कुशलस्वागतादिना । प्रपच्छाऽनन्तरं कार्यं वदागमनकारणम्
मार्कण्डेयोऽथतंप्राहबकंप्रस्तुतमीप्सितम् । इन्द्रद्युम्नंभवान्वेत्तिभूपालंपृथिवीतले

एतस्य मम मित्रस्य तेन ज्ञातेन कारणम् ।
नो वाऽयं त्यजति प्राणान्पुरा वह्निप्रवेशनात् ॥ ३९ ॥
एतस्य प्राणरक्षार्थं ब्रूहि जानासि चेन्नृपम् ॥ ४० ॥

नाडीजङ्घ उवाच

चतुर्दश स्मराम्यस्मि कल्पान्विप्रेन्द्र!साम्प्रतम् ।
आस्तां तद्दर्शनं वार्तामपि वा न स्मराम्यहम् ॥ ४१ ॥

इन्द्रद्युम्नोमहीपालःकोऽपिनासीन्महीतले ।एतावन्मात्रमेवाऽहंजानामिद्विजपुङ्गव

नारद उवाच

ततः स विस्मयाविष्टस्तस्याऽऽयुरिति शुश्रुवान् ।
पप्रच्छ राजाकोहेतुर्दानस्यतपसोऽथवा । यदायुरीदृशंदीर्घंसञ्जातमितिविस्मितः

नाडीजङ्घ उवाच

घृतकम्बलमाहात्म्यान्मम देवस्य शूलिनः । दीर्घमायुरिदंविप्र शापाद्बकवपुःशृणु

पुरा जन्मन्यहं बालो ब्राह्मणस्याऽऽभवं भुवि ।
पाराशर्यसगोत्रस्य विश्वरूपस्य सन्मुनेः ॥ ४५ ॥

बालको बक इत्येवं प्रतीतोऽतिप्रियः पितुः । चपलोऽतीवबालत्वेनिसर्गादेवभद्रक

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अथमारकतंलिङ्गंदेवतावसरात्पितुः । चापल्याद्बालभावाच्चाऽपहृत्यनिहितंमया

घृतस्य कुम्भे सङ्क्रान्तौ मकरस्योत्तरायणे ।
अथ प्रातर्व्यतीतायां निशि यावत्पिता मम ॥ ४८ ॥
निर्माल्यापनयं चक्रे तावच्छून्यं शिवालयम् ।
निशम्य कांदिशीकोऽमां प्रपच्छ मधुरस्वरम् ॥ ४९ ॥
वत्स! क्व नु त्वया लिङ्गं नूनं विनिहितं वद ।
दास्यामि वाञ्छितं यत्ते भक्ष्यमन्यत्तवेप्सितम् ॥ ५० ॥

ततो मया बालभावाद्भक्ष्यलुब्धेनतत्पितुः । घृतकुम्भान्तराकृष्यभद्रलिङ्गंसमर्पितम्

अथ काले तु सम्प्राप्ते प्रमीतोऽहं नृपालये ।
जातो जातिस्मरस्तावदानर्ताधिपतेः सुतः ॥ ५२ ॥
घृतकम्बलमाहात्म्यान्मकरस्थे दिवाकरे ।
अपि बाल्यादवज्ञानात्संयोगाद् घृतलिङ्गयोः ॥ ५३ ॥
ततः संस्थापितं लिङ्गं प्राग्जन्म स्मरतामया ।
ततः प्रभृतिलिङ्गानिघृतेनाच्छादयाम्यहम् ॥ ५४ ॥

पितृपैतामहं प्राप्य राज्यंशक्त्यनुरूपतः । ततः प्रसन्नोभगवान्पार्वतीपतिराहमाम्

पूर्वजन्मनि तुष्टोऽहं घृतकम्बलपूजया । प्रयच्छाम्यस्मि तेराज्यमधुनाऽभिमतंवृणु

ततो मया वृतः प्रादाद्गाणपत्यं मदीप्सितम् ।
कैलासे मां शिवो नित्यं सन्तुष्टः प्राह चेतिच ॥ ५७ ॥
तेनैव हि शरीरेण प्रणतं पुरतः स्थितम् ।
अद्यप्रभृति सङ्क्रान्तौ मकरस्याऽपरोऽपि यः ॥ ५८ ॥
घृतेन पूजां कर्त्ताऽसौ भावीमम गणःस्फुटम् ।
इत्युक्त्वामांशिवोभद्रगणकोटीश्वरंव्यधात् ॥ ५९ ॥
प्रतीपपालकंनामसंस्थितं शिवशासनम् ।
ततः कामादिभिः षड्भिःपदैश्चङ्क्रमणात्मिकाम् ॥ ६० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निसर्गचपलां प्राप्य भ्रमरीमिव तां श्रियम् ।
नैवालमभवं तस्या धारणे दैवयोगतः ॥ ६१ ॥
विचचार तदा मत्तः किलाऽहंवारणोयथा ।
कृत्याकृत्यविचारेण विमुक्तोऽतीव गर्वितः ॥ ६२ ॥
विद्यामभिजनं लक्ष्मीं प्राप्य नीचनरो यथा ।
आपदां पात्रतामेतिसिन्धूनामिव सागरः ॥ ६३ ॥
अथ काले व्यतिक्रान्ते कियन्मात्रेयदृच्छया ।
विचरन्नैगमं शैलं हिमानीरुद्धकन्दरम् ॥ ६४ ॥
तपस्यति मुनिस्तत्र गालवो भार्यया सह । सदैव तीव्रतपसा कृशोधमनिसन्ततः
ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं नैवैहिकफलप्रियः । कृच्छ्राय तपसेचेह प्रेत्याऽनन्तसुखायच
तस्य भार्याऽतिरूपेण विजिग्ये विश्ववर्णिनी ।
तन्वी श्यामा मृगाक्षी सा पीनोन्नतपयोधरा ॥ ६७ ॥
हंसगद्गदसम्भाषा मत्तमातङ्गगामिनी । विस्तीर्णजघनामध्ये क्षामादीर्घशिरोरुहा
निम्ननाभिर्विधात्रैषानिर्मितासन्दिदृक्षुणा ।
विकीर्णमिवसौन्दर्यमेकपात्रमिवस्थितम् ॥ ६९ ॥
ततोऽविनीतस्ताम्वीक्ष्य भद्र! गालववल्लभाम् ।
अहमासं शरव्रातैस्ताडितःपुष्पधन्विना । विवेकितोऽपिमुनयस्तावदेवविवेकिनः
यावन्न हरिणाक्षीणामपाङ्गविचरेक्षिताः ।
मया व्यवसितं चित्ते तदानीं तां जिहीर्षुणा ॥ ७१ ॥
इति चेतिहरिष्यामितपसारक्षितां मुनेः । अस्याःकृते यदिशपेन्मुनिस्तत्रपराभवः
ममभावीभवेदेषा भार्यामृत्युरुताऽपिमे ।
तस्माच्छिष्योभवाम्यस्यशुश्रूषानिरतोमुनेः ॥ ७३ ॥
प्राप्यान्तरं हरिष्यामि नास्य योग्येयमङ्गना ।
इतिव्यवस्यविद्यार्थिमूर्तिमास्थाय गालवम् ॥ ७४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नमस्कृत्य वचोऽवोचमितिभाव्यर्थनोदितः ।
तथा मतिस्तथा मित्रं व्यवसायस्तथा नृणाम् ॥ ७५ ॥
भवेदवश्यं तद्भावियथापुम्भिःपुराकृतम् । विवेकवैराग्ययुतोभगवंस्त्वामुपस्थितः
शिष्योऽहं भवता पाठ्यं कर्णधारं महामुनिम् ।
अपारपारदं विष्णुं विप्रमूर्तिमुपाश्रितम् ॥ ७७ ॥
नमस्ये चेतनं ब्रह्म प्रत्यक्षंगालवाख्यया । अविद्याकृष्णसर्पेण दष्टं तद्विषपीडितम्
उपदेशमहामन्त्रैर्माजाङ्गलिक! जीवय । महामोहमहावृक्षो हृद्यावापसमुत्थितः ॥
त्वद्वाक्यतीक्ष्णधारेण कुठारेण क्षयं व्रजेत् ।
अपवर्गपथव्यापी मूढसंसर्गसेचनः ॥ ८० ॥
छिद्यतां सूत्रधारेण विद्यापरशुनाऽधुना ।
भजामि तव शिष्योऽहं वरिवस्यापरश्चिरम् ॥ ८१ ॥
समिद्दर्भान्मूलफलं दारूणिजलमेवच । आहरिष्येऽनुगृह्णीष्वविनीतंमामुपस्थितम्
इत्थं पुरा बकाभिख्यं बकवृत्तिमुपाश्रितम् । तदाऽऽर्जवेकृतमतिरनुजग्राहमांमुनिः
ततोऽतीव विनीतोऽहं भूत्वा तं ब्राह्मणीयुतम् ।
विश्वासनाय सुदृढं तोषयामि दिने दिने ॥ ८४ ॥
स च जानन्मुनिः पत्नीं पात्रभूतामविश्वसन् ।
स्त्रीचरित्रविदङ्के तां विधाय स्वपिति द्विजः ॥ ८५ ॥
अथाऽन्यस्मिन्दिने साऽभूद्ब्राह्मण्यथरजस्वला ।
तद्दूरशायिनी रात्रौ विश्वासान्मे तपस्विनी ॥ ८६ ॥
इदमन्तरमित्यंतर्विचिन्त्याऽहं प्रहर्षितः ।
मलिम्लुचाकृतिर्भूत्वा निशीथे तामथाऽहरम् ॥ ८७ ॥
विललाप तदा बाला ह्रियमाणा मयोच्चकैः ।
मैवंमैवमिति ज्ञात्वा मां स्वरेणाऽब्रवीन्मुनिम् ॥ ८८ ॥
बकवृत्तिरयं दुष्टो धर्मकञ्चुकमाश्रितः । हरते मांदुराचारस्तस्मात्त्वंत्राहिगालव!

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तव शिष्यः पुराभूत्वा कोऽप्येषोऽद्य मलिम्लुचः ।
मां जिहीर्षति तद्रक्ष शरण्यशरणं भव ॥ ९० ॥
तद्वाक्यसमकालं स प्रबुद्धो गालवो मुनिः ।
तिष्ठ तिष्ठेति मामुक्त्वा गतिस्तम्भं व्यधान्मम ॥ ९१ ॥
ततश्चित्राकृतिरहं स्तम्भितो मुनिनाऽभवम् ।
व्रीडितं प्रविशामीव स्वाङ्गानि किल लज्जया ॥ ९२ ॥

ततः प्रकुपितः प्राह मामभ्येत्याऽथ गालवः । तद्वज्रदुःसहंवाक्यंयेनाऽहमभवंवकः

गालव उवाच

बकवृत्तिमुपाश्रित्य वञ्चितोऽहं यतस्त्वया ।
तस्माद्बकस्त्वं भविता चिरकालं नराधम !॥ ९४ ॥

इति शप्तोऽहमभवं मुनिनाऽधर्ममाश्रितः । परदारोपसेवार्थमनर्थमिममागतः ॥
न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते । यादृशं पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥
ततःसतीसामत्स्पर्शदूषिताङ्गीतपस्विनी ।मयाविमुक्तास्नात्वामांतथैवानुशशापह
एवं ताभ्यामहं शप्तो ह्यश्वत्थपर्णवद्वयात् । कम्पमानः प्रणम्योभाववोचंतत्रदम्पती
गणोऽहमीश्वरस्यैवदुर्विनीततरो युवाम् । निरोधमेवं कुरुतं भगवन्तावनुग्रहम् ॥

वाचि क्षुरो नावनीतं हृदयं हि द्विजन्मनाम् ।
प्रकुप्यन्ति प्रसीदन्ति क्षणेनाऽपि प्रसादिताः ॥ १०० ॥
त्वयि विप्रतिपन्नस्य त्वमेव शरणं मम ।
भूमौ स्खलितपादानां भूमिरेवाऽवलम्बनम् ॥ १०१ ॥

गणाधिपत्यमपि मेजातंपरिभवास्पदम् । विपदन्ताहिजायन्तेदुर्विनीतस्यसम्पदः

विदुरेष्यद्धियाऽपायं परतोऽन्ये विवेकिनः ।
नैवोभयं विदुर्नीचाविनाऽनुभवमात्मनः ॥ १०३ ॥

दुर्विनीतः श्रियंप्राप्यविद्यामैश्वर्यमेव वा । नतिष्ठति चिरंस्थानेयथाऽहंमदगर्वितः
विद्यामदो धनमदस्तृतीयोऽभिजनोमदः । एते मदामदान्धानामेत एव सतांदमाः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नोदर्कशालिनी बुद्धिर्येषामविजितात्मनाम् ।
तैः श्रियश्चपलावाच्यं नीयन्ते मादृशैर्जनैः ॥ १०६ ॥
तत्प्रसीद मुनिश्रेष्ठशापान्तंमेऽधुना कुरु । दुर्विनीतेष्वपिसदाक्षमाचाराहिसाधवः
इत्थंवचसिविज्ञप्तेविनीतेनाऽपिवैमया । प्रसादप्रवणोभूत्वाशापान्तं मेतदाव्यधात्

गालव उवाच

छन्नकीर्तिसमुद्धारसहायस्त्वंभविष्यसि । यदेन्द्रद्युम्नभूपस्यतदामोक्षमवाप्स्यसि
इत्यहं मुनिशापेन तदाप्रभृति पर्वते । हिमाचले बको भूत्वा काश्यपेयोवसामिच
राज्यं चिरायुरिति मे घृतकम्बलस्य जातिस्मरत्वमधुनाऽपितथानुभावान् ।
शापाद्बकत्वमभवन्मुनिगालवस्यतद्भद्र! सर्वमुदितं भवताऽद्य पृष्टम् ॥ १११ ॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे बकपूर्वजन्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

नाडीजङ्घेनसहराजेन्द्रद्युम्नस्य प्राकारकर्णसमीपेगमनं तत्संशयनिवृत्तये-तस्यौलूकत्वप्राप्तिकारणत्वप्रतिपादनंबिल्वदलमाहात्म्यम्

नारद उवाच

नाडीजंघबकेनोक्तांवाचमाकर्ण्यभूपतिः । मार्कण्डेयेन संयुक्तोबभूवाऽतीवदुःखितः
तं निशम्य मुनिर्भूपं दुःखितंसाश्रुलोचनम् । समानव्यसनःप्राहतदर्थं स पुनर्बकम्
विधायाशां महाभाग! त्वदन्तिकमुपागतौ ।
आवां चिरायुर्ज्ञातांशाचिन्द्रद्युम्नमितिद्विज !॥ ३ ॥
निष्पन्नं नाऽस्य तत्कार्यं प्राणानेष मुमुक्षति । वह्निप्रवेशेन परं वैराग्यं समुपागतः
तन्मामुपागतोऽहंचत्वांसिद्धंनास्यवाञ्छितम् ।तदेनमनुयास्यामिमरणेनत्वयाशपे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

आशां कृत्वाभ्युपायातं निराशं नेक्षितुं क्षमाः ।
भवन्ति साधवस्तस्माज्जीवितान्मरणं वरम् ॥ ६ ॥
प्रार्थितं चामुना हृत्स्थं मया चास्मै प्रतिश्रुतम् ।
त्वां मित्रं तत्परिज्ञाने धृत्वा हृदिचिरायुषम् ॥ ७ ॥
असम्पादयतो नार्थं प्रतिज्ञातं ममाऽऽयुषा ।
कलुषेणाऽर्थिनामाशापूरकेण सखेऽधुना ॥ ८ ॥
प्रतिश्रुतं कृतं श्लाघ्यादासतान्त्यज पक्वणे ।
हरिश्चन्द्रस्येव नृणां न श्लाघ्या सत्यसन्धता ॥ ९ ॥
मित्रस्नेहस्य पर्यायस्तच्चसाप्तपदंस्मृतम् । स्नेहः सकीदृशोमित्रेदुःखितेयोनदृश्यते
तदवश्यमहं साकमधुनावह्निसाधनम् । करिष्ये कीर्तिवपुषः कृते सत्यमिदं सखे ॥
अनुजानीहि मामेतद्दर्शनन्तव पश्चिमम् । त्वया सहमहाभागनाडीजङ्घ द्विजोत्तम!

नारद उवाच

वज्रवद्दुःसहांवाचं मार्कण्डेयसमीरिताम् ।
शुश्रुवान्सक्षणं ध्यात्वा प्रतीतः प्राह तावुभौ ॥ १३ ॥

नाडीजङ्घ उवाच

यद्येवं तदिदं मित्रंविशन्तंज्वलनेऽधुना । निवारयमुनिश्रेष्ठमत्तोऽस्तिचिरजीवितः
प्राकारकर्णनामासावुलूकः शिवपर्वते । स ज्ञास्यतिमहीपालमिन्द्रद्युम्नं न संशयः
तस्मादहं त्वया सार्धममुना च शिवालयम् ।
व्रजामि तं शिखरिणं मित्रकार्यप्रसिद्धये ॥ १६ ॥
इत्येवमुक्त्वा ते जग्मुस्त्रयोऽपि द्विजपुङ्गवाः ।
कैलासं ददृशुस्तत्र तमुलूकं स्वनीडगम् ॥ १७ ॥
कृतसम्विदसौ तेन बकः स्वागतपूजया । पृष्टश्चतावुभौप्राहतत्सर्वमभिवाञ्छितम्
चिरायुरसि जानीषे यदीन्द्रद्युम्नभूपतिम् । तद्ब्रूहितेन ज्ञानेनकार्यंजीवामहेवयम्
इति पृष्टः स विमना मित्रकार्यप्रसाधनात् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कौशिकः प्राह जानामि नेन्द्रद्युम्नमहं नृपम् ॥ २० ॥
अष्टाविंशत् प्रमाणा मे कल्पा जातस्य भूतले ।
न दृष्टो न श्रुतोवासाविन्द्रद्युम्ननृपः क्षितौ ॥ २१ ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मृतो भूपस्तस्यायुरतिमात्रतः ।
दुःखितोऽपि तदा हेतुं पप्रच्छाऽसौ तदायुषः ॥ २२ ॥
एवमायुर्यदि तव कथं प्राप्तं ब्रवीहि तत् । उलूकत्वं कथमिदं जुगुप्सितमतीव च

प्राकारकर्ण उवाच

शृणु भद्र ! यथा दीर्घमायुर्मेशिवपूजनात् । जुगुप्सितमुलूकत्वं शापेनच महामुनेः
वसिष्ठकुल संभूतः पुराऽहमभवं द्विजः ।
घण्ट इत्यभिविख्यातो वाराणस्यां शिवे रतः ॥ २५ ॥
धर्मश्रवणनिष्ठस्य साधूनां संसदि स्वयम् ।
श्रुत्वाऽस्मि पूजयामीशं बिल्वपत्रैरखण्डितैः ॥ २६ ॥
न मालती न मन्दारः शतपत्रं न मल्लिका ।
तथा प्रियाणि श्रीवृक्षो यथा मदनविद्विषः ॥ २७ ॥
अखण्डबिल्वपत्रेण एकेन शिवमूर्धनि । निहितेन नरैः पुण्यं प्राप्यते लक्षपुष्पजम्
अखण्डितैर्बिल्वपत्रैः श्रद्धया स्वयमाहृतैः । लिङ्गप्रपूजनं कृत्वा वर्षलक्षं वसेद्दिवि
सच्छास्त्रेभ्य इति श्रुत्वा पूजयाम्यहमीश्वरम् ।
त्रिकालं श्रद्धया पत्रैः श्रीवृक्षस्य त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३० ॥
ततो वर्षशतस्याऽन्ते तुतोष शशिशेखरः । प्रत्यक्षीभूय मामाहमेघगम्भीरयागिरा

ईश्वर उवाच

तुष्टोऽस्मि तव विप्रेन्द्राऽखण्डबिल्वदलार्चनात् ।
वृणीष्वाभिमतं यत्ते दास्याम्यपि च दुर्लभम् ॥ ३२ ॥
अखण्डबिल्वपत्रेण महातुष्टिः प्रजायते ।
एकेनाऽपि यथाऽन्येषां तथा न मम कोटिभिः ॥ ३३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्युक्तोऽहं भगवता शम्भुनास्वमनःस्थितम् । वृणोमिस्मवरंदेवकुरुमामजरामरम्
अथ लीलाविलासो मां तथेत्युक्त्वाऽविचारितम् ।
ययावदर्शनं प्रीतिमहं च महतीं गतः ॥ ३५ ॥
कृतकृत्यं तदात्मानमज्ञासिषमहं क्षितौ ।
एतस्मिन्नेव काले तु भृगुवंश्योऽभवद् द्विजः ॥ ३६ ॥
अवदातत्रिजन्मासावक्षविच्चाऽक्षरार्थवित् ।सुदर्शनेतिप्रथिताप्रियातस्याभवत्सती
अतीव मुदिता पत्युर्मुखं प्रेक्ष्याऽस्य दर्शनात् ।
तनया देवलस्यैषा रूपेणाऽप्रतिमा भुवि ॥ ३८ ॥
तस्यां तस्मादभूत्कन्या निर्विशेषानिजारणेः ।
निवृत्तबालभावाऽभूत् कुमारी यौवनोन्मुखी ॥ ३९ ॥
नाऽलम्बभूव तां दातुं तनयां गुणशालिनीम् ।
कस्यापि जनकः सा च वयःसन्धौ मयेक्षिता ॥ ४० ॥
प्रविशद्यौवनाभोगभावैरतिमनोहरा । निर्वास्यमानैरपरैस्तिलतन्दुलिताकृतिः ॥
क्रीडमाना वयस्याभिर्लावण्यप्रतिमेव सा ।
व्यचिन्तयमहं विप्र तां निरीक्ष्य सुमध्यमाम् ॥ ४२ ॥
अनन्याकृतिमन्योऽसौ विधिर्येनेति निर्मिता ।
ततः सात्विकभावानां तत्क्षणादस्मि गोचरम् ॥ ४३ ॥
प्रापितो लीलयाऽऽहत्य बाणैः कुसुमधन्विना ।
ततो मयास्खलद् वाचं पृष्टा कस्येति तत्सखी ॥ ४४ ॥
प्राहेति भृगुवंशस्य कन्येयं द्विजजन्मनः ।
अनूढाऽद्यापि केनापि समायाताऽत्र खेलितुम् ॥ ४५ ॥
ततः कुसुमबाणेन शरव्रातैर्भृशं हतः । पितरं प्रणतो गत्वा ययाचे तां भृगूद्वहम् ॥
स च मां सदृशं ज्ञात्वा शीलेन च कुलेन च ।
अतीव चार्थिनं मह्यं ददौ वाचा पुरः क्रमात् ॥ ४७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततः सा तनया तस्य भार्गवस्याऽश्रृणोदिति ।
दत्ताऽस्मि तस्मै विप्राय विरूपायेति जल्पताम् ॥ ४८ ॥
रोरूयमाणा जननीमाह पश्य यथाकृतम् । अतीवाऽनुचितं दत्त्वा जनकेन तथावरे
विषमालोड्य पास्यामि प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ।
वरं न तु विरूपस्योद्वोढुर्भार्या कथञ्चन ॥ ५० ॥
ततः सम्बोध्य जननी तां सुतामाह भार्गवम् ।
न देयाऽस्मै त्वया कन्या विरूपायेति चाऽऽग्रहात् ॥ ५१ ॥
सवल्लभावचः श्रुत्वाधर्मशास्त्राण्यवेक्ष्य च । दत्तामपिहरेत्पूर्वां श्रेयांश्चेद्वरआव्रजेत्
अर्वाक्छिलाक्रमणतो निष्ठा स्यात् सप्तमे पदे ।
इति व्यवस्यप्रददावन्यस्मैतांद्विजःसुताम् ॥ ५३ ॥
श्वोभाविनि विवाहे तु तच्च सर्वं मया श्रुतम् ।
ततोऽतीव विलक्ष्योऽहं वयस्यानां पुरस्तदा ॥ ५४ ॥
नाऽशकं वदनं भद्र! तथा दर्शयितुं निजम् ।
कामार्तोऽतीव तां सुप्तामर्वाङ्निशि तदाहरम् ॥ ५५ ॥
नीत्वा दुर्गतमैकान्तेऽकार्षमौद्वाहिकं विधिम् ।
गान्धर्वेण विवाहेन ततोऽकार्षं हृदीप्सितम् ॥ ५६ ॥
अनिच्छन्तीतदाबालाबलात्सुरतसेवनम् । अथाऽनुपदमागत्यतत्पिताप्रातरेवमाम्
निःश्वस्य सम्वृतो विप्रैस्तां वीक्ष्योद्वाहितां सुताम् ।
शशाप कुपितो भद्र मां तदानीं स भार्गवः ॥ ५८ ॥

भार्गव उवाच

निशाचरस्य धर्मेण यत्त्वयोद्वाहिता सुता ।
तस्मान् निशाचरः पाप! भवत्वमविलम्बितम् ॥ ५९ ॥
इति शप्तः प्रणम्यैनं पादोपग्रहपूर्वकम् । हाहेति च ब्रुवन्गाढं साश्रुनेत्रं सगद्गदम्
ततोऽहमब्रवं कस्माददोषं मां भवानिति । शपते भवता दत्तामम वाचापुरासुता

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सोद्वाहिता मया कन्यादानं सकृदिति स्मृतिः ।
सकृज्जल्पन्ति राजानः सकृज्जल्पन्ति पण्डिताः ॥ ६२ ॥
सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ।
किं च प्रतिश्रुतार्थस्य निर्वाहस्तत् सतां व्रतम् ॥ ६३ ॥
भवादृशानां साधूनां तस्य त्यागो विगर्हितः ।
प्रतिश्रुता त्वया लब्धा तदा कालमियं मया ॥ ६४ ॥
उद्वोढा चाऽधुना नाहमुचितः शापभाजनम् ।
वृथा शपन्ति मह्यं च भवन्तस्तद् विचार्य ताम् ॥ ६५ ॥
योदत्त्वाकन्यकांवाचापश्चाद्धरतिदुर्मतिः । सयातिनरकंचेतिधर्मशास्त्रेषुनिश्चितम्
तदाकर्ण्य व्यवस्याऽसौ तथ्यं मद्वचनं हृदा ।
पश्चात्तापसमोपेतो मुनिर्मामित्यथाऽब्रवीत् ॥ ६७ ॥
न मे स्यादन्यथा वाणी उलूकस्त्वं भविष्यसि ।
निशाचरो ह्युलूकोऽपि प्रोच्यते द्विजसत्तम !॥ ६८ ॥
यदेन्द्रद्युम्नविज्ञाने सहायस्त्वं भविष्यसि ।
तदा त्वं प्रकृतिं विप्र प्राप्स्यसीत्यब्रवीत्स माम् ॥ ६९ ॥
तद्वाक्यसमकालं च कौशिकत्वमिदं मम ।
एतावन्ति दिनान्यासीदष्टाविंशद्दिनं विधेः ॥ ७० ॥
बिल्वीदलैरितिपुरा शशिशेखरस्यसम्पूजनेन मम दीर्घतरंकिलाऽऽयुः ।
सञ्जातमत्र च जुगुप्सितमस्यशापात्कैलासरोधसिनिशाचररूपमासीत्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीनदीप्रादुर्भावे उलूकोपख्याने बिल्वदलमाहात्म्य-वर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

———

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

नवमोऽध्यायः

गृध्रपूर्वजन्मवृत्तान्ते दमनकमहोत्सववर्णनपुरःसरं शम्भुगणत्वप्राप्तिर्मुनि-कन्ययासहविमानेनबलात्कारकरणाद्ऋषिशापः पश्चादनुग्रहश्च

उलूक उवाच

इतीदमुक्तमखिलं पूर्वजन्मसमुद्भवम् । स्वरूपमायुषो हेतुः कौशिकत्वस्य चेति मे
इत्युक्त्वा विरते तस्मिन् पुरुहूतसनामनि ।
नाडीजङ्घो बको मित्रमाह तं दुःखितो वचः ॥ २ ॥

नाडीजङ्घ उवाच

यदर्थं वयमायातास्तन्न सिद्धंमहामते! । कार्यं तन्मरणं नूनं त्रयाणामप्युपागतम्
इन्द्रद्युम्नापरिज्ञाने भद्र! कोऽयं मुमूर्षति ।
तस्याऽनुमित्रं मार्कण्डस्तं चान्वहमपि स्फुटम् ॥ ४ ॥
मित्रकार्ये विनिर्वृत्ते म्रियमाणं निरीक्षते ।
यो मित्रं जीवितं तस्य धिगस्निग्धं दुरात्मनः ॥ ५ ॥
तदेतावनुयास्यामि म्रियमाणावहं द्विज !।
आपृच्छे त्वां नमस्कार आश्लेषश्चाथ पश्चिमः ॥ ६ ॥
प्रतिज्ञातमनिष्पाद्यमित्रस्याऽभ्यागतस्यच ।कथङ्कारंनलज्जन्तेहताशाजीवितेप्सवः
तस्माद्वह्निं प्रवेक्ष्यामि सार्धमाभ्यामसंशयम् ।
आपृष्टोऽस्यधुना स्नेहान्मम देहि जलाञ्जलिम् ॥ ८ ॥
इत्युक्तवत्युलूकोऽसौ नाडीजङ्घे सद्गगदम् ।
साश्रुनेत्रं स्थिरीभूय प्राह वाचं सुधामुचम् ॥ ९ ॥

उलूक उवाच

मयिजीवति मित्रेमे भवान्मरणमेति च । अद्यप्रभृति कस्तर्हिहृदा मम लभिष्यति

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अस्त्युपायो महानत्र गन्धमादनपर्वते ।
मत्तश्चिरायुर्मित्रोऽस्ति गृध्रः प्राणसमः सुहृत् ॥ ११ ॥
स विज्ञास्यति वोऽभीष्टमिन्द्रद्युम्नं महीपतिम् ।
इत्युक्त्वा पुरतस्तस्थावुलूकः स च भूपतिः ॥ १२ ॥
मार्कण्डेयो बकश्चैव प्रययुर्गन्धमादनम् ।
तमायान्तमथालोक्य वयस्यं पुरतः स्थितम् ॥ १३ ॥
स्वकुलायात् प्रहृष्टोऽसौ गृध्रः सम्मुखमाययौ ।
कृतसम्विदसौ पूर्वं स्वागतासनभोजनैः ॥ १४ ॥
उलूकं गृध्रराजश्च कार्यं पप्रच्छ तं तथा ।
सचाऽऽचख्यावयं मित्रं बको मेऽस्य मुनिः किल ॥ १५ ॥
मुनेरपि तृतीयोऽयं मित्रंचार्थोऽयमुद्यतः । इन्द्रद्युम्नपरिज्ञानेस्वयंजीवति नान्यथा
चर्हि प्रवेक्ष्यते व्यक्तमयंतदनुवैवयम् । मयानिषिद्धोऽयंज्ञात्वात्वांचिरन्तनमात्मना
तच्चेज्जानासि तं ब्रूहि चतुर्णां देहिजीवितम् ।
संरक्ष्याऽऽप्नुहि सत्कीर्तिं क्षयंचाखिलपाप्मनः ॥ १८ ॥

गृध्र उवाच

षट्पञ्चाशद् व्यतीता मे कल्पजातस्य कौशिक ! ।
न दृष्टो न श्रुतोऽस्माभिरिन्द्रद्युम्नो महीपतिः ॥ १६ ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मयाविष्ट इन्द्रद्युम्नोऽपि दुःखितः ।
पप्रच्छ जीविते हेतुमतिमात्रे विहङ्गमम् ॥ २० ॥

गृध्र उवाच

शृणुभद्र!पुराजातोमर्कटोऽहंचचापलः । आसंकदाचिदभवद्वसन्तोऽथऋतुःक्रमात्
तत्राग्रे देवदेवस्य वनमध्ये शिवालये । भवोद्भवस्य पुरतो जगद्योगेश्वराभिधे ॥
चतुर्दशीदिने हस्तनक्षत्रे हर्षणाभिधे । योगे चैत्रे सिते पक्ष आसीद्मनकोत्सवः
अत्र सौवर्ण्यदोलायां लिङ्गआरोपितेजनैः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निशायामधिरुह्याऽहं दोलां तां च व्यचालयम् ॥ २४ ॥
निसर्गाज्जातिचापल्याच्चिरकालं पुनःपुनः ।
अथप्रभात आयाता जनाःपूजाकृते कपिम् ॥ २५ ॥
दोलाधिरूढमालोक्य लकुटैर्मां व्यताडयन् ।
दोलासंस्थितएवाहं प्रमीतः शिवमन्दिरे ॥ २६ ॥
तेषां प्रहारैः सुदृढैर्बहुभिर्वज्रदुःसहैः । शिवान्दोलनमाहात्म्याज्जातोऽहंनृपमन्दिरे
काशीश्वरस्य तनयः प्रतीतोऽस्मि कुशध्वजः ।
जातिस्मरस्ततो राज्ये क्रमात्प्राप्याऽहमैश्वरम् ॥ २८ ॥
कारयामि धरापृष्ठे चैत्रे दमनकोत्सवम् । यथायथादोलयतिशिवंदोलास्थितंनरः
तथातथाऽशुभं याति पुण्यमायाति भद्रक !।
शिवदीक्षामुपागम्याऽखिलसंस्कारसंस्कृतः ॥ ३० ॥
शिवाचार्यैर्विमुक्तोऽहं पशुपाशैस्तदागमात् ।
निर्वाहदीक्षापर्यन्तान्संस्कारान्प्राप्य सर्वतः ॥ ३१ ॥
आराधयामि देवेशं प्रत्यक्चित्तमुमापतिम् ।
समस्तक्लेशविच्छेदकारणं जगतां गुरुम् ॥ ३२ ॥
चित्तवृत्तिनिरोधेन वैराग्याभ्यासयोगतः । जपन्नुद्गीतमस्यार्थं भावयन्नष्टमंरसम्
ततो मां प्रणिधानेनाभ्यासेनदृढभूमिना । अन्तरायानुपहतंज्ञात्वा तुष्टोऽब्रवीद्धरः

ईश्वर उवाच

कुशध्वजाहं तुष्टोऽद्यवरंवरयवाञ्छितम् । नहीदृशमनुष्ठानं कस्याऽप्यस्तिमहीतले
श्रुत्वेत्युक्तो मयाशम्भुर्भूयासंते गणोह्यहम् । अनेनैवशरीरेण तथेत्येवाऽऽहगांप्रभुः
ततःकैलासमानीय विमानं मम चाऽऽदिशत् ।
सर्वरत्नमयं दिव्यं दिव्याश्चर्यसमावृतम् ॥ ३७ ॥
विचरामि प्रतीतोऽहं तदारूढोयदृच्छया । अथकालेकियन्मात्रेव्यतीतेऽत्रैव पर्वते
गवाक्षाधिष्ठितोऽपश्यं वसन्ते मुनिकन्यकाम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रवाति दक्षिणे वायौ मदनाग्निप्रदीपितः ॥ ३९ ॥
अग्निवेश्यसुतां भद्र ! विवस्त्रां जलमध्यगाम् ।
उद्भिन्नयौवनां श्यामां मध्यक्षामां मृगेक्षणाम् ॥ ४० ॥
विस्तीर्णजघनाभोगां रम्भोरुं संहतस्तनीम् ।
तामङ्कुरितलावण्यां जलसेकादिवाऽग्रतः ॥ ४१ ॥
प्रोन्निद्रपङ्कजमुखीं वर्णनीयतमाकृतिम् ।
यथा प्रज्ञानयाथात्म्याद्विद्वद्भिरपि वर्णिनीम् ॥ ४२ ॥
प्रोद्यत्कटाक्षविक्षेपैः शरव्रातैरिवस्मरः । स्वयंतदङ्गमास्थायताडयामासमांदृढम्
वयस्यासम्वृतामेवं खेलमानां यदृच्छया । अवतीर्याहमहरं विमानान्मदनातुरः ॥
सागृहीतामयादीर्घंप्रकुर्वाणामहास्वनम् । तातेतिच विमानस्थारुरोदातीवभद्रक
ततो वयस्यास्ता दीना मुनिमाहुः प्रधाविताः ।
वैमानिकेन केनापि ह्रियते तव पुत्रिका ॥ ४६ ॥
रुदन्तीं भगवन्नेतांत्राह्यु त्तिष्ठेतिसर्वतः । तासांतदाकर्ण्यवचोमुनिर्भद्रतपोनिधिः
अग्निवेश्योऽभ्यगात्तस्या व्योमन्युपपदं त्वरन् ।
तिष्ठतिष्ठेति मामुक्त्वा संस्तभ्य तपसा गतिम् ॥ ४८ ॥
ततः प्रकुपितः प्राह मुनिर्मामतिदुःसहम् ।

अग्निवेश्य उवाच

यस्मान्मदीया तनया मांसपेशीव ते हृता ॥ ४९ ॥
गृध्रेणेवाऽधुना व्योम्नि तस्माद् गृध्रो भव द्रुतम् ।
अनीच्छन्ती मदीयेयं सुता बाला तपस्विनी ॥ ५० ॥
त्वया हृताऽधुनास्यैतत्फलमाप्नुहि दुर्मते !।
इत्याकर्ण्य भयाविष्टो लज्जयाऽधोमुखो मुनेः ॥ ५१ ॥
पादौ प्रगृह्य न्यपतं रुदन्नतितरां तदा । न मयेयं परिज्ञाय हृता नाऽद्याऽपिधर्षिता
प्रसादं कुरु मे शापं व्यावर्तय तपोनिधे । प्रणतेषु क्षमावन्तो निसर्गेण तपोधनाः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

भवन्तिसन्तस्तद्गृध्रो मा भवेयं प्रसीद मे । इतिप्रपन्नेनमयाप्रणतोऽसौमहामुनिः
प्रसन्नः प्राह नो मिथ्या मम वाक्यं भवेत् क्वचित् ।
किन्त्विन्द्रद्युम्नभूपाल ! परिज्ञाने सहायताम् ॥ ५५ ॥
यदा यास्यसि शापस्य तदा मुक्तिमवाप्स्यसि ॥ ५६ ॥
इत्युक्त्वा स मुनिः प्रायाद् गृहीत्वा निजकन्यकाम् ।
अखण्डशीलां स्वावासमहं गृध्रोऽभवं तदा ॥ ५७ ॥
एवं तदा दमनकोत्सव ईश्वरस्य आन्दोलनेन नृपवेश्मनि मेऽवतारः ।
शम्भोर्गणत्वमभवच्च तथाग्निवेश्यशापेन गृध्र इह भद्र! तवेदमुक्तम् ॥५८

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डेमहीप्रादुर्भावेगृध्रोपाख्याने दमनकमाहात्म्यंनाम नवमोऽध्यायः

दशमोऽध्यायः

कूर्मदिदृक्षूणां मार्कण्डबककौशिकानांसरस्तीरेगमनं तत्रैवेन्द्रद्युम्नकृते विमानारोहणायदेवानामाग्रहःतत्कीर्तिनवीकरणायकूर्मात्सर्ववार्तालाभः

नारद उवाच

गृध्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा दुःखविस्मयसंयुतः । इन्द्रद्युम्नस्तमापृच्छ्य मरणायोपचक्रमे
ततस्तमालोक्य तथा मुमूर्षुं कौशिकादिभिः ।
स संहितं विचिन्त्याह दीर्घायुषमथात्मनः ॥ २ ॥
मैवं कार्षीः शृणु गिरं भद्र यस्त्वं चिरन्तनः ।
मत्तोऽप्यस्ति स्फुटं चैव ज्ञास्यति त्वदभीप्सितम् ॥ ३ ॥

मानसे सरसिख्यातःकूर्मोमन्थरकाख्यया । तस्यनाविदितंकिञ्चिदेहितत्रव्रजामहे
ततः प्रतीतास्ते भूप मुनिगृध्रबकास्तथा । उलूकसहिता जग्मुः सर्वेकूर्मदिदृक्षवः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सरस्तीरेस्थितः कूर्मस्तान्निराक्ष्य विदूरगान् ।
कान्दिशीको विवेशासौ जलं शीघ्रतरं तदा ॥ ६ ॥
कौशिकोऽथ तमाहेदं प्रहस्य वचनं स्वयम् ।
कस्मात्कूर्मप्रनष्टोऽद्य विमुखोऽभ्यागतेष्वपि ॥ ७ ॥
अग्निर्द्विजानां विप्रश्च वर्णानां रमणःस्त्रियाम् ।
गुरुःपिता च पुत्राणां सर्वस्याऽभ्यागतोगुरुः ॥ ८ ॥
विहायतमिमंधर्ममातिथ्यविमुखः कथम् । गृह्णासिपापंसर्वेषांब्रूहिकूर्माधुनोत्तरम्

कूर्म उवाच

चिरन्तनो हि जानामि कर्त्तुमातिथ्यसत्क्रियाम् ।
अभ्यागतेष्वपचितिं धर्मशास्त्रेषु निश्चितम् ॥ १० ॥
सुमहत्कारणं चाऽत्र श्रूयतां तद्वदामि वः ।
नाऽहं पराङ्मुखोजात एतावन्ति दिनान्यपि ॥ ११ ॥
अभ्यागतस्यकस्याऽपिसर्वसत्कारसद्व्रती।किंत्वेषपञ्चमोयोवोदृश्यतेसरलाकृतिः
इन्द्रद्युम्नो महीपालो विभेम्यस्मादलन्तराम् । अमुनायजमानेनरौचकाख्येपुरापुरे
यज्ञपावकदग्धामे पृष्ठिर्नाद्याऽपिनिर्व्रणा । तन्मेभयं पुनर्जातं किमयं पुनरेव माम्
अतीवयत्नमाधाय भुविधक्ष्यति सम्प्रति । इति वाक्यावसानेतुकूर्मस्यकुरुसत्तम
पपातपुष्पवृष्टिः खाद्विमुक्ताप्सरसांगणैः । सस्वनुर्देववाद्यानिकीर्त्युद्धारेमहीपतेः
विस्मितास्ते च ददृशुर्विमानं पुरतःस्थितम् । इन्द्रद्युम्नकृतेदेवदूतेनाऽधिष्ठितंतदा

अयातयामाः प्रददुराशिषोऽस्मैसुरद्विजाः ।
साधुवादो दिवि महानासीत्तस्य महीपतेः ॥ १८ ॥
ततोविमानमालम्ब्य देवदूतस्तमुच्चकैः । इन्द्रद्युम्नमुवाचेदंश्रृण्वतां नाकवासिनाम्

देवदूत उवाच

नवीकृताऽधुना कीर्तिस्तव भूपाल! निर्मला ।
त्रिलोक्यामपि तच्छीघ्रं विमानमिदमारुह ॥ २० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गम्यतां ब्रह्मणोलोकमाकल्पं तपसोर्जितम् । प्रेषितोऽहमनेनैव तवानयनकारणात्
यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य पृथिव्यां प्रथिता भवेत् ।
तावानेव भवेत्स्वर्गो सति पुण्ये;ह्यनन्तके ॥ २२ ॥
सुरालयसरोवापीकूपारामादिकल्पना । एतदर्थं हिपूर्ताख्या धर्मशास्त्रेषुनिश्चिता

इन्द्रद्युम्न उवाच

अमी ममैव सुहृदो मार्कण्डबककौशिकाः । गृध्रकूर्मौ प्रभावोऽयममीषांमम वृद्धये
तच्चेदमी मया साकं ब्रह्मलोकं प्रयान्त्युत ।
पुरःस्थितास्तदायास्ये ब्रह्मलोकं च नान्यथा ॥ २५ ॥
परेषामनपेक्ष्यैव कृतप्रतिकृतं हि यः । प्रवर्तते हितायैव स सुहृत्प्रोच्यते बुधैः ॥
स्वार्थोद्युक्तधियो ये स्युरन्वर्थास्तेऽप्यसुन्धराः ।
मरणं प्रकृतिश्चैव जीवितं विकृतिर्यदा ॥ २७ ॥
प्राणिनांपरमोलाभःकेवलंप्राणिसौहृदम् । दरिद्रारागिणोऽसत्यप्रतिज्ञातागुरुद्रुह
मित्रावसानिनः पापाःप्रायोनरकमण्डनाः । परार्थनष्टास्तदमीपञ्चसम्प्रतिसाधवः
ममकीर्तिसमुद्धारःसप्रभावोमहात्मनाम् । अमीषां यदितेस्वर्गंप्रयास्यन्तिमयासह
तदाऽहमपि यास्यामि देवदूताऽन्यथा न हि ॥ ३० ॥

देवदूत उवाच

एते हरगणाः सर्वे शापभ्रष्टाः क्षितिं गताः ॥ ३१ ॥
शापान्ते हरपार्श्वेतुयास्यन्ति पृथिवीपते! । विहायेमानतोभूपत्वमागच्छमयासह
न चैषां रोचते स्वर्गो हित्वा देवं महेश्वरम् ।

इन्द्रद्युम्न उवाच

यद्येवं गच्छ तद्दूत! नायास्येहं त्रिविष्टपम् ।
तथा तथा यतिष्यामि भविष्यामि यथा गणः ॥ ३३ ॥
अविशुद्धिक्षयाधिक्यदूषणैरेष निन्दितः ॥ ३४ ॥
स्वर्गः सदानुश्रविकस्तस्मादेनंनकामये । तत्रस्थस्यपुनःपातोभयंनव्येतिमानसात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पुनःपातोयतःपुंसस्तस्मात्स्वर्गंनकामये । सतिपुण्येस्वयंतेनपातितोनिजलोकतः
चतुर्मुखेन वै लक्ष्यं गतोऽस्मि कथमेमि तम् ।
इतीदमुक्त्वा दूतं तं शृण्वतोऽस्यैवविस्मयात् ॥ ३७ ॥
अप्राक्षीद् भूपतिःकूर्मं तदायुः कारणं तदा । इदमायुः कथं जातं कूर्म! दीर्घतमंतव
सुहृन्मित्रं गुरुस्त्वं मे येन कीर्तिर्ममोद्धृता ॥ ३६ ॥

कूर्म उवाच

शृणु भूप! कथां दिव्यां श्रवणात्पापनाशिनीम् ।
कथां सुमधुरामेतां शिवमाहात्म्यसंयुताम् ॥ ४० ॥
शृण्वन्निमामपि कथां नृपते! मनुष्यः सुश्रद्धया भवति पापविमुक्तदेहः ।
शम्भोः प्रसादमभिगम्य यथायुरेवमासीत्प्रसादत इयं मम कूर्मता च ॥ ४१ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे कूर्मदीर्घायुष्यप्राप्तिवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः

कूर्मपूर्वजन्मवृत्तान्तवर्णनम्

कूर्म उवाच

शाण्डिल्यइतिविख्यातःपुराहमभवंद्विजः । बालभावेमयाभूपक्रीडमानेननिर्मितम्
पुरा प्रावृषि पांशूत्थं शिवायतनमुच्छ्रितम् ।
जलार्द्रवालुकाप्रायं प्रांशुप्राकारशोभितम् ॥ २ ॥
पञ्चायतनविन्यासमनोहरतरं नृप ! । विनायकशिवासूर्यमधुसूदन मूर्तिमत् ॥ ३ ॥
पीतमृत्स्वर्णकलशं ध्वजमालाविभूषितम् ।
काष्ठतोरणविन्यस्तं दोलकेन विभूषितम् ॥ ४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

द्वढप्रांशुसमुद्भूतसोपानश्रेणिभासुरम् । सर्वाश्चर्यमयं दिव्यं वयस्यैः सम्वृतेन मे
तत्रजागेश्वरं लिङ्गं कृत्वाऽथविनिवेशितम् । बाल्यादुपलरूपंतद्वर्षावारिविशुद्धिमत्
बकपुष्पैस्तथाऽन्यैश्च केदारोत्थैः समाहृतैः । कोमलैरपरैःपुष्पैर्वृतिवल्लीसमुद्भवैः
कूष्माण्डैश्चैव वर्णाद्यैरुन्मत्तकुसुमायुतैः । मन्दारैर्बिल्वपत्रैश्च दूर्वाद्यैश्च नवाङ्कुरैः

पूजा विरचिता रम्या शम्भोरिति मया नृप! ।
ततस्ताण्डवमारब्धमनपेक्षितसत्क्रियाम् ॥ ६ ॥

शिवस्यपुरतोबाल्याद्गीतं च स्वरवर्जितम् । अकार्षंसकृदेवाहंबाल्येशिशुगणावृतः
ततो मृतोऽहं जातश्चविप्रोजातिस्मरोनृप !। वैदिशेनगरेऽकार्षंशिवपूजांविशेषतः

शिवदीक्षामुपागम्याऽनुगृहीतः शिवागमैः ।
शिवप्रासाद आधाय लिङ्गंश्रद्धासमन्वितः ॥ १२ ॥
कल्पकोटिं वसेत्स्वर्गे यः करोति शिवालयम् ।
यावन्ति परमाणूनि शिवस्यायतने नृप! ॥ १३ ॥
भवन्ति तावद्वर्षाणि कारकः शिवसद्मनि ।
इतिपौराणवाक्यानि स्मरञ्छैलं शिवालयम् ॥ १४ ॥

अकारिषमहं रम्यंविश्वकर्मविधानतः । मृन्मयं काष्ठनिष्पन्नं पक्वेष्टं शैलमेव वा ॥
कृतमायतनं दद्यात्क्रमाद्दशगुणं फलम् । भस्मशायी त्रिषवणो भिक्षान्नकृतभोजनः
जटाधरस्तपस्यंश्च शिवाराधनतत्परः । इत्थंकुर्वतो जातं पुनर्भूपप्रमापणम् ॥

जातो जातिस्मरस्तत्र तृतीयेऽहं भवान्तरे ।
सार्वभौमो महीपालः प्रतिष्ठाने पुरोत्तमे ॥ १८ ॥

जयदत्त इति ख्यातःसूर्यवंशसमुद्भवः । ततोमया बहुविधाःप्रासादाःकारितानृप
तस्मिन्भवान्तरेशम्भोराराधनपरेण च । ततो निरूपिताजातावकपुष्पपुरस्सराः
सौवर्णै राजतैरत्ननिर्मितैः कुसुमैर्नृप !। तथाविधेऽन्नदानादि करोमि नृपसत्तम!

केवलं शिवलिङ्गानां पूजां पुष्पैः करोम्यहम् ।
ततो मे भगवाञ्छम्भुः सन्तुष्टोऽथ वरं ददौ ॥ २२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अजरामरतां राजंस्तेनैव वपुषा वृतः ।
ततस्तथाविधं प्राप्याऽनन्यसाधारणं वरम् ॥ २३ ॥
विचरामिमहीमेतां मदान्ध इव वारणः । शिवभक्तिविहायाऽथनृपोऽहंमदनातुरः
प्रधर्षयितुमारब्धः स्त्रियः परपरिग्रहाः । आयुषस्तपसः कीर्तेस्तेजसो यशसःश्रियः
विनाशकारणं मुख्यं परदारप्रधर्षणम् । सकर्णः श्रुतिहीनोऽसौपश्यन्नन्धोवदज्ञडः
अचेतनश्चेतनावान्मूर्खो विद्वानपि स्फुटम् ।
तदा भवति भूपाल! पुरुषः क्षणमात्रतः ॥ २७ ॥
यदैव हरिणाक्षीणांगोचरंयाति चक्षुषाम् । मृतस्यनिरयेवासोजीवतश्चेश्वराद्वयम्
एवं लोकद्वयं हन्त्री परदारप्रधर्षणा । जरामरणहीनोऽहमितिनिश्चयमास्थितः ॥
ऐहिकामुष्मिकभयं विहायाऽहं ततः परम् ।
प्रधर्षयितुमारब्धस्तदा भूप! परस्त्रियः ॥ ३० ॥
अथ मां सम्परिज्ञाय मर्यादारहितं यमः । वरप्रदानादीशस्य तदन्तिकमुपाययौ
व्यजिज्ञपन्मदीयं च शम्भोर्धर्मव्यतिक्रमम् ॥ ३१ ॥

यम उवाच

नाऽहं तवाऽनुभावेन गुप्तस्याऽस्य विनिग्रहम् ॥ ३२ ॥
शक्नोमि पापिनो देव मन्नियोगेऽन्यमादिश ।
जगदाधाररूपा हि त्वयेशोक्ताःपतिव्रताः ॥ ३३ ॥
गावोविप्राः सनिगमा अलुब्धादानशीलिनः ।
सत्यनिष्ठा इति स्वामिंस्तेषां मुख्यतमासती ॥ ३४ ॥
तास्तेन धर्षिता लुप्तं मदीयं धर्मशासनम् । वरदानप्रमत्तेन तवैव परिभूय माम् ॥
जयदत्तेनदेवेश प्रतिष्ठानाधिवासिना । इमां धर्मस्य भगवान्गिरमाकर्ण्यकोपितः
शशाप मां समानीय वेपमानं कृताञ्जलिम् ॥ ३६ ॥

ईश्वर उवाच

यस्माद्दुष्टसमाचार ! धर्षितास्ते पतिव्रताः ॥ ३७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कामार्तेन मया शप्तस्तस्मात्कूर्मः क्षणाद्भव । ततःप्रणम्य विज्ञप्तः शापतापहरोमया प्राह षष्टितमेकल्पेविशापोभवितागणः । मदीय इतिसम्प्रोच्यजगामाऽदशनंशिवः अहं कूर्मस्तदाजातो दशयोजनविस्तृतः । समुद्रसलिले नीतस्त्वयाऽहं यज्ञसाधने पुरस्ताद्यायजूकेनस्मरंस्तच्च विभेमिते । दग्धस्त्वयाऽहंपृष्ठेऽत्रव्रणान्येतानिपश्यमे चयनानिबहून्यत्र कल्पसूत्रविधानतः । पृष्ठोपरिकृतान्यासन्निन्द्रद्युम्न तदात्वया

भूयः सन्तापिता यज्ञैः पृथिवी पृथिवीपते !।
सुस्राव सर्वतीर्थानां सारं साऽभून्महीनदी ॥ ४३ ॥

तस्यां च स्नानमात्रेणसर्वपापैः प्रमुच्यते । ततोनैमित्तिके कस्मिन्नपिप्रलयआगतः प्लवमानमिदं राजन्मानसं शतयोजनम् । षट्पञ्चाशत्प्रमाणेन कल्पामम पुरा नृप व्यतीता इह चत्वारः शेषे मोक्षस्ततः परम् ।एवमायुरिदं दीर्घमेवंशापाच्च कूर्मता ममाऽभूदीश्वरस्यैव सतीधर्मद्रुहो नृप !। ब्रूहि किं क्रियतांशत्रोरपिते गृहगामिनः

ममपृष्ठिश्चिरं भूप! त्वयादग्धाऽग्निना पुरा ।
अहं ज्वलन्तीमिव तां पश्याम्यद्याऽपि सत्रिणा ॥ ४८ ॥
इदं विमानमायातं त्वया कस्मान्निराकृतम् ।
देवदूतसमायुक्तं भुङ्क्ष्व भोगान्निजार्जितान् ॥ ४९ ॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

चतुर्मुखेन तेनाऽहं स्वर्गान्निर्वासितःस्वयम् ।
विलक्ष्यो न प्रयास्यामि पाताधिक्यादिदृषिते ॥ ५० ॥
तस्माद्विवेकवैराग्यमविद्यापापनाशनम् ।
आलिङ्ग्याऽहं यतिष्यामि प्राप्य बोधं विमुक्तये ॥ ५१ ॥
तन्मे गृहागतस्याऽद्य यथाऽऽतिथ्यकरो भवान् ।
तदादिश यथाऽपारपारदःकोऽपि मे गुरुः ॥ ५२ ॥

कूर्म उवाच

लोमशोनाम दीर्घायुर्मत्तोऽप्यस्तिमहामुनिः । मयाकलापग्रामे स पूर्वंदृष्टःक्वचिन्नृप

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इन्द्रद्युम्न उवाच

तस्मादागच्छ गच्छामस्तमेव सहिता वयम् ।
प्राहुःपूततमां तीर्थादपिसत्सङ्गतिं बुधाः ॥ ५४ ॥
इत्थं निशम्य नृपतेर्वचनं तदानीं सर्वेऽपि ते षडथ तं मुनिमुख्यमाशु ।
चित्ते विधाय मुदिताः प्रययुर्द्विजेन्द्रं जिज्ञासवः सुचिरजीवितहेतुमस्य ॥ ५५ ॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे कूर्माख्यानं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

लोमशवृत्तान्ते शिवपूजनमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

अथ ते ददृशुः पार्थ! संयमस्थं महामुनिम् । क्रियायोगसमायुक्तंतपोमूर्तिधरंयथा
जटास्त्रिषवणस्नानकपिलाः शिरसा तदा ।
धारयन्तं लोमशाख्यमाज्यसिक्तमिवाऽनलम् ॥ २ ॥
सव्यहस्ते तृणौघं च च्छायार्थे विप्रसत्तमम् ।
दक्षिणे चाक्षमालां च बिभ्रतं मैत्रमार्गगम् ॥ ३ ॥
अहिंसयन्दुरुक्ताद्यैःप्राणिनोभूमिचारिणः । यः सिद्धिमेतिजप्येनसमैत्रोमुनिरुच्यते
चकभूपद्विजोलूकगृध्रकूर्मा विलोक्य च । नेमुः कलापग्रामे तं चिरन्तनतपोनिधिम्
स्वागतासनसत्कारेणामुनातेऽतिसत्कृताः ।
यथोचितं प्रतीतास्तमाहुः कार्यं हृदि स्थितम् ॥ ६ ॥

कूर्म उवाच

इन्द्रद्युम्नोऽयमवनीपतिःसत्रिजनाग्रणीः ।कीर्तिलोपान्निरस्तोऽयंवेधसानाकपृष्ठतः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मार्कण्डेयादिभिः प्राप्यकीर्त्युद्धारं च सत्तम !।
नायं कामयते स्वर्गं पुनः पातादिभीषणम् ॥ ८ ॥
भवताऽनुगृहीतोऽयमिहेच्छति महोदयम् ।
प्रणोद्यस्तदयं भूपः शिष्यस्ते भगवन्मया ॥ ९ ॥
त्वत्सकाशमिहाऽऽनीतो ब्रूहि साध्वस्य वाञ्छितम् ।
परोपकरणं नाम साधूनां व्रतमाहितम् । विशेषतःप्रणोद्यानांशिष्यवृत्तिमुपेयुषाम्
अप्रणोद्येषु पापेषु साधु प्रोक्तमसंशयम् । विद्वेषं मरणं चाऽपि कुरुतेऽन्यतरस्यच
अप्रमत्तः प्रणोद्येषु मुनिरेष प्रयच्छति । तदेवेति भवानेवं धर्मं वेत्ति कुतो वयम् ॥

लोमश उवाच

कूर्म ! युक्तमिदं सर्वं त्वयाऽभिहितमद्य नः ।
धर्मशास्त्रोपनतं तत्स्मारिताःस्म पुरातनम् ॥ १३ ॥
ब्रूहि राजन्सुविश्रब्धं सन्देहं हृदयस्थितम् ।
कस्ते किमब्रवीच्छेषं वक्ष्याम्यहं न संशयः ॥ १४ ॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

भगवन्प्रथमःप्रश्नस्तावदेवममोच्यताम् । ग्रीष्मकालेऽपिमध्यस्थेरवौकिंनतवाश्रमः
कुटीमात्रोऽपि यच्छाया तृणैः शिरसि पाणिगैः ॥ १६ ॥

लोमश उवाच

मर्तव्यमस्त्यवश्यं च कायएषपतिष्यति । कस्याऽर्थे क्रियते गेहमनित्यभवमध्यगैः
यस्यमृत्युर्भवेन्मित्रं पीतंवाऽमृतमुत्तमम् । तस्यैतदुचितंवक्तुमिदंमेश्वोभविष्यति
इदं युगसहस्रेषु भविष्यमभवद्दिनम् । तदप्यद्यत्वमापन्नं का कथा मरणावधेः ॥
कारणानुगतं कार्यमिदं शुक्रादभूद्वपुः । कथं विशुद्धिमायाति क्षालिताङ्गारवद्वद
तदस्याऽपि कृते पापं शत्रुषड्वर्गनिर्जिताः ।
कथङ्कारं न लज्जन्ते कुर्वाणा नृपसत्तम! ॥ २१ ॥
तद्ब्रह्मण इहोत्पन्नः सिकताद्वयसम्भवः । निगमोक्तंपठञ्छृण्वन्निदंजीविष्यतेकथम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तथापि वैष्णवी माया मोहयत्यविवेकिनम् ।
हृदयस्थं न जानन्ति ह्यपि मृत्युं शतायुषः ॥ २३ ॥
दन्ताश्चलाश्चला लक्ष्मीर्यौवनं जीवितंनृप । चलाचलामतीवेदं दानमेवं गृहंनृणाम्
इति विज्ञायसंसारमसारं चचलाचलम् । कस्याऽर्थेक्रियतेराजन्कुटजादिपरिग्रहः

इन्द्रद्युम्न उवाच

चिरायुर्भगवानेव श्रूयते भुवनत्रये । तदर्थमहमायातस्तत्किमेव वचस्तव ॥ २६ ॥

लोमश उवाच

प्रतिकल्पं मच्छरीरादेकरोमपरिक्षयः । जायते सर्वनाशे च मम भाविप्रमापणम् ॥
पश्य जानुप्रदेशं मे द्व्यङ्गुलं रोमवर्जितम् ।
जातं वपुस्तद् विभेमि मर्तव्ये सति किं गृहैः ॥ २८ ॥

नारद उवाच

इत्थं निशम्यतद्वाक्यं स प्रहस्याऽतिविस्मितः ।
भूपालस्तस्य पप्रच्छ कारणं तादृशायुषः ॥ २९ ॥

इन्द्रद्युम्न उवाच

पृच्छामि त्वामहं ब्रह्मन्यदायुरिदमीदृशम् ।
तव दीर्घप्रभावोऽसौ दानस्य तपसोऽथवा ॥ ३० ॥

लोमश उवाच

शृणुभूप! प्रवक्ष्यामिपूर्वजन्मसमुद्भवाम् । शिवधर्मयुतांपुण्यांकथांपापप्रणाशनीम्
अहमासं पुराशूद्रो दरिद्रोऽतीवभूतले । भ्रमामि वसुधापृष्ठे ह्यशनापीडितोभृशम्
ततो मयामहल्लिङ्गं जालिमध्यगतंतदा । मध्याह्नेऽस्यजलाधारोद्वृष्टश्चैवाऽविदूरतः
ततः प्रविश्य तद्वारि पीत्वा स्नात्वा च शाम्भवम् ।
तल्लिङ्गं स्नापितं पूजा विहिता कमलैः शुभैः ॥ ३४ ॥
अथक्षुत्क्षामकण्ठोऽहं श्रीकण्ठं तं नमस्य च । पुनःप्रचलितोमार्गेप्रमीतो नृपसत्तम
ततोऽहं ब्राह्मणगृहे जातो जातिस्मरः सुतः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

स्नापनाच्छिवलिङ्गस्य सकृत्कमलपूजनात् ॥ ३६ ॥
स्मरन् विलसितं मिथ्यासत्याभासमिदंजगत् ।
अविद्यामयमित्येवं ज्ञात्वा मूकत्वमास्थितः ॥ ३७ ॥
तेन विप्रेणवार्धक्येसमाराध्यमहेश्वरम् । प्राप्तोऽहमितिमे नामईशानइतिकल्पितम्
ततः स विप्रो वात्सल्यादगदान्सुबहून्मम ।
चकार व्यपनेष्यामि मूकत्वमितिनिश्चयः ॥ ३९ ॥
मन्त्रवादान्बहून्वैद्यानुपायानपरानपि। पित्रोस्तथामहामायासम्बद्धमनसोस्तथा
निरीक्ष्य मूढतां हास्यमासीन्मनसि मे तदा ।
तथा यौवनमासाद्य निशि हित्वा निजं गृहम् ॥ ४१ ॥
सम्पूज्यकमलैः शम्भुं ततः शयनमभ्यगाम् ।
ततः प्रमीते पितरि मूढ इत्यहमुज्झितः ॥ ४२ ॥
सम्बन्धिभिः प्रतीतोऽथ फलाहारमवस्थितः ।
प्रतीतः पूजयामीशमब्जैर्बहुविधैस्तथा ॥ ४३ ॥
अथवर्षशतस्याऽन्ते वरदः शशिशेखरः । प्रत्यक्षो याचितोदेहिजरामरणसङ्क्षयम्

ईश्वर उवाच

अजरामरतानास्ति नामरूपभृतोयतः । ममाऽपिदेहपातः स्यादवधिं कुरु जीविते
इतिशम्भोर्वचःश्रुत्वा मयावृतमिदंतदा । कल्पान्तेरोमपातोऽस्तुमरणंसर्वसङ्क्षये
ततस्तव गणोभूयामिति मेऽभीप्सितो वरः ।
तथेत्युक्त्वा स भगवान् हरश्चाऽदर्शनं गतः ॥ ४७ ॥
अहं तपसिनिष्ठिश्चततःप्रभृतिचाऽभवम् । ब्रह्महत्यादिभिःपापैर्मुच्यतेशिवपूजनात्
ब्रध्नाब्जैरितिरैर्वाऽपि कमलैर्नाऽत्र संशयः ।
एवं कुरु महाराज !त्वमप्याप्स्यसि वाञ्छितम् ॥ ४६ ॥
हरभक्तस्य लोकस्य त्रिलोक्यां नास्ति दुर्लभम् ।
वहिः प्रवृत्तिं स गृह्य ज्ञानकर्मेन्द्रियाणि च ॥ ५० ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

लयः सदाशिवे नित्यमन्तर्योगोऽयमुच्यते ।
दुष्करत्वाद्बहिर्योगं शिव एव स्वयं जगौ ॥ ५१ ॥
पञ्चभिश्चाऽर्चनं भूतैर्विशिष्टफलदं ध्रुवम् ।
क्लेशर्मविपाकाद्यैराशयैश्चाऽप्यसंयुतम् ॥ ५२ ॥

ईशानमाराध्यजपन्प्रणवं मुक्तिमाप्नुयात् । सर्वपापक्षये जातेशिवेभवति भावना पापोपहतबुद्धीनां शिवे वार्ताऽपि दुर्लभा । दुर्लभं भारते जन्म दुर्लभंशिवपूजनम् दुर्लभं जाह्नवी स्नानं शिवेभक्तिः सुदुर्लभा । दुर्लभं ब्राह्मणे दानंदुर्लभं वह्निपूजनम्

अल्पपुण्यैश्च दुष्प्रापं पुरुषोत्तमपूजनम् ॥ ५६ ॥

लक्षेण धनुषांयोगस्तदर्धेनहुताशनः । पात्रंशतसहस्रेण रेवा रुद्रश्च षष्टिभिः ॥ ५७

इतीदमुक्तमखिलं मया तव महीपते !। यथायुरभवद्दीर्घं समाराध्य महेश्वरम् ॥ ५८

न दुर्लभं न दुष्प्रापं न चासाध्यं महात्मनाम् ।
शिवभक्तिकृतां पुंसां त्रिलोक्यामितिनिश्चितम् ॥ ५९ ॥

नन्दीश्वरस्यतेनैववपुषाशिवपूजनात् । सिद्धिमालोक्यकोराजन्छङ्करंननमस्यति

श्वेतस्य च महीपस्य श्रीकण्ठं च नमस्यतः ।
कालोऽपि प्रलयं यातः कस्तमीशं न पूजयेत् ॥ ६१ ॥

यदिच्छया विश्वमिदं जायते व्यवतिष्ठते । तथासल्लीयतेचान्तेकस्तंनशरणंव्रजेत्

एतद्रहस्यमिदमेव नृणां प्रधानं कर्तव्यमत्र शिवपूजनमेव भूप ! ।
यस्याऽन्तरायपदवीमुपयान्तिलोकाः सद्यो नरः शिवनतः शिवमेति सत्यम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांप्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे महीप्रादुर्भावे लोमशवृत्तान्ते शिवपूजनमाहात्म्य-वर्णनंनाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

—:*:—

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त्रयोदशोऽध्यायः

लोमशनिकटे बकगृध्रकच्छपोलूकादीनां गमनं ततः शापभ्रष्टानांतेषां कृते वाराणस्यांसम्वर्तपार्श्वेगत्वासमुद्धारोपायकथनं शतरूद्रियलिङ्ग-माहात्म्येन्द्रद्युम्नेश्वरमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

इतितस्यमुनीन्द्रस्यभूपतिःशुश्रुवान्वचः ।प्राहनाहंगमिष्यामित्वांविहायनरंक्वचित्
लिङ्गमाराधयिष्येऽद्य सर्वसिद्धिप्रदं नृणाम् ।
त्वयैवाऽनुगृहीतोऽद्य यान्तु सर्वे यथागतम् ॥ २ ॥

तद्भूपतिवचःश्रुत्वाबकोगृध्रोऽथकच्छपः । उलूकश्चतथैवोचुःप्रणतालोमशं मुनिम्
स च सर्वसुहृद्विप्रस्तथेत्येवाऽऽह तांस्तदा ।
प्रणोद्यान्प्रणतान्सर्वाननुजग्राह शिष्यवत् ॥ ४ ॥
शिवदीक्षाविधानेन लिङ्गपूजां समादिशत् ।

तेषामनुग्रहपरो मुनिः प्रणतवत्सलः । तीर्थादप्यधिकं स्थाने सतां साधुसमागमः
पचेलिमफलः सद्यो दुरन्तकलुषापहः । अपूर्वः कोऽपि सद्गोष्ठी सहस्रकिरणोदयः
य एकान्ततयाऽत्यन्तमन्तर्गततमोपहः । साधुगोष्ठीसमुद्भूतसुखामृतरसोर्मयः ॥
सर्वे वराः सुधाकाराः शर्करामधुषड्रसाः ।
ततस्ते साधुसंसर्गसम्प्राप्ताः शिवशासनात् ॥ ८ ॥

आरेभिरेक्रियायोगं मार्कण्डनृपपूर्वकाः । तेषां तपस्यतामेवं समाजग्मे कदाचन
तीर्थयात्रानुषङ्गेन लोमशालोकनोत्सुकः ॥ ६ ॥

मुख्यापुरुषयात्राहितीर्थयात्रानुषङ्गतः । सद्भिःसमाश्रितोभूपभूमिभागस्तथोच्यते
कृतार्हणातिथ्यविधिं विश्रान्तं मां च फाल्गुनः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्रणम्य तेऽथ पप्रच्छुर्नाडीजङ्घपुरःसराः ॥ ११ ॥

त (भक्ता) ऊचुः

शापभ्रष्टा वयं ब्रह्मंश्चत्वारोऽपि स्वकर्मणा ।
तन्मुक्तिसाधनार्थाय स्थानं किञ्चित्समादिश ॥ १२ ॥
इयं हि निष्फला भूमिः सफलं भारतं मुने ! ॥ १३ ॥

तत्राऽपि क्वचिदेकत्र सर्वतीर्थफलं वद । इतिपृष्टस्त्वहं तैश्च तानब्रवमिदं तदा ॥
सम्वर्तं परिपृच्छध्वं स वोवक्ष्यति तत्त्वतः । सर्वतीर्थफलावाप्तिकारकंभूप्रदेशकम्

त ऊचुः

कुत्राऽसौ विद्यते योगी नाज्ञासिष्म वयं च तम् ।
सम्वर्तदर्शनान्मुक्तिरितिचाऽस्मदनुग्रहः ॥ १६ ॥

यदि जानासितंब्रूहि सुहृत्सङ्गो न निष्फलः । ततोऽहमब्रवंतांश्चविचार्येदंपुनःपुनः

वाराणस्यामसावास्ते सम्वर्तो गुप्तलिङ्गभृत् ।
मलदिग्धो विवसनो भिक्षाशीकुतपादनु ॥ १८ ॥

करपात्रकृताहारः सर्वथा निष्परिग्रहः । भावयन्ब्रह्मपरमं प्रणवाभिधमीश्वरम् ॥

भुक्त्वा निर्याति सायाह्ने वनं न ज्ञायते जनैः ।
योगीश्वरोऽसौ तद्रूपाः सन्त्यन्ये लिङ्गधारिणः ॥ २० ॥
वक्ष्यामि लक्षणं तस्य यथा ज्ञास्यथ तं मुनिम् ।
प्रतोल्या राजमार्गे तु निशि भूमौ शवं जनैः ॥ २१ ॥

अविज्ञातं स्थापनीयं स्थेयंतदविदूरतः । यस्तांभूमिमुपागम्यअकस्माद्विनिवर्तते

स सम्वर्तो न चाक्रामत्येषशल्यमसंशयम् ।
प्रष्टव्योऽभिमतंचासावुपाश्रित्य विनीतवत् ॥ २३ ॥
यदि पृच्छति केनाऽहमाख्यात इति मां ततः ।
निवेद्य चैतद्वक्तव्यं त्वामाख्यायाऽग्निमाविशत् ॥ २४ ॥

तच्छ्रुत्वा ते तथाचक्रुःसर्वेऽपिवचनंमम । प्राप्यवाराणसींदृष्ट्वासम्वर्ततेतथाव्यधुः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शवं दृष्ट्वा च तैर्न्यस्तं सम्वर्तो वै न्यवर्तत ।
क्षुत्परीतोऽपि तं ज्ञात्वा ययुस्तमनु शीघ्रगम् ॥ २६ ॥
तिष्ठब्रह्मन्क्षणमितिजल्पन्तोराजमार्गगम् । यातिनिर्भर्त्सयत्येषनिवर्तध्वमितिब्रुवन्
समयामामरे भोऽद्यनागन्तव्यंनवोहितम् । पलायनमसौ कृत्वा गत्वादूरतरं सरः
कुपितः प्राह तान्सर्वान्केनाख्यातोऽहमित्युत ॥ २८ ॥
निवेदयति शीघ्रं मे यथा भस्म करोमि तम् ।
शापाग्निनाथवायुष्मान्यदिसत्यंनवक्ष्यथ ॥ २९ ॥
अथप्रकम्पिताःप्राहुर्नारदेनैतितंमुनिम् । स तानाह पुनर्यातः पिशुनः क्व नु सम्प्रति
लोकानां येन शापाग्नौभस्मशेषंकरोमितम् । ब्रह्मबन्धुमहंप्राहुर्भीतास्तेतंपुनर्मुनिम्

त ऊचुः

त्वां निवेद्य सचाऽस्माकं प्रविष्टो हव्यवाहनम् ।
तत्कालमेवविप्रेन्द्र! न विद्मस्तत्र कारणम् ॥ ३२ ॥

सम्वर्त उवाच

अहमप्येव मेवाऽस्य कर्तातेन स्वयंकृतम् ।
तद्ब्रूत कार्यं नैवात्र चिरं स्थास्यामि वः कृते ॥ ३३ ॥

अर्जुन उवाच

यदिनारददेवर्षे प्रविष्टोऽसि हुताशनम् । जीवितस्तत्कथं भूय आश्चर्यमिति मे वद

नारद उवाच

न हुताशःसमुद्रो वा वायुर्वावृक्षपर्वतः । आयुधं वा न मे शक्ता देहपाताय भारत
पुनरेतत्कृतं चापि सम्वर्तोमन्यतेयथा । अहं सम्मानितश्चेतिवह्निप्राप्याप्यगामहम्
यथापुष्पगृहे कश्चित्प्रविशत्यङ्गफाल्गुन! । तथाहमग्निं सम्विश्ययातवानुत्तरं शृणु
सम्वर्तस्तान्पुनः प्राह मार्कण्डेयमुखानिति ।
विशल्यः क्रियतां पन्थाः क्षुधितोऽहं पुनः पुरीम् ॥
भिक्षार्थं पर्यटिष्यामि प्रश्नं प्रब्रूत चैव मे ॥ ३८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

त ऊचुः

शापभ्रष्टा वयं मोक्षं प्राप्स्यामस्त्वदनुग्रहात् ।
प्रतिकारं तदाख्याहि प्रणतानां महामुने ! ॥ ३९ ॥

यत्रतीर्थेसर्वतीर्थफलं प्राप्नोति मानवः । तत्तीर्थं ब्रूहिसम्वर्ततिष्ठामोयत्र वै वयम्

सम्वर्त उवाच

नमस्कृत्य कुमाराय दुर्गाभ्यश्च नरोत्तमाः ।
तीर्थं च सम्प्रवक्ष्यामि महीसागरसङ्गमम् ॥ ४१ ॥

अमुना राजसिंहेन इन्द्रद्युम्नेन धीमता । यजनाद्व्यङ्गुलोत्सेधा कृतेयं वसुधायदा तदासन्ताप्यमानायाभुवःकाष्ठस्यवै यथा । सुस्रावयोजलौघश्च सर्वदेवनमस्कृतः

महीनाम नदी सा च पृथिव्यां यानि कानिचित् ।
तीर्थानि तेषां सलिलसम्भवं तज्जलं विदुः ॥ ४४ ॥

महीनाम समुत्पन्ना देशेमालवकाभिधे । दक्षिणंसागरंप्राप्ता पुण्योभयतटाशिवा सर्वतीर्थमयी पूर्वं महीनाममहानदी । किं पुनर्यःसमायोगस्तस्याश्च सरितां पतेः

वाराणसी कुरुक्षेत्रं गङ्गा रेवा सरस्वती ।
तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या चन्द्रभागा इरावती ॥
कावेरी शरयूश्चैव गण्डकी नैमिषन्तथा ॥ ४८ ॥
गया गोदावरी चैव अरुणा वरुणा तथा ।
एताः पुण्याः शतशोऽन्या याः काश्चित्सरितो भुवि ॥ ४९ ॥

सहस्रविंशतिश्चैव षट्शतानि तथैव च । तासां सारसमुद्भूतं महीतोयंप्रकीर्तितम् पृथिव्यांसर्वतीर्थेषुस्नात्वायत्फलमाप्यते । तन्महीसागरेप्रोक्तंकुमारस्यवचोयथा एकत्र सर्वतीर्थानां यदिसंयोगमिच्छथ । तद्गच्छथ महापुण्यं महीसागरसङ्गमम् अहं चापि च तत्रैव बहून्वर्षगणान्पुरा । अवसं चागतश्चात्र नारदस्य भयात्तथा सहि तत्र समीपस्थः पिशुनश्च विशेषतः । मरुत्तः कुरुते यत्नं तस्मैब्रूयादिदंभयम्

अत्रदिग्वाससां मध्ये बहूनां तत्समस्त्वहम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निवसाम्यतिप्रच्छन्नो मरुत्तादतिभीतवत् ॥ ५५ ॥
पुनरत्रापि मां नूनं कथयिष्यतिनारदः । तथाविधाहिचेष्टाऽस्यपिशुनस्यप्रदृश्यते
भवद्भिश्चनचाप्यत्र वक्तव्यं कस्यचित्कचित् । मरुत्तः कुरुतेयत्नंभूपालो यज्ञसिद्धये
देवाचार्येण संयुक्तो भ्रात्रा मे कारणान्तरे ।
गुरुपुत्रं च मां ज्ञात्वा यज्ञर्त्विज्यस्य कारणात् ॥ ५८ ॥
अविद्यान्तर्गतैर्यज्ञकर्मभिर्न प्रयोजनम् । ममहिंसात्मकैरस्तिनिगमोक्तैरचेतनैः ॥५९
समित्पुष्पकुशप्रायैः साधनैर्यद्यचेतनैः ।
क्रियते तत्तथा भावि कार्यं कारणवन्नृणाम् ॥ ६० ॥
तद्यूयं तत्रगच्छध्वं शीघ्रमेवनृपानुगाः । अस्तिविप्रःस्वयंब्रह्मायाज्ञवल्क्यश्च तत्र वै
स हि पूर्वं मिथेःपुर्यां वसन्नाश्रममुत्तमम् ।
आगच्छमानं नकुलं दृष्ट्वा गार्गीं वचोऽब्रवीत् ॥ ६२ ॥
गार्गिरक्षपयोभद्रे नकुलोऽयमुपेति च । पयः पातुं कृतिमतिं नकुलं तं निराकुरु ॥
इत्युक्तो नकुलः क्रुद्धः स हि क्रुद्धः पुराऽभवत् ।
जमदग्नेः पूर्वजैश्च शप्तः प्रोवाच तं मुनिम् ॥ ६४ ॥
अहो वा धिग्धिगित्येव भूयो धिगिति चैव हि ।
निर्लज्जता मनुष्याणां दृश्यते पापकारिणाम् ॥ ६५ ॥
कथं ते नाम पापानि प्रकुर्वन्ति नराधमाः । मरणान्तरितायेषां नरके तीव्रवेदना
निमेषोऽपि नशक्येतजीवितेयस्यनिश्चितम् । तन्मात्रपरमायुर्यःपापंकुर्यात्कथंसच
त्वं मुने मन्यसे चेदं कुलीनोऽस्मीति बुद्धिमान् ।
ततः क्षिपसि मां मूढ! नकुलोऽयमितिस्मयन् ॥ ६८ ॥
किमधीतं याज्ञवल्क्य कायोगेश्वरता तव । निरपराधं क्षिपसिधिगधीतंहि तत्तव
कस्मिन्वेदे स्मृतौ कस्यां प्रोक्तमेतद्ब्रवीहि मे ।
परुषैरिति वाक्यैर्मां नकुलेति ब्रवीषि यत् ॥ ७० ॥
किमिदं नैवजानासि यावत्यः परुषागिरः परःसंश्राव्यतेतावच्छङ्कचःश्रोत्रतः पुरा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कण्ठे यमानुगाः पादं कृत्वा तस्य सुदुर्मतेः ।
अतीव रुदतो लोहशङ्कून्क्षेप्स्यन्ति कर्णयोः ॥ ७२ ॥
वावदूकाश्च ध्वजिनो मुष्णन्ति कृपणाञ्जनान्
स्वयं हस्तसहस्रेण धर्मस्यैवं भवद्विधाः ॥ ७३ ॥
वज्रस्य दिग्धशस्त्रस्य कालकूटस्य चाप्युत ।
समेन वचसा तुल्यं मृत्योरिति ममाऽभवत् ॥ ७४ ॥
कर्णनासिकनाराचान्निर्हरन्ति शरीरतः ।
वाक्छल्यस्तु न निर्हर्तुं शक्यो हृदिशयो हि सः ॥ ७५ ॥
यन्त्रपीडैः समाक्रम्य वरमेषहतो नरः । न तु तं परुषैर्वाक्यैर्जिघांसेतकथञ्चन ॥
त्वया त्वहं याज्ञवल्क्य! नित्यं पण्डितमानिना ।
नकुलोऽसीति तीव्रेण वचसा ताडितः कुतः ॥ ७७ ॥

सम्वर्त उवाच

इतिश्रुत्वा वचस्तस्यभृशंविस्मितमानसः ।याज्ञवल्क्योऽब्रवीदेतत्प्रवद्धकरसम्पुटः
नमोधर्माय महते न विद्मो यस्यवैभवम् । परमाणुमपिव्यक्तंकोऽत्रविद्यामदःसताम्
विरञ्चिविष्णुप्रमुखाः सोमेन्द्रप्रमुखास्तथा ।
सर्वज्ञास्तेऽपि मुह्यन्ति गणनास्मादृशां च का ॥ ८० ॥
धर्मज्ञोऽस्मीति योमोहादात्मानंप्रतिपद्यते । सवायुंमुष्टिनाबद्धुमीहतेकृपणोनरः
केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिज्ज्ञानमदादपि ।
ज्ञानंप्राप्यापिभ्रष्टाश्च केचिदालस्यतोऽधमाः ॥ ८२ ॥
वेदस्मृतीतिहासेषु पुराणेषु प्रकल्पितम् । चतुःपादं तथा धर्मंनाऽऽचरत्यधमःपशुः
स पुरा शोचते व्यक्तं प्राप्य तच्चान्तकं गृहम् ।
तथाहि गृह्यकारेण श्रुतौ प्रोक्तमिदं वचः ॥ ८४ ॥
नकुलं सकुलं ब्रूयान्न कश्चिन्मर्मणिस्पृशेत् । प्रपठन्नपिचैवाहमिदं सर्वं तथा शुकः
आलस्येनाऽप्यनाचाराद्वृथाकार्यं कमङ्ग तत् ॥ ८६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

केवलं पाठमात्रेण यश्च सन्तुष्यते नरः ।
तथा पण्डितमानी च कोऽन्यस्तस्मात्पशुर्मतः ॥ ८७ ॥
न च्छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं माययाऽऽवर्तमानम् ।
नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाञ्छंदास्येनं प्रजहत्यन्तकाले ॥ ८८ ॥
स्वर्गायबद्धकक्षोयःपाठमात्रेणब्राह्मणः । सबालोमातुरङ्कस्थोग्रहीतुंसोममिच्छति
तद्भवान्सर्वथा मह्यमनयंसोढुमर्हसि । सर्वः कोऽपि वदत्येवं तन्मयैवमुदा हृतम् ॥

नकुल उवाच

वृथेदं भाषितं तुभ्यंसर्वलोकेनयत्समम् । आत्मानंमन्यसेनैतद्वक्तुंयोग्यंमहात्मनाम्
वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ।
नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ९२ ॥
अन्ये चेत्प्राकृतालोकाबहुपापानि कुर्वते । प्रधानपुरुषेणापि कार्यं तत्पृष्ठतोनुकिम्
सर्वार्थं निर्मितं शास्त्रं मनोबुद्धी तथैव च ।
दत्ते विधात्रा सर्वेषां तथापि यदि पापिनः ॥ ९४ ॥
ततो विधातुःकोदोषस्त एवखलुदुर्भगाः । ब्राह्मणेनविशेषेण किं भाव्यंलोकवद्यतः
यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः । स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्ततदनुवर्तते ॥
तस्मात्तदा महद्भिश्चआत्मार्थं च परार्थतः ।
सतां धर्मो न सन्त्याज्योऽन्यायं तच्छिक्षणं तव ॥ ९७ ॥
यस्मात्त्वया पीड़ितोऽहं घोरेण वचसा मुने! ।
तस्माच्छीघ्रं त्वां शप्स्याभि शापयोग्यो हि मे मतः ॥ ९८ ॥
नकुलोऽसीति मामाह भवांस्तस्मात्कुलाधमः ।
शीघ्रमुत्पत्स्यसे मोहात्त्वमेव नकुलो मुने !॥ ९९ ॥

सम्वर्त उवाच

इति वाचंसमाकर्ण्यभाव्यर्थकृतनिश्चयः ।याज्ञवल्क्योमरौदेशेविप्रस्याजायतात्मजः
दुराचारस्य पापस्य निर्घृणस्याऽतिवादिनः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दुष्कुलीनस्य जातोऽसौ तदा जातिस्मरःसुतः ॥ १०१ ॥
सोऽथज्ञानात्समालोक्य भर्तृयज्ञ इति द्विजः ।
गुप्तक्षेत्रं समापन्नो महीसागरसङ्गमम् ॥ १०२ ॥
तत्र पाशुपतो भूत्वाशिवाराधनतत्परः । स्वायम्भुवं महाकालं पूजयन्वर्ततेऽधुना
यो हि नित्यं महाकालं श्रद्धया पूजयेत्पुमान् ।
स दौष्कुलीनदोषेभ्यो मुच्यतेऽहिरिवत्वचः ॥ १०४ ॥
यथायथा श्रद्धयाऽसौतल्लिङ्गंपरिपश्यति । तथा तथा विमुच्येतदौषैर्जन्मशतोद्भवैः
भर्तृयज्ञस्तु तत्रैव लिङ्गस्याराधनात्क्रमात् ।
बीजदोषाद्विनिर्मुक्तस्तल्लिङ्गमहिमा त्वसौ ॥ १०६ ॥
बभ्रुं च नकुलंप्राहविमुक्तोदुष्टजन्मतः । यस्मात्तस्मादिदं तीर्थंख्यातंवै बभ्रुपावनम्
तस्माद् व्रजध्वं तत्रैव महीसागरसङ्गमम् ।
पञ्च तीर्थानि सेवन्तो मुक्तिमाप्स्यथ निश्चितम् ॥ १०८ ॥
इत्येवमुक्त्वा सम्वर्तो ययावभिमतं द्विजः ।
भर्तृयज्ञंमुनिं प्राप्य ते च तत्र स्थिताभवन् ॥ १०९ ॥
ततस्तानाह स ज्ञात्वा गणाञ्ज्ञानेन शाम्भवान् ।
महद्वो विमलं पुण्यं गुप्तक्षेत्रे यदत्र वै ॥ ११० ॥
वसन्तोऽभ्यागता यत्रमहीसागरसङ्गमः । स्नानंदानंजपोहोमःपिण्डदानंविशेषतः
अक्षयं जायते सर्वं महीसागरसङ्गमे । कृतं तथाऽक्षयं सर्वं स्नानदानक्रियादिकम्
यदाऽत्र स्थानकं चक्रेदेवर्षिर्नारदःपुरा । तदा ग्रहैर्वरादत्ताःशनिना च वरस्त्वसौ
शनैश्चरेण संयुक्ता त्वमावास्या यदा भवेत् ।
श्राद्धं तत्र प्रकुर्वीत स्नानदानपुरःसरम् ॥ ११४ ॥
यदि श्रावणमासस्यशनैश्चरदिनेशुभा । कुहूर्भवतितस्यान्तुसङ्क्रान्तिंकुरुते रविः
तस्यामेव तिथौ योगो व्यतीपातो भवेद्यदि ।
पुष्करं नाम तत्पर्व सूर्यपर्वशताधिकम् ॥ ११६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

केवलं पाठमात्रेण यश्च सन्तुष्यते नरः ।
तथा पण्डितमानी च कोऽन्यस्तस्मात्पशुर्मतः ॥ ८७ ॥
न च्छन्दांसि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं माययाऽऽवर्तमानम् ।
नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाञ्छंदास्येनं प्रजहत्यन्तकाले ॥ ८८ ॥
स्वर्गायबद्धकक्षोयःपाठमात्रेणब्राह्मणः । सबालोमातुरङ्कस्थोग्रहीतुंसोममिच्छति
तद्भवान्सर्वथा मह्यमनयंसोढुमर्हसि । सर्वः कोऽपि वदत्येवं तन्मयैवमुदा हृतम् ॥

नकुल उवाच

वृथेदं भाषितं तुभ्यंसर्वलोकेनयत्समम् । आत्मानंमन्यसेनैतद्वक्तुंयोग्यंमहात्मनाम्
वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ।
नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ९२ ॥
अन्ये चेत्प्राकृतालोकाबहुपापानि कुर्वते । प्रधानपुरुषेणापि कार्यं तत्पृष्ठतोनुकिम्
सर्वार्थं निर्मितं शास्त्रं मनोबुद्धी तथैव च ।
दत्ते विधात्रा सर्वेषां तथापि यदि पापिनः ॥ ९४ ॥
ततो विधातुःकोदोषस्त एवखलुदुर्भगाः । ब्राह्मणेनविशेषेण किं भाव्यंलोकवद्यतः
यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः । स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्ततदनुवर्तते ॥
तस्मात्तदा महद्भिश्चआत्मार्थं च परार्थतः ।
सतां धर्मो न सन्त्याज्योऽन्यायं तच्छिक्षणं तव ॥ ९७ ॥
यस्मात्त्वया पीड़ितोऽहं घोरेण वचसा मुने! ।
तस्माच्छीघ्रं त्वां शप्स्याभि शापयोग्यो हि मे मतः ॥ ९८ ॥
नकुलोऽसीति मामाह भवांस्तस्मात्कुलाधमः ।
शीघ्रमुत्पत्स्यसे मोहात्त्वमेव नकुलो मुने !॥ ९९ ॥

सम्वर्त उवाच

इति वाचंसमाकर्ण्यभाव्यर्थकृतनिश्चयः ।याज्ञवल्क्योमरौदेशेविप्रस्याजायतात्मजः
दुराचारस्य पापस्य निर्घृणस्याऽतिवादिनः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दुष्कुलीनस्य जातोऽसौ तदा जातिस्मरःसुतः ॥ १०१ ॥
सोऽथज्ञानात्समालोक्य भर्तृयज्ञ इति द्विजः ।
गुप्तक्षेत्रं समापन्नो महीसागरसङ्गमम् ॥ १०२ ॥
तत्र पाशुपतो भूत्वाशिवाराधनतत्परः । स्वायम्भुवं महाकालं पूजयन्वर्ततेऽधुना
यो हि नित्यं महाकालं श्रद्धया पूजयेत्पुमान् ।
स दौष्कुलीनदोषेभ्यो मुच्यतेऽहिरिवत्वचः ॥ १०४ ॥
यथायथा श्रद्धयाऽसौतल्लिङ्गंपरिपश्यति । तथा तथा विमुच्येतदौषैर्जन्मशतोद्भवैः
भर्तृयज्ञस्तु तत्रैव लिङ्गस्याराधनात्क्रमात् ।
बीजदोषाद्विनिर्मुक्तस्तल्लिङ्गमहिमा त्वसौ ॥ १०६ ॥
बभ्रुंच नकुलंग्राहविमुक्तोदुष्टजन्मतः । यस्मात्तस्मादिदं तीर्थंख्यातंवै बभ्रुपावनम्
तस्माद् व्रजध्वं तत्रैव महीसागरसङ्गमम् ।
पञ्च तीर्थानि सेवन्तो मुक्तिमाप्स्यथ निश्चितम् ॥ १०८ ॥
इत्येवमुक्त्वा सम्वर्तो ययावभिमतं द्विजः ।
भर्तृयज्ञंमुनिं प्राप्य ते च तत्र स्थिताभवन् ॥ १०९ ॥
ततस्तानाह स ज्ञात्वा गणाञ्ज्ञानेन शाम्भवान् ।
महद्वो विमलं पुण्यं गुप्तक्षेत्रे यदत्र वै ॥ ११० ॥
वसन्तोऽभ्यागता यत्रमहीसागरसङ्गमः । स्नानंदानंजपोहोमःपिण्डदानंविशेषतः
अक्षयं जायते सर्वं महीसागरसङ्गमे । कृतं तथाऽक्षयं सर्वं स्नानदानक्रियादिकम्
यदाऽत्र स्थानकं चक्रेदेवर्षिर्नारदःपुरा । तदा ग्रहैर्वरादत्ताःशनिना च वरस्त्वसौ
शनैश्चरेण संयुक्ता त्वमावास्या यदा भवेत् ।
श्राद्धं तत्र प्रकुर्वीत स्नानदानपुरःसरम् ॥ ११४ ॥
यदि श्रावणमासस्यशनैश्चरदिनेशुभा । कुहूर्भवतितस्यान्तुसङ्क्रान्तिंकुरुते रविः
तस्यामेव तिथौ योगो व्यतीपातो भवेद्यदि ।
पुष्करं नाम तत्पर्व सूर्यपर्वशताधिकम् ॥ ११६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सर्वयोगसमावापः कथञ्चिदपिलभ्यते । तस्मिन्दिनेशनिलोहंकाञ्चनंभास्करंतथा महीसागरसंसर्गे पूजयीतयथाविधि । शनिमन्त्रैः शनिंध्यात्वासूर्यमन्त्रैर्दिवाकरम् अर्घ्यं दद्याद्भास्करस्यसर्वपापप्रशान्तये । प्रयागादधिकंस्नानं दानंक्षेत्रात्कुरोरपि

पिण्डदानं गयाक्षेत्रादधिकं पाण्डुनन्दन !।
इदं सम्प्राप्यते पर्व महद्भिः पुण्यराशिभिः ॥ १२० ॥
पितृणामक्षया तृप्तिर्जायते दिवि निश्चितम् ।
तथा गयाशिरःपुण्यं पितृणां तृप्तिदं परम् ॥ १२१ ॥
तथा समधिकः पुण्यो महीसागरसङ्गमः ॥ १२२ ॥
अग्निश्च रेतो मृडया च देहे रेतोधा विष्णुरमृतस्य नाभिः ।
एवं ब्रुवञ्छ्रद्धया सत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत महीसमुद्रम् ॥ १२३ ॥
मुखं च यः सर्वनदीषु पुण्यः पाथोधिरम्बा प्रवरा मही च ।
समस्ततीर्थाकृतिरेतयोश्च ददामि चार्घ्यं प्रणमामि नौमि ॥ १२४ ॥
ताम्रारस्याः पयोवाहाः पितृप्रीतिप्रदाःशुभाः ।
सस्यमालामहासिन्धुर्दातुर्दात्री पृथुस्तुता ॥
इन्द्रद्युम्नस्य कन्या च क्षितिजन्मा इरावती ॥ १२५ ॥

महीपर्णामहीशृङ्गागङ्गापश्चिमवाहिनी । नदीराजनदीचेतिनामाष्टादशमालिकाम् स्नानकाले च सर्वत्र श्राद्धकाले पठेन्नरः । पृथुनोक्तानि नामानि यज्ञमूर्तिपदं व्रजेत् महीदोहे महानन्दसन्दोहे विश्वमोहिनी । जाताऽसि सरितांराज्ञि पापंहरमहीद्रवे

इत्यर्घ्यमन्त्रः

कङ्कणं रजतस्यापि योऽत्र निक्षिपते नरः । स जायते महीपृष्ठे धनधान्ययुतेकुले महीं च सागरं चैव रौप्यकङ्कणपूजया । पूजयामि भवेन्मा मे द्रव्यनाशो दरिद्रता

इति कङ्कणक्षेपणम्

यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञैश्च यत्फलम् । तत्फलं स्नानदानेन महीसागरसङ्गमे ॥ विवादे च समुत्पन्नेअपराधी च यो मतः । जलहस्तःसदावाच्योमहीसागरसङ्गमे

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

संस्नाप्याघोरमन्त्रेणस्थाप्यनाभिप्रमाणके ।जलेकरंसमुद्धृत्यदक्षिणंवाचयेद्द्रुतम्

यदि धर्मोऽत्र सत्योऽस्ति सत्यश्चेत्सङ्गमस्त्वसौ ।

सत्याश्चेत्क्रतुद्रष्टारः सत्यं स्यान्मे शुभाशुभम् ॥ १३४ ॥

एवमुक्त्वा करं क्षिप्य दक्षिणं सकलं ततः ।

निःसृतः पापकारीचेज्ज्वरेणापीड्यते क्षणात् ॥ १३५ ॥

सप्ताहाद्दृश्यते चापि तावन्निर्दोषवान्मतः ।

अत्र स्नात्वा च जप्त्वा च तपस्तप्त्वा तथैव च ॥ १३६ ॥

रुद्रलोकं सुबहवोगताःपुण्येन कर्मणा । सोमवारेविशेषेण स्नात्वायोऽत्रसुभक्तितः पञ्चतीर्थानि कुरुते मुच्यते पञ्चपातकैः । इत्याद्युक्तं बहुविधं तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम् भर्तृयज्ञःशिवस्योचेतेषामाराधनेक्रमम् ।शिवागमोक्तमादिश्यपूजायोगंयथाविधि शिवभक्तिसमुद्रैकपूरितः प्राहतान्मुनिः । न शिवात्परमो देवःसत्यमेतच्छिवव्रताः

शिवं विहाय यो ह्यन्यदसत्किञ्चिदुपासते ।

करस्थं सोऽमृतं त्यक्त्वा मृगतृष्णां प्रधावति ॥ १४१ ॥

शिवशक्तिमयंह्येतत्प्रत्यक्षंदृश्यतेजगत् । लिङ्गांङ्कंचभगाङ्कंचनान्यदेवाङ्कितंकचित्

यश्च तं पितरं रुद्रं त्यक्त्वा मातरमम्बिकाम् ।

वर्ततेऽसौ स्वपितरं त्यक्तोदपितृपिण्डकः ॥

यस्य रुद्रस्य माहात्म्यं शतरुद्रीयमुत्तमम् ॥ १४३ ॥

शृणुध्वं यदिपापानामिच्छध्वंक्षालनंपरम । ब्रह्माहाटकलिङ्गंचसमाराध्यकपर्दिनः जगत्प्रधानमितिच नाम जप्त्वा विराजते । कृष्णमूलेकृष्णलिङ्गंनामचार्जितमेघच सनकाद्यैश्च तल्लिङ्गं पूज्याजयुर्जगद्गतिम् । दर्भाङ्कुरमयं सप्त मुनयो विश्वयोनिकम्

नारदस्त्वन्तरिक्षे च जगद्बीजमिदं गृणन् ।

वज्रमिन्द्रो लिङ्गमेवंविश्वात्मानञ्च नामच ॥ १४७ ॥

सूर्यस्ताम्रं तथा लिङ्गं नाम विश्वसृजं जपम् ।

चन्द्रश्च मौक्तिकं लिङ्गं जपन्नाम जगत्पतिम् ॥ १४८ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इन्द्रनीलमयं वह्निर्नाम विश्वेश्वरं जपन्। पुष्परागं गुरुर्लिङ्गं विश्वयोनिं जपन्हरम्
पद्मरागमयं शुक्रो विश्वकर्मेति नाम च। हेमलिङ्गं च धनदो जपन्नाम्ना तथेश्वरम्
रौप्यजं विश्वदेवाश्च नामाऽपि जगताम्पतिम्।
वायवो रीतिजं लिङ्गं शम्भुमित्येव नाम च ॥ १५१ ॥
काशजं वसवो लिङ्गंस्वयम्भुमितिनाम च। त्रिलोहं मातरोलिङ्गं नामभूतेशमेवच
लौहं च रक्षसां नाम भूतभव्यभवोद्भवम्।
गुह्यकाः सीसजं लिङ्गं नाम योगं जपन्ति च ॥ १५३ ॥
जैगीषव्यो ब्रह्मरन्ध्रं नाम योगेश्वरं जपन्। निमिर्नयनयोर्लिङ्गे जपञ्शर्वेति नाम च
धन्वन्तरिर्गोमयं च सर्वलोकेश्वरेश्वरम्। गन्धर्वा दारुजं लिङ्गं सर्वश्रेष्ठेति नाम च
वैडूर्यं रावणो लिङ्गं जगज्ज्येष्ठेति नाम च।
बाणो मारकतं लिङ्गं वसिष्ठमिति नाम च ॥ १५६ ॥
वरुणः स्फाटिकं लिङ्गं नाम्ना च परमेश्वरम्।
नागा विद्रुमलिङ्गं च नामलोकत्रयङ्करम् ॥ १५७ ॥
भारती तारलिङ्गं च नाम लोकत्रयाश्रितम्।
शनिश्च सङ्गमावर्ते जगन्नाथेति नाम च ॥ १५८ ॥
शनिदेशे मध्यरात्रौ महीसागरसङ्गमे। जातीजं रावणो लिङ्गं जपन्नाम सुदुर्जयम्
सिद्धाश्च मानसं नाम काममृत्युजरातिगम्।
उञ्छजं च बलिर्लिङ्गं ज्ञानात्मेत्यस्य नाम च ॥ १६० ॥
मरीचिपाः पुष्पजं च ज्ञानगम्येति नाम च। शकृताः शकृतं लिङ्गं ज्ञानज्ञेयेतिनामच
फेनपाः फेनजं लिङ्गं नाम चापि सुदुर्विदम्।
कपिलो वालुका लिङ्गं वरदं च जपन् हरम् ॥ १६२ ॥
सारस्वतो वाचिलिङ्गं नाम वागीश्वरेति च।
गणा मूर्तिमयं लिङ्गं नामरुद्रेति चाब्रुवन् ॥ १६३ ॥
जाम्बूनदमयंदेवाः शितिकण्ठेतिनाम च। शङ्खलिङ्गं बुधोनाम कनिष्ठमितिसञ्जपन्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अश्विनौ मृण्मयं लिङ्गं नाम्ना चैव सुवेधसम् ।
विनायकः पिष्टलिङ्गं नाम्ना चाऽपि कपर्दिनम् ॥ १६५ ॥
नावनीतं कुजो लिङ्गं नाम चाऽपि करालकम् ।
तार्क्ष्य ओदनलिङ्गं च हर्यक्षेति हि नाम च ॥ १६६ ॥
गौडं कामस्तथा लिङ्गं रतिदंनामचेति च । शची लवणलिङ्गंतुबभ्रुकेशेतिनाम च
विश्वकर्मा च प्रासादं लिङ्गं याम्येति नाम च ।
विभीषणश्च पांसूत्थं सुहृत्तमेति नाम च ॥
वंशाङ्कुरोत्थं सगरो नाम सङ्गतमेव च ॥ १६८ ॥
राहुश्च रामठंलिङ्गं नामगम्येतिकीर्तयन् ।लेप्यलिङ्गं तथा लक्ष्मीर्हरिनेत्रेतिनामच
योगिनः सर्वभूतस्थं स्थाणुरित्येव नाम च ।
नानाविधं मनुष्याश्च पुरुषं नाम नाम च ॥ १७० ॥
तेजोमयं ऋक्षाणि भगं नाम च भास्वरम् ।
किन्नराधातुलिङ्गं च सुदीप्तमिति नाम च ॥ १७१ ॥
देवदेवेति नामाऽस्ति लिङ्गं च ब्रह्मराक्षसाः । दन्तजंवारणालिङ्गंनामरंहसमेवच
सप्तलोकमयं साध्या बहुरूपेति नाम च । दूर्वाङ्कुरमयं लिङ्गमृतवः सर्वनाम च ॥
कौङ्कुममप्सरसो लिङ्गं नाम शम्भोः प्रियेति च ।
सिन्दूरजं चोर्वशी च नाम च प्रियवासनम् ॥ १७४ ॥
ब्रह्मचारि गुरुर्लिङ्गं नाम चोष्णीषिणं विदुः ।
अलक्तकं च योगिन्यो नाम चास्य सुबभ्रकम् ॥ १७५ ॥
श्रीखण्डं सिद्धयोगिन्यः सहस्राक्षेति नाम च ।
डाकिन्यो मांसलिङ्गं च नाम चाऽस्य च मीढुषम् ॥ १७६ ॥
अप्यन्नजं च मनवो गिरिशेति च नाम च ।
अगस्त्यो व्रीहिजं चापि सुशान्तमिति नाम च ॥ १७७ ॥
यवजं देवलो लिङ्गं पतिमित्येव नाम च ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वल्मीकजं च वाल्मीकिश्चिरवासीति नाम च ॥ १७८ ॥
प्रतर्दनोवाणलिङ्गं हिरण्यभुजनाम च । राजिकं च तथा दैत्यानाम उग्रेतिकीर्तितम्
निष्पावजं दानवाश्च लिङ्गनाम च दिक्पतिम् ।
मेघा नीरमयं लिङ्गं पर्जन्यपति नाम च ॥ १८० ॥
राजमाषमयं यक्षा नाम भूतपतिस्मृतम् । तिलान्नजंचपितरो नाम वृषपतिस्तथा
गौतमो गोरजमयं नाम गोपतिरेव च । वानप्रस्थाः फलमयं नाम वृक्षावृतंति च
स्कन्दः पाषाणलिङ्गं च नाम सेनान्य एवच ।
नागश्चाश्वतरो धान्यं मध्यमेत्यस्य नाम च ॥ १८३ ॥
पुरोडाशमयं यज्वा स्रुवहस्तेति नाम च ।
यमः कालाय समयं नाम प्राह च धन्विनम् ॥ १८४ ॥
यवाङ्कुरं जामदग्न्यो भर्गदैत्येति नाम च । पुरूरवाश्चान्नमयं बहुरूपेति नाम च ॥
मान्धाता शर्करालिङ्गं नाम वाहुयुगेति च ।
गावः पयोमयं लिङ्गं नाम नेत्रसहस्रकम् ॥ १८६ ॥
साध्या भर्तृमयं लिङ्गं नाम विश्वपतिः स्मृतम् ।
नारायणो नरोमौञ्जं सहस्रशिर नाम च ॥ १८७ ॥
तार्क्ष्यं पृथुस्तथा लिङ्गं सहस्रचरणाभिधम् ।
पक्षिणो व्योमलिङ्गं च नाम सर्वात्मकेति च ॥ १८८ ॥
पृथिवीमेरुलिङ्गं चद्वितनुश्चाऽस्यनाम च । भस्मलिङ्गं पशुपतिर्नामचाऽस्यमहेश्वरः
ऋषयो ज्ञानलिङ्गं च चिरस्थानेति नाम च ।
ब्रह्मणा ब्रह्मलिङ्गं च नाम ज्येष्ठेति तं विदुः ॥ १९० ॥
गोरोचनमयं शेषो नाम पशुपतिःस्मृतम् । वासुकिर्विषलिङ्गं च नामचै शङ्करेतिच
तक्षकः कालकूटाख्यं बहुरूपेति नाम च । हलाहलं च कर्कोट एकाक्ष इतिनाम च
शृङ्गी विषमयं पद्मो नाम धूर्जटिरेव च । पुत्रः पितृमयं लिङ्गं विश्वरूपेति नाम च
पारदं च शिवा देवी नाम त्र्यम्बक एव च ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मत्स्याद्याः शास्त्रलिङ्गं च नाम चाऽपि वृषाकपिः ॥ १९४ ॥
एवं किं बहुनोक्तेन यद्यत्सत्त्वं विभूतिमत् ।
जगत्यामस्ति तज्जातं शिवाराधनयोगतः ॥ १९५ ॥
भस्मनो यदि वृक्षत्वं ज्ञायते नीरसेवनात् ।
शिवभक्तिविहीनस्य ततोऽस्य फलमुच्यते ॥ १९६ ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां यदि प्राप्तौ भवेन्मतिः ।
ततो हरः समाराध्यस्त्रिजगत्याः प्रदो मतः ॥ १९७ ॥
य इदं शतरुद्रीयं प्रातः प्रातः पठिष्यति ।
तस्य प्रीतः शिवोदेवः प्रदास्यत्यखिलान्वरान् ॥ १९८ ॥
नातः परं पुण्यतमं किञ्चिदस्ति महाफलम् । सर्वदेवरहस्यं च सूर्येणोक्तमिदं मम
वाचा च यत्कृतं पापं मनसा चाऽप्युपार्जितम् ।
पापं तन्नाशमायाति कीर्तिते शतरुद्रिये ॥ २०० ॥
रोगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ।
भयान्मुच्येत भीतश्च जपेद्यः शतरुद्रियम् ॥ २०१ ॥
नाम्नां शतेन यः कुम्भैः पुष्पैस्तावद्भिरीश्वरम् ।
प्रणामानां शतेनाऽपि मुच्यते सर्वपातकैः ॥ २०२ ॥
लिङ्गानां शतमेतच्चशतमाराधकास्तथा । नामानि च शतंसर्वदोषसंनाशकंस्मृतम्
विशेषादेषु लिङ्गेषु यः पठिष्यति पञ्चसु । पञ्चभिर्विषयोद्भूतैः स दोषैःपरिमुच्यते

नारद उवाच

निशम्यैवं प्रार्थ्यतेऽपि गुप्तक्षेत्रे मुदान्विता ।
पञ्चलिङ्गान्यर्चयन्तः शिवध्यानपराभवन् ॥ २०५ ॥
ततो बहुतिथेकाले प्रत्यक्षीभूय शङ्करः । प्राहतान्मुदितो देवस्तेषां भक्तिविशेषतः

शिव उवाच

बकोलूकगृध्रकूर्मा इन्द्रद्युम्न च पार्थिव! ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सारूप्यां मुक्तिमापन्ना मल्लोके निवसिष्यथ ॥ २०७ ॥
लोमशश्चापि मार्कण्डो जीवन्मुक्तौ भविष्यतः ।
इत्युक्ते देवदेवेन लिङ्गं स्थापितवान् नृपः ॥ २०८ ॥
इन्द्रद्युम्नेश्वरं नाम महाकालाख्यमित्युत ।
ज्ञात्वा तीर्थगुणान्राजा कीर्तिमिच्छंश्चिरन्तनीम् ॥ २०९ ॥
त्रिरम्यमतुलं लिङ्गं संस्थाप्येदमुवाच ह । यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति मेदिनी
इन्द्रद्युम्नेश्वरं लिङ्गं नन्दताच्छाश्वतीः समाः ।
ततस्तथेति भगवाञ्छिवः प्रोच्याऽब्रवीत्पुनः ॥ २११ ॥
अत्र यो नियतं लिङ्गमैन्द्रद्युम्नं प्रपूजयेत् ।
स गणो जायते नूनं मम लोके निवत्स्यति ॥ २१२ ॥
इत्युक्त्वा सह तैश्चैव पञ्चभिः शशिशेखरः ।
रुद्रलोकमगाद्देवस्तेऽपि जाता गणाः पुनः ॥ २१३ ॥
एवं प्रभावो राजाऽभूदिन्द्रद्युम्नो महीपतिः । यजता येन वीरेण[निर्मितेयंमहीनदी
एवंविधः स पुण्योऽयं महीसागरसङ्गमः । अभूत्ततोऽपि संक्षेपात्तवपार्थप्रकीर्तितः
स्नात्वाऽत्र सङ्गमे यश्च इन्द्रद्युम्नेश्वरं नरः ।
पूजयेत्तस्य वासः स्याद्यत्रेशः पार्वतीपतिः ॥ २१६ ॥
सर्वबन्धहरं लिङ्गं गाणपत्यप्रदंत्विदम् । यतो बन्धान्विहायैवस्थापितंतेनफाल्गुन
इतीदमुक्तं तव पुण्यकारि माहात्म्यमस्योत्तमसङ्गमस्य ।
माहात्म्यमत्यद्भुतपुण्यमिन्द्रद्युम्नेश्वरस्याऽपि च पुण्यकारि ॥ २१८ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
महीसागरसङ्गममाहात्म्ये शतरुद्रियलिङ्गमाहात्म्येन्द्रद्युम्नेश्वरलिङ्ग-
माहात्म्यवर्णनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चतुर्दशोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादे कुमारेश्वरलिङ्गमाहात्म्यवर्णनम्

अर्जुन उवाच

कुमारनाथमाहात्म्यं यत्त्वयोक्तं कथान्तरे। तदहंश्रोतुमिच्छामिविस्तरेणमहामुने

नारद उवाच

तारकं विनिहत्यैव वज्राङ्गतनयं प्रभुः। गुहः संस्थापयायास लिङ्गमेतच्चफाल्गुन

दर्शनाच्छ्रवणाद् ध्यानात् पूजया श्रुतिवन्दनैः।

सर्वपापापहः पार्थ! कुमारेशो न संशयः॥ ३॥

अर्जुन उवाच

अत्याश्चर्यमयीरम्या कथेयंपापनाशिनी। विस्तरेण च मे ब्रूहि याथातथ्येननारद

वज्राङ्ग कोप्यसौ दैत्यः किम्प्रभावश्चतारकः।

कथं स निहतश्चैव जातश्चैव कथं गुहः॥ ५॥

कथंसंस्थापितंलिङ्गंकुमारेश्वरसञ्ज्ञितम्। किंफलंचास्यलिङ्गस्यब्रूहितद्विस्तरान्मम

नारद उवाच

प्रणिपत्य कुमाराय सेनान्ये चेश्वराय च। शृणु चैकमनाः पार्थकुमाररचितंमहत्

मानसो ब्रह्मणः पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः।

षष्टिं सोऽजनयत्कन्या वीरिण्यां नाम फाल्गुन!॥ ८॥

ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश। सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने

भूताङ्गिरःकृशाश्वेभ्यो द्वेद्वेचैव ददौ प्रभुः। नामधेयान्यमूषांच सपत्नीनाञ्च मेशृणु

यासां प्रसूतिप्रभवालोकाआपूरितास्त्रयः।

भानुर्लम्बाककुद्भूमिर्विश्वासाध्यामरुत्वती॥ ११॥

वसुर्मुहूर्ता सङ्कल्पाधर्मपत्न्यःसुताञ्छृणु। भानोस्तुदेवऋषभइन्द्रसेनः सुतोऽभवत्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विद्योतआसील्लम्बायां ततश्चस्तनयित्नवः । ककुदः शकटःपुत्रः कीकटस्तनयोयतः
भुवोदुर्गस्तथास्वर्गो नन्द (न्दी) श्चैव ततोऽभवत् ।
विश्वेदेवाश्च विश्वाया अप्रजांस्तान्प्रचक्षते ॥ १४ ॥
साध्याद्वादश साध्याया अर्थसिद्धिस्तु तत्सुतः ।
मरुत्वान्सुजयन्तश्च मरुत्वत्या बभूवतुः ॥ १५ ॥
नरनारायणौ प्राहुर्यौतौज्ञानविदोजनाः । वसोश्च वसवश्चाष्टौ मुहूर्तायां मुहूर्तकाः
ये वै फलं प्रयच्छन्ति भूतानां स्वं स्वकालजम् ।
सङ्कल्पायाश्च सङ्कल्पः कामः सङ्कल्पजः सुतः ॥ १७ ॥
सुरूपाऽसूततनयान्रुद्रानेकादशैव तु । कपालीपिङ्गलोभीमोविरूपाक्षोविलोहितः
अजकः शासनः शास्ता शम्भुश्चान्त्यो भवस्तथा ।
रुद्रस्य पार्षदाश्चाऽन्ये विरूपायाः सुताः स्मृताः ॥ १९ ॥
प्रजापतेरङ्गिरसः स्वधा पत्नी पितृनथ ।
जज्ञे सनी (ची?) तथा पुत्रमथर्वाङ्गिरसं प्रभुम् ॥ २० ॥
कृशाश्वस्य च द्वेभार्येअर्चिश्चधिषणातथा । अस्त्रग्रामोययोःपुत्रःससंहारःप्रकीर्तितः
पतङ्गीयामिनीताम्रातिमिश्चारिष्टनेमिनः । पतङ्ग्यसूतपतगान्यामिनीशलभानथ
ताम्रायाः श्येनगृध्राद्यास्तिमेर्यादोगणास्तथा ।
अथ कश्यपपत्नीनां यत्प्रसूतमिदं जगत् ॥ २३ ॥
शृणु नामानि लोकानां मातृणां शङ्कराणि च ।
अदितिर्दितिर्दनुःसिंहीदनायुः सुरभिस्तथा ॥ २४ ॥
अरिष्टाविनताग्रावादयाक्रोधवशाइरा । कद्रुर्मुनिश्चतेचोभेमातरस्ताःप्रकीर्तिताः
आदित्याश्चाऽदितेः पुत्रादितेर्दैत्याःप्रकीर्तिताः ।
दनोश्च दानवाःप्रोक्ताराहुःसिंहीसुतो दैहः ॥ २६ ॥
दनायुषस्तथा जातोदनायुश्चगणोबली । गावश्चसुरभेर्जातारिष्टापुत्रायुगन्धराः
विनतासूत अरुणं गरुडश्च महाबलम् । ग्रावायाःश्वापदाःपुत्रागणःक्रोधवशस्तथा

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

जातः क्रोधवशायाश्च इराया भूरुहाः स्मृताः ।
कद्रूसुताः स्मृतानागामुनेरप्सरसां गणाः ॥ २६ ॥
तत्र द्वौ तनयौ यौ च दितेस्तौ विष्णुना हतौ ।
हिरण्यकशिपुर्वीरो हिरण्याक्षस्तथाऽपरः ॥ ३० ॥

ततो निहतपुत्रासादितिराराध्य कश्यपम् । अयाचतवरं देवी पुत्रमन्यं महाबलम् समरे शक्रहन्तारं सतस्याअददात्प्रभुः । नियमे चाऽपिवर्तस्ववर्षाणांचसहस्रकम्

इत्युक्ता सा तथा चक्रे पुष्करस्था समाहिता ।
वर्तन्त्या नियमे तस्याः सहस्राक्षः समाहितः ॥ ३३ ॥

उपासामाचरद्भक्त्या साचैनमन्वमन्यत । दशवत्सरशेषस्य सहस्रस्य तदा दितिः

उवाच शक्रं सुप्रीता भक्त्या शक्रस्य तोषिता ।

दितिरुवाच

अत्रोत्तीर्णव्रतप्रायां विद्धि मां देवसत्तम ! ॥ ३५ ॥
भविष्यति तव भ्राता तेन सार्द्धमिमां श्रियम् ।
भोक्ष्यसे त्वं यथान्यायं त्रैलोक्यं हतकण्टकम् ॥ ३६ ॥
इत्युक्त्वा निद्रयाविष्टा चरणाक्रान्तमूर्धजा ।
दिवा सुप्ता दितिर्देवी भाव्यर्थबलनोदिता ॥ ३७ ॥

तत्तु रन्ध्रमवेक्ष्यैव योगभूर्तिस्तदाविशत् । जठरस्थंदितेर्गर्भं चक्रे वज्रेण सप्तधा एकैकं च पुनःखण्डं चकारमघवाततः । सप्तधा सप्तधा कोपादुद्बुध्यचततोदितिः न हन्तव्योनहन्तव्य इतिसाशक्रमब्रवीत् । वज्रेणकृत्यमानानां बुद्धासारोदनेन च

ततः शक्रश्च मा रोदीरिति तांस्तान्यथाऽवदत् ।
निर्गत्य जठरात्तस्मात्ततः प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ४१ ॥
उवाच वाक्यं सन्त्रस्तो मातरं रोषपूरिताम् ।
दिवास्वापं कृथा मातः पादाक्रान्तशिरोरुहा ॥ ४२ ॥

सुप्ताऽथ सुचिरं वातेछिन्नोगर्भोमया तव । कृताएकोनपञ्चाशद्भागावज्रेणतेसुताः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सत्यं भवतु ते वाक्यं सार्धं भोक्ष्यामि तैः श्रियम् ।
दास्यामि तेषां स्थानानि दिवि यावदहं दिते !॥ ४४ ॥
मारोदीरिति मे प्रोक्ताः ख्याताश्च मरुतस्त्विति ।
इत्युक्ता सा च सव्रीडा दितिर्जाता निरुत्तरा ॥ ४५ ॥
सार्धं तैर्गतवानिन्द्रो दिगन्ते वायवः स्मृताः ।
ततःपुनश्च भर्त्तारं दितिः प्रोवाच दुःखिता ॥ ४६ ॥
पुत्रं मे भगवन्देहि शक्रहन्तारमूर्जितम् ।
यो नास्त्रशस्त्रैर्वध्यत्वं गच्छेत् त्रिदिववासिनाम् ॥ ४७ ॥
न ददास्युत्तरं विद्धिमृतामेवप्रजापते! । इत्युक्तःसतदोवाचतांपत्नीमतिदुःखिताम्
दशवर्षसहस्राणि तपोनिष्ठा तु तप्स्यसे । वज्रसारमयैरङ्गैरच्छेद्यैरायसैर्दृढैः ॥
वज्राङ्गो नाम पुत्रस्ते भविता धर्मवत्सलः ।
सा तु लब्धवरा देवी जगाम तपसेवनम् ॥ ५० ॥
दशवर्षसहस्राणि तपो घोरं समाचरत् । तपसोऽन्ते भगवती जनयामास दुर्जयम्
पुत्रमप्रतिकर्माणमजेयं वज्रदुश्छिदम् ।
स जातमात्र एवाभूत्सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥ ५२ ॥
उवाच मातरं भक्त्या मातः किं करवाण्यहम् ।
तमुवाच ततो हृष्टा दितिर्दैत्याधिपं सुतम् ॥ ५३ ॥
बहवो मे हताः पुत्राः सहस्राक्षेण पुत्रक! । तेषामपचितिंकर्तुमिच्छे शक्रवधादहम्
बाढ़मित्येव स प्रोच्यजगाम त्रिदिवं बली । ससैन्यंसमरेशक्रंसचबाह्वायुधोऽजयत्
पादेनाकृष्य देवेन्द्रं सिंहःक्षुद्रमृगं यथा । मातुरन्तिकमागच्छद्याचमानःभयातुरम्
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्माकश्यपश्चमहातपाः । आगतौ तत्रसन्त्रस्तावथोब्रह्माजगादतम्
मुञ्चाऽमुं पुत्र! याचन्तं किमनेन प्रयोजनम् ।
अवमानो वधः प्रोक्तो वीर!सम्भावितस्यच ॥ ५८ ॥
अस्मद्वाक्येन यो मुक्तो जीवन्नपि मृतो हि सः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

शत्रुं ये घ्नन्ति समरे न ते वीराःप्रकीर्तिताः ॥ ५९ ॥
कृत्वा मानपरिग्लानिं ये मुञ्चन्ति वरा हि ते ।
यथा मान्यतमं मत्वा त्वया मातुर्वचः कृतम् ॥ ६० ॥
तथा पितुर्वचः कार्यं मुञ्चाऽमुं पुत्र!वासवम् ।
एतच्छ्रुत्वा तु वज्राङ्गः प्रणतो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६१ ॥

न मे कृत्यमनेनाऽस्तिमातुराज्ञाकृता मया । त्वं सुरासुरनाथोवैमम चप्रपितामहः करिष्ये त्वद्वचोदेव एषमुक्तःशतक्रतुः । नचकाङ्क्षेशक्रभुक्तामिमांत्रैलोक्यराजताम् परभुक्तायथा नारीपरभुक्तामिव स्रजम् । यच्चत्रिभुवनेष्वस्तिसारंतन्ममकथ्यताम्

ब्रह्मोवाच

तपसो न परं किञ्चित्तपोहि महतांधनम् । तपसा प्राप्यतेसर्वंतपोयोग्योऽसिपुत्रक

वज्राङ्ग उवाच

तपसे मे रतिर्देव न विघ्नं तत्र मे भवेत् । त्वत्प्रसादेनभगवन्नित्युक्त्वाविरराम सः

ब्रह्मोवाच

क्रूरभावं परित्यज्य यदीच्छसि तपः सुत! ।
अनया चित्तबुद्ध्या तत्त्वयाऽऽप्तं जन्मनःफलम् ॥ ६७ ॥
इत्युक्त्वा पद्मजः कन्यां ससर्जाऽऽयतलोचनाम् ।
तामस्मै प्रददौ देवः पत्न्यर्थं पद्मसम्भवः ॥ ६८ ॥
वराङ्गीति च नामाऽस्याः कृतवांश्च पितामहः ।
जगाम च ततो ब्रह्मा कश्यपेन समन्दिवम् ॥ ६९ ॥
वज्राङ्गोऽपि तया सार्धं जगाम तपसे वनम् ।
ऊर्द्ध्वबाहुः सदैत्येन्द्रोऽतिष्ठद्वब्दसहस्रकम् ॥ ७० ।

कालं कमलपत्राक्षःशुद्धबुद्धिर्महातपाः । तावानधोमुखःकालंतावत्पञ्चाग्निसाधकः निराहारो घोरतपास्तपोराशिरजायत । ततःसोऽन्तर्जले चक्रेकालं वर्षसहस्रकम् जलान्तरप्रविष्टस्य तस्यपत्नी महाव्रता । तस्यैव तीरेसरसस्तत्परा मौनमाश्रिता

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निराहारं पतिं मत्वा तपस्तेपे पतिव्रता ।
तस्यास्तपसि वर्तन्त्या इन्द्रश्चक्रे विभीषिकाम् ॥ ७४ ॥
भूत्वा तु मर्कटाकारस्तस्या अभ्याशमागतः ।
अपविध्य दृशं तस्या मूत्रविष्ठे चकार सः ॥ ७५ ॥
तथा विलोलवसनां विलोलवदनां तथा ।
विलोलकेशां तां चक्रे विधित्सुस्तपसः क्षतिम् ॥ ७६ ॥
ततश्च मेषरूपेण क्लेशं तस्याश्चकार सः । ततो भुजङ्गरूपेण बद्ध्वाचरणयोर्द्वयोः
अपाकर्षत दूरं स तस्माद्देवभृतस्तथा । तपोबलाच्च सा तस्य न वध्यत्वं जगामह
क्षमया च महाभागा क्रोधमण्वपि नाऽकरोत् ।
ततो गोमायुरूपेण तमदूषयदाश्रमम् ॥ ७९ ॥
अग्निरूपेण तस्याश्च स ददाह महाश्रमम् । चकर्षवायुरूपेण महोग्रेण चतांशुभाम्
एवं सिंहवृकाद्याभिर्भीषिकाभिः पुनः पुनः ॥ ८० ॥
विरराम यदा नैव वज्राङ्गमहिषीतदा । शैलस्य दुष्टतां मत्वाशापं दातुंव्यवस्यत
तां शापाभिमुखीं दृष्ट्वा शैलः पुरुषविग्रहः ।
उवाच तां वरारोहां त्वरयाऽथ सुलोचनाम् ॥ ८२ ॥

शैल उवाच

नाहं महाव्रते दुष्टः सेव्योऽहं सर्वदेहिनाम् । अतिखेदं करोत्येष ततःक्रुद्धस्तुवृत्रहा
एतस्मिन्नन्तरे जातः कालो वर्षसहस्रिकः ।
तस्मिन्याते स भगवान्काले कमलसम्भवः ॥ ८४ ॥
तुष्टः प्रोवाच वज्राङ्गं तमागम्य जलाशये ॥ ८५ ॥

ब्रह्मोवाच

ददामि सर्वकामांस्ते उत्तिष्ठ दितिनन्दन ! ।
एवमुक्तस्तदोत्थाय दैत्येन्द्रस्तपसो निधिः ॥
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं सर्वलोकपितामहम् ॥ ८६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

वज्राङ्ग उवाच

आसुरो मेऽस्तुमा भावः शक्रराज्ये च मा रतिः ।
तपोधर्मरतिश्चाऽस्तु वृणोम्येतत्पितामह !॥ ८७ ॥

एवमस्त्वित्ति तं ब्रह्मा प्राहविस्मितमानसः । उपेक्षतेचशक्रंस भाव्यर्थंकोऽतिवर्तते
ऋषयो मनुजा देवाःशिवब्रह्ममुखाअपि । भाव्यर्थंनाऽतिवर्तन्तेवेलामिवमहोदधिः

इति चिन्त्य विरिञ्चोऽपि तत्रैवाऽन्तरधीयत ।
वज्राङ्गोऽपि समाप्ते तु तपसि स्थिरसंयमः ॥ ९० ॥
आहारमिच्छन्स्वांभार्यां नददर्शाऽऽश्रमे स्वके ।
भार्यांहीनोऽफलश्चेति स सञ्चिन्त्य इतस्ततः ॥ ९१ ॥
विलोकयन्स्वकां भार्यां विधित्सुःकर्म नैत्यकम् ।
विलोकयन्ददर्शाऽथ इहाऽमुत्र सहायिनीम् ॥ ९२ ॥
रुदन्तीं स्वां प्रियां दीनां तरुप्रच्छादिताननाम् ।
तां विलोक्य ततो दैत्यः प्रोवाच परिसान्त्वयन् ॥ ९३ ॥

वज्राङ्ग उवाच

केनतेऽपकृतं भीरु!वर्तन्त्यास्तपसिस्वके । कथं रोदिषि वाबालेमयिजीवतिभर्तरि
कं वा कामं प्रयच्छामि शीघ्रं प्रब्रूहि भामिनि! ॥ ९४ ॥
गृहेश्वरीं सद्गुणभूषितां शुभां पङ्गुवन्ध्ययोगेन पतिं समेताम् ।
न लालयेत्पूरयेन्नैव कामं स किम्पुमान्न पुमान्मे मतोऽस्ति ॥ ९५ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारेश्वरमाहात्म्ये वज्राङ्गेतिहासवर्णनं नाम-
चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

पञ्चदशोऽध्यायः

कुमारेशमाहात्म्ये तारकासुरोत्पत्तिवर्णनम्

वराङ्ग्युवाच

नाशिताऽस्म्यपविद्धाऽस्मित्रासिता पीडिताऽस्मि च ।
रौद्रेण देवनाथेन नष्टनाथेव भूरिशः ॥ १ ॥
दुःखपारमपश्यन्तीप्राणांस्त्यक्तुंव्यवस्थिता ।पुत्रंमेघोरदुःखस्यतारकंदेहिचेत्कृपा
एवमुक्तस्तुदैत्येन्द्रो दुःखितोऽचिन्तयद्धृदि ।
आसुरेष्वपि भावेषु स्पृहा यद्यपि नास्ति मे ॥ ३ ॥
तथापि मन्ये शास्त्रेभ्यस्त्वनुकम्प्या प्रियेति यत् ।
सर्वाश्रमानुपादाय स्वाश्रमेण कलत्रवान् ॥ ४ ॥
व्यसनार्णवमत्येति जलयानैरिवार्णवम् ।
यामाश्रित्येन्द्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रयैः ॥ ५ ॥
गेहिनो हेलया जिग्युर्दस्यून्दुर्गपतिर्यथा ।
न केऽपिप्रभवस्तां चाऽप्यनुकर्तुं गृहेश्वरीम् ॥ ६ ॥
अथाऽऽयुषा वा कार्त्स्न्येन धर्मे दित्सुर्यथैवच ।
यस्यां भवति चात्मैव ततो जाया निगद्यते ॥ ७ ॥
भर्तव्याएव यस्माच्च तस्माद्भार्येति सा स्मृता ।
सा एवगृहमुक्तं च गृहिणी सा ततःस्मृता ॥ ८ ॥
संसारकलमषात्त्रात्रीकलत्रमितिसाततः ।एवंविधांप्रियांकोवैनाऽनुकम्पितुमर्हति
त्रीणि ज्योतींषि पुरुषइति वै देवलोऽब्रवीत् ।
भार्या कर्म च विद्या च संसाध्यं यत्ततस्त्रयम् ॥ १० ॥
तदेनांपीडितां चेद्यःपतिर्भूत्वा नपालये । ततोयास्येशास्त्रवादान्नरकान्तंनसंशयः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अहमप्येनमिन्द्रं वै शक्तोजेतुं यथा नृणाम् ।
पुनः कामं करिष्येऽस्या दास्ये पुत्रं महाबलम् ॥ १२ ॥
इति सञ्चिन्त्य वज्राङ्गः कोपव्याकुललोचनः ।
प्रतिकर्तुं महेन्द्राय तपोभूयो व्यवस्यत ॥ १३ ॥
ज्ञात्वातुतस्यसङ्कल्पंब्रह्माक्रूरतरम्पुनः । आजगामत्वरायुक्तोयत्राऽसौदितिनन्दनः
उवाचैनं स भगवान्प्रभुर्मधुरया गिरा ॥ १५ ॥

ब्रह्मोवाच

किमर्थं भूय एव त्वं नियमं क्रूरमिच्छसि ।
आहाराभिमुखोदैत्य! तन्मे ब्रूहि महाव्रतः ॥ १६ ॥
यावनब्दसहस्रेणनिराहारेण वै फलम् । त्यजता प्राप्तमाहारं लब्धं ते क्षणमात्रतः
त्यागो ह्यप्राप्तकामानांनतथाचगुरुःस्मृतः । यथाप्राप्तंपरित्यज्यकामंकमललोचन
श्रुत्वैतद्ब्रह्मणो वाक्यं दैत्यःप्राञ्जलिरब्रवीत् ॥ १८ ॥

दैत्य उवाच

पत्न्यर्थेऽहं करिष्यामि तपो घोरंपितामह! ।
पुत्रार्थमुद्यतश्चाऽहं यःस्याद्गीर्वाणदर्पहा ॥ १९ ॥
एतच्छ्रुत्वा वचोदेवः पद्मगर्भोद्भवस्तदा । उवाचदैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुराननः ॥

ब्रह्मोवाच

अलन्ते तपसा वत्स! मा क्लेशे विस्तरे विश ।
पुत्रस्ते तारको नाम भविष्यति महाबलः ॥ २१ ॥
देवसीमन्तिनीकाम्यधम्मिल्लकचिमोक्षणः ।
इत्युक्तो दैत्यराजस्तु प्रणम्य प्रपितामहम् ॥ २२ ॥
विसृज्य गत्वा महिषीं नन्दयामास तां मुदा ।
तौ दम्पती कृतार्थौ च जग्मतुश्चाऽऽश्रमं तदा ॥ २३ ॥
आहितं च ततो गर्भं वराङ्गी वरवर्णिनी । पूर्णं वर्षसहस्रं तु दधारोदर एव हि ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततो वर्षसहस्रान्ते वराङ्गी समसूयत । जायमाने तु दैत्येन्द्रे तस्मिल्लोकभयङ्करे
चचाल सकला पृथ्वी प्रोद्धूताश्च महार्णवाः ।
चेलुर्धराधराश्चापि ववुर्वाताविभीषणाः ॥ २६ ॥
जेपुर्जप्यंमुनिवराव्याधविद्धामृगाइव । जहुःकान्तिंचसूर्याद्यानीहाराश्छादयन्दिश
जाते महासुरेतस्मिन्सर्वएवमहासुराः । आजग्मुर्हर्षितास्तत्रतथाचाऽसुरयोषितः
जगुर्हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चाऽसुराङ्गनाः । ततो महोत्सवेजाते दानवानां पृथासुत
विषण्णमनसो देवाः समहेन्द्रास्तदाऽभवन् ।
जातमात्रस्तु दैत्येन्द्रस्तारकश्चण्डविक्रमः ॥ ३० ॥
अभिषिक्तोऽसुरो दैत्यैः कुरङ्गमहिषादिभिः ।
सर्वासुरमहाराज्ये युतःसर्वैर्महासुरैः ॥ ३१ ॥
सतुप्राप्तमहाराज्यस्तारकः पाण्डुसत्तम! । उवाच दानवश्रेष्ठान्युक्तियुक्तमिदं वचः
शृणुध्वमसुराःसर्वे वाक्यंममहाबलाः । श्रुत्वावःस्थेयसीबुद्धिःक्रियतांवचनेमम
अस्माकं जातिधर्मेणविरूढंवैरमक्षयम् । करिष्याम्यहं तद्वैरं तेषां च विजयाय च
किं तु तत्तपसासाध्यं मन्येऽहं सुरसङ्गमम् ।
तस्मादादौ करिष्यामि तपोघोरं दनोः सुताः ॥ ३५ ॥
ततः सुरान्विजेष्यामो भोक्ष्यामोऽथ जगत्त्रयम् ।
युक्तोपायोऽहिपुरुषः स्थिरश्रीरेव जायते ॥ ३६ ॥
अयुक्तश्चपलः प्राप्तामपि रक्षितुमक्षमः ।
तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे वाक्यं तस्याऽसुरस्य तु ॥ ३७ ॥
साधुसाध्वित्यथोचुस्ते वचनं तस्य विस्मिताः ।
सोऽगच्छत्पारियात्रस्य गिरेःकन्दरमुत्तमम् ॥ ३८ ॥
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णनानौषधिविदीपितम् ।
नानाधातुरसस्राविचित्रनानागृहाश्रयम् ॥ ३९ ॥
अनेकाकारबहुलं पृथक्पक्षिकुलाकुलम् । नानाप्रस्रवणोपेतं नानाविधजलाशयम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

प्राप्यतत्कन्दरं दैत्यश्चकारविपुलं तपः। वहन्पाशुपतीं दीक्षां पञ्चमन्त्राञ्जजाप सः
निराहारः पञ्चतपावर्षायुतमभूत्किलः। ततः स्वदेहादुत्कृत्य कर्षं कर्षं दिने दिने
मांसस्याऽग्नौजुहावैवततोनिर्मांसतां गतः। ततोनिर्मांसदेहःसतपोराशिरजायत
जज्वलुः सर्वभूतानितेजसातस्यसर्वतः। उद्विग्नाश्चसुराःसर्वेतपसातस्यभीषिताः
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा परमं तोषमागतः। तारकस्य वरं दातुं जगाम शिखरं गिरेः
प्राप्यतं शैलराजानं हंसस्यन्दनमास्थितः। उवाचतारकं देवो गिरामधुरयातदा

ब्रह्मोवाच

उत्तिष्ठ पुत्र! तपसो नास्त्यसाध्यं तवाऽधुना।
वरं वृणीष्वाऽभिमतं यत्ते मनसि वर्तते ॥ ४७ ॥
इत्युक्तस्तारको दैत्यः प्राञ्जलिः प्राह तं विभुम् ॥ ४८ ॥

तारक उवाच

वयंप्रभो!जातिधर्माः कृतवैराःसहामरैः। तैश्चनिःशेषितादैत्याःकृताःक्रूरैर्नृशंसवत्
तेषामहं समुद्धर्ताभवेयमितिमेमतिः। अवध्यःसर्वभूतानामस्त्राणां च महौजसाम्
स्यामहं चामरैश्चैष वरोममहृदिस्थितः। एतन्मेदेहिदेवेश! नान्यं वै रोचयेवरम् ॥
तमुवाचततो दैत्यं विरञ्चोऽमरनायकः। न युज्यतेविनामृत्युं देहिनो देहधारणम्
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः सत्यमेतच्छ्रुतीरितम् ॥ ५२ ॥
इतिसञ्चिन्त्य वरयवरं यस्मान्नशङ्कसे। ततःसञ्चिन्त्यदैत्येन्द्रःशिशुतःसप्तवासरात्

तारक उवाच

वासराणां च सप्तानां वर्जयित्वा तु बालकम्।
देवानामप्यवध्योऽहं भूयासं तेन याचितः ॥ ५४ ॥
वव्रेमहासुरोमृत्युं ब्रह्माणंमानमोहितः। ब्रह्माप्रोचेततस्तं च तथेति हरवाक्यतः
जगामत्रिदिवंदेवोदैत्योऽपिस्वकमालयम्। उत्तीर्णंतपसस्तंचदैत्यंदैत्येश्वरास्तदा
परिवव्रुः फलाकीर्णं वृक्षं शकुनयोयथा। तस्मिन्महतिराजस्थे तारकेदितिनन्दने
ब्रह्मणाऽभिहितस्थाने महार्णवतटोत्तरे। तरवो जज्ञिरे पार्थ तत्र सर्वर्तवः शुभाः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कान्तिर्द्युतिर्धृतिर्मेधा श्रीरखण्डा च दानवम् ।
परिवव्रुर्गुणाकीर्णं निश्छिद्राः सर्वएवहि ॥ ५९ ॥
कालागरुविलिप्ताङ्गंमहामुकुटमण्डितम् । रुचिराङ्गदसन्नद्धं महासिंहासनेस्थितम्
नृत्यन्त्यप्सरसः श्रेष्ठा गन्धर्वागायन्ति च ।
चन्द्रार्कौ दीपमार्गेषु व्यजनेषु च मारुतः ॥
ग्रहा अग्रेसरास्तस्य जीवादेशप्रभाषिणः ॥ ६१ ॥
एवं स्वकाद्बहुबलात्स दैत्यः सम्प्राप्य राज्यं परिमोदमानः ।
कदाचिदाभाष्य जगाद मन्त्रिणः प्रोद्वृत्तसर्वाङ्गबलेन दर्पितः ॥ ६२ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे
कौमारिकाखण्डे कुमारेशमाहात्म्ये तारकासुरोत्पत्तिवर्णनंनाम-
पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५ ॥

षोडशोऽध्यायः

तारकासुरदेवेन्द्रयुद्धोपक्रमे देवदैत्यसैन्ययोर्युद्धवर्णनम्

तारक उवाच

राज्येनवुद्बुदाभेनस्त्रीभिरक्षैश्च पानकैः । मोहितो जन्मलब्ध्वाऽत्रत्यजतेपौरुषंनरः
जन्म तस्या वृथा सर्वमाकल्पान्तं न संशयः ॥ २ ॥
मातापितृभ्यां न करोति कामान्बन्धूनशोकान्न करोति यो वा ।
कीर्तिं हि वा नाऽर्जयते न मानं नरः स जातोऽपि मृतोऽत्र लोके ॥ ३ ॥
तस्माज्जयायाऽमरपुङ्गवानां त्रैलोक्यलक्ष्मीहरणाय शीघ्रम् ।
संयोज्यतां मे रथमष्टचक्रं बलं च मे दुर्जयदैत्यचक्रम् ॥ ४ ॥
ध्वजं च मे काञ्चनपट्टबन्धं छत्रं च मे मौक्तिकजालबद्धम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

अद्याऽहमासां सुरकामिनीनां धम्मिल्लकांश्चाऽग्रथितान्करिष्ये ॥ ५ ॥
यथा पुरा मर्कटको जनन्यास्तस्याश्च सत्येन तु तारकः स्याम् ॥ ६ ॥

नारद उवाच

तारकस्य वचः श्रुत्वा ग्रसनो नाम दानवः ।
सेनानीर्दैत्यराजस्य तथा चक्रेऽविलम्बितम् ॥ ७ ॥

आहत्य भेरींगम्भीरांदैत्यानाहूय सत्वरः । सज्जंचक्रे रथंदैत्योदैत्यराजस्यधीमतः
गरुडानां सहस्रेण गरुडोपमितत्विषा । ते हि पुत्राःस्ववर्णस्यसंस्थितामेरुकन्दरे
विजित्य दैत्यराजेन वाहनत्वे प्रकल्पिताः । अष्टाष्टचक्रःसरथश्चतुर्योजनविस्तृतः
नानाक्रीडागृहयुतो गीतवाद्यमनोहरः । गन्धर्वनगराकारः संयुक्तः प्रत्यदृश्यत ॥
आजग्मुस्तत्रदैत्याश्चदशचण्डपराक्रमाः । कोटिकोटिपरीवाराअन्ये च बहवो रणे

तेषामग्रेसरो जम्भः कुजम्भोऽनन्तरस्तथा ।
महिषः कुञ्जरो मेषः कालनेमिर्निमिस्तथा ॥ १३ ॥
मथनोजम्भकः शुम्भोदैत्येन्द्रादशनायकाः ।
दैत्येन्द्रगिरिवर्ष्माणः सन्ति चण्डपराक्रमाः ॥ १४ ॥

नानाविधप्रहरणा नानाशस्त्रास्त्रपारगाः । तारकस्याभवत्केतुर्बहुरूपो महाभयः ॥

क्वचिच्च राक्षसोघोरः पिशाचध्वाङ्क्षगृध्रकः ।
एवं बहुविधाकारः सकेतुः प्रत्यदृश्यत ॥ १६ ॥
केतुना मकरेणाऽपि सेनानीर्ग्रसनो बभौ ।
पैशाचं यत्र वदनञ्जम्भस्याऽऽसीदयस्मयम् ॥ १७ ॥
खरोविधुतलाङ्गूलः कुजम्भस्याऽभवद्ध्वजे ।
महिषस्य च गोमायुःकान्तोहैमस्तथाबभौ ॥ १८ ॥
गृध्रो वै कुञ्जरस्याऽऽसीन्मेषस्याऽभूच्चराक्षसः ।
कालनेमेर्महाकालोनिमेरासीन्महातिमिः ॥ १९ ॥
राक्षसीमथनस्याऽपि ध्वाङ्क्षोऽभूञ्जम्भकस्य च ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

महावृकश्च शुम्भस्य ध्वजाएवम्विधाबभुः ॥ २० ॥
अनेकाकारविन्यासादन्येषां च ध्वजा भवन् ।
शतेन शीघ्रवेगानां व्याघ्राणां हेममालिनाम् ॥ २१ ॥

ग्रसनस्य रथो युक्तोमहामेघरवोबभौ । शतेनचाऽपिसिंहानांरथोजम्भस्ययोजितः
कुजम्भस्य रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः ।
तावद्भिर्महिषस्योष्ट्रैर्गजस्य च हयैर्युतः ॥ २३ ॥

मेषस्य द्वीपिभिर्भीमैः कुञ्जरैःकालनेमिनः । पर्वतं वै समारूढोनिश्चित्यविधृतंगजैः
चतुर्दंष्ट्रैर्गन्धवद्भिश्चतुर्भिर्मेघसन्निभैः । शतहस्तायते कृष्णे तुरङ्गे हेमभूषणे ॥ २५ ॥
सितचामरजालेन शोभितेपुष्पदामनि । मथनोनाम दैत्येन्द्रः पाशहस्तोव्यराजत
किङ्किणीमालिनं चोष्ट्रमारूढोऽभूच्च जम्भकः ।
कालमुञ्चं महामेघमारूढःशुम्भदानवः ॥ २७ ॥

अन्ये चदानवावीरानानावाहनहेतयः । प्रचण्डचित्रवर्माणःकुण्डलोष्णीषभूषिताः
नानाविधोत्तरासङ्गा नानामाल्यविभूषणाः ।
नानासुगन्धगन्धाढ्या नानावन्दिशतस्तुताः ॥ २९ ॥
नानावाद्यपरिस्यन्दसाग्रेसरमहारथाः ।
नानाशौर्यकथासक्तास्तस्मिन्सैन्येमहारथाः ॥ ३० ॥

तद्बलं दैत्यसिंहस्य भीमरूपं व्यदृश्यत । भूमिरेणुसमालिङ्गत्तुरङ्गरथपत्तिकम् ॥
स च दैत्येश्वरः क्रुद्धः समारूढो महारथम् । दशभिः शुशुभे दैत्यैर्दशबाहुरिवेश्वरः
जगद्धन्तुं प्रवृत्तो वा प्रतस्थेऽसौ सुरान्प्रति ॥ ३२ ॥

एतस्मिन्नन्तरे वायुर्देवदूतः सुरालयम् । दृष्ट्वा तद्दानववलं जगामेन्द्रस्य शंसितुम्
स गत्वा तु सभां दिव्यां महेन्द्रस्य महात्मनः ।
शशंस मध्ये देवानामिदं कार्यमुपस्थितम् ॥ ३४ ॥

तच्छ्रुत्वादेवराजःसनिमीलितविलोचनः । बृहस्पतिमुवाचेदंवाक्यंकालेमहामतिः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इन्द्र उवाच

सम्प्राप्तोतिविमर्दोऽयं देवानां दानवैः सह ।
कार्यं किमत्रतद्ब्रूहि नीत्युपायोपबृंहितम् ॥ ३६ ॥

एतच्छ्रुत्वाचवचनंमहेन्द्रस्यगिरिम्पतिः । प्रत्युवाचमहाभागो बृहस्पतिरुदारधीः

बृहस्पतिरुवाच

सामपूर्वं स्मृता नीतिश्चतुरङ्गामनीकिनीम् ।
जिगीषतां सुरश्रेष्ठ! स्थितिरेषा सनातनी ॥ ३८ ॥

साम दानं च भेदश्च चतुर्थो दण्डएव च । नीतौक्रमात्प्रयोज्याश्चदेशकालविशेषतः

[तत्र साम प्रयोक्तव्यमार्येषु गुणवत्सुच । दानं लुब्धेषु भेदश्च शङ्कितेष्वितिनिश्चयः

दण्डश्चाऽपि प्रयोक्तव्यो नित्यकालं दुरात्मसु ।
साम दैत्येषु नैवाऽस्ति निर्गुणत्वाद्दुरात्मसु ॥ ४१ ॥
श्रिया तेषाञ्च किंकार्यं समृद्धानां तथापि यत् ।
जातिधर्मेणचाऽभेद्याविधातुरपि ते मताः ॥ ४२ ॥

एको ह्युपायो दण्डोऽत्र भवतां यदि रोचते । दुर्जनः सुजनत्वायकल्पते नकदाचन

लालितः पालितो वाऽपि स्वस्वभावं न मुञ्चति ।
एवं मे मन्यते बुद्धिर्भवन्तोयद्यवस्यताम् ॥ ४४ ॥

एवमुक्तः सहस्राक्ष एवमेवेत्युवाच ह । कर्तव्यतां च सञ्चिन्त्यप्रोवाचाऽमरसंसदि

बहुमानेन मे वाचं शृणुध्वं नाकवासिनः ॥ ४६ ॥
भवन्तो यज्ञभोक्तारः सतामिष्टाश्च सात्त्विकाः ।
स्वे स्वे पदे स्थिता नित्यं जगतः पालनेरताः ॥ ४७ ॥
भवतां च निमित्तेन बाधन्ते दानवेश्वराः ।
तेषां सामादि नैवाऽस्ति दण्डएव विधीयताम् ॥ ४८ ॥
क्रियतां समरे बुद्धिः सैन्यं संयोज्यतामिति ।
आवाह्यन्तां च शस्त्राणि पूज्यन्तां शस्त्रदेवताः ॥ ४९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

इत्युक्ताः समनह्यन्त देवानां ये प्रधानतः । वाजिनामयुतेनाऽजौहेमपट्टपरिष्कृताः
वाहनानि विमानानियोजयन्तुममाऽमराः । यमसेनापतिंकृत्वाशीघ्रंनिर्यातदेवताः
नानाश्चर्यगुणोपेतादुर्जया देवदानवैः । रथो मातलिनायक्तोमहेन्द्रस्याऽप्यदृश्यत
यमो महिषमास्थाय सेनाग्रे समवर्तत । चण्डकिङ्किणिवृन्देनसर्वतः परिवारितः

कल्पकालोज्ज्वलज्वालापूरिताम्बरगोचरः ।
हुताश उरणारूढः शक्तिहस्तो व्यवस्थितः ॥ ५४ ॥

पवनोऽङ्कुशपाणिस्तुविस्तारितमहाजवः । महाऋक्षंसमारूढः सेनाग्रे समदृश्यत
भुजगेन्द्रं समारूढो जलेशो भगवान्स्वयम् । महापाशधरोवीरः सेनायांसमवर्तत
नरयुक्ते रथे दिव्येधनाध्यक्षोव्यचीचरत् । महासिंहरवोयुद्धेगदाहस्तोव्यवस्थितः
राक्षसेशोऽथ निर्ऋती रथेरक्षोमुखैर्हयैः । धन्वीरक्षोगणवृतो महारावो व्यदृश्यत

चन्द्रादित्यावश्विनौ च वसवः साध्यदेवताः ।
विश्वेदेवाश्च रुद्राश्च सन्नद्धास्तस्थुराहवे ॥ ५६ ॥

हेमपीठोत्तरासङ्गाश्चित्रवर्मायुधध्वजाः । गन्धर्वाः प्रत्यदृश्यन्तकृत्वाविश्वावसुं मुखे

तथा रक्तोत्तरासङ्गा निर्मलायोविभूषणाः ।
गृध्रध्वजा अदृश्यन्त राक्षसा रक्तमूर्धजाः ॥ ६१ ॥
तथा भीमाशनिंकराः कृष्णवस्त्रा महारथाः ।
यक्षास्तत्र व्यदृश्यन्त मणिभद्रादिकोटिशः ॥ ६२ ॥
ताम्रोलूकध्वजा रौद्रा द्वीपिचर्माम्बरास्तथा ।
पिशाचास्तत्र राजन्ते महावेगपुरःसराः ॥ ६३ ॥

तथैव श्वेतवसनाः सितपट्टपताकिनः । मत्तेभवाहनप्रायाः किन्नरास्तस्थुराहवे ॥
मुक्ताजालपरिष्कारो हंसोहारसमप्रभः । केतुर्जलधिनाथस्य सौम्यरूपो व्यराजत
पद्मरागमहारत्नविटङ्कोधनदस्य च । ध्वजःसमुत्थितोभातियातुकामइवाऽम्बरम्

कार्ष्णलोहमयो ध्वाङ्क्षो यमस्याऽभून्महाध्वजः ।
राक्षसेशस्य वदनं प्रेतस्य ध्वज आबभौ ॥ ६७ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

हेमसिंहध्वजौ देवौ चन्द्रार्कावमितद्युती । कुम्भेन चित्रवर्णेन केतुराश्विनयोरभूत् मातङ्गो हेमरचितश्चित्ररत्नपरिष्कृतः । ध्वजः शतक्रतोरासीत्सितचामरसंस्थितः अन्येषां च ध्वजास्तत्र नानारूपावभू रणे । सनागयक्षगन्धर्वमहोरगनिशाचरान्

सेना सा देवराजस्य दुर्जया प्रत्यदृश्यत ।
कोट्यस्तास्त्रयस्त्रिंशन्नानादेवनिकायिनाम् ॥ ७१ ॥
हैमाचलाभे सितकर्मचामरे सुवर्णपद्मामलसुन्दरस्रजि ।
कृताभिरामोज्ज्वलकुङ्कुमाङ्कुरे कपोललीलाचि(धि)विमुक्तरावे ॥ ७२ ॥
श्रितस्तदैरावणनामकुञ्जरे महाबलश्चित्रविशेषिताम्बरः ।
विशालवज्राङ्कितानभूषितः प्रकीर्णकेयूरभुजाग्रमण्डलः ॥ ७३ ॥
सहस्रदृग्वन्दिसहस्रसंस्तुतस्त्रिविष्टपेऽशोभत पाकशासनः ॥ ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यांसंहितायां प्रथमेमाहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकासुरदेवेन्द्रयुद्धोपक्रमवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६॥

सप्तदशोऽध्यायः

तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्मध्ये यमग्रसनयोर्युद्धवर्णनम्

नारद उवाच

ततस्तयोः समायोगः सेनयोरुभयोरभूत् । युगान्ते समनुप्राप्ते यथाक्षुब्धसमुद्रयोः सुरासुराणां सम्मर्दे तस्मिन्परमदारुणे । तुमुलं सुमहत्क्रान्ते सेनयोरुभयोरपि ॥ गर्जतां देवदैत्यानां शङ्खभेरीरवेण च । तूर्याणां चैव निर्घोषैर्मातङ्गानां च बृंहितैः हेषितैर्हयवृन्दानां रथनेमिस्वनेन च । घोषेण चैव तूर्याणां युगान्त इव चाऽभवत्

रोषेणाऽभिपरीताङ्गास्त्यक्तजीवितचेतसः ।
समसज्जन्ततेऽन्योन्यंप्रक्रमेणाऽतिलोहिताः ॥ ५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

रथा रथैः समासक्ता गजाश्चाऽपि महागजैः ।
पत्तयः पत्तिभिश्चैव हयाश्चाऽपि महाहयैः ॥ ६ ॥
ततः प्रासाशनिगदाभिण्डिपालपरश्वधैः । शक्तिभिःपट्टिशैःशूलैर्मुद्गरैः कणयैर्गुडैः
चक्रैश्च शक्तिभिश्चैव तोमरैरङ्कुशैरपि । कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तार्द्धचन्द्रकैः ॥
भल्लैर्वेतसपत्रैश्च शुकतुण्डैश्च निर्मलैः । वृष्टिभिश्चाऽद्भुताकारैर्गगनं समपद्यत ॥ ९
सम्प्रच्छाद्य दिशः सर्वास्तमोमयमिवाऽभवत् ।
प्राज्ञायन्त न तेऽन्योन्यं तस्मिंस्तमसि सङ्कुले ॥ १० ॥
अदृश्यभूतास्तमसि न्यकृन्तत परस्परम् ।
ततो भुजैर्ध्वजैश्छत्रैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ॥ ११ ॥
गजैस्तुरङ्गैः पादातैः पतद्भिः पतितैरपि । आकाशशिरसो भ्रष्टैःपङ्कजैरिवभूश्चिता
भग्नदन्ता भिन्नकुम्भाश्छिन्नदीर्घमहाकराः ।
गजाः शैलनिभाः पेतुर्धरण्यां रुधिरस्रवाः ॥ १३ ॥
भग्नैषाश्चरथाः पेतुर्भग्नाक्षाः शकलीकृताः । पत्तयःकोटिशःपेतुस्तुरङ्गाश्च सहस्रशः
ततःशोणितनद्यश्च हर्षदाः पिशिताशिनाम् ।
वैतालानन्ददायिन्यो व्यजायन्त सहस्रशः ॥ १५ ॥
तस्मिंस्तथाविधे युद्धेसेनानीर्ग्रसनोऽरिहा । बाणवर्षेणमहतादेवसैन्यमकल्पयत्
ततो ग्रसनमालोक्य यमः क्रोधविमूर्छितः । ववर्ष शरवर्षेण विशेषादग्निवर्चसा ॥
स विद्धोबहुभिर्बाणैर्ग्रसनोऽतिपराक्रमः । कृतप्रतिकृताकांक्षीधनुरारानम्यभैरवम्
शरैः सहस्रैश्च पञ्चलक्षैश्चैव व्यताडयत् ।
ग्रसनेन विमुक्तांस्ताञ्छरान्सोऽपि निवार्य च ॥ १९ ॥
बाणवृष्टिभिरुग्राभिर्यमो ग्रसनमर्दयत् । कृतान्तशरवृष्टीनां सन्ततीः प्रतिसर्पतीः
चिच्छेद शरवर्षेण ग्रसनो दानवेश्वरः ॥ २० ॥
विफलां तां समालोक्य यमः स्वशरसन्ततिम् ॥ २१ ॥
प्राहिणोन्मुद्गरं दीप्तं ग्रसनस्य रथं प्रति । स तं मुद्गरमायान्तमुत्पत्य रथसत्तमात्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

जग्राह वामहस्तेन लीलया ग्रसनोऽरिहा । तेनैव मुद्गरेणाऽथ यमस्यमहिषं रुषा
ताडयामास वेगेन स पपात महीतले ।
उत्पत्याऽथ यमस्तस्मान्महिषान्निपतिष्यतः ॥ २४ ॥
प्रासेन ताडयामास ग्रसनं वदने दृढम् । स तु प्राप्तप्रहारेण मूर्च्छितो न्यपतद्भुवि
ग्रसनं पतितं दृष्ट्वा जम्भो भीमपराक्रमः ।
यमस्य भिण्डिपालेन प्रहारमकरोद्धृदि ॥ २६ ॥
यमस्तेन प्रहारेण सुस्राव रुधिरं मुखात् ।
अतिगाढप्रहारार्त्तः कृतान्तो मूर्च्छितोऽभवत् ॥ २७ ॥
कृतान्तमर्दितं दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः । वृतो यक्षायुतगणैर्जम्भं प्रत्युद्ययौरुषा ॥
जम्भो रुषा तमायान्तं दानवानीकसम्वृतः ।
जग्राह वाक्यं राज्ञस्तु यथा स्निग्धेन भाषितम् ॥ २९ ॥
ग्रसनो लब्धसञ्ज्ञोऽथ यमस्य प्राहिणोद्गदाम् ।
मणिहेमपरिष्कारां गुर्वीं परिघमर्दिनीम् ॥ ३० ॥
तामापतन्तींसम्प्रेक्ष्यगदांमहिषवाहनः । गदायाः प्रतिघातार्थं जगज्ज्वलनभैरवम्
दण्डं मुमोच कोपेन ज्वालामालासमाकुलम् ।
स गदां वियति प्राप्य ररासाऽम्बुधरोद्धतम् ॥ ३२ ॥
सङ्घट्टश्चाऽभवत्ताभ्यां शैलाभ्यामिव दुःसहः ।
ताभ्यां निष्पेषनिर्ह्रादजडीकृतदिगन्तरम् ॥ ३३ ॥
जगद्व्याकुलतां यातं प्रलयागमशङ्कया ।
क्षणात्प्रशान्तनिर्ह्रादं ज्वलदुल्कासमाचितम् ॥ ३४ ॥
निष्पेषणं तयोर्भीममभूद्गगनगोचरम् । निहत्याऽथ गदां दण्डस्ततो ग्रसनमूर्ध्नि
पपात पौरुषं हत्वा यथा दैवं पुराऽर्जितम् ।
स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरादिशः ॥ ३६ ॥
पपात भूमौ निःसञ्ज्ञो भूमिरेणुविभूषितः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

ततो हाहारवो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् ॥ ३७ ॥
ततो मुहूर्तमात्रेण ग्रसनः प्राप्य चेतनाम् ।
अपश्यत्स्वां तनुं ध्वस्तां विलोलाभरणाम्बराम् ॥ ३८ ॥
सचाऽपिचिन्तयामासकृतप्रतिकृतक्रियाम् । धिगस्तुपौरुषंमह्यंप्रभोरग्रेसरःकथम्
मय्याश्रितानि सैन्यानि जिते मयि जितानि च ।
असम्भावितरूपो हि सज्जनो मोदते सुखम् ॥ ४० ॥
सम्भावितस्त्वशक्तश्चेत्तस्यनाऽयम्परोऽपि वा ।
एवं सञ्चिन्त्य वेगेन समुत्तस्थौ महाबलः ॥ ४१ ॥
मुद्गरं कालदण्डाभं गृहीत्वागिरिसन्निभम् । ग्रसनोघोरसङ्कल्पःसन्दष्टौष्ठपुटच्छदः
रथेन त्वरितोऽगच्छदाससादाऽन्तकं रणे ।
समासाद्य यमं युद्धे ग्रसनो भ्राम्यमुद्गरम् ॥ ४३ ॥
वेगेन महता रौद्रं चिक्षेप यममूर्धनि । विलोक्य मुद्गरंदीप्तं यमः सम्भ्रान्तलोचनः
वञ्चयामास दुर्द्धर्षंमुद्गरं तं महाबलः । तस्मिन्नपसृते दूरं चण्डानांभीमकर्मणाम्
याम्यानां किङ्कराणां च अयुतं निष्पिपेष ह । ततस्तदयुतं दृष्ट्वाहतंकिङ्करवाहिनी
दशार्बुदमिता क्रुधा ग्रसनायाऽन्वधावत ।
ग्रसनस्तु समालोक्य तां किङ्करमयां शुभाम् ॥ ४७ ॥
मेने यमसहस्राणि तादृग्रूपबला हि सा । विगाह्य ग्रसनं सेना ववर्ष शरवृष्टिभिः
कल्पान्तघोरसङ्काशो बभूव स महारणः ।
केचिच्छैलेन विभिदुः केचिद्बाणैरजिह्मगैः ॥ ४६ ॥
पिपिषुर्गदयाकेचित्केचिन्मुद्गरवृष्टिभिः । केचित्प्रासप्रहारैश्चताडयामासुरुद्धताः
अपरे किङ्करास्तस्य ललम्बुर्बाहुमण्डले । शिलाभिरपरे जघ्नुर्द्रुमैरन्येमहोच्छ्रयैः
तस्याऽपरे च गात्रेषु दशनांश्चन्यपातयन् ।
अपरे मुष्टिभिः पृष्ठं किङ्करास्ताडयन्ति च ॥ ५२ ॥
एवं चाभिद्रुतस्तैस्सग्रसनः क्रोधमूर्छितः । उत्साद्यगात्रं भूपृष्ठेनिष्पिपेष सहस्रशः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कांश्चिदुत्थाय जघ्नेऽसौ मुष्टिभिः किङ्करान्रणे ।
कांश्चित्पादप्रहारेण धावन्नन्यानचूर्णयत् ॥ ५४ ॥
क्षणेकेन स तान्निन्ये यमलोकाय भारत! । स च किङ्करयुद्धेन ववृधेऽग्निरिवैधसा
तमालोक्य यमोऽश्रान्तं श्रान्तांस्तांश्च हतान्स्वकान् ।
आजगाम समुद्यम्य दण्डं महिषवाहनः ॥ ५६ ॥
ग्रसनस्तु तमायान्तमाजघ्ने गदयोरसि ।
अचिन्तयित्वा तत्कर्मग्रसनस्यान्तकोऽरिहा ॥ ५७ ॥
व्याघ्रान्दण्डेन सञ्जघ्ने स रथान्न्यपतद्भुवि ।
ततः क्षणेन चोत्थाय सञ्चिन्त्यात्मानमुद्धतः ॥ ५८ ॥
वायुवेगेन सहसा ययौ यमरथं प्रति । पदातिः सरथं तं च समारुह्य यमं तदा ॥
योधयामास बाहुभ्यामाकृष्य बलिनाम्वरः ।
यमोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य बाहुयुद्धे प्रवर्तते ॥ ६० ॥
ग्रसनं कटिवस्त्रे तु यमं गृह्य बलोत्कटः । भ्रामयामास वेगेन सम्भ्रमाविष्टचेतसम्
विमोच्याऽथ यमः कष्टात्कण्ठेऽवष्टभ्य चासुरम् ।
बाहुभ्यां भ्रामयामास सोऽप्यात्मानममोचयत् ॥ ६२ ॥
ततो जघ्नतुरन्योन्यं मुष्टिभिर्निर्दयौ च तौ ।
दैत्येन्द्रस्यातिवीर्यत्वात्परिश्रान्ततरोयमः ॥ ६३ ॥
स्कन्धे निधाय दैत्यस्य मुखं विश्रान्तिमैच्छत ।
तमालक्ष्य ततो दैत्यः श्रान्तमुत्पाट्य चौजसा ॥ ६४ ॥
निष्पिपेषमहीपृष्ठेविनिघ्नन्पार्ष्णिपाणिभिः। ततोयमस्यवदनात्सुस्रावरुधिरम्बहु
निर्जीवमिति तं दृष्ट्वा ततः सन्त्यज्य दानवः ।
जयं प्राप्योद्धतं नादं मुक्त्वा सन्त्रास्य देवताः ॥ ६६ ॥
स्वकं सैन्यं समासाद्य तस्थौ गिरिरिवाऽचलः ॥ ६७ ॥
नादेन तस्य ग्रसनस्य सङ्ख्ये महायुधैश्चाऽर्दितसर्वगात्राः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

गते कृतान्ते वसुधां च निष्प्रभे चकम्पिरे कान्दिशिकाः सुरास्ते ॥६८

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्मध्ये यमग्रसनयोर्युद्धवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

नारदार्जुनसम्वादेदेवसैन्यतारकसैन्ययोर्युद्धवर्णनम्

नारद उवाच

धनाधिपस्यजम्भेनसायकैर्मर्मभेदिभिः । दिशोपरुद्धाःक्रुद्धेनसैन्यंचाऽभ्यर्दितंभृशम्

तद्दृष्ट्वा कर्म दैत्यस्य धनाध्यक्षः प्रतापवान् ।

आकर्णाकृष्टचापस्तु जम्भमाजौ महाबलम् ॥ २ ॥

हृदि विव्याध वाणानां सहस्रेणाऽग्निवर्चसाम् ।

स प्रहस्य ततो वीरो वाणानामयुतत्रयम् ॥ ३ ॥

नियुतं चतथाकोटिमर्बुदंचाक्षिपत्क्षणात् । तस्यतल्लाघवंदृष्ट्वाक्रुद्धोगृह्यमहागदाम्

धनाध्यक्षः प्रचिक्षेप स्वर्गेप्सुःस्वधनं यथा ।

मुक्तायां च गदायां वै नादोऽभूत्प्रलये यथा ॥ ५ ॥

भूतानां बहुधा रावा जज्ञिरे खेमहाभयाः । वायुश्चसुमहाञ्जज्ञेखमायान्मेघसङ्कुलम्

सा हि वैश्रवणस्याऽऽस्ते त्रैलोक्याभ्यर्चिता गदा ।

आयान्तीं तां समालोक्य तडित्सङ्घातदुर्दृशाम् ॥ ७ ॥

दैत्यो गदाविघातार्थं शस्त्रवृष्टिं मुमोच ह ।

चक्राणि कुणपान्प्रासाञ्छतघ्नीः पट्टिशांस्तथा ॥ ८ ॥

परिघान्मुशलान्वृक्षान्गिरींश्चाऽतुलविक्रमः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कदर्थीकृत्य शस्त्राणि तानि सर्वाणि सा गदा ॥ ६ ॥
कल्पान्तभास्करो यद्वन्न्यपदद्दैत्यवक्षसि । सतयागाढभिन्नः सन्सफेनरुधिरंवमन्
निपपातरथाज्जम्भो वसुधां गतचेतनः । जम्भंनिपतितं दृष्ट्वा कुजम्भो घोरनिश्चयः
धनाधिपस्य सङ्क्रुद्धो नादेनापूरयन्दिशः । चक्रेबाणमयंजालं शकुन्तस्येवपञ्जरम्
विच्छिद्य बाणजालं च मायाजालमिवोत्कटम् ।
मुमोच बाणानपरांस्तस्य यक्षाधिपो बली ॥ १३ ॥
चिच्छेद लीलया तांश्च दैत्यः क्रोधीव सद्वचः ।
निष्फलांस्तांस्ततो दृष्ट्वा बाणान्क्रुद्धो धनाधिपः ॥ १४ ॥
शक्तिंजग्राहदुर्धर्षां शतघण्टामहास्वनाम् । प्रेषितासातदाशक्तिर्दारयामासतंहृदि
यथाऽल्पबोधं पुरुषं दुःखं संसारसम्भवम् ।
तथाऽस्य हृदयं भित्त्वा जगाम धरणीतलम् ॥ १६ ॥
निमेषात्सोऽभिसंस्तभ्य दानवो दारुणाकृतिः ।
जग्राह पट्टिशं दैत्यो गिरीणामपि भेदनम् ॥ १७ ॥
स तेन पट्टिशेनाऽऽजौ धनदस्य स्तनान्तरम् ।
वाक्येन तीक्ष्णरूपेण मर्माक्षरविसर्पिणा ॥ १८ ॥
निर्विभेदाऽभिजातस्य हृदयंदुर्जनो यथा । तेन पट्टिशघातेन धनेशः परिमूर्च्छितः
निषसाद रथोपस्थे दुर्वाचा सुजनो यथा । तथागतं तु तं दृष्ट्वा धनेशं वै मृतं यथा
राक्षसोनिर्ऋतिर्देवो निशाचरबलानुगः । अभिदुद्राववेगेन कुजम्भं भीमविक्रमम्
अथ दृष्ट्वाऽतिदुर्धर्षं कुजम्भोराक्षसेश्वरम् । नोदयामासदैत्यान्स राक्षसेशरथं प्रति
स दृष्ट्वा नोदितां सेनां प्रबलास्त्रां सुभीषणाम् ।
रथादाप्लुत्य वेगेन निर्ऋतीराक्षसेश्वरम् ॥ २३ ॥
खड्गेनतीक्ष्णधारेण चर्मपाणिरधावत । प्रविश्यदानवानीकं गजः पद्मसरो यथा
लोडयामास बहुधा विनिष्कृत्य सहस्रशः ।
चिच्छेद कांश्चिच्छतशो बिभेदाऽन्यान्वरासिना ॥ २५ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

सन्दष्टौष्ठमुखैः पृथ्वीं दैत्यानां सोऽभ्यपूरयत् ।
ततो निःशेषितप्रायां विलोक्य स्वां चमूं तदा ॥ २६ ॥
मुक्त्वा धनपतिं दैत्यः कुजम्भो निर्ऋतिं ययौ ।
लब्धसञ्ज्ञस्तु जम्भोऽपि धनाध्यक्षपदानुगान् ॥ २७ ॥
जीवग्राहं स जग्राह बद्ध्वा पाशैः सहस्रधा ।
मूर्तिमन्ति च रत्नानि पद्मादींश्च निधींस्तथा ॥ २८ ॥
वाहनानि च दिव्यानि विमानानि च सर्वशः ।
धनेशो लब्धसञ्ज्ञस्तु तामवस्थां विलोक्य सः ॥ २९ ॥
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च रोषात्ताम्रविलोचनः ।
ध्यात्वाऽस्त्रं गारुडं दिव्यं बाणं सन्धायकार्मुके ॥ ३० ॥

मुमोच दानवानीके तं बाणं शत्रुदारणम् । प्रथमंकार्मुकं तस्य वह्निज्वालमदृश्यत
निश्चेरुर्विस्फुलिङ्गानां कोटयो धनुषस्तथा ।
ततो ज्वालाकुलं व्योम चक्रे चाऽस्त्रं समन्ततः ॥ ३२ ॥

तदस्त्रं सहसा दृष्ट्वा जम्भोभीमपराक्रमः । सम्वर्तं मुमुचे तेन प्रशान्तं गारुडं तथा
ततस्तं दानवो दृष्ट्वा कुबेरं रोषविह्वलः । अभिदुद्राव वेगेन पदातिर्धनदं नदन् ॥
अथाऽभिमुखमायान्तं दैत्यंदृष्ट्वा धनाधिपः । बभूवसम्भ्रमाविष्टःपलायनपरायणाः
ततः पलायतस्तस्य मुकुटोरत्नमण्डितः । पपात भूतलेदीप्तोरविबिम्बमिवाऽम्बरात्
यक्षाणामभिजातानांभग्नंप्रववृते रणात् । मर्तुंसङ्ग्रामशिरसियुक्तंनोभूषणायतत्
इतिव्यवस्य दुर्धर्षा नानाशस्त्रास्त्रपाणयः । युयुत्सवस्तथायक्षा मुकुटं परिवार्य ते
अभिमानधनावीराधनदस्य पदानुगाः । तानमर्षाच्चसम्प्रेक्ष्य दानवश्चण्डपौरुषः ॥

भुशुण्डीं भीषणाकारं गृहीत्वा शैलगौरवाम् ।
रक्षिणो मुकुटस्याऽथ निष्पिपेष निशाचरान् ॥ ४० ॥

तान्प्रमथ्याऽथ नियुतं मुकुटंतं स्वकेरथे । समारोप्याऽमररिपुर्जित्वाधनदमाहवे
धनानि च निधीन्गृह्यस्वसैन्येन समावृतः । नादेनमहतादेवान्द्रावयामाससर्वशः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

धनदोऽपि धनंसर्वंगृहीतोमुक्तमूर्धजः । पदातिरेकःसन्त्रस्तः प्राप्यवंदीनवत्स्थितः
कुञ्जभेनाऽथ संसक्तो रजनीचरनन्दनः । मायाममोघामाश्रित्यतामसीं राक्षसेश्वरः
मोहमायास दैत्येन्द्रो जगत्कृत्वा तमोमयम् ।
ततो विफलनेत्राणि दानवानां बलानि च ॥ ४५ ॥
न शेकुश्चलितुं तत्र पदादपि पदं तदा । ततोनानास्त्रवर्षेण दानवानां महाचमूः
जघाननिर्ऋतिर्देवस्तमसा सम्वृता भृशम् । हन्यमानेषु दैत्येषु कुजम्भेमूढचेतसि
महिषो दानवेन्द्रस्तु कल्पान्ताम्भोदसन्निभः ।
अस्त्रं चकार सावित्रमुल्कासङ्घातमण्डितम् ॥ ४८ ॥
विजृम्भत्यथ सावित्रे परमास्त्रे प्रतापिनि । प्रणाशमगमत्तीव्रं तमोघोरमनन्तरम्
ततोऽस्त्रविस्फुलिङ्गाङ्कं तमः शुक्लं व्यजायत ।
प्रोत्फुल्लारुणपद्मौघं शरदीवाऽमलं सरः ॥ ५० ॥
ततस्तमसिसंशान्ते दैत्येन्द्राः प्राप्तचक्षुषः । चक्रुःक्रूरेण तमसा देवानीकंमहाद्भुतम्
अथादाय धनुर्घोरमिषुं चाऽऽशीविषोपमम् ।
कुजम्भोऽधावत क्षिप्रं रक्षो देवबलं प्रति ॥ ५२ ॥
राक्षसेन्द्रस्तथाऽऽयान्तं दृष्ट्वा तं सपदानुगः ।
विव्याध निशितैर्बाणैः कालाशनिसमस्वनैः ॥ ५३ ॥
नादानं नच सन्धानं न मोक्षो वाऽस्य लक्ष्यते ।
विच्छेदोग्रैः शरव्रातैस्ताञ्छरानतिलाघवात् ॥ ५४ ॥
ध्वजं शरेणतीक्ष्णेन निचकर्त्ताऽमरद्विषः । सारथिं चास्यभल्लेनरथनीडादपाहरत्
कालकल्पेन बाणेनतंचवक्षस्यताडयत् । स तु तेनप्रहारेण चकम्पे पीडितो भृशम्
दैत्येन्द्रो राक्षसेन्द्रेण क्षितिकम्पेनगोयथा । समुहूर्तात्समाश्वास्यनत्वातंदुर्जयंरणे
पदातिरासाद्यरथं रक्षोवामकरेण च । केशेषुनिर्ऋतिंगृह्यजानुनाऽऽक्रम्यचस्थितः
ततःखड्गेन च शिरश्छेत्तुमैच्छदमर्षणः । ततः कलकलो जज्ञे देवानां सुमहांस्तदा ॥
कुजम्भस्य वशं प्राप्तं दृष्ट्वा निर्ऋतिमाहवे ॥ ५६ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एतस्मिन्नन्तरे देवो वरुणः पाशभृद्वृतः ।
पाशेन दानवेन्द्रस्य बबन्धाऽऽशु भुजद्वयम् ॥ ६० ॥

ततो बद्धभुजंदैत्यं विफलीकृतपौरुषम् । ताडयामास गदया दयामुत्सृज्यपाशभृत्
स तु तेन प्रहारेण स्रोतोभिः क्षतजं स्रवन् । दधारकालमेघस्यरूपंविद्युल्लताभृतम्
तदवस्थागतं दृष्ट्वाकुजम्भंमहिषासुरः । व्यावृत्तवदनारावो भोक्तुमैच्छत्सुरावुभौ

निर्ऋतिं वरुणं चैव तीक्ष्णदंष्ट्रोत्कटाननः ।
तावभिप्रायमालोक्य तस्य दैत्यस्य दूषितम् ॥ ६४ ॥
त्यक्त्वा रथावुभौ भीतौ तौ पदाती प्रदुतौ द्रुतम् ।
जग्मतुर्महिषाद्भीतौ शरणं पाकशासनम् ॥ ६५ ॥

क्रुद्धोऽथ महिषोदैत्योवरुणंसमुपाद्रवत् । तमन्तकमुखासन्नमालोक्यहिमदीधितिः

चक्रे शस्त्रं विसृष्टं हि हिमसङ्घातमुल्बणम्
वायव्यं चाऽस्त्रमतुलं चन्द्रश्चक्रे द्वितीयकम् ॥ ६७ ॥

वायुना तेन चण्डेन संशुष्केण हिमेन च । महाहिमनिपातेन शस्त्रैश्चन्द्रप्रणोदितैः

गात्राण्यसुरसैन्यानामदह्यन्त समन्ततः ।
व्यथिता दानवाः सर्वे शीतच्छादितपौरुषाः ॥ ६९ ॥

नशेकुश्चलितुं तत्रनाऽस्त्राण्यादातुमेव च । महिषोनिष्प्रयत्नश्चशीतेनाकम्पिताननः

अंसमालिङ्ग्यपाणिभ्यामुपविष्टोह्यधोमुखः ।
सर्वे ते निष्प्रतीकारा दैत्याश्चन्द्रमसाजिताः ॥ ७१ ॥
रणेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा तस्तस्ते जीवितार्थिनः ।
तत्राऽब्रवीत्कालनेमिर्दैत्यान्क्रोधाविदीपितः ॥ ७२ ॥
भोभोः शृङ्गारिणः क्रूराः सर्वशस्त्रास्त्रपारगाः ।
एकैकोऽपि जगत्कृत्स्नं शक्तस्तुलयितुं भुजैः ॥ ७३ ॥
एकैकोऽपि क्षमोग्रस्तुं जगत्सर्वं चराचरम् ।
एकैकस्याऽपि पर्याप्ता न सर्वेऽपि दिवौकसः ॥ ७४ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

कित्रस्तनयनाश्चैवसमरेपरिनिर्जिताः । न युक्तमेतच्छूराणांविशेषाद्दैत्यजन्मनाम्
राज्ञश्च तारकस्याऽपि दर्शयिष्यथ किं मुखम् ।
चिरतानां रणाच्चाऽसौ क्रुद्धःप्राणान्हरिष्यति ॥ ७६ ॥
इतितेप्रोच्यमानाःपतोचुः किञ्चिन्महासुराः । शीतेननष्टश्रुतयोभ्रष्टवाक्याश्चतेतथा
मूकास्तथाऽभवन्दैत्या मृतकल्पा महारणे ।
तान्दृष्ट्वा नष्टचेतस्कान्दैत्याञ्छीतेन पीडितान् ॥ ७८ ॥
मत्वाकालक्षमंकार्यंकालनेमिर्महासुरः । आश्रित्यमानवींमायांवितत्यचमहावपुः
पूरयामास गगनं दिशोविदिशएवच । निर्ममे दानवेन्द्रोऽसौ शरीरेभास्करायुतम्
दिशश्च विदिशश्चैव पूरयामास पावकैः ।
ततो ज्वालाकुलं सर्वं त्रैलोक्यमभवत् क्षणात् ॥ ८१ ॥
तेन ज्वालासमूहेन हिमांशुरगमद्द्रुतम् । ततः क्रमेण विभ्रष्टं शीतदुर्दिनमावभौ
तद्बलं दानवेन्द्राणां मायया कालनेमिनः ।
तद्दृष्ट्वा दानवानीकं लब्धसञ्ज्ञं दिवाकरः ॥
उवाचाऽरुणमत्यर्थं कोपरक्तान्तलोचनः ॥ ८३ ॥

दिवाकर उवाच

नयाऽरुण ! रथं शीघ्रं कालनेमिरथो यतः ॥ ८४ ॥
विमर्दे तत्र विषमे भविता भूतसङ्क्षयः । जितएषशशाङ्कोऽथवयंयद्बलमाश्रिताः
इत्युक्तश्चोदयामास रथं गरुडपूर्वजः । रथे स्थितोऽपितैरश्वैःसितचामरधारिभिः
जगद्दीपोऽथ भगवाञ्जग्राह विततं धनुः ।
शरौघो वै पाण्डुपुत्र ! क्षिप्रमासीद् विषद्युतिः ॥ ८७ ॥
शम्बरास्त्रेण सन्धाय बाणमेकं ससर्ज ह ।
द्वितीयं चेन्द्रजालेनाऽऽयोजितं प्रमुमोच ह ॥ ८८ ॥
शम्बरास्त्रं क्षणाच्चक्रे तेषां रूपविपर्ययम् ।
देवानां दानवं रूपं दानवानां च दैविकम् ॥ ८९ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

मत्वासुरान्स्वकानेवजघ्नेघोरास्त्रलाघवात् । कालनेमिरुषाविष्टःकृतान्तइवसंक्षये

कांश्चित्खड्गेन तीक्ष्णेन कांश्चिन्नाराचवृष्टिभिः ।

कांश्चिद्गदाभिर्घोराभिः कांश्चिद्घोरैः परश्वधैः ॥ ६१ ॥

शिरांसि केषाञ्चिदपातयद्रथाद्भुजांस्तथा सारथींश्चोग्रवेगवान् ।

कांश्चित्पिपेषाऽथ रथस्य वेगात्कांश्चित्तथाऽत्यद्भुतमुष्टिपातैः ॥ ६२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमे माहेश्वरखण्डे कौमारिकाखण्डे तारकसैन्यदेवसैन्ययोर्युद्धवर्णनं नामाष्टदशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

देवासुरसङ्ग्रामे कालनेमिकृतयुद्धसम्मर्दे विष्णुनासहकालनेमियुद्धवर्णनम्

नारद उवाच

कालनेमीरुषाविष्टस्तेषां रूपं न बुद्धवान् । ततो निमिश्चदैत्येन्द्रंमत्वादेवंमहाजवः केशेषु गृह्य तं वीरं चकर्ष च ननाद च । ततो निमिरुवाचेदं कालनेमिं महाबलम्

अहं निमिः कालनेमे सुतं मत्वा वधस्व मा ।

भवता मोहितेनाजौ देवान्मत्वा सुराः स्वकाः ॥ ३ ॥

सुरैः सुदुर्जयाः कोट्यो निहता दश विद्धि तत् ।

सर्वास्त्रवारणं मुञ्च ब्राह्ममस्त्रं त्वरान्वितः ॥ ४ ॥

स तेन बोधितो दैत्यो मुक्त्वा तं सम्भ्रमाकुलः ।

बाणं ब्रह्मास्त्रविहितं मुमोच त्वरयान्वितः ॥ ५ ॥

ब्रह्मास्त्रंतत्प्रजज्वाल ततः खे सुमहाद्भुतम् । देवानांचाभवत्सैन्यंसर्वमेवभयाकुलम् शम्बरास्त्रंततःशान्तंब्राह्मप्रतिहतं तदा । तस्मिन्प्रतिहतेह्यस्त्रेसंक्रुद्धोभास्करःप्रभुः

महेन्द्रजालमास्थाय चक्रे स्वां भीषणां तनुम् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

विस्फूर्जत्करसङ्घातसमाक्रान्तजगत्त्रयः ॥ ८ ॥
तत्तापदानवानीकं गलन्मज्जाङ्घ्रिशोणितम् ।
चक्षूंषि दानवेन्द्राणां चकाराऽन्धानि सप्रभुः ॥ ९ ॥
गजानामगलन्मेदः पेतुश्चाऽपि रथा भुवि ।
तुरङ्गमाः श्वसन्तश्चघर्मार्ता रथिनोऽपि च ॥ १० ॥
इतश्चेतश्च सलिलं प्रार्थयन्तस्तृषातुराः । गिरिद्रोणीश्चपादांश्चगिरिणांगहनानिच
तेषां प्रार्थयतां शीघ्रमन्योन्यं च विसर्पिणाम् ।
दावाग्निरज्वलत्तीव्रो घोरो निर्दग्धपादपः ॥ १२ ॥
तोयार्थिनः पुरो दृष्ट्वा तोयं कल्लोलमालिनम् ।
पुरः स्थितमपि प्राप्तुं न शेकुरुपसादितुम् ॥ १३ ॥
अप्राप्य सलिलं भूमावभ्याशे द्रुतमेव ते । तत्रतत्र व्यदृश्यन्त मृतादैत्येश्वरा भुवि
रथा गजाश्चपतितास्तुरङ्गाश्च श्रमान्विताः ।
स्थिता घमन्तो धावन्तो गलद्द्रुतवसास्रजः ॥ १५ ॥
दानवानां कोटिकोटि व्यदृश्यत मृतं तदा ।
एवं क्षयो दानवानां तस्मिन् महति वर्तिते ॥ १६ ॥
प्रकोपोद्भूतताम्राक्षः कालनेमी रुषातुरः । बभूव कालमेघाभः स्फुरद्रोमशतहृदः
गम्भीरास्फोटनिर्ह्रादजगद्धृदयकम्पनः । प्रच्छाद्य गगनं सूर्यप्रभांसर्वां व्यनाशयत्
ववर्ष शीतं च जलं दानवेन्द्रबलं प्रति ।
दैत्यास्तां वृष्टिमासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात् ॥ १९ ॥
बीजाङ्कुरा इव म्लानाः प्राप्य वृष्टिं धरातले । ततः समेघरूपेणकालनेमिर्महासुरः
शस्त्रवृष्टिं ववर्षोग्रां देवानीकेषु दुर्जयः ।
तया वृष्ट्या पीड्यमाना दैत्यैरन्यैश्च देवताः ॥ २१ ॥
गतिं काञ्चिन्न पश्यन्ति गावः शीतार्दिता इव । परस्परं व्यलीयन्तगजेषु तुरगेषुच
रथेषु च भयत्रस्तास्तत्रतत्र निलिल्यिरे ॥ २२ ॥

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

एवं ते लीयमानाश्च निहताः कालनेमिना ।
दृश्यन्ते पतिता देवाः शस्त्रभिन्नाङ्गसन्धयः ॥ २३ ॥
विभिन्नाभिन्नमूर्धानस्तथाभिन्नोरुजानवः ।विपर्यस्तंरथाङ्गैश्चपतितंध्वजशक्तिभिः
तुरङ्गानां सहस्राणि गजानामयुतानि च । रक्तेनतेषांघोरेणदुस्तराचाऽभवन्मही
एवमाजौ महादैत्यः कालनेमिर्महासुरः । जघ्ने मुहूर्तमात्रेण गन्धर्वाणांदशायुतम्
यक्षाणां पञ्चलक्षाणि किन्नराणां तथैव च ।
जघ्ने पिशाचमुख्यानां सप्तलक्षाणि निर्भयः ॥ २७ ॥
इतरेषां न संख्याऽस्ति सुरजातिनिकायिनाम् ।
जघ्ने स कोटिशः क्रुद्धः कालनेमिर्मदोत्कटः ॥ २८ ॥
एवं प्रतिभयेभीमेतदाऽमरमहाक्षये । संक्रुद्धावश्विनौवीरौ चित्रास्त्रकवचोज्ज्वले
जघ्नतुस्तौरणे दैत्यमेकैकंषष्टिभिः शरैः । निर्भिद्य ते महादैत्यंसपुङ्खाविविशुर्महीम्
ताभ्यां बाणप्रहारैस्तु किञ्चित्सोऽवाप्तचेतनः ।
जग्राह चक्रं लक्षारं तैलधौतं रणेऽधिकम् ॥ ३१ ॥
तेन चक्रेण सोऽश्विभ्यां चिच्छेद रथकूबरम् ।
जग्राहाऽथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ३२ ॥
ववर्ष भिषजोर्मूर्ध्नि संच्छाद्याकाशगोचरम् ।
तावप्यस्त्रैः स्मृतैः सर्वाश्छेदतुर्दैत्यसायकान् ॥ ३३ ॥
तच्च कर्म तयोर्द्रष्ट्वा विस्मितः कोपमाविशत् ।
जग्राह मुद्गरं भीमं कालदण्डविभीषणम् ॥ ३४ ॥
स तमुद्भ्राम्य वेगेन चिक्षेपाऽस्य रथं प्रति ।
तं तु मुद्गरमायान्तमालोक्याम्बरगोचरे ॥ ३५ ॥
मुक्त्वा रथावुभौ वेगादाप्लुतौ तरसाऽश्विनौ ।
तौ रथौ स तु निष्पिष्य मुद्गरोऽचलसन्निभः ॥ ३६ ॥
दारयामास धरणीं हेमजालपरिष्कृतः ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

तस्य कर्माऽथ तद्दृष्ट्वा भिषजौ चित्रयोधिनौ ॥ ३७ ॥
वज्रास्त्रं च प्रकुर्वाणौ दानवेन्द्रमयुध्यताम् । घोरवज्रप्रहारैस्तुदानवः सपरिक्षतः
रथो ध्वजो धनुश्चैव छत्रं च कवचं तथा । क्षणेन शतधा भूतं सर्वसैन्यस्यपश्यतः
तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म सोऽश्विभ्यां भीमविक्रमः ।
नारायणास्त्रं बलवान् मुमोच रणमूर्धनि ॥ ४० ॥
तत शशाम वज्रास्त्रं कालनेमिस्ततो रुषा । जीवग्राहंग्राहयितुमश्विनौतौप्रचक्रमे
तावभिप्रायमालक्ष्य सन्त्यज्य समराङ्गणम् ।
पदाती वेपमानाङ्गौ प्रद्रुतौ वासवो यतः ॥ ४२ ॥
तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिर्नदन्मुहुः । प्राप्येन्द्रस्य बलं क्रूरो दैत्यानीकपदानुगः
स काल इव कल्पान्ते यदा वासवमाद्रुतः ।
तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि विविशुर्विह्वलानि तु ॥ ४४ ॥
हाहारावं प्रकुर्वाणास्तदा देवाश्च मेनिरे । पराजयं महेन्द्रस्य सर्वलोकक्षयावहम्
चेलुः शिखरिणो मुख्याः पेतुरुल्का नभस्तलात् ।
जगर्जुर्जलदा दिक्षु सम्भूतश्च महारवः ॥ ४६ ॥
तां भूतविकृतिं दृष्ट्वा देवाः सेन्द्रा भयावहाः ।
मनसा शरणं जग्मुर्वासुदेवं जगत्पतिम् ॥ ४७ ॥
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धितायकृष्णायगोविन्दायनमोनमः
स नो रक्षतु गोविन्दो भयार्तास्ते जगुःसुराः ।
सुराणां चिन्तितं ज्ञात्वा भगवान् गरुडध्वजः ॥ ४९ ॥
विबुध्यैव च पर्यङ्काद्योगनिद्रां विहाय सः ।
लक्ष्मीकरयुगाम्भोज लालितांङ्घ्रि सरोरुहः ॥ ५० ॥
शारदाम्बरनीलाब्जकान्तिदेहच्छविः प्रभुः ।
कौस्तुभोद्भासिहृदयः कान्तकेयूरभास्करः ॥ ५१ ॥
विमृश्यसुरसंक्षोभंवैनतेयमथाऽऽह्वयत् । आहूतेऽवस्थितेतस्मिन्गरुडेदुःखितेभृशम्

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

दिव्यनानास्त्रतीक्ष्णार्चिरारुह्याऽगात्सुरावहम् ।
तत्राऽपश्यत दैत्येन्द्रं भयभीतमभिद्रुतम् ॥ ५३ ॥
दानवेन्द्रैर्नवाम्भोदसच्छायैःसर्वथोत्कटैः । यथाहिपुरुषंघोरैरभाग्यैरर्थकाङ्क्षिभिः
तत्त्राणायाऽव्रजद्विष्णुः स्तूयमानो मुहुः सुरैः ।
अभाग्येभ्यः परित्रातुं सुकृतं निर्मलं यथा ॥ ५५ ॥
अथाऽपश्यत दैत्येन्द्रो वियति द्युतिमण्डलम् ।
स्फुरन् तमुदयाच्छीघ्रं कान्तं सूर्यशतं यथा ॥ ५६ ॥
प्रभवंज्ञातुमिच्छन्तोदानवास्तस्यतेजसः । गरुडं तमथापश्यन्कल्पान्तानलभैरवम्
तत्र स्थितं चतुर्बाहुं हरिं चानुपमद्युतिम् ।
तमालोक्यासुरेन्द्रास्तु हर्षसम्पूर्णमानसाः ॥ ५८ ॥
अयं सदेवःसर्वेषां शरणंकेशवोऽरिहा । अस्मिञ्जिते जिताःसर्वादेवतानाऽत्रसंशयः
एनमाश्रित्य लोकेशा यज्ञभागभुजोऽमराः ।
इत्युक्त्वा ते समागम्य सर्वएव ततस्ततः ॥ ६० ॥
तं जघ्नुर्विवधैःशस्त्रैः परिवार्य समन्ततः । कालनेमिप्रमृतयो दश दैत्यमहारथाः
षष्ट्या विव्याध बाणानां कालनेमिर्जनार्दनम् ।
निमिःशतेन बाणानां मथनोऽशीतिभिः शरैः ॥ ६२ ॥
जम्भकश्चैव सप्तत्या शुम्भो दशभिरेव च । शेषादैत्येश्वराःसर्वे विष्णुमेकैकशःशरैः
दशभिर्दशभिः शल्यैर्जघ्नुः सगरुडं रणे । तेषाममृष्यत्तत्कर्म विष्णुर्दानवसूदनः
एकैकं दानवं जघ्ने षड्भिः षड्भिरजिह्मगैः ।
आकर्णकृष्टैर्भूयश्च कालनेमिस्त्रिभिःशरैः ॥ ६५ ॥
विष्णुं विव्याधहृदयेरोषाद्रक्तविलोचनः ।तस्याऽशोभन्ततेबाणाहृदयेतप्तकाञ्चनाः
मयूखा इव सन्दीप्ताःकौस्तुभस्य स्फुरत्त्विषः ।
तैर्बाणैः किञ्चिदायस्तोहरिर्जग्राह मुद्गरम् ॥ ६७ ॥
स तमुद्ग्राह्य वेगेन दानवाय मुमोच वै । दानवेन्द्रस्तमप्राप्तं चियत्येव शतैः शरैः

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

चिच्छेद तिलशः क्रुद्धो दर्शयन्पाणिलाघवम् ।
ततो विष्णुःप्रकुपितःप्रासं जग्राह भैरवम् ॥ ६९ ॥
तेन दैत्यस्य हृदयं ताडयामास वेगतः ।
क्षणेन लब्धसञ्ज्ञस्तु कालनेमिर्महासुरः ॥ ७० ॥
शक्तिं जग्राह तीक्ष्णाग्रां हेमघण्टाट्टहासिनीम् ।
तया वामं भुजं विष्णोर्बिभेद दितिनन्दनः ॥ ७१ ॥
भिन्नं शक्त्या भुजं तस्य स्रुतशोणितमाबभौ ।
नीले बलाहके विद्युद्विद्योतन्ती यथा मुहुः ॥ ७२ ॥
ततो विष्णुः प्रकुपितो जग्राह विपुलंधनुः ।
सप्तदश च नाराचांस्तीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदिनः ॥ ७३ ॥
दैत्यस्य हृदयं षड्भिर्विव्याधचशरैस्त्रिभिः ।
चतुर्भिः सारथिंचास्यध्वजंचैकेनपत्रिणा ॥ ७४ ॥
द्वाभ्यां धनुर्ज्याधनुषी भुजं चैकेन पत्रिणा । सविद्धोहृदयेगाढं दोषैर्मूढोयथानरः
स्रुतरक्तारुणः प्रांशुः पीडाचलितमानसः ।
चकम्पे मारुतेनेव चोदितः किंशुकद्रुमः ॥ ७६ ॥
ततः कम्पितमालक्ष्य गदां जग्राह केशवः । तां च वेगेन चिक्षेपकालनेमिवधंप्रति
सा पपात शिरस्युग्रा सहसा कालनेमिनः ।
सञ्चूर्णितोत्तमाङ्गस्तु निष्पिष्टमुकुटोऽसुरः ॥ ७८ ॥
स्रुतरक्तौघरन्ध्रश्चस्रुतधातुरिवाऽचलः । पपात स्वे रथे भग्नो विसञ्ज्ञःशिष्टजीवनः
पतितस्य रथोपस्थे दानवस्याऽच्युतोऽरिहा ।
स्मितपूर्वमुवाचेदं वाक्यं चक्रायुधःप्रभुः ॥ ८० ॥
गच्छाऽसुर! विमुक्तोऽसि साम्प्रतं जीवनिर्वृतः ।
ततः स्वल्पेनकालेनअहमेवतवाऽन्तकः ॥ ८१ ॥
एवं वचस्तस्य निशम्य विष्णोः सर्वेश्वरस्याऽथ रथं निमेषात् ।

Digitization by Arya Samaj Charitable Foundation, Chennai

निनाय दूरं किल कालनेमिनो भीतस्तदासारथिर्लोकनाथात्॥ ८२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां प्रथमेमाहेश्वखण्डे कौमारिकाखण्डे देवासुरसङ्ग्रामे कालनेमिकृतयुद्धसम्मर्देविष्णुना सह कालनेमियुद्धवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

विंशोऽध्यायः

दैत्यैःसह विष्णोर्युद्धवर्णनम्

नारद उवाच

तं दृष्ट्वा दानवाः सर्वे क्रुद्धाःस्वैःस्वैःर्बलैर्वृताः ।
सरघा इव माध्वीकं रुरुधुःसर्वतस्ततः ॥ १ ॥

पर्वताभे गजे भीमे मदस्राविणि दुर्दमे । सितचित्रपताके तु प्रभिन्नकरटामुखे ॥
स्वर्णवर्णाञ्चितेयद्वन्नगेदावाग्निसम्वृते ।आरुह्याऽऽजौनिमिर्दैत्योहरिंप्रत्युद्ययौबली

तस्याऽऽसन्दानवारौद्रा गजस्यपरिरक्षिणः ।
सप्तविंशतिकोट्यश्चकिरीटकवचोज्ज्वलाः ॥ ४ ॥

अश्वमारूह्य शैलाभं मथनो हरिमाद्रवत् । पञ्चयोजनप्रग्रीवमुष्ट्रमास्थाय जम्भकः

शुम्भो मेषं समारूह्याऽव्रजद्द्वादशयोजनम् ।
अपरे दानवेन्द्राश्चयत्तानानास्त्रपाणयः ॥ ६ ॥

आजग्मुःसमरेक्रुद्धाविष्णुमक्लिष्टकारिणम् । परिघेणनिमिर्दैत्योमथनो मुद्गरेणच
शुम्भः शूलेन तीक्ष्णेनप्रासेनग्रसनस्तथा । चक्रेण क्रथनःक्रुद्धोजम्भःशक्त्यामहारणे

जघ्नुर्नारायणं शेषा विशिखैर्मर्मभेदिभिः ।
तान्यस्त्राणिप्रयुक्तानिविविशुः पुरुषोत्तमम् ॥ ६ ॥

उपदेशागुरोर्यद्वत्सच्छिष्यंबहुधेरिताः । ततः क्रुद्धो हरिर्गृह्यधनुर्बाणांश्चपुष्कलान्